

GAVAI GAAL JENŐ

NEMZETGAZDASÁGI ÉS SZOCIÁL
POLITIKAI VÁLOGATOTT
TANULMÁNYAINAK ÚJABB
RENDSZERES
GYŰJTEMÉNYE

ELSŐ KÖTET

A RENDELKEZÉSÉRE BOCSÁTOTT KÖLTSÉGEK
FELHASZNÁLÁSÁVAL KIADTA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1932
"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZV. TÁRS.

Bevezetés és felajánlás.

Anyám emlékezete.

Meleg köszönettel teljesítettem a Magyar Asszony folyóirat szerkesztőségének azt a megtisztelő felszólítást, hogy néhány találó rövid tollvonással adjam jellemrajzát annak a kiváló lénynek, akitől nemcsak életem, hanem lelki egész valóm s ennek aránylag csak ritkán megzavart egyensúlya származik.¹

Köszönet jár ezért, mert alkalmat szolgáltatott nekem, hogy újból és pedig egységesebb módon, mint máskor, nyolcvan évet meghaladó idő alatt gyakran, lelki szemeim előtt elvonultassam az ő magasztos, nekem szent képét, akiben kritikára erősen hajlamos kutató figyelmem – nagykorúságommal összeeső korai elmúlásáig – még kisebb hibát sem volt képes felfedezni.

Ez nem azt jelenti, hogy nála testi és szellemi bájakban ragyogóbb női jelenséget nem láttam volna, hanem azt, hogy az ösztönösen alkalmazott viszonylagos - ság tanában rejlő igazság tényénél a kiválóság, az értelmi és erkölcsi befolyás oly hatalmát éreztem mindig, mely közvetlen közelében, sőt tőle igen távol is döntő hatással volt reám. Ifjúságomban szakadatlanul ír-

¹ Megjelent a Magyar Asszony 1929. évi július–augusztusi számában.

nyitotta gondolataimat és érzelmeimet. Mikor öt évvel fiatalabb, kissé féktelen és furcsa természetű öcsém egy alkalommal anyám felszólítására, hogy rendesen nem valami jól tudott leckéjét előzetesen mondja fel neki, dacosan azt felelte, hogy »egy asszonynak nem mondom fel«, én ebben valósággal felségsértést láttam. Az én szememben királynői tekintély nimbusza vette körül anyánkat, azért e tiszteletlenséget megbocsáthatatlan bűnnek tekintettem. Én is tudtam, hogy képzettsége egy középiskolai tanuló szintjét nem haladta meg, de tudtam azt is, hogy világos, a féltudás kódén átható elméje a tankönyvvel kezében még haladottabb tanulók tudásának megbíráására is képes, szeretetteljes jóakarata és gondoskodása pedig hálára kötelez.

Saját elbeszéléseiből tudtam, hogy mily egyszerű, kezdetleges első képzésben részesült. Meghatott a tudata annak, hogy édesatyja, aki a múlt század elején dúsgazdag, művelt ember volt, de az 1811. és 1816. évi devalvációk során elszegényedvén, iskolába sem járathatta, az elemiekre maga tanította ki. Édesanyja, az én nagyanyám, pedig köteteket könnyen olvasó hölgy volt, de írni – egyedül testvérei közt – nem tudott. Ennek magyarázata az, hogy az őt nevelt erdélyi nagybátyja – ditrói plébános –, mint szentszéki ülnök, azt hitte, hogy a válásra került boldogtalan házasságok ördögi megbomlasztó tényezői a szerelmes levelek s ezért minden más ismeret közölte mellett a betűvetés titkaiba nem avatta be.

Anyám az említett gyenge elemi képzés ellenére azonban az öntanulást oly sikerrel folytatta, hogy

minden művelt társaságban megállta a helyét, sőt okos, tapintatosan finom és magyarosan szabatos társalgása rendszeren vezetőszerepet juttatott neki, amire én mindig büszke voltam. A zenét is saját szorgalmából kultiválta, gitár mellett szépen énekelt. Szerette a költészetet. Több füzetét olvastam, melyekben annak remekeit sajátkezűleg írogatta össze. A Jenő, akkortájt nálunk ritka keresztnévet, mint elsőszülött fia, úgy kaptam, hogy leánykorában báró Jósika Miklós »Adorjánok és Jenők« című színműve mélyebb benyomást tett reá. Az én nevem tehát a magyar irodalom szeretetének jegyében keletkezett.

Népes családjának gondozásában és fejlesztésében nem ismert határt. Heroikus apánk csodált erélyének is főtényezője önfeláldozó hitvestársi és szülői szeretetével ő volt, halálával annak acélos rugalmassága legnagyobbrészt megtört. Atyánk egyik írásában azt kívánta, hogy boldog családi körünkből kiragadtatott, áldott szelleme még sokáig szorosan összetartson bennünket. Anyánk halálos ágyán egyenkint búcsúzott el tőlünk, miközben egymás támogatását lelkünkre kötötte.

Már fiatal férfi voltam, mikor temetésén feltűnt szívreható zokogásom, melyet a család barátai igyekeztek csillapítani. Rekviem után friss sírjához ellátogatván, atyám és anyai nagybátyám meglepetésére kitört belőlem lendületes nekrológ alakjában a mindig mélyen érzett hála, mely elmondatta velem, hogy mit köszönhetek neki: az ember- és nemzetszeretet s az erkölcs tisztelete tőle nyert örökségem. Ifjúságom legveszélyesebb időszakában az a gondolat óvott meg a

ballépésektől, miként fogok előtte megjelenhetni, ha azokat elkövetem.

Protestáns létemre megértettem az ő katolikus hithűségét s az anyai méltóságot dogmatikusan felmagasztaló Mária-kultuszt.

Mély meggyőződése, hogy miként az angol-búr háború leveretése után a vesztes kis nép vezérei a búr nők erényeiben vélték fennmaradásuk mentőhorgonyát feltalálhatni, úgy a mi porig sújtott nemzetünk fennmaradása és boldogulása is csak akkor nem hiú remény, ha az anyai méltóság hódolatteljes tisztelete lesz annak főbiztosítéka és szilárd alapja.

Ennek folytonos szem előtt tartásával kell a férfivilágnak felnőni, a nőnevelést pedig úgy kell átalakítani, hogy az uralkodóvá lett léhaság szellemének leküzdésével ez a hódolat a volt, jelen és lehető anyaság iránt a nemzet jövőjét valóban biztosíthassa.

Első fejezet.
ÉRTEKEZÉSEK.

I.

Carlyle Tamás
társadalompolitikai rendszere.

Első székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémiában. 1896¹

A társadalom haladása szerves processzus, mely-nél annak közreműködése a legfontosabb mozzanat. Ezt a közreműködést azonban elő kell idézni és akik a társadalom életműködését helyes irányba terelni s abban fokozni képesek, voltaképp csak azok vezéreink. A legnagyobb kitüntetés, mely embert érhet, a hálás tisztelet embertársai részéről, elsősorban az ilyen férfiakat illeti meg. Valóban nagy dolgot csak maga a nemzet és a nemzetek egyeteme, az emberiség vihet keresztül. Azok megalkotásáért az érdem nem lehet egyeseké. Nincs nemes, nagy, szép, vagy hasznos eszme, mely a névtelen hősök hosszú sorozata és a tömegek támogatása nélkül megvalósulhatott volna valaha. A nyelv, melyet beszélünk, a jog, mely társas viszonyainkat szabályozza, a tudomány és művészet, mely elviselhetővé és kellemesebbé teszi életünket, a vallás, mely kétségben hánykódó lelkünk békéjét adja vissza, a gazdaság, mely összes szükségünk tervszerű kielégítésének rendszere, az érvényesülni törekvő emberi szellem alkotásai, melyekben a megszámlálhatat-

¹ Megjelent mint a Magyar Tudományos Akadémia külön kiadványa. 1897.

lan évezredek óta létezett összes nemzedékek résztvettek. Két idegen gondolat egy harmadikat szül, mely, gróf Széchenyi István mondása szerint,¹ oly viszonyban van az előbbiekhöz, mint a gyermek szüleihez. Hasonlít, sokszor azonban nem is hasonlít ezekhez. Belőlök keletkezett, de velök mégsem azonos és ismét további képződmények szülője lehet. Az az érdem mindazáltal megilletheti az egyest is, hogy újabb és újabb eszmék keletkezését idézi elő valamely irányban. Oly gondolatai lehetnek, amelyek az általános szükségletnek felelvén meg, a közfigyelmet felköltik s az eszmék továbbfűzésére, ezek során pedig a felfogás és az elhatározás megváltoztatására kényszerítenek egyeseket, akik példája később számosakat von maga után. Az eszmeáramlatból tettekben nyilvánuló mozgalom keletkezik, amely a társadalom képét többé-kevésbé módosítja, vagy talán éppen teljes átalakuláson viszi keresztül, ami ismét új fejlemények beláthatatlan sorának képezi indító okát.

Jól mondja Emerson,² hogy minden igaz eszme, mint a folyam, maga vájja és szélesbíti ki a saját medrét. Szerez magának fogékony szíveket, azokat benső táplálékkal látja el, megteremti terjeszkedésének alkalmait és harci fegyvereit s apostolokat biztosít magának, akik azt diadalra juttatják. Az ember, aki a gondolatok birodalmában a maga helyén van, alkotó, termékeny és befolyásos, mert a saját akaratával seregeket tölthet meg, melyek azt tényleg megvalósítják.

Nincs nagyobb támogatás, mintha embertársainknak hasznos gondolatot adunk és nemes érzelmeket keltünk bennök. Minden más segítség csak látszólagos. Valóban jó csak a szellemi és az erkölcsi erő. Belőled

¹ Hitel, 37. lap.

² Representativ men. Bevezetés.

indul ki és nekem használ, akire soha sem gondoltál. Említeni sem hallhatjuk valamely egyén bármely személyes jelességét, vagy valamely nagy és hatalmas tulajdonságát anélkül, hogy azok bírásának vagy utánzásának vágya ne lepne meg bennünket is, mert minden, amit ember tehet, versenyre hívja fel a többieket. És különösen a jó emberek igazlelkűsége tartja fenn a világot, az élet általuk nyer célt és értelmet. Ha emellett a jó ember lángelmével is bír, melynél fogva az érzékek feletti régiók természetvizsgálójává lesz s azokról térképet állít össze, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utódokra egyaránt, mert népének főpapja, aki az igazságot előmozdítván, békéjét adja vissza és annak legmagasabb értelmében volt fejedelme, aki új felfogást teremt és annak alapján új társadalmi alkotmányt ad nemzetének.

Az ilyen ember a természet legnagyobb, és megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesz fájának, miután azt természetes helyzetével és saját magával ismerteti meg és archimedesi pontot teremt számára, melynek segítségével a tévedések egész világát lesz képes sarkai-ból kiemelni. De hogy a való embert láthassuk, magunknak is igazaknak kell lennünk s csak az képes őt felfedezni és másokkal megismertetni, aki az igazság-tud tud élni minden körülmények közt.

Ilyen férfiú volt Carlyle Tamás. Őreá szintén alkalmazható az, amit Clarendon Falklandról mondott, aki szerinte oly makacs tisztelője volt az igazságnak, hogy képebb lett volna valamely nagyon kifogásolható gonosztettet elkövetni, mint az általa netán véghezvittet eltagadni.

Megtettesülése volt az igazmondásnak s szavahihetőségnek és semmi sem ellenkezett jobban természetével, minthogy gondolatai, szavai és tettei között

különbséget engedjen támadni. Mindazt, amit írt vagy mondott, magasabbrendű kötelességteljesítésnek tekintette, azért a legnagyobb áldozatokra volt hajlandó és képes, csakhogy egy betűt se kelljen papírra tennie, ami nem legmélyebb meggyőződését fejezte ki.

Már a légkör is, melyben született és nevelkedett, arra predesztinálta őt, hogy a mély meggyőződés embere legyen. Skóciában a protestánsok sokkal intranzigensebbek voltak, mint bárhol széles e világon.¹ A puritánok hitökért éltek-haltak. Az edinburgi temetőben van egy emlékszobor, melynek felirata szerint 1661. évi május 27-étől kezdve, midőn a nemes Argyll őrgrófot lefejezték, 1688. évi február 17-éig, midőn James Renwich kiszenvedett, egy vagy más alakban ugyanazon szent ügyért tizennyolcezen, mindnyájan Jézus Krisztus vértanúi, gyilkoltattak meg.

Az a tájék, ahol Carlyle családja, mely hajdan Angliából származott át Skótországba, századok óta lakott, képezte e rémtettek színhelyét és ő még észlelhette, hogy a nép vértanúit később is miként tiszteli. Sőt az ő atyái is, akik a puritánok egyik szigorúbb felekezetéhez, a »burgherek«-hez tartoztak, vallásos meggyőződésük miatt sokat szenvedtek. A csontos, szikár, de izmos és rendkívül szívós, kitartó népfaj ivadékai rendszeren nem lettek hűtlenné nézeti és családi hagyományaikhoz. Hibáik leginkább erényeik túlzásában állottak, de ha az élet súrlódásai ezekből le is koptatnak valamit, annyi erkölcsi alaptökéjük még mindig marad, amennyi sikereiket a legnehezebb körülmények közt is biztosítani képes. Az angolok azt állítják, hogy Skóciában az emberek nem nevetnek. Pedig a skótban a zord és sokszor nem tetszetős külső alatt mély kedély lakik. Nehézkésnek tűnik fel, pedig

¹ James Anthony Fremde. Thomas Carlyle. (Életrajza 41 éves koráig.) I. 1., 2. fejezet.

igen gyakran rendkívül gyors felfogása van. Szervezete erős, mint a gránit és vasizmokkal bíró lábai óvatosan haladnak a földön, melyet lépteivel előbb kipróbálni látszik. Szolid tulajdonságai nem mindig kellemesek, de ezzel könnyen kibékülhetünk, ha alkalmunk van tapasztalni, hogy minden álságot halálosan gyűlöl. Angliában és Amerikában az élet minden terén az első helyeket foglalják el és pedig a kormányzat, a tudomány és az üzletek mezején egyaránt. Vallásosságát azonban a skót rendszerint nem vétkezi le, hanem késő vénségéig, melyet aránylag igen sokan érnek el közülök, egész bensőséggel és őszintén adja át magát neki s kevés felvilágosult nép van, melynek hitét oly nehéz volna megrendíteni. Ebből a fajból származott Carlyle Tamás.

Azon hivatás szempontjából, melyet a magáénak vallott, szerencsésebb viszonyok közt nem nőhetett volna fel. A legnagyobb nevek ifjúkorában a John Knoxé, az Oliver Cromwellé és a Luther Mártoné voltak. Bölcsőjét és ifjúkorának ábrándjait ezek szelleme lebegte körül. Atyja régi nemes családból származott, a vallásos küzdelmek alatt talán nem is nagy vagyonát elvesztette, előjogait pedig nem gyakorolván, azok lassanként feledékenységbe mentek. De a nemes eredet tudata élt a Carlyle-okban és bármily szegény sorsra jutottak is, mindig szemök előtt tartották, hogy őseikhez méltatlan tettet elkövetniök nem szabad. Atyját, aki földművelő és kőműves volt, úgy írja le Carlyle, mint nagyon eszes, vallásos és komoly embert, akinek ridegsége azonban gyermekeinek igaz sajnálatára, nem engedte, hogy tiszteletteljes szeretetök egész melegével közelíthessenek hozzája, pedig egyenes lelkének minden merevsége mellett, őszinte ájtatosság és mély érzés lakott benne. »Soha életemben jelentékenyebb embert nem láttam nála.« Ez volt nagy fiának a későbbi korban is ítélete róla.

Anyjáról, mint szintén, habár némileg másfajta, nemes családból eredetről emlékezett meg, mert hiszen ennek ősei mind a jámborok, igazságosak és bölcsek nemzetségéhez tartoztak. Egyszerűen nevelt asszony volt, aki írni is csak később s csupán azért tanult meg, hogy tudományosan képzett fiaival levelezhessen. De Carlyle ismételve mondja naplóiban, hogy tíz más anyáért nem cserélte volna be az övét, mert oly igazán hívő és bölcs asszony volt, aki életének minden mozzanatát a gondviselés és a természet legmagasabb parancsaihoz híven rendezte be.

Miután Carlyle tanításainak egész földi pályáján hívebb követője nem volt, mint ő maga, miután egész valójával tanúságot tett azokról s hűtlen egy lépésével sem lett irántuk soha, az ő életrajza nélkül hiányos volna a kép, melyet társadalombölcseleti felfogásáról adni lehetne. Csak annak világánál ítélni meg az a mélység és őszinteség, mely tanításait jellemzi s csak életpályája külső adatainak ismerete mellett vagyunk képesek őt és társadalompolitikai rendszerét kellőleg méltányolni. Ropant erős lelki küzdelmek útján jutott meggyőződéséhez s annak méltó és hitelt érdemlő kifejezéséért folytonos nehéz küzdelemmé tette egész hosszú életét. Egy teljes ember áll előttünk Carlyleban, aminőnek ő az egészséges társadalom alapsejtjét, az egyént, látni kívánta. Megérdemli tehát ő és az a becses tanulság, melyet földi pályafutása nyújt, hogy rendszerének ismertetése előtt kissé bővebben foglalkozzam vele.

*

Carlyle Tamás Ecclepechanben, Dumfriesshire egy kis községében született 1795. évi december hó 4-én.¹ Alapnevelésének befejezte után eleinte papnak

¹ Froude: Carlyle's early life. I. kötet, 8. lap.

akarták nevelni, ami családja vallásos hajlamainak és ízlésének a legjobban felelt volna meg. De csakhamar éreznie kellett, hogy kutató és nyugtalan szellemét az egyházi szűk keret nagyon feszélyezte volna. Tizenégy éves korában gyalog hagyta el szülőfaluját s Edinburgba ment, hogy a skót egyetemi szegény tanulók szenvedéseinek éveit letöltse. Erős kételyei támadtak már ekkor és azért a teológiai karból csakhamar átment a jogiba. Egyetemi tanulmányainak befejezte után egy matematikai pályanyertes munkájával a vidéken e szakból tanítói állást kapván, elhagyta a skót fővárost. E minőségben különböző helyeken évekig foglalkozott, egyúttal e téren némi irodalmi tevékenységet is fejtve ki. Bölcsekedő természetét azonban, valamint a teológia, úgy a jog és később a matematika sem elégítette ki. A tanításban sem talált nagy örömet. Legnagyobb szenvedélye a tanulás volt. Erős agya képessé tette őt arra, hogy mindennap egy kötetet olvasson át és annak tartalmát bámulatos híven emlékezetébe véssze. Csakhamar igen széleskörű és bő ismeretekre tett szert, melyek azonban lelkének nyugalalmát egyelőre teljesen feldúlták. A szülői házba visszatérve, nagy fájdalommal tapasztalta, hogy a hit, mely ott honolt és mely oly boldoggá tette annak egyszerű, de okos lakóit, őt többé már nem elégíti ki. Kételyei merőben skeptikussá tették.¹ A tépelődések karmai közül nem tudott menekülni és bárhova ment, őszinte és épp azért emésztő benső harcát mindenüvé magával vitte. Kereste a lét titkát. Az élet céljáról, a saját feladatairól és cselekvésének természetes, helyes irányáról nem tudott magának felvilágosítást szerezni sehol sem. E tusakodása következtében rendkívül idegessé lett, ami főleg levertségben és ideges gyomor-fájdalmakban nyilvánult, melyek néha annyira gyö-

¹ Froude: Carlyle's early life. I. kötet, 67. lap.

törték, hogy már az öngyilkosság gondolatával is foglalkozott.¹ Mint Faust, ő is kereste az emberi boldogság biztos útját és nagyon sokáig nem találta meg. Régi vallásos meggyőződése mélyebb tanulmányainak hatása alatt eltűnt, korának haszonelvi felfogásával pedig, melyet Bentham Jeromos hozott rendszerbe, sehogy sem tudott egyetérteni. Idősb korában is borzadva gondolt vissza azon időszakra, midőn ilyformán a kétely martaléka lett. Sartor Resartus című művében, mely első nagyobb eredeti és önálló dolgozata, minderről megragadó képet fest és annak elolvasása után belátjuk, hogy igaza volt, midőn Dantéval magára vonatkozólag mondta: lássátok az embert, aki már a pokolban is járt.² ³ Élénk képzelme mellett valóságos látományai voltak, melyek egyikének izgalmai közt az őt mindenféle kecsgetéssel hatalmába keríteni igyekvő ördögnek formá szerint kiadta, az útját. Belső harcának két körülmény adott kedvező fordulatot, az egyik kedélyét némileg megnyugtatta, a másik pedig előmozdította, hogy végleges, szilárd eredményre juthasson, melyre azután törhetlen hűség-gel szentül tartott meggyőződését és altruisztikus világnézetét alapította.

Nem szívesen barátkozott és másokkal állandó viszonyba igen nehezen lépett. Kivételt tett azonban néhány emberrel, akikhez azután állandóan ragaszkodott. Ilyen barátja volt egy Irving nevű lelkész, akivel az egyetemi évek alatt ismerkedett meg és aki neki mennyiség-tani állását, később pedig nejét is szerzte.⁴ Ennek társaságában az edinburgi Leithwalkon sétálva panaszolta el már csaknem tűrhetlenné vált

¹ U. o. 95. lap.

² Sartor Resartus IV. és VII. fejezet.

³ Heroes, heroworship stb. 85. (»Ecco l'uom ch'é stato all'Inferno.«)

⁴ Froude idézet munkája 153. lap.

állapotát. És e lelkésznek sikerült egy ügyes fordulattal bebizonyítani neki, hogy ő épp oly hívő, mint azelőtt volt, csak hogy hitének nyilvánulási formái, a ruha, melybe legbecsesb gondolatait Öltözteti, változtak meg. Innen nyerte az előbb idézett munkája is címét, mert a Sartor Resartusban egy német egyetemi tanár a ruha bölcsészetről írt állítólagos művének ismertetése során ecseteli a lét és az emberi magasb rendeltetésre vonatkozó eszmék kifejezésének változó alakjait és azt, hogy ezen ruhák változtatása már csak az egyesnek is, ha az őszinte és igaz meggyőződés embere, mennyi fájdalmat okoz.¹

A másik körülmény, mely életében fordulópontot képezett, az, hogy Goethének munkáival ismerkedett meg. Ezekben ugyanazon lelki tusa leírását olvashatta, melynek ő is oly sokáig áldozata volt. Midőn Wilhelm Meisterben azt látta, hogy nincs a boldogságnak vényje, recipéje, mely szerint az egész életen át szerencséseknek érezhetnők magunkat és hogy, ha a boldogság után futunk, azt bizonyosan nem találjuk meg, ellenben az igen sok esetben önként megjön, ha természetes kötelességeinket híven és odaadással teljesítjük, akkor vette észre, hogy az övéhez hasonló lelki baja másnak is van s hogy ennek orvoslása hatalmunkban áll, ha az önálló és legsajátabb útainkról való lemondással, a társadalom rendjébe, adott viszonyainkhoz képest, önként is szívesen beilleszkedünk.²

Ez a két körülmény teljesen kicserélte Carlylet. Erősen kezdett újra hinni, csak hogy az ő magas műveltségének megfelelő alakban. Megtalálta élete súlypontját, megtalálta annak természetes irányát és boldognak érezte magát, hogy felfedezvén létének fel-

¹Sartor Resartus. 56., 57. lapok.

²Froude: Thomas Carlyle. I. 415. lap.

adatát, összes testi és szellemi erejét annak szentel-
 hette. Érezte, hogy e lelki egyensúllyal minő kincs
 birtokába jutott. Ellenállhatatlan vágy hatotta át,
 hogy annak jótéteményeiben másokat is részesítsen.
 Belátta, hogy erre reménye csak akkor lehet, ha ezt
 hivatásává teszi, melynek betölthetéseért semmiféle
 áldozatot nem tarthat nagynak. És csakugyan igen
 nagy áldozatot kellett evégből hoznia. Mert szegény
 volt, akit körülményei rendszeres szellemi foglalko-
 zásra utaltak. Megélhetését csak ilyen biztosíthatta.
 De a biztos megélhetés némi alkalmazkodást tételez
 fel, erre azonban az ő eszményi felfogása magas hiva-
 tásáról, függetlenségre teremtett jelleme, az igazság
 határtalan szeretete, melynek teljes és cicomázatlan
 ki nem mondása által hűtlenséget vélt elkövetni, tel-
 jesen képtelenné tették őt. Érezte magában az erőt,
 hogy a közfelfogásnak tett minden engedmény nélkül
 is keresztül fogja magát törni. A vallásos nevelés és
 ifjú korának szűkös viszonyai a lemondást könnyebb-
 nek tüntették fel előtte, mint aminőnek az tényleg
 bizonyult. Emellett szerencsés volt, hogy Miss Jane
 Welshben oly élettársat kapott, aki szellemi fensőbb-
 ségét nemcsak felfogta és tisztelte, de annak ereje-
 és érvényesülésében feltétlenül bízott is, habár szeren-
 cséjét, mint a következmények megmutatták, talán
 kissé túl is becsülte. Eleinte Irvinghez óhajtott volna
 férjhezmenni, aki őt csakugyan szerette is, de aki kény-
 telen volt róla lemondani, mivel egy meggondolatlan
 pillanatában egy lelkész leányával jegyezte el magát,
 aki nem volt hajlandó e köteléket felbontani. Carlyle-
 lal Irving hozta Jane Welsht össze. De sokáig tartott,
 míg az egyáltalán nem vonzó modorú és külsejű író,
 aki biztos állással nem bírt, sőt nem is akart birmi,
 eszével és bámulatos jellemével őt meghódította és
 anyjának ellenzése dacára elhatározta, hogy az életet
 annak minden viszontagságaival együtt megosztja

vele.¹ Apai kis örökségének haszonélvezetéről édesanyja részére lemondván, úgy ment férjhez Carlylehez, hogy háztartásuk összes költségeinek fedezése tekintetében ennek irodalmi keresményére voltak utalva. Csak olyan nő mellett, minő az ő felesége volt, valósíthatta meg élettervét, mert az semmivel sem volt kevésbé puritán felfogású, mint maga Carlyle. Származása folytán vérségi összeköttetésben állott Knox Jánossal, akinek leánya egy Welsh nevű lelkészhez ment nőül. Midőn ezt Jakab király meghallotta, így kiáltott fel: »Knox és Welsh, ilyen párt az ördög még nem hozott össze«. A fiatal Welshné rögtön készen volt a felelettel, mondván, hogy annak tanácsát nem is kérték ki. A dacnak és önérzetnek ez a szelleme hatotta át az egész családot egész Jane Welshig, aki e mellett igen eszes és nagyon szép nő is volt. Némi csalódásban élt, mert voltaképp azt hitte, hogy Carlylenek csak mutatnia kell a világ előtt magát és sikere biztos lesz. Még mielőtt megnősült volna, Carlylet máris anyagi gondok nyomták. Fordításai nehezen keltek, később, bármily kitűnő munka volt, Schiller-ről írt nagyobb tanulmánya sem részesült elég figyelemben. A szellem, melyet a német irodalommal való alaposabb foglalkozás révén magába felvett, nem ízlett az angoloknak. Irályának különös volta pedig szintén nagyon megnehezítette azt, hogy olvasói szélesebb körben legyenek. Már ekkor kénytelen volt a drágább londoni tartózkodást egy vidéki skót tanyával felcserélni, amelyet, hogy csendben dolgozhassék, kibérelt. De itt nem volt maradása, mert a tulajdonossal nem tudtak kijönni. Hanem azért midőn 1826-ban megnősült, csak rövid ideig tartózkodhatott Edinburg egyik tengerparti külvárosában, mert az élet sokba került, ő pedig csak keveset tudott tollával keresni.

¹ Froude: M. Carlyle. I. kötet, 360–380. lapok.

Csakhamar nevének Craigenputtoch nevű kis birtokára kellett visszavonulniok, de ott csak a lakás állott rendelkezésükre.¹ Itt teljes hat évig oly magányban éltek, hogy vendéget hónapokig nem láttak és ha rokonaikat maguk nem mentek meglátogatni, emberrel is alig találkoztak, mivel a legközelebbi parasztszomszéd is két mérföldnyire lakott tőlük. A finom műveltségű fiatal asszonynak a legközönségesebb házidolgokat is magának kellett végezni, mert valamirevaló cselédet azon a vidéken és efféle magány számára nem kapott. Nehezen adta reá fejét, hogy így elvonuljanak a világtól, de férjének, aki sem hivatalnok, sem szerződötett hírlapi munkatárs, sem tanító nem akart lenni, hanem kizárólag mint szabad író kívánt függetlenül élni, meghozta ez áldozatot. Carlyle emellett még szüleit és John nevű orvosnövendék fivérét is segíyezni kívánta. Ily körülmények közt igen össze kellett húzódnio. Volt idő, midőn munkaerején kívül néhány font képezte mindazt, amit vagyónának nevezhetett, a teljesen bizonytalan jövővel és a dolog természete szerint mégis mindig fokozódó anyagi szükségletekkel szemben. Egyik tanulmányt a másik után írta, de minél jobban kidomborodott egyénisége, a korábban bőkezűbbé válni kezdő kiadók annál tartózkodóbbak lőnek.²

A Sartor Resartus a Fraser Magazin ej ában darabonként jelent meg, de azt igen rosszul fogadták, minek következményei közelinek tőntették fel a veszélyt, hogy az írói pályával szakítania kell. Ekkor már oly állapotban volt, hogy valamely biztos állást is elfogadott volna. Egy tanári állásra pályázott is, de azt nem kapta meg, sőt egy tekintélyes kiadója, akinek támogatását kérte levélben, csaknem durván

¹ Froude: Carlyle's early life II. 49. lap.

² U. o. II. 65. lap.

utasította el kérelmével. Az a gondolat is megfordult agyában, hogy Amerikába vándorol ki, különösen miután Emerson, értekezéseinek olvasása által indítatva, a világtól elzárt magányában felkereste és ismételve biztatta őt, hogy eleinte legalább felolvasások tartása végett menjen át.

Látván, hogy így életét tovább nem folytathatja, a Sartor Resartus számára Londonba nevével kiadót ment keresni, de ott ekkor még minden irodalmi munkássága dacára oly idegen volt, hogy napokig nem tudott mással, mint nevével egyetlen szót sem váltani.

Még nőtlen korában tett néhány rövid utazást a külföldön. Egyes hajóskapitányok szívességből elvittek Franciaország partjaira, sőt egy alkalommal kétheti tartózkodásra sikerült Parisba is ellátogatnia. Már ekkor fogamzott meg benne a gondolat, hogy felfogásának helyességét, amely szerint az ember csak mint őszintén társas lény lehet boldog, s hogy az individualisztikus és utilitarius világnézet bomlásra vezet, a nagy világtörténeti tények fényénél fogja igazolni. A lezajlott nagy forradalom rémes képei még élénken éltek az akkori nemzedék emlékezetében. Azt ő a természetes útjáról letért francia nemzet büntetésének fogta fel mindig.¹ Így tehát történetének megírása nemcsak írói pályáját biztosíthatta, hanem alapfelfogását is, melynek érvényesítését tűzte ki élete céljául, teljesen kidomborítani mutatkozott alkalmasnak. Az ily munkának megírása azonban a vidéken lehetetlen volt. Hiszen ott még a társadalompolitikai tanulmányaihoz szükséges anyagot sem gyűjthette össze. A charlisták mozgalma már nagy hullámokat vetett és ő szívesen látogatta volna meg annak színhelyét. De oly szűk anyagi viszonyok közt élt, hogy ezt sem tehette. Mindez végre arra az elhatározásra bírta őt,

¹ Froude: Carlyle's life in London I. 13. lap.

hogy 1834-ben február havában London Chelsea városrészébe költözött, amelynek Cheyne Row nevű utcájában aztán haláláig lakott.

A francia forradalom történetét akarta megírni s mint naplójában mondja, annak sikerétől függött győzelme vagy halála. Elhagyatottságában remegett a gondolattól, hogy teljesen koldusbotra fog jutni, mert a múltak tapasztalatai után még ezt is előbbre tette az álláskeresésnél. Az irodalmi pálya ugyan nem sok kilátással kecsegtette. A newgate-i foglyokén kívül a tönkrement emberek nyomorának szomorúbb képét sehol sem látta, mint az írók zömének életrajzában. És ő emellett nem is dolgozott könnyen. Nem azért, mintha tehetsége nem lett volna az íráshoz, hanem mert a szó szoros értelmében szívének vérével írta meg könyveit. Belemélyedt tárgyába s az őt úgy áthatotta, hogy valóságos lázban fogalmazott, minekfolytán a munka nagyon emésztette őt. De égett a vágytól, hogy ami nagyot és nemeset gondolt és érzett, azt másokkal is közölje s meg akart arról bizonyosodni, hogy azok visszhangot tudnak-e kelteni. Át volt hatva annak tudatától, hogy meggyőződésünket csak fokozza, ha annak igaz voltáról másokat is képesek vagyunk meggyőzni. Utolsó értékének felemésztésével széleskörű tanulmány alapján éjt is nappallá téve írta meg a francia forradalom történetének első kötetét. John Stuart Mill, akivel ekkor már ösmeretségben volt, nagyon sokat várt e munkától és azt még kéziratban átolvasás végett elkérte. Carlyle szívesen engedte át, mivel nagy súlyt fektetett Stuart Mill ítéletére. Azonban ez a kéziratot dolgozószobájának oly helyén feledte, ahol rendszerint a haszontalan papírok hevertek, minek folytán egyik cselédje, néhány jelentéktelen részlet kivételével, az egészet feltűzelte.¹ Képzeltető

¹ Froude: T. Carlyle's life in London I. 26. lap.

a Mill, de még inkább a Carlyle-pár szerencsétlensége. Carlyle nemcsak merőben pénz nélkül és kimerült volt, hanem szokása szerint a munka elkészültével összes jegyzeteit is megsemmisítette már. És ily körülmények közt is első kérése az volt nejehez, hogy Mill-lel nem kell közölni, hogy mily bajt okozott nekik. És midőn némi kárpótlásul ez jelentékenyebb összeget ajánlott fel, ő eleinte semmit sem, később csak 100 fontot akart elfogadni, mint amennyi élete fenntartásához szükséges volt, míg az elpusztult munkát pótolhatta.

Némi készülődés után azonnal hozzá is fogott az elsőkötet újból való megírásához. Az eset feletti keserűségét azzal akarta ellensúlyozni, hogy az elsónél külön munkát kívánt teremteni. Hihetetlen eréllyel pótolta is azt. Soha munkát nagyobb fáradsággal lángelme nem írt, mint Carlyle ez első kötet akaratlan második teljesen javított kiadását. Két és fél év múlva hasonló odaadással megírta a másik két kötetet is. »Nem tudom – mondá feleségének –, hogy mikép fogják fogadni, de az bizonyos, hogy száz év óta sem írtak munkát, mely oly egyenesen jött volna szerzőjének lángoló szívéből, mint ez«. Célját azzal tökéletesen el is érte, mert sikerült bebizonyítani azáltal, hogy mily szerencsétlen minden jeles tulajdonai dacára az a nemzet, amely hitét és eszményeit elveszte s amely felett a kétely gyászos hatalma uralkodik.

Hogy e munka három kötete, melyek címei: A bastille, Az alkotmány és A guillotine, minő olvasmány, azt a magyar művelt közönségnek, mely saját nyelvén éppen a Magyar Tudományos Akadémia kiadványában olvashatja azt, nem kell mondanom. Sir William Hamilton, a bölcész, amint megkapta, délután háromtól másnap reggeli négy óráig úgyszólván elnyelte azt, mert míg készen nem volt vele, nem tudta letenni. És valóban az eseményeknek e műben nem leírása olvasható, hanem azok szeméink előtt vonulnak el s azt a

lelkiismeretesen történethű hősköltemény és a bölcsészet vegyülékének kell tekinteni, mely lángbetűkkel hirdeti, hogy a nemzetek eszményeit kímélve, hitét nem szabad megsemmisíteni, ha azok helyett jobbat nem nyújthatunk neki és hogy az önzés tüzevel óvatosan kell bánni, mert az a lángbaborult társadalommal együtt a gyújtogatókat is könnyen megsemmisítheti.

Ugyanily meggyőződés keltése céljából írta 1839-ben a »Charitism« című kis, alig száz lapra terjedő munkáját.^{1 2} A gépek alkalmazása legelőbb is Angliában alakította át az egész termelést. A vállalkozás kezdett nagyon hasznos foglalkozás lenni, mely egyfelől a munkaadókat gazdagította, másfelől pedig a munkások körében eleinte példátlan zűrzavart, később pedig nagymérvű nyomort terjesztett. A régi, nemesb felfogású munkaadókat új, rendszerint durva érzelmű, volt munkás-parvenuk váltották fel. Rövid néhány év alatt a szociális kérdés napirendre került Angliában.

A tömeg az alsó néposztályok magna chartáját akarta kivívni, innen az egész mozgalom neve, mely sok helyen zendüléssé fajult. Sokan abban a véleményben voltak, hogy e nyugtalanságot esetleg fegyveres erővel lehet és kell elfojtani. Carlyle másképp fogta fel annak természetét, melyet említett iratában kellő világitásba igyekezett helyezni. Szembeszállott az uralkodó közvéleménnyel s kimutatta, hogy a manchesteri iskolának nincs igaza, midőn oly bajokkal szemben, mint aminőnek tüneteit a munkások lázongása képezi, folyton csak a *laisser-faire* elvét hangoztatja.³ Már ifjabb korában is észlelte a munkásnép nyomorát.

¹ T. Carlyle's life in London I. 97. lap.

² U. o. 173. lap.

³ Carlyle: Chartism. VI. és VII. fejezet: *Laisser-faire* és *no laisser-faire* felirattal.

Szülőföldjét szintén felkeresték a hazájokban megélni nem tudó írek. A skót nagy városok is tele voltak tömegnyomorral. A társadalmi élet fejlődésében felismerte az egészségtelen csírákat és azok kiirtásának vagy legalább lehető gyérítésének szükségéről már régen meg volt győződve. Kiindulási pontja az volt, hogy míg az emberek nem javulnak, semmiféle intézmény nem biztosíthatja a javulást.¹ Nevelni kell a társadalmat, mert a gazemberek tömegével magasztos, nagy dolgokat létesíteni, vagy amazokat a becsületes emberek ezredeivé begyakorolni merőben lehetetlen.² Az angoloknak odakiáltotta: »Javíts meg egy embert, tenmagadat és többet fogsz használni, mintha az egész nemzetet boldogítani hivatott, de közérzésű emberek híjában meg nem valósítható, bármily szép terveket eszeltél is ki.«³ Az angol törvényhozás és kormány mindennel inkább foglalkozott, mint a valóban égető társadalmi és munkáskérdésekkel. Pedig e részben igen fontos és sürgős feladatok várták a megoldást. A társadalom ma talán elavult, de a maguk idején bevált régi kötelekei bomladoznak és újakat senki sem törekszik helyökbe teremteni. Az atomizált társadalomban felütötte fejét a mindenkinek harca mindenki ellen. Az önzés lesz uralkodó elemmé, mely azután minden nagy és szent ügyet üzletté tesz és az angol kormányzat zsebpolitikává sülyedt le.⁴ Erkölcsi, sőt jogi kötelességeit is alig teljesíti valaki, pedig a jogok és előjogok élvezete a természet rendelése szerint súlyos teherrel jár együtt. Azután a kölcsönösség elve uralkodik az emberi társadalomban. Ha valaki ragaszkodik hozzád, te is szeretettel tartozol neki s ha bizalom-

¹ U. o. V. fejezet, 32. lap.

² Carlyle: Past and present. 22. lap.

³ Sartor Resartus. The everlastim Yea. 127. lap.

⁴ Chartism. X. 85. lap.

mal követni akar, a vezetés lelkiismeretbe vágó kötelességének teljesítése alól helyesen nem vonhatod ki magadat. A társadalom elavult feudális kötelékeit magasabbrendű erkölcsi összekötő szálakkal kell pótolni. A hit megingott társadalmunkban; vissza kell azt állítani.¹ De nem az a hit ment meg, mely az ajkak gépies mozgásában, hanem amely emberszeretet által diktált hasznos tettekben nyilvánul. Imádkozni és a társadalom érdekei iránti őszinte odaadással munkálkodni: az egy és ugyanaz. Tanítsuk meg ily értelmű imára az embereket és lelkünk szent tűzével gyújtsuk lángra a többi lelkeket is.

Ezzel kezdte meg azon műveinek sorozatát, melyekben társadalompolitikai felfogását kidomborította. Szociálpolitikai dolgozataiban foglalta össze történeti kutatásainak tanulságait és az ő igazi nagy jelentőségét elsősorban ezek a munkák adják meg, habár harminchét kötetre terjedő összes műveinek írásánál vezérszempontja mindig az volt, hogy a társadalom és egyén közötti természetadta viszonyt teljesen érthetővé és mintegy kézzelfoghatóvá tegye.

Mélyen meg volt arról győződve, hogy az ember rendeltetése a földön nem a boldogság, hanem a természet és viszonyok alakulása folytán neki jutott munkakör betöltése és kötelességeinek hű, odaadó teljesítése.² A természet ezen legmagasabb rendelkezésének meg nem értéséből és megértve nem követéséből származnak az újabb időben jelentkező összes társadalmi bajaink. Ennek tudatát akarta általán elterjeszteni. Hogy ezt tehesse, szembe kellett szállnia minden ellenkező, bármily nagyhatalmú felfogással is. Ezért kívánt teljesen független maradni. Irályát sem akarta tetszősebbé tenni, mint ahogy egyes kiadói kívánták

¹Sartor Resartus 183. lap.

²U. o. 173-175. lapok.

tőle. Ő tisztán az eszmék hatalma által akart hatni, mert azok mindent legyőző erejében rendületlenül bízott. Azonban anyagi helyzete ennekfolytán annyira bizonytalan maradt folyton, hogy egyes tisztelői jónak látták annak javítását valamely általa is elfogadható módon kezdeményezni. Így jöttek létre azok a felolvasások, melyeket Carlyle 1837-től 1840-ig évenként mindig néhány héten át a London legelőkelőbb köreiből összegyűlt jelentékeny hallgatóság előtt tartott.³ Ezek egyik sorozatát képezte az a későbbi gondosabban kidolgozott munkája, mely talán a legjobban van elterjedve ma is (mert hiszen csak a Chapman and Hall-cég újabban csupán egy alakban, 1872-től 1896-ig közel 120.000 példányban nyomatta ki azt) és amelynek címe: »On heroes, hero-worship and the heroic in history«. Az összesen 224 lapra terjedő mű hat jellemrajzot foglal magában, melyekben kimutatja, hogy a nagy és mindenekfelett igaz és őszinte emberek mily áldást, ellenben az önzéssel telt legnagyobb tehetségek is mily szerencsétlenséget képeznek az emberiségre nézve. Ez előadásai megkapóan tárgyalják a legnagyobb társadalombölcseleti kérdéseket s nemcsak az értelemre hatnak, hanem, mint általában az ő művei, erkölcsileg is javítják és emelik az olvasót.

Különben mindjobban meggyőződött arról, hogy az általános történetírásnak legalkalmasabb alakja az életrajz. A nagy emberek hatása is jelentékeny, de főleg tanulságos az, hogy a külvilágot, mely az ő lelkületökben visszatükröződik, miként fogták fel. A Carlyle fő mértéke, mellyel az emberek nagyságát megállapítani igyekezett, mindig az erkölcsi tisztaság s a közérdek őszinte és bátor szolgálata volt. így állapította meg azt is, hogy Cromwell Olivér nem volt oly rossz ember, mint aminőnek merev puritán jellemének

¹ Fremde: Carlyle's life in London I. 192. és a következő lapokon.

túlzásai folytán őt sokáig tartották és hogy zűrzavaros beszédeiben és hátramaradt irataiban nagy erkölcsi erő rejlik. Felolvasásai egyikében övele is foglalkozik, de hogy – mint írta – a bitófáról, melyre őt tévedt kortársai és ezek tanúsága folytán az utókor helyezte, képes legyen őt levenni, hat évi nehéz és sokszor lélekölő munka után kiadta Cromwell Olivér leveleit és beszédeit, melyek az angol történet egy fontos fejezetére, mint azt számos mások közt Sir Robert Peel is elismerte egy levelében, egészen új világot vetettek.¹ Anyagi helyzete a felolvasások következtében és mivel a francia forradalom történetéről írt műve jobban kelt, lényegesen megjavult. Társadalmi állása is évről-évre emelkedett, de attól, hogy gond nélkül élhessen, vagy népszerű ember legyen, még igen távol állott. Háza nem volt ugyan többé oly elhagyatott, mint azelőtt. Barátain kívül sok angol és külföldi nevezetesség is megfordult nála. Így például Mazzini gyakran, sőt a későbbi III. Napoleon is meglátogatta őt. De szava még sokáig volt a pusztában kiáltóéhoz hasonló. Ez azonban nem csüggesztette el, hanem újból és újból visszatért az angol állam és társadalom szervei bajainak boncolásához. Különösen 1843-ban »Past and present« cím alatt megjelent munkája társadalompolitikai eszméinek úgyszólván tárházát képezi. Ez időtájt az angol közállapotok nagyon szomorú képet mutattak. Az üzleti életet nagy lanyhaság jellemezte és amint sokan hitték, a gabonatörvények hatása következtében száz és százezer munkás dolog nélkül lézengett.² A kenyér drága volt, az északi városokban éhínség pusztított. Ezalatt pedig a nemes lordok, mint rendszeren, a legnagyobb lelkinyugalommal folytatták fajdkakasvadászataikat. Nem volt éppen zendülés, de a

¹ Froude: Life in London I. 404., 405. lapokon.

² Past and present I. fejezet, 2–3. lapok.

kényszerűen hivalkodó munkásnép fenyegető hangulatban protestált, némán járva az utcákon. A szegényházak zsúfolásig telve voltak és a városi és vidéki lakosság, mint két ellenséges tábor állott egymással szemben. Carlyle színről-színre látta e nyomort. Lelke felháborodott annak szemlélete folytán. A Chartismus-ról írt munkáját olvasták ugyan, bámulták is, de jóslatai felett csak nevettek.¹ A közállapotok azonban egyre rosszabbak lettek. Carlyle látván, hogy azok javítására alig történik valami s hogy ebben mennyi igazságtalanság rejlik, pedig egész irodalmi tevékenységét csak annak szentelte, hogy az igazat megmondja és az igazság teljesülését előmozdítsa, újra felemelte óvó és intő szavát. Tanított, vádolt, korholt, de buzdított is egyúttal. Kimondotta, hogy az önérdék álláspontjának uralomra juttatása mily óriási tévedés. Az önző, még ha sikeresen halmozza is fel kincseit, nem fogja azokat élvezhetni, mert az alsó osztályok háborgása vulkányszerű és az a leszámolást sürgeti. Annak a viszonynak, melyben az ember embertársához van, igazságosabb elméletre van szüksége. Jocelyn krónikája, mely a XII. század Angolországának állapotát élénk színekkel ecsetelte, kerülvén kezei közé, azokkal hasonlítja össze az 1843. évi helyzetet és meggyőzően tünteti fel a nagyobb embertelenséget, mely ez utóbbit amazzal szemben jellemzi.²

Ugyaníly szellem hatja át »Latterday's pamphlet« című munkáját, mely az 1850. és 1851. években megjelent társadalmpolitikai tartalmú értekezéseit foglalja magában. Ezekben ostorozza a képmutatást, a jezsuitizmust, mely a protestáns angol társadalomban uralomra vergődött s azt a beteges szentimentalizmust, mely, míg a munkásnép nyomorával nem törődik, addig

¹Froude: Carlyle's life in London I. XI. 299. lap.

²Past and present 34. lap.

a szegényügyi törvényekkel a proletariátust mestersegesen tenyésztí és a börtönök lakóit dédelgeti. A részvétnek bármily nagy mértékét helyeselte, de azt kívánta, hogy az igazságos szigorral legyen párosulva, mert ez a természet hamisítatlan törvénye. Az 1848-i franciaországi eseményekben felfogásának igazolását látta és midőn a polgárkirályság ott összeomlott, azt írta, hogy a királyok futkosnak mint egy pénzhamisító csapat, midőn a rendőrség rajtaütött. Megtámadta az általa dismal science-nak nevezett angol klasszikus nemzetgazdaságtant, mely az elvont, önző gazdasági lény bölcseletét adja csupán, holott az embernek a természet rendje szerint minden, tehát gazdasági tevékenységét is, nemcsak egyéni, hanem magasabb, általánosabb érdekű indokoknak is át kell hatni, sőt összeütközés esetén a döntő befolyás ez utóbbiaknak tulajdonítandó. A mély erkölcsi meggyőződés minden iratában elemi erővel tör elő, nem csodálható azért, ha irálya nem mindig művészi, és csak tényt állapítanak meg bírálói, midőn abban az egyenletes simaságot nélkülözik, de igazuk van azoknak is, akik, mint például egyik életírója, Froude, természetesnek tartják, hogy az kedélyállapotához képest, melyben írt, miután kevés őszintébb embert ismerünk nála, majd szaggatott, darabos, majd a láva özönléséhez, majd pedig a vihar zúgásához hasonlít. Óriási olvasottsága és tudása mellett könyvei telve vannak oly vonatkozásokkal, melyek első pillanatra nem mindenki által érthetők. És engedményt még irálya módosításában sem akarván tenni a közfelfogásnak, sok időre volt szükség, míg hatalmas szelleme annak dacára végre utat tört magának.¹

A folytonos munkában az idő eltelt és 56 éves volt, midőn legnagyobb művének, Nagy Frigyes porosz

¹ Froude: Carlyle's life in London II. 215-222. lapok.

király élettörténetének megírására határozta el magát. Habár munkássága, melyet igaz lélekkel és tökéletes odaadással folytatott, nagyban emésztette, egészsége e korban minden panaszkodása dacára szilárdabb volt, mint fiatalabb korában.

Nagy idegessége mellett, amely lelkiismeretességének, vagy mint magát Froude kifejezi, vékonybőrű - ségének (he was thinskinned) volt tulajdonítható, munkaképessége nagyon sokáig alig hanyatlott. A tárgy, melyet feldolgozandó volt, ismét főleg azért vonzotta, mivel Nagy Frigyesben látta az egyenes, tetterős embert megtestesülve, aki nemzetének, nemcsak mert a trónra született, hanem mivel arra termett is, természetes vezére és hőse volt. Nagy aparátussal, roppant előtanulmányok alapján fogott e munkához, melynek szempontjából kétszer utazott Németországba is, ahol II. Frigyes minden főbb tartózkodási helyén és nevezetesebb csataterain is megfordult és annak egy fontos mozzanata sem került el figyelmét. Elment ekkor a Luther és Goethe életének színhelyeire is és ezen szerinte két legnagyobb német emlékének őszinte hódolattal adózott és kegyeletének megkapó kifejezést adott azon megható levelekben, melyeket ez útról nejének és édesanyjának küldött.¹

Kezei közt az így összegyűjtött anyag nagyra nőtt, midőn hét évet töltött annak feldolgozásával és eredetileg hatkötetes munkájában sikerült megtisztítani a nemzete iránti önfeláldozásban mintaszerű fejedelem Voltaire és mások által bemocskolt emlékét. Neje, Garlylenek legrészrehajlatlanabb bírálója, legjobb művének ezt tartotta, míg mások, habár úttörő érdemét nem vonták kétségbe, kissé terjengőnek találták, de hogy mestermű, melyben az események maguk vonulnak el itt is az olvasó szemei előtt, hogy inkább vala-

¹ U. o. II., 235-249. lapok.

mely életerős fiatalember, mint egy 70 éves aggastyán elmeszüleményének benyomását teszi és hogy a legmagasabb társadalmi erkölcs szempontjából van írva, azt nem vonhatta kétségbe senkisé.

Carlyle ekkor ért el életének tetőpontjára, ahonnan már beláthatta kimondhatatlan küzdelmének óriási hatását is. A század közepétől fogva a művelt világ úgy fejlődött, mint ahogy azt ő előre megmondta. A társadalmak betegsége az ő jóslata szerint lett mind akutabbá. De új nemzedék is nőtt fel, mely hiszékenyebb figyelemmel olvasta munkáit és igazat kezdett adni neki, aki magához és elveihez minden körülmények közt hű maradt. Ebben a korban egypár megrendítő csapás érte őt, aminő bámulattal szeretett anyjának s egyik fivérének halála volt, akiket abban édesatyja már korábban megelőzött.

De ekkor érte őt az egyetlen nagy kitüntetés is, melyet hazájától elfogadott. Hiába kínálták meg a Bathrend nagyszalagjával és állami nyugdíjjal, azok elfogadására nem volt rábírható. De midőn az edinburgi egyetem 346 szótöbbséggel lord rektorává választotta Disraeli ellenében, mint Gladstonenek utódát, az nagyon jól esett neki. Beköszöntő beszédét 1866. évi április 2-án kellett tartania.¹ A már 71 éves Carlyle híres barátja, Tyndall, gondozása mellett kelt útra, amelyen Huxley is csatlakozott hozzájuk. Rendkívüli pompával fogadták és beszédével tüneményserű hatást idézett elő. Gladstone lelépő szónoklata (melyet utódának aztán elengedtek), a retorika minden fegyverének felhasználásával három óráig tartott és viharos tetszést idézett elő. A Carlyle beszéde semmiben sem hasonlított ahhoz. A hatást minden szónoki fordulat és fogás keresett mellőzésével szándékosan kerülni látszott, de a tartalom fensége a Gladstoneénál magasabbrendű diadalt biztosított részére.

¹ Froude: Carlyle's life in London II. kötet, XXVIII. fejezet.

E beszéd röviden jelzi álláspontját, melyből a világot és az életet tekintette. Mindenekelőtt arra utalt, hogy ő is ezen egyetem polgára volt. Azóta két nemzedék tűnt le, most a harmadik előtt áll, hogy az megítélje, vajjon nem méltatlan munkás volt-e az Úr szőlőjében. Azután a lehető egyszerűséggel tanácsokat adott az egyetemi hallgatónak. Intette, hogy szorgalom, hűség és becsületes törekvés tekintetében fennálló elemi kötelességeiket odaadással teljesítsék. Tanulmányaik rendje ki van szabva. De tanácsolja, hogy olvassák a történetet és abból meg fognak győződni, hogy csak azok a nemzetek boldogulnak, melyek nagyságuk alapjává az Isten tiszteletét és félelmét tették s hogy ezek nélkül sem egyes, sem nemzet nem boldogulhat. Az angol történetből vett példakkal illusztrálta e tételt. Ezekből is látható, hogy, ha a teológia nem is lényeges, de a vallás feltétlenül szükséges az embernek, ő maga is kora ifjúságában radikális volt, sőt ma is, habár nem a szó köznapi értelmében az. Életnézetének fejlődését mutatta be néhány vonással, azután a demokráciáról beszélt, mely a dolgok természete szerint nem lehet tartós, mert alig van az újkori társadalomban fontosabb érdek, mint az, hogy a legnemesebbek és a legbölcsebbek vezessenek, a többiek pedig engedelmességeskedjenek amazoknak és kövessék őket. Így lett Angolország és Skócia is nagygyá és előkelő helyét a nemzetek sorában ezentúl is csak így fogja megtarthatni. A sok tanulás és művelődés folytán már csaknem elhisszük, hogy az emberi természet megváltozott s egyenlőtlenség többé már nem létezik. A kor szükségleteinek magaslatán álló igazi tudomány és bölcsesség megszerzése azonban ma éppen oly nehéz, mint bármikor volt azelőtt. Nem kell hinni, hogy az a szónoklásban áll. Demosthenes a legnagyobb szónok lehetett, de Phocion a tetteben bizonyult erősebbnek. Korunk az anarchiának és a

társadalmi bomlásnak kora, melyben mindaz, ami nem azbesztből való, el fog égni.

E felett nincs mit sajnálkozni és hallgatóit csak arra inti, hogy szívleljék meg és tanulságát fordítsák javukra. Legyenek hűk és igazak életükben, igyekezzenek a természet parancsai szerint cselekedni, nem gondolván azzal, hogy a mostani világ fogalmai szerint becses előnyöket biztosíthatnak-e maguknak. Szerepüket oly egyszerűen és nyugodtan játsszák el, amint csak lehet. Ne higyjék, hogy a világ ellenségek és hogy tele van rosszindulattal irántuk. Néha úgy fog feltűnni, mintha az ostromolná és meg akarná semmisíteni őket, de később be fogják látni, hogy más a világ folyása, mert ez a maga útján őket tekintetbe sem véve rohan tovább, talán eltapossa őket, de egyenként ellenük valami különös rosszakarat nem létezik. Ne higyjék azt sem, hogy az élet utai rózsával vannak behintve s legyenek elkészülve arra, hogy a jó mellett nekik is osztályrészül egy bizonyos mennyiségű rossz szintén kijut. Barátaik is lesznek, ha azt megérdemlik, és átlag azt a sikert fogják az életben elérni, amelyért tényleg megszolgáltak. Goethe egy költeményének kapcsán azzal végezte beszédét: reméljete!

Leírhatatlan meghatottság vett erőt az egész hallgatóságon, mely percekig mintegy magábaszállva, síri csendben hallgatott. Azután a tetszés zaja elemi erővel tört ki és Carlyle napokig oly ünnepeltetés tárgya volt, hogy menekülnie kellett, ha nem akarja, hogy teljesen kimerüljön. Britannia sokezer lapja egész terjedelmében közölte beszédét, mely másnap külön lenyomatban 20.000 példányban kelt el. Pedig újat nem mondott, sőt ő maga is ugyanezeket sokkal nagyobb nyomatékkal és bővebben számtalanszor kifejtette már. De részint a helyzet, melyben mint teljesen szavahihető ember szólott, részint az a körülmény, hogy csaknem félszázados irodalmi tevékeny-

ségével az angol közfelfogást már nagyrészt átalakította volt, rendkívüli súlyt és fontosságot biztosított szavainak. Egész Anglia egy kiáltásban tört ki: »Carlyle mégis csak nagy ember.«¹ És ezzel eszméinek, melyekkel oly kevés kilátással a sikerre, korának közfelfogásával szembeszállott, diadala meg volt pecsételve.

Neje még értesülhetett dicsőségéről. Nemsokára azonban szélhűdés következtében meghalt. Carlyle ezután köztiszteletben még 15 évig élt. Ezalatt tapasztalhatta, hogy felfogásával a legtöbb főkérdésben mennyire igaza volt és a fejlemények e meggyőződésében még jobban megerősítették őt. Néhány kis tanulmánytól eltekintve, nagyobb irodalmi tevékenységet többé már nem fejtett ki. Csak a saját és nejének naplóit és életrajzi jegyzeteit állította össze. Habár a legjobban szerette volna, hogy az utókor nem személyével, hanem csak eszméivel foglalkozzék, de a szerzett tapasztalatok után erre kevés reménye lévén és azok hatása érdekében semmit sem szépítve, úgy ahogy élt és működött, a maga valóságában kívánta magát barátja és életírója, Froude által, akit e szándékáról nem tudott lebeszélni, bemutatni. Csak néha jelent meg a közönség előtt, így az 1870/71. évi német-francia háború alatt, midőn a Timesben a két nagy nemzet küzdelmének valódi okait és természetét, a franciák javára beavatkozást sürgető angol közvélemény előtt, feltárta. Később Németország győzelmét melegen üdvözölte, mert annak következtében a mai társadalmi állapotok kiforrtatása idejének néhány századdal való meghosszabbítását remélté. E nyilatkozatában nemcsak a németek erkölcsi fölényét ismerte el, hanem egyúttal arra nézve is nyilatkozott, hogy a társadalom általa egyedül helyesnek felismert irányban való átalaku-

¹ Life in London II., 329. lap.

lását és eszméinek győzelemre jutását rövid idő alatt nem várta.¹

Dacára azonban ezen óvatosságának, nem volt pesszimista és abban a meggyőződésben halt meg 1881. évi február 5-én 86 éves korában, hogy a kor igényeinek megfelelő alakban megjelenő hit elterjedése az altruizmusnak ismét oly túlsúlyt fog biztosítani, mely a társadalom felbillent egyensúlyát képes lesz helyreállítani.

Carlyle Tamás tüneményszerű egyéniség volt. Származása, szervezete, neveltetése, hajlamai egyaránt képesítették őt arra, hogy hazájának, sőt az emberiségnek az általa magasabb értelemben annak nevezett szellemi és erkölcsi hőroza legyen. Szerinte a pozitív vallások és a keresztény felekezetek sem elégtik ki többé korunk lelkiszükségeit.² De arról, hogy ő keresse az igaz hit újabb, megfelelőbb formáit, hallani sem akart. A keresztény vallás alapeszméjét, az emberszeretetet azonban fajunk legnagyobb vívmányának tekintette, mely egyszer e világra születvén, abból soha többé eltűnni nem fog, mert minden emberi bölcseségnek kezdete és vége.³ A természet törvényeit az istenség szigorú parancsaiként félte és tisztelte és azok lehetőleg teljes uralma alakjában hitte Isten országának eljövételét e földre, melynek minden parányában testvérelemet volt hajlandó elismerni. A Sartor Resartus című művében⁴ leírja, hogy mily lelki küzdelmeken ment keresztül, míg arra a meggyőződésre jutott, hogy a természet törvényeinek gyakorlati tisztelete mellett mennyire nem kell félni semmitől, s hogy akkor még a

¹ Life in London II., 427. és következő lapok.

² Sartor Resartus 152., 160., 174-177. lapok.

³ Latter day's pamphlet 60. lap, 187.

⁴ Sartor Resartus VII. fejezet, 116. lap.

halál is elveszti rettenetes voltát. Már pedig a félelemtől megszabadulva, az ember magasabb szellem, valósággal félisten lehet. Ő is attól a pillanattól fogva kezdett élni, midőn belátta, hogy így szabad lehet és minden valóban rossznak befolyásától mentesítve van. Az örökös *nem* helyett örökké *igent* mond a természet összes tetteinkre, ha annak rendje szerint élünk egyenként és együttesen.¹

Goethe műveinek, különösen Wilhelm Meister-jának, később pedig Faust-jának tanulmányozása nagy hatást tett reá. De rendszerének alapnézetei, ha nem is teljesen jegecedve, megvoltak benne a német irodalommal való foglalkozás előtt is. Ő másoktól csak kifejezési formákat vett kölcsön, melyekbe azután ifjúkorában szerzett meggyőződéseit öltöztette. Ifjúságának szellemi és erkölcsi légköre döntő befolyást gyakorolt egész benső valójának alakulására s a szülői ház mély benyomása megmaradt nála egész haláláig.

Ezt a helyet pedig nem a XVIII. század, hanem a reformációnak szelleme hatotta át. És Carlyle Tamás abban is különbözött kortársaitól, hogy jelleme nem úgy volt alkotva, mint ezeké, akik az ifjúságban befogadott tanokkal ellenkező életet folytatnak s eljárásuk nyilvánosan később is vallott elveikkel rendszerint ellentétben van. Lelkülete tiszta tükre volt a korában elemi erővel összeütköző nagy elvi ellentétek harcának. Jellemző egyéniség volt, mivel benne mint mikrokozmoszban látható volt kora makrokozmoszának nagyméretű vonaglása.

John Stuart Mill önéletrajzában² azt mondja róla, hogy Carlyleban a XIX. század szelleme kelt tusára

¹ U. o. 110. és 127. lapok.

² J. Stuart Mill: Autobiography V. fejezet, továbbá Past and present 109. lap.

a XVIII. századéval. Ebben az egyén volt a világ közepe, mely mindenek fölé helyezkedni és a jogosult individualizmus határain túl is érvényesülni kívánt, minek következtében a magasabb egységnek negációjává fajult el. Carlyle nem volt a reakció embere, de ezzel a túlzással szemben reagált, s az egésznek, tudniillik a társadalomnak álláspontjára helyezkedett és társadalompolitikai eszméinek jelentősége abban áll, hogy ennek az álláspontnak logikájától és jogos követelményeitől sem riadt vissza. Hitét nem restelte, hanem nyíltan vallotta be és sokáig kereste annak kifejezésére a megfelelő alakot, a köntöst, mellyel, hogy mások által is láthatóvá tegye, gondolatait fel kellett ruháznia.¹ Anélkül, hogy a kategorikus imperatívusz álláspontját Kanttól vette volna kölcsön, Bentham utilitarizmusának hadat üzent és az erényt nem úgy kívánta tekinteni, mint a jólét biztosításának legalkalmasabb módját, hanem mint a magas erkölcsi kötelességérzet természetes kifolyását. Az előbbi nem egyéb, mint észszerű és célirányos önzés, ez pedig a legnagyobb és legigazságosabb lény parancsai iránti önfeledt engedelmesség, tehát az önzésnek ellentéte és megtagadása. Carlyle valamint életpályáján, úgy erkölcsi felfogásában is minden alkut, minden kompromisszumot visszautasított. Főleg ez adta meg neki azt a hatalmat, mely korának ellentétes felfogásával szemben eszméinek győzelmét végre is biztosította.² Mert azok már nem oly idegenszerűek, mint voltak akkor, midőn először jutottak kifejezésre és hogy ez a változás az angol irodalomban, sőt még a nagyközönség javánál is ily mértékben végbement, az bámulatos siker, mely a jövőben csak fokozódhatik.³

¹ Sartor Resartus 157. lap.

² Thomas Carlyle's personality dominates the Victorian era.

³ Heroes stb. 69., 159-160. lapok.

Míg a kétely áldozata volt, gyengének érezte magát, mert a cselekvő embernek jót vagy rosszat, de valamit hinni kell, máskülönben a tettet megelőző konkrét elhatározásig soha sem fog eljutni. Már csaknem a pesszimizmus áldozata lett, de hazulról az egészséges erkölcsi érzésnek oly gazdag tőkével indult életútjára, hogy hitetlenül, nem bízva semmiben, minden belső súlypont nélkül, önmagával meghasonulva, vagy hamis súlyponttal lelkében nem tudott élni. Így jutott lassanként arra a meggyőződésre, hogy az *én* nem lehet az emberi élet végcélja és központja. Goethe műveivel foglalkozva látta, hogy e kétely másoknál is felmerült és nagyon kínos tépelődéseket okozott. Belátta, hogy senkinek sincs szerzett joga a boldogságra, mert nincs, akivel szemben e jogot érvényesíteni lehetne.¹ És nincs nagy tett vagy nagy alkotás, melyet a boldogság délibábja után futkosok vittek volna véghez, illetve hoztak volna létre valaha.

S jaj annak a szívnek, mely nem sejtí, hogy mi után kell áhítozni, mivel abban az ember által elérhető valódi boldogság iránti fogékonyság hiányzik. A mai próféták azt hirdetik, hogy te egyén és te nép, neked boldognak kell lenned és a társadalom tartozik neked azzal, hogy boldoggá tegyen. Már pedig az embert más, mint önmaga, a természet parancsai szerint élve és mindennek, elsősorban pedig saját egyéniségének lényegét kikutatva és megismerve, boldoggá nem teheti. Mennyi csalódás, mennyi keserűség, az elégedetlenség mily tengere támadt e balhitből s igaza van Goethének, ha a fájdalmat szentnek nevezi, mert az megtanít bennünket arra, hogy szerényebbek, lemondok legyünk s ha nem felismerhető emberi igazságtalanság kifolyása balsorsunk, adjuk meg magunkat, s helyez-

¹ Lásd Schulze-Gävernitz: Zum sozialen Frieden I. kötet, 77-290. és Past and present 6. lap.

kedjünk arra az álláspontra, melyen még hinni tudtunk.

Reméljük és teljesítsük kötelességünket. De a lemondás alatt Carlyle nem a fatalizmust érti, hanem a világi vágyak legyőzését oly tevékenység által, melynek nem önzés a főrugója.¹

A társadalmat a hit és a szeretet tartja fenn. Az utilitarizmus ravasz számítás és már csirájában rossz, ellenben az önmegtágadás a családi, polgári és gazdasági erények szülőanyja. A mai kor művelt emberében a dolog természete szerint igen sok társas elemnek kell együtt lenni, mert hiszen sohasem voltak az emberek tényleg oly mértékben egymásra utalva, mint jelenleg. Következetlen és visszás eljárás tehát, ha elsősorban nem altruisztikus indokok által vezetjük magunkat.

Az ember célja a közhasznú cselekvés lévén, az az okoskodás, mely nem erre vezet, téves, s mint Goethéhez intézett levelében írja, csak a szeretet vezet el bennünket a tökéletes megismeréshez is.² Az életben és a tudományban tehát azok a természetes vezérek, akik az altruizmus által leginkább vannak áthatva, akik az igazságot önmagáért kutatják; akik a szolgálatot teljesíteni és nem annak jutalmát esetleg csupán a szolgálat látszatának fitogtatásával akarják megkapni.³ Bízni kell a magasabb erkölcsi törvényben és ez a bizalom a hit. Minden nagy dolog hívőknek a műve, mert csak az épít és fejleszt, ellenben a hitelenség hatása minden látszólagos haladás kecsgetető és szemfényvesztő káprázata dacára, végső elemzésben rombolás.⁴

¹ Past and present 133. lap.

² Schulze-Gävernitz: Carlyle als Sozialtheoretiker Z. s. f. I., 253. lap.

³ Past and present 137., 169., továbbá Heroes and hero worship I., 39., 107., 143., 181. lapok.

⁴ Past and present 22. lap.

Azonban a hit sem tarthat örökké. Annak nyilvánulási formái elavulnak s mint a test köntöse, úgy a gondolatok ruházata is elkopik.¹ Sokáig, midőn már a hit eltűnt, az érdekeltség annak látszatát még fenn akarja tartani. Az álságnak e korszakai a legveszedelmesebbek, mert a sokáig felhalmozott hazugságok rengeteg alkotmánya óriási robajjal roskad össze, ha a hitnek új kielégítő formáit idejekorán megtalálni nem sikerült. Nagy megnyugvást okozott neki, hogy ő az altruisztikus társadalmi felfogás terjesztésében és lehető megvalósulásában feltalálta az irányt, melyben a jövő hitének alkalmas külső formáját keresni kell és hogy ezáltal életének egységét ismét helyreállította, mert még felekezetiesen hívő édesanyjával is el tudta fogadtatni, hogy az ő társadalmi felfogása voltaképp nem más, mint a kereszténység szellemének modern, korszerű nyilvánulása. Ennek megvalósulásában, a kereszténység megújulásában bízott és társadalmi bajaink meggyógyulását attól remélte. Nem esett kétségbe a mai, sok tekintetben a múltaknál is rosszabb, mert romlottabb, állapotok felett, mivel a hit és hitelenség korszakainak váltakozását természetesnek találta.² Nem fog ez a váltakozás megállani soha, de az önzés korszakai nagyon megnyúlván, sok bajt és szenvedést idéznek elő, melyeket el lehetne kerülni és rombolás következhetik be, melynek hatása azután civilizációnk fejlődésére beláthatatlan. Eleinte Darwinnal nem értett egyet, később azonban belátta, hogy tanításai és az ő felfogása közt vannak érintkezési pontok. A létért folytatott küzdelemben ugyanis voltaképpen társadalom áll társadalommal szemben.³ Nagyon természetellenes dolog tehát, hogy egy és

¹ U. o. 109. lap.

² Life in London II., 401. lap.

³ Schulze-Gävernitz: Idézett munkája I. kötet, 110. lap.

ugyanazon szervezetnek sejtjei keljenek egymással öldöklő tusára, mert ez az egész erejét teljesen alá fogja ásni. Azért az önzésre alapított társadalomban a bomlás folyamata, míg más jobb elemek annak útját nem állják, fel nem tartóztatható. A jobb, erősebb fajok kiválása természeti törvény, mely a társadalmak életének fejlődésében is érvényesül, mert hiszen az emelkedése mindig a társadalmak evolúciója útján ment végbe és más igazi haladásra a jövőben sincsen kilátás.¹

Az előadottakból kitűnik, hogy Carlyle mennyire ellentétbe helyezkedett a klasszikus nemzetgazdasági iskolával,² mely a gazdasági élet szervezetének fő-tényezőjévé és egyetlen jogosult mozgató erejévé az önzést tette. Eszerint a magárahagyott és kizárólag vagy túlnyomólag önérdéke után induló ember szerves természetű gazdasági eljárásával a legalkalmasabb arra, hogy a társadalom összhangját megteremtse és fenntartsa. Hogy ez ma valahol netalán még fogyatékos, ez annak tulajdonítható, mivel a gazdasági és társadalmi életben a régi kor maradványai igen nagy mértékben akadályozzák a természetes harmónia keletkezését.

E felfogással Carlyle nem tudott kibékülni, mert nem egy új és jobb összhang keletkezését, hanem a meglévő, hiányosnak is teljes összezavarodását látta maga előtt keletkezni. Lehetetlennek tartotta, hogy az önzés rendet teremtsen, mert hiszen az, ha túlsúlyra vergődött, a bellum omnium contra omnesben az erősebb jogát juttatja uralomra. Pedig történeti tapasztalat, hogy míg az erőt csak az önzés vezette, addig az rendesen elpusztította ellenfelét vagy rabszolgájává tette. Csak midőn emberibb állapotok keletkeztek,

¹ Schultze-Gävernitz: Idézett munkája I. kötet, 120. lap.

² Chartism. VI. és fejezetei.

azaz midőn a nyers erő mellett az ész és értelem is érvényesülhetett, lőn a gyenge helyzete tűrhetőbbé az erőssel szemben. Az erős hatalmának tetőpontján is csak addig marad az, míg bizonyos lemondással és különösen állati ösztöneinek megfékezésével kezeli a hatalmat, mert amint az élvezetnek és tobzódásnak adja át magát, csakhamar megszűnik erős, tehát hatalmas lenni. A lemondási képesség ennél fogva az erő fennmaradásának is előfeltétele. Helytelen, mert a történeti igazsággal ellenkezik a társadalom szerződés alapján végbement keletkezésének felfogása.¹ Az sem felel meg a valóságnak, hogy a társadalmat a győzelmes nyers erő teremtette volna meg, mivel a vad erő diadala nem hódít, hanem a meghódoltakat egyszerűen elpusztítja. De azért az erős uralma a gyengék felett mégis természeti törvény. Az első munkafelosztás az uralkodásban és uralásban nyilvánult. Azonban már az első tartósabb uralmi rendszerek, melyek kétségkívül sok önzéssel voltak tele, sem az individualizmus győzelmét jelentik, mert hiszen az erős, midőn uralmát a gyengére erőlteti, kénytelen ennek érdekeivel is törődni és hajlandóságát megnyerni. Igaz, a gyengét eleinte a félelem hajtja az erős uralma alá, de később ő is kénytelen érezni, hogy annak védelme és támogatása nélkül, ha t. i. az erős a hatalom kezelésében bizonyos mérvű altruizmus által vezeteti magát, meg nem maradhat és nem képes boldogulni. A hódítóból erős, de egyúttal gondos uralkodó lesz, mert hatalmát csak így konszolidálhatja; a félénk gyengéből pedig lojális alattvaló válik, aki vezérét már nemcsak féli, hanem tiszteli is. Pusztán a nyers erőnek az emberek legkezedtelegesebb állapotok közt sem vetik magukat huzamosan alá. Bizonyos mérvű altruizmussal azonban az

¹ Carlyle: French Revolution. A history I. kötet, II. könyv, VII. fejezet (Contrat social).

uralmi viszony az emberi természetnek megfelel.¹ Az is természetes, hogy mindenki annyi ember felett uralkodik, amennyit kormányozni csak bír és minden alattvaló felett huzamosan csak annyira lehet uralkodni, amily mértékben ennek a vezetésre valóban szüksége van. »Az ember vagy született jobbágya más embernek, vagy született ura, akár elismeri ezt a tényt, akár nem. És szerencsétlensége, ha elismerni nem tudja, mert akkor kaotikus állapotok közé kerül és közel a veszély, hogy elpusztul.«² Az uralomra született emberben a megfelelő tulajdonságok közt, a testi és szellemi erő mellett, a társas érzés fokozott mértéke, Carlyle szerint a legnagyobb bölcsesség, játssza a főszerepet.³ A normannok nem azért hódították meg az angolszászokat, mintha az a szintén germán eredetű nép fizikailag gyengébb lett volna, hanem mivel azokban több volt a társas érzés, az összetartás, a szervezethez, vagyis a természetes uralmi viszonyban való önkéntes elhelyezkedése erősnek és gyengének, vezérnek és vezetésre utaltak egyaránt.⁴

A népeknél a megfelelő társas szellemet azonban több-kevesebb sikerrel el lehet terjeszteni. Ez a lehetőség adja meg életrevalóságuk mértékét. A kezdeményezés e részben oly egyesek dolga, akikben annak nagyobb mértéke, tisztább nyilvánulási módja és fokozottabb ereje, a fennkölt érzés, az erény, az embereknek, a hazának a többieknél melegebb szeretete, mint a természet magasabb adománya jelentkezik.⁵

Az ily férfiak az illető nemzetnek természetes vezetői, hősei, akiket, ha korábban jöttek, mint a talaj számukra kedvezően alakult, talán megfeszítenek,

¹Heroes and heroworship 11. lap.

²Latterday's pamphlet 53. lap.

³Heroes etc. 17. lap.

⁴U. o. 17. lap.

⁵U. o. 27. lap.

ellenben az őskorban mint isteneket,¹ később, mint profétákat,² vallásalapítókat,³ fejedelmeket, vezéreket, törvényhozókat,⁴ költőket⁵ és nagyhatású írókat⁶ tisztel a nép. A nemzeteknek ők képezik minden korban legbecsesebb elemeit. Koruk eszmemozgalmait ők indítják meg és a társadalom fejlődésére lényöknek bélyegét mintegy rányomják. Különböztetve ezt teszi az atya a családban, a főnök a törzsben, a hódító a meghódított nép körében is.

A vezetésre általában minden társadalom rá van utalva és a legkétségtelenebb jogok közé tartozik az, hogy a gyenge és a kevésbé okos az erős és a bölcs által vezetett legyen. A természet rendelése ez s a társadalom addig küzd, vonaglik és szenved, míg e törvény meg nem valósul. A vezetés jog, a vezetés ellenben súlyos kötelesség, mert az uralkodás alatt nem a nyers erő hatalmaskodását kell érteni, hanem azt a nehéz, felelősségteljes munkát, melynek természetével semmi sem ellenkezik jobban, mint az avatatlan dilettantizmus, és a vezető hivatása az is, hogy a társadalom jólétéhez szükséges erkölcsi eszmetartalom gyarapodásáról gondoskodjék.

A társadalom Carlyle szerint is organizmus, mely ép oly felfoghatatlan, mint testünk szervezete. Nem emberek tákolják össze, hanem természetes alakulat, melynek részei annál jobban függnék az egésztől, minél jobban tökélyesbül ez. Történeti fejlődés pedig csak úgy érthető meg, ha azt mint benső erejénél fogva, folyton tökélyesbülőt az egyes állatfajok fejlődésének

¹Heroes and heroworship etc. 1. lap.

²U. o. 34. lap.

³U. o. 107. lap.

⁴U. o. 181. lap.

⁵U. o. 771. lap.

⁶U. o. 143. lap.

világánál tekintjük. Az egyének keletkeznek és elmúlnak, a társadalom fejlődése tőlük független, de az egyének mindig nagyobb mértékben függenek a társadalomtól. Ők teljesen annak alkotásai és egész valójuk, annak minden mozzanata a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi munkájának eredménye. Mindnyájunkban a múltban teljesített munkának megmérhetlenül hosszú sorozata tükröződik vissza. Az ember felfogásában és képzeletében élő világ is a társadalom terméke. Ezért a történelem nemcsak a legképzőbb, hanem az egyetlen alkalmas tanulmány, mely a maga nagy egészében, mint az emberi gondolat és érzés szakadatlan átalakulásának képe, a többit mind magában foglalja.¹

A társadalomnak, mint organizmusnak fejlődésével annak uralma és befolyása az egyén felett folyton nagyobb lesz, amiből önként következik, hogy az egyes és az osztályok mind kevesebb önálló joggal fognak bírni s hatáskörüket folyton inkább csak a társadalom közegei fogják betölteni. Semmi sem oly bizonyos tehát, minthogy az ember feladatának csak akkor felelhet meg, ha az egész iránti odaadása, az altruizmus szelleme őt mindinkább áthatja. A társadalmi egyenletes és párhuzamos működés csak a közszellem nagymérvű elterjedése mellett remélhető. Ennek megfelelő közvélemény, szokások és intézmények fognak keletkezni, melyek azután a társadalom új rendjének benső szilárdságot lesznek képesek adni.²

Ez azon álláspont, melyből Carlyle az egész nagy társadalmi kérdést megítéli. Az ő kiindulási pontja ellentétes a merev individualizmussal szemben. Nála az altruisztikus felfogás lehető általánosítása és uralomrajuttatása a helyzet javulásának nyitja. Ez a

¹ Past and present 207. lap.

² Sartor Resartus 160. és a következő lapok.

főelv. A többiek, melyekre még rendszerét alapítja, amannak csak logikai következményei.¹

*

Minden társadalmi intézmény keletkezése az egyesnek bizonyos áldozatával jár. A társulásban résztvevő közönséges tagoknál az áldozat azonban sokkal kisebbmértvű, mert azokban az önzés még erősen működik. A dogmák csak az eszközök jelentőségével bírnak, de azokra szükség van, mivel az ember cselekedni csak úgy képes, ha egy bizonyos célra törekedhetik. Az embernek határozott céllal kell bírnia, hogy kötelességének teljesítésében kitartó lehessen.

A végtelennek valamely véges dologban megvalósulva kell jelentkezni, hogy azt az ember felfoghassa. Ezek a véges dolgok a jelvények.² Ily jelvény a katonának a zászló, a polgárnak a haza fogalma. Nem egy bizonyos nagyságú terület vagy népsokaság az, ami lelkesít bennünket, hanem az altruizmus, melynek amaz csak tárgyát vagy jelvényét képezi. A legfontosabbak a vallásos jelképek, mert azok a minket és az egész világot teremtett legfelsőbb hatalom szimbólumait képezik.

Az istenség fogalmát emberileg gondoljuk magunknak, mert hiszen másféle gondolatra nem is vagyunk képesek, azért a maga emberileg gondolt alakjában az istenség sem más jelvéynél, mely azonban a legmagasabb, legnagyobb, mert a teljesen önzetlen szeretetet jelképezi.

A hit fogalma alá sorolja ezenkívül a haza, család, szülők és gyermekek szeretetét is. Az önzés mindig ugyanaz, ellenben a szeretet tárgyához képest, melyre vonatkozik, változó.

¹ Schultze-Gavernitz idézett műve 120. lap.

² Sartor Resartus 150. lap. Heroes etc. 88. lap.

Az idő azonban lassanként minden jelképet megfoszt érvényétől és szent voltától. Az emberiség haladásával az istenség jelképe és vele fogalma is folyton elvontabbá lesz.¹ A számos istenségtől a felfoghatatlan egy isten eszméjéig a haladásnak nagy útját kellett megtenni. A jelvények ezen változásában csak az eszme mulékony köntöse pusztul el, ellenben az örök igazság megmarad.

Fontos tétele Carlyle rendszerének, hogy a gondolkozás célja a tett.² Azért az olyan vallás, amely csak elmélkedésben áll, nem sokat ér. Az élő hit az embernek cselekvésre irányuló akaratát kell hogy befolyásolja.

Az önzés az egyéni létre fekteti a súlyt és azzal szemben, ha ellentétbe jut vele, az egész világot megtagadja. Viszont a hit a legnagyobb súlyt mindenkefelett becsült tárgyára fekteti. A hit tárgya a kor törekvései és felfogása szerint különböző lehet. A munka egyedül a hitből fakadó tevékenység. Minden más munka szerinte alig különbözik az állatétól. A valódi munka önmagáért történik. Az emberiség egy nagy vívmánya sem létesült az egyén odaadása nélkül. A hősök egy vagy más alakban életüket egészen vagy részben áldozatul dobták a közérdeknek. Minden becsületes munkában van egy bizonyos eleme a hősiességnek.

Már csak az irodalmi tevékenység is olyan, hogy ha csupán a sikerért folytatják, felületes és igen rövidéletű alkotásokat hoz létre s csak az igazság és szép iránti áldozatteljes szeretet képes a tudomány és művészet terén igazán nagyot alkotni.

Sok igaz van abban a barát-közmondásban, hogy »laborare est orare«. Az igazi munkás, tekintet nélkül

¹U. o. 152. és 165. lapok.

²Past and present 199. lap.

előnyre vagy hátrányra, dicséretre vagy gáncsra, hitét, azaz benső legfőbb meggyőződését követi. Ha enélkül munkálkodik, akár félre is tehetné a dolgát, mert vagy semmit sem, vagy csak álmunkat végez. Ha pedig tevékenysége az ily értelemben vett munka jellegét ölti magára, akkor a munkás mindinkább a társadalom orgánumává lesz. Az egésznek érdeke azután őt eltartani, mint ahogy az organizmus gondoskodik a sejtek megmaradásáról.

A munkabér úgy alakul, hogy minden munkás az általa végzendő teendőkre alkalmas állapotban fennmaradhasson, magát képezhesse és a neki jutott feladatot tovább megoldani képes legyen.¹

Minden valódi munka megbecsülhetetlen és sokkal több értéke van, mint az érette adott munkabérnek. A munka az, mely bennünket boldogít. Szerencsés, aki a maga életfeladatát megtalálta, mert a benső emésztő küzdelmektől csak az menekül s kételyeinek csak az képes véget vetni, aki kötelességét a saját munkakörében teljesíti. Nem is tudhatunk mást, mint amit munka közben tanultunk meg. A többi ismeret csupán föltevés, amiből világosan következik, hogy az ember csak munka által tökélyesbülhet.

De nemcsak a magasabb értékű, hanem még az alsóbbrendű munka is oly természetű, hogy ha ahhoz kedvvel és odaadással fogunk, az a kedély összhangját helyreállítani alkalmas. A máskülönben végzett munka ellentéteket idéz elő, melyek nagy és végtelen harcok csíráját rejtik magukban.²

A gondolatok és a hit bizonyos köntösben jelentkeznek, amely szokásokban és jogi intézményekben nyilvánul. A benső tartalomnak, a nemzetben élő fel-

¹ Heroes etc. 114. és 116., továbbá 191. és 194. lapok. – Past and present 169. és 172. lapok.

² Latterday's pamphlet 88. lap.

fogásnak, a törvények csak nagyon szűk kivonatát képezik és a nemzetben élő, meg nem írott kódexek sokkal nagyobbak.¹ Ezek annak erkölcsi törvényeit tartalmazzák, melyeken a jog alapszik. A jogviszony nem más, mint ünnepélyesen elismert uralmi viszony. Ennek megállapítása a társadalomra nézve a legfontosabb cselekvény. Jogában nyilvánul leginkább a nép szelleme. Ebből folyólag mondja Carlyle, hogy »like the people like the king«.

A legfőbb hatalom a legnagyobb képességeket teszi szükségessé. A leghatalmasabbnak a legnagyobb tere van, melyet a gyenge nem is tudna betölteni. Azért a tulajdon sem szereshető meg egyszersmindkorra, hanem azt folyton meg kell hódítani és a birtok csak addig terjed, míg megtartásának követelményeit teljesíteni tudják.²

A hatalmi viszonyok küzdelemmel járnak, tehát a jog is a küzdelmek eredménye. Ha a tartalom sokáig a jog mögött messzire elmarad, akkor ez nem is lesz huzamosan fenntartható. Az előjogokkal bíró osztályokra nézve is áll, hogy míg tényleges hatalmuk megvan, előjogaik addig biztosítva vannak. Viszont, ha valamely új osztály hatalomra tesz szert, annak érdekében a jog is módosulni fog.³

A történet az emberiség szocializálásának folyamata, t. i. abban a társadalmi elem mind tisztább alakban jelentkezik. De ez alakulatok is, mint az egyének, folyton megújulnak. Megnőnek, viharos ifjúságuk után megérnek s miután férfidiszük tetőpontját elérték, rohamosan hanyatlanak, mert minden virágkor rövid. Azután szomorúan fogynak, szétmorzsolódnak és az

¹ Th. Carlyle: French Revolution. A history I. kötet, II. könyv, III. fejezet.

² Chartism. V. fejezet.

³ Past and present 150. és 205. lapok.

első erőszakos lökésre zajjal vagy zajtalanul összeomlanak. Különösen áll ez oly intézményekről, melyek külső formáit mesterségesen még akkor is fenn akarják tartani, midőn a lélek már elszállt belőlök.¹

A fejlődés és hanyatlás korszakát Carlyle úgy jellemzi, hogy az előbbiben az egész növekvése és életműködése erősebb, mint a részeké és az egyes fejlődését amaz befolyásolja. A társadalomnak minden változása voltakép belső tartalmának, gondolatvilágának változását jelenti. Az egész azonban magával sohasem azonosítja teljesen a részeket. Ha a régi hit elhal, helyébe nem azonnal másik lép. A hit elhalványulásával a társadalom mindinkább elveszti uralmát a részek felett és újból az individualizmus kerekedik felül. Ez a társadalom bomlásának, vagy helyesebben, kötelékei lazulásának ideje. Eszerint Carlyle megkülönbözteti a pozitív, vagyis a társadalom szoros kötelékeinek idejét és a negatív, vagyis a kötelékek lazulásának idejét, midőn a hit elvész és a társadalom maga is pusztulásnak indul.

*

A pozitív időket² a hit jellemzi, mely először szűkebb körben, a papoknál, költöknél jelentkezik és úgy terjed el a nép körében. E körben ismét egyesek azok, akiknek lelkületében a hit csírája megfogamzik. Ezek a népnek igazi hősei és méltó vezérei. A nép azután fogadja be a hitet és pedig úgy, hogy arra ekkor már külső erőszakot nem gyakorol senki.

Voltak idők, midőn a hitet tényleg ráerőszakolták a népre, de ekkor az valótlanúság maradt, míg csak maga a nép öntevékenysége által nem jutott annak birtokába. Nem szükséges, hogy amiben a nép hisz, azt maga találja fel, elég, ha később elfogadta és hite

¹ Laterday's pamphlet 135. lap.

² Vesd össze: Schultze-Gävernitz id. munk. I., 120. lap.

őszinte. Az ilyennel bíró társadalom bölcselete is tele van vallásos elemekkel. Az erkölcsök és az intézmények javulnak s ezek életrevalóságukat addig tartják meg, míg az új idők új szükségleteihez való alkalmazkodási képességük megmarad.

Különben az intézményeket is kellett valakinek valamely alakban kezdeményezni. Az első csapáson később megindulnak mások is és ösvény, majd út, végre országút lesz belőle, melyen aztán a közfelfogás halad. Az életcélok ki vannak tűzve, a hit a gyengébbek magatartását is szilárddá teszi, mert hiszen a többség nem magáért, hanem az eszmények megvalósításáért dolgozik.

Ugyanazon hitágazatok és a cselekvés ugyanazon rugói sarkalják egybevágó, párhuzamos tevékenységre az embereket. Mindenki valamely kisebb vagy nagyobb közösségnek tagja, mely őt védi és melyért ő odaadással működik. Ezen egész nem számítás alapján létesült és az önfeláldozás vagy legalább az áldozatkészség bizonyos foka a részek oldalán természetes fejlemény. Csak az ilyen egész nevezhető társadalomnak, mert ez határozottan felette áll a részeknek, holott például az egylethez a tag csak annyiban társul, amennyiben az érdekeinek megfelel. Itt a rész a fő és az egész a feltételes következmény.

A szövetkezetek társadalmi jelleggel bírnak és virágzásuk a pozitív idők tanúságát képeli, míg ellenben a negatív korszak azokat nem érti meg és kellőleg nem karolja fel. A pozitív korszakban az igazság uralkodik s ekkor a munkás nemcsak a látszat kedvéért dolgozik, minek következtében a munkát rendszeren siker szokta kísérni.¹

*

¹ Miscellaneous essays: a) Sign of times, 1829-ből, b) Characteristics 1831-ből.

A hit korszakára a hitetlensége következik, midőn a tudomány a régebbi hitre vonatkozó fogalmakat szétfosztotta már.¹ Előbb a tapasztalaton alapuló tudás fejlődik ki, amire később következik a hit. A kettő kölcsönhatást gyakorol egymásra, de a tudásnak nagyobb befolyása van a hitre, mint megfordítva. Történeti igazság, hogy a tudás fejlődésével változik ez is, amiből következik, hogy senkisémet hiheti teljesen ugyanazt, amit az apja hitt. És a hit fejlődésének is megvan a növekvési, virágzási és hanyatlási korszaka, aszerint, amint a tudás még támogatja a vallásos eszmét, vagy csak érintetlenül hagyja, vagy pedig már lerombolni kezdi azokat. Az alsó osztályok és a nők körében sokáig megmarad, midőn a felvilágosult férfiban már régen kihalt.

A hitetlenségnek is két alakulata létezik. Az egyik, melyben a kétség a hitet csak meggyengíti és a másik, melyben azt már teljesen megölte. Az első korszakban még megvan az az öntudatos törekvés, hogy a tudományt és hitet kibékítsék. Ez a dogmatikus bölcsélet korszaka. De mivel logikai okoskodással a hitet nem lehet bebizonyítani, ezért minél inkább törekszik erre, annál inkább tönkreteszi azt.² Ez a korszak, midőn az ember hinni már nem tud, de önkínzásával még hinni akar. A második fázisban a hitetlenséget már bevallja magának az ember, de az ennek nyilvános bevallásával járó következményektől tartva, a híves látszatát meg akarja óvni. Ez az állapot: a jezsuitizmus.³

A vallásos felfogást kétféleképp lehet megsemmisíteni; vagy úgy, hogy a reformátorok újat állítsanak helyébe, vagy pedig úgy, hogy a forradalmárok azt

¹ Sartor Resartus 176., 177. és 187. lapok.

² Schultze-Gavernitz: id. munk. I., 130. és a következő lapok.

³ Latterday's pamphlet 249-286. lapok.

lerombolják, de pótolni nem képesek. A reformátorok valóságos hősök, akik, amit tesznek, az Isten iránti szeretetből teszik. Az ilyen emberek a nekik jutott feladatot életük veszélyeztetésével, sőt tudatos feláldozásával is készek szolgálni.¹ Midőn azonban ilyen emberek nem akadnak, mert az akkori társadalomban kevés az altruizmus, akkor a magukat túlélő hitformákat a felvilágosodásért küzdő egyesek egyszerűen lerombolják. Ezek pozitív dolgot nem képesek nyújtani, mert hit helyett maguk is telve vannak skepticizmussal. Az ilyen egyének legfeljebb lelkesedésre, de nem önfeláldozásra képesek és így hősöknek nem is nevezhetők.

Eljárásuk nem épít, mivel igen gyakran önző indokból indulnak ki. Önző indok legtöbb esetben a becsvágy is. Minél jobban domborodik ki e korszak valódi jellege, az állat az emberben annál inkább előtérbe lép.

A pozitív időkben a társadalom életműködése öntudatlan, mint az egészséges emberi szervezeté, de amint az önzés lesz annak vezérelvévé, a tudatosság lép az önkéntlelenség helyébe. A tökély nem ismeri magát s ami ismeri magát, az már többé-kevésbé tökéletlen. A pozitív és negatív korszakok személyesítőiként Carlyle Krisztus és Bentham alakját állította egymással szembe.

A hittel az erkölcs is megrendül és az emberek cselekvésében nagy ingadozás észlelhető. Az önző indokok uralomra jutnak és a társadalom élete az egyéni erők változó esélyű játékanak tűnik fel. Az ily korszakban a társadalom beteg és a régi intézmények, ha még fennállanak is, tartalmuk elpárolgásával a cselekvést nem irányítják többé. A munkát már nem önmagáért végzik s az odaadás nélkül teljesítettén,

¹ Heroes and hero worship 110. és következő lapok.

nem igen sikeres. Akkor minden gondolkozás kezdete és vége az egyén, aki az összes tevékenység központját képezi. A kormányzat többé már nem a kötelességteljesítés, hanem az egyéni előmenetel eszköze.¹ A kormányzók kiválasztása is a választók szempontjából, többé-kevésbé leplezett vesztegetéssel megy végbe és így mindig méltatlanabbak kerülnek hatalomra.² Az egyes szervek nem biztosítanak erőt az egésznek, tehát ez sem táplálhatja őket kellőleg. Ennek az állapotnak külsőleg észlelhető tünetei a tömegnyomor egyrésztől és a nagy értékek felhalmozódása másrésztől. A szervezkedésre, a szövötközésre nincs hajlam, minélfogva az egyes a maga elszigeteltségében nem is segíthet magán.³

Ekkor az emberek megfélemlenek istenről, vagyis a világot nem úgy fogják fel, amint az tényleg létezik.⁴ A mindenség egy igen nagy baromistállóvá válik, vagy azt dologháznak tartják, melynek roppant konyhája és óriási ebédlőasztalai vannak és csak az a bölcs, aki ezeknél helyet tud biztosítani magának.⁵

Vezetők ekkor a kuruzslók és munkájuk eredménye a társadalomra nézve rombolás.⁶ Az elégedetlenek adamitizmus után vágyódnak, azaz vissza akarnak térni a legkezdetlegesebb állapotokhoz⁷ s vagy Rousseau híveivé lesznek, vagy az anarkizmusra törekcszenek.⁸ Pedig nem abban rejlik a baj oka, hogy kormányok léteznek, hanem hogy alkormányzók van-

¹ Latterday's pamphlet 75-107. lapok.

² Past and present 216. lap.

³ Latterday's pamphlet 85. lap.

⁴ Sartor Resartus 181., 183. lapok.

⁵ French Revolution I. kötet 73., II. kötet 422., III. kötet 309. lapok. Latterday's pamphlet 29., 89., 93. lapok.

⁶ Heroes stb. 4., 200. lap, French Rev. I., 130., 131. lapok.

⁷ Sartor Resartus 39. lap.

⁸ Heroes stb. 17. lap.

nak. És általában a hamisság a legnagyobb baja e korszaknak. A hit elavult formáitól a forradalmon kívül a demokratikus elporladás által szabadul meg a társadalom.¹ Azonban a demokrácia sem végleges állapot, mivel az nem egyéb, mint a helyzet tisztítása és a lehetőség megszerzése arra, hogy a tisztult alapon valamely alakulat létrejöhessen. A demokrácia semmiféle nagy alkotásra nem volt még képes. Athéné és Róma nem a tömegek zajos szavazásai, hanem kevés bölcsnek uralma által létesített nagy dolgokat. A radikalizmus csak az ürességet hagyja maga után, melyben a jövő alkotási helyet kaphatnak. A francia forradalmat Carlyle ilyen tabula rasa készítésének tekintette és büntetésnek, mivel az azt megelőzőt nemzedékek nem úgy fogták fel a világrendet, mint aminőknek a természet alkotta.²

Azonban utoljára a hazugságnak is vége szakad és a forradalmak a sok hamisság közepette ismét valóságot jelentenek, melynek hatalma előtt nem áll meg, csak ami szintén valóság. E korszakban egy elvont egyéniséget gondolnak ki, mert az csak az egyes érkei előtt hajlik meg. Ennek jóléte s úgynevezett természetes jogainak biztosítása képezi a társadalom legfőbb célját, ami nem egyéb, mint rendőrséggel kibővített anarkia.

De amint a pozitív idők bekövetkeznek, az elvont egyén helyét ismét elfoglalja a valóban létező a maga természetességével, és az önérdék anarkiája helyébe az egyöntetű, a párhuzamos cselekvés harmóniája lép. A pozitív, őszinte korszakban nagy férfiak is osztoznak annak hitében, mint a maguk korában Luther³ és

¹ Latterday's pamphlet 22. lap.

² French Rev. I., 20. lap.

³ Heroes stb. 107., 118., 130. lapok.

Cromwell,¹ ellenben a negatív idők vezérférfiai hitetlenek. Példa reá Mirabeau² és Napoleon.³

Carlyle a hit és hitetlenség korának ezen változásában a jónak végső győzelmét mindig reméli. Örök igazság van a történelemben, melynek hullámlása alatt az érvényesül. Azért, bármily sötéten fesse is az önzés túltengésének káros következményeit, pesszimizmának mondani őt még sem lehet.⁴

A történelem különben a küzdelmek sorozata. Az erős győz a gyenge felett. A háború a nemzetek erőpróbája fog maradni mindig, ha ritkábban fordulnak is elő. Az a nép, mely nem tudja megvédeni magát és területét, elvesztette jogát az élethez.⁵ A társadalomban is szakadatlan küzdelem foly. Itt azonban nem az egyesek vagy az osztályok elpusztítása a küzdelem célja. Itt is áll, hogy hatalom a jog tartalma, mert ha az erő nem áll a jog mögött, az végre is tarthatatlanná válik. Az emberek viszonyainak alakulásába az isteni hatalom nem nyúl bele, hanem az organikusan megy végbe. A hatalom alatt pedig Carlyle főleg az erkölcsi hatalmat érti, melyben az emberiség történetének sarkcsillagát látja.

Nem hiába mondták a rómaiak: divide et impera. Csak az a nép hatalmas, mely összetart és erkölcsi alapon szervezkedik, ellenben az, mely csak egyének rendszertelen tömegét képezi, gyenge. A történet tanúsága szerint, ha altruisztikus alapon álló és önzessel telt népek ütköztek össze, mindig az előbbiek voltak a győztesek.

¹ U. o. 181-224. lapok.

² Francia forradalom története I. kötet, 109. és 332., II. kötet 206. és 212. lapok.

³ Heroes stb. 218. és következő lapok.

⁴ Schulze-Gävernitz id. munkája I. kötet, 266. lap.

⁵ Chartism. V. fejezet, 32. lap.

De nemcsak a társadalmak, hanem az egyének is akkor igazán erősek, ha dolgozni tudnak, azaz hittel keblökben fognak a munkához. Akit ellenben főleg az önzés vezet, az a másikkal nem állja ki a versenyt, mert szabály szerint állandóan nem hajlandó áldozatokra.

Vannak korszakok, midőn az individualizmus oly általánosan lép fel, hogy a társas elem azzal szemben csekély. Ekkor az önző a helyzet urává lesz, de hazugságai és túlzásai csakhamar maguk után fogják vonni bukását.¹ Ekkor azután mást, mint ürességet ez sem hagy maga után és így a rosszaság, mely a természetesnek ellentéte, mindig megsemmisíti önmagát.

A társadalom az individualizmus korszakában csak azért marad fenn, mert szociális elem még mindig lappang benne. A társadalomnak azok a munkásai, akik odaadással dolgoznak, a vértanúk, a nemeslelkű emberek képezik a kovászt, mely a jóirányú gerjedést előidézi és az emberiséget a végpusztulástól megmenti. A reform ezek segélyével megy végbe, midőn új hit keletkezik.²

Az emberre nézve természetes kényszer létezik, hogy sorakozzék. Minden népnek vezérletre van szüksége és ha jobbakat, arisztokratákat maga nem állít elő, máshonnan fognak számára ilyenek jönni. Rendszerint a hódítók képezik azon erősebbeket, akik ily esetben a vezetésre vannak hivatva, mivel bennök több a társas elem, mint a meghódított népben. Ezeknek nem az élvezet képezi a főgondjukat, hanem a kötelesség s a vezérhez való hűség, kiért éltöket is készek feláldozni. A hanyatló nemzeteknek aztán az ily hódítók új eszményeket adnak és regenerálják őket.

*

¹ Francia forradalom története I., 20. lap.

² Heroes etc. I. fejezet.

Carlyle szerint társadalmunk mindinkább veszít hitéből. Hanyatlást mutat az egyház is,¹ mert benső tartalma megfogyatkozott s a képmutatás és a tettezés hatalma vett rajta erőt. A vallás külső formáságai Európaszerte nem őszinte meggyőződésből, hanem rendszerint csak azért tartatnak meg, mivel ezt az illetők érdeke parancsolja, mert az egyház hatalmában osztozni kívannak, vagy pedig szellemi lustaságból egyszerűen a hagyományok előtt hódolnak meg. Leggyakoribb azonban az az eset, melyben a vallás a megélhetés vagy boldogulás és szereplés eszközévé aljasul és a vallásos formák alatt is önző, társadalomellenes cselekmények jelentkeznek.²

A hazugság az élet minden nyilvánulását megméltelyezi. Az igazságot tisztán sehol sem észleljük, legfeljebb az valamely hamissággal együtt képez amalgámot. A magán- és közéletben ez egyaránt tapasztalható. Sem a parlamentben,³ sem a templomi szószéken, sem az irodalomban, sehol sem mondanak igazat, s a hazugság mérgé beszűrődik a társadalom minden ízébe és rétegébe. Az angolok egész magánélete is csupa hagyományosság. A külső formákra nagyon vigyáznak, mert ezt tisztességesnek tartják, de egy angol sem meri hinni a tiszta igazságot, mert azt veszélyesnek tartja s a középútról az a felfogásuk, hogyha már ki nem kerülhető, az igazságot össze kell kötni valamely álsággal.

Mindezt igen bőven és ismételve fejt ki összes, de különösen társadalompolitikai tartalmú műveiben. Okoskodása meggyőző, képei, hasonlatai megkapok és azt hiszem, hogy a fennebb előadottak megértését

¹ Francia forradalom története I., 55., Past and present 40., 50. lapok.

² Latterday's pamphlet 111-112. lapok.

³ U. o. 136., 143. lapok. »I have heard no true word in parliament at all.«

is nagy mértékben elősegíti, ha Carlylenak azon eszméit, melyeket a jövő teendőire vonatkozólag meggyőződéskép vallott, lehetőleg saját velős kifejezései-nek felhasználásával mutatom be.

Anglia tele van gazdagsággal és mégis alétan vonaglik.¹ Mindent bőven termelnek benne és a munkásosztály mégis a poor law segélyére szorul. Száz-
ezrek ülnek a dologházakban, de több százezer még oda sem juthat be. Oly becses kincssel foly a pazarlás, melyhez képest Potosinak és Golcondának minden ezüstje hitvány por és merő salak. Szállj le bárhol az alsó osztályok körébe, tekints a különféle szaktanács-
kozmányok irataiba vagy az adótáblázatokba, mindenütt ugyanaz a szomorú kép fog eléd tárulni. Be kell látnod, hogy a gazdag angol nemzet munkásosztálya oly állapot felé süllyed, melyhez hasonlóban, ha mindent figyelembe veszünk, eddig még soha sem volt.

A stockporti törvényszéki tárgyalások során kiderült, hogy egy apa és anya egyetértve, három gyermekét mérgezte meg, hogy egyenként 3 font és 8 shillinget kapjanak eltakarításuk végett a temetkezési társulattól, amiből azonban valamit meggazdálkodhatnak. Bevádoltatván, elítéltettek. A hivatalnokok nyilatkozata szerint jobb lenne az ily dolgokat nem firtatni, mert ehhez hasonló nagyon sok eset fordul elő. És ezek nem is írek, mint vigasztalólag szokták a nyomor említése alkalmával ellenvetéskép felhozni, hanem angolok, akiket e kétségbeesett elhatározásra az éhenhalástól való félelem vitt. Ez emberek így gondolkoztak: »Mélyen belesüllyedtünk pincelakásunk nyomorába és a segély oly messze van tőlünk. Szegény éhező kis Tom fiúnk egész nap kenyérért kiabál, amit nem tudunk neki nyújtani. Miután e világon jót alig fog az életben tapasztalni, hátha egyszerre megszaba-

¹ Th. Carlyle: Past and present I. fejezet.

dítanók őt a siralom e völgyének minden nyomorától. Ha ő meghal, mi többiek még életben maradhatunk. Az eszme tényévé vált és a szegény éhező kis Tom csakhamar nincs már az élők sorában. A sor ezután a szintén éhező kis Jackra, majd Willre került.« Minő pénzügyi bizottság az, mely ily szülőkből áll. Ezzel a nyomorral szembeállítja a rohamosan fejlődő gyár-
ipar terjedésének felhalmozódó eredményeit, de amelyek, mintha varázslat alatt állnának, nem használnak senkinek sem. Vajjon ki lett általuk valóban gazdagabb? Ezreket költhetünk ott, ahol ezelőtt csak százakat adhattunk ki; de mi jót vehetünk velők? Ahelyett, hogy nemesítő általános jólét lenne, van hiú fényűzés és dúslakodás egyfelől, melyet azután alacsony inség vált fel másfelől. És hát a gazdagok tényleg jobb létnek örvendenek, mint a szegények? Finomabb ételeket ehetnek, drágább italokat fogyaszthatnak, de minő előnyt meríthetnek ebből ők maguk és nem orvosaik? Vajjon fokozott boldogság lakik-e rossz gyomruk szomszédságában levő szíveikben? Vajjon jobbak, szebbek, erősebbek, bátrabbak-e? Több tárgyra vagy személyre tekinthetnek-e meglelégedéssel és több egyén tekinthet-e így reájok? Ellenkezőleg, az emberi tekintetek mind sötétebben meredeznek egymásra. A munkást alkalmazó vállalkozó az ellenséges hangulat által szabad mozgásában korlátozva folyton tele van aggodalommal, a földesurak pedig a gabona-törvényekért remegnek. Kié tehát Angliának az a híres gazdagsága? Kit tesz jobbá, szebbé, bölcsebbé vagy boldogabbá?¹

Annyi értékkel bírunk, amennyivel eddig egy nemzet sem dicsekedhetett soha, de mi haszna van a bőségnek, ha a nemzet zöme elpusztul mellette? Egész aranyfalak és telt csűrök birtokában senki sem érzi

¹ Past and present I., 20. lap.

magát biztonságban elégedettnek. Végzetes hűdés terjed a nemzet testében a végtagoktól a szív felé. Meg vagyunk bővölve és átkozva, mint Midas király. Minő tanulság van e regében?

A társadalom e nagy bajának voltaképp félreértés az oka. Pedig a nemzet is úgy van, mint a Sphinxet¹ megkérdező egyén, menekülése vagy pusztulása attól függ, hogy sorsának és végzetének kérdésére minő választ képes adni. A kielégítő feleletre azonban csak akkor leszünk képesek, ha saját természetünk valóságát megismertük. A nemzeteknek is bölcseségre van szükségük, hogy a látszatot fel ne cseréljék a valósággal. És ne higgye senki, hogy mivel érvényesülése haladékos szenved, nincs igazság e földön. A rossznak elítélése késhetik napokig, évekig, századokig, de oly bizonyos, mint a halál. A világnak Nagy Szelleme minde nekfelett igazságos, ha a látszat sokszor és sokáig erről nem is tanúskodik. Emberek és nemzetek elpusztulnak, mintha »törvény« nem is lenne. A jutalom és büntetés reánk nézve beláthatatlanul elmaradozik, de azért ne hidd, hogy nincs igazság! Nincs is más e földön, mint igazság. A világnak kikürtölt legnagyobb igazságtalan dicsősége után néhány év múlva annak alanya hideg halott. Nem lát többé, nem trombitálnak és harangoznak neki, örömtüzek és vezércikkek nem hirdetik jelességét s emléke körül semmi jó nem látszik és nem hallik. Vajjon miféle siker az ilyen?

Egy azonban bizonyos, hogy minden viszonylagos a földön. Azért az elviselhető viszonylagosság mellett türelmeseknek kell lennünk. De az is bizonyos, hogy a küzdelemben a végső siker csak a jóé és nemesé lehet. Ami odáig bekövetkezik, az talán sokszor komoly, sokszor veszélyes próbátétel, de benső lényegénél fogva csupán elhalasztása a győzelemnek. Mint a nehézkedés

¹ Past and present 6. lap.

törvénye szerint minden a föld központja felé törekszik, úgy annak, ami valóban erkölcsi súllyal bír, rendeltetése az, hogy az erkölcsi és ezzel együtt az anyagi siker végső központjához eljusson. Ebbeli nehézkedésében természetes irányától egyideig eltávolodhatnak, mert a közbenső akadályok eltérítették attól, de végre is a maga céljához nehezedik. Ez a világ törvénye, mely régibb, mint az maga, mivel a teremtés tervével egykorú.

És a munkával kapcsolatos igazság is be fog telni.¹ Méltányos napibér a tisztességes munkáért, ez az igazság és az emberi társadalom haladása e követelmény fokozatos megvalósulásában áll. A munkabér minél arányosabb legyen a munkához. Ha ennek igazságos voltát elismered, mindent megadtál nekem.

Minden embernek annyit kell fizetni, mint amennyiért megdolgozott. Az egyik munkájáért nagy vagyon és tisztelet jár, a másikat pedig az akasztófa vagy a taposómalom jutalmazza igazságosan. És mit kívánhatnánk az igazságnál többet? Isten országa, melyért naponként imádkozunk, így eljövendett és az ő akarata meglesz a földön, mint a mennyben. De attól, hogy ez meglegyen, ma még igen messze vagyunk. Ma munkát, igen sok, minél több munkát akarnak az emberek egymással végeztetni, de a nagy sietségben nem érnek reá, hogy a jövedelem helyes felosztása felett gondolkozzanak. A termelés fokozása visszás dolog, ha annak a munkálkodó tömegek is nem veszik hasznát.² Minek felhalmozni a termelt ingeket egyfelől, ha másfelől nem tudjuk a csupaszon álló hátakhoz eljuttatni azokat? Milyen visszás állapot ez? Nincs Angliában ló, mely munkára alkalmaztatik és amelynek mégsem lenne meg takarmánya és istállója. Ha ez lehetséges, miért

¹ Past and present 146. lap.

² Past and present 147. lap.

lehetetlen az, hogy a dologra alkalmas és tényleg dolgozó munkás megfelelő élelemmel és lakással bírjon? Azt mondják: és mégis lehetetlen. Hát akkor kövessünk el mindent, hogy lehetővé váljék. A cél oly fontos és oly szent, hogy mi és gyermekeink addig gondolkozunk és dolgozzunk, míg a célt elértük, vagy életünket e törekvés közben elfogyasztva, meghaltunk mindnyájan. E szót »lehetetlen«, e tárggyal kapcsolatban töröljük ki a szótárból, mert különben rettenetes értelme lesz mindnyájunkra nézve.¹

Hogy a munkabérre vonatkozó igazság megvalósuljon, annak két nagy akadályja van, melyeket e két szóban lehet összefoglalni: kormányzati dilettantizmus és mammonizmus. Az ember rendeltetése a tett, a tettek pedig mindenütt és így a kormányzás terén is, a dolgok benső természetével kell megegyezni. De e téren igaz tett csak arra való igaz emberektől várható. És vajjon mikép kívánhatjuk, hogy hősök kormányozzanak bennünket, míg magunk szolgálalelkűek vagyunk.² Míg csak ilyenek maradunk, hamis próféták, álhősök és kuruzslók fognak vezetni, akiknek munkáját a hazugság és plauzibiiiítás fogja jellemezni és az nem lesz egyéb a munka látszatánál, melyre a természet örökösen azt fogja felelni, hogy: *nem!* Mert a »törvényhozó« nem kedvez azon nemzeteknek, melyek nem járnak el az ő rendelkezései, vagyis a természeti törvények értelmében. Azért szálljunk magunkba, éleszszük fel a lelket, a lelkiismeretet magunkban s köszívünket érző szívvel igyekezzünk kicserélni. Akkor egész hosszú sorozatát meg fogjuk állapítani annak, amit tennünk kell. Ha az elsőt meg tudtuk cselekedni, a többi sokkal könnyebb lesz. Összes bajaink ellen nem minden betegséget egyaránt meggyógyító lab-

¹ Latterday's pamphlet 31. lap.

² U. o. 141. lap.

dacsokat fogunk akkor keresni és árulni, hanem a kuruzslók hatalma alól felszabadulva, valódi hősök és orvosok tanácsai és intelmei után indulunk.¹ A társadalom állapotainak javításához az első feltétel, hogy a hamis vezetőktől megszabaduljon. Ha egyszer felismerted őket, soha sem fogsz többé reájok szavazni, mert be fogod látni, hogy a kuruzsló és a becsapott egy és ugyanazon dolognak két oldala. Ma azonban a kuruzsióké a világ.²

Mit kell tenni, hogy megszabaduljunk tőle? Ha valaki nyomorult, vajjon panaszkodnia kell-e s az utcákat és a világot megtölteni jajveszékéléseivel? Hiszen nyomorúságának okát saját oktalansága képezi.³ A természet törvényeit nem ismerte, vagy ismerve nem követte. A természet mindig hű törvényeihez s azokat, kik hozzá alkalmazkodnak, megjutalmazza. És ami áll az egyénre, áll a nemzetekre nézve is. Azok régi vezérei, a próféták, vagy akárhogyan hívták őket, ezt már az őskorban prédikálták nekik. A nemzetek újkori vezetői, a hírlapírók, nemzetgazdák, politikusok és publicisták ezt egészen elfeledték és hajlandók megtagadni. Pedig ezt az igazságot újra meg kell tanulnunk s addig fog a sors ostorozni és korbácsolni bennünket, míg vagy megtanuljuk ezt újból, vagy kiszenvédünk a csapások alatt. Mert a jelzett igazság tagadhatatlan. A régi próféták azt mondták: elhagytátok az Isten útjait, azért vagytok szerencsétlenek. Ez mai nyelven szólva azt jelenti, hogy nem engedelmeskedtetek a tények törvényeinek, hanem azokat, szándékosan, vagy tudatlanságból, tekinteten kívül hagytátok.

A hazugságnak vége van, a természet hosszú türése véletek szemben kimerült is íme nyomorultak

¹ Past and present 20. lap. »Morrison pills.«

² Latterday's pamphlet 102. lap.

³ U. o. 95. lap.

vagytok. Ezt a modern közgazdák, publicisták és egyéb tollatlan kétlábú állatok is megérthetnék.

Ha valamely ország szenved, kétségtelen, hogy azt félrevezették. Az utóbbi századok alatt azt hitték az emberek, hogy a természet meghalt. No hát az megmutatja minden kétkedőnek, hogy él, mindenütt jelen van és elég nyomatékkal beszél arra, hogy szava a földteke legvastagabb koponyáján is keresztülhatoljon. Az kétségtelen, hogy Angliát az utóbbi időben nem elég bölcsen kormányozták. Nagyon is botor emberek kezében volt annak vezetése és íme ide vezették. Okosabbaknak kell lennünk, vagy elpusztulunk. Ennek tudatára már eljutottunk volna, de tovább még nem. Egész Anglia tördeli kezeit, kérdezvén, mi legyen hát ezentúl? A reformbill nem használ, a felvilágosult önzés tana hatálytalannak bizonyul. Mindazon javaslatok, melyek a Chartista öt pont, szabad kereskedés, egyházkiterjesztés, mozgó skála név alatt ismeretesk, csak az eszmezavart növelik. Az Isten izenete még nem volt vastagabb bőré és nehezebb hallású néphez intézve. Most az mennydörgésszerű hangon szólal meg ismét: »légy bölcsebb, vagy meghalsz«.

Tehát jobb vezetés kell: a tehetségek arisztokráciája.¹ De ennek megszerzésénél alig van nehezebb. Ezt nem lehet a tömegeből szavazás által egyszerűen kiválasztani, sem valami varázsróstával, mint a gabonát a polyvától, elkülöníteni. Pedig meg kell lenni, mert a romlás útján rohamosan haladunk lefelé. Akarjuk is, de hogyan és mi áron tegyük azt? Ennek nincs biztosabb módja, minthogy én, te és mindnyájan igyekezzünk oly belátással bírni, mely a valódi tehetséget felismeri. De ez a valódi tehetség tiszteletét tételezi fel, ami pedig megint annyi más dolgot tételez fel. Mert például: azt a tehetséget, mely durva vagy rongyos

¹ Latterday's pamphlet 102. lap.

kabátban jár, nem tiszteli a közönséges nyárspolgár. Az, hogy a tehetség hírét, hatalmát, pénzét vagy dicsőségét tisztelik, közönséges dolog. De a nyárspolgár a tehetséget magát szemével soha sem látja. Különbön előtte annak saját belső becse igen kevés, vagy semmi és ha valamelyessel bír is, azt csak pénzzel, a dicséret, vagy a pudding meghódításának képességével lehet megmérni. Ez az átlagos nyárspolgár soha sem fog tehetségre szavazni, kivéve, ha a valódi vagy áltehetség kivitte, hogy ő sikert ígérő választás tárgya legyen. Amilyen a nép, olyan a papja.

Az tudja magát kineveztetni vele, aki legalkalmasabb és legügyesebb a kineveztetésben és megválasztásban, így azután a nemzet a bölcsesség hiányáért azáltal bűnhődik, hogy bölcssek helyett, akik a természettől egyedül kaptak jogot a kormányzásra, álbölcsök, vagy olyanok által vezetetik, akik talán másra igen, de a vezetésre nem bírnak arravalósággal.

A népek elalélt lelkének ismét életreébredése nem rövid tartamú, nem kellemes, hanem hosszú és rettenetes processzus. Magunknak is kicsinyben hősöknek kell lennünk, ha a hősök által való vezetést biztosítani akarjuk magunknak. Hős királyság hős nemzetet tételez fel. Ez állapot felé kell törekedni, mert körülöttünk minden, az élet vihardúlta tengere, a francia forradalom példája, a Chartismus, a manchesteri zendülés, szóval minden, ami beteggé teszi az érző szíveket, odaterel, hogy ebbe a révbe meneküljünk.¹

Az ember végzete minden időben és korban egy és ugyanaz. A mindenség központi törvénye az igazság; a vallás annak tisztelete. Csak feledkezzél meg róluk, akkor az egész mindenség ellened lesz, ellened az Isten s tenmagad; csak az ördög és a sárkányok lesznek barátaid.

¹ Past and present 45. lap.

Az üres fecsegés idejének vége s a parlamenti törvényekkel el nem intézhetett kérdések rohamosan mennek megoldásuk elé. A munkának okvetlenül szervezetre van szüksége és annak jutalmát többé visszatartani már nem lehet. A néma, nehéz munkára született milliók sorsa mindig kemény volt és oly feladat jutott nekik osztályrészüln, mely nemcsak az izmoknak, de igen gyakran a szívnek is fáj.¹ A földhöz kötött jobbágyság, sőt hajdanta még a grófok, hercegek, sőt a fejedelmek is arcuk igazán véres verejtékével tartották fenn magukat s az ő életük sem volt enyelgés, hanem nagyon komoly valóság. De Carlyle azt állítja, hogy azon néma milliók sorsa sohasem volt tűrhetlenebb, mint az ő férfikorában. Nem az teszi az embert nyomorulttá, hogy meg kell halnia; hiszen mindnyájunknak a vége a fájdalom tüzes szekere. De nyomorultan élni és nem tudni miért, fájdalmasan dolgozni és a betevő falatért folyton aggódni, tört szívvel, kimerülve, elszigetelve, az emberi társadalomból kiragadva, a velünk nem törődő általános közöny övével körülfogva, ebbe bebörtönözve, süketen és némán, darabonként halni meg: ez a nyomorult lét. Ez tűrhetetlen és az is fog maradni az istenalkotta emberre nézve. Korunk állapota valóban példátlan a történetben. A dúsgazdagság mellett az a nyomor és vele szemben a szívtelenség, melynek lépten-nyomon szemtanúi vagyunk, fellázít és csaknem kétségbeejt. Az angol és skót városokban akárhányszor koldulva járnak az írek, akik otthon már rothadt burgonyát sem kapnak. Dr. Alison említi, hogy egy szegény ír nő három gyermekével járt az egyik nagy városban házról-házra segélyt, alimizsnát kérni; de mivel nem volt odavaló illetőségű, még a koldulástól is eltiltatott. Kimerülve, kiéhezve, csakhamar meghalt, de később kitűnt, hogy hagymáz-

¹ Heroes etc. 5. lap.

ban szenvedett és 17 más egyén, akik elkergették, megkapta e betegséget tőle. Most már láthatjátok, hogy mégsem volt oly idegen, hogy hús volt a ti hústokból és csont a ti csontotokból. De ennek megtudásához nektek ily bizonyítékokra van szükségtök s ily rémképek kellene, hogy az elhunyt szemrehányását megértsetek, mely szerint: »íme mégis testvéretek voltam!«

Azt mondják: korunk az isteni szabadság korzaka. De az éhenhalás szabadsága csak még sem mondható isteninek. Az ember igazi szabadsága abban áll, hogy tanulhat, ami neki tetszik, dolgozhatik olyat, amire képessége van. Ez a szabadság egyúttal a jólétnek is netovábbja. Ha nem ez a szabadság, akkor ő azt semmire sem becsüli. A kétségtelen örültnek nem fogod megengedni, hogy a mélységbe vesse magát. De annak, aki nem minden kétségen felül bolond, csak értelme gyenge, eljárása botor, ha nem is alkalmazod a kényszerubbonyt, szintén nem szabad megengedned, hogy rendszeresen megsemmisítse magát. A botornak joga van ahhoz, hogy tönkremenetelét alkalmas módon bölcseséggel megakadályozd. Mi rossz van abban, ha nekem, a botornak, szabadságomat korlátoztad, de életemet mented meg? Úgy látszik, hogy a mai nagy eszmezavar mellett a szabadságnak új fogalomhatározatára van szükség.

A bölcserekre, a jobbakra, a régi értelemben vett »aristoi«-ra a társadalomnak nagy szüksége van. Ezen szükség szempontjából tekintve, a demokrácia nem más, mint a kétségbeesés afelett, hogy a vezérletre alkalmas hősöket találhat magának a társadalom. Azt szokták azonban mondani, hogy hiszen parlamenti tagokat választhatunk és hogy ennél fogva szabadok vagyunk és módunk van bölcsereket is választani. Csak az a kérdés, hogy tényleg minők választottaid. Ha kuruzslók és kénytelen vagy őket megválasztani, akkor szabadságod merő hazugság és rabszolgaságod

teljes. El fog jönni az idő, midőn ezt általán felismerik majd; de ez nem elég. Meg kell ismernetek valódi vezéreiteket, ami sokkal nehezebb feladat. Sok keserű tapasztalat, szomorúság, csalódás, zavargás, zendülés, talán forradalmak és kétségbeesés fogják megelőzni azt az időpontot, midőn annak megoldására is képes leszel. Oly lecke ez, melyet igen nehéz lesz megtanulni, de azt a legnagyobb és folytonos büntetések terhe alatt mégis meg kell tanulnotok. Nyomorult, rövidlátó, fájdalommal telt szívű halandók miért imádjátok a hazugságot? Nem erszénytek, földjáradékotok, hanem lelketek van a legnagyobb veszélyben. Ha pedig lélek nincs az emberben, akkor jobb nem is élnie, mert akkor még oly nyugodt élete sem lehet, mint az állatnak s nyomora természetellenes állapotában végtelen.

A megvesztegetésen felépült parlamenti rendszer pedig hazugság és folytonos hazugságra kényszerít. Az értelmiség bűnös, midőn maga hamisan szavaz és még bűnösebb, midőn az alsóbb osztályokat odatereli, hogy szintén hamisan szavazzanak és tisztelettel adózzanak azoknak, akik tiszteletet nem érdemelnek. Véget kell vetni a vesztegetéseknek, de ez csak akkor válik lehetővé, ha előbb a megvesztegethetőséget egyenkint kiirtottuk magunkból.¹ E halálos betegséget nem annyira külső mosás, mint inkább életerőnk és tisztasági érzésünk erélyes összpontosításával gyógyíthatjuk meg.

Carlyle ebben az időben nagyon szomorú jelenségek tartotta a parlamenti kapaszkodás elterjedését. Az emberek drága pénzen megvászatják magukat, hogy polgári munkával csak nehezen megszerezhető előnyöket biztosítsanak maguknak. Szemei előtt Disraeli esete lebeghetett, aki midőn a radikálisoknál nem

¹ Past and present 216. lap.

boldogult, átment a konzervatívokhoz.¹ Mások a politikát egyszerűen a vagyonszerzés útjának tekintették és a mandátummal szemérmetlen módon üzérkedtek. A tömeg, ha nagy kísértésnek van kitéve és már romlott, eladja magát, különben pedig azt emeli vállára, aki neki jobban tud hízelegni és finomabban képes őt rászedni.² Pedig a legvalószínűbb dolog, hogy az, aki jól beszél, alkalmatlan a kormányzásra. Az ügyes és tetszetős szónoklás annyira nem ismerve a kormányzás képességének, mint a kockázás, a zsákbanfutás vagy szappannal bekent póznán való felmászás művészete. Ebben tehát általános nagy tévedés rejlik, mely a nevelés és közoktatás következménye, mivel ez a gondolatok ügyes kifejezésében és nem tettekben és a tettekhez szükséges tulajdonok gyakorlásában áll. A parlament kezdetben egészséges intézmény volt. Tagjai azért jöttek össze, hogy a tett előtt a közelhatározást röviden és lehetőleg egyszerűen megállapítsák. A politikát valóban csináló tényezők jöttek össze, hogy megállapodásra jussanak. A parlament ekkor rendeltetésének megfelelt.³ Később azonban a fecsegés és hivalkodás színterévé fajult el. A választott képviselőkben az önérdék működik elsősorban, emelkedni akarnak, azért az időt tisztán elvesztegeti, aki a beszédeiket figyelemmel kíséri. Azonban a parlament némi reform mellett mégis jobb, mint az abszolutizmus, melynek ugyan szintén tekintetbe kell venni a tények logikáját, de az ellentétek mellett a nagy csendben jobban kifejlődhetnek és összeütközhetnek, ellenben a parlamentben azok, mielőtt fegyveres támadásra kerülne a dolog, valószínűleg szóval egyenlítettnek ki. De a parlamentnek

¹ Schulze-Gavernitz idézett munkája I., 190. lap.

² Past and present 66. lap.

³ U. o. 90. lap.

nem kellene mást, mint az ellenőrzést gyakorolni és befolyása a kormány alakítására megszüntetendő lenne.¹ Mindjárt kevesebb volna a torzsalkodás s a hiúság és az önérdék előtérbe tolakodása. Leírja részletesen, hogy a parlamenti tagok már előzetesen megállapított nézetek mellett a pártsajtó visszhangjaiként vitatkoznak. Ma napság annak, aki a közvéleményre hatást akar gyakorolni, nem is szükséges magát mandátummal felszerelni, a sajtó és az irodalom erre sokkal alkalmasabb tér, csak általában meglegyen az illetőben a befolyást gyakorló képesség.

A mai parlamenti végtelen viták anachronizmust képeznek. Azoknak nem is a jó kormányzás előmozdítása, hanem a kormánybuktatás a főcélja. Menynyi erő- és időpazarlás emiatt! És hát ki jut oda is? Aki beszélni és tolokodni tud. A cselekvésre képes csak kivételesen kerül oda,² s az is csak akkor, ha melleleg jó szónok. És ha odajutott, idejének és erejének javát ismét nem szentelheti a tetteknek, hanem azt a beszédekre vagy azok készítésére kell fordítania. A hatalmára féltékeny parlament azután lépten-nyomon számot kér tőle és helyzete hasonlít azon iparoséhoz, akit műhelyéből minden pillanatban kiszólitának.³ Vaj jön miféle munkát várhatni az ilyentől? Emellett mindenféle kellemetlenséget csinálnak neki, csak hogy irigyelt helyén, melyre annyian vágyódnak és várakoznak, sokáig meg ne maradhasson. A miniszter oly lovon ül, melyhez kézzel, térddel, lábikrával kapaszkodnia kell, ha le nem akar róla esni és meg kell azzal elégednie, ha lova valahova viszi. Hova? Arra neki a legkevesebb befolyása van és boldognak érezheti magát, ha megy és őt le nem veti. Ez mind hübb képe

¹ Latterday's pamphlet 97. lap.

² U. o. 132. lap.

³ U. o. 99. lap és Past and present 90. lap.

az angol parlamenti kormányzatnak az utóbbi időben. Míg arisztokratikusabb volt az államszerkezet, addig az arisztokrácia, talán nem mindig helyesen, de tényleg irányt adott neki. Minél demokratikusabb az alkotmány, a parlament és vele együtt a kormányzat is, annál kiszámíthatlanabb. Az angol parlamentarizmus kompromisszum, mely a forradalom és a régi alkotmányos tényezők közt jött létre. Ha hiba van benne, itt gyökeredzik, és az történeti fejlemény.¹ Azok az alkotmányok, melyek utánezatai, ezt a történelmi hibát elvi jelentőségre emelték. Ez magyarázza meg, hogy a szárazföldi és különösen a francia alkotmány még kevésbé kielégítő eredményt mutat fel.

A dologtalan, gabonatörvényeket védő, sportoló arisztokráciát a kormányzási dilettantizmus, a gyakorlatban a semmittevés, az elméletben a semmitmondás jellemzi. És ez egyének egyoldalú jogait úgy védik, hogy az ember kénytelen helyettök szeggy élni magát. Hamissággal teljes beszédek képezik nem őszinte cselekedeteik anyagát, mert hiszen a beszédmód a legtöbb embernél jelzi azt, hogy minő tetteket várhatunk tőle. És minő nemesség lehet az, mely dologtalan, midőn bizonyos, hogy csak a munka nemesít. A könnyű élet nem embernek, legfeljebb Istennek való. Az ember fia számára, akár jó, akár rossz kedvvel viselje azt, más mint töviskoszorú nem készült. Minden igazi dicsőség fáradtságos.² Ez nem új, hanem nagyon régi igazság. És vajjon a mai nemzedék egész nyomorúsága nem abban az igényben gyökeredzik-e, melyet az élet iránt a boldogság tekintetében emel? Minden sajnálatraméltó ugrifüles (whipster) át van hatva a meggyőződéstől, hogy isteni és emberi törvények szerint neki boldognak, élete folyásának

¹ Latterday's pamphlet 26. lap.

² Past and present 23. lap.

pedig oly zavartalannak kell lenni, aminő az Isteneké sem lehet. Nem csoda, hiszen a mai próféták is azt hirdetik nekünk, hogy szeresd a kellemes dolgokat és minden áron találd is meg azokat. A nép azonban nem találja meg s természetesen folyton csak azért panaszkodik, hogy az őt megillető boldogságot nemkapta meg. Életünket és társadalmi rendszerünket a legnagyobb boldogság elvére fektetjük, holott azt a legnagyobb kötelesség elvére kellene alapítanunk. A lélek ma, mint némely szláv nyelvben, egyértelmű a gyomorral. És kérdem, a saját szempontodból is oly fontos-e, hogy, amint kívánod, boldog légy? Hiszen a tegnap oly hamar mává lesz és a holnapok mind tegnapokká válnak. Hányszor történik meg, hogy tegnapi fájdalmaid ma már örömeid, azt pedig nem is tudod, hogy azokban minő gyógyerő lakik s csak később fogod azt belátni, midőn bölcsébbé lettél általuk. Valódi boldogtalanság az emberre nézve egyedül az, ha nem tud munkálkodni s ha nem tud rendeltetésének eleget tenni. Minden elmúlik, csak a tettek eredményei maradnak meg valamely alakban. Azért az arisztokráciának is nem a semmittevés a feladata. Új és jobb útra kell térnie. Neki a társadalom, a vállalkozóknak pedig a termelés vezetése a kötelességük.¹ Ma azonban a tétlen arisztokrácia oly osztály, melynek előjoga van, hogy dúsan, fényesen éljen a föld zsírjából, emellett pedig kéretik arra, hogy mindezért ne tegyen, ne szolgáltasson semmit. Ez a természet törvényeinek fejtetőre állítása. Van-e értelme az ily nemességnek?² Hiszen voltaképp annak kellene bátran küzdeni és szenvedni másokért, nem pedig szenvedtetni másokat saját magáért. Társadalmi kiváló állás és elismerés csak a tényleges vezéreket illeti meg, az

¹ Past and present 231. lap. »Captains of industry.«

² U. o. 150., 205. lapok.

emberek vezére jog szerint pedig csak az lehet, aki legtöbbet dolgozik és szembeszáll oly veszélyekkel is, melyektől mások visszariadnak. Miért adatott a múlt-kony és csak viszonylagos értékű élet nekünk, ha nem azért, hogy becsületesen és bátran odaadjuk a közjónak helyzetünk kötelességei szerint darabonként vagy egyszerre. A becsületes polgárnak meg kell tenni kötelességét élete árán is, mint a jó katonának. A természet, mely a legigazságosabb, de egyúttal a legszigorúbb szuverén is, rettentő büntető eszközök felett rendelkezik. Jobb volna az arisztokráciának is dolgát végezni, mint folyton csak pergamenjére hivatkozni, mert e hivalkodásra furcsa feleletet kaphat.¹

*

A mai társadalmi bajok másik fő okát a munkálgató új arisztokrácia által képviselt mammonizmus képezi.² Ennek jelszava az, hogy versenyével minden külföldi vállalkozót lehetetlenné tegyen. Mindenkinél olcsóbban akar termelni, mert pénzt csak így csinálhat. De hát a pénzcsinálás legfőbb életfeladata-e az embernek? »Mit tegyünk a munkásnéppel, hol alkalmazzuk, ha nem leszünk versenyképesek?« Az előbbi kérdésre rendszerint ez a felelet. Gondolkozatok és a ma lehetetlennek vallott nemsokára lehetővé fog válni, mert akkor Anglia szelleme a munkásnép elnyomása nélkül is meg fogja találni a megélhetés útját. Hagyj neki szabad utat, ne nyomd el mesterségesen e szellemet, valamit a sorsra is bízván és az megfejtí a megfejthetetlennek látszó talányt. Legyen szabadkereskedelem, a gabonatörvényeket el kell törölni, a *laisser faire* elvével szakítani kell. Könnyítetek a nép sorsán, foglalkozatok vele, tanítsátok és szabá-

¹ U. o. 189. lap.

² Past and present 124. lap.

lyozzátok viszonyait. Élete fenntartásához nemcsak kenyérre, hanem szellemi és erkölcsi táplálékra is szüksége van és mindenekfelett adjatok neki valódi kormányzást, a természetnek megfelelő elveken alapuló vezetést.

Folytonos lázongás, küzdelem, gyűlölet, elszigeteltség és átkozódás járják ma és fogják járni mindig, ameddig csak az emberek meg nem győződnek arról, hogy akármily aranyosnak lássék is, ez a mai nem haladás, hanem annak ellentéte. Ne higyjétek, hogy a természet törvényei ellen feltámadhattok. A tengeri kalóz leüthet egy, száz vagy ezer embert, de ez mit használ neki: az emberek alkotóját nem verheti le s végre is lakolnia kell. Csak a hős és nem a kalóz győzhet igazán. Az tudniillik, aki sikereket és nem azok látszatát tudja felmutatni. Ez az igazság arra a küzdelemre is vonatkozik, melynek tere az élet. Az indián wigwamjában egymás mellé aggatja ellenségeinek skalpjait s azokat számlálva dicsekszik, mert azok mennyiségétől függ, hogy elismerik-e őt hősnek vagy nem. A százezreket vagy milliókat érő értékpapírok, ha nem igazságos termelés mellett szerezettek, alig mások ilyen skalpoknál. A vállalkozónak abban a visszásságban kellene keresni az ellenséget, mely a munkás nyomora és a felhalmozott munkaeredmény közötti ellentétben áll. Ezt kellene kibékíteni. De nem erre törekszik, hanem ő is, mint az indián, a maga módja szerint, emberi skalpokat gyűjt előkelő wigwamja számára, mert ha sok ilyenrel bír, azt hiszi, hogy a pokol – a pénz nem szerzés – áldozata lesz.

A vállalkozó nem tesz eleget kötelességének, ha munkásait egyszerűen készpénzzel kifizeti.¹ Nem minden ment a kalózságtól, amit a kereskedelmi törvény nem ítél el. A kalózszerzés és felfogás a művelt társadal-

¹ Past and present 157. lap.

mákban is még nagyon uralkodik. A mammonizmus korszakában a *laissez faire* elvével nem lehet elérni semmit, hanem szervezni kell a munkát.

Az úgynevezett szabad országok kormányai elvből, de egyúttal lustaságból is nagyon kevés lényeges dolgot végeznek. Tehát a be nem avatkozás politikája nem tartható fenn.¹ Carlyle konstatálván, hogy a gyárfelügyelők alkalmazása és a gyári törvények meghozatala által attól már az ő idejében is eltértek; ez irány folytatását, a megkezdett eljárás kiterjesztését és hatályosabbá tételét sürgette. Az egész ügyet jobban kell gondozni. A római edilisek sok munkásalakást bezáratnának, kérdvén: hát rómainak való lakhely ez? A törvényhozás feladata lenne a sötét és kormos gyárvárosokban több csínt, tisztaságot és világosságot meghonosítani. Fürdők, szabadlevegő, a gyárakban megfelelő hőmérsék és legalább hús láb magas födém kellene. A munkásgyermeknek testi és szellemi neveléséről gondoskodni szükséges.

Nem lehet túrni, hogy az ipar kedvéért egész nemzedékek áldoztassanak fel. Mentsétek meg a rachitikus gyermekeket és azután boldogul iparotok is, mely voltaképp nem lehet virágzó, ha költségeihez mint üzlettárs, az ördög is hozzájárul. A sokmillió fő sötét-ségét szintén el kell tüntetni,² s az értelmi káoszba rend hozandó. Ha az angol népet nem nevelitek, Isten és az emberek előtt nagy felelősség súlya fog reátok nehezedni. A kivándorlást is szabályozni kell, hogy a nemzet munkás fiai átmelessenek a nagy hídon az újvilág valamely részébe, ahol nem kell egymást minduntalan oldalba ütniök. Ott majd gabonát termelnek részünkre is, megveszik iparcikkeinket és nem válnak belőlük áldatlan chartisták.

¹Latterday' pamphlet 85. lap.

²Latterday's pamphlet 83. lap.

Így a munka szervezésére is időt nyerünk. Ha e szigetek, melyekre szintén kivándorlás útján került, szükek már az angol nemzetnek, a világ elég nagy még további hatezer évig is. Carlyle megjósolta az angol gyarmati politika nagy jövőjét. London azontúl is központja és végső gyűlhelye marad minden angol gyarmatosnak. Minő jövő! kiált fel. Nagy a világ nekünk, ha van bátorságunk azt elfoglalni.

A jövő a múltban gyökeredzik és új korszak következik be újabb sürgős feladatokkal. De ő nem lehet arra hivatva, hogy a teendők irányán kívül azok részleteit is megállapítsa. Az angol nemzet azért fizeti kormányát, hogy erre attól felvilágosítást kaphasson.¹ Ha nem tudja, miképp oldja meg feladatát, tegyen próbát és vele a nemzet is abban a határozott tudatban, hogy annak előbb-utóbb sikerülni kell, ha elveszni nem akar. Egyébiránt a kormány sem tehet mindent, mert a kormány csak jelez és vezethet, de nem valósíthatja meg azt, amit a társadalom megtenni egyáltalán nem akar. A munka szervezésének nagy problémáját csak a társadalom és különösen a munkaadók oldhatják meg. A parlament csak azt foglalhatja törvénybe, ami a munkánál érdekelt feleknél csírában már megvan. Azonban míg mammon az istenünk, addig ennek is kevés lesz a valódi foganatja. Csak a mammonfeudalizmus helyébe léphet az egészséges industrializmus és a bölcsőbbek kormányzata. Amennyiben az ipari termelés vezethető, annyiban annak intézői voltaképp a világ vezetői is lesznek.² De ha ezekben nem lesz meg a nemes érzés, akkor sohasem fog újabb arisztokrácia keletkezni. Buzdító szavakkal fordul az angol gyárosokhoz, majd pedig korholja őket, mondván, hogy kalózoktól és indiánoktól, akiknek

¹ U. o. 108. lap.

² U. o. 135. lap.

főcélja, hogy pénzt és skalpot gyűjtsenek, sohasem várható nemes tett. Vezérek csak akkor lehettek, ha az emberek ragaszkodását is megnyeritek; de a szeretet pénzen nem vásárolható meg. Hogy kívánhatjátok anarchia mellett vezetni a világot; előbb ezrekbe kell azt sorozni és azután begyakorolni. Enélkül célt nem érhetni. A katonaságnál ez az első nap kitűnnék, a munkástársadalomban talán több évtized vagy nemzedék kell hozzá; ma már azonban ezt is világosan láthatjuk. Ha forradalmat akartok, annyi fog bekövetkezni, amennyit természetellenes eljárások megérdemel.

Az elszigeteltség az ember legnagyobb baja. Egyedül elhagyatva élni, idegennek lenni saját honában, ennél szomorúbb sorsot nem ismerek. Azért a legnagyobb emberi érdeket, a munkát, szervezni kell, mert körülöttünk minden megmozdult és a föld is inog lábaink alatt. A feladat nehéz, de melyik nemes feladat volt valaha könnyű? Annak megoldásában talán életünk telik el. De volt-e ennél nemesebb cél, melyért emberek éltöket adhatták? És nem óriási nehézségeket hártott-e el már az emberiség útjából? Hatalmába kerítette a természet erőit, saját céljaira használja fel még az ellenséges elemeket is. Csak igazán akarnia kell és a társadalmi kérdést szintén célszerűen, szervesen és a nemes emberiség szellemében meg fogja oldani.

Társadalompolitikai felfogásának kellő feltüntetése végett még csak néhány pótló megjegyzést teszek. Malthust egyénileg nem támadta meg, mert jóhiszeműségéről és jóakarataról meg volt győződve, de népesedéstanának gyakorlati követelményeit, mint láttuk, határozottan visszautasította. A neomalthusianisták röpiratait megbotránkoztatták és azokat a sülyedés kétségtelen jelének tekintette. Az álembereiségnek sem volt barátja. Kigúnyolta azt az eljárást,

hogy a paupereket és büntetéseket dédelgetve, a proletárságot mesterségesen tenyésztik.

Az embernek emberhez való viszonyában is bizonyos állandóságot kívánt uralkodóvá tenni, mert a valódi civilizáció ebben áll.

Megtámadták a négerkérdésben¹ elfoglalt álláspontja miatt, mely nem kedvezett azok rögtöni felszabadításának. Lehet, hogy felfogásának indokolása kissé túlzott, de a következmények később csakugyan neki adtak igazat, mivel a felszabadult négerék nem akartak dolgozni és sok angol gyarmatban ennekfolytán gazdasági válság állott be. Carlyle átmeneti intézkedéseket tartott szükségeseknek, ami talán a felszabadult rab-szolgákra is jobb lett volna, mert a szabadság okos élvezetéhez jobban hozzászórtak volna. Az alsó osztályok ellenséges hangulatát elemi erőnek tekintette. A tömeg harsány kiáltása a különben néma állapot fájdalmas kitöréséhez hasonlít. Az egyházat is vádolta, hogy azzal szemben nem ismeri fel és nem akarja kötelességét teljesíteni. A helyesebb és igazságosabb közvélemény alakítása tekintetében sokat várt az irodalomtól, mivel a felsőbb osztályok eddig csak az ő javukra szóló közvéleményt teremtettek.

Élénken ecseteli a könyvnek befolyását a fiatal kedélyekre. Az író vezeti, vagy félrevezeti kortársait, sőt ő a leghatalmasabb ember, mivel a síron túl is igazgatja az emberek sorsát.² Nagyon sok függ tehát attól, hogy milyen az irodalom. Ha az a köznapi felfogás fölé tud emelkedni, a társadalmi reformtörekvéseket elsősorban indíthatja meg. Es e meggyőződés bírta őt is arra, hogy mint író igyekezzék az igazság hirdetése által szolgálatot tenni hazájának. A korabeli angol és francia irodalom iránya általában

¹ Negro question. – Shooting Niagara – and other.

² Heroes, hero worship etc. 144. lap.

nem bírta helyeslését, ellenben a német irodalomban felülkerekedett erkölcsi irányt igen nagyra becsülte. Kant és Goethe alakja lebegett szemei előtt, de Fichte,¹ Jean Paul és más német írók művei is kedvenc olvasmányait képezték, sőt a német irodalom ismertetését is megírta az angolok számára. Szerinte a német irodalom a reformáció pozitív, míg a francia forradalom annak negatív folytatása volt.

Carlyle nem bírván művészi hajlamokkal, a német irodalomban sem a szépirodalmi előnyök, hanem a kritikai bölcsészet hatott rá. Szerinte Goethe² ájtatosan, de vakság nélkül és kora műveltségének teljes birtokában élt a jognak, anélkül, hogy heves elkeseredéssel támadta volna a jogtalanságot, mint egy antik hős, aki azonban a jelenkor sokoldalú műveltségén kívül sokféle modern képességgel is bírt. Carlyle ítélete szerint Goethe Luther után a legfontosabb német, aki valaha csak élt.

Érthető már az életrajzi adatokból is ez elragadtatás. Goethében Carlyle rokon szellemet fedezett fel, akinek ő is sokat köszönt. Különböző lépésről-lépésre kimutatható,³ hogy a vallás szükséges voltáról, az embernek embertársaihoz való viszonyáról, a hívő és hitetlen korszakok váltakozásairól stb. Goethének felfogása nagyon hasonlatos a Carlylééhez. Őt is a tisztult vallásosság jellemezte, ő is meg volt győződve, hogy tisztán az önzés alapján állva, hasznos társadalmi munkát végezni nem lehet. Mindketten negatív jellegűnek ismerték fel a korszakot, melyben éltek s mindketten bíztak a kereszténység megújulásában s nagy hatásra folyton képes erejében és a helyzet javulását

¹ Heroes etc. 145., 146. lap.

² Miscellaneous Essays I. fejezet.

³ Schulze-Gävernitz: Zum sozialen Frieden I. kötet, 260. és a következő lapok.

egyedül ettől várták. Ennek szem előtt tartása mellett válik érthetővé, hogy miért tekintette Carlyle Goethét társadalompolitikai nyilatkozatai és általános világnézete miatt oly fontos embernek.

Carlyle bízott a jobb jövőben és úgy nyilatkozott, hogy nagy munka indult meg, melyet haladásában nem lehet feltartóztatni, t. i. mindannak, ami a hagyományokban és a történetben isteninek mutatkozott, visszaállítása. Ezek felküzdik magukat, mert nemcsak a külső formákban, hanem a természetben és az emberek szívében is éltek mindig. Azt a két dolgot, mely Kantot saját nyilatkozata szerint a legnagyobb bámulásba ejtette és sejtelemmel leginkább tölte el, t. i. a csillagos eget és saját lelkiismeretünk szavát, kezdik most már nemcsak Königsbergben, hanem a Charing Cross közelében is észlelni.¹ Lassankint mindenkinek szeme jobban kiveszi azokat és ha egyesek, akik a földnek és az emberiségnek savát képezik, azokat jól meglátták, akkor telj es felismerésük mindenkinek javára bizonyosan be fog következni. A társadalom lényegének és az ember ahhoz való viszonyának helyes felismerését tartotta a legfontosabb dolognak, melynek nagyságához képest minden más semmiség. Hiába ajánlottak egyesek mindenféle részletes reformokat, ő azokat a közfelfogás átalakítása és reformja nélkül kicsinyeseknek tekintette. Nem egy eszme, nem is egyes intézkedések, hanem az menthet meg bennünket, ha igen sok egyén individualisztikus felfogását levetkezve, a társadalom megbízottjának, közegének vallja magát és annak is bizonyul. Midőn öregségére tapasztalta, hogy az általa megjósolt események mind bekövetkeznek, a továbbiakra vonatkozó meggyőződése is jobban megerősödött. A javulás biztosítására más módot nem látott, minthogy az altruisztikus irányban történt megindulás

¹ Miscellaneous Essays V. fejezet.

után azt egész a csúcsra való feljutásig lankadatlanul követni kell. Ez azonban szerinte csak akkor lehetséges, ha az emberek cselekvésük hibás indokait és hibás kiindulási pontjukat képesek lesznek természetesebbekkel felcserélni. De nem ringatta magát abban az illúzióban, hogy ez hamarjában fog bekövetkezhetni, hiszen, mint már említettem, a kivándorlás szabályozását is azért sürgette, hogy a jobb, egészségesebb és nem egyes osztályok, hanem az egész nemzet javára irányuló közvélemény megteremtéséhez, mely az egész angol társadalmat és vele az államot is átalakítandó lesz, maradjon elég nyugodt idő és biztosították elég kedvező alkalom.

*

Ezekben igyekeztem Carlylenak úgy világnézetét, valamint társadalompolitikai eszméit lehetőleg átnézetesen és az ő saját kifejezéseinek felhasználásával ismertetni. Rendszernek neveztem azok összességét, dacára annak, hogy ő az embernek embertársaihoz való viszonyára vonatkozó felfogását maga összefüggően és dogmatikus módon sehohsem adta elő. De történeti műveit főleg azok megvilágításának és lehető kidomborításának céljából írta. Alapeszméit számtalan változatban ismétli, midőn Cromwell életrajzában és irataiban az angol forradalom egyes kimagasló tényeit ismerteti, midőn a francia forradalom előzményeit és rémes jeleneteit egy nagy epikus szemléltető hatalmával tárja fel előttünk és midőn II. Frigyes élettörténetében az önfeláldozó, tetterős fejedelem képét mutatja be. A Sartor Resartusban világnézete megalakulásának egész folyamatát láthatjuk, a Past and Present a munka apológiája, a Heroes, heroworship and heroic in history a társadalmi egyenlőtlenség jogosultságát és a hivatott vezetők működésében rejlő nagy áldást ecseteli, vegyes tanulmányainak némelyike,

továbbá a Chartism és a Latterday's pamphlet című alkalmi értekezései a szemei előtt kifejlődött köz-állapotokat boncolják és azokra vonatkozó irány-eszméit, a helyzet bírálatát és a javítására vonatkozó elvi javaslatokat foglalják magukban.

Az egyes kiadások szerint különböző számú, majd 37, majd 40 kötetet tevő irodalmi termékeiben elszórva, számtalan tárggyal összefűzött változatban jelentkeznek társadalompolitikai gondolatai. De azért ezek mind szoros összefüggésben vannak és együtt egy teljes egészet képeznek. Ebben megvan az a zavartalan összhang, mely Carlyle Tamás egyéniségét és egész életét jellemezte. Hogy dacára a szétszórtságnak, dacára irálya nehézségeinek és hátrányainak, dacára annak, hogy maga semmiféle áramlatnak vagy ízlésnek soha nem tett engedményeket, hogy kora egész felfogásával s az uralkodó hatalmas áramlatokkal ellentétbe helyezkedve, azokkal szembe csak eszméit állította és pedig kíméletlenül, ridegen, leplezetlenül és mégis megérte azt, hogy felfogásának győzelmes haladását láthassa, mely halála óta is semmi által fel nem tartóztatva nyomul előre, mindez a legjobban bizonyítja, hogy mily benső erkölcsi erő rejlik azokban. Különös, hogy napjainkban, midőn a művelt világban a tudományos törekvések iránt a legnagyobb érdeklődés és a legélénkebb érzék mutatkozik, a leggyakorlatibb szellemű nagy nemzet körében éppen a legigénytelenebb módon és sokszor valóban nem is tet-szetős formákban megjelenő, aránylag kis tudományos apparátussal támogatott általános igazságok mutatják a legnagyobb hódító képességét. Mert hogy Carlyle eszméi mennyire hódítanak, arról meggyőződhetik mindenki, ha a társadalmi tudományok mai és fél-század előtti angol termékeit hasonlítja össze, s ha látja, hogy alig van művelt ember Angliában, aki ma mái az ő tanainak hatása alatt nem állana. Az angol

társadalom oly természetesnek találja az ő felfogását, mintha mással alig bírt volna valaha és egyesek nyílt elismerése szerint szelleme »ezen sziget egész légkörét áthatva, mindenüvé bevette magát, úgyhogy valószínűleg nincs ötvenévesnél fiatalabb egyén Caithness-től Cornwallis-ig, aki igazán elmondhatná magáról, hogy befolyása őt többé-kevésbé nem alakította volna át. Nem szólva bevallott utánzóiról, az ember nem vehet kezébe könyvet vagy folyóiratot anélkül, hogy valamely kifejezést vagy valamely gondolatformát ne találna, mely az ő géniuszának határozott bélyegét viseli magán.«¹

És eszméi most már hazájának és az angol nyelv óriási területének határain kívül is hódítanak. Születésének emlékéért Németországban szintén megünnepelelték, ahol életrajzát – legnagyobbbrészt Froude művei alapján – igen meleg hangon tartott alkalmi iratokban ismertetik,² levelezését, különösen amelyet Emerson-nal folytatott, német nyelven is kiadták. Angol életíróin és eszméinek ismertetőin kívül,³ amilyen Masson, Hamley, Nicoll és P. Bayne, a németek közül különösen Schulze-Gävernitz szerzett magának érdemet azzal, hogy angolra is lefordított és többször idézett művében Carlyle szociálpolitikai felfogását rendszeresen előadni igyekezett.

Akadtt azonban Carlylenak egy barátja és tisztelője, aki mindezeknél többet tett arra, hogy nézetei így elterjedtek. Ez John Ruskin. Voltaképen esztétikus

¹ English Cyclopaedia. Carlyle-cikk. Idézi Baráth F. is a Francia forradalom történetéhez írt életrajzában.

² Thomas Carlyle. Ein Gedenkblatt zur hundertsten Wiederkehr seines Geburtstages von Christian Rogge. Göttingen, 1895.

³ Masson: Thomas Carlyle. London Macmillan. Hamley: Essay on Carlyle. London Blackwood. H. J. Nicoll: Thomas Carlyle, a biographical sketch. London, Maceriven és Wallace. Peter Bayne: Lessons from my Masters. London, Alias.

és műtörténész, aki eleinte kizárólag a saját szakmájával foglalkozott s a festészet és építészet köréből vett tárgyakról írt több kisebb-nagyobb dolgozatot. Később azonban nemzetgazdasági tanulmányokkal foglalkozott, melyekben sok excentricitás is van, de amelyeket mint kitűnő prózai író, tetszetősen tudott előadni. E műveiben Carlyle tanításait igen nagy sikerrel népszerűsítette.

»Unto this last« cím alatt 1860-ban jelent meg a Cornhill Magazine-ban egy tanulmányosorozata, melyben Ricardo és Mill orthodox nemzetgazdaságtanát támadta meg. Első cikkében, melynek felírása »The roots of honours«, igen behatóan foglalkozik azzal az eszmével, hogy a munkaadónak mily nagy felelőssége van munkásaival szemben és hogy a tisztességes munkabér egyenletességéhez mily nagy társadalmi érdekek fűződnek. A másodikban kimutatja, hogy minden nemzet legnagyobb kincsét boldog és megelégedett szívű fiai képezik. A harmadikban azt bizonyítja, hogy az igazságos jövedelemeloszlásnak alapja az a benső érték, mely az illető munkást jellemzi. Végül pedig odakonkludál, hogy nincs más igazi vagyon, mint maga az élet, a szeretet, öröm és bánat minden nyilvánulását beleértve. Hasonló szellemben terjesztette Carlyle felfogását az 1867-ben megjelent »Time and tide«, az 1872-ben közzétett »Munera pulveris« feliratú műveiben és 1871-ben kiadott »Fors Clavigera« című folyóiratában.

Azonban mindez merőben haszontalan törekvés lett volna, ha Carlyle felfogásában nincs annyi igazság, erkölcsi öserő, összhang és emelő hatás, mint amennyi azt oly becessé teszi, és maga Carlyle egész életének következetesen korrekt folyása és kifogástalan önzetlensége folytán nem lett volna oly tiszteletet parancsoló alak, amelynek bámulata is jól esik a nem teljesen romlott emberi kedélynek. Carlyle társadalompolitikai

eszméi azonban nem képeznek tudományos rendszert, hanem inkább a világtörténelem tanulságainak nevezhetők és maga Carlyle is kevésbé történetíró volt a szó szoros értelmében, mint inkább történetbölcész. Négyezer év eseményeinek végigtanulmányozása arról győzte meg őt, hogy emberi természetünknek bizonyos társadalmi, állami és gazdasági benső szükséglet felel meg. Ennek eleget kell tenni és pedig úgy, hogy a korszakok igényeihez képest változó alakban és változó intézmények által mindig ugyanazt a szellemet kell megvalósítani. Ezt a szellemet legjobban a felekezetieségtől megtisztított kereszténység fejezi ki, melynek eddig uralkodott formái mind elavultak; a legtöbb helyen magát a szellemet is levetkeztek és elfeledték. De ő feltétlenül bízik abban, hogy a legújabb kor tudásával ellentétben nem álló külső alak megtalálásával annak ereje ismét érvényesülni fog. E formát keresendőnek vélte, de nem hitte, hogy azt akár ő maga, akár más valaki már megtalálta volna. Addig is, míg e részben a kor megteremti a maga szükségleteinek általa elfogadható alakját, Carlyle azt egyszerűen az altruizmus képében mutatja be. Ez szerinte a természet rendelése, mert az ember csak vele boldogulhat. De az altruizmus megvalósulását ő nem előre megállapított intézmények segítségével, hanem a társadalmi felfogás gyökeres átalakítása által kívánja elérni.

Tanítása leginkább hasonlít lényegre nézve a Comte Ágost pozitívizmusához; várható fejlődési formájára, de nem kiindulási és végpontjára nézve a Spencer Herbertéhez és merő ellentéte a tudományos szocializmusnak.

Comte is élénk nyugtalanságot érzett kora közállapotainak szemlélésénél, melyet világosnak ismert fel. Ez állapot szerinte a létezett társadalmi rend lejárt alakjainak dekompozíciójából keletkezett, de azon formák, melyekkel azokat pótolni akarják, felfogása

szerint elégtelenek.¹ Comte azonban azt hiszi, hogy miután a teológia és a metafizika nem volt képes a társadalom bajait meggyógyítani, a pozitívizmusban ő megtalálta azoknak orvosságát.² A pozitívizmus szintén nem más, mint az újkori hit egy Comte által kielégítőnek talált alakja. A »Politique positive«-ben ő is az altruizmus kifejlődésének fontosságát, még pedig igen részletesen ecseteli, melyet a közoktatás és nevelés alapjává kíván tenni. Az állami kormányzat céljának ő is a közjó megvalósítását látja, de oly merev intézkedésekkel, hogy érthető Stuart Mill-nek emlékirataiban foglalt ítélete Comte felfogásáról, mely szerint »az a vallási és politikai deszpotizmusnak oly teljes rendszere, aminőre, talán a Loyola Ignácét kivéve, eddig nem volt példa.«

Carlylet is sokan félreértették és egyesek különösen a parlamentarizmus szigorú bírálata, a *laisser faire* elvének határozott elítélése, a rabszolgakérdésben mondott véleménye alapján reakcionáriusnak voltak hajlandók tartani őt. Azonban Carlyle e felfogást számtalan más, a szabadság szellemében tartott nyilatkozata által megcáfolta. Alapeszméi a szabadságnak sohasem lehettek veszedelmesek, mert hiszen azok teljesen összeesnek a tisztult keresztény felfogással, mely mellett pedig a lelkiismereti, polgári, politikai és gazdasági szabadság eddig egyedül valósulhatott meg. Miután csupán vezérgondolatoknak adott kifejezést, nem mondhatott olyat, ami a fejlődést bárhol és bármikor akadályozhatná. A részletektől lehetőleg tartózkodott, intézményeket alig hozott javaslatba, ennél fogva azon itt-ott a vita hevében elejtett szavai, melyek talán túlzásszámba mehetnek, irányzatának nem módosítását, hanem legfeljebb jelentéktelen hibáit

¹ Auguste Comte: *Opuscules* 60-61. lapok.

² U. o. 112. lap.

képezik. Minden lényegtelen mondatát tehát nem is kell elfogadni annak, aki alapfelfogásával egyetért, mert ez azok nélkül is tökéletesen megáll. Túlzásai pedig, mint Miss Martineau mondta, emberszeretetének és a társadalom iránt mérhetetlen rokonszenvének nem mindig meggondolt kitérései voltak. Nem is gyakorlati javaslatai, hanem a mély erkölcsi meggyőződés, mely azokat áthatja, teszi iratait oly becsesekké, hogy értékükről csak a jövő, mely tanai igaz voltának bizonyítékait fogja szolgáltatni, lesz képes az embereket meggyőzni. És életírójának abbéli nyilatkozatában, hogy Carlyle nagy alakja valóban csak száz év múlva fog kidomborodni, nagyon sok találó van.

Mint Spencer Herbert, ő is az evolúció útján reméli a társadalom megújítását; csakhogy, míg amaz az individualizmus, Carlyle az altruizmus győzelmét várja attól. Spencer a gyengéknek az állam által való támogatását is azért ellenzi, mert attól tart, hogy ez a haladás törvényével, mely szerint az erőseknek kell fennmaradni, áll ellentétben.¹ Érdekes, hogy ennek az emberi társadalomra való alkalmazása ellen, melyet barbarizmusnak jelentett ki, éppen a természettudományok oly kitűnő művelője tiltakozott, mint aminő Huxley volt.²

Spencer a társadalmat az élő organizmussal úgyszólván azonosítván, mint a »Természettudományok és a nevelés« című könyvében ugyancsak Huxley mutatta ki, nagy ellentmondásba jön alaptételeivel, miután abból szükségkép oly politika következik, mely az államnak nagymérvű hatalmát állapítja meg az egyénnel szemben, pedig Spencernek kiindulási és végpontja éppen ez. Ettől az ellenmondástól minden védekezése dacára sem bír szabadulni. Carlyle ellenben csak

¹ Herbert Spencer: Social Statics (1856).

² The Nineteenth Century. 1888. februári füzet.

következetes önmagához, midőn kiindulási pontjának minden konzekvenciáját elfogadva, a gazdasági életben is a szervezkedést sürgeti, és nagy ellenmondásnak jelenti ki az önösséget, vagyis a túlzott önzést, midőn a munkafelosztás mindjobban egymásra utalja az embereket, akiknek boldogulása ennél fogva mindinkább függ az egész társadalom gyarapodásától.

Carlyle a nemzetgazdaságtant *dismal science*-nek nevezte. Kora orthodox közgazdasági irányával szemben talán igaza is volt. De a nemzetgazdaságtan mai színvonalán még az angol tudomány képviselői ellen sem lehetne e részben alapos kifogása. Az etikai elemeket ott szintén kellőleg méltányolják már a gazdasági élet szempontjából is, és lehetetlen volna például abban a gyönyörű bevezetésben, mely Marshall nemzetgazdasági nagy munkáját előzi meg, – aki pedig feladatául azt tűzte ki, hogy a tudományos kutatás mai eredményeit a klasszikus nemzetgazdaságtan alapján mutassa be – a munkásosztály iránti társadalmi kötelességek hangsúlyozásánál használt meleg hangot elismeréssel nem üdvözölnie.

Egy új világgal találkozónék ma e tudomány terén is, midőn ott már általánosan elismertetik, hogy az etikai erények egyúttal a legnagyobb gazdasági erények is. Jól mondja Roscher, hogy az áralakulás az, ahol az emberi önzés a legfelismerhetőbb módon és a legtisztább alakban jelentkezik. És íme az újabb nemzetgazdasági írók konstatálják, hogy a gazdasági élet szoliditásának haladásával az erkölcsi tényezőknek mindig nagyobb és nagyobb tere nyílik. A nagy vállalatoknál s a tisztességes üzletembereknél ma már nem ritkaság annak a példája sem, hogy könyvekkel bizonyítják be az üzletfelek előtt az általuk követelt árak méltányos voltát. Tehát az erkölcsi mozzanatok semmiképen sincsenek ellentétben a gazdasági élet szerves fejlődésével, míg az erkölcsi törvény nevében a

gazdasági szabadságot jobban nem korlátozzák, mint amennyire ez a közgazdaság organikus természetével megegyeztethető. És éppen ebben mutatkozik a nagy különbség Carlyle felfogása s a tudományos szocializmus követelményei között. Marx és követői merev mechanikus intézkedésekkel ölnék meg minden szabadságot az egyenlőség nevében, lehetetlenné tennék az erkölcsi rugók működését és beláthatatlan zűrzavaros fejleményekre nyitnának kilátást. Carlyle ellenben az altruisztikus közvélemény megteremtése által oly szerves fejlődést akar megindítani, mely az egyént, aki úgyis csak korának és környezetének terméke, lassankint átalakítja, s szabadságát nem korlátozza mechanikusan, hanem azt a társadalom fegyelmének veti alá, miután őt a társadalom annak tiszteletében nevelte volna fel.

Az altruisztikus közvélemény alkotná meg a saját szükségleteinek megfelelő intézményeket is, amelyektől tehát sem az egyént a maga jogosult hatáskörében és szabadságában, sem a társadalmi békés együttélhetést az elnyomott ellentétek erőszakos kitörésétől féltetni nem kellene.

Carlyle érdeme nem valami új mentőgondolat formulázásában, hanem abban áll, hogy egy kipróbált, négyezer év tanulságai szerint egyedül helyes és célravezető nagy vezéreszmét mutatott be: azt, hogy a társaságban született ember nem a magáé, és hogy boldog csak akkor lehet, ha a természet törvényei szerint, a tárgyi igazságnak hódolva, odaadással szolgálja azt a közösséget, melyhez tartozik, melytől ő mindent kapott és amelynek ezért mindenével odaadással kell rendelkezésére állania. Burns-nek egy általa mennyei harmatcseppnek nevezett versszakára hivatkozva mondja, hogy az élet oly becses, melynek nem lehet ára, mert amelyik ilyennel bír, az már becstelen. Az életet tehát nem adhatjuk el semmiért sem, de oda-

adjuk egészben vagy darabonként, egy magasabbrendű tartozás lerovásaként, testünket a földnek, melyből úgy is vétetett, szellemünket annak a társadalomnak, mely azt alakította s midőn ezt tesszük, bennünket nem terület, néptömeg, vagy bármely más tárgy, hanem emberi természetünk jobbik fele, az altruizmus lelkesít. A jogosult önérdék megóvása is igen gyakran altruisztikus cselekvény. A családért, hazáért vagy becsületért dolgozni, élni, halni, az idegenekkel szemben önzés, másrészt pedig önfeláldozás. Mind a kettő megfér a Carlyle rendszerében, csak jogosult, csak őszinte legyen. De amint az önérdék álnok hazugságon alapszik és egyoldalú, szerinte oly bűn, melyet, ha annak az emberi törvényhozás meg is kegyelmez, a természet örök jogrendje előbb-utóbb még a késő ivadékokban is meg fog torolni.

A Carlyle világnézete és társadalmi felfogása tehát semmi más, mint a megtisztult erkölcsi törvény, az örök igazság hirdetése és megállapítása annak, hogy az ember világának a világegyetemmel elválhatlan kapcsolatban és teljes összhangban kell maradni. Mindez a történelem tanulságaként áll Carlyle műveiben szemünk előtt s azokban a jövőnek valószínű kilátásait és jövődöbéli feladatainkat is világosan láthatjuk. Carlyle társadalompolitikai eszméi tehát, ha azok szorosan véve nem képeznek is tudományos rendszert, olyasmit adnak, melynél nagyobbat és becsesebbet semmiféle tudomány sem nyújthat nekünk.

És hogy Carlyle tanításai mennyire az emberiség életéből vannak merítve, s szükségleteinek mennyire megfelelnek, arról bennünket a világhistórián kívül saját történetünk is meggyőzhet. Midőn önfeláldozó királyok és országnagyok állottak a nemzet élén, az mindig boldogult, de ha vezérlete méltatlan kezekbe került, vagy a nemzet az utilitarizmus karjaiba vetette magát, azt kivétel nélkül csaknem végzetes szerencsét-

lenség követte. Sőt ez utóbbi esetben az odaadó vezetés egymagában nem is volt elég boldogítására. Amint például Hollós Mátyás király lehunyta szemeit, az ország rendei tehetetlen fejedelmet siettek választani, mivel romlottságukban azt hitték, hogy érdekeiket alatta leginkább lesznek képesek biztosítani. Mohácsnál az önzés netovábbja sülyesztette közel kétszázéves török szolgaságba az országot. Míg ellenben e század második negyedének vezérlő férfiai önzetlen hazafiságukkal azt oly magasra emelték, hogy sok tekintetben azon korszak szellemi és különösen erkölcsi hagyatékából táplálkozunk még ma is. Az utoljára említett korszak egyik nagy alakja, Deák Ferenc szerezte meg újból a nemzet részére az örökre elveszettnek hitt államiságot, és az önzetlen hazafias jellem, az államférfíui bölcs mérséklet és előrelátás oly eszményét hagyta örökül reánk, amely nemcsak a saját korának képezte áldását, hanem emlékének üdvös hatása által folyton jóltevője és örök dicsősége marad nemzetének.

A valódi hazafiságban jelentkező hit ezen korszakának másik nagy alakja gróf Széchenyi István volt, aki attól a pillanattól fogva, melyben a közpályára lépett, míg csak szellemi erejével rendelkezett, mindig híven és oly sikeresen szolgálta nemzetét, hogy Magyarország társadalmának nem újjá-, hanem megszületését elsősorban neki köszönhetjük.

Mindaz, amit Carlyle a nemzet hivatott vezéreiről, az igazi arisztokráciáról mond, az tökéletesen illik reá. Sőt tovább megyek, mindazt, amit Carlyle világnézetéről és társadalmi felfogásáról ez értekezésben felhoztam, megtalálhatjuk gróf Széchenyi István oly időben napvilágot látott műveiben is, midőn Carlyle azokról még nem is írt. Az ember rendeltetéséről, a munka és tevékenység magasztos voltáról, az ember valódi boldogságának mibenlétéről, az igazság és a

természeti törvények tiszteletéről, a látszat és hazugság mētelyéről, a nemesség lényegéről s a kötelmekről általában – a Carlyle meggyőződésével minden tekintetben egyező szellemben nyilatkozott.

Ismert írmodorával valamennyi művében számtalan kitérést használt, melyekben általános érvényű nagy igazságokat mondott el, de annyi élet- és társadalmi bölcseség egy munkájában sincs, mivel a többiekben sokkal inkább tárgyához tartotta magát, mint a Hitel-ben. Ennek minden fejezete telve van oly nyilatkozatokkal, melyek őt Carlyle Tamással igen közeli szellemi rokonnak tüntetik fel. Az igazat ő is mindenköföle helyezte. A honleányokat felhívja, hogy neveljék gyermekeiket bátrakká, igazságszeretőkké, szóval férfiakká.¹ Tanítsák őket mindenekelőtt igazságszeretetre s a csalfa, hazug szónak és tettnek gyűlöletére. Mert hány embert tett vagyoniilag tönkre, hány szerencsétlennek könyárjával és hány repedt szív néma fájdalmával töltötte be a hazug szó és csalfa tett a világot.² A halottakról nem semmit vagy jót, hanem semmit vagy igazat kell mondani!³ A legnagyobb igazságból minden részre a legnagyobb haszon is foly és csak a természet örökös érvényű rendszabásai szerint alkotott tárgy rejti magában a siker és állandóság biztosítékát.⁴ Az emberi nyomorúságok nagy része a bölcseség törvényeinek figyelembe nem vételéből származik.⁵ Aki a természet útjáról sohasem tér le, csak az igazán bölcs.⁶ A bölcseség pedig erő és szerencse, A valódi boldogság gróf Széchenyi István szerint szintén nem a vagyonosságban, nem a rang-, nem a hatalomban áll, hanem a köteletségét híven teljesítő romlatlanságban.⁷ A szerencsének szelíd rokona a megalégedés.⁸ Szerinte is csak a gyenge szereti önmagát, míg az erős

¹ Hitel 73. lap. – ² U. o. 75. lap. – ³ U. o. 199. lap. – ⁴ U. o. 253. lap. – ⁵ U. o. 29. lap. – ⁶ U. o. 78. lap. – ⁷ U. o. 83. lap. – ⁸ U. o. 106. lap.

egész nemzeteket hordoz szívében.¹ A jólelkű ember bensőleg soha sem lehet nyugodt, míg önmagának csak azt mondhatja: »Neked hazád mindent adott s te hazádnak soha semmit!«² A legszentebb kötelesség teljesítésének érzése tölti be az élet minden helyzetében édes megleléssel a hív hazafit, legyen az herceg, legyen az zsellér!³ És az az ember igazán nem lehet boldog, aki a közjó iránt süket és vak.⁴

Say, Ricardo, Malthus és Sismondi véleményeként idézi, hogy a munka a nemzeti gazdaság alapja. Erre ő azt válaszolja: igenis de a *jól elrendelt munka*. A világ évrajzaiból azt tanuljuk, hogy a jobb, engedékenyebb és szelídebb földesúr mindig a legvagyonosabb és legboldogabb is.⁵ Természetes vezetőnek ő is az erőt, a tanultat, az ügyest tartotta a gyengével, a tudatlanul, az ügyefogyottal szemben.⁶

A teremtő minden szépet és nagyot csak munka és fáradság által enged elérnünk. A természetellenes rossz intézmények károsan hatnak emelkedésünkre s minden ami bizonyos mértéken túl nő, hibás, tehát a világegyetemben mindennek kivétel nélkül reformáltatni vagy pedig vesznie kell.⁷ Igazi javítást azonban nem lehet mindig a fennállónak pusztta módosításával eszközölni, mert a fennálló olyas lehet, ami tökéletes ellentétben áll azzal, amit elérni célozunk. Ehhez képest ilyenkor a réginek gyökeres megsemmisítése és az újnak gyökeres felállítása szükséges.⁸ Az emberben a teremtésre való vágy létezik s e tekintetben az önhaszon és ösztön által vezetetti magát, de azért a szellemi étellel való kapcsolat sem tévesztendő szem elöl soha s nem a pusztta anyagon, hanem a szellem alapjain kell hogy

¹ Hitel 22. lap. – ² U. o. 233. lap. – ³ U. o. 135. lap. – ⁴ U. o. 63. lap. – ⁵ U. o. 105., 245. lap. – ⁶ U. o. 69. lap.

⁷ Világ 384. és Stadium 4., 272., 284. lapok.

⁸ Balatoni hajózás 11. lap.

nyugodjék a népelet: jelenünk és jövőnk.¹ Tökéletes országlási rendszer nem létezik. A legjobb tehát az, mely a lehető legnagyobb résznek jólétét és boldogságát alapítja meg, a közjólét pedig főleg az általános osztó igazságban gyökeredzik.² A kormányzat nagy erőmű, melynek igazgatásához szakismeret és képesség szükséges. És jaj annak az országnak, ahol képtelenek nyerik hatalmukba a kormányzás jogát.³ Az egyéni szabadság, jogegyenlőség és tulajdonbiztonság főfeltevétele az egészséges államéletnek, melyben az egyik néposztály annál jobban érzi magát, minél inkább becsüli a többit. Az igazság mindenkire áldást halmoz,, aki magát abból szűkkeblűen ki nem zárja.^{4 5}

Ezen rövid, igen töredékes idézetekkel csak némi jelzését kívántam szolgáltatni annak, hogy a legnagyobb magyar is teljesen megegyezett gondolkodásmódra nézve Carlyle-lal. És jellemök is sok rokonvonást mutat fel. Carlyle épp úgy, mint Széchenyi, őszinte, önmagához hű volt és mindkettőnél tanítáisaik legtökéletesebb megvalósítását saját földi pályájuk képezte. Carlyle az emberi élet céljának a tettet jelentette ki és úgy azt az odaadást, mellyel dolgozott, valamint a hatást is tekintve, melyet munkásságával előidézett, csupán írói minőségében is a tettek embere volt. Gróf Széchenyi István pedig oly fényes eredményeket ért el a tettek mezején, melyre 1830-ban ellenfelét, gróf Dessewffy Józsefet is szólította a Világ című művében, mondván: »szóvita helyett tetti vitára hív-

¹ Kelet népe 5., 6. lapok.

² Világ 61. és 178. lapok. – Kelet népe 227. lap. – Stadium 23., 144., 242. lapok.

³ Világ 166. és Kelet népe 173. és következő lapok.

⁴ Stadium 3. és következő lapok.

⁵ Általában Széchenyi politikai és nemzetgazdasági felfogását alaposan tárgyalja Kautz Gyula a »Nemzetgazdasági eszmék fejlődésének története Magyarországon« című művének 274-299. lapjain.

lak fel«,¹ hogy mi mindnyájan és az utánunk még következő összes magyar nemzedékek bámulattal és hálával önként és szívesen adózunk emlékének az idők végtelenéig. Gróf Széchenyi István odaadó szeretetét nemzete iránt jellemzik következő szívreható szavai: »És ugyan miért szégyelném megvallani?« Írja az Üdvlelde című művében,² »ha mások s nagy becsben levők, cím, tiszt, hatalom, kincs és effélék elnyerése után vágyakoznak és ez mindennapisága miatt szemet nem szúr, miért kellene nekem azért pirulnom, hogy én viszont kirekesztői eg és egyedül vérem egy kis méltánylása után sóvárgok?«

Azt hiszem, az ő szellemi és erkölcsi nagysága előtt e helyen és ez alkalommal nem hódolhatok hozzá is méltóbban, mintha megállapítom azt a kétségbevonhatatlan tény, hogy Carlyle Tamás ugyanazon eszmékkel regenerálta az angol társadalmat, amelyeket ő korábban vallott nála és amelyekkel korábban is ébresztette fel a már csaknem halálos lethargiába sülyedt magyar nemzetet. És erős meggyőződésem, hogy nemzetünknek nincs máskép jövője, mint úgy, ha az ő szellemétől áthatva, abban az irányban halad, illetve ahhoz tér újból vissza, melyet Goethe és Carlyle világnézetével teljes összhangban gróf Széchenyi István jelölt ki számára.

¹ Világ 483. lap.

² Üdvlelde 48. lap.

II.

A szociális ismeretek terjesztése a közoktatás révén, pozitív alapon.

Ez az értekezés magját képezi annak a hosszabb szabad'előadásnak, amelyet a szerző az 1910. évi április 9-én ülésezett első országos diák-kongresszuson a vezetőség felkérésére tartott.

Arra a kérdésre, hogy a társadalomtani és általában a szociális ismeretek hogyan, mily mértékben és mily módszerrel vitessenek be a közoktatás terére, nem könnyű határozott választ adni és tüzetesebb javaslatokat tenni.

Maga az a kérdés is, hogy mi a szoros értelemben vett társadalmi ismeret s van-e annak oly tudománya, melyet tanítani lehet, napjainkban még mindig nagyon vitatott tétel. Hogy a társadalmi tudományok egész sora létezik s hogy azok megismerése mind nagyobb jelentőséget nyer, az iránt nem lehet kétség. De hogy az ezeknek úgyszólván bölcseleti egybefoglalását és szublimációját képező társadalomtan, a szociológia, annyira kialakult-e már, hogy annak rendszeres oktatása közintézetekben elrendelhető, az még egyáltalán nem tisztázott kérdés.

Azonban, midőn ezt én is vallom, ez nem azt jelenti, hogy a társadalomra vonatkozó helyes felfogásnak a közoktatási intézetekben való terjesztését kicsinyelném, vagy csak elodázhatónak is tartanám. Határozott meggyőződésem, hogy társadalmi bajaink

nem kis részben a társadalom lényegének, az abban mutatkozó jelenségeknek, az egyes és az összesség viszonyának s az ebből folyó kötelességeknek felfelismeréséből, vagy nem elég komoly mérlegeléséből származnak.

Korunk e részben még mindig a nagy vajúdasok korszaka. Az egyéni és társas élet mivoltából következtethető, hogy annak lelke az osztó igazság. De ennek megállapítása nem könnyű, mert az anyagi, szellemi és erkölcsi világ összefüggése iránti felfogások éles harcban állanak egymással. Haladásunk a természettudományok terén elfogultakká tett bennünket a szellemi tudományokkal szemben, ezek rovására, melyek különletét, autonómiáját, sokan nem hajlandók elismerni és jelenségeit, ezek alapján pedig azok szabályszerűségeit túlnyomóan, ha nem is kizárólag, az anyagi világ törvényszerűségein alapuló analógiák által vélik megmagyarázhatónak. A külső természet megismerésének a műszak vívmányai alakjában mutatkozó sikerei eltompítják érzékünket belső természetünk törvényeinek nem kisebb fontossága iránt. Ebben rejlik sok egyoldalúságnak és fonákságnak az igazi oka. Helytelenül ismervén fel számos társadalmi baj gyökerét, azokat nem is tudjuk célszerűen gyógyítani. Ennélfogva köz- és magánéletünk szakadatlan kínos vergődésben merül ki.

Hogy e részben javulás álljon be, az anyagi világ meglepő fejlődésének jelenségeiből kell okulást, tanulságot merítenünk. A természettudományok haladása emelte mindenféle anyagi berendezéseink technikai tökélyét, de ez nagy mértékben visszahatott a természet alaposabb megismerésére is. A társadalmi ismeretek alapján is lehet bizonyos szociális technikát kialakítani, melynek rendeltetése nemcsak az, hogy a társadalmi életet simábbá és békésebbé tegye, hanem egyúttal az is, hogy befolyást gyakoroljon a társadalmi

ismeretek bővülésére és tisztázására. A szociális élet jelenségeinek megfigyelése, azok szabályszerűségeinek megállapítása ma már szintén nem történhetik úgy, mint hajdan, hanem mindenféle szakszerű intézkedésekre és intézetekre van szükség e részben is.

Ezek tárgyalása most nem képezi feladatomat. Itt csak jelezni kívántam, hogy a társas jelenségek felvételére és feldolgozására ezentúl világszerte nagyobb gondot kell fordítani, mint eddig, mert a társadalmi igazságok tisztázása tekintetében is jórészt azon módszer alkalmazására vagyunk utalva, mely a természet törvényeinek megállapításánál oly nagy eredményekhez juttatta az emberiséget.

Ki kell azonban emelnem, hogy a társas életre vonatkozólag nem kell már napjainkban sem mindent újból teremteni. Arra vonatkozólag számos oly becses igazság és intellektus létezik, melyek szem előtt tartása és megszívvelése egyesre és társadalomra nézve boldogító hatással járhat. Ezeket az ismereteket a maguk helyén és idején kellő mértékben és módon terjeszteni lehet, sőt terjeszteni multhatatlanul szükséges.

Csakhogy ez irányban igen sok a dolog lényegét érintő kérdés merül fel. A társadalmi igazságok ugyanis nem örvendenek oly általános, minden kétséget kizáró elismertetésnek, mint a természetiek. Azok alapjaira vonatkozó kételyek uralkodnak, ami eddig is nem csekély részben képezte elterjedésük és a hozzájuk való alkalmazkodás akadályát. Ily körülmények közt merőben lehetetlen a szociális ismeretek tanítását az egyetemeken kivételével a közintézetekben egyszerűen az oktató személyzet tetszésére és belátására bízni. Ez a koronkint uralkodó áramlatok csapongásának maga is ki lévén téve, a szociális ismereteket oly szellemben adhatja elő és olthatja be az új nemzedékekbe, mely ahelyett, hogy a társiaságot növelné, határozottan bomlasztólag hatna a társadalomra.

Évekig töprengtem e kérdés fölött. Széleskörű kutatást folytattam minden megnyugtató eredmény nélkül. Láttam a szociáldemokrácia terjedését és hatalmának növekvő erejét s vele szemben a mély meggyőződésem szerint egyedül helyes fokozatos haladás valló, történeti alapon nyugvó reformirányzat tehetlenségét. Amott az adott helytelen, de pozitív alapon tételes módszerű eszmeterjesztés folyik, itt pedig a felfogások és törekvések annyi változatban jelentkeznek, hogy a tömegek tájékozódása csaknem lehetetlenné válik. Ennek folytán már régebben arra a meggyőződésre jutottam én is, hogy a társas ismeretek oktatásának és terjesztésének valamely pozitív, szilárd alapját kell feltalálnunk.

De arról is csakhamar meggyőződtem, hogy a szociális igazságok egyszerű, bármily érdekes és vonzó tanításával kizárólagosan lehetetlen célt érni. A szociális igazságok nagyrészt etikai tartalommal bírnak. Az erkölcsiséget pedig doktrínákkal csak úgy lehet öregbíteni, ha azokat beléneveljük az emberekbe, főleg a fiatalokba. És e nevelésnek is lehetőleg szilárd alapot kell adni.

Erről még inkább meggyőződtem két évvel ezelőtt, midőn mint a magyar kormány képviselője részt vettem a londoni első erkölcsi nevelésügyi nemzetközi kongresszuson. Ott sok oly nézetet hallottam pro és kontra, mely korábbi felfogásomban megerősített. A nyugati kultúra minden országának szakférfiai részéről történt nagyon nyomatékos nyilatkozatokból arról győződtem meg, hogy az erkölcsi világ törvényeinek elfogadtatása és alkalmazása nem csupán az értelem, hanem egyszersmind az érzelem dolga is. De e részben egy nyilatkozat sem tett reám oly mély benyomást, mint az, melyet egy kiváló japáni államférfitől és pedagógustól olvastam. Ugyanaz az egyesület tudniillik, mely az említett kongresszust tartotta, két évvel előbb

egy erkölcsi oktatási írásos enquête-t rendezett, melynek eredményeit két vastkos kötetben tette közzé. Az első az angolországi, a második a külföldi ezirányú véleményeket foglalja magában. Ez utóbbi tartalmazza báró Kiruchi-nak azt a nagyon érdekes és nyomatékos nyilatkozatát, mely nézetem szerint a szociális ismeretek közoktatás útján való terjesztésének igazán helyes és egyedül aggálytalan irányelvét tartalmazza.

Erre a nevelésügyi kongresszuson felszólalt másik japáni szakembernek, Yoshidá-nak szavai tettek figyelmessé, aki odanyilatkozott, hogy míg a nyugat-európai kultúra emberei a vallásos erkölcsi sikeres oktatás útján lesznek hazafiasok, addig a japániak hazafiságuk folytán válnak erkölcsösekké.

Báró Kiruchi teljesen jártas az európai közoktatásügy terén, mert képzettségét nem kis részben angol egyetemeken szerezte. Az erkölcsoktatási nemzetközi írásos szakértekezlethez egy olyan munkálattal járult, melyben a japáni viszonyokat ismerteti. Mindenekelőtt angol fordításban nagy goth betűkkel nyomatva közli a japáni császárnak következő korszakos manifesztumát:

»Tudjátok meg alattvalóink, hogy császári őseink birodalmunkat széles és örökké tartó alapon emelték fel s mélyen és erősen beleoltották az erényt; alattvalóink tehát odaadással és gyermeki kegyelettel tünetsék fel annak szépségét. Ez dicsősége birodalmunk alapjellegetek és ebben rejlik nevelési ügyünk forrása. Alattvalóink, legyetek hű gyermekei szüleiteknek, szeressétek fi- és nővéreiteket; éljétek békés egyetértésben házasársatokkal; viseljétek magatokat szerényen és mértékletesen; terjesszétek ki jóakaratókat mindenre, törekedjétek tanulni, ápoljátok a művészeteket s ezáltal fejlesszétek értelmi képességeiteket és tökélyesbítsétek erkölcsi erőtetek; továbbá

mozdítsátok elő. a közjót és szolgáljátok a közérdeket; mindig tiszteljétek az alkotmányt és tartsátok meg a törvényeket; ha annak szüksége merül fel, ajánljátok fel magatokat bátran az államnak; és így őrizzétek meg és tartsátok fenn császári trónunknak, mely egykorú az éggel és földdel, hatalmát és fényét. Egyedül így lesztek nemcsak a mi jó és hű alattvalóink, hanem csupán így teszitek magasztosakká saját őseitek legjobb hagyományait is. Az út, melyet íme itt mutatunk nektek, a mi császári őseinktől ránk maradt tanítás, melyet meg kell tartani az ő utódaiknak és ezek alattvalóinak, mivel azok csalhatatlanul igazak minden korban és beválnak minden helyen. Azt óhajtjuk szívetekre kötni a legnagyobb tisztelettel, alattvalóink, hogy így valamennyien az erény ugyanazon tökélyéhez jussunk.

A meidzsi huszonharmadik éve tizedik hónapjának harmincadik napján«. A császári aláírás és pecsét.

Ez a kiáltvány vagy leirat 1890-ben kelt. Erre vonatkozólag báró Kiruchi, aki 1901-től 1903-ig közoktatási miniszter volt Japánban, különben, mikor ezeket írta, már 24 éve volt a matematika tanára a tokiói egyetemen, aki tanulmányait a londoni University College Schoolban és cambridge-i St. John's Collegeban végezte, a következő felvilágosításokat adja:

Ennek a császári leiratnak országos, a japáni nemzetet teljesen átalakító, nagymértékben emelő hatása volt. Azt lehet mondani, hogy a japáni etikai és a vele kapcsolatos szociális tanítás e leirat szellemének az ifjúság zsenge kedélyébe való becsepegtetésével egyértelmű.

Azt a fontosságot, melyet e leiratnak Japánban tulajdonítanak, a következők magyarázzák meg. Főoka a japáni nemzetnek uralkodójához való viszonyában, a japáni birodalom alapjellegetében és szerkezetében

nek, alkotmányának szellemében rejlik. Az állami szerkezetnek ezt a szellemét »kokutai«-nak nevezik és úgy hivatkoznak rá, mint mi pl. a vérszerződésre vagy a szent korona elméletére. Csak az a különbség, hogy a kokutainak jogfolytonosságát soha sem szakította meg semmi. Huszonöt, vagy a pesszimisták szerint huszonegy század óta Japánban ugyanaz a nemzeti dinasztia uralkodik. Erről részben ma is az a néphit, hogy a japáni nemzet kormányzása véget az ég küldötte azt le. Első alapítóját ezzel az ottani hagyományok szreint az Égi Világosság Nagy Istennője bízta meg. Mélyebb értelme van tehát a leirat azon szavainak, melyek szerint a császári trón »oly régi, mint az ég és föld«.

A császári ház tagjai korábban maguk nemcsak uralkodtak, de kormányoztak is. Azonban századokkal ezelőtt a katonai hatalmat kezelő főtisztek, a sogunok ragadták magukhoz a kormányzást és a császárok (akiket tennóknak és nem mikádóknak neveznek) 700 évig csak pictus masculusok voltak. De bekövetkezett 1868-ban az úgynevezett meidzsi-restauráció. A taisoguntól, a katonai erő generalissimusától, a tennó, a mostani császár, Mucuhito vette át a tényleges kormányzást is. Ekkor honosította meg Japánban a nyugateurópai kultúrával a második idegen közműveltséget. Az első idegen közműveltség a kínai volt, mellyel együtt a Konfutse tanai is meghonosodtak Japánban. A konfucianizmust azután minden japáni iskolában századokon át tanították. Ez volt akkor az erkölcsi, vallási és hazafias oktatás ottan. Midőn a meidzsi-restauráció beállott, akkor ennek vége lett, mivel mindenféle régi szokással szakítottak. Megjegyzendő, hogy a konfucianizmusnak is egy külön japáni válfaja keletkezett.

A meidzsi után ez is megszűnván, angol és francia erkölcsstani munkákat fordítottak le és azokat kezdték

tanítani, de nem nagy eredménnyel. Később még a Herbart-féle Gesinnungs-Unterrichttel is tettek kísérletet. De azt általában nem tudták kivenni, mi az új erkölcsi tanítás lényege. Hogy ebbe jobban behatolhassanak, már olyan hangok is emelkedtek, hogy fel kell venni a kereszténységet.

Ezt főleg az erkölcstanítás pozitív alapjainak megszerzése végett sürgették, habár nem hittek a kereszténységben. Sok mindenféle elmélet merült fel e tekintetben, míg végre az említett 1890. évi fejedelmi leirat megjelent. Ekkor megtalálták a nemzeti pozitív alapot és az eredmény bámulatosan nagy lett. Báró Kiruchi ennek az oktatásnak tulajdonítja a japáni katonák és általában a japániak példátlan kötelességtudását és ennek folytán csodás sikereit. Szerinte azonban igaz, hogy néhány évtized alatt csak azért lehetett ily sikert elérni, mivel korábban a Konfucius tanaira, a megfelelő módosítással, de lényegileg így tanították a népet.

Felveti báró Kiruchi azt a kérdést, hogy ha nem lett volna Japánnak oly háborúja, mint az orosz, vajjon ennek az oktatásnak akkor milyen fogható eredménye lett volna. A válasza az, hogy bizonyosan kínálkozott volna más kedvező alkalom, mely annak sikeres voltát kitüntette volna.

Azt mondja továbbá, hogy ő otthon sok mindent kifogásol, mert nemzetének haladását óhajtja, de azt el kell ismernie, hogy az eredmény különösen a családtagok s az állam és polgárainak viszonyát illetően, nagyon kielégítő.

Engedjék meg, hogy én ennek a példának kissé tüzetesebb elemzésével folytassam további megokolását abbéli meggyőződésemnek, hogy valamint az erkölcsi, úgy a szociális oktatásnak is lehetőleg pozitív alapot kell teremteni. Ezt a pozitív alapot Japánban az úgynevezett »kokutai« képezi, amely kifejezés alatt

az ottani közszerkezetnek, az alkotmánynak szellemét értik. Nekünk is van ily közszerkezeti szellemünk és ez: a magyar szent korona elmélete.¹ E szerint minden nemes ember, később pedig minden az alkotmány sáncaiba bevett magyar honpolgár tagja a magyar szent koronának. A japáni kokutai, vagyis alkotmányi alapelv az, hogy az államfő, a tenno, a néppel együtt szomorkodik és a néppel közösen vigad. Az államfő ott is a nemzet egészének képviselője, az iránta tanúsított hűség pedig a nemzet iránti teljes odaadással egyértelmű. Japánban az emberek kevesebbet beszélnek a jogokról, mint a kötelességekről. Már az elemi iskolát elhagyó növendékeknek nem a szavazás jogát, hanem a kötelességet kötik lelkére. Azt mondják nekik, hogy arra tartoznak szavazni, akiről igazán hiszik, hogy a közérdeket a legjobban fogja szolgálni. Az így nevelt népnél azután érthető, hogy a nemzeti nagy közérdeket személyesítő uralkodóház iránti tisztelet majdnem vallásos jelleget ölt. Ott a közoktatás minden fokon van etikai és szociális tanítás és nevelés. Már a népiskolában meg van hagyva a tanítóknak, hogy minden tárgynál, melynél az etikai és polgári kötelességeket előadhatják, minden alkalmat megragadjanak erre. A közép- és szakiskolákban a császári leirat alapján, csakhogy fokozottabb mértékben, ugyanaz történik. Az erre vonatkozó kézikönyvek írására pályázatokat rendszeresítenek, bírálatukra pedig külön bizottság létezik. Kétféle ily könyveket íratnak és bíráltatnak meg. Az egyik a tanítóknak, a másik a tanulóknak való. Különösen az erkölcsi oktatás tekintetében azok az általános pontozatok, melyek ott figyelembe jönnek,

¹ A szent korona elméletét Timon Ákos fejti ki a maga egészében a »Magyar alkotmány és jogtörténet« (Budapest, 1910. IV. kiadás) című munkájában és védelmezi is meg a külföldi támadásokkal szemben. (V. ö. a Brunner-féle »Festschrift« 309-338. oldalait.)

nagyon érdekesek, mert lélektani alapon tartatván, logikailag egymásból folynak. Minket e részben inkább a társadalmi és polgári kötelességekre vonatkozó adatok érdekelnek különösen. Minden pontnál meg van adva a tanítóknak az utasítás, hogy melyik kérdést mily módon, milyen hangon, mily mértékben fejtegesse- nek. Ilyen kérdések például: Milyen modort kell tanú- sítani az emberekkel szemben? Ne torzsalkodjál (2 óra). Ne rejtegesd hibáidat (2 óra). Mi a tied, mi a másoké? (3 óra). Az élő dolgok (2 óra). A szomszédok (2 óra). Ne sérts másokat (2 óra). Segíts magadon. Az öreg emberek. A pontosság, ígéret. A felkelő nap zászlaja. Tartsd meg a szabályzatokat, ő felsége a tenno. A loyális. Az ősök tisztelete. A nagylelkűség. A cselédekkel való bánás. A nagy japáni birodalom. Az igazi japáni. A kokutai (alapjellege a japáni biro- dalomnak). A jó japáni ember milyen legyen? A ka- tonai szolgálat. A választás. A férfi és nő kötelességei. Más emberek szabadsága; a fegyelem; az ember és állam viszonya stb., stb. Az idézett fejedelmi leiratot minden iskola megkapj a és annak minden szava a kokutai szellemében magyarázandó meghatározott számú órák alatt. De mielőtt ez történnék, azt is minden alkalom- mal fel kell olvasni, nehogy eltérjenek tőle. így minden- féle kötelességet felebarátok, rokonok, a fejedelem, az állam, az emberiség, sőt a természet iránt ki kell fej- teni. Japánban azt is nagyon tanítják és pedig szociális alapon, hogy a társaséletben mit jelent az illem és az etiquette. Mindenben a jellemképzésre fektetik a fő- sulyt. Már 1868 előtt ekkép adták elő a Konfucius tanait. Újabban az 1890. évi kiáltvány képezi az etikai és szociális ismeretek tanításának pozitív alapját. Ha már most széttekintünk a saját viszonyaink felett, azt kell kérdeznünk magunktól, hogy tudánk-e mi a hazai szociális közoktatás és nevelés céljaira ilyen pozitív alapot teremteni? Én e kérdésre határozott

igennel felelek. Van a magyar nemzeti géniusznak egy oly becses megnyilatkozása, mely ilyen pozitív alapul úgyszólván kínálkozik. És ez nem más, mint a Legnagyobb Magyar szellemi hagyatéka. Őt ma minden politikai párt, minden felekezet és minden osztály a magáénak vallja. Eszméire boldog-boldogtalan a legkülönfélébb módon hivatkozik. És tényleg nincs és nem is volt soha eszmékben és érzésben oly gazdag, mindent, a nemzet összes jogosult aspirációit, annak egyetemes érdekét felölelő, annyira haladó szellemű, a magyar jelleget oly nagyrabecsülő és azt mégis a világkultúra magaslatára emelni, akaró államférfiünk és társadalmi politikusunk, sőt bölcsészünk, mint gróf Széchenyi István. Az ő rendszere a természeti és társadalmi bölcelet szilárd alapján nyugszik és egyszersmind annak gyökerei visszanyúlnak nemzeti létünk ezeréves múltjába. Az ő tanításai kiterjednek az egyéni, a társadalmi és nemzeti élet minden terére. Mindenütt csak helyes és kipróbált javaslataival találkozunk. Az ő szellemét kell tehát magyar nemzeti géniusszá tenünk, mert az ennek legszebb, legnemesebb és legmagasztosabb nyilvánulása.

Ha a Széchenyi eszméit a magyar nemzeti államszerkezet lényegének szellemében tanítanák a közoktatás minden fokozatán, épp oly eredményekre lenne kilátásunk, mint aminőket a japáni kokutai szellemében folytatott etikai és szociális oktatással Japánban a mostani uralkodó 1890. évi kiáltványa alapján elértek.

Ezáltal elkerülnők azt a veszélyt, mely a szociális ismeretek tanításával minden megkötöttség nélkül mindig és mindenütt együtt jár. Lehetővé válnék az, hogy kialakulna társadalmunk egységes alapgondolkozása. Az a helyes világfelfogás, mely nélkül a magyar társadalom tagjai inkább egymás ellen, mint egymás kezére fognak dolgozni. Ez pedig a nemzetnek meg-

hasonlását jelenti önmagával is. Pedig ha nemzetnek egyetértésre és összhangra volt szüksége valaha, akkor most a magyar az, amelyre nézve ez a szó szoros értelmében életfeltétel. Az ellenséges nagy és kicsiny népek öt körülvevő óceánjában az ismert költői hasonlat szerint fajunk valósággal hullámtól vert sziget. Ennek megerősítése egy irányban sem felesleges, de életképességének főtényezője: az okos, békés, gyarapító, minden irányban plasztikusan fejlesztő társadalmi élet. És Széchenyi ennek volt a mestere. Az ő tanításai megint regenerálhatják összes köz- és magánviszonyainkat. Azért szükséges azokat a japáni példa szerint belevinni közoktatásunkba. Annak minden fokozatán tanítani kell azokat. Íratni kell mindenféle kézikönyveket e végből a tanítók és tanulók számára. Nemcsak a felsőbb, hanem a közép- és alsófokú, nem csupán az általános, de a szakképzettséget nyújtó legtöbb közoktatási intézetben is nagy haszonnal lehetne a szociális etikai előadásokat az ő szellemében rendszerezíteni. Sőt már a mesére figyelő zsenge korú gyermekeket is az általa kimutatott irányban kell óvni és nevelni. Örömmel utalok itt Gaal Mózes-nek ügyes, nagyon jól szerkesztett meséire a Legnagyobb Magyar-ról, melyeket ő kis fiának mondott el. Hasonló kézi könyveket lehet a félig és egészen serdült ifjúság részére is íratni. Az ilyen mélyreható működés által társadalmunk egy nemzedék alatt teljesen átalakulna és oly csodás változások állnának be, melyeket ma csak a merész ábrándozók mernek remélni.

Ez az én felfogásom e kérdésről.

Ajánlom az eszmét mindazoknak, akik nemzetünk jövőjét szívükön viselik és életérdekeit gondozni hivatottak.

III.

Széchenyi tanulmányok.

1. Széchenyi jelentősége napjainkban.

Az Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Országos Széchenyi Szövetségében
1907. évi április 8-án tartott előadás. Megjelent a Társadalomtudományi
Szemle 1908. évfolyamának 471-475. lapjain.

A kegyeletnek ez a megható ünnepe, melyet a Magyar Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Országos Széchenyi Szövetsége legnagyobb társadalmi reformátorunk megrendítő gyászos kimúltának negyvennyolcadik évfordulója alkalmával rendez, úgy alapgondolatának fennköltségénél, valamint összes közállapotainknál fogva, melyek minél több valódi tetre utalnak bennünket, megérdemli, hogy hatásával ne maradjon, csupán az érzelmek világában. Ez a nap nemcsak ennek a negyvennyolc évi időszaknak, melyet a körülöttem lefolyt eseményeknek eleinte távolibb, majd egészen közeli feszült megfigyelése közben magam is végigéltem, hanem az azt megelőzőt s a vele való beható foglalatzkodás révén szintén átélt korábbi négy évtizednek képét is élénken lelki szemeim elé idézi. »Ez utóbbiak kezdetén«, mondta nem kisebb ember mint Deák Ferenc, »tökéletes sötétség uralkodott hazánk egész nagy területén. De jött gróf Széchenyi István és meggyújtotta a maga hatalmas szövétnekét. Körülötte azonnal erős fény áradt szét, de a távolibb

terek még mindig félhomályba, sőt sötétségbe voltak burkolva. És akkor jöttünk mi, hogy az ő lobogó fáklájánál meggyújtsuk apró méceinket, melyeket a térség mennél több pontján igyekeztünk elhelyezni, így lett ez országban világosság, mely mellett bajainkat, hátrányainkat, hibáinkat és teendőinket megláthattuk.«

Megindult erre a hatályosabb reformáló tevékenység s a magyar népből nemzet, az országból kiépült állam lett. És ha a magyar társadalom magára eszmélt s az említett korszak alatt oly gyökeresen átalakult, úgy, hogy az ma fokozatilag igen sokban, de lényegileg alig különbözik a művelt nyugati társadalmaktól, annak érdeme elsősorban és mindennekfölött kétségkívül Széchenyié. Leghatározottabb ellenlábasa, de egyúttal egyik legőszintébb bámulója nevezte el őt 1840-ben, november 19-én, Pest vármegye székházának gyűléstermében a Legnagyobb Magyarnek és húsz év múlva, a számkivetésben is arra buzdította a magyarságot, hogy a dicső elhunynak végtisztességéhez tegyen meg mindent, amit nemzet legnagyobb fiának csak megtehet.

Ha valahol nagyszabású férfiak emlékét csak némileg híven tudjuk fölidézni, lehetetlen, hogy ott ünnepi hangulat ne legyen. Az hatott át engem is, valahányszor Széchenyi iratait kezembe vettem, mert azokból kettőről győződtem meg: hogy ezt a nemzetet és annak helyzetét valóban senki sem ismerte oly jól; továbbá, hogy áldozatra kész igaz bensőséggel és önfeláldozóan nem szerette soha senki jobban a magyarságot, mint ő. Ez a valóban alapos ismeret és ez a határtalan szeretet képesítette őt arra, hogy oly korban, midőn már mindenki, maga a nemzet is, megszűnt remélni, annak megváltója legyen. Ezzel a halálra szánt és csaknem halálra vált fajjal úgy tett, mint – egy kiváló írónk szerint – viselkedni kell

a jó édes anyának. Ha gyermekét már minden orvos menthetetlennek jelentené ki, neki még akkor sem szabad róla egészen lemondania, hogy megmentésére mindent elkövethessen. És Széchenyi valóban a végső sikerre vonatkozó legnagyobb kétségek között fogott nemzetmentő munkásságához. De buzgalmát azok nem lohasztani, hanem emberfölötti módon fokozni voltak képesek.

Elsőrangú, de csaknem ellentétes nagy képességei bámulatosságműködésében működtek közre, hogy eleinte megoldhatatlannak látszó feladatát magasabb ihlet-szerű intuícióval oly szerencsésen oldja meg, hogy a rendszerének főszközeit képező szemenszedett kezdeményező alkotásai az ő korabeli lehetetlen viszonyok közt csodaszámúba menő sikerrel hatottak mind. Ezek nélkül sohasem ért volna célt, mert kortársai közül még a legkiválóbbak is szavait és eszméit – jól megmagyarázható okokból – egészen alig értették meg, ezért vajmi könnyen félreértették őt magát is. Azok valódi értelmét csaknem kivétel nélkül sokkal később fogták föl, amire számtalan fényes bizonyíték létezik.

Most azonban nekünk Széchenyi rendszerének meg nem szívlelése esetén már nincs ilyen mentségünk. Előttünk áll az a maga imponáló egész nagyságában és előttünk állanak a múlt összes tanulságai, mint nyomatékos igazoló bizonyítékai annak. Ezek fényesen kimutatták, hogy élete, példája, alkotásai és iratai együttvéve beláthatatlan idők számára lerakták a magyar nemzet társadalmi politikájának szilárd elvi alapjait. Mi maradt volna ez az ország nélkülük; mi vált belőle, midőn szeméi előtt tévesztette őket; és mi lett volna abból, ha az általuk tüzetesen kijelölt útról soha nem tér le? Hol lennénk, ha a Széchenyi szelleme folyton köztünk él? És ma sincs más menekvésünk, mint bűnbánóan magunkba szállva, ismét viszatérni hozzá.

Erről már régebben mélyen meg lévén győződve, körülbelül egy évtizede múlt, midőn életem egy áldott pillanatában elhatároztam, hogy ennek a hitemnek, tőlem telhetőleg, nyomatékosan és másokra nézve is lehetőleg meggyőzően kifejezést fogok adni. Annyi nemes érzés és gondolat oly következetes egymásutánban sohasem hatott át, mint ebbeli törekvéseim során. Magas tökéletességű eszmények közt jártam mindig. Különös érzés volt, midőn a hozzájuk vezető utakat és módokat, az amazokon kiemelkedő akadályokat, de legyőzésük eszközeit is színről-színre láthatam. Aggódni érte, de egyszersmind bizni nemzetem jövőjében; elfogulatlanul észlelni annak hiányait, hibáit és bűneit, de a bámult és részben tisztelt nagy nemzetekkel szemben kizárólag mégis csak azt szeretni, mert egyedül az az enyém; minden, bármily alacsony sorsú, sőt megtévelyedett honfitársamban is édes testvért látni, aki iránt, a viszonzás reménye, sőt még az elismerésre való számítás nélkül is, erőm és tehetségemhez mért, magamtól el nem hárítható, szoros kötelességeim vannak; a haladást áldozatra készen nagyra becsülni, mert egyént és nemzetet egyedül az vezet az emberiség legmagasabb céljához, a folytonos tökéletesedéshez; de egyúttal kapcsolatban tartani a jelenen át múltunkat a jövővel; a »kelet népének«, mint ahogy faját nevezni szerette, néha nem tetszetős, sőt közvetlenül káros alaptulajdonságaiban is föllismerni a polgári erények új, magasabbrendű fejlődéssel biztató csírait és fölfogni azt, hogy a társadalom legkisebb, legigénytelenebb és leggyöngébb tagjai is, kellően tömörülve, miként lehetnek a nemzeti nagyság tényezőivé: mindezt Tőle tanultam.

A jelzettek hatása alatt égtém a vágytól, hogy ennek a sok nemes érzésnek és magasztos gondolatnak minél több honfitársam mennél inkább részesévé válhassék. Azt hittem, hogy ami reám oly mély és

olyan maradandó benyomást tett, az más érzésű emberre sem tévesztheti el hatását. El is tőkéltem magamban, hogy amíg mozogni tudok és míg szólásra nyílhatnak ajkaim, addig az én ceterumque censeo-m váltig ez az intelem lesz: vissza Széchenyihez! De csak hozzá, az ő valódi szelleméhez és nem valamely meghamisított, lényegéből, igaz valójából kiforgatott káros álszellemez. Az ő szelleme őszinte, benső és természetes nemzeti egységet s nem mesterséges széttagoltságot és visszavonást; egyetemlegességet és nem osztályharcot; békés küzdelmet s fontolva haladást, nem pedig hanyathomlok rohanást az ismeretlen sötétbe; a harmóniát hazafiság és emberiség között és nem általa is hitványnak nevezett világpolgárságot; felekezeti türelmet, de önmegadó, igaz vallásosságot; szabad kutatást és gondolkozást, de nem perverzus gondolati szabadosságot; mérsékletet gyávaság, bátorságot oktan vakmerőség nélkül; mind magasabba való tudatos törekvést és a magyar jellem tökéletesbítése által elérhető minden irányban megnyerő, hódító és beolvasztó kétségbevonhatlan felsőbbiséget jelent.

Önök, fiatal barátaim, a múlt napokban Cenken jártak, mert a Legnagyobb Magyarnek az újjáalkotott országnak általa teremtett szívében, a hálás nemzet által emelt méltó nyugvóhelye nincs. Nem panaszlom ezt föl, mivel ő így is jó helyen, nagy őseinek oldalán nyugszik, akik közül Pál 1687-ben hosszú egyenetlenség után egy szavával békét teremtett a király és nemzet között, György primás milliókat áldozott közcélokra, Ferenc pedig a Nemzeti Múzeumot és a mai egész Széchenyi-nemzetséget alapította meg. Csak bizonyítékául hoztam föl annak, hogy gróf Széchenyi István, mint igazi nagy úr, mindig csak adott a nemzetnek, de még halálában sem kapott attól semmit. Azért nevezem őt a Legáldozatrakészebb Magyarnek, aki

tartalék nélkül, egészen a nemzeté volt, holott a többi áldozatrakészek mégis ismertek fönttartást.

A nagy Széchenyi szelleme, negyvennyolc éves sírjából kikelve, mint előttem is 1901. évi május hó 26-án, amikor én is elzarándokoltam sírjához, megjelent, önköhöz, az Országos Széchenyi Szövetség tagjaihoz, ha jól értették, ismét ezeket a szavakat mondhatta, melyek már olvasva is annyiszor meghatottak engem: »Hazám reményei! Romlatlan ifjak! Nem reszket-e bennetek a szív, nem emelkedik-e a mindennapiság fölé lelketek, nem hangzik-e föl bennetek isteni szózat, hogy ti vagytok hivatva egy sarjadék népet megmenteni és egy törzsökös nemzetet eszményi magasságra emelni? Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni. Lépjetek hát valódi hazátok hű szolgálatába, melyen kívül úgy sincs számotokra hely.«

Azzal a szívem mélyéből fakadó óhajjal zárom be szavaimat: hogy halhatatlan mesterünk fölhívásának Önök és az utánuk vég nélkül következő emberöltők ifjúsága engedve, miként ő kívánta, szórói-szóra minden úgy legyen.

2. Széchenyi eszmevilága.

Bemutató előadás a Magyar Tudományok Akadémiában 1925. június 26-án.

Ámbár irodalomtörténeti szempontból nem lenne érdektelen annak feltüntetése, hogy Széchenyi eszméinek aktualitása miként ismertetett el általánosan, a bemutatandó három kötet megfelelő jellemzésétől azonban nem akarva az általam igénybevehető időt elvonni, bevezetéskép legyen elég a megértéshez leg-szükségesebbet fölemlítenem.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület, mely a később csaknem csupa honárulóknak bizonyult, úgynevezett szociológusok által irányított és a galileis-

táiban ifjúsági segédcsoportokat toborzott Társadalomtudományi Társulat ádáz, megméltelő üzeneteinek ellensúlyozására alakult; az addig e tekintetben vajmi közönyösen viselkedett hazafias érzelmű magyar művelt társadalom körében a Legnagyobb Magyar eszméinek terjesztése céljából az 1911-ik év utolsó és a következő első hónapjaira eső téli évad alatt megkezdte az általam, mint akkori elnök-igazgatója által részletesen javasolt s három évre tervezett Széchenyi-ciklust. Tette ezt, mint megkoronázását minden fontos társadalmi kérdésre kiterjedő működésének, sok más fontos tárgyat felölelő, magas szintű gyakori előadásainak; egyetemi tanfolyamainak; kivándorlási, szabadoktatási, nemzetiségi, választójogi, közegészségügyi s évekre kinyúló igen beható birtokpolitikai nagy szaktanácskozmányainak, melyek gazdag tartalmáról és gondolatbőségéről kiadott vaskos füzetek, testes kötetek és havi folyóiratának tíz évfolyama tanúsodnak. Belátta ez az egyesület, hogy a jelenkor legnagyobb lelki közszükségletét az erkölcsi erősödés és a nemzeti szolidaritás élénk érzetének terjedése s mélyülése teszi. Ennek előmozdítására pedig alig van alkalmasabb mód és hathatóbb segédeszköz, mint ha Széchenyi eszméivel társadalmunk minél szélesebb rétegei szeretettel foglalkoznak. Az ő bölcs gondolatai és megkapó tanításai azonban mint nemzetnevelő tényezők csak akkor képesek maradandóbb benyomást tenni, ha azokat kellő csoportosítás mellett és művészi kidomborítással szakavatott, illetékes magyarázók rendszeresen mutatják be. Ez bírta az imént nevezett valóban jóakarátú, de, sajnos, kevésbé támogatott egyesület vezetőit arra, hogy irodalmunk és közéletünk ilyen illetékes férfait és egy magasztosán gondolkozó előkelő hölgyet az e célra irányuló közreműködéshez megnyerni igyekezzenek. E kezdeményezés az első években meglepően nagy sikerrel járt, mivel ennek előadásai

sorozata fölkelte a közfigyelmet és annak nyomán általános meggyőződéssé vált, ami addig aránylag csupán kevesek előtt volt világos, hogy Széchenyi rendszere s abban megnyilatkozó lelkisége drága közkincs, melyet mindig, de főleg közerkölcsök tekintetében sívár napjainkban nem hasznosítani oly hiba, mely már bünszámba megy. Az ily közkinccsek minden életrevaló nemzet a maguk értéke szerint meg tudja becsülni. Több mint háromnegyed század telt el, mióta azt teljesen bírjuk és csak most – írtam 1911-ben - kezdünk ebbeli mulasztásaink tudatára jutni. Annál örvedetesebb, hogy jóvátételokra oly kitünőségek vállalkoztak, kiknek szavára a nemzet szívesen figyel s akik magasszárnyalású, mélyreható, remek tanulmányaikkal megindították Széchenyi nemzetnevelő rendszerének tolmácsolását és pedig úgy, hogy a Nemzeti Múzeum nagy díszterme az első évben alig volt képes befogadni a lelkes és minden tekintetben kiváló hallgatóságot. Ennek is közóhaja volt, hogy az elhangzott előadások a sajtó útján is megrögzítetvé, minél szélesebb körökben elterjedjenek. Ennek a kívánságnak megvalósítására a folyóiratok után készséget tanúsított a Franklin Irodalmi Könyvkiadó és Nyomdavállalat, melynek akkori vezérigazgatója, néhai König Gyula volt tagtársunk, a mi első kötetünkkel teremtette meg a »Kultúra és Tudomány« című ismert kiadvány-típust. Egész hosszú sora a könnyebben olvasható tudományos műveknek jutott így a művelt magyar olvasóközönség kezébe. Ugyanez a társulat adta ki a további két kötetet is; a másodikat mindjárt 1913-ban, a harmadikat pedig néhány hónappal ezelőtt. A második előadási sorozatban ugyanis éppoly kiválóságok működnek közre, mint az elsőben, de a közönség részvétele, sajnos, ellanyhult. Erre az volt az elfogadott nézet, hogy mintegy szellemi ugart kell tartanunk.

Közben kiütött a világháború és a nyomában járt sok zavargás. Úgy látszott, hogy vállalkozásunk is belevész a nagy fölfordulásba. Annak kezdeményezője azonban, midőn a megbízó egyesület is bénultan vesztegelt, nem tudott belenyugodni abba, hogy e nagy munkálat csonka maradjon. Sok utánjárás, néhány fájdalmas visszautasítás és a bágyadt közönség kínosan fagyos közönyének legyőzése után a rémítően megromlott nyomtatási viszonyok ellenére Rados Gusztáv tisztelt tagtársunk, mint ottani igazgatósági tagnak szíves támogatásával végre mégis sikerült a tizenyolc essay-t az eredeti terv szerint befejeztetvén, az utolsó részt is a könyvkiadópiacra juttatni. »Széchenyi Eszmevilága« cím alatt ez a három kötet tartalmazza teljesen azokat. – Nem lehet csodálni, ha a jelzett előadások nem az előzetesen megállapított időrendben láttak napvilágot. Boldogok lehetünk, ha a nagyon elfoglalt kitűnő férfiak később is vállalkoztak a nekik felajánlott, de az adott súlyos körülmények közt, be kell ismerni, nem éppen könnyű feladatra.

Úgy tapasztaltam mindazonáltal, hogy azok kellő megjelöléssel rendszeres egészet tesznek s azt hiszem oly hézagpótló becses adalékok a már is nagyon jelentékeny Széchenyi-irodalomhoz, hogy különösen nekem nem volt szabad engedni sem személyi, sem tárgyi okokból azt, hogy a közfigyelem egyszerűen napirendre térjen fölöttünk.

Személyi tekintetben a közremunkált jelesek méltán elvárhatták tőlem, hogy ne elégedjem meg az előadásaik után minden alkalommal, midőn jelen lehettem, kifejezett szóbeli hálás köszönettel; de tárgyi tekintetben is a magyar közművelődés e legfelsőbb fórumán hangoztatnom mulaszthatatlan kötelesség, hogy érdemes, becses és maradandó értékű munkát végeztek. Azt az alapfölfogást egysége, a jól megosztott munka

természetének megfelelő kiválóbb eredmény, a részek nagyobb ismétlések nélkül összeillő volta, a feltűnőbb véleményben" eltérések hiánya s az itt-ott mégis mutatózó különbségek mintegy kibékülése, tehát az egésznek szerves volta jellemzi.

Erről meg fog győződhetni a Tekintetes Akadémia is, ha kegyes lesz megengedni, hogy az eredeti tervnek megfelelő sorrendben lehetőleg tömören, per summás apices, mutassam be azt a tizenhét tanulmányt, melyek közül tizenhét akadémikusok tollából származik.

A Széchenyi-kultusz jelentőségének magyarázatával én vezettem be ezt a ciklust. Mindent elmondtam egy óra alatt, amit ereszben föl kellett hoznom. De nehogy magamat bővebben idézgessem, mint ahogy az itt elkerülhetetlen, csupán az általam mondottak lényegére akarok hivatkozni. Ezt pedig sohasem tudnám oly röviden s mégis kimerítően és találóan megtenni, mint az Arany János Széchenyi Emlékezetének hetedik versszakában így olvasható:

De mely a népek álmait virasztja,
Elhagyni a szelíd Ég nem kívánt,
Széchenyit küldé végtelen malasztja
E holt tetembe érző szív gyanánt,
Hogy lenne életösztön a halónak,
Bénult idegre zsongító hatás,
Reménye a remény nélkül valónak:
Önérzet, öntudat, feltámadás.

»Széchenyi magyarságáról« értekezett azután feledhetetlen boldogult tagtársunk, Beöthy Zsolt, ő ennek bizonyításánál nem szorítkozott a közszájon és közkézen forgó idézetekre, hanem azokat lélektanilag elemezte is. Felemlíti Széchenyinek azt a mondását, hogy ő az Alpok legszebb völgyeiben és Itália legbájosabb vidékein sohasem tudott úgy fölmelegedni, mint hazája kopár, de a szabadságot jelző téres pusztáin. Azt hiszi,

hogy a legősibb húnfajból kellett származnia, mert nem vonzza a hegylakók védekező vagy bosszúálló vitézsége; de irigylí Attila lovasait, akik szerte száguldva támadtak és győzve járták be a világot. Naplóinak első ismertetője, Zichy Antal, helyesen a Petőfi erének lüktetését érzi e kijelentésben. Más alakban is nyilatkozott ilyformán; a *Kelet Népében* mintegy összefoglalóan írja: »Mindazt, amit tettem, azért tettem, mert magyar vagyok.«

Beöthy felsorolja előfutárjainak érdemeit, de Széchenyit a lángelme univerzalitása és gyújtó ereje emeli följük. Talán a legrövidebben úgy fogalmazhatnók ezt, hogy az ő szellemében forr össze legtökéletesebben a nemzetiség és a művelődés gondolata. A kultúra eszméjét ő terjeszti ki elsőben a nemzeti élet minden viszonyaira, ő érezteti meg velünk legegyszerűbben igazán a művelt emberiség életének fontosságát a nemzeti életre és viszont. Az ő szelleme győzi meg nemzetét teljesen és véglegesen a magyarság és haladás érdekének benső, elválaszthatatlan kapcsolatáról s arról, hogy élet-halál kérdése reánk nézve, hogy magyarságunkban műveltekké, műveltségünkben magyarokká legyünk. E gondolatnak kérlelhetetlen posztulátumául indította meg és folytatta fenséges harcát minden ellen, ami érvényesülésének bármely téren útját állja és keresi a segítséget, az időlegest és az állandót, mindenütt, ahonnan támogatást remél.

Ami élethivatását keresteti vele: hazaszeretet; szégyenérzete és fölháborodása méltatlan közállapotainkon: hazaszeretet; olthatatlan tettvágya: hazaszeretet; tépő aggodalma a közhangulatnak forradalmi fordulatán: hazaszeretet; kétségbeesése: hazaszeretet.

Méltóan zárja be tanulmányát utalásával arra, hogy a nemzetépítés terve íme megvan, mert az ő szelleme nemcsak kortársaihoz szólt, hanem a messze jövőnek is. Gondolatai a mi világosságunk, érzései

tanulságaink. Addig maradunk magyar nemzet, míg ő vezet bennünket.

Vértanú-szenvedések folytán korán elhunyt tagtársunk, Apáthy István, szaktudományának, a biológiának világánál vizsgálja Széchenyi magyarságát a benne nyilatkozó s a faj haladását jelző legbecesebb nemzeti tulajdonságok hangsúlyozása mellett. Szembeáll Grünwald Bélával, aki azt állította, hogy az idegen eszmékkal gazdagon megrakott Széchenyi, bár a »legnagyobb magyar« nevéet kapta, honfitársai közt a legkevésbé volt magyar. Ellenkezőleg: benne a két legjellemzőbb magyar tulajdonság, az erős faji érzés, mely, hogy tovább fejlődhessék, új táplálékra várt és a nagy áthasonító készség élt és érvényesült. Átala magyarokká hasonultak az idegen eszmék. Ugy élt ő kortársai közt, s ez tévesztett meg némelyeket, mint egy túltelített akkumulátor, mely egész kévékben szórta magából a szellemi szikrákat.

Beöthyvel egybehangozván, Akadémiánk mélyen tisztelt elnöke, Berzeviczy Albert, *Széchenyi és a közművelődés* feliratú tanulmányában kimutatja, hogy Széchenyi politikai rendszerében a »nemzetiség és közértelmesség« elválaszthatatlan fogalmak. Szerinte az visz tökéletességre, ami a különböző nemzetek becses tulajdonságának s erényeinek kiművelődéséből árad. Nagy szerencsétlenségnek tartja, hogy a külföld nagyobb értelmi súlya nem tudta eléggé nemesíteni és tökéletesíteni nemzeti szellemünket. Berzeviczy Albert kiemeli, hogy Széchenyi tetteivel, beszédeivel és irataival számos jelét adta annak, hogy a közművelődés összes föladatait ismerte s azok megoldásának fontosságával számolt. Tettei közül az Akadémia alapítása egymagában is dicső helyet biztosítana neki a magyar közművelődés történetében. De kiemeli azt is, hogy mindennek megválasztásában és közvetlen megvalósításában bizonyos óvatosságot s szigorú egymásutánt

kívánt. Éppen ez hozta nézeteit többször összeütközésbe a másokéival. Megállapítja, hogy Széchenyi gyakorlati irányú törekvései is nem egy ponton üttörő jellegűek. Berzeviczy történeti visszaemlékezései tanulmányának épp oly becses részei, mint igazságos és tapintatos kritikái megjegyzései. Nem tartózkodik ezektől sem s hivatkozik arra, hogy Széchenyi a kor eseményeit előre nem láthatta, de azokat igen gyakran mintegy megjegyezte.

Igazat ad Réz Mihálynak, aki szerint a Széchenyi világnézete túl van olyan ellentéteken, melyeket még ma is érezni vélnek sokan. Ez a világnézet haladottabb, mint általa az kiegyenlített ellentétek. Az ő iránya, mondja Berzeviczy Albert, harmonikus egyesítésére törekedett a nemzetinek az emberivel. Nem található oly célt közművelődésünk mezején, mely a Széchenyi élete összes eredményével bármely ellentétbe volna hozható s amely csak a leggyöngébb homályt vetné az ő magasztos vallomásának jogosultságára, hogy »célom őszinte és nemes vala«.

E téma fontos részletét dolgozta ki igen gondosan Tolnai Vilmos Széchenyi és a magyar nyelv cím alatt. Altalános reformtörekvései és alkotásai sorában elsőrendű helyet foglal el a magyar nyelv kellő megbecsültesének szentelt állandó kegyeletes igyekezete. Nagyságának igazi mértékét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy alkotásai nem csupán a maga korának pillanatnyi szükségéit elégítették ki, hanem éltetőleg és fejlesztőleg belenőttek a jövőbe. Az ország lakosságát egybegyűrni, belőle idővel egynemű nemzetet teremteni, ez volt a Széchenyi messzelátó terve azokkal az intézményekkel, melyek által az idegenül vagy ellenségesen szemben álló részeket tömöríteni akarta. És hogy valamennyit az élet külső kapcsain kívül egy forrassza össze, arra való a kiművelt, európai testvéreirez méltó nyelv, melyet az irodalom fölkeztjei a fejlődés

tetőpontjára emelni, az Akadémia tudósai óvni s magyarázni, a színház, a hírlapok terjeszteni és közkeletűvé tenni hivatottak. Széchenyi fölemelkedik a a mindent áttekintő egyetemesség magaslatára. Nem szabad semmit elhanyagolni, de ő minden tényezőt nem külön, hanem a nemzet egészének érdekében tekint és értékeli. Az ildomos összefogás az ő sikereinek titka. Vállalkozásai sikeréért minden áldozatra kész, mert szerinte nincs nagyobb egyesítő, mint a siker. Valamennyi nemzetalkotó tényező közül pedig a nyelv és vele az irodalom volt az, mely a tespedés hosszú évtizedei után először ébredt öntudatra s ébredésével a többit is mind életre serkenteni lehetett alkalmas. - Ily előzmények után kezdett foglalkozni a magyar néplelekkel. Atyjának, a sírjába reménytelenül szállt magyarnak képe komoran ábrázolta előtte a jövődőt. De csakhamar átérzi s ki is mondja nem egyszer, hogy a nyelv és irodalom nemcsak előkészítője, hanem kísérője és menedéke is a nemzeti életnek. Nyelvünk ereje tartotta fenn eddig létünket. A nyelvben is magyarrá levest azonban Széchenyinek önmagán kellett kezdenie; de azzal egyidőben hirdeti, hogy nyelvünk óriási fejlődésre képes, ami a nemzet jövőjével szoros összefüggésben van. Nagy súlyt vet a nők magyarságára, ami többet jelent a pusztán nyelvtudásnál; jelenti a műveltség teljességét és az érzelmek nemességét. A magyar nyelv diadala a köz- és társadalmi életben volt Széchenyi utolsó tiszta öröme. Még nem olvastuk eléggé írásait, még nem hatoltunk eléggé azok mély-séges értelmébe, pedig bennük hirdeti a megváltó ígét nemzetének. Hirdette tollal és szóval azon a nyelven, mely mint nemzetfenntartó elv lelkéhez forrott. És ez a nyelv nem szűnik meg hirdetni az ő nagyságát, míg egy magyar szeme pihen a Duna tükörén.

Még két előadás volt e ciklusban, mely a nemzetnevelés problémájával foglalkozott. Ilyen az Imre

Sándoré, egyikéé az elsőknek, akik Széchenyi eszméinek örök érvényét fölismerték. E tanulmánya tele van becses megállapításokkal és megszívlelendő tanulságokkal. Azt mondja többek közt: »Széchenyi hatása a nevelésre kettős: tárgyi és személyi. A tárgyi hatás abban áll, hogy a nevelői gondolat általa elmélyül, minek folytán a látszólag apró dolgoknak is a nemzet jövője érdekében való jelentőségét ismerjük fel. A mai dolgokon való gondolkozásra kényszerít, de kiemel ezek köréből, föléjük emel. Elvi alapot ad s így a már tetemes magaslatból bíráló szemmel láttatja velünk. Gondolkozásunk tisztábbá, céltudatosabbá válik, ennek nyomán az iskolai nevelés közeledhetik az élet szükségleteihez, mert Széchenyi szelleme a levegőben-járást nem tűri. Nem csak az elmélkedésben, hanem az iskola szervezetében, a nevelés módjában, sőt a tanítás anyagának kiválasztásában is érvényesülni kíván, mert aki őt megismeri, az bizonyára követi is. Mindezeknél, ha lehet, fontosabb az a személyi hatás, melyet a Széchenyi lelkületébe való bepillantás az olvasóra tesz. Nem lehet elzárkózni azon kívánsága elől, hogy a javítás, nemesítés kivétel nélkül minden ember kötelessége legyen – önmagára és másokra nézve. – Széchenyi olvasásának mindenfelé elterjedése erős eszköze volna a nevelői gondolkodás általánossá tételének. Ennek pedig jó következései a nemzet jövőjére nézve – kiszámíthatatlanok.«

Ezen a nyomon halad gróf Vay Gáborné is, aki megkapó hatással értekezik a nők feladatairól a nemzeti probléma körül a Széchenyi szellemében. Megállapítja, hogy ő mily súlyosnak látta helyzetünket más európai nemzetekkel szemben. Az fokozza vagy bonyolítja nehézségeinket. Az utolsó embert is, aki olvasni és érezni tud, azzal a sejtelemmel tölti el, hogy a magyarság szakadatlan veszélyben forog s külön erény kell ide és külön szerencse. Ez az erény és ez a

szerencse az árvák erénye és szerencséje. Azonban ez a probléma minden bonyolultsága mellett voltaképp egyszerű, csak végtelenül nehéz. Széchenyi szerint a megoldásnak lényege, hogy tökéletesedjék az egyén, azaz legyen magyarabb, szorgalmasabb, jellemesebb és okosabb. Ehhez nem kell más, mint a testi és szellemi munkaerő oly megfeszítése, mely legkisebb porcikáját sem hagyja fölhasználatlanul, továbbá a hazaszeretet és önfeláldozás oly mélysége, mely nem lelné mását egy nép történetében, még a japániében sem. Végül a nemzet jobbjaiban, a vezérszemlemben, tehát az igazi született arisztokráciában az egység, a szeretet és összetartás oly ereje, mely másutt fel nem található. Mert csoda már az is, hogy vagyunk. Még nagyobb csoda kell ahhoz, hogy megmaradjunk és gyarapodjunk. És ezt a csodát csak önmagunktól várhatjuk. Mélyen megdöbönt még a világháború előtt történt megállapítása annak, hogy oly napokat élünk, midőn e kívánalmak még a közönséges mértéket sem ütik meg, mert a nemzet nagyrésze a pártért viszi a harcot egymással, nem a hazáért az ellenséggel szemben és úgy gyűlölik egymást, hogy nem érne rá az országot szeretni. Széchenyinek a nőkre vonatkozólag támasztott követelményeire azt mondja, hogy ha mi, nők, szerepet igénylünk magunknak az ő problémáinak megoldásában, nem megyünk odáig, hogy a bölcsőt és a háztartást elhagyni, vagy elhanyagolni kívánánk. De azt igenis merjük mondani, hogy a végzet által kijelölt munkakörünkön belül többet kell tennünk és tehetnünk, mint más nemzet leányainak. Ezt a többet gyöngédséggel, finom tapintattal, de az erkölcsi kategorikus imperatívusnak megfelelő eréllyel fejt ki. Kezdje a nő azon, hogy ne a saját gondjainak csökkenését nézze, hanem a nemzet erősítését, ami egy a természet parancsával. A magyar nő nevelje elsősorban magát, azután gyermekeit. A csecsemő és kisdéd első benyo-

másai eltörölhetetlenek, azért kívánja, hogy oltsa gyermekeibe a fanatizmusig menő ragaszkodást mindenhez, ami magyar, de adjon neki egyúttal európai műveltséget. Neveljen az új nemzedékbe jó adag spartanizmust, mert a magyarnak, fiúnak, leánynak, komolyabb felfogás kell, mint más nemzet ifjúságának. Az Egek Ura ismertesse meg velők gyönyörű hivatásukat.

Prohászka Ottokár megyés püspök Széchenyi vallásosságáról értekezik. Mélyen behatolt e kérdések elemzésébe: mi a vallás, mi a világnézet? Széchenyi irataiból vett idézetekkel bizonyítja, hogy az ő gyakorlatiassága igazán vallásos lelkülettel párosult. Az Isten felé való igazodás benső szükségét érezte s a lélek természetéből származtatta ezt. Az ő felfogása, hogy nem sok absztrakt teológiára van szükség, hanem oly szemre, mely Isten műveit és azokban Istent meglátja. Éppen gyakorlati érzéke segítette őt a világ s az élet szemléletén át az Isten iránt való bizalomra s megnyugvásra benne. Bámulatosan szép imáit idézi ennek bizonyítására. Ez emelkedett hangú és tartalmú értekezés abban tetőzik, hogy fenkölt vallásossága Széchenyi reformátori lelkületét egy ponton sem bénította meg, sőt annak szárnyakat adott.

Bizonyos tekintetben kiegészíti ezt néhai Kenessey Béla, volt erdélyi református püspök tanulmánya, aki Széchenyi világnézetét szintén a műveiből vett idézetek révén mutatja be. Bőven elemzi, hogy ő a lelki függetlenséget mily nagyra tartotta s négy sarkalatát a tiszta lelkiismeretben, az élet ismeretében, a köz- és magánegészségben s a vagyoni rendben találta. Kenessey szerint rövid összefoglalásban Széchenyi világnézete: a zarándoki komolyság; életbölcselete: a lelkiismeretes kötelességteljesítés; vezérszava: ildom; a zászlón: előre!

Széchenyi társadalmi politikája cím alatt Gaal Jenő igyekszik kimutatni, hogy számos nagy tulajdonai

közt szembeötlően emelkedik ki a társadalmi politikusé, amiről ő már az Akadémia 1901-ik évi május 12-én tartott ünnepies közülésén az akkori főtitkár felkérése folytán értekezett. Erre a hivatásra Széchenyi nemcsak született, hanem tervszerűen és rendszeresen képezte is magát. Pályája kezdetétől fogva sohasem tévesztette szem elől, hogy az ember társas lény s hogy ennek természetadta követelményei és törvényei vannak.¹ Irataiban már akkor utalt a szociológiára, az ember társiaságának élettanára, midőn e tudománynak nem rendszere, de még neve sem bontakozott ki. Ama követelmények szolgálatába állította nagy képességeit és készülségét. Legnagyobb és soha senki által kétségbe nem vont sikereit is e téren érte el s így vezette a hátramaradt magyar népet az öntudatos és önérzetes nemzet állapotába. De ezért folyton küzdenünk kell s csak tovább fokozódó biztosítása lehet igazi biztosítéka jövőnknek.

Pauler Ákos a társadalmi etika szempontjából foglalkozik ugyané tárggyal. Az, amit Széchenyi mély-séges emberszeretetéről, humanizmusáról, erkölcsi magasztos érzékéről, felelősségtudásáról s ennek tragikumká vált káros megnagyobbodásáról; jogi érzékéről; az eszmények iránti odaadásáról; a kultúra fontosságának alapos átértéséről; az önzetlenségről, de ezzel kapcsolatosan az önérdekről, mint társadalmi és gazdasági tényezőről mond, a legnagyobb magyar találó jellemzésének oly támpontjai, melyeket soha sem lehet tekinteten kívül hagyni. Széchenyi szerint a szabadság elválaszthatatlan az erkölcsiségtől. »Az csak ott állhat fenn, ahol tiszta erkölcs és polgári erény fénylik. De viszont csak a szabadság nemesít és fej-

¹ E gyűjteményben az ismétlések lehető kikerülésének szabálya alól néha kivételt kellett tenni; ott t. i., ahol azok gyökeres kiküszöbölése megbolygatná a tanulmányok szerkezetét vagy csökkenteni színességöket.

leszt igazán, mert csak ez teremt autonóm erkölcsiiséget és engedi az értelmi erők kibontakozását«. Bölcséleti magaslaton tartott tanulmányát e szavakkal fejezi be: »A munka moráljának megteremtése Széchenyi életének és tanításának abszolút eredménye, melyet csak az vallhat, aki hisz az életben, a saját erejében és a jövőben. Addig vagyunk az ő követői, míg ezt a hitet akarjuk és tudjuk vallani.«

Márki Sándor A társadalmi igazságszolgáltatás cím alatt az »Üdvözlé«-ben javasolt Magyar Pantheonhoz hozza szóba, mert abban látja a cáfolatot a Széchenynek tulajdonított antihistorizmus vádja ellen. Midőn a múlttal szemben a jövőre irányozta a figyelmet, nem akart igazságtalan lenni nemzete iránt. Hiszen említett 1843. évi művében Virág Benedekkel ismételte, hogy »ha nem vala is az ércemlékre érdemes hazafiak száma szerfelett nagy, egyszerű hálaemlékre több érdemesíté magát«. De a nemzet halottainak megítélése céljából magát az elfogulatlan társadalmat, midőn ennek ítélete már lehiggadt, szólította fel igazságszolgáltatásra. O, aki a múltak ünneplése ellen annyiszor kifakadt s a jövőben sem mert bízni egészen, lelkének nagy hánykódásai közt is elismerte, hogy »él bennünk az isteni szikra, az láthatólag bővül és terjed«. Márki végül hangsúlyozza, hogy »szenvedésektől nem félve, az első ezer évben nemzetünk semmiről sem mondott le. Türt, szenvedett, hogy megvédje jogait s idő és kedvező szerencse visszahozta mindig, amit erő és hatalom elvett tőle. Dicsőség, kegyelet és hála érte a múlt nagyjainak, akik bizalommal töltötték el szíveinket a jövő nehéz munkájának sikere iránt.«

Gróf Andrássy Gyula a Széchenyi politikájáról értekezett. A legterjedelmesebb tanulmányt ötvenöt lapon ő mutatta be. Nem lephet meg ez az alaposság, mert a legnagyobb magyar törekvései e téren voltak a kritikának leginkább kitéve. Politikai küzdelmeinek

és viszontagságainak itt történt elemzéséről tüzetesebb ismertetést nem adok, hiszen azok főbb vonásait mindenki jól ismeri, színdúsabb ecsetelésük pedig túlterjedne e bemutatás adott határain. Ha Andrássy másokkal együtt nem is ad mindenben igazat Széchenynek e részben, azt elismeri, sőt magasztalóan emeli ki, hogy midőn bámulatos népszerűségének megóvásában rejlő önérdekével nem törődött, önmagát tudatosan áldozta fel hazafias meggyőződésének oltárán. – De Andrássy szerint nem szabad elfeledni azt sem, hogy ha a nemzet életének ama fontos tizennyolc éve alatt egy hibát sem követtünk volna el, talán mégis el lehetett volna kerülni a katasztrófát és hogy Széchenyit az elkövetett hibákért a legkisebb felelősség sem terheli. Azonban, ha – miként magát nem alappal vádolta - érné is őt azért, hogy az átélt veszély ébresztő szavának elkerülhetetlen következménye volt, valamelyes beszámítás, akkor is áldott volna emléke, mivel a képzelhető legcsúfosabb haláltól, a közönyből és egoizmusból következő nemzeti öngyilkosságtól ő mentett meg bennünket.

A politikai törekvések keretében a nemzetiségi probléma az újabb időben mindig a lét vagy nemlét kérdése volt hazánkra nézve. Ennek tárgyalására Zsilinszky Mihály vállalkozott s meggyőzően domborította ki, hogy a Széchenyi nemzetiségi politikája a magyarságnak csak javára szolgálhat.

Ő nem mondott le soha ennek fölényéről, sőt határozottan akart magyarosítani is, de jogos, mert természetes úton. Jól tudta és lelkesen hirdette, hogy minden életrevaló népben megvan a terjeszkedési és hódítási hajlam; és ha több hasonló hajlamú nép kerül össze, akkor előáll a létért való küzdelem, amely lehet csendes, lehet erőszakos, de a győzelmet csak a magasabb kultúra, a nagyobb értelmi és vagyoni erő s az abból eredő tökéletesebb intézmények biztosítják.

Ebből Széchenyi a magyar nemzetre nézve azt a tanulságot vonta le, hogy kövessen el mindent nemzeti felsőbbségének megóvása céljából a hazában levő nemzetiségek felett is szellemi, erkölcsi és anyagi kultúrájának minél magasabb fokra emelése által.

Ferdinándy Géza boldogult tagtársunk Széchenyit mint köz jogászt méltatta. Habár a felolvasó jól ismerte a történelmet s tudta, hogy szereplőinek valóját és tevékenységét (pártatlansággá) kell mérlegelni s jóllehet nincs megelekedve a Széchenyi közjogi nomenklatúrájával, mely különben a radikálisoknál sem volt kifogástalan, Ferdinándy szerint tagadhatatlan, hogy kevés nagy emberünk járt oly mélyen a közjogi kérdések fenekén, mint Széchenyi. Azt vallja, hogy még Kossuth sem vitt végbe oly gyökeres átalakulást alkotmányunk struktúrájában, mint a nagy refornátor; mert társadalmi reformjaival, nagy alkotásaival és irataival ő döntötte meg a rendi világ előítéleteit. Nézetem szerint ez a köztudomású tény így beállítva áll igazi jelentőségében szemeink előtt. Azért nem volt komoly ellenállás a jobbágyok fölszabadításával szemben, tehát voltaképp Széchenyi szerezte meg a magyar nemességnek azt az örök dicsőséget, hogy előjogairól felső és alsó nyomás nélkül oly áldozatkészen mondott le. Nemzetünk életében az alkotmányos szabadságnak fontosságát is kevesen látták be oly korán és oly tisztán, mint ő. Ezt is adatokkal bizonyítja Ferdinándy. És ha később mégis mindig a kormány és országgyűlés közötti viszály elsimításán fáradozik, az nem a helyesen felismert igazság cserbenhagyása, hanem csupán az erővel való okos gazdálkodás és a fontolva haladás szükségességének bölcs felismerése volt. De nincs a közjognak kérdése, melyre figyelme ki nem terjedt, melyet meg nem bolygatott, melyet föl nem vetett volna. Vécsey Tamásnak, aki főleg magánjogi törekvésével foglalkozott és Pauler Ákosnak, aki az ő jogi

eszményiségét emelte ki, művei mellett Széchenyinek, ha ő tiltakozott is e minősége ellen, jogászi nyomatéka igazságos megítélésénél Ferdinándy Gézának e munkálata nélkülözhetetlen.

Utoljára hagytam a Széchenyi gazdaságpolitikai méltatásával foglalkozó tanulmányokat. Hiszen a köztudattal ellenkezően nemzetgazdasági törekvéseit ő maga is csak mint általa eleinte nem is igen kedvelt, de nélkülözhetetlen eszközöket értékelte. Gaal Jenő és György Endre voltak hivatva óriási és csakis sikeres tevékenységét e téren kidomborítani. Az előbbi ki-mutatta, hogy Széchenyi Kautz Gyula tanúsága szerint is igen képzett gyakorlati nemzetgazda volt, aki a tudomány akkori színvonalán mozgó tanultsággal bírt, sőt az etikai elemet több évtizeddel előbb vitte be abba, mint a német úgynevezett tanszékszozialisták, akik széleskörű eredménnyel, de csak a múlt század hetvenes éveiben szálltak síkra mellette. Nemzetgazdasági alkotásai közben szerzett soha el nem halványuló érdemeit minden hazai közép- és felsőoktatási intézetben tanítják s azokat más témákkal kapcsolatosan e ciklus során is többen méltatták már, azért főleg *Nemzetgazdasági alapeszméi* cím alatt az ő helytálló rendszerét ennek minden elágazásával a maga egészében mutatta be.

György Endre ugyanezt teszi Széchenyi céltudatos, nemzeti jellegű közlekedési politikájának tárgyalásánál, úgy hogy e két tanulmány kiegészíti egymást. E részben néhai Liphay Sándor évtizedekkel ezelőtt megírt jeles munkáját szem előtt tartja, de kiegészíti. A pótlások közt van egy újabb felfogásnak némileg deferáló részlet, mellyel szemben mindazáltal igen szakavatott műszaki emberek a régi helyességét vitatják, mely szintén a Széchenyi álláspontja mellett szól. György Endre azzal végzi beható tanulmányát, hogy a cenki mauzóleum nem jelzi Széchenyi életének végét: »fenséges műve kikél a koporsóból és eget kér«.

A hosszú tanulmányorozat zárköve a Ravasz László református püspöké. Címe: Széchenyi hatásának titka. Méltó befejezése e vállalkozásnak. Oly magas szárnyalással, melyet azonban követni lehet, oly súlyos gondolatokkal terhelten, melyek azonban nem lehúznak, hanem emelnek, e tételből indul ki, hogy gondolatok kormányozzák a világot, sőt teremtik azt. Az az ember, aki amiről meggyőződött, parancsként adja a tömegnek tovább: próféta. Igen bőven foglalkozik azután a próféta mivoltával, lényegével s minden kellékét megtalálja Széchenyiben. Próféta az, akiben szenvedéllyé válik egy új életigazság. De a próféta jellemvonásai közé tartozik a tragikum is. A prófétát vagy az összeomló világ temeti el, vagy pedig saját súlya alatt roskad össze; nem bírja el a maga nagyságát. Széchenyi ilyen próféta volt. Nem különösképp szónok, nem író, nem politikus, nem államférfi; mindennél több: próféta. Benne a magyar nemzet létakarata lobbant fel, szinte félelmes erővel s ez az életakarát nemcsak több életet, hanem különb életet követelt. Széchenyi a nemzeti élet uralkodó gondolatainak, a nemzeti ideáloknak hirdetésére választatott ki, mert akkor a magyarnak mindenek felett eszményekre volt szüksége. Odakiált nemzetéhez, mondván: a világnak szüksége van reátok, nélkületek nem teljes a civilizáció; a világegyetem életében feladat vár reátok, amit csak ti tölthettek be. Széchenyi jól tudta és ki is mondta, hogy a magyarnak nagy célokat kell kitűzni. Ha az ön-maga, vagyis igazán magyar lesz, azaz kifejleszti leg-nemesebb vonásait, ha magyarságát nem teherként cipeli, hanem programként tölti be, épp oly nagy szolgálatot tett, mint bármely nagy nemzete – az emberiségnek. Széchenyinek ez a gondolata egyike azoknak, amelyek természettudományos igazságuk mellett egyszerűsmind egy mély vallásos igazságot fejeznek ki, jelélül annak, hogy az örök igazságok közt – örök béke van. De

a próféták sorsa Széchenyin is beteljesedett. Lassankint kitolódik a jelenből. Útszélre vágja a lejtőn lefelé rohanó szekér, amelyet megindítani tudott, megállítani nem. Amit ehhez az ő személyes vonásai adnak, az még sötétebbé teszi a képet s még rokonszenvesebbé az ő alakját.

Ravasz László minden ízében remek tanulmányát így végzi: »Széchenyi erősként nemzetet hordozott szívében, mert szíve a magyar jövő anyaméhe volt. Igaza van Gaal Jenőnek: Széchenyi szellemét a magyar nemzet géniuszává kell tennünk, mert annak szánta már a Teremtő Hatalom«.

Ezek után, azt hiszem, az elfogultság vádjának felidézése nélkül állíthatom, hogy ez a három kötet oly rendszeres tanulmánygyűjtemény, mely – miként már az elsőnek előszavában mertem írni – a nemzet egészséges haladásának, a magasabb kötelességteljesítésnek és a bensőséges, áldozatkész honszeretetnek valódi imádságos könyve a jobbjézésű művelt olvasóközönségnek, de különösen a nemzeti jövő letéteményesének, nemi különbség nélkül az egész magyar ifjúságnak kezébe.

Gyakorlatilag is hasznos lehet azáltal, hogy a szabadoktatási s minden más idevágó tárgyú tanfolyamok számára mintákat szolgáltat. Továbbá nagyban elő fogja mozdíthatni, újabban megjelent és megjelenendő műveivel együtt valóban hű élet- és jellemrajzának és pedig most már a sphinxszerűség kikapcsolásával történő megírását. Ennek alapján végre nagyon kívánatos lenne a művelt világgal is alaposabban megismertetni ezt a nagy kulturái kincsünket, mely Arany Jánusként »éltető eszmévé finomult, mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távozik«. De az ilyen nagyság nem lehet csupán egy nemzeté. Nagy alakja ő az emberiségnek is, mely ha megismeri, általan ilyennek fogja bámulni és tisztelni. Nagy szellemi és erkölcsi értékeink rejtegetésére ma legkevésbé van okunk.

E mű első két kötete az utolsó példányig elfogyott. Kiadója számára különösen e jubileumi évben nem lenne rossz üzlet egy újabb kiadása s annak széles körökben való terjesztése, amiben a sok száz taggal buzgón működő egyetemi ifjúsági Széchenyi Szövetség főleg a vidéken bizton segítségére sietne. De általában ez ünnepi év alkalmával az ily természetű feladatokból még áldozattal is mindenkinek ki kell venni a maga megfelelő részét.

Óhajtom és a nyert értesülések alapján remélni szeretem azért, hogy a maga nemes tradícióival valamely formában vagy kapcsolatban új életre kél az én megbízóm, a régi Magyar Társadalomtudományi Egyesület is, hogy ismét erélyesen és hathatós eszközökkel szolgálhassa a Széchenyi eszméinek terjesztését és megvalósulásuk feladatát. E reményben, mert a maga idején úgy is oda szánta, küldetésem befejezéseként leteszem annak e három kötetben jelképezett koszorúját Széchenyi monumentális emlékének talapzatára.

3. A Széchenyi kultusz.

Felolvasás a Széchenyi-ciklus megnyitó ülésén a Nemzeti Múzeum nagytermében 1911. évi november 12-én.

A társadalmak fejlődése nem a véletlen és nem is csupán eróműtani tényezők eredménye. Az emberi nem egyik főjellemvonása, mely azt minden más teremtménytől megkülönbözteti, hogy haladásához saját közreműködése is feltétlenül szükséges, sőt egy bizonyos ponton túl annak mértékétől függ emelkedésének nemcsak foka, hanem még lehetősége is.

A kultúra voltaképpen ennek a folytonos közreműködésnek sikeres megvalósításában áll. Ha ez csekély mértékű, az emberek kisebb-nagyobb csoportjai igen sokáig csaknem az állati lét alacsonyabb

színvonalán maradnak. Sőt ha a kultúrának magasabb fokára emelkedtek volt is fel, de azután a fejlődésnél más, mint a külső környezet felületes hatása már nem jelentkezik, az emberek belső közreműködése pedig elmarad, vagy csak nagyon ellanyhul is, a régebbi erőfeszítések árán szerzett kultúra könnyen hanyatlásnak indul, vagy a legjobb esetben az megcsontosodik és több ezer évig is egy állapotban pang. Mind a két esetre számos példát mutat fel a világtörténelem.

Nagy baj mind a kettő, mert a nemzeti létet fenyegeti, vagy legalább is mélyen megalázza. Az emberi társadalom folytonos haladásra lévén utalva, ha ennek a nagy természeti követelménynek valamely társadalom nem tesz eleget, azért meg kell lakolnia.

Ez a haladás a fejlődés abban a fázisában, ahol a civilizált nemzetek manapság vannak, főleg és első sorban – éppen az önkéntes közreműködés fontosságánál fogva – a szellemi és erkölcsi tényezők célszerű együttes hatásának eredménye. Mostanság már az emberek egymásra gyakorolt befolyása bír döntő hatással a fejlődésre nézve. Ez nem tagadása a nagy természeti miliő alakító erejének, hanem csupán tüzetesebb megállapítása annak. Úgy vagyunk alkotva, hogy minmagunk által is fejlődünk. Két idegen gondolat egy harmadikat szül. Hasonlít, gyakran azonban nem is hasonlít hozzájuk. Azokból keletkezett, de velők mégsem azonos. S ha már létezik, akkor alkalmas arra, hogy további ilyen képződményeket idézzen elő. Az eszmeáramlatokból tettekben nyilvánuló mozgalmak keletkeznek, melyek a társadalom; képét módosítják, vagy talán teljes átalakuláson hajtják keresztül, ami ismét új fejlemények beláthatatlan sorának képezi indító okát.

Az ily eszmeáramlatokat pedig oly emberek indítják meg, akiknek a közszükséget kielégíteni alkalmas gondolataik vannak, melyek ennél fogva a

közfigyelmet felkeltik s az eszmék továbbfűzésére, ezek során pedig felfogásuk és elhatározásuk megváltozására kényszerítenek eleinte egyeseket, akik példája számos és mind számosabb hasonló változásokat von maga után. Minden igaz eszme úgy vájja és szélesbíti ki a maga medrét, mint akár a folyó. Azért nincs nagyobb és maradandóbb sikerű támogatás, melyet nekik nyújthatunk, mintha embertársainknak hasznos gondolatokat adunk s helyes, célravezető és nemes tettekre sarkaló érzelmeket keltünk fel bennök.

Nagyon találóan mondotta Emerson, hogy valóban alkotó csak a szellemi és erkölcsi erő. Belőled indul ki és nekem használ, akire sohasem gondoltál. Csak említeni halljuk egy kiváló egyén személyes jelességét, valamely nagy és hatalmas tulajdonságát s rögtön meglep bennünket azok bírásának vagy utánzásának vágya, mert mindaz amit ember tehet, versenyre hívja fel a többieket.

Az olyan emberek tehát, akikben sok jeles tulajdonság, nagy értelmi erő, fennkölt lelkület és a dolgok lényegébe való belátás képességével az igaz eszmék gazdagsága lakozik, főleg ha annak a képzeletre élénken ható módon tudnak szóval, tettel, különösen pedig saját példájuk által kifejezést adni, naggyá lehetnek az egyetemes és mélyreható befolyásnál fogva, melyet széles körökre gyakorolnak.

Ebben az értelemben igaza van Carlylenak, hogy az egyetemes történelem, tudniillik mindannak megokolt leírása, amit az emberek e világon valaha végrehajtottak, alapjában véve az ily hatással bírt nagy emberek története. Ők voltak az emberiség vezetői, képviselői és átalakítói. Mindaz, amit mint emberi alkotást szemlélhetünk: az ő gondolataiknak és törekvéseiknek úgyszólván ruhátöltése. Isteni adomány tehát az a benső, szerves viszony, melyben a nagy emberekkel áll a társadalom. Hiszen ha csak felületesen tekint-

hetünk is reájuk, lehetetlen, hogy valami hasznunk ne legyen belőle. Olyanok ők, mint a fény és meleg éltető forrása, amely hatásának kiteve lenni jó, hasznos és kellemes nekünk.

De maradandó befolyást csak a valóban nagy emberek gyakorolnak. Három ismérve, kritériuma van az ily nagyságnak.

Az első ezek közül az, hogy tudnak hinni. Ez alatt nem csupán, sőt nem is főleg a vallásos hit megnyilatkozását értem, hanem azt a bízva-bízó odaadást, mellyel eszményeik felé törekedni képesek. Csak a feltétlen hit az, mely arra képesíti őket, hogy ideáljaik megvalósításáért lelkesedve, szívós kitartással folytassák küzdelmüket, ami azután másokat is megnyer nekik és céljaiknak. A szkepticizmus soha nem alkot és nem hódít. A kétely cselekvésre és áldozatok hozatalára nem hangol s az erő érvényesítése helyett tartózkodásra, ellankadásra, erélytelenségre vezet. Nincs oly hívő fanatikus, akinek követői nem lettek volna, ellenben a kétkezés a velejáró lelkinyugtalanság folytán nem alkalmas arra, hogy tömörítse az embereket. De valódi nagy hatást az is, aki bízva-bízó küzdelemmel törtet előre, maradandóbb módon és szélesebb körökben csak úgy gyakorol, az emberiség vezetői közé tehát csak akkor számítható, ha mintegy a természet intelme szólal meg eszményeiben. Második kelleke tehát az emberi nagyságnak az igaz őszinteség. Minden ember és minden nemzet életében az a döntő mozzanat, hogy miben hisz. Ha valaki képes megmondani, hogy azoknak mi a hitvallásuk, akkor könnyűszerrel megmondhatja azt is, hogy mit fognak tenni s különösen, hogy mi lesz cselekvésüknek főiránya. Ha tehát embert vagy nemzetet meg akarnak ismerni, mindenekelőtt azt kell megkérdeznünk, hogy miben hisznek? Mert az érzelmek a gondolatoknak, a gondolatok pedig az akaratnak és tetteknek szülői.

És a harmadik ismérve az emberi nagyságnak az, hogy a körülmények csak megnyilatkozásának formáit; de nem lényegét szolgáltatják. A valódi nagy ember ilyenek születik, felruházva mindazokkal a tehetségekkel és képességekkel, amelyek együtt alkotják a nagyságot. Az arravalóságok közt is van különbség s azok hatása természetesen a legjelentősebb akkor, ha a nekik leginkább kedvező körülmények közt érvényesülnek. De az igazán nagy emberekben az arravalóságok oly számmal vannak meg, hogy ha más és más viszonyok közt kell is működniök, befolyásuk az adott különféle helyzetekben egyaránt nagy lenne.

Igen találóan bizonyítja ezt Carlyle a hősokról írt remek előadási sorozatában, midőn azt kérdi, hogy nagy szívének izzó érzelmeivel a lángeszű Mirabeau más körülmények közt miért ne lehetett volna nagy epikus költő? Napóleonnak oly átható szavai vannak, melyek hasonlítanak az austerlitzi ütközethez. Dante nagy diplomata is lehetett volna. Petrarca és Boccaccio kiváló diplomatái szolgálatokat tényleg tettek is, Burns, a nagytehetségű dalköltő, más körülmények közt egy másik Mirabeau lehetett volna, Turenne éles lángelméje oly okos és megkapó dolgokat mondhat vele, melyek hasonlítanak a Johnson Sámuel kijelentéseihez. És vajjon mi az, amit Shakespeare nagyszerűen nem tudott volna elvégezni? Az emberiség hősei vagy vezetőinek és átalakítóinak nincsen körülhatárolt szűk hatáskörük. A nagy férfiak az őskorban oly egyetemes nagy benyomást tettek a maguk népére, hogy az a náluk jelentkező értelmi nagyságot istenítette és imáda bennök. Később az ily emberek már csak mint isteni ihlettel felruházott próféták, látnokok vezettek. Az emberi nagyságnak ez a két szerepköre ma már teljesen a múlté. A jelennek vezető nagy emberei a nagy tudósok, lelkészek, költők, a nagy hadvezérek, írók, művészek, a nagy fejedelmek, államférfiak és törvényhozók

hivatásának körében alakítják át és fejlesztik a társadalmakat. És valószínűleg ez a jövőben is így lesz, mert az igazi vezető nagyság híjával az emberiség sohasem fog boldogulhatni. Jól mondja egy kitűnő amerikai író, hogy a jó emberek igazlelkősége tartja fenn az emberek világát. Ha emellett a jó ember lángelmével is bír, melynélfogva az érzékfeletti régiók természetvizsgálójává lesz, s azokról térképet készít, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utókorra egyaránt, ő népének úgyszólván főpapjává lesz, aki az igazság érvényesülését előmozdítván, lelki békéjét adja vissza, vagy annak legmagasabb értelemben vett fejedelme, aki új felfogást teremt és annak alapján a réginél megfelelőbb társadalmi alkotmányt ad nemzetének. Az ilyen emberek a természet legnagyobb és megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek fajuknak, miután azokat természetes helyzetükkel és saját magukkal ismertetik meg. Archimedesi pontot teremtenek számára, melynek segítségével a tévedések egész világát lesznek képesek sarkaiból kiemelni.

Mi lehetne természetesebb tehát, mint az, hogy az ilyen férfiak tiszteletet gerjesztenek s belőlük az emberi nagyságnak és emberi haladásnak kultusza indul ki. Ez a kultusz egy vagy más alakban mindig megvolt és meglesz, önkéntelenül hajlunk meg az emberi nagyság, mint valami magasztos előtt. Ez az önkéntelenség onnan van, mivel az ember emelkedést érez, ha a magánál magasabb előtt tiszteletet tanúsít. Nincs az ember szívének természetesebb, de egyúttal áldásosabb és nemesebb érzelme annál. Az oly korszakokban, midőn az ily kultusz iránt nincs érzék, a hitetlenség, a kételkedés vesz erőt az embereken. De akkor a társadalom nem is fejlődik, nem javul, hanem züllőfélben van és hanyatlik. Az alkotás helyett

rombolás következik be és a békés reformok áldását a pusztuló forradalmak átka váltja fel.

íme, mily nagy része van a saját igazi javunk gondozásának is abban, ha a vezető nagy emberek emlékének és eszményeinek kultusza elől nem zárkózunk el.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a mi hazánkban kinél található fel leginkább a vezető nagy emberek imént jelzett ismérvei, tudniillik a rendíthetetlen hit a maguk eszményeiben, a hatásra alkalmas tehetségek halmozódása és az a tulajdonság, hogy a nagy természet követelményeinek hű, de egyúttal kiváló tolmácsai lehessenek, azt hiszem, anélkül, hogy a többi jelesek nagyságát azért le kellene szállítani, minden kétség felett áll e részben gróf Széchenyi István határozott elsősége és az egész magyar nemzet egyetemes kultuszára való hivatottsága. Ezt jeleseink legnagyobbjai vallották és hirdették már az ő életében, halála után pedig mindjobban átérzi mindenki, aki valójával és szellemével közelebről megismerkedik. Első megjelenése közéletünk terén a kijelentés malasztjaként hatott és életre keltett egy haldokló nemzetet. Az ő küldetéséről maga adta a legmegkapóbb képet, mondván, hogy akik vele nincsenek megelégedve, azoknak nem kíván egyebet, minthogy nála jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájuk által jobban erősítsék meg azt, amit hirdetnek. Akkor leghívebb tanítványuk ő lesz és nem fogja kérdezni azt sem, hogy ki bízta reájuk ezt a szerepet? A vezérek, szerinte nem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképen születnek s azokká akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz híven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bízta, hogy a földnek forgását saját tengelye körül találja ki, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét

fedezze fel, sem Franklinra, hogy az égből a villám-szikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart ragadja el. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogcím, protekció és kinevezés nélkül futották meg. De megbízatásuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágosítsák és vezessék. Egy hősieles érzelmű, erős agyvelőben tudniillik oly vonzó-erő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához. Így azután meglesz hatalma arra is, hogy egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabítsa meg.

Soha nagy hivatás határozottabban és teljesebben nem jelentkezett az újabb időben, mint a Legnagyobb Magyaré. A saját ilyen hivatását senki sem fogta fel oly öntudatosan és találóan s annak senki sem adta magát oda oly tökéletesen, mint ő. Erre őt elsősorban hegyeket is megmozgatni alkalmas hite eszményeiben és magasztos erkölcsi felfogása képesítette, melyhez a folytonos vértanúságig hű volt mindig és az maradt tragikus végső pillanatáig.

Ideáljainak szentül tartása bírta reá őt arra, hogy kizárólag hivatására rendszeresen egy egész lusztrumon át készüljön attól az első perctől fogva, midőn azt felismerte. Felfogása az volt, hogy mi halandó férgecskéek csak eszközök vagyunk az égi hatalom kezében és kénytelenség, hogy a reánk mért küldetés útját megfussuk. Erre az útra tőle telhetőleg felkészülten lépett, de később sem szűnt meg soha minden feladatára lehetőleg jól elkészülni. Gyanút vagy kételyt lelke nem túrt és ha ez feltámadt benne, addig nem nyugodott, míg el nem oszlatta. Tanácsot kért és fogadott el, meghallgatott minden véleményt, de végül mindent, amit tett, előbb saját magában érlelt meggyőződéssé, melyet joggal mondhatott saját-

jának, mert tépelődő és önkínzásra hajló természete mellett véres verejtékkel szerezte meg azt. Ezért volt meggyőződéseiben hajthatatlan, ő maga mondta, hogy az axióma szilárdságához hasonlóan bizik, nézetei kizárólagos helyességében. Semmi sem jellemezte jobban, mint az igazság kultusza és a valónak mindenek fölé helyezése, melyeknek akkor is hódolt, midőn a valónak közlése a saját hátrányával járt. Pozitív irányú vallásos lelkülete bölcselkedő hajlama mellett is gyakran feltétlenül uralkodott rajta. Ifjúkori leveleiből látjuk és a protestáns Wesselényitől tudjuk, hogy az önfeledt áhítat milyen külső jeleinek mutatójával imádkozott. Volt ájtatosságában valami rajongás, melynek értelmét a vallásról szóló elmékedései közt igyekszik megmagyarázni, mondván, hogy a vallásnak külsőségeit sem szabad mellőzni, mivel a tömegek csak ezek által bírhatók a vallás lényege iránti tiszteletre. Hogy Széchenyi ez utóbbira fektette a fősúlyt, azt vallási tökéletes türelmessége a legjobban bizonyítja. E részben világosan így nyilatkozik: Az Isten nagy, számtalan út vezet hozzá. Egyedül ő látja bensőnk tiszta vagy tisztátlan voltát. Mi gyarló, homályosan látó emberek nem tehetünk józanabbul, mintha egymás iránt türelmet tanúsítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt inkább igaza. Nincs kárhözatosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség. Felebarátainkat szolgálni, a természet ajándékait bölcsen használni: annyi, mint Istent tisztelni és parancsainak engedelmeskedni. Aki ezeket híven teszi, az becsületesen futja meg földi pályáját. Kétségtelen azonban, hogy impresszionabilis természete és neveltetése folytán a vallásos külsőségek is mély benyomást tettek reá.

Feltétlen és rendületlen volt hite továbbá a saját hivatásában is, de a hivatást felismerte ő másokban is, mely ha ellentétesnek látszott az övével, akkor vég-

zetének tartotta, hogy teljes önfelédtséggel küzdjön ellene. Ez megmentette őt a személyes gyűlölködés alacsonyosságaitól. Legnagyobb ellenfelét, Kossuth Lajost, amint ezt maga elismeri irataiban, személyesen nem gyűlölte, sőt egyike volt az elsőnek, akik tünényes szónoki és agitáló képességét, nemes szívét és rajongó hazaszeretetét elismerték. Még azok a könyvei és feljegyzései is, melyekben Kossuthot a legélesebben támadta, erről tanúskodnak. De a Kossuth hatalmas egyéniségében ő oly félelmes tényezőt fedezett fel, melynek diadalra jutását végzetesnek hitte a nemzetre nézve, ő Kossuthot éppen úgy a hivatás emberének tartotta, mint önmagát. Csakhogy e hivatástól remegett. Ez magyaráz ki sok mindent, amit kortársai közül csak igen kevesen értettek meg. Ma tudjuk, hogy azok is nagy reformátori hithűségével voltak szoros kapcsolatban, ő békés, logikus egymásutánban akarta volna a nemzet természetes evolúcióját előmozdítani s félt a társadalmi és politikai forradalmaktól. Mélyen volt meggyőződve arról, hogy Kossuth nem szándékosan, hanem »keblének Istene« által vezetette, mely azonban a legmegbízhatatlanabb és legszeszélyesebb bálványként tűnt fel előtte, fogja az országot veszélybe dönteni, összes, már akkor nagyon megviselt erejének utolsó megfeszítésével, mindenét feláldozva, azért küzdött igazán váltig ellene. Ő is tudta és elmondta, hogy másként nem tehetett. Tragikus végének ez az értelme.

A hit mellett a nagy reformátorok második nagy kelléke is megvolt benne: annyi képesség, oly sok arravalóság és oly lángelme egyesült a végtelen nemességű érzelmességgel benne, mint nemcsak nálunk senkiben, hanem világszerte is igen kevesekben, hogy az ész és a szív ez a felfoghatatlan gazdagsága volt talán a legfőbb oka annak, hogy a saját kora, melyet jóval meghaladt volt, őt csakhamar félreismerte.

Ma egyszerűen csupán végig kell alkotásain és művein tekinteni, hogy a nagy tehetségek és képességek meglepő szerves kombinációját magunk előtt láthassuk. Csaknem ellentétes oly kiváló tulajdonságai voltak az ő szellemi és erkölcsi valójának, melyek megítélése sokakat érthető módon tévedésbe ejtett. Ezek az ellentétek mindazáltal csodálatosképen kibékültek benne egymással. A magas eszményi felfogás és a bámulatos gyakorlati érzék, a tiszta etikai álláspont és a reálpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatokra kész fajszeretet és az ildomos és vallásos melegségű emberiség; a hitbuzgó keresztény katolicizmus és a többi felekezetek iránti legnagyobb türelem; a feladatok egészének szem előtt soha sem tévesztése s a társadalmi kérdések legkisebb részleteit megillető fontosság átérzése; kitűzése a legmerészebb végcéloknak, de emellett az azok megközelítéséhez vezető tekervényes utakon szükséges okos egymásután megjelölése és megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult mennyei élvezetek utáni sóvárgás, de egyúttal a teljes megfélelkezés önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság és a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettük pedig a nemzetért szenvedett folytonos vértanúságban való kárpótláskeresés: mindezek együttvéve képezik azt a nagyon sokáig megoldatlan, némelyek szerint – azt hiszem helytelenül – ma is megoldhatatlannak tartott lélektani problémát, melyet a gróf Széchenyi István jellemének lehet nevezni. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes szív embere egyesült. Ezért vált lehetségessé, hogy nála jobban nem ismerte és önzetlenebbül nem szerette soha senki ezt a nemzetet. A Széchenyi nagyszámú és óriási tehetségeinek méltatására már sokan, elsőrangú írók és szakemberek vállalkoztak. Csak ismétlésekbe esném és a jelen

pillanatban még akkor is lehetetlen, mert rengeteg feladatra vállalkoznánk, ha csupán a végső eredményeknek, melyekre ők jutottak, egyszerű felsorolására akarnék is szorítkozni. Ehelyütt egyszerűen csupán arra az előzetes összefoglalásra, diszpozícióra utalok, melyben másutt az ő reformátori eszközeit méltatni igyekeztem. Nemzetújító eszközeink élén mindenké előtt a saját példája által hatott. Hogy erre képes legyen, nemcsak folyton tanult, hanem rendszeresen nevelte is önmagát. Elsősorban természetesen az ő fellépése korában osztálytársaira kívánt befolyást gyakorolni. Azoknak akarta megmutatni, hogy a magasabb társadalmi állású és vagyonosabb elemeknek az állami és társadalmi élet minden terén mi a kötelességük. Másodszor abból a meggyőződéséből indulva ki, hogy az egyén elszigetelve semmi, legfeljebb egy atom, a társadalom pedig a maga tömör összességében mindenható: politikájának sarkelvévé a társítást, egyesítést és szervezést tette. Az általa létesített nagyszámú egyesületnek és társulatnak azután, míg meg nem erősödtek, állandóan mozgató ereje, lelke és jó szelleme volt. Harmadik nagy horderejű eszköze a társadalom minden rétegével való érintkezésben állott. Eszméinek szolgálatában szakadatlanul agitált és kitartó propagandát folytatott. Faj szeretete, honszerelme s utolérhetetlen szárnyalású becsvágya által sarkaltatva, a reform terére való kilépés első percétől fogva haláláig, életének minden pillanatát küldetésének szentelte. Nem volt oly nagy és oly kicsiny tényező, melyet, ha annak hasznát vehette, minden alkalmas módon megközelíteni és működtetni nem igyekezett volna. Példájának személyes hatását így szakadatlanul hatványozta. Negyedszer roppant hatású tényezők voltak politikai rendszerében azok az előre jól megfontolt sorrendben, kiszámított hatásra szánt s a legkülönbözőbb jellegű alkotásai, melyek sikerének

biztosítása érdekében épp azért nem ismert határt. Végre ötödször általános és társadalompolitikai eszméinek dúsgazdag letéteményét irodalmi művei képezik, melyekkel nálunk az irodalom egy fontos ágát, a politikait teremtette meg és amelyek együttvéve egy kis könyvtárt alkotnak. Ezekben a nemzetnek csak legújabbán megbecsült, de még mindig nem eléggé felhasznált közkincese rejlik.

Minő szellemi és más képességek voltak íme egyetlen emberben szükségesek, hogy ez eszközöket megteremthesse magának és bámulatos eredménnyel fel tudja használni magasztos céljaira. A köztevékenységének utolsó három évében oldala mellől soha el nem távozott Kovács Lajos írja róla idevonatkozóan: »Ott voltam néha órákig dolgozószobájában; szemeim előtt vonultak el az ország és a főváros napi eseményei, egymást váltván fel a politikai, az irodalom, az iparvállalatok emberei s mindenkinek mondani, végezni valója volt velem. A bécsi dolgokról nála hívebben senki sem lehetett értesülve. A haza ügyeit részletesebben senki sem ismerte, mert a nemzeti élet minden szálai nála futottak és szövődtek össze. A szív ekkora meleg szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza,* az ismeretek ezen gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben eddig még sejtelmem sem volt.«

Ezzel kapcsolatban ismételve hirdetem behatóbb tanulmányaim alapján, hogy az összes nemzetek reformátorainak sorában Széchenyit valamennyi felett magasan kiemeli az az erkölcsi erő, amely a maga szeplőtlen érintetlenségében, talán az egy Franklint, aki mintaképe is volt, kivéve, egyiknél sem jelentkezik. Bármelyikét tekintsük is a kiváló államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteikkel vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy a nagy

alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes elveit képezik, egész életükkel összhangzatosan a maguk tisztaságában és csorbítatlan erkölcsi tartalmukkal úgy hirdette volna, mint a Legnagyobb Magyar. Becesebb ez a szellemi és erkölcsi hagyatéka mindennél, amit nemzete örökölt tőle. Ezek a képességei együtt képezték szilárd alapját annak, hogy a körülöttünk és bennünk levő nagy természeti erők rendszerének igaz és őszinte szócsove, sőt haronája legyen nemzete részére, midőn annak jogát a külön, önálló létre és ennek becsét az emberiség szempontjából is felismerte.

A vezető nagy emberek ez a harmadik kritériuma is meg volt Széchenyiben. A való, az igaz, a szép és nemes iránti feltűnő érzék, az emberek és dolgok lényegének éles megfigyelése és felismerése, a kérlelhetetlen logika – eredetileg ideges természete mellett is – uralkodó elemei páratlan akaraterővel s öntudatos nagy fáradtsággal egyensúlyban tartott komplikált lényének. Már ő maga mondta, hogy egyes könyveit csak a maguk egészében lehet megérteni. Báró Kemény Zsigmond ezt kiterjeszti összes műveire. Én pedig fennen vallom és bizonyítani is megkíséreltem, hogy mindenben, amit mondott, írt, tett vagy alkotott, egységes és fenséges rendszer van és pedig azért, mivel meg volt a hivatása arra, hogy a magyar nemzetnek a természet múlhatatlanul teljesítendő, tehát arra nézve életérdekű követelményeit félreérthetetlen világossággal és szabatosan formulázva tolmácsolja. Műveinek számos helyén egész okoskodásának kiinduló pontjaiként a természetet mutatja be. Munkáiban oly határozott nyilatkozatok foglaltnak e részben, melyeket azután egész logikus rendszere megerősít. »Az igazságot – írja a »Kelet Népében« – (176. 1.) megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat máshonnan akarjuk meríteni, mint a változhatlan

természeti törvényekből. Egyedül innen háramlik bölcsesség és boldogság az emberi nemre. Ebből a forrásból fakadt a maga megnyugtató és sorsunkkal kiengesztelő tanításaival a keresztény vallás is. Vegyük ennél fogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzul, mert az változhatlan elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányul.«

»Közelítsünk mindjobban a természet törvényéhez«,» írja a Stádiumban. Megint a »Kelet Népében« azt mondja: »De egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük, ha a léleknek kifejtett gazdagságait tesszük boldogságunk alapjává«. »A legnagyobb műveltség legközelebb jár a természethez. Az igazi bölcs az, aki a természet útjáról sohasem tér le.« A Hítelnék egy más helyén ez áll: »Maradandó sikere csak annak van, amit természetes renddel kezdtünk és folytattunk. Mikor a magyar nemzet újra lélekzeni kezdett és nemzetiségét felkarolta, a hosszú önfeledés után csak a természet szent útjára tért vissza. A társadalom terén is annak törvényeit kell teljesítenünk, mert az alkotmány és országlás berendezése sem függ önkényunktől. Az ember társulásra van teremtve. A társulás alapjellege az örökkévalóság. A magánember – az egyén – semmi, csak a társadalomra való hatása által lehet hosszú életű. Azonban nem önkényunktől függ a társadalom és az állam jóléte; nem tetszésünk és jószívünk óhajtásai döntenek el, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. Van a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek útján lassanként megközelíthetjük a tökélyt. Kell, hogy minden eljárásunk és törekvésünk alapjait az igazság képezze. Mindenkinek közre kell a társadalmi munkában működni. Minden reformot tehát az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni«.

Nem több ez idézetcsoport, mint az ő rendszerének alaphangja, de azt hiszem már azáltal is sikerült kimutatnom, hogy Széchenyi egész okoskodása a lehető legszilárdabb és legpozitívabb alapon, a természetnek úgyszólván revelációján nyugodott. Nem meglepően újak az ő eszméi, de az ember és társadalom természetét helyesen jelző örök igazságok, amelyek különösen becsesek nekünk, mivel Magyarországra és a magyar nemzetre alkalmazvák tüzetesen. Ez eszmékből, de mellettök alkotásainak és egész közéletének szelleméből is egy oly tökéletes rendszer alakult ki, amely szerint ő élt és dolgozott azon, hogy a magyar népiségből egységesebb szerves társadalom, abból pedig a szolidaritás érzete által összetartott nemzet legyen. Ő azt a rendszert külön nem írta meg, de tudta, hogy létezik. Hiszen öntudatosan dolgozta ki magának. Számtalanszor hivatkozott reá. A Világ (436. 1.) és a Stadium (1/7) egy-egy helyén ezeket mondja: »Ha valaki mindazt, amit én írtam vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen okoskodásaimat rendez, meg fogja érteni a természetes egymásra vonatkozó eszméimet«. »Az Úristent arra kérem, adjon mindazoknak, akik, mint én, csak a valónak ereje által akarnak győzni, ha nem is mi találtuk fel azt, de annak feltalálását itthon elő akarjuk mozdítani, elég tehetséget arra, hogy szelíd okoskodásaink segítségével a másként múlhatatlanul bekövetkezendő végzetes gyásznapokat elhárítsuk az országtól.«

Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei közt fennálló viszonyt, amennyiben emberek által felfogható, az anyag, a szellem s az erkölcsiség óriási és kicsiny problémáit a társas élet követelményeinek kifejtése közben megmagyarázza. Lángelméjének fénye, továbbá

ember- és különösen faj szeretetének izzó heve képesek lánggra lobbantani a fogékony kebleket. Azonkívül a vele való benső érintkezés üdvös akaratnyilvánításra és az egész életre kiható hazafias és emberies fogadalom tetelére hangolja az ép érzésű olvasót és szemlélőt.

Érthető tehát az az átalakító hatás, melyet a magyarságra a múlt század második negyedében gyakorolt. Szent meggyőződésem, hogy erre a hatásra ma is szükség van, és hogy azt – megfelelő módon előkészítve – napjainkban ismét fel lehet idézni! Hazánk nagy regenerátora mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb, életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalomban rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos közreműködésre serkenteni, melynek folytán a szétszaggatva tengődő népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik. Fajunk pótolhatatlan jeles tulajdonságainak megtartása mellett végzetessé válható hibáiból annak ki kell vetkeznie s mindazon polgári erényeket fel kell vennie magába, amelyek más nemzeteket nagyvá tettek. Bármennyire buzgón óhajtotta is a magyar alkotmányosság fejlődését és megszilárdítását, a fősúlyt mégis a magyar társadalom gyökeres átalakulására fektette, azáltal akarván szilárdabb alapot biztosítani a jövőben amannak is. A magyar nemzetet vissza akarván adni önmagának, azt mint önálló kultúrai alanyt az emberiségnek megmenteni óhajtotta. Nem hiába járta világrengető hadjáratokban már kora fiatalsága idején az altruizmus iskoláját; ő annak valóságos személyesítője lön. Mindig hirdette azt a világtörténelmi tanulságot, mely szerint annak a fajnak, mely élni akar, bármily nehezeére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit

okvetlenül teljesítenie kell. Ezzel kapcsolatosan ismételve mondta a törvényhozás termében, hogy: »az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebellet a honért«.

Ezen eszméknek, sajnos, csak rövid ideig tartott, megszívlelése folytán általa lettünk összetört és mármár végképp elalélt népiségből nemzetté. O adta vissza önbizalmunkat, s midőn szellemét belénk lehelte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsult ütemben való jelentkezése benne – mint később bebizonyult, alapos – aggodalmakat keltett. Mikor aztán a nemzet tanácsaira nem hallgatván, katasztrófaszerű bonyodalomba került, hazájáért lán-goló elméje önmagát semmisíté meg.

Vonjuk le, mi később jött nemzedék, ebből a vértanúságból az üdvös nagy tanulságot, melyre jelen aggasztó viszonyaink között annyira utalva vagyunk. Hazánk helyzete ma is súlyos. Az négy sarkán ki van gyulladva. Kettőn még csak föld alatt ég, de a másik kettőn már lánggra lobbant az a tűz, mely Szent István koronája birodalmának területi épségét is fenyegeti. Az ország törzsét pedig szú eszi, s pusztításának haladása nem is észrevétlen, mert azt mindenki észlelheti, aki látni akar. Ellenségeink benn az országban és azon kívül nagy számmal vannak és folyton szaporodnak. Belső viszályaink és más bajaink folytán tekintélyünk alább száll. Ismételve vágják szemünkbe, hogy a magyarság nincs hivatva a hegemóniát, annál kevésbé a szupremáciát gyakorolni ez államban, mivel az erre való magasabbrendű tulajdonságokkal kisebb mértékben bír, mint ahhoz okvetlenül megkívántatnék. – Ennek már csak kételyként való felmerülhetése is veszedelem. Ami fölényünknek itt minden kétség felett kell állani és pedig folyton határozottabban.

Térjünk hát vissza Széchenyihez. Hallgassunk szavaiban a nagy természet és Teremtőjének komoly intelmeire. Ne tapossunk az ő hagyatékában rejlő roppant kincs felett tompa közönnyel, hanem emeljük és használjuk fel azt. Tegyük egységessé a magyar társadalmat világfelfogásban, eszményekben, törekvésekben, összetartásban, faj- és emberszeretetben. Ne tévesszük soha szem elől azt az ideális magyarságot, melyet ő festett mintaképül magának és nekünk. Mint az ő korában, jó és becsületes magyar honpolgárnak lenni ma is nehéz, de nem lehetetlen. Kövessünk el mindent, hogy oly nemzetté váljunk, mint aminővé ő akart nevelni bennünket, amelynek nem csupán nagy állami kereteink betöltése mellett számunk gyarapítása, műveltségünk, hatalmunk fokozása aránylag rövid idő alatt lehetséges, hanem amelyben vonzó, megnyerő, fenkölt és hasznos valója folytán az egész emberi nemnek öröme telik sok-sok emberöltőn át, sőt még akkor is, ha csak nevünk, érdemünk s tetteink és alkotásaink emléke fog élni már.

Szóval tegyük a Széchenyi szellemét magyar nemzeti géniusszá. Evégből tizszerezze meg minden fiatal a maga munkaerejét, az öregek pedig, amíg csak lehet, térjenek vissza még a sír széléről is, hogy tapasztalataikkal szolgálják ezt a nagy múltú nemes és, ha az oknak hódol, vagyis okos lesz, nagy jövőre is hivatott nemzetet.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület ezt a célt akarja szolgálni a Széchenyi eszméinek három téli évadon a magyar művelt társadalom köreiben való terjesztésére és elemzésére hivatott előadási ciklussal, melyben irodalmunk, közéletünk kitűnőségei működnek közre és amelynek végeztével az abban elhangzott összes előadások egy elsőrendű irodalmi vállalat kiadásában a könyvpiacra is meg

fognak jelenni. Ennek a közcélnak minél teljesebb elérhetése végett kérjük a nagyérdemű közönség szíves támogatását. Ezekben volt szerencsém felfogásomat 'a Széchenyi-kultusz valódi jelentőségéről a mélyen tisztelt hallgatóság előtt kifejteni.

4. Széchenyi társadalomtana.

Megjelent a Társadalomtudományi Szemle 1910. évfolyamának 281-290. lapjain.

Most, midőn az ország a legnagyobb Magyar valóban gyászos körülmények közt bekövetkezett elhunytának ötvenedik évfordulóját sok testület ünnepléses ülésein és legjobbjainak szívében megüli, e folyóirat sem maradhat néma, vagy közönyös. Sőt annak az egyesületnek, melynek szócsove és amely a párt-, felekezeti és osztálykülönbségek felett álló nemzeti életérdekeket szem előtt tartó társadalomtan mívelése és elsősorban az annak javát előmozdítani hivatott szociális politika irányelveinek terjesztésére alakult, tulajdonkép a Széchenyi társadalmi eszméinek szolgálatában kell állani. Nem azért, mivel azoknak Ő adott nálunk először kifejezést, hanem mivel a társadalomra és a magyar nemzet fejlődésére vonatkozó gondolatai olyanok, hogy háromnegyed század tapasztalatai és ezek alapján a legújabbkori igazi tudomány által is teljes mértékben igazoltattak.

Hozzánk tehát nemcsak illik, hanem az a mi szoros kötelességünk is, hogy a Széchenyi legnagyobb és legbecsesebb hagyatékának: halhatatlan szellemének lerótt hódolatbeli nemzeti adóból minden hivalkodás nélkül, de annál határozottabban kivegyük a magunk nagy részét. Nekünk tehát nem külön Széchenyi-emlékünnepet kell rendeznünk, hanem nemzeti politikájának megvalósítására minél hathatósabb eszkö-

zökkel állandóan törekedni fennen vallott legsajátabb hivatásunk kell hogy legyen.

Ha a Széchenyi életét, műveit, alkotásait és iratait az ember társas természete, a társadalom lényege, az egyén és társas közösségei közötti viszony és általában a szociológia alaptörvényei iránt való felfogásának kiderítése céljából vizsgáljuk, gondolatainak csodás mélységével és magasztosságával fogunk találkozni. Nem voltak újak ez eszmék már az ő korában sem, de az kétségtelen, hogy a Széchenyi fenkölt, kristálytisza lelke hasábján átbocsáttatva, azoktól bizonyos megkapó eredetiséget elvitatni lehetetlen.

Már első alapvető nagy munkájában írta, hogy az ember társulásra van teremtve. Az érintkezés embertársaival és a velők folytatott eszmecsere fejleszti legjobban az embert. A tetteinket és nézeteinket helyben nem hagyó megjegyzések, a kölcsönös bírálat minden körülöttünk levő tárgy iránt nagyobb figyelmet gerjesztenek bennünk s választást engedvén nekünk, szemeinket a felmerülő képzetekkel szemben megnyitják. Az emberi egyesülés alapjellege az örökkévalóság. Ha az igazságot szüntelenül forgatjuk s ha ezt utódaink is nemzedékről-nemzedékre folytatják, az végre fényes világosságban tűnik fel. A magános ember ugyanis mindent csak egy-egy oldalról lát, mert egyszerre több ponton nem állhat. Innen van az, hogy egynek minden nagyobb dolog nehéz, soknak pedig semmi sem lehetetlen. A társulásnak haszna tehát mérhetetlen, de annak lényegéről voltaképp csak kevés embernek van tiszta fogalma. Veleje abban áll, hogy összes erőink és tulajdonságaink egymást mintegy kiegészítve, szövetkeznek. Az emberiség haladásának nagy akadályait más hatalom nem lett volna képes elhárítani annak útjából. Az, hogy nagyot alkossunk, tehát csak tőlünk függ, mert igen sok különben lehetetlen dolgot érhetünk el, ha sokan

elszántan és állhatatosan ugyanazt akarják. A társas érzés alapját az egyeseknek egymáshoz való természetes vonzódása, de egyúttal a belénk oltott és a társas együttlét által fejlesztett kötelességérzet is képezi. Ha mindenki azt hiszi, hogy a siker tőle függ, akkor minden ember teljes erejéből dolgozik. Így azután a kedvező eredmény sokkal valószínűbb. De, hogy ezt elérhessük: a társadalmi békés együttlétre van szükségünk, ez pedig azt kívánja, hogy természetes szabadságának egy részét a társaságbeli szabadság biztosíthatása végett áldozza fel mindenki. Az egyénnek csak a társadalomra való hatás által lehet nagyot és tartósat alkotni. Az emberek ezeknél fogva egymással és ne egymás ellen dolgozzanak. Így érvényesül az egyesekben és a nemzetekben rejlő teremtő erő is. Minél nagyobb a közértelmiség valahol, annál magasabban áll a nemzet is a többi nemzetekkel szemben. Továbbá, ha minél kevésbé szorul idegenekre, annál függetlenebb és szabadabb. A társadalom minden tagjának, tehát képességeinek és alkotó erejének fejlesztése útján módjában áll a nemzet nagyságának, függetlenségének és szabadságának biztosításához járulni.

Azonban nem önkényunktől függ a társadalom ilyen jóléte. Nem tetszésünk és jó szívünk óhajai döntik el, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek rendelkezéseit teljesítve, lassanként e részben is megközelíthetjük a tökélyt. A társadalmi élet összekuszált gombolyagának fonálát azonban megtalálni és világosan megmondani, hogy az egymásra ható tényezők közül melyik az ok és melyik a következmény, továbbá megérteni és felismerni a nemzetek hajlamait, lelkületét, jellemét és irányzatait, nem könnyű dolog. Mindazáltal a társadalmi élet fejlődésének előre meghatározása bizonyos mértékben lehet-

séges, csakhogy eközben számos bonyolult kombinációra van szükség. Ezek tudománya még most (t. i. 1830-ban) nevet sem nyert, de az bizonyos, hogy annál az erkölcsi tényezőkkel való számolás nagy szerepet játszik.

Az igazságos társadalmi rend legbiztosabb alapja a boldogsághoz való haladásnak. Mindenkinek erejéhez képest a társadalmi munkában közreműködni szoros kötelessége. Mindent megértő Cherub nincs közöttünk és aki azt hiszi, hogy ő ilyen, tőle a legtávolabb az fog állani. Egyes ember nagyokat legfeljebb azáltal alkothat, hogy az erőket összehozza és szervezi.

Azok az osztályok, melyek valamivel közvetlenül foglalkoznak, a feladataik körébe eső tárgyakat és eljárásokat tényleg alaposabban ismerik, mint mások, akik nem ott, vagy általában kevésbé dolgoznak, mint inkább dolgoztatnak. Ez utóbbiak, a munkaadók, a társadalomban feljebb állván, talán szélesebb látókörrel bírnak. Miután mind a szélesebb szemhatárra, mind a pontosabb tudásra a társadalmi, gazdasági és politikai feladatok megoldásához egyaránt szükség van, az osztályoknak szoros kapcsolatban kell állaniuk egymással. És valóban a társadalom egyes osztályai bonthatatlan kötelekkel vannak egymáshoz fűzve. Ezt az osztályoknak jobban kellene átérteni, mert a közérdekkel gyakran összetévesztett külön osztályérdekek által tévedésbe ejtett egyes társadalmi rétegek könnyen ellentétbe jutnak egymással.

A társadalom és közszabadság lényegének ismerete azért többé-kevésbé mindenkinek, különösen pedig azoknak szükséges, akik az ország ügyeit közvetlenül vagy közvetve intézni akarják. A látszat az emberi társadalomban sokszor csal, azért annak, aki vezetni akar, képességgel kell bírni arra is, hogy a felmerülő problémák mélyeire látni és a jelen-

ségek tömkelegében eligazodni tudjon. Ha azzal bír, be fogja látni, hogy a kemény törvény a becsületes emberre nézve nem büntetés, hanem ajándék, a becsületlen és féktelenre nézve s vele szemben pedig a legnagyobb szükség.

Az egyesekre úgy kell hatni, hogy minél többen jussanak emberi méltóságuk és magasabb rendű kötelességeik tudatára. Ezek azután például szolgálhatnak másoknak. A jó ugyan magában véve is jó, akár van tanuja, akár nincs, de annak útja rendszerint tövises. Hogy tehát valaki rálépjen és rajta maradjon, lelki erőre és erkölcsi határozottságra van szüksége. Azért az erényt is, főleg önmegfigyelés, továbbá önidomítás által gyakorolni kell. Semmi sem jön könnyen a világra. A legnagyobb természetes ügyesség és tehetség is csak szorgalom és fáradtság által fejlődhetik ki egészen.

Ennélfogva aki reformot óhajt nagyban, kezdje meg azt önmagánál kicsinyben. Ha azután az apró erények gyakorlásában kitartó, elérheti azt, hogy a jogtisztelet és szabadság szelleme úgyszólván hússá és vérré fog válni benne. A mások jogainak megbecsüléséhez és a mások iránti kímélethez, mely nélkül nincs békés együttlét, tehát szintén gyakorlat szükséges. Ennek alkalmait nyújtják a társas körök, egyesületek s más szervezetek, ahol minden résztvevőnek meg kell zabolázni önkényét. A társas körökbe való felvételnél az emberek kénytelenek egész lényüket, múltjokat és jellemöket mások fölebbezhetetlen ítéletének alávetni. Akik erre, ha különös okuk nincsen rá, nem hajlandók, a társadalmi szabadságról fogalommal sem bírnak. Pedig a szabadság az emberiség egyik legnagyobb java. De a kötelességek teljesítését nem szabad a szabadság megszorításának tekinteni, mert a tartós közszabadság attól függ, hogy a társadalom tagjainak legalább többsége önként, híven és odaadással teljesítse kötelességét. Azt, aki semmiben

sem akarja lekötni magát, előbb-utóbb mindenben meg fogja kötni az idők igazságos szelleme. Ellenben az oly lekötés, mely mindenkire kiterjed, az igazi szabadságot mód nélkül megerősíti.

Az igazság és az okosság együttes követelménye az is, hogy az érdemet pártolni, az érdemtelenséget mellőzni s a bűnt üldözni kell. Nincs veszedelmesebb, mintha a törvények úgynevezett politikai tekintetek miatt helytelenül majd egynek, majd másnak kedveznek.

Az igazi arisztokrácia a szorgalmat és erényt mindenek felett tiszteli, ellenben az elaljasodott oligarchia azt hiszi, hogy neki minden és mindenki le van kötelezve, ő pedig senkinek és semminek.

Midőn az alsóbb néposztályok tagjait emeljük és önérzetüket fokozzuk, nemcsak nemesen, de okosan is járunk el, mert a tulajdont s vele a társadalmi rendet ennek folytán a legjobban biztosítjuk, továbbá a gondolkozó szorgalmas emberek becses munkáskezeit is szaporítjuk. A végcélnak a társadalmi politikában nem szabad másnak lenni, mint a legnagyobb számú polgár lehető legteljesebb és legtartósabb boldogságának.

De másban, mint összhangzatban ne keressük a boldogságot. A nagy természet, a csillagok világának szemlélete éppúgy, mint saját keblünk belső életének megfigyelése a harmónia mindenek felett valóságáról győzhet meg bennünket.

Ezt a nagy egybehangzást pedig csak az értelem és bölcsesség teremtheti meg. Szabad lehet valamely nemzet a külhatalomtól, de a műveletlen nép rabjává lesz tudatlanságának. Az így keletkezettnél nagyobb és fertelmesebb rabság nincsen.

Azonban bölcseséget nem egyedül könyvekből és katedráról lehet tanulni, hanem a természet szent szavaiból is, melyek minden emberhez bűvös erővel

szólanak. Ha azokat valaki megérti, akkor képesek őt erkölcsileg is felemelni.

Azonban nemcsak a természet, a társadalom is nevelhet. A nevelés kezdetének nyájasság és jó modor a dajkái. Míg értelmek meg nem jön, addig érzelmeiknél fogva kell vezetni az embereket. De azért a nevelőknek az észszerűséget sem szabad szemeik előtt tévesztetni s még szeretetből sem helyes gyengékké nevelni az embereket.

A nevelés és tanulás egyébiránt tévedés, hiba és balsiker nélkül lehetetlen. Az embernek esni, sőt sokszor kell esni, míg végre a maga lábán csak megállani is tud. De éppen azért kell nevelni és tanítani az embereket, hogy akkor essenek, mikor tagjaik még ruganyosak. Tapasztalást pénzért venni, vagy hagyatékul kapni nem lehet. Mindennek, a mit tudunk és bírunk, bizonyos ára van. De tény az, hogy a levegő, melyet beszívunk, akaratunk ellenére is nagy mértékben befolyásol bennünket. És a környezet, melyben élünk, lelkünknek ilyen levegője. Ezek szerint a társadalmi jó nevelésnek igen nagy becsé van: maga után vonja a lélek tágulását, az erények kifejlődését s az emberek iránti nemes rokonszenvet. Többet ér, mint minden egyes tulajdonság, minden kincs, minden kiváltság, sőt mint magában véve a szabadság is. Midőn embertársainkat így neveljük, a legnagyobb jót tesszük velők. De a népről nem úgy kell gondoskodni, mint a gyermekről. Azt mindig nem ringathatjuk, hanem lassanként hozzá kell szoktatni ahhoz, hogy a maga lábán meg tudjon állani.

Felebarátainkon mi gyökeresen nem segíthetünk másképp, mint azon ingerek és módok által, melyek arra ösztönzik őket, hogy tisztességes és biztos létüknek önmaguk legyenek szerzői. Az emberi nem úgy van teremtve, hogy minden legkisebb előnyért és élvezetért fáradnia kell és kénytelen legyen megküzdeni

az elemekkel. A nyomor és szükség az emberiség legjobb tanítói. Az általán élvezett közszabadságnak is nagy ára van, de ezt a vele járó nemzeti boldogság és dicsőség megéri. A keresztény filozófia nem pusztá imádságból és nem csupán a szelíd életből, hanem a nemes értelemben vett szabadságtiszteletből áll, melyet az igaz ember nemcsak önmagának szeret, hanem az egész emberiségnek.

Két szót tartsunk mindenkifölött szemeink előtt az ország boldogságára irányuló törekvéseinkben: a keresztény és nemzeti nevelést. Könyveket írhatni e két szó tartalma és becse felől. A keresztény szellem a fajokat és a különféle vallások híveit egyesíti, a nemzeti irány pedig egyesít minden igaz magyart.

De nemcsak a társadalmi, hanem az Önnevelésre is szüksége van mindenkinek. Senki sem születik oly jónak és ügyesnek, mint aminővé hosszas gyakorlás után lehet. Testi, szellemi és erkölcsi egészségre kell elsősorban törekedni minden jobb embernek. Egészség nélkül sem az ember, sem a nemzet nem lehet elégedett. Már pedig a megelégedés szelíd rokona a szerencsének. Egészségtől viruló egyén! Ugyan van-e ennél kellemesebb látvány? Igenis van. És vajjon mi az? Az egészséges család. Ennél pedig csak az egészséges község gyönyörűbb, míg az egészséges nemzet már mennyekbe ragadó tünemény.

A felsőbb osztályok természetes kötelessége, hogy elől járjanak. De tudni kell, hogy miként kell elől járni. És nincs kárhózatosabb elbizakodás, mint másoknak tanácsolni, másokat vezetni akarni megfelelő tehetség és készütség nélkül.

Az sem hagyandó figyelmen kívül, hogy a teremtmények sok milliárdnyi számában nincs kettő, amely teljesen egyenlő volna. Az egyik nemzet tapasztalása tehát a másik eljárására nézve például csak föltétlenül szolgálhat. Minden népnek saját géniuszát és a

saját életelemét, mely nélkül nem fejlődhetik, kell elsősorban irányadónak tekinteni. A mi két életelemeünk: nemzetiségünk és alkotmányos szabadságunk. Ez a kettős kútfő, melyből részünkre mindennek folyini kell. Ezek mibenlétével sokáig nem voltunk tisztában. Az alkotmányos szabadság helyett a korlátlan szabadosságot kerestük, a nemzet életének pedig mindig nagyobb mérvű és nemesebb kifejtése helyett idegen kultúrát nyersen, feldolgozatlanul szívunk magunkba. A nemzeti szellem és a közérdek tisztázása az, ami a leghatalmasabban egyesít és emel. A közérdek megvalósítása a nemzetek hosszú életének egyedüli biztosítója. A legnemeseb gerjedelmek, a legszívrehatóbb hazafias tettek pillanatokra ugyan csodákat művelhetnek, de csak a maradandó közérdek az a nagy életelv, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés dicső útján megtartja.

A világtörténet a maga egészében ennek is bizonyítékát képezi.

A másik nagy életelv a nemzeti szellem. Az maga is a fejlődés eredménye s nem úgy jön létre, mint ahogy állítólag Pigmaleon szobra keletkezett, melybe mikor készen volt, lehettek életet az istenek. A nemzeti szellem alig észrevehető módon ered, halkan nevelkedik és fejlődik ki. Csak így lehetséges az, hogy a nemzetek jó alaptulajdonságaik, egyéniségük megromlása nélkül is haladhatnak. Különben arra lennének kárhoztatva, hogy vagy állati vadságban maradjanak, vagy elveszítsék azt a benső erőt, amely szerves módon eddig a tökéletesülés útján előrehajtotta őket. A nemzeti szellemhez való hűtlenség a nemzet lelkületének zománcát törli meg. Azt kell tehát javítani. A nemzetek valódi ereje vagy a vad fanatizmusban, vagy a tökéletes közműveltségben áll. A kettő közötti állapot gyengeséget jelent s mint ilyen veszedelmes. Ilyen a fél-felvilágosodás és a félszeg-tudomány is.

Ne kételkedjünk abban, hogy a teljes lelkierő és a kifejlődött ész végre minden testi erőlködés felett bizonyosan diadalmaskodik.

Minden nemzetben van jó és rossz; fogadjuk el a jót bárhol találjuk is, azt pedig, ami rossz, ne engedjük be sehonnan. Minden előre megy s feljebb emelkedik e világon. A józan ész is helybenhagyja a folytonos tökéletesedés gondolatát. De a nemzeteknél az emelkedés jórészt kölcsönös hatás eredménye is, mert azok a műveltséget egymástól vették át. Azonban a külföldi benyomásokat nem eredetiségünk és jó sajtáságaink rovására kell elfogadnunk, hanem azok befolyása alatt fejtsük ki saját rendszereinket s a külföldi példa csak útmutatás és tájékoztató legyen.

A haladott népnél a nemzeti érzés lényegben nem egyéb, mint a rokonok közötti szeretet, barátság és a családi becsület felett örökös éberség. Az a magasabbrendű emberi lény minden ereibe és lelkének legbensőbb rejtekébe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül éppoly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után élni többé nem lehet.

A nemzetiségben általában szent varázserő van; de száz és száz árnyalatban mutatkoznak a nemzetek hajlamai és irányzatai. Ezek rendszerint fejlődésöknek a múltban szerzett eredményei s azokon fog felépülni a jövő. A nemzetek életszakai e hajlamainak különböző stádiumait mutatják. Eme tulajdonságoknak ily nagy fontossága mellett azokat tehát ápolni s megengedett módon lehetőleg irányítani kell.

Máskülönbben a legkülönfélébb tulajdonságokkal teljes ivadék, egy középízének nevezhető valami jön létre, melynek propagációja éppoly lehetetlen, mint a különböző fajokból keletkezett korcsoké. A kellő gondozás mellett ellenben a nemzeti egyéniség dombo-

rodik ki, mely azután az ifjú népeket minden kalauz nélkül is a férfikorba vezeti. Különbén pedig a nemzeteknél is beáll az, hogy a férfikor átugrásával ifjan megvénülnek és lehanyaglanak, vagy mint a kormány nélküli hajó, elsüllyednek, vagy partra vettetvén, bizonyos zsákmányaivá lesznek az idegeneknek.

Tartsuk szemeink előtt, hogy az ész e részben is erő s így az ész boldogság. A tanult és kiművelt emberi fő nagy mennyisége képezze nemzetünk igazi hatalmát. Ne feledjük soha, hogy nincs nagyobb erő az emberi agy velőnél. A nemzet valódi ereje a közértelmiségen alapszik, mely társulásra, szervezkedésre bírja az embereket, akik csak így egyesülve képeznek nagy erőt.

Nemzeti bajaink legfőbb okai nemzetiségünk nem-kielégítő fejlettségéből és értelmi súlyunk csekély voltából származnak. Azok megszüntetéséhez pedig mindennemű kötelességeink arányos hű teljesítése által járulhatunk a leghathatósabbban.

De ehhez kettő kell: salaktalan honszeretet s az ország állapotainak és körülményeinek lehetőleg tökéletes ismerete. Arról azonban, hogy mindenki vezessen, le kell mondani. Számptalan feladat egyszerre oldandó meg az ország erejével. Azért szükséges, hogy munkafelosztással az egész társadalom közreműködjék, amit csak akkor várhatunk, ha a társadalom szerves életműködése már beáll. Embernek és nemzetnek a végzet csak gyermekségében őrangyala, de ha férfikorát elérte, akkor az értelemre kell támaszkodnia.

Íme ezekben csak nagyon vázlatosan, de lelkiismeretes és beható tanulmányozás alapján adtam elő Széchenyinek a társadalomra vonatkozó fő-nézeteit. Minden szavát műveinek számos helyével tudnám igazolni. Ezt különben másutt, más alakban már meg is tettem.

A felhozottakra utalva, bátran mondhatom, hogy társadalmunk nagy reformátorának oly rendszere volt, melyet ő ugyan nem írt meg külön, de amely összes tetteiből és szavaiból önként szövődik össze. Életének egész folyása arról tanúskodik, hogy ő a nemzetmentés nagy feladatához csak igen lelkiismeretes előkészület után fogott. Azután pedig teljesen odaadta magát élethivatásának. Saját valóját is eszközül használta fel, s hogy példát adhasson, ebbeli szerepére külön nevelte magát. Alkotásai is csak egyes taktikailag helyesen kiválasztott eszközei voltak társadalmi reformátori működésének.

Már egyszer elmondtam és itt ismétlem, hogy az összes nemzetek nagy reformátorainak sorában Széchenyit valamennyi fölé az ő erkölcsi nagy ereje emeli. Bármelyikét tekintsük is a kitűnő államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteik, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy azokat a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes törvényeit képezik, úgy átértették, oly világosan hirdették és egész életükkel oly összhangzatosan bizonyították volna, mint Széchenyi István. Becsesebb ez erkölcsi és szellemi hagyatéka mindennél, amit nemzete tőle örökölt. Az ő társadalomtana is nemcsak szavakból, hanem sikeres tettekből és egy nemzetet megváltó vértanuságból áll.

Ezen általa nem írt, de alkotott társadalomtan megszívlelése mentheti meg egyedül ezt az ő irányától újabban megint eltért és így veszélyes tévutakon bolyongó nemzetet. Lehet-e társadalomtudományi egyesületnek magasztosabb és hasznosabb feladata, mint annak odaadó, hű követése és fáradhatatlan hirdetése? Ezzel az országnak a legnagyobb szolgálatot tesszük manapság és emlékének is a legméltóbban áldozunk.

5. Széchenyi társadalmi politikája.

A Széchenyi-ciklusban tartott második előadás. Megjelent a Széchenyi eszmevilága II. kötetében. 1914.

Ha a legnagyobb magyarnak szent törekvésében, nagyszabású alkotásokban és bámulatos sikerekben gazdag életpályáján s irodalmi tevékenysége változatos összes emlékeinek dús tartalmán végigtekintünk, csaknem lehetetlen, hogy számos kiváló minőségei közt – valamennyit felülmúlva – a társadalmi politikusénak magas kiemelkedése ne tűnjék szemünkbe.

Az alkotó természet igen sokféle elsőrendű arra valóssággal áldotta meg. Ezért sokáig egy életpályára sem határozhatta el magát. A legellentétebb dolgok oly mértékben érdekelték, hogy alig tudott tőlük elszakadni. A nemzetgazdák most is elsősorban a magukénak tartják őt, a politikusok közéletünk három legnagyobb vezéralakjának élére állítják, az irodalomtörténetben mint politikai irodalmunk megteremtője szerepel, a kegyelet pedig felruházta őt jó csoport díszes jelzővel, melyek mindenike egy-egy előkelő életszerepre utal. De mindezek a működési körök s azok képességei és képzettségei azonban ő neki csak arra valók voltak, hogy legnagyobb tehetségének és ezek alapján természetes hivatásának, a szociálpolitikának, szolgálatába állítsa azokat.

Itaiban például nem egyszer említi, hogy jóideig mennyire ellenkezett természetes hajlamaival a száraz közgazdasági dolgokkal való foglalkozás, ő ezt nagyon unalmasnak és fárasztónak találta. De mikor meggyőződött róla, hogy a magyar nemzetnek a helyes számításra s az anyagi lét törvényszerűségeinek alaposabb ismeretére és figyelembe vételére mily égető szüksége van, nem késett a megkívántató tanulmányoknak úgy odaadni magát, hogy ebbeli munkál-

kodásának szegényes kezdete és bő eredménye felett magának is szinte nevetnie kellett. Ugyanígy járt el más ismeretkörökkel és másnemű tapasztalatok szerzésével is, mindjárt attól a pillanattól fogva, midőn báró Wesselényi Miklóssal 1820-ban közösen elhatározták, hogy kerüljön bár életükbe, ha más nem teszi, ők ketten fognak elkövetni mindent annyira lesüllyedtenek fájdalmasan észlelt nemzetük lehető felemelésére. Olvasmányainak, gyakori utazásainak, látszólag tervtelen mindenféle tanulmányainak, összes gondolkodásának és legfőbb töprengéseinek tárgya azontúl nemcsak reformátorként való felléptéig, hanem később is mindig a nemzetnevelés s ennek a magasztos feladatnak tényezői és módszerei lebegtek folyton szemei előtt.

Így képezte ki magát legmagasabb értelemben vett társadalompolitikussá. Mint ilyen, finom érzéket sajátított el, mely az akkori magyar társadalom szükségleteinek biztos megítélésére s megvalósításuk segéd-eszközeinek helyes megválasztására, továbbá ezek célszerű alkalmazására kitűnően képesítette őt. Ez az érzéke mutatta ki számára az utat, melyen haladnia s a feladatok sorrendjét, melyet követnie kellett. A legtágabb értelemben vett társadalmi politikának feladatát: a nemzeti és emberies szakadatlan tökéletesebülést, oly találóan, sőt megkapóan jelölte meg, hogy azt már csak ezen ciklus előadói is mint a magyar nemzeti törekvések általános létjogosultságát bizonyító nagy érvet ismételve voltak kénytelenek hangoztatni.

A főcélét ő abban látta, hogy a törzsökös magyar nemzetet mint az uralaltáji népfajnak nyugati műveltségre egyik alkalmas jelentősebb ágát az emberiségnek megmentvén s azt a maga eredetiségében megtartván, alaptulajdonságainak ma hihetetlen, de tényleg lehetséges eszményi kifejlesztése által az egyetemes emberi

civilizáció kétségtelen gazdagítására alkalmassá kell tenni.¹ Azzal biztosíthatnák szerinte nemzetünk jövőjét a legjobban, ha azt eredetien vonzóvá, ezáltal hódítóvá és olyan kiválóvá tudnók tenni, hogy majdan, talán századok múlva, ha általában derék emberről lenne szó, mindenki önkéntelenül a magyarra is gondoljon, ő igen nagy hibái és hiányai mellett annyi szép és nemes jellemvonást fedezett fel nemzetében, hogy az erre való törekvést, habár igen nehéznek, de korántsem tartotta utópisztikusnak. Tudta és vallotta azonban, hogy a magyarság nagyon elmaradt és helyzete felette veszélyes. De éppen ezért jeles tulajdonságait, melyek azt egy ezredéven át az enyészettől megmentették, hatványozni kívánta. Egyre hangoztatta Virág Benedekkel, hogy »jó magyar hazafinak lenni nagyon nehéz, de nem lehetetlen«. Továbbá gyakran figyelmeztette véreit arra, hogy éppen, mert sok tekintetben mostoha sors jutott nekik osztályrészül, az értelem és az erény fokozott mértékére van szükségük.

A társadalmi tevékenységre pedig nemcsak azért fektetett oly nagy súlyt, mert 600 éves önállóságunk letűnte után állami életünk ma még annyi esélytől függ, és adott politikai viszonyaink közt – mi tagadás benne – azt teljes függetlenséggel nem intézhetjük. De mert általában is a társadalmi élet plasztikusan képző alkotóerejét igen jól ismerte, hiszen kellőleg befolyásolt életműködésének bő áldásait másutt saját szemeivel gyakran volt alkalma észlelni. Nem kis részben ez a szemlélet szülte benne azt a mély meggyőződést, hogy helyzetünk hátrányai ellenére is boldogulhatunk, ha a szerves társadalom alaperőit meg-

¹ Meglepő utalás a turanizmus nevű mozgalom gyakorlati hasznára a jövőben. A turáni népek már ma is büszkék velünk való rokonságukra.

erősíteni s annak főtényezőit összhangzatos tevékenységre tudjuk serkenteni.

Így nyilatkoztak meg a társadalomra vonatkozó páratlan becsű gondolatai, melyek különböző irataiban és beszédeiben elszórtan talán csak érdekesek és megkapok, de rendszerességgel egymás mellé állítva, két szempontból is nagyon fontosak. Először azért, mivel így láthatjuk, hogy benne bírtuk első nagy társadalmi bölcselőnket; másodszer pedig, mivel ekként érthetjük meg igazán reformtevékenységének minden időt meghaladó általános nagy értékét. Az ő társadalmi felfogását ugyanis nemcsak több mint egy századnak jó és rossz tapasztalatai, hanem a legújabbkori tudomány is teljes mértékben igazolták. Mint tudományos tételek nem voltak újak ebbeli eszméi már az ő korában sem, de fenkölt lelkén szűrődván át és tüzetesen reánk alkalmaztatván, azoktól bizonyos eredeti varázst, előszereteti értéket, sőt gyakorlati nagy jelentőséget elvitatni nem lehet.

Már első alapvető nagy munkájában írta, hogy az ember társulásra van teremtve. A magányos ember mindent csak egy-egy oldalról lát, mert egyszerre több ponton nem állhat. Innen van az, hogy egynek minden nagyobb dolog nehéz, soknak pedig semmi sem lehetetlen. A társulásnak haszna tehát mérhetetlen. Sajnos, hogy annak lényegéről voltaképp csak kevés embernek van tiszta fogalma. Veleje abban áll, hogy összes erőink és tulajdonságaink egymást mintegy kiegészítve, szövetkezzenek.¹

Közállapotaink és ezeknek megfelelőleg magánviszonyaink is csaknem kétségbeejtők. Mindaz a sok baj, melyet Széchenyi a saját korabeli magyar társadalomban kifogásolt, a körülmények változása folytán

¹ Itt kimaradtak azok a részek, melyek azonosak az előző alfejezetben közöltekkel.

bizonyos módosulással, de egészben véve tényleg ma is megvan. A felvilágosodás századának eltelte után értelmileg haladtunk ugyan, de a felfogások és érzelmek anarchiája azért most is uralkodik itt. A lényegest a lényegtelenről, a szentet a profántól, a józanul lehetséges jót, mely a további haladás lépcsője lehet, az elérhetetlen utópiáktól ma sem tudjuk megkülönböztetni. Ma is hibája a magyarnak, mint akkor volt, mikor ő először kimondta, hogy »vagy nincs önbi-zalma, vagy elbizza magát«. A tetterő ma sem jellemzi társadalmunkat. Kevés ön- és körülményismeret, más szemében mindig gerenda, a magunkéban szálla soha-sem: Széchenyi szerint ezek is oly magyar jellemvonások, melyeket a nemesbülésnek kellene eltüntetni. Pezsgő vérünk ma is uralkodik rajtunk. Hányszor teszünk olyat, amit jóelőre meg nem fontoltunk, vagy, Széchenyi szavai szerint: »mert kedvünk szottyant valamit cselekedni a közjóért, de egyúttal repkényt fűzni halántékaink köré«. Ma is kiseded tárgyakkal bíbelődünk, midőn jéghegyek szorongatnak.

Már 1841-ben mondja Széchenyi a »Kelet Népé«-ben, hogy »nem a szónoki babérokát szomjúhozó hév s az éljen hajhászata, hanem a mindennapi okos, rendes hangyamunka van a teendők során«. És fájdalom, csaknem háromnegyed század múlva is ez a felkiáltás hangzik el ismét a magyar társadalomnak nemzete léteért igazán aggódó számos, de sajnos, aránylag mégis kevés tagjának ajkairól. Állapotát aggasztónak kénytelen elismerni minden józanul gondolkozó, mert hiszen nemcsak idegen elemek támadják ádáz agyarkodással minden oldalról, hanem saját valóját is gonoszindulatú álképletek dűlják. Nem-bánomságunkban kiadtunk minden igazán hatályos anyagi és szellemi tényezőt kezünkéből. A forgalomban és a sajtóban a vezetés nincs úgy hatalmunkban, mint szükségképp kellene és ha nem is könnyű szerrel, de

még ma is lehetne. Az elernyedés, a közöny, a kapkodó és kapaszkodó partikularizmus miatt nem domborodhatik ki a társadalom egysége és a nemzeti szolidaritás. Csaknem oly holtpontra jutottunk, melyről a kislelkűség fatalizmussal, a kaján káröröm pedig számítással már el nem mozdíthatónak és ennek folytán elveszettnek tekinti a balvégzetének menthetetlenül áldozatul esendő magyarságot.

De valamint a jobbak támogatásával Széchenyinek magának sikerült az akkori magyar társadalmat, mely azután kivívta magának a mai magyar államot is, életrevalóvá és alkotásokra képessé tenni, akkép szociális eszméinek tettekben nyilvánuló megszívlelése útján napjainkban szintén lehetséges volna az önmaga iránti kötelességek tudatára ébreszteni a beteg társadalmat.

Természetes azonban, hogy a jelen bajain is csak oly, a mai viszonyokhoz alkalmazott s lélektani alapra fektetett társadalmi politikával lehetne segíteni, mint aminővel ő a maga korabeli magyar nemzetet regenerálta. Nem egyedül vallom, hogy jövőnk elsősorban társadalmunknak erkölcsi alapon való megújhdásától függ. Az ilyen társadalomban ugyanis mindenféle élet-erő megszilárdul. Az sem a kóranyagot, sem az idegen testeket nem tűri meg a maga fokozatosan hatalmassá váló szervezetében, hanem vagy áthasonítja, vagy kiküszöböli azokat. Határt tud szabni nemcsak ellenségei mohó étvágának, mellyel legbecsesebb javaira áhítoznak, hanem a saját fiai oktalan vagy bűnös visszaéléseinek is. Szeretem hinni, hogy még nincs minden elveszve, mert abban biztos vagyok, hogy nemzetünknek szétszórta és elkedvetlenedve, igen sok becses eleme vár a célirányos szervezésre. Legjobb-jaink nem hiába éltek, küzdöttek és haltak meg értünk. Erős hitem, hogy ha javunkat komolyan akarjuk, annyi erőnk még van, amennyi a gyógyulás folya-

matának megindításához szükséges. És vigaszunkra szolgálhatnak az írás ama szavai, melyek szerint az Isten meggyógyíthatóknak teremtette a népeket. De az minden kétség felett bizonyos, hogy az idő sebes folyása oly örvényeket nyit, melyek baljóslatú sötét öle életfeltételeinket fenyegeti elnyeléssel s hogy ennél fogva ismét elérkezett a magunkbaszállás ideje, midőn életösztönünknek erőteljesen érvényesülni kell.

Ez pedig, hitem szerint, csak akkor fog bekövetkezni, ha társadalmunk első megváltójának jól megértett társadalmi politikájához visszatérünk.

Menneyi érzésnek mondotta azt, melyet a körülötünk levő egészséges, derült, boldogságtól sugárzó rokonarcok szemlélete ébreszt bennünk. A feleink,, barátaink és véreink öröme és megelégedése a mienket is bizton felidézi. Mily szerencse ily társaságban élni,, sőt emberi sorsunkhoz képest még erősen küzdeni is. És ezt az erkölcsi nagy élvezetet megszerezhetjük magunknak az észszerű és hű kötelességteljesítés által, amiben pedig nagy és kicsiny, gazdag és szegény, ifjú vagy vén, szóval a maga erejéhez mérten mindenki - mester lehet.

6. Széchenyi közgazdasági alapeszméi.

A Széchenyi-ciklusban tartott harmadik előadás. Megjelent a Széchenyi eszmevilága III. kötetében. 1923.

Nem jár el helyesen az, aki a Legnagyobb Magyar egyes külön minőségeit, mint teljesen önálló és ön-magukban befejezett egészeket kívánja tárgyalni. Azok az életfeladatok, melyek más kisebb halandóknál az illetők létének alapelemeit tették, Széchenyinnél mint egy mérhetetlen nagy küldetésnek többé-kevésbé fontos, de mégis csupán részletei jöhetnek tekintetbe, őt sokáig kiváló közgazdaként becsülték. Mint ilyeneknek volt tekintélye még – később nagyon megszapoz-

rodott – ellenfelei előtt is. Azt tartották róla, hogy egyedül hidegen és pontosan számító gyakorlati szakértője az anyagi világnak, aki mindent arany mérlegre vet s akit nem érdekel semmi, aminek azon nyomatéka nincs. Csodálatos, hogy nemzetének ezt az elsősorban erkölcsi tényezőkkel öntudatosan, következetesen és valóban okszerűen dolgozó regenerátorát egyszerű, sőt egyoldalú, tehát bizonyos tekintetben félszeg szakembernek minősítették kevés híján még a legbelátóbbak is.

De ezen való ámulatom nem jelenti azt, hogy én Széchenyit, mint nemzetgazdát kicsinyíteni akarom azzal a kijelentéssel, hogy nála a nemzetgazdaság tudománya és gyakorlata nem bírt másnak, mint a kiváló, több irányban elsőrendű, de mégis csak az eszköznek jelentőségével. Abban különbözött ő a kizárólag szakemberektől, hogy ezek, ha szakmájukat a maga tényleges valóságában fogják is fel, annak művelését, vagy folytatását akár tehetségök és becsvágyuk, akár körülményeik korlátolt voltánál fogva önként, vagy szükségkép életcélnak tekintik.

Széchenyi, midőn nagy missziójának tudatára jutott, egészen másként gondolkozott. Sokkal magasabb életcélt látott maga előtt, amelynek megközelítéséhez az alkalmas eszközöket és módokat az előre megfontolt öntudatossággal határos intuícióval állapította meg. Világ című munkájának több helyén a következőképp nyilatkozik erről:¹ »Meg vagyok róla győződve, hogy aki munkámat figyelmesen olvassa, a nyereséget, pénzt és életkellemeket nem értelmezi úgy, mintha azokat egy magasabb cél eszközeinél egyebeknek kívánnám tekinteni«. De nyomatékosan foglalkozik velők, mivel látta, hogy az ő korában nálunk uralkodó közigazdasági nézetek nagyon

¹ Első kiadás, 200-210. lapok.

elmaradottak, pedig azok fejlesztésében ki nem számítható nagy hasznot látott. »Ennek meggondolása bírt arra, – írja ugyanott – hogy a pénz, vagyon, nyereség, haszon, hitel és más effélék megérthetése és lényegök felfoghatása céljából annyira fáradozzam. A gazdasági számítás tulajdonképpen soha sem volt kedves foglalatosságom, s gyakran kellett nevetnem, hogy eleinte a jószándék, később a kénytelenség mennyire vittek azon tudomány megismerésében, melyhez természetemnél fogva kedvem nem volt, sőt iránta korábban ellenszenvvel viseltetem. De férfias nyíltsággal meg akartam értetni hazámfiaival, hogy a szegénység lehetetlenné teszi az értelem és az erkölcsiség fejlődését. Gyakran megtörténik, hogy hazaszereztünk csak pusztá szó, vagy legfeljebb szép gerjedelem marad, de nem azért, mivel keblünk, melyből fakad, tisztátalan lenne, hanem egyszerűen azért, mivel nincsen pénzünk. Midőn a világ zajában kellene tapasztalatokat és élettudományt gyűjtenünk, akkor legszebb éveinket elvonultságban töltjük. Nem azért, mivel vakandmódra félnénk a világtól, hanem csupán mivel nincs pénzünk. Gazdaságunkat és gyermekeinket is nem azért hanyagoljuk el, mintha nem szeretnénk őket, hanem mivel nem győzzük költséggel. A szegény nem utazhat és összehasonlításokat alig tehet, csak keveset tapasztal s még a legszükségesebb ismeretek megszerzésében is folyton nehézségekbe ütközik. Az értelmi fejletlenség pedig előbb-utóbb, de minden bizonnyal függésbe hoz bennünket valakitől, mert az értelmi súly egyedül teremti meg a valódi felsőbbiséget ezen a világon. A szegénység tehát napjainkban karöltve jár a szolgasággal s mivel számtalanszor akadály abban, hogy a köz iránti kötelességeinket teljesítsük, elaljasodásra, ami megint fokozottabb szegénységre vezet. Ezeknél fogva a pénz és vagyon iránti gond, bármily szűkkeblűnek lássék s bármily

unalmas, sőt gúny és nevetség tárgya legyen is, az egyesnek és társadalomnak már csak azért is elengedhetetlen kötelessége, nehogy elaljasodjunk s szolgaságba törpüljünk. A vagyonosodás tehát reánk nézve a lét vagy nem lét kérdése.«

Azonban Széchenyi mindig kiemelte, s félreértetése azért kora bámulatos hátralékosságának jele, hogy a gazdagságon nem egyedül a tőkeerőt s a jól megművelt földeket kell érteni, hanem a henyesség megszüntét minden irányban: a szorgalmat, a jobb nevelést, a külföldön szerzett becses tapasztalatokat, szóval az ember nagyobb belbecsét is.¹ Hogy tehát valamely ország gazdag lehessen, minél több lakosát fel kell ébreszteni szorgalomra és állhatatos munkára. De a vagyonoságnak bizonyos tekintetben alkatrésze az erkölcsi megelégedés is, mely annak nyomán jár. A vagyon így kétségkívül eszköze a nemzeti lét minden irányban való fejlesztésének. Nem szükséges, hogy az anyag uralkodjék felettünk, de mivel a szegénység a kétes tettek zavarába hajtja az egyént és a nemzetet, a vagyon mind a kettő lelki tisztaságának és függetlenségének egyik főfeltétele. Ez azonban más, nem anyagi mozzanatokkal van szoros összefüggésben. Hiszen az egész ország csak úgy lehet gazdag, ha lakosai előítéletektől mentek, tisztán látók, józanok,, szorgalmasak, takarékosak és erősek.

Ott, ahol sok oly ember van, aki még munkálkodhatnék és sok a mívele nen vagy rosszul művelt termékeny föld, valami nagy-nagy hibának kell lenni.

De ennek a hibának kitalálása és orvosszereinek megállapítása nem könnyű. A nemzetgazdaság kérdéseire vonatkozólag – mondja a *Hitel*-ben – egyáltalán könnyen tévedhetünk, mert nehéz kifürkészni, hogy

¹ Stádium, 43. lap.

ott valamely jelenségnek mi az oka és mi a következése. E kettőt gyakran összecserelelik.

Nagyon jól ismerte a nemzetgazdasági törvények szem előtt tartásának fontosságát. Többször hangsúlyozta az általános nézetek behaló elemzésének szükséges voltát is. Hiszen – mondja – ha ezek hiányosak vagy hibásak, teljességgel nem szolgálhatnak megbízható alapul bármely specialitás számára; már pedig kívánatos, hogy specialitásokra adva magunkat, célszerűen alkossunk életrevaló dolgokat.

Széchenyi maga közgazdasági elméletet nem írt, de műveinek általános igazságokat tartalmazó részeiből ilyent nem nagyon nehéz összeállítani. Ezek és alkotásainak szelleme adják azt az alapot, melyen őt mint nemzetgazdát meg lehet ítélni. És ez ítélet, mely illetékes szakférfiak ajkairól már régen elhangzott, épenséggel nem kedvezőtlen reánézve.

Az ő első és legnagyobb kritikusa azonban az élet volt, mely törekvéseit és vállalkozásait fényes eredményekkel koronázta. Volt idő, midőn hazánkban az ő neve valamely vállalat élén sikerültének csalahatatlan biztosítékául fogadtatott el. Ez így volt közpályája utolsó percéig, akkor is, midőn általános politikai irányának annyi és oly hatalmas ellenfele támadt. És ezen nem is csodálkozhatunk, ha közgazdasági felfogásán nem felületesen, hanem rendszeresen tekintünk végig.

Ezt előttem már többen megtették. így nevezetesen Kautz Gyula, aki a nemzetgazdasági eszmék fejlődésének történetéről hazánkban először írva, azt mondja, hogy »egész sora azon nagy tudományi igazságoknak, melyeket éppen a XIX. század második negyedének első fele fejtett ki s amelyeket elsőrangú szakférfiak juttattak a világirodalomban érvényre, iratain végig hangzik«. Számtalanszor hivatkozik Szé-

chenyi a nemzetgazdaság tudományának korifeusaira, de egyik sem gyakorolt reá oly befolyást, hogy eszmeneteiknek magát szolgálilag alárendelte volna. Kautz Gyula megállapítja, hogy Széchenyi egyike volt a legelső állambölcseleőknek és nemzetgazdasági íróknak egész Európában, akik a nemzet- és államgazdaság körében a tapasztalati, induktív módszert tudatosan alkalmazták és érvényre emelték, ő volt – szerinte – kétségkívül az első teoretikus, aki »a szellemi és ipari (jobban mondva: gazdasági) érdekek kapcsolatát és együttes tekintetbevételének fontosságát tanította«. Hogy Kautz nyilatkozata mily alapos, az már a felhozottakból is fényesen kiderül.

Azt a fáradságot vettem magamnak valamivel több, mint két évtizeddel ezelőtt, hogy közgazdasági eszméit eleinte a magam később a nyilvánosság számára is az újabb tudományos elmélet beosztása szerint rendszerbe igyekezzem foglalni. Ekkor győződtem meg arról, hogy az ő sokat dicsért nemzetgazdasági intuíciója csak névleg volt ilyen, mert eljárása tulajdonképp tudományos igazságok, bizonyos tekintetben a természeti törvények jellegével bíró gazdasági szabályszerűségek alapos ismeretén nyugodott.

Vannak nemzetgazdasági eszméi között olyanok, melyek csak az ő korabeli viszonyokra alkalmazhatók. Mások ellenben általános érvényűek. Ezek egy része megint olyan, melyeket ma mindenki aranyigazságoknak ismer el, de mikor azoknak nálunk Széchenyi adott kifejezést, legalább az ő formulázásában, igazán újak voltak. Ezeknek az aranyigazságoknak jórésze Széchenyinek a mi hazai viszonyainkról szóló megállapításai és azokkal szemben folytatott eljárásunk éles bírálatát képezik. Ezeket ma is érdemes megiszívlelni, mert találóan jelzik, hogy általában minő irányban és mily szellemben kell itt közgazdasági politikát folytatni.

Amit például éghajlatunkról, földrajzi fekvésünkről, talajviszonyainkról, az emberi szükségek és szükségletek természetéről s termelési meg fogyasztási hajlamainkról mond, folyton szem előtt volnának tartandók.

A gazdálkodás alapelveinek és főtörvényszerűségeinek ma is kifogástalan megállapítása után gazdasági tulajdonainkat mélyrehatóan boncolja. Közgazdasági politikai felfogását azzal az ügyes fordulattal, hogy a gazdálkodás alaptényezője voltaképp az ember, bekapcsolja azután a társadalmi politikába, melynek tudvalevőleg nagy mestere volt. Részint nyilatkozataival, részint nagyszabású kezdeményezéseivel és alkotásaival végig megy a nemzetgazdaság alkalmazott tanain is, hogy ismét odajusson, ahonnan kiindult, az észszerűen gazdálkodó és épp azért boldoguló ember és nemzet plasztikusan kidomborodó jellemzéséhez. Ezekben a nyilatkozatokban a tartalom helyessége szabály szerint párosul a kifejezés megkapó szellemességével, sőt festői voltával. Ez úton akkor sem válik banálissá vagy – amitől nagyon félt – unalmassá, ha régi, közkeletű nézeteket fejteget is. És meg kell jegyezni, hogy meggyőződése a dolgok lényegére vonatkozólag összes nyilatkozataiban nagyon következetes. Egyes intézmények és eljárások szabályozásáról való eleven felfogása azonban a körülmények különböző alakulásához és azokra nézve szerzett tapasztalataihoz módosul. Egy-két példa mindezt szembeűnően fogja megmutatni.

Az emberi szükség expanzív természetét és mint az egész gazdasági élet kiinduló pontjának mérhetetlen jelentőségét igen érdekesen és az abban való mély elmerüléssel elemzi. Ismételve hangoztatja, hogy az emberi kultúrának legfőbb rugója a terjeszkedő természete folytán szakadatlanul működő hiányérzet. Mennél többen kívánják meg az élet kellemeit, annál

nagyobb lesz az iparkodás és a munkakedv, mely azután a sivatagokat és a mocsaras vidékeket is viruló tájakká változtatja, Emberi rendeltetésünk a tökély felé való törekvés. Ennek pedig az útja az, ha a teremtő minél több testi és lelki adományának hasznát tudjuk venni és azok élvezetében részesítjük embertársainkat is. Ezáltal csak a természet nagy törvényeinek teszünk eleget. Legfőbb alapul ennél fogva nem az anyagi kincseket, hanem a lélek gazdagságát kell elfogadnunk.

Földrajzi fekvésünket se gyalázzuk, hanem előnyeivel élve, hátrányait igyekezzünk ellensúlyozni. Az éghajlat hatásának igen bő elemzése foglaltatik *Pesti por és sár* című értekezésében, ahol annak befolyását a termelésre, a lakásra és általában az építkezésre nagyon tüzetesen és szellemesen tárgyalja. Klímánk előnyeit és hátrányait szépen hozza kapcsolatba különböző feladataink megoldásával és arra a következtetésre jut, hogy ha éghajlatunk jellegtelen, változékony, megbízhatatlan volta miatt sok bajt okoz is, ha abban a természet ajándékával szemben az, amit mellette csekély fáradsággal szerezhetünk meg, igazán véve kevés és bizonytalan; viszont állhatatos munkával előrelátással és takarékosággal sokat tehetünk mellette is gyarapodásunk érdekében, de csak úgy, ha hátrányaihoz alkalmazkodunk, azokat enyhítjük, előnyeit pedig felhasználjuk. Sokkal rosszabb klímával is boldogultak már nemzetek az ilyen törekvés útján.

Földrajzi fekvésünk által szintén nincs elragadtatva. Tudja, hogy a geográfiának a nemzetek kisebb vagy nagyobb, lassúbb vagy gyorsabb fejlődésére minő hatása van. De tudja azt is, hogy tévedés mindent annak tulajdonítani, mert ugyanazon földrajzi viszonyok más és más népeknél igen különböző eredményekre vezettek. Néha, sőt nem is nagyon ritkán, látszólag kedvezőtlen körülmények közt az erőteljesebb

és kiválóbb emberekből álló nemzet jobban fog boldogulni, mint a kedvezőbbek között a silány. Spanyolország mennyire hátramaradt, pedig mindig kitűnő fekvése volt és van ma is. Franciaország földrajzi fekvése nem rossz és mégis hátrább van Nagy-Britanniánál. Miért van százszor több műveltség Szászországban, mint Sziciliában? Mennyire elmaradtak Byzanc és Hellas örökösei az újkori nyugati nemzetekhez képest. A haladás nyitja ugyanis igazán a lakosokban található fel; azok emelésére és fejlesztésére kell tehát a fősúlyt vetni.

Magyarország tengertelen területének geográfiai fekvése nem egy tekintetben mostoha. Nagy bajunk, hogy rossz szomszédaink vannak, akiktől sem kultúrában, sem gazdasági vagy politikai tekintetben sok jót nem várhatunk. Vizeink vadtermészetűek és folyóink iránya jelen viszonyaink között reánk nézve nem a legkedvezőbb. Utaink az ország nagy részében járhatatlanok, csatornáink ritkák és hibásak, pedig alig van szerinte ország, mely a keresztül-kasul csatornázásra alkalmasabb lenne, mint hazánk. Ha mindez nem így volna, akkor valószínűleg jobban haladtunk volna.

Miután azonban a geográfiai fekvést nem lehet megváltoztatni, ennél fogva nekünk kell mozgékonyabbnak lennünk, mert a kultúra és civilizáció alapja nem egyedül az, hanem a néppel való kölcsönhatása s ennek szabadsága, vállalkozási és vetélkedési szelleme. Amannak előnyeit használjuk ki, emezeknek pedig vérünkbe való beszivárgását mozdítsuk elő. Arra értelmünk és erkölcsiségünk javítása, erre pedig életmódunk átalakítása által lehet hatni. Oda kell törekedni, hogy a lakosságnak bő alkalma legyen látni, tanulni, összehasonlítani és gyakorlati úton-módon az élettapasztalatokból helyes következtetéseket levonni. A legelői álló nemzetek példájából kiviláglik,

hogy a durvaság nem jele sem az erőnek, sem az erénynek s hogy az istenadta élvezetekért és kellemségekért meg kell vívni a természettel, melyet így engedékenységre bírhatunk. Ha valamely nemzetnek minden tagja saját jólétét e küzdelem által megteremteni igyekszik, ebből oly közmunkásság, s mivel a gazdasági jó tulajdonok nyomában kiváló erkölcsi arravalóságok is járnak, oly közerény keletkezik, mely a szabadságra, önállóságra megérleli a nemzeteket; másként a zsarnokok járma alatt csak szegény és szolga népek maradnának. Szülőföldünket agyvelőnk és kezünk munkájának kell emelni. Ez a természeti tényező valóban becses, de csak úgy, ha okosan meg tudjuk becsülni. A jó fekvés és véletlenül összegyűlt vagyon magában nem biztosítéka a nemzeti jólétnek és nagyságnak. A kezdet nehézségei ne riasszanak vissza. Az angol nép sem rakta le gyarapodásának talapzatát pénzzel, hanem jól elrendezett eszes és rendszeres munkával; a tanító sem kezdte tanítással, hanem tanulással. Tehát magunkat képezve dolgozzunk és gondolkodva gazdálkodjunk. Nem a természet mostohasága az oka, ha nagy nemzeti vagyonunk nincs, hanem mi magunk. Velence, Genua és Hollandia aranybányák, sőt termőtalaj nélkül is Európa minden kincseivel fénylettek valaha, mert az emberi ész tömegesen vitte oda a pénzt. Azt mondja a *Világ*-ban Széchenyi: A munka a nemzeti gazdaság talpköve; ezt hirdeti Smith, Say, Ricardo, Malthus és Sismondi. Pedig nem a munka magában, hanem igenis a jól elrendezett munka, szóval az ész a nemzeti gazdagság alapja. A tehetséges, tanult munkás több sikerre számíthat, mint a tehetségtelen és tudatlan. Legfőbb bajunk, hogy nemcsak a pénzzel, hanem az idővel és a munkával sem tudunk helyesen bánni. A mindennapi munkásság és gyakorlás által nagy tökélyre fejleszthetjük természetes tulajdonságainkat,

sot idővel még oly dolgokban is ügyességet nyerünk, melyekhez kevés a természetes hajlamunk. A legtöbb embernek nálunk nagy hibája, hogy igen sok akar lenni, pedig tökéletesek egyben sem, kiválók is csak kevésben lehetünk. Csupán azt művelhetjük nagy ügyességgel s a magunk és mások meglegedésére, amit mesterség, hivatás, szakma és nem időtöltésképen üzünk. Egy legyen gondjaink fő tárgya; minden mást csak mellékesen, mint valamely szórakozást, pihenésképen folytassunk.

De ugyanazon munkakörben is sokat kezdeni egyszerre többnyire felette ártalmas. Aki így cselekszik, rendszeren nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint az az agár, amely több nyulat kerget egyszerre. A munkafelosztás a viszonyok fejlődésével azután minden téren továbbvihető s így a siker minden valószínűség szerint folyton nagyobb lesz.

Azonban a munkafelosztás sem lehet eredményes a munka egyesítése nélkül. Az az árkádiai életmód, mely mellett mindenki magának készít mindent, nem a mi korunké. De viszont a jó munkásnak a saját helyzetéről és természeti körülményeiről tiszta fogalommal kell bírnia, mert ez úgyszólván kiegészítő alkatrésze önismeretének. Továbbá társaival együtt, egymás kezére kell dolgoznia. Csak így maradunk meg erőseknek és vagyunk képesek a munka felosztása révén valamit alkotni.

A jól elrendezett munka követelménye az is, hogy a vezetés a tehetségeket és tanultakat illeti. Ez a természet rendelése. Az életképes népet ily vezetés mellett a nehézségek és akadályok nem csüggesztik, hanem testi és lelki tulajdonait jobban kifejlesztvén, a mostoha természetet is engedékenységre kényszeríti. Annak ellenkezése a derék ember bátorságát nem törli meg, hanem csak fokozza erejét. Így állja meg helyét az életre való nemzet jórészt kedve-

zötlen termelési és más (mondjuk jelenleg politikai) viszonyok között is.

Azután kiemeli Széchenyi, hogy a siker pedig éltet, erősít és boldogít. A teremtőnek mindenünkben él egy-egy kis szikrája. Teljesen csak az nyugtat meg bennünket, ha erőnk és tehetségünkhöz mértén képesek vagyunk alkotni valamit. Nézzünk végig az embereken: a leghatalmasabbtól a legkisebbig – kevés kivétellel – öntudattal vagy anélkül – teremt vagy teremteni törekszik s ha ezt nem éri el, annak nincs más oka, mint az ő tudatlansága vagy gyöngesége. Ha azonban valamit alkothatott a nem teljesen romlott ember: a gazda, a családapa, a mesterember vagy napszámos, mindegyik valamely meg nem magyarázható kellemes meglepetést érez keblében, sőt alkotása közben, különösen utána, a halhatatlanok országából eredni látszó jó érzés boldogítja őt. A meglett férfit semmi sem tölti el oly malasztal, mint midőn a maga hatáskörében Corregióval így kiáthat fel: *anch'io sono pittore!* Ha igazi szakértőnk nincs, de csak addig, míg nem képezünk magunknak, akkor külföldről hozassunk ilyeneket. A kontárokban azonban tért engedni soha sem szabad. Honfiaink külföldön is minél többen mennél többet tanuljanak. Az idegen példákból azonban főleg ne az eljárás részleteit, hanem azok vezérelveit és szempontjait igyekezzünk megtanulni. A régieknél is ne azt nézzük, hogy mit tettek, hanem, hogy miként, milyen elhatározással és kitartással végezték azt.

Szakszerűen kell javítanunk elsősorban a nyers-termelést. Annak termékeit azután lehetőleg dolgozzuk fel itthon. Ásványainkkal ügyesebben bánjunk el, erdeinket pótoljuk és rendezzük. Jobb rendszerrel, szorgalommal és észszerűen beruházott tőkékkel két-három, sőt tízszer annyit tudnánk lassanként elő,

állítani. Íme, a mi korunk egyik jelszava: a többtermelés.

A jobb rendszer pedig sok tekintetben tőlünk függ, mert ki gátolhat bennünket abban, hogy előítéleteinkkel felhagyjunk, ismereteinket kiigazítsuk és tapasztalatainkat bővítsük? Ekkép pusztáink felvirágoztatása a mi kezeinkben van. A hitelügy kellő szabályozása után, melyre oly nagy súlyt vetett, Széchenyi mondása szerint a szükséges tőkének sem leszünk híjával. Megrója azt, hogy nem tudjuk a hazafiság és jó gazdálkodás követelményeit egymással megegyeztetni. Pedig e kettő különbsége, de összefüggése is világos. Aki jó hazafi akar lenni, az legyen egyszersmind jó gazda is. Számos jóakarátú hazafi azért merőben tehetetlen, mert a közjó előmozdításához üres fohászkodásnál nem járulhat egyébbel.

Általános rossz szokás, ha nem jól megy a dolgunk, a kormányra való hivatkozás. Óriási hibánk, hogy a bajok okát mindig inkább másutt, mint ahol vannak, másokban s elsősorban nem mi magunkban keressük. Ritkán, vagy sohasem okoljuk saját restségünket, pazarlásunkat, hiányos kombinációnkat s állhatatlanságunkat; hanem főleg a körülmények mostohaságát, a velünk, vagy alattunk dolgozók kajánságát és rosszakarátát, a balsorsot, rossz csillagzatunkat s a szerencsétlen végzetet. Mindennek hibás voltát felderíti az ész. Ezt tartja Széchenyi az igazi kincsnek, mert az emberi agyvelő teljesen kifejlődve, minden nagynak, szépnak és nemesnek szülőoka s a földgömbön az a legnagyobb hatalom. Talán azért nem tudja ezt a sokaság, mert annak uralma oly könnyű és szelíd. Hát mi virágoztat fel egyes országokat még akkor is, ha fekvésük nem kedvező s enged elhalni másokat, habár fekvésük nagyon előnyös is? Hol van az igazi nemzeti élet és halál oka elrejtve? A feleletet megtaláljuk, ha meggondoljuk azt, hogy

az okosság a szikla felett is kertet képes teremteni s a tudomány még Palmyra sívó fövényére is bájtot varázsolhat. Ellenben a butaság a legszebb vidékekre is gyászleplet borít s még Árkádia virányait is szomorú vadonokká alakítja át.

A nemzet értelmiségének fejlesztésére azért gazdasági szempontból is nagy súlyt kell vetni. A gazdasági élet értelmes folytatása a nyerstermelés fejlesztésével maga után vonná az iparnak és kereskedelemnek haladását is. Ezzel nyerne mindenki, aki fáradni és dolgozni akar. A nemzeti jólét kútfejei nem oly közel fekszenek a föld felszínéhez, hogy azokból egyszerűen meríthetnénk. Munka és fáradság nélkül nincs gazdagság. Kérdik, hogy miért nem boldogul nálunk sem gyár, sem kereskedés úgy, mint kellene? Ennek oka nem valami külső körülményben, hanem az erkölcsi tényező gyöngeségében rejlik. Ha azt az erkölcsi tényezőt minden embertársunkban nem fogjuk megbecsülni, a nyerstermelő folyton por és sár közt fog szerénykedni, a fogyasztó pedig nem költhet eleget s amit fogyaszt, azt is többnyire külföldről hozatja, oda pedig állandóan nevezetes kivitele nincs. Így marazmusban élni igazán nem nagy boldogság és nem nagy dicsőség.

Ezért akarta a jobbgység fokozatos felszabadítását, az ösiség eltörlését, a hitel megalapozását, a törvény előtti egyenlőséget, a régi feudális lekötöttség megszüntetését, az általános teherviselés behozatalát, a versenynek s általában a nemzetgazdasági erők szabad érvényesülésének biztosítását. Javítani kívánta a nemzeti jellegű közlekedést, ami egész külön nagy tanulmányra való tárgy. Én itt csak a forgalmi politikára vonatkozó nagy alkotásaira és kitűnő tervezeteire utalok. Fejleszteni kívánta a városi életet is, de, ami kiemelendő, nem a vidék rovására. Műveiben mindezekről, folyton a magyarság veszélyeztetésének

lehető elkerülését, sőt gyarapítását és emelését hangsúlyozva, igen bőven és igen szépen nyilatkozik, sőt behatóan értekezik. Nem elfogult egy termelőosztály javára sem a többiekkel szemben. Ismeri mindegyiknek fontosságát a nemzet arányos kialakulása szempontjából. Tévedés azt hinni, mintha Széchenyi a mezőgazdaság iránt egyoldalú szeretettel viseltetett volna. Igaz, hogy mint létező fontos alappal elsősorban számolt a földműveléssel, de hogy a többi termelési ágakról miként vélekedett, arról egy pár idézet felvilágosíthat mindenkit. »Ma oly divatos gyárakról és kereskedelemről beszélni, – mondja – de a legtöbb, aki erről fecseg, az ilyenek száma pedig légió, azokkal a legtávolabbról sincs tisztában. Azt hiszik, hogy csak lelkesednünk s beszélnünk kell és akkor majd lesz gyáriparunk. Az ipar és kereskedelem nem oly egyszerű dolog; azok felvirágoztatása hideg számítást, tudást, pénzerőt s a rendnek úgyszólván kegyeletes tiszteletét követeli. Nevetséges az az állítás, hogy a magyar hon még nem volna megérve a gyáriparra; de éppoly émelygős nézet az is, hogy iparilag önállók lehetünk. Magyarország nem egy része igen alkalmas a gyáriparra és pedig azok, ahol kevés a jó föld és sűrű a lakosság. Szeretném tudni, hogy mikor üt hát itten az iparfejlesztés órája, ha eddig még nem ütött. Ellenben a magyar alföldön a munkáskezeket a földműveléstől elvonni az ország gazdasági érdekeinek meg rövidítése volna. De ne féljünk, ez nem is lehetséges, mert az élet kineveti a hamis elméleteket s egy-két mesterséges felfújít és ügyvel-bajjal tatarozott fabrika még nem gyáripar«.

Ezzel összhangban a védegyleti mozgalmat, melyben több volt az ellenzéki politika, mint a közgazdaság, nem is helyeselte. Arra vonatkozó ítéletei és jóslatai is tökéletesen beváltak. Nem tartotta természetesnek, lélektani alapon mozognak és sikertelenségét előre

látta. Híven ahhoz a meggyőződéshez, hogy a gazdálkodás és a hazafiasság kívánalmait nem kell összezavarni, az ipari fejlődést is reális alapokon óhajtotta. Ennél az óhajnál és érvelésnél azonban nem maradt meg, hanem a Hengermalom létesítése által megteremtette a világgraszoló jelentőségűvé fejlődött magyar lisztipart. Gyakorlati odaadó közreműködésével mutatta meg itt is, hogy mik az ipar életető elemei.

Általában amily sikeresen dolgozott a lótenyésztés, később az állattenyésztés, a selyemtermelés s az egész földművelés javítására s az Országos Magyar Gazdasági Egyesület létesítése által azok folytonos ápolásáról is gondoskodott, éppolyan mély belátással és szerencsésen működött a forgalom emelésén is. A Tiszaszabályozás, mely által több száz négyzetföld termőfölddel gazdagította az országot, nem nagyobb érdeme, mint a Duna áthidalása és szabályozása, a gőzhajózás megindítása főfolyamainkon és a Balatonon, az első nagy közlekedési terv készítése, melyben a nemzeti forgalmi politika alapelvei vannak letéve, a kisebb iparágak áldozatteljes felkarolása, a városi élet meghonosítására és gyarapítására való buzgó törekvése és ezek érdekében kieszelt okszerű kezdeményezései. Nem kerülte el figyelmét a nemzet gazdasági életének egyetlen jelensége sem. Azck benső természetrajzát egyenként és együttesen is, habár néha csak egy pár vázoló tollvonással, megírta. A *Stádium*-ban például ez a rajza foglaltatik: »A nemzetgazdaság alapja a nemzeti fogyasztás. Enélkül nem lehet nagy forgalom, de biztosan még nagy termelés sem. Legyen csak ak az árút keresi és megfizeti, akkor akad elég fáradozó, aki javakat termel. A vásárlás azonban a fizetőképességtől függ, annak megerősödésére pedig közbiztonság, szabadság, munkakedv s pozitív és negatív kitartás bírnak a legnagyobb befolyással. A gazdaság terén a rend, forgalmi és alkotmányos szabadság az első

követelmények. A szabad külkereskedelem azonban kölcsönösséget tételez fel. Nekünk tehát a gazdag szomszédok közelsége határozott előny. Volna csak hazánk minden sarkán egy-egy Bécs, ebből több haszna volna az országnak, mint déli és délkeleti mai szomszédainktól. De viszont Ausztriának is érdekében áll, hogy hazánk gazdag és nagy legyen. Ki kételkedhetik ugyanis abban, hogy Bécs és általában Ausztria gazdagságának nagy részét Magyarországnak köszönheti«.

Nem idegenkedett a külföldi tőkétől sem, mert észszerű felhasználásának előnyös természetét jól ismerte. De a munkáselemlről sem feledkezett meg» Számos nyilatkozatát ismerjük róla. Beszédeiben így szól: »Ha a gyáripar felvirágoztatását akarjuk, akkor oly világ legyen itt, melyben el lehessen mondani, hogy noha alacsonyállású ember vagyok, de mint véres verejtékkel dolgozó munkásnak kegy senkitől sem kell. Habár süvegemet leveszem minden ember előtt, bennem is él az a tudat, hogy oly polgár vagyok mint bárki más. Mi kereskedést és nagy forgalmat akarunk. Már pedig mindenki tudja, hogy ilyeneknek a városok a gócpontjai. Tehát fejlesszük azokat. Ott lesz erős munkásosztályunk. Ott lesz munkaalkalom is bőven«. Az általános emberi jólét tényezőinek tárgyilagos elemzése közben sem feledkezik meg Széchenyi soha a nemzeti boldogulás feltételeiről, a földnek és lakosainak magyarságáról. Egy pár szóval meg akarok tehát még emlékezni az ő birtok- és népesedési politikájáról. A magyarság boldogulásának felépülését azonban a legszilárdabb bázison, a természetes, igazság alapján kívánta. A terület és lakossága az államfő alkatelemei. Erről bővebben később. A birtokpolitika fontosságára Széchenyi a következő okoskodással utal: »Legyen bár törvényeink, kormányzé- sékeink s az igazságszolgáltatás nyelve mindenütt

a magyar, hangozzék bár királyunk és fenséges családja ajkairól a hazai nyelv, taníttassék bár minden iskolában a tudomány magyarul, legyenek ország-szerte magyar lobogók és pénzek, mindez nem menti meg a nemzetet az enyészettől, ha a magyar birtok idegen kezekre jutna s a magyar faj koldusnéppé válnék a saját honában. Pedig inkább félhetünk e veszélytől, mint akármitől, mivel az anyagi jólét forrásai nálunk fejletlenül hevernek, a pazarlás napirenden van, sőt a szorgalom sem gyümölcsözik eléggé, hiszen a földbirtok hozadéka parányi«. Ezeknél csak a következő mondásai aktuálisabbak: »A magyar birtokot idegen kézre juttatni öngyilkosság és csak jó gazdálkodással kerülhetjük el, mert a törvények által nyújtható papirosvédelem merőben elégtelen. Azokat a leskelődő ravaszok és idegen élelmesek kijátsszák s ezen az alapon a jövő minden kecsagetése ábránd marad«. A jobbagyságot ő is földtulajdonhoz akarta juttatni, de úgy, hogy azért a volt földesurak, mert a magyarság becses elemeit látta bennük, ne menjenek tönkre. Szerinte az eladósodott földesúrnak a földhöz és az urasághoz csak annyi köze van, mint a titkos tanácsosnak a státusz-titkokhoz. Átmenetes, kötelező, rendszeres megváltás útján kívánta a birtokrendezést. Az átmenet alatt pedig egy jobban gazdálkodó s az új viszonyokhoz alkalmazkodni képes, a réginél okosabb, derekabb és nemesebb nemzedéket akart nevelni. Annyi mindenféle megszakításon ment keresztül a magyarság, hogy annak még egy újabb ismétlődését – nem ok nélkül – végzetesnek tartotta. Ezért még oly intézményeket, mint a hitbizomány és a minimum, korábban vallott ellentétes nézeteivel szemben, sem tartott egészen elvetendőknak, csak kellőleg szabályozni kívánta azokat. A birtokválságtól minden alakban félt. Szerinte nekünk egy napot sem szabad veszíteni, hogy a magyar birtokosban az ingatlan vagyonához

való szívós ragaszkodást felébresszük s nyomasztó helyzetéből, azzal pedig a veszélyből kiemeljük őt. Állapotunk e részben – mint írta – olyan, hogy ha az még két-három évtizedig tart, meglehet, hogy az orvoslás már elkésett. Ez az elmerülés, ez a veszély tudvalevőleg ma ismét nagy mértékben megvan; a Széchenyi aggodalmainak hangoztatása korunkban tehát megint, fájdalom, nagyon időszerű.

A népesedésre vonatkozó nézetein félreismerhetetlen Malthus tanának a hatása. Csakhogy ő a népesség szaporodását semmivel sem kívánta megakasztani, azért foglalkozott annyit és oly behatóan a megélhetési viszonyok javításának tudományával és gyakorlataival. De a magyarság számát és életmódjával annak mindenek felett minőségét ő párhuzamosan és összhangzatosan akarta emelni s rendszerébe azt is beleillesztette, hogy a valódi közművelődés erősítő hatása annak igazán javára váljék.

Mondta ugyan Széchenyi többször, hogy kevesen vagyunk, sőt a meg nem alapozott szóhasználat szerint úgy is nyilatkozott volna, hogy emiatt még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, azonban, miként az a következőkből kiderül, ő a nagy népszaporaságot és sűrűséget önmagában nem tekintette abszolút jónak. Ezekről a *Stádium* és *önismeret* című nagyobb munkáiban s egyes beszédeiben tesz említést. »A népesedés mai állását hazánkban – írja –, miután a magyar vérrel mindig pazarul bántak el . . . valami csodának tulajdoníthatjuk.« De voltaképp nem is a nép mennyisége elégtelen, hanem gyenge minősége a baj. A kiváló népesség, ha szaporodásának előfeltételei valahol megvannak, gyorsan gyarapodik, viszont a nagyobb népesség is elpusztul, ha egyénileg és társadalmilag észszerűtlenül él. Ide tartozik az is, ha sokan a kellő számú népesség híjáról fecsegnek, de a népesedést egyenesen csorbító, undok és ádáz elemek

közt lustán veszteg, tétlenül ülnek. »Én hátramaradásunkat értelmi erőnk és nemzeti érzésünk fejletlen voltának tulajdonítom, azért összpontosítom minden tehetségemet ezek kifejtésére. Hány van, aki a népesség nagy száma mellett buzog, de semmivel sem járul az egészségtelen, mérget lehelő posvány ok lecsapolásához vagy kiszáritásához. Ezek kívánják az okozatot, de az okot akarni nincs erejük. A nagyobb számban vélik feltalálhatni az üdvöt, mintha bizony a durva nagy számban több lenne a vonzó és olvasztó erő, mint a kicsinyben, ha ez a civilizáció kincsével bővelkedik.«

A Széchenyi kora óta számban, anyagi, fizikai és szellemi erőben sokat gyarapodtunk. Az ő regenerátori működésének ebben oroslánrésze s neki óriási érdeme van. De feladataink és nehézségeink is roppant mértékben nőnek. És ezek oly természetűek, hogy velük csupán gazdasági eszközökkel és nyers erővel, sot egyszerűen szakértelemmel sem lehet megküzdeni. Oda, hogy győzhessünk, ma mindenkefelett nagy morális erő kell. Ezt a nemzet egy része, mindig bámulattal és mély hálával említendő katonáink megmutatták. Az ő mondása szerint éppen mert helyzetünk nehezebb, azért kell nekünk a polgári erény magasabb fokán állani. Széchenyi azért a fokozatos és arányos emelkedésre buzdított folyton, mindenütt. Az ő igazi nagysága főleg abban áll hogy erre életével a legszebb példát maga adta. őt nem lehet elválasztani tanításaitól, mert ezek nélküle kihűlnek s akaratkeltő és erősítő hatásuk megszűnik.

Az ő nemzetgazdasági felfogásában is egyenlő értéke van az anyagi élet törvényszerűségeit hirdető oktatásnak és a gazdag etikai elem érvényesülésének, ami által közel félszázaddal előzte meg magát a tudomány haladását; továbbá nevezetes, hogy közgazdasági hitvallása az ő kipróbált dús tapasztalatain

nyugszik és bámulatos sikerei által annak szembeszökő becsét oly fényesen kimutatta.

Carlyle Tamás éppen a Széchenyi közgazdasági tevékenységének idején hangoztatta Angliában, hogy a politikai gazdaságtan igen szomorú, sivár tudomány, a dismal science. A nemzetgazdaságtannak ezt a félre- ismerését a legkorábban és a legmeggyőzőbb módon a Legnagyobb Magyar cáfolta meg. Ez az elsőrangú társadalmi tudomány ugyanis az ő tanításai és eljárása értelmében nem szomorú, hanem felvidító, megnyugtató s egyeseket és népeket boldogítani hivatott nemes tudomány, mely szeretettel művelve, az ember- es nemzetszeretet gyakorlati megvalósítását teheti az egyesre és társadalomra nézve nélkülözhetetlen anyagi világban lehetővé. Annak magasabb erkölcsi rendel- tetése az, hogy oly embereket képezzen, akik mint a maguk környezetének, vagy egész fajuknak vezérei, ezt a tömegnyomor által előidézett elaljasodástól meg- mentsék és képesítsék arra, hogy a Gondviselés által nyújtott mindenféle jónak minél nagyobb számmal és minél tartósabban részesei legyenek.

Széchenyi István nemzetének jövőjét biztosítandó, annak nemesítésére törekedett mindig és mindenütt, azért a nemzetgazdaság terén is nemcsak igaz, hanem valóban nemes, magasztos és általános becsű tanokat hirdetett.

Mikor volna azok megszívlelésére égetőbb szük- ség, mint napjainkban, midőn az óriási küzdelmek után nemsokára meg kell indulni a magyarság és a magyar állam anyagi, szellemi és erkölcsi megújho- dását biztosító politikai, gazdasági és közművelődési sikeres, sőt életmentő munkának.

Igaz, hogy amiket Széchenyi hirdetett, már az ő korában is csak kis részben voltak új igazságok, de azokat évszázadok, sőt évezredek tapasztalatai alapozták meg. Ma igen sokan azt vallják, hogy a

világháború vajúdásaival új világ születik, melyben amazok jobbára elvesztik értéküket. Az annyit jelentene, hogy ez a példátlan világörület képes volna megváltoztatni a logikát, az emberi természetet és a nemzetek meg az emberiség fejlődésének nagy törvényszerűségeit. Mily végzetessé válható tévedés! Az én erős meggyőződése az, hogy ez a világfelfordulás e tekintetben semmi egyebet nem tett, mint hogy a morális tudományok, lényegükben már korábban tisztult, de a romlott korszellem által elhomályosított vagy elfedett alapigazságait igen élesen megvilágította és hogy milliók és milliók vérébe mártott tollal kegyetlenül aláhúzta azokat, hogy a jövő nemzedékek által félreérthetők és figyelmen kívül hagyhatók ne legyenek, így nem ismerte a magyarságot egy fia sem és úgy nem tudta, hogy boldogulásához mire van szüksége, mint Széchenyi. Azért sikerült megkapó eszméket és életelveket hirdető minden nagy és kis alkotása. Es jobban nem szerette nemzetét senki sem. Deák Ferenc bizonyára egyike legeslegönzetlenebb nagy hazánkfiainak; de a saját erkölcsi méltóságáról, mely bölcsesége mellett óriási tekintélyének legfőbb tényezője volt, nem feledkezett meg sohasem. Az ebből a mondásából is plasztikusan domborodik ki: A haza mindenemet kívánhatja, csak becsületemet nem. Széchenyi ellenben, ha azt hitte, hogy kell, kitette magát abban az irányban, melyet a nemzet létérdekeinek megóvásához vezető útnak tartott, a legkínosabb félreértéseknek s nem csupán a népszerűség, hanem kortársai közbecsülése elvesztésének is. Ez által azonban a saját lelki nyugalmát úgy aláásta, hogy Csengery Antal tanúsága szerint korának legboldogtalanabb embere, igazi mártírja volt. Az ő életével megpecsételt tanításainak értékét és az azok érvényességébe vetett hitet ez az óriási bonyodalom – kellő megértésük mellett – csak mód

nélkül fokozni alkalmas, mert azok nem csupán korszerűek, hanem a magyar nemzet mai válságos titáni küzdelmei közepett a szó szoros értelmében számunkra valóságos életszükségletet jelentenek.

7. Széchenyi az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alapítója.

Megjelent a Köztelek című lap 1925. évi november 8-i számában

A Magyar Tudományos Akadémia alapításának első lépése most száz éve történt meg. E lépés emléke méltán vált ki jubileumi, örömnepi hangulatot belőlünk, akik számtalan sajtó sebünkre áhítva kívánjuk az enyhítő és reményt keltő balzsamcseppeket. Már azért is hálásak lehetünk a Legnagyobb Magyar áldott emléke iránt, mivel a legközelebb ránk követe kező csaknem egész negyedszázad alatt kilátásunk van arra, hogy a visszaemlékezések folytán hasonló ünnepi hangulatokhoz juthatunk ismétlen. Hiszen az Ő alkotásainak sorozata száz évvel ezelőtt csak megkezdődött, azután pedig szakadatlanul tartott fényes elméjének időleges elborulásáig. Alkotásainak tömegére méltán alkalmazhatjuk azt a mondást, hogy »ha halhatatlan érdemeinek jeleit keresed, tekints körül a hazában: si requiris monumenta, circumspice«.

Más nemzeteknek voltak bőven nagy emberei, akik azokat egy vagy több irányban is folytatott egyes, vagy huzamos cselekvőségükkel emelték, fejlesztették, talán naggyá is tették, de oly egyetemes hatású férfit, aki több mint apostoli, mert prófétai ihlettségű bölcseséggel és a legmagasztosabb gyakorlati szeretettel a legrútabb haláltól, a végső elernyedésben álló nemzeti öngyilkosságtól tartotta vissza fáját, mint Széchenyi a magyart, vajmi keveset mutat fel a világhistória.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is ilyen fenkölt lelkületű alapítójaként mélyen tiszteli folyton és hálásan ünnepli ma is Benne, ő volt az, aki annak keletkezését megindította és kialakulását páratlan előrelátással, buzgalommal és néplélektani finom tapintattal elősegítette s hatályosságának rendkívül kedvezőtlen viszonyok közt a később nála megszokottá vált sikert biztosította.

Mikor első föllépésétől számítva tizenhat év múlva az általa már öntudatra ébresztett, de még mindig gyermektegy magyar társadalom zöme nem lévén képes teljesen megérteni nagyratörő, biztosan haladni óhajtó és általában igen mélyen járó lelkiségét, elfordult Tőle, sőt támadta Őt, Deák Ferenc, akit különben politikai vezérének elfogadni készséggel ajánlkozott, a vele egy sorban volt, de túlzó ellenzőinek azt mondta, hogy »hagyjátok, hiszen oly szerencsés keze van«.

Csakhogy ez a szerencse nem jött magától; azt neki nagy előrelátással és türelmes gondossággal elő kellett készítenie, Jól ismerte renyhén patópáloskodó, de felébresztve, szalmalángként lobogó kortársait, azért a legjobb egyesítőnek hitt sikert, melyet mindig elsőrendű tényezőnek tartott mindenféle politikában, hevenyésző elhamarkodással nem akarta kockára tenni.

A társadalmi alakítás talán mindenütt, de nálunk bizonyos talaj előkészítés mellett pszichológiai intuíciót kíván. Az rögtönözve vagy parancsszóra csak eredménytelenségre vezethet. A bécsi kormány már 1770. és 1771-ben a magyar kancellária útján megkísérelte a földmívelést ápoló egyesületek létesítését, de természetesen mind hiába. A múlt század második évtizedében újra történt hivatalos kísérlet ezirányban, de nem sokkal nagyobb eredménnyel, mert csak két halva született tömörülésre vezetett 1820-ban és 1823-ban Nógrád és Tolna megyében.

Széchenyi pozsonyi lakásán mindjárt a hosszas, lényegében újabb abszolút kormányzás után, mert zendüléstől tartottak, végre összehívott 1825/27. évi országgyűlés kezdetével barátaival eszmecsereket folytatott ama kérdés körül, hogy a nemzet regenerálása miként indítandó meg? Ott némelyek akkor az anyagi érdekek felkarolását javasolták, de az ő nézete győzött, hogy legelőbb a szellemi és erkölcsi emeltyűk hozandók mozgásba. Így jutott látszólag második sorba a gazdasági érdekek ápolása. De csak látszólag, mivel a talaj előkészítést Széchenyi az Akadémiára tett felajánlásával majdnem egyidőben vette munkába. Tudta, hogy ha gazdasági egyesület alapítására irányuló s némi áldozattal járó indítvánnyal lép fel, akkor úgy jár vele, mint már többször járt a bécsi kormány. Azért 1826-ban Pozsony határában és vidékén, a következő években pedig a pesti gyepen lófuttatásokat rendezett, mivel a sportélvezet és a lótenyésztés révén várható haszon által akarta elsősorban mágnás társait, azután a tehetősebb középnemeseket is az ország szívében, habár az udvar kényelmeért az országgyűlést nem ott tartották, az olyan fontosnak vélt tömörülésre bírni. Mikor azután együtt voltak, hajlandóbbakká lettek belátni, hogy nemcsak a ló-, hanem általában az állattenyésztés emelése céljából is érdemes egyesülniök.

Így jött létre 1830. évi június 11-én az Állattenyésztő Társaság. Ennek alakuló ülésén már oly javaslatot terjesztett elő, melyben pedzette, hogy a gazdaság egyéb ágainak gondozása is figyelemreméltó feladat. Ő azonban lépésről-lépésre kívánt haladni, semmit sem akart kockáztatni, azért az elnöki díszes tiszteket sem foglalta le magának sehol s midőn más nem állhatott helyt, akkor ő csak ideiglenes elnöknek engedte magát megválasztatni, mert mások becsvágyát szem előtt tartotta mindig és mindenütt. De

hogy terveit e részben már akkor meg voltak állapítva, arról tanúskodik az 1928. évi ügynevezett »Gyepkönyv« negyvenegyedik lapján olvasható s bizonyosan tőle származó gondolat az akkor hozott határozatban, mely szerint »remélhető, sőt hihető, hogy hazánk nemesebb fiai s leányai oly tárgy előmozdítására minden bizonnyal még többen fognak összeállani, mely nemcsak a lótenyésztést eszközli, hanem a rendes pesti összejövetelk által hazánk lakosait is egymással közelebről fogja megismertetni s annál fogva olyan tárgyak kifejlődését segítheti, melyek hazánk díszét fogják maguk után vonni, mert ahol megértés s együtt fáradozás által földmívelés, kereskedés előmozdítatik és ezáltal a polgári erények napról-napra tökéletesebben kifejlődnek, ott boldogabb a haza«. Ugyancsak az általánosabb hatásra való törekvés nyilatkozik meg abban is, hogy már az első lóversenyeknél mindig tekintettel voltak a parasztgazdák lefuttatására és a népies lótenyésztésre is.

Még az »Állattenyésztő Társaság« vásárolta meg 1832. évi május 31-én a Károlyi György gróf Üllői-úti majorját 1200 négyszögölnyi területével, melynek neve szintén a Széchenyi 1833. évi indítványára »Köztelek« lett. E vásárlással kapcsolatban 60 váltóforintos »köztelki részvények« adattak ki, melyek értéke sorsolás útján törlesztetett az egyesület részére. Az utolsó ilyen sorsolás 1879-ben ejtetett meg. Míg a tagok által befizetett 273 közül a legtöbb dúsgazdag úr csak néhány részvényt jegyzett, a régi – különben is méltányos árt megszabott – tulajdonossá egyenlő számban Széchenyi – ötvenet írt alá.

A Társaság 1835. évi június 8-án vette fel a Gazdasági Egyesület nevet. Tehát annak is már kilencvenöt éve múlt, hogy a magyar mezőgazdaság nagy életszerve a Legnagyobb Magyar égisze alatt teljesen kialakult. Csupán társadalmi erőkre támaszkodva, működésének már első évtizedeiben kellően differenciálódva, erőteljes

szervezetté izmosodott s példájával a vidéki gazdasági egyletek hosszú sorának alakítását is elősegítette. 1844-ben kísérlet történt arra, hogy »országosíttassék«, vagyis törvényhozási elismerést, továbbá mintagazdaságának és szaktanintézetének céljaira egy bizonyos földterületet kapjon. Ezt a törekvést mindazonáltal nem koszorúzta siker, ami azonban nem kedvetlenítette el annak nagy odaadással és áldozatkészséggel működő vezetőit. A saját erejükre való támaszkodás útján a mezőgazdasági termelés minden ága számára megalkották a nélkülözhetetlen szerveket, miközben minden kínálkozó vagy megkapható tényezőt felhasználtak. Csak 1848-ban volt alaposabb kilátás arra, hogy az államilag szervezett nemzet is felkarolja s megfelelő támogatásban részesíti majd a földművelésnek ezt az autonóm s évtizedek óta szépen bevált orgánumát. A ránszakadt akkori kataklizma elnyelte e kecsgetető reményeket is. Széchenyinek ez a tiszteletreméltó alkotása szűk térre szorítva és szigorúan ellenőrizve megmaradt s valamivel később ama szomorú időkben oly téren tett megbecsülhetetlen szolgálatot az elnémított, fejlődésében botorul megakasztott és letiport nemzetnek, amelyre megteremtése alkalmával senkisémm gondolhatott: a politikában. Mikor a közéletben minden szünetelt s a nyilvánosság minden tere és eszköze megsemmisült, midőn még a Magyar Tudományos Akadémia is mély hallgatásra és tökéletes tétlenségre volt kárhóztatva, a »Köztelek« volt az a hely, ahol a nemzet itthonmaradt lelkes vezetői és hű napszámosai az elsőrendű politikusok köré gyülekeztek, hogy a gazdasági tárgyú összejövetel alkalmával a politikai helyzetről eszmecserét folytassanak és megállapítsák egybehangzó maguktartásának észszerű irányát, melytől sok tekintetben függött a nemzet jövője. A magyar vidékeken lakó gazdák és hazafiak is innen nyertek eligazodást és lelki támogatást.

Itt történt az első kísérlet a nemzet és az uralkodóház közeledésére, midőn 1857-ben a császár és őrangyalunkká vált ifjú bájos neje meglátogatták a Gazdasági Egyesület által rendezett kiállítást. Ennek akkor más becses eredménye mindazonáltal nem volt, minthogy valamivel szabadabb mozgást engedő újabb alapszabályai jóváhagyattak s a fejedelem megígérte, hogy a gazdasági érdekek ápolásában azt támogatni fogja. Az életképes alakulatot ez az engedmény új életre keltette. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület nevének megfelelően csakugyan országos jellegű tevékenységet kezdett kifejteni. Mindjárt a következő évben itt merült fel a Magyar Földhitelintézet alapításának, mint sajtósági szövetségnek eszméje. Azt itt dolgozták ki, habár tervezete csak öt évvel később valósult is meg. Nem elégedett meg a gyakorlati munkássággal, hanem a Károlyi István gróf által sok feltétel mellett adományozott István-telken, azután a budai hegyek közt levő szőlőjében a szakoktatást is megkezdte. Sőt pályázatok által a mezőgazdasági ismeretek tudományos akadémiájának szerepét szintén betöltötte, amennyire ezt semmiféle hatalmi tényező által nem támogatott gyöngye anyagi ereje engedte.

Folyóiratai s kiadványai becses emlékei éltető üdvös befolyásának minden irányban. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek még egyszer volt megadva, hogy a nemzet és fejedelem közeledésére alkalmat szolgáltatson. Erre az 1861-ben tervezett újabb kiállítás lett volna hivatva; ekkor azonban az olaszországi vereségek ellenére még nem érkezett el az idő, mert a komoly kibékülés szándékát azok még nem érlelték meg eléggé.

Hanem 1865-ben az Egyesület biztosítottván eleve, hogy meghívását az akkor még csak császár Ferenc József elfogadja, előkelő küldöttség által kérte fel öt június 3-tól 7-éig tartott kiállításának meg-

tekintésére. A helyben fogadó küldöttség szónoka maga Deák Ferenc volt. A közeledést, ha nem is döntően, bizonyos mértékben ez az alkalom kétségkívül kedvezően befolyásolta. E látogatástól számított éppen két év múlva a visszaállított alkotmány keretében a koronázás tudvalevőleg valóban bekövetkezett. Azontúl az Országos Magyar Gazdasági Egyesület már elemében volt mint a földművelés egyik főgondozója, a hazai egész gazdaközönség bizalmának letéteményese és egyetemes anyagi érdekeinek éber őre. Az illetékes politikai tényezők rendszerint meghallgatták és megszívlelték megokolt tanácsait, javaslatait s kikérték rendszeren figyelemre méltatott szakvéleményeit. Helyiségeit a »Köztelek« épületére 1872-ben húzott két emelet által ki kellett bővítenie. Azontúl még a Köztelek-utcai kétemeletes új épületre volt szükség. Többször átszerveztetett; különösen akkor, midőn a Gazdasági Egyletek Országos Szövetségével létesített oly reáluniót, melyben mindegyik fél megtartotta önállóságát és mégis egyesült erővel működhetek válllvetve. Minden féltékenység nélkül javasolta és befolyásával keresztülvitte a mezőgazdasági kamarai intézmény meghonosítását. Szóval: nagy megalkotójának intencióihoz képest járt el. – Ő nem érte meg az általa létesített intézmények felvirágzását, de mint elméletileg kitűnően képzett nemzetgazda oly gyakorlatilag is életképes természetet lehelt beléjük, mely nem tagadta meg magát. Az azokból levonható tanulságok egyedül képezhetik iránytűjét további fejlődésüknek és haladásuknak. Jól kiérezte Ő, hogy a szellem megelőzi az anyagot s az ige az, mely a világot s megteremtette. Mindig nagy súlyt vetett a helyes, a logikai egymásutánra és a díszről megkülönböztette a lényeget. Az ok és az okos fő volt előtte a legbecsesebb, pedig oly érző szíve volt, mely egy egész nemzetet hordozott magában s nem volt még ember, aki a magyarságot nálánál

jobban szerette volna. Ezt az igazságot életével és halálával pecsételte meg. – Borús, ködös jövőnk számára is Ő szolgáltatta a legmegbízhatóbb Ariadnefonalt a tönk szélére megint eljutott magyarságnak, hogy az ő nem rapszodikus, hanem tervszerű rendszerét követve, számtalan bajaink életveszélyes tömkelegéből kiszabaduljon.

Erős meggyőződéseim már régen, melyen most sem változtatok s amelyet nem ismételhetek elégszer, hogy Széchenyi szellemét kell és pedig elsősorban az Ő, erre mintegy kötelezett, nagy alkotásainak vezérlete mellett, magyar nemzeti géniusszá tenni. Ha ez sikerül, a poklok kapuival szemben sem lesz ok nemzetünk fennmaradásáért és gyarapodásáért aggódni.

8. Széchenyi mint iparfejlesztő.

Második, rendes tagsági, székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémiában 1909. évi február 8-án. Akadémiai kiadvány. Annak utolsó 24 lapja itt elmarad, ezeken a szerző által a helyszínén folytatott kutatások révén napvilágra került adatok és más mellékletek közöltek.

Napjainkban, midőn gazdasági önállóságunk kivívását és ennek egyik hathatós eszközeként az ipari haladást, legalább mint jelszót, mindenki, de aránylag kevés valódi sikerrel, hangoztatja, nem lesz érdektelen, egy pillantást vetni arra a módszerre, mellyel annyi más nagy alkotásának gondozása közben gróf Széchenyi István a honi ipart is nagyra növelni igyekezett.

A jelen alkalommal e fontos és beható tanulmányozást érdemlő tárgyról nem akarok egyedíratot bemutatni. Ehhez a rendelkezésünkre álló rengeteg anyagnak bővebb elemzése és gondosabb összeállítása volna szükséges, mint aminőre mai, meglehetősen sokoldalú s időmet és csekély munkaerőmet rendkívüli mértékben igénybevevő elfoglaltságom mellett vállal-

kozhatom. Ezt magamnak későbbre, vagy ami talán a dolgok szerencsésebb alakulása lenne, más erre hivatottak tartván fenn, a jelen alkalommal annak a becses módszernek csak rövid vázlatát adván, lényegét egyetlen konkrét példának kissé részletesebb bemutatása által akarom megvilágítani,

Széchenyi sokkal jobban ismerte a nemzetek gazdasági életének kibontakozásán uralkodó törvényszerűségeket, semhogy, mint némelyek a múltban is, de célzatosan még inkább a jelenben állították, ő csupán vagy csak túlnyomólag is a nyerstermelési ágak gondozása útján akarta volna nemzetét gazdaggá és vagyonossága alapján művelté, szabaddá és tiszteltté tenni. Az ő minden fontos anyagi, szellemi és erkölcsi mozzanat iránt bámulatos finomságúnak bizonyult érzéke nem volt tompa az újkori haladás egyik legfőbb tényezője, a nagyipari fejlődés követelményei iránt sem.

Már első angolországi utazásának ideje alatt, 1815-ben, atyjához írt rendkívül érdekes leveleiben említi, hogy Angliának nemcsak alkotmányos intézményeit és társadalmi életét, hanem műszaki vívmányait is tanulmányozza. Különösnek találja ugyan, hogy huszárkapitány léte re gépekkel annyit foglalkozik, de – amint mondja – nagyon kellemes tüzetesen megtudnia azt, hogy az ember szorgalommal és a viszonyokhoz való alkalmazkodással mily tökélyre viheti a dolgokat, ha tehetségben és lángészben nem is a leggazdagabb, amit például a jó angolokról bizony nem mondhatni. »Most a gázvilágítást tanulmányozom«, írja egyik levelében, »amit otthon is előnnyel lehet alkalmazni és ami nálunk egykor szintén általánossá lesz.« Már ekkor írni kezdett naplóiban feljegyzni, hogy nemcsak az angol bankot tanulmányozza, hanem sorba néz meg egy csomó gyárat is, s meglátogat egy csapat angol gazdaságot. A gépek zakatolásában kedve telik s megbámul egy kolbászcsinálót, aki szobájában kis gőz-

gépet tart, mely mellette minden dolgot elvégez. Emellett azon tűnődik, hogy mi mindent lehetne még tanulmányozni Angliában; de főleg hármat emel ki, melyek figyelmét ott mindenekfelett megragadták: az alkotmányt, a gépeket és a lótenyésztést. Ez időből származó naplóiban adja egy pár rövid szóban a vezető nagy nemzetek fő jellemvonását: a németek sokat írnak, a franciák sokat beszélnek, az angolok erélyesen cselekszenek.

Az angol iparviszonyokkal először, de nem utoljára foglalatoskodott ezúttal. Minden nagyobb vállalkozását azzal vezeti be, hogy kimegy Angolországba s az ott egyes ipari vagy nagy műszaki vállalatok eljárását a helyszínén igen behatóan észleli.

A Dunagőzhajózás, az általa annyira szorgalmazott és felkarolt óbudai hajógyár, a lánchíd létesítése, az út- és vasútépítés, a Duna és Tisza szabályozása oly mozzanatok közéletében, melyek mindig alkalmul szolgálnak neki arra, hogy a korabeli legfejlettebb ipari tevékenységet, szervezeteket és alkotásokat a legbelterjesebb és legodaadóbb figyelemmel észlelje. Irataiban például több nyoma van annak, hogy a concrete nevezetű angol habarcs készítésének eltanulására mennyi időt és fáradságot szentelt. A lánchíd építését előkészítendő, annak minden műszaki munkálatára vonatkozó személyes tapasztalatokat szerez. Az alapozás mikéntjéről tiszta fogalommal akarván bírni, bűvár módra leszáll a Themse fenekére és ott csaknem elájul. Szóval nem ismer akadályt és nehézséget, melylyel szembe ne akart volna szállani, hogy az ipari tevékenység útján megvalósulandó kezdeményező és politikai rendszerében oly nagy fontossággal bíró alkotásai sikerét az emberi lehetőség határáig biztosítsa.

Ha azután az ilyen gyakorlati iskolázottságon keresztülment szellem még a nemzetgazdaság tudó-

mányának is minden segédeszközét felhasználja, érthető, hogy a társadalom gazdaságának roppant tömkelegében nem téved el, hogy biztos önálló ítélete van és hogy a követendő irányokat és eljárásokat helyesen tudja megjelölni. De viszont éles bírálatot is kénytelen gyakorolni minden, habár jóakarató, de szakavatatlan és kapkodó iparalkotási törekvéssel szemben.

Széchenyi lelkes eszményisége mellett minden tekintetben a tárgyilagosság és a pozitivitás embere volt. Ő ezt a két ellentétesnek látszó felfogást össze tudta egyeztetni. Hányszor hangoztatja, hogy vannak pillanatok, midőn áldozatkész hazafinak, és mások, midőn pontosan és szigorúan számító gazdának és üzletembernek kell lenni. Ez azért is múlhatatlanul szükséges, hogy az előbbi lehetségessé váljék.

Csodálkoztak és érthetetlennek tartották, hogy a védegyeleti mozgalmat mindjárt kezdetben a leghatározottabban elítélte, mert attól semmi maradandó jót nem várt. Szerinte az iparnak nem természetes úton való fejlesztése sokkal több hátránnyal, mint előnnyel jár, főleg ha az erre irányuló mozgalmat egyoldalúan akár párt-, akár nemzetpolitikai célokra a dolgok mélyébe való betekintés nélkül használják fel.

A védegyeleti mozgalom folytán szerinte számtalan kisebb kereskedő, szatócs és kézműves abba a kísértő dilemmába jut, hogy vagy csaljon, azaz honinak adjon ki külföldi árút, vagy pedig megbukjék. Az ily dilemma azért veszélyes, mivel az emberek legnagyobb része inkább él mint csaló, semhogy szűzies tiszta becsülettel meghaljon. Az erkölcsiségnek – mert természetellenes – a védegyelet-mozgalom valóságos mérgét képezi. A fogyasztókat továbbá arra kényszeríti, hogy rosszabb árút drágábban fizessenek meg. Ez oly országban,

mint aminő hazánk, ahol a legtöbb ember máról-holnapra él, kétesértékű kísérlet, melyet végül mégis a leginkább lelkesedni tudó szegény, de becsületes magyar fog megfizetni. Az ily mozgalom helytelen irányba tereli továbbá a produktív erőket. Ahelyett, hogy a leghatásosabban jövedelmező természeti erők és termelési tényezők hasznosíthatnának, azért, hogy az ember hazafias lelkiismeretét megnyugtassa, inkább nehézséggel fog hazai iparcikkeket termelni; ez azonban a közgyarapodást semmiesetre sem fogja előmozdítani.

A magyar nemzetiségnek sincs előnyére ez a mozgalom, mert annak hasznát nem a kisebb kereskedő, szatócs és mesterember veszi, hanem a kilenctizedrészben nem magyarajkú vállalkozók serege. A védegylet tehát, amennyiben mégis lesz valamelyes jó eredménye, tulajdonképp Magyarország idegenajkú lakosságát gyarapítaná, az egész kísérletért pedig áldozatot okvetlenül csak a magyar faj hozna. Az egész mozgalom annyira természetellenes, hogy annak sikertelensége úgy viszonylik valószínű sikeréhez, mint száz az öthöz. Ha azután a kijátszott remények, az elfecsérelt idő, munka és tehetség folytán a kiábrándulás majd beáll, akkor az elbizakodottságot nagyfokú bizalmatlanság fogja felváltani, ez meg a természetes fejlődésre is úgy fog hatni, mint a felhevült lelkesedésre a hideg vízsugár.¹ Jólata csakugyan be is teljesedett.

Azonban nem kell hinni, hogy Széchenyi az anyagi érdekek előmozdítása közben csak egy pillanatra is szemel elől tévesztette volna a nemzeti jólétnek a gazdaságiaknál magasabbrendű nagy tekinteteit. Nagycenki uradalma mezőgazdasági kezelésének újkori színvonalra való emelésével nem elégedvén meg, azt magas

¹A szent-gróti levél taglalatja.

szintájú iparos gazdasággá fejlesztette. Mindenféle célszerű gazdasági eszközöket és gépeket alkalmazott, sőt azok megbízható készíttetése és eladás útján való terjesztése végett gazdasága körében gépműhelyt és gépgyárat is rendeztetett be. így kaptak hírré a cenki vasekék és vetőgépek. Végre a negyvenes években a cukorrépatermesztés kiterjesztésével Cenken cukorgyárat állíttatott fel.¹ A selyemtermelést tudvalevően minden áldozattal is széles körben terjeszteni igyekezett. Annak fontosságát a »Selyemről« című 1840-ben megjelent röpiratában alaposan kimutatja. A selyemtermelés főfeltételét képező szederfaültetést saját cenki nagyszabású példája által és külön e célból létesített egyesületek útján akarta minél jobban felkaroltatni. Egy szeder-egyleti ebéd alkalmával, 1841. évi július 26-án Sopronban beszédet mondott, midőn e szavak is elhangzottak ajkairól: »Nem értjük egymást; hogyan is értenők, hiszen alig jövünk össze barátságos kézfogó, vállvető érintkezésbe. így nem csoda, ha minden pang, ami gyakorlati. Felébredt munkálkodó erőnk is sikertelen teóriákban párolog el. Pedig ne felejtjük, hogy koldusnemzet manapság még a farkasfüggetlenség határai között sem tarthatja fenn magát, emberhez illő polgári szabadságra pedig soha, de sohasem emelkedhetik fel.«² Kötelesség tehát a nemzet gazdálkodását előmozdítani s a nemzeti erők minden, még a legkisebb forrását is megnyitni. Csak egyik mezejét is parlagon hagyni a hazai iparnak: bűn. Azért a selyemtermelést, melyre éghajlatunk alkalmas, fel kell karolnunk. Számptalan olyan gyenge munkáskéz van itt, mely ez úton hasznosítható. De ez a kijelentése nem akadályozta őt abban, hogy egy más alkalommal viszont így írjon: »A pálinkafőzés általános elvét

¹ Galgóczy K.: Az OMGE Évkönyve, I. k., 50.

² Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei, I. k., 238. 1.

kívántam megtámadni. S ebben nincs-e igazságom? Tegyük kezünket keblünkre s tagadjuk ezt, ha merjük. A pálinkaivás csak lassan harapódzik körül s mivel rendszerint csak a későbbi nemzedékekben bünteti áldozatait, nem tűnik fel kártékonyága oly rettentő színben, hogy készítése valami lelki nyugtalansággal, önszemrehányással járna. Mintha a pálinka égetése csak oly kereseti ág volna, mint valami más ipar! Mindinkább növekedik a pálinkaégetők száma. Az alatt napról-napra állatibb, lelketlenebb lesz a csáboktól körülfogott s azoknak ellenállani nem tudó s így mindig mélyebbre sülyedő nemzet. Ha azonban teória és ábrándozás az, amit állíték, bocsánatért esedezem. De én nem tudok kereskedő módjára számítani s bennem minden gazdái gyakorlat rögtön elhallgat, ha földieimről, akiket eddig szerencse tartott fenn, ezen túl pedig csak bölcsesség menthet meg, kénytelen vagyok tapasztalni, hogy véreim saját keblüket dúlják s égett bortól eredő mámorukban sokszor különös egyetértéssel szorgoskodnak nemzetünk lealacsonyítása körül.«¹

Az ily szavak után fokozott jelentőségük van ez ipar és kereskedelem fontosságát kiemelő nyilatkozatainak. »A magyar gyáripar s a csak most született gyáralapító társaság« feliratú hírlapi cikkében² erőszavakban ostorozza, hogy nálunk az a tatár, hogy ne mondja, antdiluvianus nézet uralkodik, hogy az iparos-és kereskedőosztálynak még azon előkelői is, akikben több értelem és pénztehetség összepontosul, mint sok magyar mezővárosban, alsóbb osztályhoz tartoznak, mint az üres-zsebű és fejű úrfiak. Pedig kevés halandó érdemi meg halántéka körül jobban a polgári repkényt, mint a becsületes kereskedő és a talpraesett

¹ Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei, I. k., 271. 1.

² Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei, II. k., 515. 1.

gyáros. Mily ellentét? Góg és folyton apadó erszény egyfelől, gyakorlati szakavatottság és mindig növekvő pénzerő másfelől. Nekünk ennek a viszonynak mibenlétét jobban kellene megfigyelni és a belőle folyó tanulságot levonni. Megint olyan divatos gyárakról és kereskedelemről beszélni; azok minden szájban forognak, mert a közönség nagy része azoktól várja honunk üdvét. De bizony a legtöbb, aki róluk fecseg, az ilyenek száma pedig légió, azokkal a legtávolabbról sincs tisztában. Azt hiszik, hogy csak lelkesednünk, egyesülnünk kell s akkor majd lesz gyáriparunk. Pedig a kereskedelem s a gyáripar nem ily egyszerű dolog. Azok felvirágoztatása hideg számítást, tudást, pénzerőt s rendnek úgyszólván kegyeletes tiszteletét kívánja. »A magyar hon földművelő ország s ekképp legalább még most kár volna a benne rejlő termelő erőt gyárakra fordítani; így szólnak a gyáripar ellenfelei. Az iparbarátok pedig azt mondják: »Kivétel nélkül mindent és pedig rögtön Magyarország határai között kell készíteni«. Az igaz, szerinte itt is, mint csaknem mindenütt, a középen van. Nevetséges az az állítás, hogy a magyar hon a gyáripar számára még nem volna megérve. De épp oly émelygős beszéd az is, mely szerint az ipari szempontból önállóak lehetünk. Magyarország az a része, ahol a jó föld ritka, a lakosság pedig sűrű, igen alkalmas a gyáriparra. Szeretné tudni, hogy itt mikor üt hát az iparfejlesztés órája, ha az már eddig nem ütött? Ellenben a magyar Alföldön a munkáskezeket a földműveléstől elvonni az ország gazdasági érdekeinek megrövidítése volna. De ne féljünk, ez nem is lehetséges, mert hiszen »az élet kineveti a múltékony divat-szüleményeket«. Azután meg egy-két mesterségesen felfujt és ügyyel-bajjal összetákolt fabrika még nem igazi gyáripar, hanem csak szappanbuborék-féle valami, melyben oly kevés lesz az igazi nagyipari élet, mint ahogy a faragó béresek és a fonó leányok üres óráik alatt foly-

tatott tevékenysége nem mondható annak. »A gyár-
iparról honunk jelen állását tekintve, általában ez a
nézetem«, írja cikke végén.

Lássuk már most egy konkrét példán azt is, hogy
miképp kívánta volna ő az életképes ipart nekünkvaló
módon megteremteni. Midőn gróf Széchenyi István
irodalmi hagyatékában az ő közgazdasági, társadalmi
és általános nemzeti politikájának tanulmányozása
végett búvárkodtam, a többi fontos és érdekes közt
különösen megragadta figyelmemet a fővárosban kelt
és Pest vármegye közönségéhez intézett következő
nagy érdekű levele:

Tekintetes Vármegye! Nemes Pest megyének
határában, alkalmasint Pesten vagy Budán, rész-
vényes Társasággal gőzmalmot szándékozom állítani
s pedig nem azért, hogy »Egy« gőzmalmunk legyen,
hanem, hogy ez mintául szolgálván – lassankint
mindenütt állíttassanak fel gőzmalmok s Hazánk
gabona helyett végkép liszttel üzze kereskedését;
miáltal nemcsak mezei gazdáink nyernének teteme-
sen, de a gyengébb sorsának is új – köszénásás
Mohácsnál, lisztet felfogó dongák stb. készítése
által – keresetkőr nyitassék.

De előleges számolásaim azt mutatják, hogy
nem várhatni vállalatomnak biztos sikerét, míg azt
a liszt árszabásának súlya nyomja.

Míg pedig a siker hidegvérű egybenállítások
után lehető legnagyobb hihetőségben előttem nem
áll, addig egy lépést sem merek tenni; mert honunk-
ban még most legalább vállalatoknak elbomlása
nemcsak a vállalkozókat sújtja, hanem a közönséget
is a legveszedelmesebben érinti; minthogy rosszul
számított s elhibázottak által a leghasznosabbak
elijesztvén; előlépés helyett számos évek
régibb
tespedségébe löketik vissza.

Esedezem a T. K. K. és Rendek előtt, méltóztassanak küldöttséget rendelni, mely tárgyat megvizsgálná s arról annak idejében a Nemes Vármegyének bölcsesége szerint leendő határozás végett jelentést adna be.

A Tekintetes Nemes Vármegyének

Pest, június 7. 1827.¹

alázatos szolgája

gróf Széchenyi István,

Egy oly kezdeménynek volt ez a levél a kiinduló pontja, vagy helyesebben első lépése, mely iparunk történetének eddig korántsem eléggé méltatott igen előkelő és nagy reményekre jogosító fejezetét tölti be, azt t. i., amely a világhírű magyar malomipar keletkezését mondja el. Széchenyi ezt az iparágat idevalónak és elég jelentékenynek, sőt nélkülözhetetlennek tartotta tehát már akkor, midőn mások a gyáripárt vagy semmikép, vagy csak nekünk akkor kevésbé hasznos alakjában akarták volna fejleszteni.

Több mint tizenkét évnek kellett elmúlnia, hogy eszméje a megvalósulás stádiumába kezdjen jutni. Ő tehát nem egy malmot, hanem versenyképes és nagy malomipart óhajtott a hazai termelés és fogyasztás javára alapítani. Tett is ilyenek előmozdítása végett Sopronban és még korábban Szegeden erre irányuló lépéseket. De annak létesítését természetesen egy központibb fekvésű vállalattal kellett megindítania. Ennek azonban oly biztosan és fényesen kellett sikerülni, hogy vonzó például szolgálhasson úgy az ország szívében, mint annak minden alkalmas más vidékén hasonlók létesítésére. Mint többi alkotásánál, itt is a leghatéko-

¹ A Széchenyi leveleinek gyűjteményes kiadványában foglalt ez adat illetékes férfiak véleménye szerint téves, szerintük a levél valószínűleg 1837-ben kelt. *G. J.*

nyabb tényezőkkel a legpontosabban akart számolni. És midőn tíz évvel az idézett levél kelte után a Hengermalom alapításának eszméjét felvetette s ahhoz nevét, pénzét és odaadó támogatását szolgáltatta, az iparfejlesztés jól átgondolt alapozásának a követelményei lebegtek szemei előtt.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ezirányú szándékairól szólva, a legklasszikusabb tanukra: a saját kimerítő nyilatkozataira és ebbeli fáradozásainak igen pontosan feljegyzett, több mint tíz évre terjedő hiteles adataira hivatkozhatom. Ez az új mező, melyen szintén áldásthöző működést fejtett ki, a nemzet újjáalkotásának óriási térségéhez képest látszólag szűk ugyan, de mivel az ország jóléte oly elsőrangú fontossággal bíró emeltyűjének, mint aminő az ipar, szorosan véve csak kísérleti tere volt, továbbá, mert az oly természetű, mint a tükörcsík, mely az egész körülötte való világnak, habár csak kicsinyített, de mégis teljes képét adja, annak gondosabb méltatása – úgy vélem – nem tekinthető helyénkívülinek a jelen alkalommal. Találón mondja a vállalat ötvenedik évének megünneplésekor kiadott vállalati emlékirat, hogy a Hengermalom fejlődésének története egyszersmind kis mértékben visszatükrözi hazánk legújabbkori fejlődési korszakának mozzanatait is.

Ha visszaképzelnék magunkat a hengermalom keletkezésének korszakába, nem valami örvendetes kép tárul szemeink elé. Különösen a kereskedelem és ipar, de általában a nemzetgazdaság egész mezeje sivár és meddő volt. Az országban még egyetlen mérföldre terjedő vasút sincs, a gőzhajózás nagyobb folyamainkon is a legkezdetlegesebb állapotot tüntette fel, sőt a közönséges, de járható utakban is olyan nagy volt a hiány, hogy még a rövid ideig tartó kedvezőtlen időjárás is elegendőnek bizonyult a forgalomnak az ország különböző vidékei közt lehetetlenné válására.

Az Alföld búzájából, melynek bármely más búzát jóval felülmúló kitűnő sajátságai még akkor nem ismertettek fel eléggé, igen kezdetleges berendezésű vízi-, száraz- és szélmalomokban sokszor nagyon meghibázott, rossz lisztet állítottak elő. Kivitelről, sőt nagyobb lisztüzletről az ország határain belül sem lehetett szó, mert a magas szállítási díjakat ez árú nem bírta meg és a hatósági ármegállapítás esetleg minden józanabb számítást is felforgatott. Elsősorban e siralmas állapotoknak megszüntetési vágya vezette Széchenyit, midőn tökéletesebb malomipart akart teremteni. Már 1838 elején megtette evégből az első elhatározó lépéseket. Érintkezésbe lépett a tiroli Botzenben letelepült Holzhammer J. A. cég akkori főnökével, reibeggi báró Putzer János kiváló iparossal és vele szövetkezett avégből, hogy a 300.000 pengő forintban megállapított tőke felével a nevezett cég járuljon a vállalathoz a másik felét pedig itt az országban neki kellett összehoznia. Széchenyi készséggel vállalta magára, hogy a fővárosi legpénzesebb polgárokat evégből megnyeri. Sikerült is oly férfiak tényleges közreműködését megnyernie, aminők Havas József, Kappel Frigyes, Tüköry József, Valero J. A., Wodiáner Rudolf, Halbauer János György, Malvieux János Keresztély, Neuhofer János, báró Sina Simon és mások voltak. Az alakuló közgyűlés 1838. évi december 26-án tartott, mely ideiglenes elnökének Széchenyit, választmányi tagokul az említett és hozzájuk hasonló előkelő polgárokat választotta meg. A végleges választmány csak 1839. évi október 19-én alakult meg gróf Széchenyi István, Valero J. A., báró Sina Simon, Kappel Frigyes, gróf Barkóczy József, Burgmann Károly, Halbauer János György, Tüköry József, Wodiáner Rudolf és Appiano József tagokból.

A vállalat azért neveztetett hengermalomnak, mert az őrlésnek egy akkor egészen új, szigorúan titok-

ban tartott és addig csupán egy svájci malomban (Frauenfeldben) Sulzberger szabadalma szerint kis acélhengereken nyugvó rendszer szerint kellett folytatnia. Maguk a feltalálók sem sejtették, hogy ennek a rendszernek mily nagy jelentősége lesz. Nem is tudott az sokáig tért hódítani, mert később is hosszú időn át három-négy malomnál több által nem alkalmaztatott.

Egy ilyen rendszerű malom a lombardiai Melegnanóban megbukott és a régi maradiak azt ennek az újításnak tulajdonították. Pedig a múlt század második harmadában csak némi javításra volt szükség, hogy a hengerrendszernek feltétlen uralma a lisztörlés terén biztosíttassék. Ma már az egész földtekén alig van nevezetesebb malomvállalat, mely a Wegmann Frigyes-féle porcellánhengerek okszerű átalakítása útján javított Ganz-Mechwart-féle hengerrendszert nem alkalmazná.

Malomipari szakértők nyilatkozata szerint Széchenyi géniusza tört annak utat, midőn a közönséges, hazánkban még ismeretlen műmalmok mellőzésével a hengermalom ezen rendszerének alkalmazását határozta el. Mint minden új és szokatlan dolognak, ennek is természetesen sok elkeseredett ellensége és kellemetlen gáncsolója akadt, főleg az általa érdekeikben sújtottak körében. Csupán a Duna pestmenti részén több mint 400 hajómalom volt ekkortájt működésben. Ezek tulajdonosai léteérdekeiket látták az új malom keletkezése által veszélyeztetve. Érthető, hogy annak létrejöttét mindenféleképp megnehezíteni s hacsak lehet, megakadályozni igyekeztek. Egyesülve a sütőkkel, akik közül soknak hajómalma is volt, a város igazgatásában elég erős pártot képeztek még arra is, hogy az új vállalatnak alkalmas telek szerzését lehetőtlenné tegyék. S hogy miféle eszközökkel, minő modorban dolgoztak, azt igen jól tünteti fel egy 1842 március 18-án megjelent, furcsa németiséggel írt rop-

irat, mely a megtámadott közérdek védelmezésének ürügye alatt ferdít, vádaskodik és részben piszkolódik az új vállalat igazgatóságával szemben. De ennek dacára sem sikerült annak létrejöttét megakadályozni, mivel Széchenyi a nádornak, József királyi hercegnek a jóakarátát eszközölte ki részére. Egyedül az ő közbejárásának volt köszönhető, hogy a társaság a szükséges telket az akkori árviszonyokhoz képest kétségekívül igen drágán, négyszögölenként 5 pengő forintért, de mégis megkaphatta.

Széchenyi azután megfelelő technikai vezetőt is keresett. A vállalat alapításakor a Holzhammer-cég szerződésszerű jogával élve, Killias Farkast jelölte ki és küldte Pestre igazgatóul, aki mellett a később nagy érdemeket szerzett Fehr Vilmos, mint műszaki vezető működött. Killias azonban az építkezés befejeztével mindjárt lemondott állásáról, midőn a malom vezetését tényleg a Széchenyi közreműködésének egész időtartamára Fehr vette át. Széchenyi csakhamar belátta, hogy ebben a kiváló gépészmérnökben mily megbízható és minden tekintetben kitűnő szakértőt kapott a vállalat s Széchenyi mellett főleg neki köszönhető, hogy az hajótörést nem szenvedett. Elismerő is volt iránta. Nemcsak hatáskörét tartotta maga is tiszteltbe, de megóvta, sőt anyagi helyzetét is folyton javította és hogy méltóan tölthesse be tisztét a közgyűléseken, tanácsal látta el őt, sőt egy esetben, mint mindjárt látni foguk, szép német beszédet is szerkesztett számára, melyet az igazgató lemásolt és hűségesen betanulván, mint saját szellemi termékét adta elő. Így becsülte meg ő munkatársait a Kovács Lajos fényes tanúsága szerint általában is.

És ez az ő részéről a jelen esetben nemcsak egyszerűen az emberiség nyilvánulása, hanem fontos iparfejlesztési eljárás is volt. Az ipari vállalkozás nagy odaadás nélkül ugyanis főleg kezdetben alig lehet

sikeres. A vállalat lelke a vállalkozó, vagy ha a részvénytársasági forma mellett ilyen nincs, a vezérigazgató, akinek az előbbi helyébe kell lépnie. Ennek nemcsak dolgozni, de alkotni is kell. Az alkotás önkéntes elmerülést tételez fel a vállalat céljában. A vállalat vezetőjének kell hogy minden fájjon, ami azt hátrányosan érintheti és ébrenléte minden órájának főgondja nem lehet más, mint a vállalat sikere. Csak így képesülnek az eredményt biztosító alkotó munkára azok, akik a vállalat élén állnak. Jutalmukat, ha az busásabb is a rendes munkadíjnál, akár anyagiak, akár erkölcsiek legyenek is azok, tehát becsületesen megérdemlik. Az ő helyükön csak ily szellemű s nem közönséges alkalmazottak állhatják meg a sarat.

De ez nemcsak a vezérigazgatókra, hanem a sokszor igazi szellemi vezetőkre, az elnökökre nézve is áll, ha pictus masculusok nem akarnak maradni. És Széchenyi annyi mindenféle köz- és magánjellegű dolga közt talált időt arra is, hogy ennek a hivatásnak szintén példásan és rendkívüli sikerrel megfeleljen. Kezeim közt van egy hiteles magyar nyelvű kivonat a Hengermalom összes közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyveiből, melyek. 1838. évi december 26-tól egész 1850. évi június 30-ig vétettek fel. Ezt a munkálatot a nevezett malom igazgatósága készítette felkérésem folytán még az 1902. év elején. Annak tényleges végrehajtója Lukatsevits Bertalan intézeti hivatalnok volt, aki a Széchenyi emléke iránti rajongó szeretete és mély tisztelete által ösztönözötve, valóságos lelkesedéssel dolgozott. Ezt méltányosnak és illőnek tartom e helyen is kiemelni.

A szóbanlevő feljegyzésekből értesülünk arról, hogy Széchenyi mikor és hogyan vett részt az első magyar múmalom létesítésében és fejlesztésében. A jegyzőkönyvek, melyeknek a helyszínen különben eredetijét magam is megnéztem, arról győzhetnek meg

mindenkit, hogy ez az irányadó és alapvető vállalat, melynek eszméjét is ő adta, sokkal nagyobb mértékben a Széchenyi műve, mint akárki másé. Nemcsak a közgazdaságilag helyes alapítás iránti tanácsok, hanem a műszaki és üzleti irányelvek is jobbra tőle származnak. E mellett a kivitel munkájából fáradtságot és időt nem kímélve, szintén kivette a maga részét. Sőt hitelével és koronként nem megvetendő kész tőkével is többször kisegítette a vállalatot. Oly gonddal járt el elnöki tisztében, mintha kizárólag ő lenne az anyagilag és erkölcsileg felelős vállalkozó s egyéb fontos dolga nem is volna. Figyelme kiterjed mindenre és befolyását a legteljesebb mértékben a múmalomegyesület rendelkezésére bocsátja. Szóval és írásban, továbbá tette mindig készen állt őrt annak életérdekei felett. A hajó- és vízimalmok tulajdonosai, akik megszokott kezdetleges, de jövedelmes foglalkozásukat fenyegetve látták, mint említtem, elkövettek a Hengermalom ellen mindent, ami tőlük telt. Annak gyártmányait az egészségre veszélyesnek, különféle tésztaeműiek előállítására alkalmatlannak hirdették. Csak nagy fáradtsággal sikerült a hengeralmi lisztnek a fogyasztóknál kelendőséget szerezni. Különösen a barnább fajtáknak, valamint a korpának és a hulladékoknak az ellenséges áramlat egész rohamait kellett kiállani. Pedig ezek kelendősége nélkül, csupán a finom lisztkével, a vállalat nem állhatott volna fenn.

A tudatlanságon és a gonosz rágalmakon kívül nagy baj volt a vállalatra nézve az is, hogy a gyakorlott, tanult munkásokat sem kaphatta meg itthon, hanem Svájból kellett őket behozatni. Sokáig tartott és sok türelmet kellett tanúsítani, míg az itteni munkásokat megfelelő fegyelemhez szoktatták. A közlekedés roppant rossz volta folyton hasonló nagy nehézséget képezett.

Továbbá sem Budán, sem Pesten nem lévén egyetlen olyan gépműhely sem, ahol a minden malomban

előforduló nagyobb javítások foganatosíthatók lettek volna, kénytelenek voltak a malomvállalatot egy jelentékenyebb gépműhellyel és vasöntődével kiegészíteni. De mivel ez azt maga nem volt képes foglalkoztatni, e szakba vágó idegen megrendeléseket is el kellett fogadni. Így aztán valóságos gépgyár nőtt ki magát a műhelyből, ahol egyebek közt tűzifecskendők, tizedes mérlegek s mindenféle szerkezetű és minőségű szivattyúk állítottak elő. A budapesti gabonatözsde egész a legújabb időkig egy leleményes szerkezetű szabványos gabonamérleget használt, melyet ezen gyár műszaki vezetője, Bücher Lajos tervezett. E gépgyár művezetői közt volt egyideig Ganz Ábrahám is, aki később mint a kéregöntetű vasúti kerekek önálló gyárosa telepedett meg itt és alapítója lett a ma is fennálló nagyírú Ganz-féle vállalatnak. Abból a hengermalmi gépgyárból 1847-ben önállósult külön vállalat alakult, ugyancsak gróf Széchenyi István és Fehr Vilmos vezetése alatt. Ebből csinálta aztán a magyar kormány a szabadságharc kitörése után a fegyvergyárat.

Ami azokat a részleteket illeti, melyek mindezt kidomborítani alkalmasak, mindenekelőtt felemlítendő, hogy a vállalat alakuló közgyűlése gróf Széchenyi Istvánt 1838. évi december 26-án választotta elnöknek és választmányi tagjának. Másnap a választmány egy bizottság élén kiküldte, hogy József nádor pártfogását kérje ki. Abban az évben még két választmányi ülésben elnököl. A következő, 1839. évben vezeti a közgyűlés előkészítését, melyen elnököl, valamint az említett évben tartott még egy közgyűlésen és négy választmányi ülésen is. Ezek egyikében jelenti, hogy a nádor közbejárására a város szépítő bizottsága drágán ugyan, de telket ad a malomnak, azonban csak úgy, ha azon egyesegyedül malmot fognak építtetni. Felkérte, hogy ezen kikötés eltörlésének ki-

eszközlése végett utazzék fel a nádorhoz Pozsonyba, ki akkor ott volt elfoglalva és megbízott azzal is, hogy a pártfogói méltóság elfogadására kérje fel őt.

A második közgyűlésen újból megválasztatik választmányi tagnak, de a legkevesebb szavazattal (111-gyel), valószínűleg azért, mivel ő nem szavazott magára és nagy részvényes lévén, ez a mások javára nyomott a latban.

Az utolsó választmányi ülésen már jelentheti, hogy a nádor elfogadta a védőséget és javasolja, hogy a malom iránta való hálából »József hengermalom«-nak neveztessék. Mivel a Lipótvárosban drágák a telkek, a malmot a kapott teleknek ne közepére, hanem csak egy részének szélére úgy építsék, hogy ha olcsóbb telekre lenne áthelyezhető a most emelendő épület, az lakóházzá legyen átalakítható. Mivel Hild József, ma is ismert nevű jeles építész nyilvános pályázaton nem vesz részt s mivel ügyességének számtalan bizonyítékát adta és emellett olcsón is épít, a pályázat mellőzésével ő bízassék meg az építéssel. Az építés házilag folytatandó és az építész csak a kőművesmunkát végeztesse. Valamennyi munkánál tekintettel legyenek nemcsak az olcsó árra, hanem a jó minőségre is. A gőzgép nagyságának célszerű megállapíthatása végett az igazgató forduljon a mainzi, stettini és lipcei hengermalmokhoz felvilágosításért. Azt a legjobb gépgyárban kell beszerezni, de előzetesen állapítandó meg, hogy nagy-, avagy csekélynyomású gőzgép rendeltesék-e meg? Ő a csekélynyomású gőzgépet ajánlja, mert a mérsékelt haszonra dolgozó ipartelepek ezt szokták használni. A tüzelőszer iránt, mely pedig nagyon fontos mellékanyag, nem tesz javaslatot, de felkéri a választmány minden tagját, hogy e részben minél alaposabb szakvéleményeket gyűjtsenek egybe. Más kisebb jelentőségű javaslatával ezeket is egyhangúlag fogadták el.

A választmány ezúttal, valamint később is többször hálás köszönetet szavaz Széchenyinek lankadatlan buzgóságáért és fáradhatatlan tevékenységéért, azt a jövőre nézve is melegen kikérven a vállalat részére. Egyideig politikai és más köztevékenység nagyon elfoglalván őt, hónapokig nem jelenhet meg a malomban. De már az 1840. évi február hó 22-iki választmányi ülésen Killias Farkas igazgató jelenti, hogy a beérkezett szakvélemények csakugyan igazat adnak Széchenyinek abban, hogy csekély nyomású gőzgép szerzendő be. Most ennek újabb tüzetes javaslatára elhatározzák, hogy a gőzgépet Angliában a Watt és Boulton cégnél, melynek gépeivel a Dunagőzhajózási Társaság nagyon meg van elégedve, rendeljék meg. Néhány nap múlva a megrendelés az ő aláírásával megy ki. De egy következő ülésen neki olyértelmű felhatalmazást adnak, hogy ha pedig bármely oknál fogva az előbbinek fogantja nem lenne, ő a gőzgépet belátása szerint bárhol megrendelhesse. A gőzgépet ezután csakugyan egy bécsi cégtől vették meg.

Az 1840. évben is tizenkét választmányi ülést vezetett. Az erre következő 1841. évben huszonhárom választmányi ülésen elnökölt. De az ő elnöki tiszte nem az, amit közönségesen szoktunk alatta érteni. Minden bajban ő állapítja meg a diagnózist, ő jelzi az orvosságot és az orvoslás módját, ő kéri fel mindennek kieszközlésére. Ha akármily baj van, csak tőle várnak segítséget személyi, tárgyi és főleg hitelügyekben. Minden törvényes lépés megtételére is ő a leghivatottabb és a legkészebb. A műszaki berendezés, az üzletvitel, sőt a könyvvezetés részleteinek megállapítására szolgáló legtöbb életrevaló javaslat és jó gondolat szintén tőle ered. Hogy nem túlozok ezzel, arra itt van kezeim között a teljes erejű bizonyíték, melyet csupán azért nem mutatok be itt további próbabb részleteiben, minthogy az alakulás történe-

tének befejezése előtt még fontosabb mondanivalóim vannak.

Végre a malom felépül és 1842. évi január havának első részében, 4-től 8-ig, négynapos közgyűlést tartanak, melyen ő is tüzetesen akart beszámolni. Az első napon tartja meg magyarul nagy malomügyi beszédét és pedig úgy, hogy azt megszakítván, megszólaltatja a szintén általa készített és már említett németnyelvű jelentésszerű beszéd elmondására kész Fehr Vilmos igazgatót, aki a nagynehezen hazaszabadult Killias helyét foglalta el a malom vezetésében. E beszédről egyideig azt hittem, hogy a Hengermalom érdekltejinek körén kívül merőben ismeretlen, mivel Széchenyinek sem beszédei, sem közgazdasági cikkei gyűjteményében nem találtam azt meg. Később az Akadémia igen tisztelt főkönyvtárnokától arról értesültem, hogy Széchenyinek eredeti kézirata a nevérol szóló múzeumban megvan és az egykorú lapok közül a »Társalkodó«-ban 1842. évi január 8-án és 12-én magyarul, német fordításban pedig a Pester Tageblatt 1842. évi tizenhetedik számában nyilvánosságra kerül. De az bizonyos, hogy azóta ez érdekes beszédnek nyoma veszett és így lemásoltatása a Hengermalom egyik jegyzőkönyvéből, melynek Széchenyi és Trefort Ágoston által aláírt mellékletét képezi, gyakorlati szempontból mégis felfedezés-számba megy.

Erre a beszédre a jelen alkalommal különösen ki kell térnem, mivel az Széchenyinek iparfejlesztésre vonatkozó nézeteit nagyon jellegző módon fejezi ki. Mindenekelőtt megállapíttatik benne, hogy a Józsefmalom immár áll és mozgásban van. Termékeinek kapóssága bebizonyult. Ők szintén örvendenek (mindig többek nevében beszél), hogy törekvéseik, melyek szerint a fogyasztóközönség az eddiginél jobb és olcsóbb liszttel láttassék el s hogy a búzakereskedés helyébe a lisztforgalom lépjen, megvalósult. De a nyert csata és

diadal gyümölcsei még koránt sincsenek biztosítva. Sok a fondorlat és rosszindulat ezen jóakarát által sarkalt kezdeményezés iránt, melyeket csak józan tapintattal és szilárd kitarással lehet leküzdeni. A malom felállítása jóval meghaladta az előírányzott költségeket. De oly szempontoknak is eleget kellett tenni, melyekre korábban nem számítottak. Ilyen volt az, hogy az 1838-i árvíz alkalmával szerzett építési tanulságokat is értékesíteni kellett. Továbbá több épületet emeltek és több gépet rendeltek meg, mint előírányozva volt. Az épületfa ára is emelkedett. E nehézségekhez járult, hogy a régi malmok érdekeltsége hihetetlen eszközök-höz folyamodik. Mindezzel szemben áll a hengermalmi liszt jobb minősége, 20%-kal kiadóbb őrlése. Okkalmóddal tehát elérhető az, hogy e lisztet nemcsak az ország különböző vidékeire, hanem Bécsbe és Prágába is el lehetne adni. A baj már most sem az, hogy a lisztet ne tudnák eladni, hanem hogy a liszt kelendőségének fokozódásával nem tud a termelés lépést tartani. Ily körülmények között a tengerparton addig még kísérletet sem tehetek, pedig ott szeretnének az odessai gabonával versenyre kelni. Oda kell törekedni, hogy ez az eszme is megvalósuljon. De az iparnak és kereskedelemnek esélyei és veszélyei számosak. A tőke vagy hitel megcsappanása megakaszthatja a haladást. Tehát elegendő forgótőkéről vagy hitelről kell gondoskodni, hogy ezekkel nagyobb mennyiségben lehessen megvásárolni az őrlendő gabonát. A malom most évenként 80.000 pozsonyi mérőt őröl. Kezdetnek elég szép. Ez azonban jobb termelési viszonyok között is csak 5%-os osztalékot jelent a részvényeseknek, ami rosszabb körülmények közt még le is szállana. Ellenben, ha a mostani kettő helyett három hengerszéket alkalmaznának és 120.000 pozsonyi mérőt őrölnének meg vele, a vállalat sokkal jövedelmezőbb lenne. (Íme kéri az emelkedő hozadék törvényének hatását,

valgyis a nagyipari vállalkozás életképességét.) A harmadik hengerszéket már meg is rendelték, hogy a vállalatot szilárdabb alapra fektessék. A fokozódó termelőképeség kihasználása nem lesz baj, mivel ha a liszt egyelőre nem is marad oly kapós, mint eddig volt, a készletek a szárazon való őrlés folytán nem romlanak el és később is a világ bármelyik sarkába elszállíthatók lesznek. így a múmalom jövőjére nézve sokkal jobb kilátások nyílnak.

De a mostani részvénytőkéből ilyformán terjeszkedni nem lehet. Mielőtt azonban erre nézve javaslatot tenne, kéri, hogy hallgassák meg Fehr Vilmos igazgatónak a vállalat pénzübeli helyzetére és egyéb állapotára vonatkozó nagy vonásokban nyújtandó jelentését.

Ekkor történt, amit persze a közgyűlésbe összesereglett részvényesek nem tudtak, hogy Fehr a Széchenyi által szájába adott német szavakat híven elmondván, feltárta a helyzetet. Ha nem láttam volna Széchenyi sajátkezű fogalmazványát, melyet azután Fehr letisztázott, alig hinném, hogy a két beszédet ugyanaz a kéz írta, mert az igazgató beszédében oly üzleti szellem és stílus nyilatkozik meg és oly pontosan van benne minden gyakorlatilag fontos mozzanat elég hosszasan részletezve. De a két kézirat közt nem lévén különbség, valónak kell elfogadnunk azt a feltevést, hogy Széchenyi talán az igazgató előzetes meghallgatása után azért jelenetetezte ezt az előadást így, hogy amint látni fogjuk, az általa jól ismert s nem elég buzgóknak talált részvényesekre az összevágó adatok s a világos, egyenletes és szabatos előterjesztés mélyebb benyomást tegyenek. Az igazgató németnyelvű jelentése után megint a Széchenyi magyar beszéde következik. Ebben ő mintegy visszhangot ad arra és konkrét javaslatait megteszi. Az igazgatótól hallottak alapján megdicséri Hild építész, Tüköry ács mestert, a bécsi Flettcher és Pouchon mozdony-gyártókat és a frauen-

feldi társulatot, »mert helyes munkát tettek, amiért vegyék köszönetüket«. A többi összes közreműködteknek is hálás köszönetet mond. Megdicséri az eltávozott és az új igazgatót, »akik távol hónuktól, rájuk nézve idegenek közt becsületesen jártak el tisztükben és bokros teendőjű hivatásuknak férfiasan feleltek meg s az eddigi sikernek nagy része az ő érdemök«. Erre általánosabb jellegű okoskodásai következnek. A vállalatnak hármass célját jelöli meg: 1. a nagyközönségnek lehetőleg olcsón szállítani a legjobb elsőrendű élelmiszert, 2. becsesebb minőségben külföldre szállítani a hazai telkek túláradozó kincseit s ezáltal is emelni földünk értékét és végre 3. fáradozásának mérsékelt jutalmát biztosítani. Az utak oly rosszak, hogy gyakran Budapestre nagy áldozattal sem lehet elég élelmiszert behozni. Ennek folytán egyesek, akik ilyeneket előre összevásároltak, a szegényebb osztálynak rovására nagyon is gyarapodtak.

Habár a polgári hasznot a társulat nem tévesztheti el szemel elől, de tudja, hogy ez első két célt is mindig szolgálni fogja és nem akarja például szűk termékek esetén a közdrágaságnak és közínségnek alkalmait saját felpénzelésére megragadni. Az ilyesmit nem követi áldás, enélkül pedig rombadől minden emberi mívelet. Oda is fog – reméli – a társulat törekedni, hogy megszilárdulván, a jó és rossz termékek változóságainak ne legyen kitéve s lisztje bizonyos egyenletesebb és jutányos áron álljon a napi munkája után élő nagy tömeg rendelkezésére is. Mielőtt azonban maga meg nem erősödik, addig ne siessenek másoknak segédkezet nyújtani, hanem szilárdabb állást vívjon ki magának a két másik főcél szolgálhatása érdekében is. Teljes erőhöz kell jutni, hogy a közjó kívánalmainak eleget lehessen tenni. Ezt támogatása révén a közönség is előmozdíthatja. Jó ismételn ezt azon lány velejűek seregével, azon jólelkű hősökkel szemben, akik a dol-

gok mélyébe soha nem hatolván, édes álmaik közt mindig a nagy emberiség érdekeiért vélték lándzsát törhetni. Ránk a szűkkeblűség anathémáját szórják, ha saját létünkért kínosan küzdünk. Készítményeinket ők becs áron alul kívánják, de ezt fennmaradásunkat képező harmadik célunk nem engedi meg. Ennek biztosítása érdekében javasolja a megfontolását annak, hogy a forgótöke miként volna szaporítandó; a vállalat alapszabályai a váltótörvénszéknél bejegyeztesenek-e; azok az újabb körülményekhez képest módosítandók-e; a gépek javításáról hogyan kell gondoskodni; nem kell-e a malmot József-malomnak nevezni és az alapkő letételét ünnepélyesen eszközölni?

Marczibányi indítványára a közgyűlés a társulat ügyeinek intézése körül kifejtett buzgó és sokoldalú sikeres fáradozásaiért hálás köszönetet szavazott erre Széchenyinek, javaslatai pedig részben elfogadtatnak, részben természetüknél fogva a választmányhoz utasítottak.

De ennek tagjaiban nagyon hamar leohad a buzgalom és így az intézkedés legnagyobb terhe megint csak az ő vállaira szakad. Az 1842. év folyama alatt nyolc választmányi ülésen elnököl és tárgyalatja a malom fejlesztésének akkori összes feltételeit.

Már a következő évi közgyűlésen javasolja az alaptökének 20%-kal való felemelését. Azután lehetőleg 6%-osnál nem drágább pénzt keres a csekélynek bizonyult forgótöke pótlására. Hasonló tevékenységet folytat a további évek folyama alatt is. Koronként, így az 1845. évi közgyűlésen figyelmezteti a társulatot, hogy a nagyobb nyereségeket ne osszák ki, hanem nagyobb forgótöket gyűjtsenek. Ha ezt a tanácsot később is, midőn már döblingi – részben önkéntes - börtönében ül, követik s a 40-44%-os osztalékok kifizetése helyett tartalékokat gyűjtenek, sokkal kevesebb baja lett volna a vállalatnak, épp úgy, mint az ő tényleges közreműködésének ideje alatt.

Az 1847-ben június 4-én tartott választmányi ülésen felemlítvén, hogy mily inség uralkodik az alsóbb néposztályok körében, annak a véleményének ad kifejezést, hogy a társaság éppen akkor nagyobb nyereségének közhírré tétele nem volna tanácsos. Javasolja, hogy a közgyűlést halasszák el és a részvényesekkel körlevélben tudassák az osztalék mennyiségét és azt, hogy az utólagos közgyűlési jóváhagyás reményében osztalékaikat a társulat pénztáránál felvehetik. A malom körül helyőrséget szerveznek, mivel annak megamadtatásától lehet tartani.

Utoljára az 1848. évi június 9-én tartott közgyűlésen – már mint miniszter – elnököl. Az utolsó választmányi ülés pedig, melyet ő vezet, tizennyolc nappal később tartatott. Ekkor kifejtette, hogy mily súlyos pénzhiány uralkodik és a hitelnek apadása folytán az iparvállalatok helyzete nagyon nehézé vált. Ezért a cukorfinomítógyár legutóbbi választmányi ülése elhatározta, hogy a Hengermalom választmányához kérdést intéz, vajjon nem lenne-e hajlandó vele közösen kezességet vállalni 25.000 pengő forint erejéig? Ezentúl Széchenyt az 1849. és 1850-ben Tasner Antal képviseli, de csak a közgyűléseken. 1850 után képviselője sincs többé»

A Hengermalom sorsa ezután nem alakul oly simán és egyenletesen, mint azelőtt. Többször leég, de megint felépül és míg a Széchenyi szelleme hat rá, addig a nagy bajokat is kiheveri. Később rendkívüli emelkedés áll be, de ezt koronként aggasztó hanyatlás követi. Vannak évek, midőn osztalékot sem fizethet, sőt fennmaradhatása is sokak szemében kétségessé válik. Majd azt hiszik vezetői, hogy az újkor szelleme a régi hagyományoktól való eltérést kívánja. Ezt a társaság rendesen megkeserüli. Ma azonban megint rendes mederben folynak ügyei.

Az emelkedés, melyet korábban mutatott, utánzásra méltó példának tekintvén, versenytársai roha-

mosan szaporodnak a fővárosban, az egész országban és most már a külföldön is, mely alatt a világ minden részét kell érteni. A magyar lisztgyártás meghonosodik mindenfelé és a mit Széchenyi égisze alatt a Hengermalom kifejlesztett, a lisztnek az a tökéletes őrlése az egész emberiség közkincsévé válik. De a magyar malomipar minden állami támogatás nélkül, ahogy keletkezett, a neki való téren a saját benső életrevaló természeténél fogva a világpiacon is sokáig megállja helyét. Versenyképességének fenntartásáért koronként nagy, áldozatteljes küzdelmeket kell folytatnia és azt csak akkor veszti el, midőn jelentőségét az egész magyar közgazdaság és így a földművelés szempontjából kezdtek itthon nem méltányolni eléggé s az irányadó tényezők kevésbé barátságos érzelmeket tápláltak vele szemben, mint megérdemelné. Azonban ma is, míg nem késő, csak jóakaratra van szüksége, hogy a Széchenyi úttörése folytán keletkezett ezen legnagyobb iparunk újra a maga természetes jogaiba lépjen.

Ha gróf Széchenyi István soha semmit sem vitt volna végbe, ha nem ad vissza az életnek egy haldokló egész nemzetet, ha életének minden főbb mozzanatával nem lett volna azzá, amivé vált, t. i. fajunk egészséges irányú és szellemű fejlődésének és haladásának igazi megszélyesített programjává: neve akkor is és csupán ezen egy öntudatos iparfejlesztési roppant sikere által épp oly halhatatlanságot érdemelne, mint a világiparoknak többi nagy úttörői.

Nekünk ezenkívül eléggé meg nem szívlelhető, különös tanúságot hagyott hátra a tekintetben, hogy ipari érdekeinket különösen napjainknak hogyan kellene természetes módon sikerrel szolgálni. A szerves iparalkotási tényezők felhasználásából alakult eljárásának megfigyeléséből még jobban kiderül ez, mint egészséges iparpolitikai nézeteiből. Ő azonban nemcsak a főuraknak és nagybirtokosoknak mutatta meg az utat,

melyet saját javukra közgazdasági önállóságunk kivívása céljából követniök magasabbrendű erkölcsi kötelességüket képeznék és amelyet a hasonló állásúak másutt az illető országok nemzetgazdaságának nagy hasznára teljesítenek is, hanem a vállalkozóknak szintén fenséges példát állított beható, előzetes ipari tanulmányai, magasabbrendű vállalkozási szelleme, odaadó, lelkiismeretes s minden jogosult köz- és magán-szemponctól becsületesen, összhangzatosan szolgáló vezetői tevékenysége által.

A nemzeti létérdekek apostola s az ország egyik legelső mezőgazdája annak egyúttal legkiválóbb ipari szellemei és úttörői közé is tartozik, sőt bátran mondhatni, hogy ezek közt egy sincs, aki egymagában hazánk ipari haladásának valóban oly nagy lökést adott volna, nemcsak más alkotásai révén közvetve, hanem öntudatos ipari alkotásai által közvetlenül is, mint a Legnagyobb Magyar.

9. Széchenyi

»Hitel« című korszakos munkájának centenáriuma.

Ünnepi előadás a Magyar Tudományos Akadémiában
1930. évi március 24-én.

A Széchenyi évszázados ünnepek egy fél évtized óta tartanak. A Magyar Tudományos Akadémia alapítására tett első lépést lélekemelő módon, nemzetközi keretben ünnepeltük meg akkor. Itt azután egész sora hangzott el a tanulmányoknak, melyek feltűntetik, hogy egy század óta ez a legfőbb közművelődési intézetünk mit tett és miben hatott az egyes tudomány-szakok fejlesztésére. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a »Legnagyobb Magyar« első három alkotásának egyike, folyó évi június 16-én szintén nemzetközi keretekben tartja meg a maga centenáriumát. Es még egy pár évtizedig nem is fognak megszűnhetni az ilyen

hálás megemlékezések. Hiszen ha széttekintünk hazánk fővárosában, sőt magában az országban, az ő nemzet-átalakító reformjának eszközeivel, alkotásaival és műveivel találkozunk lépten-nyomon. Ismételve mondható, hogy ha emlékjeleit keresed, tekints körül: *si requiris monumenta, circumspice*.

Ily körülmények közt önként merül fel az a kérdés, hogy indokolt-e egyetlen munkája megjelenésének centenáriumát rendezni? Alig lehet kétség, hogy e kérdésre határozott igennel kell felelni. Röviden ezt. azzal okolhatni meg: mert a Hitel megjelenése nem volt egyszerű tény, hanem fontos esemény. A Legnagyobb Magyar, kinek méltatásával nem foglalkozhatunk elégszer kellő kegyelettel és megérett figyelemmel, vele mutatott rá arra az archimedesi pontra, amelyet felhasználva, ki lehetett és ő ki tudta emelni a nemzetet abból az életveszélyes posványból, ahol leiedzett; amelyből nemzetünk jobbjai mindenáron szabadulni kívántak, de nem tudtak. Első nagyobb és általános hatásra szánt e művével jött, s az a nemzedék, mely addig csak búsan szavalgatta, hogy »régí dicsőségünk, hol késel az éji homályban«, egyszerre meglátta az irányt, melyben haladnia kell. Ez ma köztudattá vált ugyan, de a jelzett tény megállapításával nem érhetjük be; termékennyé, bőven gyümölcsözővé kell tennünk e tudatot. Benne gazdag és becses tanulságok rejlenek, melyekre épp oly mértékben vagyunk utalva, mint voltunk akkor, midőn ingoványban voltunk elsüllyedve, ma, mikor romok beláthatatlan halmazából kell menekülnünk.

Íme, a jelen ünneplés száraz indokolása. Többszörösen alá kell azt húznunk. E végből tehát vegyük elő e munkát, hogy megjelenésének szokatlan alakját és mélyreható eszmetartalmát az Ő korára való tekintettel élesebben megvilágosítva kellően értékelhessük és megbecsüljük.

Meglepő volt külalakja és megrázó az, amit gondolatokban felölelt. Az első alatt érteni alaphangját az egészét átlengő nemes hangulatot és megragadó irányát. Az alaphangra mondható, hogy a kellem és erő ölelkezéséből származott. Címlapjának hátán e szavak olvashatók: »The strong resist, the weak despair«, »az erős ellenáll, csak a gyöngesik kétségbe«. Az uralkodott lemondás helyett a büszke önértetet és a férfias, bátor önbizalmat szólaltatja meg. Művét behízelt, szívhezszóló hangon »honunk szebblelkű asszonyainak«, a honleányoknak ajánlja, arra kérve őket, hogy nyájas kegyességgel vegyék pártfogásukba. A Hittel – hangoztatja itt – rokon fogalom a hűséggel és a polgári erénnyel. Neveljék arra gyermekeiket; lelki erőt és elszánt bátorságot öntsenek a férfiakban akik, ha hazafias küzdelemben kifáradtak, éltük alkonyán jutalmul főleg tőlük nyerhetik el az érdemkoszorút, mert ők természetes védangyalai a polgári erényeknek és a nemzetiségnek, ők emelhetik égbe a port és halhatatlanságra a halandót. Végül előzetesen is hálát mond nekik gyöngéd támogatásukért.

Írányán pedig minden sajátossága mellett sem látszik már meg, hogy küzdene a szóval, holott 1826. évi május 6-i levelében báró Wesselényi Miklóshoz még azt mondja: »tudod, mily erőltetéssel írok az anyám nyelvén«. E művében már szabatosan jutnak kifejezésre mélyen járó gondolatai és sugárzik ki szívének egész melege. Ezt, de az egész művet átható hangulatot is, egy idézet végszavából szembeötlővé teszi: »Gyermekeink boldogságáért – írja ott – fáradozni és éltük tavaszán megfosztatni tőlük; olyat imádni, aki gyűlöl; hívnek tartott barát által megcsaltni: ezek szívrepesztő kínok; de tűrhetőbbek a minden hazánkfiától való kárhóztatás és elhagyatásnál. Azonban az ilyen áldozatra is késznek kell lenni az igazán lelkes hazafinak, mert aki a közönségnek használni

akar, annak legelső kötelessége magáról egészen megfedelkedni. Aki ezt nem cselekedheti, az nem is lesz soha valóban hasznos embere hazájának».

Ha mindazt, amit külalakjáról mondtam, szemelőtt tartjuk és Széchenyi írásmodorával megbarátkoztunk, a Hitelt történetien beállítva ma nemcsak tanulsággal, hanem élvezettel is lehet olvasni.

Azonban sokkal megkapóbb volt a mű eszmétartalma, mely a jó hangulat keltése által simult utakon könnyebben jutott el a helyzet javítását hön óhajtó elmékhez. Olyan volt az, melyet az ő korában csupán egy képzett nemzetgazda és lánglelkű társadalmi politikus nyújthatott. Báró Kemény Zsigmond szerint ragyogó, de szabálytalan elmeterméke egy lángeszű, de higgadt tervű agitátornak, s a lelkesedés és költői képzelet virágai közé takart vakmerő kezdeményezés. Irodalomtörténetünk megteremtője, Toldy Ferenc szerint pedig oly tett, mely a század legnagyobb eseményei közé számítható. Megkapta később a Marczibányi-intézet nagy díját is. Viszota Gyula, legszorgalmasabb és legtermékenyebb Széchenyi-kutatónk, a Hitel keletkezésének történetéről írt s az Akadémiának 1916. évi február havában bemutatott terjedelmes értekezésében kiderítette, hogy mily körültekintéssel fogott szerkesztéséhez. Kiderül abból, hogy legtöbb elítélő megállapítása a saját kedvezőtlen élményein alapszik. A könyvvizsgálati cenzornak (Naplóiban csak D. kezdőbetűvel van megjelölve) előzetesen megmutatta e munkáját. Ez azt felelte neki, hogy a Hitel nagy feltűnést fog okozni, szerzőjét megkövezik, de használni fog. Ő, a cenzor, ugyan elveszti miatta a kényerét, de a kinyomási engedélyt aláírja.

A 270 lapra terjedő mű gondolatmenete a következő:

Széchenyi gazdasági hátramaradottságunk okainak kutatásával foglalkozik e dolgozatában. Azt bizo-

nyitja, hogy az akkori bajoknak gyökere a hűbéri, helyesen a rendi intézményekből és az ezekkel kapcsolatos elmaradott felfogásból táplálkozik. A sérelmi politika a kormány által kívánta volna bajainkat meggyógyítani, aminek következménye a tétlenség, az erélyes közreműködés hiánya és a sikertelenség minden téren. Az ösiség lehetetlenné teszi a hitel kifejlődését, mert biztosítékot a nemesek nyújtani nem képesek. Inkább az adósokat, mint a hitelezőket pártolja a törvény, minek következtében a tőke azután nem áll a birtokosok rendelkezésére. Ez egyik oka annak, hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene.

A föld és a munka tőke által nem lévén kellőleg megtermékenyíthető, semminek sincs itt olyan értéke, mint ha a forgalom szabad lenne; most a földesúr tehetetlen, mert birtoka le van kötve. A tőke nálunk kevés és félénk, mert hitelviszonyaink rosszul vannak rendezve. Innen az általános pangás, az ipar fejletlensége, a csekély üzleti szellem és a tájékozatlanság. A másutt oly nagy sikereket előmozdító közgazdasági vívmányok felhasználása tekintetében káros a robot és a dézsma, az osztatlan legelők és birtokok s a céhek és árlimitációk rendszere. A magyar gazda nem javíthatja földjét; tőkét nem ruházhat be.

Mindenféle kiváltságok és egyedárúságok akadályozzák a fejlődést. A jobbágy felületesen végzi kényszermunkáját, mely így termékeny alig lehet. A munkaidő elpazaroltatik; 60.000 robotosnapszám nem eredményez több munkahatályt, mint amennyit 20.000 megfizetett napszámmal könnyen lehetne elérni. A dézsma oly szolgáltatás, mely a jobbágy törekvését úgyszólván bünteti, mert mennél jobban iparkodik az és mennél többet termel, annál nagyobb tizedet kell neki beszoigáltatni. Hogy Magyarországnak nincsen kereskedelme, annak okát elsősorban ugyan kedvezőt-

len földrajzi fekvésünk, forgalmunk irányával ellentétes folyású folyamrendszerünk, utaink rosszasága és általában közlekedési eszközeink tökéletlensége és tökeszegénységünk képezik, amikhez sok esetben a kiviteli vámok súlyos volta is járul; de ennek részben magunk is okai vagyunk, mert nem eleget, nem elég olcsón és nem megbízhatóan termelünk. A belső fogyasztás nem nagy; ennek következtében egész belforgalmunk lassú folyású.

Mindezen segítene az, ha a hitelt biztosabb alapokra fektetnők, ha nagyobb szorgalommal és jobban elrendezett munkával termelnénk, ha a versenyt jutalmak kifizése által megteremtenők a gazdák között, ha az alaposabb szakismeretek elterjednének, ha a megbízhatóság és szilárdság jobban áthatná a forgalmat, ha az erőket inkább tudnók egyesíteni s a kereskedelmi, ipari és általában az üzleti élettel szemben táplált előítéleteket ki tudnók irtani, ha a munkafelosztást jobban vinnénk keresztül, váltó- és kereskedelmi törvényt hoznánk be s az egész igazságszolgáltatást javítanánk. Azonban voltaképpen nem teszünk semmit. Az emberek csak panaszkodnak, de alapokat csak kivételesen rak valaki.

Telve van Széchenyi e munkája köz- és társasállapotaink éles, gyakran gúnyos bírálatával. Megtámadja a nemességet és különösen a főurakat azért, mert nem teljesítik kötelességeiket; még akik tesznek is valamit, sokfélét akarnak egyszerre tenni. Eljárásuk hasonló a szalma tűz fellobbanásához. Magunkat és országunkat folyton csak dicsérvük, pedig ez kevésbé visz előre, mint hátramaradásunk és hibáink őszinte beismerése és azoknak férfias elhatározással való orvoslása. Jobban véljük bírni magunkat, mint ahogy tényleg bírjuk s ezen képzelgésünknek megfelelőleg élünk. Rosszul gazdálkodunk, mert a pénzt vagy ész nélkül pazaroljuk, vagy oktalan módon fukarkodva

felhalmozzuk. Ismeretekben is hátra vagyunk, mert a legtudósabb is közöttünk annyit nem tud, hogy abból többszázezer tudós lehetne bölcs. De van azért sok jó tulajdonságunk s ha feleszmélünk és a rendelkezésünkre álló eszközöket felhasználjuk, akkor kiváló helyet foglalhatunk el a nemzetek között. Azonban a törzsökös magyar egy lépésnyire sem akar haladni a világban. Pedig a föld forog! Ezt a nevelés hiányos voltának s a túláradó balvéleményeknek kell tulajdonítani.

Nem rekedt vagy gyöngye hangon szükséges azt hirdetni, hanem harsányan, mert többet használ hazájának az, aki hátramaradását fejtegeti, mint aki annak dicséretére pazarolja idejét. Ha mindezt megszívleli a magyarság és megemberelvén magát, népből nemzetté válik, akkor jóslata az, hogy Magyarország tulajdonképpen nem volt, hanem lesz.

Ez a mű nálunk példátlan hatást idézett elő.

Trattner és Károlyi könyvkiadók a munka megjelenése után öt hónap múlva harmadik kiadást rendeztek belőle, mivel a két elsőt több ezer példányban szétkapkodták. Mindjárt akkor német nyelvre is lefordították. E fordítás itthon és Bécsben elterjedt, de nálunk, a Felvidéken, rossz benyomást tett, mert – mint a fiatal Pulszky Ferenc észlelte és emlékirataiban később megírta – azt mondták, hogy a haszonelvet hirdető Bentham kandikál ki belőle. Az osztrák fővárosban semmi hatást sem tett, ellenben nemtője, öt év múlva imádott felesége, gróf Seilern Crescentia, nagyon lelkesedett érte. A dedikációban a »széplelkű asszonyok« közt elsősorban reá gondolt.

Az ifjúság és az ország haladni kívánó összes elemei mint a megváltás szózatát ünnepelték azt. Ezek hangulatát tükrözteti vissza báró Wesselényi Miklósnak Széchenyihez intézett következő levele: »Csak a napokban kaphatám a Hitelt kezembe. Lelkes

munka, szép, jó, erős; nem lehet, hogy sokat ne használjon. Gyönyörrel kóstolom, ízlelem, táplálom vele magam. Tiszta szívemből örülök neki, pedig több s megvallom kedves magzataimat gyilkolta meg; amiket írtam, sokat ki kell törülnöm, mert Te éppen azt, de sokkal szebben, jobban már mondod. Érzéseink és látásunk egyformasága oly nagy, hogy egész darabokat, sőt konstrukciókat is találok, melyek az enyimben megvannak.

Egész munkád oly velősen van írva, a képek annyira az eleven életből véve, annyi a fűszer benne, oly könnyű és játszi fordulások s felsőbb gyalultság szagjával teli, hogy minden kedvemet elvesztettem írni. Áldom az eget, hogy oly tiszta lélekben az ész oly eleven fáklyáját gyújtotta s annak erős akaratot adott, mégpedig nem 1-5-10 évekre valót, hanem aere perenniuszt s azt a férfit hazámfiává, barátommá tette.«

Azonban nem mindenütt fogadták ily lelkesen Széchenyi ezen munkáját. Így például 1831 októberben gróf Károlyi György levélben értesíti őt, hogy a felvidéken Klobusitzky házáat a kolera miatt fellázadt csöcselék ostromolván, ez alkalommal egy zugprókátor ott találván az asztalon a Hitel egy példányát, felkapta és annak némely helyeit tótul magyarázgatta a parasztnak, hogy őket még jobban felingerelje. Az ultra konzervatív gróf Cziráky Antal élénk visszatetszését fejezte ki. Később a Lánchíd építésének is esküdt ellensége volt, mivel ezáltal nemcsak a nemesség vámmenetségét, hanem az ősi magyar alkotmány alapját látta veszélyben forogni. Tőle származik az a jeles mondás, hogy kész három napig is várni a zajló Duna partján s várni, míg a jég lefolyik rajta, de a Lánchíd-törvényt nem szavazza meg. Az öreg báró Eötvös Ignác pedig célzatosan terjesztette a Hitel forradalmi, lázító hatásának hírét. Továbbá hatalmas ellenfele támadt gróf Dessewffy József ben, ki a Hitel Taglatatja cím alatt bí-

rátatot írt róla; minden gyengéjét, egyes látszólagos következetlenségeit, zilált írásmódját, törvényeinkben való állítólagos járatlanságát veti szemére és el nem hallgatja, hanem azt a kritika minden fegyverével a jó szándék és nemes érzület elismerése mellett is kegyetlenül széttagolta. Legmelegebb tisztelőjéből, aki Széchenyi »szép példák«-ját az 1825-i országgyűlésen egy fennkölt ódával dicsőítette, lett az ő legszigorúbb kritikusa.

Gróf Dessewffy ezen Kassán 1831-ben megjelent bíráló munkáját kissé bővebben elemzem, mert ez az azon korbéli haladottabb politikusok felfogását kellőleg feltüntetni alkalmas és mivel ezt az elemzést tudtommal eddig egy újabkori hasontárgyú dolgozat sem nyújtja, pedig a kiváló főúr és hazafi emléke, akinek leszármazóit is több nemzedéken át hasonlóknak tapasztaltuk, megérdemli, hogy őt ne úgy ismerje az utókor, mint aki a Széchenyi reformeszméivel szemben egyszerűen az avas maradiságot képviselte.

A magyar ifjúságnak ajánlja e művét, amint Széchenyi honunk szebbelkű asszonyaihoz intézte ajánlatát, ő kívánja, hogy akiket az asszonyok szültek, azok a széplelkű és testű hölgyek kegyeit erélyük és magaviseletük által igyekezzenek megérdemelni. Előszavában azt mondja, hogy örvendhet az ország és irodalom Széchenyi könyvének, mert az tele van szellemmel, gondolatokkal, részvétet keltő előadással és eredetiséggel. A Széchenyi szép elméje sok eszmét ébreszt, habár előadása nem rendszeres s gyakran kíméletlenül rázza meg nemzetét, hogy aluszékonyságából felébressze. De bármily nemes volt is célja, mivel egyben másban tévedett, sokszor pedig túlzásba esett, barátainak kérelme folytán ő ezt a munkát szakaszról-szakaszra véve elemezni fogja és pedig a mű azon példányának alapján, melyet a szerzőtől kapott ajándékba, meg lévén győződve, hogy ez az őszinte szóért nem fog megharagudni, mert vele együtt a jót, a hasz-

nost, a szépet akarja szolgálni azáltal. És csakugyan gróf Dessewffy József általában véve e műben is, mint 1828-ban a Felsőmagyarországi Minervában közölt költeményében, nagy elismeréssel nyilatkozik Széchenyiről, de munkájának részleteiben sok olyat talál, ami kifogásolni való.

Először is kifogásolja, hogy mindenről többet beszél e műben, mint a hitelről. Kitérései ugyan igen mulatságosak és tanulságosak, de nagy tehetségével nem alkalmazkodik a kevésbé emelkedett elmék igényeihez. Szereti a nagyon képletes beszédmódot, sőt következtetései sem mindig folynak az általa felállított előzményekből. A fűszerezett szellemű eledelben sok a bab, a honi paprika és sok a külföldi bors. Általában véve Széchenyi nemes törekvéseit elismeri, de kifogásolja azt, hogy az országnak intézményeit s különösen alkotmányát nem ismeri eléggé. A tapasztalható hiányokat és visszaéléseket nagyon is általánosítja és egész osztályokról, sőt az egész nemzetről gyakran igazságtalanul elítélőleg nyilatkozik, pedig a prózában mindenkinek mértéket kell tartani, főleg midőn egész nemzeteket dicsér vagy gyaláz az ember. Mindezt azonban gróf Dessewffy József szintén nem rendszeresen adja elő, hanem Széchenyi Hitelének eszmenetét követve, oly rapszodikusán és rendszertelenül, mint amilyen szerinte az általa taglalt munkának egész szerkezete. Nem tagadja azt, hogy sok baj van nálunk. Ő a hibákat nem akarja leplezni. Sok mindenféle nemzeti hibát szívesen változtatna át nemzeti erénnyé. Általában pedig jobb nevelést, felvilágosodottabb hazafiságot óhajtana. De egészben véve nem tartja helyesnek azt, hogy a nemzet ellen felhozható gáncsokat túlozva adják elő.

Dessewffy József a Széchenyi által Magyarországnak közállapotairól festett képet azáltal igyekszik kiegészíteni, hogy az annak alkatelemeit képező ténye-

zók közül mindegyikkel az osztó igazság szerint bánik el. Elismeri, hogy a magyar nemesség is hibás egyben-másban, de hogy az ország annyira hátramaradt, azt gróf Dessewffy József túlnyomólag annak tulajdonítja, hogy a királyság már századok óta úgy bánt hazánkkal, ahogy nem kellett volna. A cenzúrára való tekintettel e munkában ugyan óvatos kíván lenni, de a nemzet közönyössége és álomkórsága következtében beállott elmaradottság okait még sem engedheti egészen a nemzetnek tulajdonítani. Az ország függetlensége, önállósága ellen századok óta folytonos támadásokat intéznek, különösen a gazdasági téren. Ezt világosabban csak azért nem fejezi ki, mert a cenzúra különben nem engedte volna meg, hogy munkája megjelenjék. De ott, ahol szabadon szólhat, sohasem mulasztja el, hogy a nemzet ellen felhozható vádak mellett fel ne tüntesse az enyhítő körülményeket is. A külföldi példa ajánlását csak módjával tartja hasznosnak, mert igaz ugyan, hogy időjárával eléggé elkorcsosodtunk és elfajultunk; hogy haladásunk sem követte mindenben nemzeti szellemünk és sajtáságaink természetes útját; de vigyáznunk kell, hogy csupán a jó külföldit honosítsuk meg s ne hintsük el valamely új dudvának is magjait, melyek által azután csak a saját gazunkat szaporítjuk. Helyesli, hogy Széchenyi az erők egyesítése által igyekszik hatni, de a nagymérvű munkafelosztás ajánlásával szemben, azt hiszi, kötelessége utalni arra, hogy a magyar művelődésnek egyik előnyös sajtásága a sokoldalúság. Különben ő azt észleli Széchenyi modorában és eljárásában, hogy úgy tesz, mint a szeretők szoktak: legyaláz, felbosszant, meg-ráz, azután pedig édes balzsamot önt sebeinkre. Határozottan rosszalja azonban, hogy a reformokat rögtönösen, minden átmenet nélkül akarja keresztülvinni, hogy a nemességet a maga egészében elítéli azokért, akik visszaéléseket követnek el.

Egyoldalúságot tanúsít akkor is, midőn azt állítja, hogy minden a nemzettől függ és szem elől téveszti, hogy kezeink sok irányban mennyire kötve vannak. Szerinte Széchenyi félreismeri a földesúr és jobbágy közötti viszonynak lényegét és újabb alakulatát is. Van visszaélés, van helytelenség elég, de a jobbágyokhoz Széchenyinek más hangon kellett volna szólania. Nem helyes azokat felizgatni a földesúr ellen, akit igazságtalanság volna a robottól és a dézsmától kárpótlás nélkül megfosztani. A jobbágyok sorsát az 1791. évi törvényhozás és még korábban az urbáriumok nagy mértékben javították. Azt, hogy a viszony a két fél között nem jó s nem teljesen kielégítő, nemcsak a földesurak egy részének túlzásai és mind súlyosabbá váló visszaélései, hanem a jobbágyok helytelen viselkedése és hibái idézik elő. Különben Magyarország jobbágysága jobb viszonyok között él, mint a külföldi államok nagyrészének taksás parasztsága. Iparunk és kereskedelmünk, az igaz hátra van, sőt hanyatlik; de annak oka szintén nem elsősorban lakosságunk renyhesége vagy lanyhasága, hanem az, hogy az országot gyarmati függésben tartják.

Az igazság az volna, hogy ha Magyarország kénytelen a drága és rossz osztrák iparcikkeket vásárolni, akkor Ausztria kényszeríttessék arra, hogy viszont köteles legyen mindenféle körülmények közt a magyar nyersterményeket vásárolni. Ez lenne a valódi és igazságos viszonyosság. Kimondja továbbá, hogy a Hitel legtöbb reformjavaslatának indokolásában hiányzik a sok árny mellett a fény is. Ő aztán az előnyöket 260 lapra terjedő munkájában mindenütt érvényesíteni kívánja az ország érdekében. A kiművelt fővel szemben, melyre Széchenyi nagy súlyt vet, egyenrangúnak tartja a fennkölt érzelmű szívet is. Az ész adhat ugyan szerencsét, de jó és erős szív nélkül sohasem adhat boldogságot. Széchenyivel a nemzetiség ápolásának fon-

tosságára nézve tökéletesen egyetért; de éppen azért megfontolandónak tartja, hogy a régi intézményeket egyszerűen, minden átmenet nélkül kell-e eltörölni? Szerinte nem áll az, hogy nincsen hitel az országban. Ha e tekintetben az állapotok nem kielégítők, akkor annak okai miatt nem lehet egyedül a nemzetet felelősségre vonni, mert pl. a devalváció az értékeknek példátlan pusztulását idézte elő. A birtokforgalom teljes szabadsága a jószágoknak a magyarok kezéből való kivételét és idegenekre való átszállását vonhatja maga után, ami pedig a Széchenyi célzata sem lehet, mert a régi családoknak lehető fenntartása nemcsak az illetőknek, hanem a nemzeteknek is érdeke. A Széchenyi által javasolt gyógymód tehát nagyon heroikus. Nehéz volna az idegen családokba nemzeti szellemet önteni és alkotmányunk tartósságának egyik okát gróf Desseffy József abban véli feltalálhatni, hogy itt a birtok állandóan a családokhoz volt kötve. Ha valamikor a születési nemességnek meg kell szünnie,' akkor az alkotmány tartóssága érdekében Napóleonnak azt az eszméjét kell itt is megvalósítani, mellyel a becsület légióját teremtette meg. Különben bizonyos jólét nélkül a természettől kiválósággal felruházott szellemek sem volnának képesek az alkotmányosság oszlopaiként szerepelni.

Könyvének utolsó fejezetében élessé válik Széchenyivel szemben. Azzal vádolja, hogy az okokat a következtetésekkel cseréli fel és megfordítja.

Igaz, amit Széchenyi mond, hogy minden vagy előre vagy hátra megyén a világon; de mindennek menni, nem pedig, mint ő akarja, ugrani kell. Javítani és támogatni, nem pedig egészen eldönteni kell a régit, míg nincsen meg az új építkezésre szükséges egész anyag. Helyes az, hogy ne legyünk a magunk előnyeinek és jelességeinek kürtölői, de ne kürtöljük ki fogyatkozásainkat se. Már pedig, ha a külföldiekre bízunk a

magunk megítélését, azok nem ismervén bennünket eléggé, az irigység és gyűlölködés által befolyásolva, szintűgy tévedhetnek ítéleteikben, mint az önszeretet kétesvilágú szövéténekénél mi. Gyakran olyanokat mond Széchenyi a magyar nemzetről, hogy az ember elragadtatással látja, miként teszi fel a valóban fejedelmi gondolatokra és érzésekre azok felséges koronáját. Máskor azonban úgy lerántja nemzetét, hogy azt csak neki lehet megbocsátani, aki ezen bírálókat által sem akar egyebet elérni, mint hogy azt minél előbb a legmagasabb fokra emelje. De a bírálókatban nagyon gyakran nem ismer kíméletet. Lustasággal és hereséggel vádolja a nemességet, nem gondolván meg, hogy annak tagjai mint katonák, hivatalnokok és mint a földnek tulajdonosai is mennyi áldozatot hoznak az országnak. Ellentmondásba jut önmagával, midőn a nemességtől nagy áldozatokat kíván, de egyszersmind azt követeli, hogy azok a robotot és dézsmát elegendő kárpótlás nélkül engedjék el jobbágyaiknak. (Itt tévedett gróf Dessewffy. Széchenyi ezt nem kívánta.) Valamint nem a király hibája, hogyha a nemesség elpazarolja a maga birtokát, úgy nem a nemesség az oka annak, ha ugaranak hagyják a föld egyharmadrészét a parasztok, ha rosszul szántanak és vetnek, ha nem trágyáznak és ha henyén és korhely módra élnek napjaikat. Az egész nemességnek ilyen elítélése nem igazságos. A gúny, melyet alkalmaz, sincs mindig a maga helyén s tőle, mint hazafitól és magyar mágnástól elvárta volna, hogy az ország alkotmányát és körülményeit jobban ismerje. Már pedig a nemességnek ilyen megtámadása kevés emberi, nemzeti és kivált magyar nemzeti önismeretre mutat. Nagy egyoldalúság a szerzőtől, hogy mindig ellentétben állóknak tünteti fel a birtokos nemességet és a jobbágyságot; mintha ellentét volna a fejedelem és a kormányzotok, a szülők és magzataik között. Széchenyi csaknem mindig összezavarja

vagy felcseréli a haladást a sietéssel és szélsőségeken szeret lovagolni. A halogatás vádjával szemben utal az 1791. évi országgyűlési küldöttségek munkálataira. Olvassa el azokat és látni fogja, miként rágalmazza a nemzetet. Ne csudálkozzék ezután, hogy éppen a haladás legigazibb barátai az Ő előadásában azt a mérsekletet, részrehajlatlanságot, érettséget nem találják, melyet tőle méltán elvárhattak volna.

Dessewffy nem idegenkedik a közteherviseléstől. Nem irtózik attól, hogy a nemes épp úgy fizessen vámot, mint a jobbágy, hogy a parasztot terhének egy része alól fel kell szabadítani. Csak határt akar szabni mindennek és mindent a maga idején kíván tételni s inkább lassan, mint nyargalva óhajt haladni. Szükséges volt, hogy valaki lerántsa sebeinkről a fátyolt; de arra nem volt szükség, hogy e sebeket nagyító üvegen mutassa be a külföldnek, itthon pedig lancéta helyett bárdal forogjon körülöttük, »Csak ez fáj, egyéb semmi.«

Széchenyi már korábban kötelezve érezte magát arra, hogy reformterveit bővebben fejtsse ki, illetve a közönség előtt igazolja. Már kezdte is írni Reformját, mely később Stadium cím alatt kész programot tartalmazott; de a Taglalat arra kényszerítette, hogy előbb írja meg s adja ki erre mint feleletet a Világot. E művét három hónap alatt írta meg és 1831. évi április 5-én kezdte sajtó alá adni, mely annak 3250 példányával július 3-án készült el. Hatása döntő volt, melyet sem a Sas recenziói, sem Ponor Thewrewk szerény, felületes s a Világ Homálya cím és álnév alatt megjelent dolgozata, sem végre Orosz éles, beható elleniratai a legkevésbé sem bírtak meggyengíteni.

A Világ a Hitelnél nemcsak irányra nézve sokkal szebb és szabatosabb, hanem indokolásaiban is ki-merítőbb, a lángész elmesziráival csillogóbb munka.

Általában kétségekívül valamennyi közt legjobb műve a nagy reformátornak. A hatásról és lelkesedésről, melyet e könyv a reformpártiak sorában ébresztett, némi fogalmat adhatnak egy akkori bírálójának eme szavai: »A Világ előhírnöke a tűzoszlopnak, mely minket magyarokat e terméketlen és sötét pusztából az ígéret földjére vezet; a Világ első derengése a ragyogó keleti csillagnak, mely a hatalom embereinek és a népnek utat mutat a Megváltó felé; a Világ egy fénytorny, mely vigasztaló sugarait messze kiküldi és irányt jelöl, midőn a viharos éjben megtörhetetlen talaját a hullámok siker nélkül ostromolják«. Kettős célja van: a Hitel fogalmát újból behatóbban fejtegetni és új eszmék mellett erélyesebben izgatni. Az első cél megvalósítása közben modora általában szenvedélyes. Nem elégszik meg azzal, hogy elleneit megcáfolja s a maga eszméinek diadalát kívívja, sem azzal, hogy a mozdulni nem akaró, megcsontosodott stabilizmus elveit és tanait halomra döntse s ingadozó barátaiban erős meggyőződést támasszon: ő elleneit egyúttal leverni s egyszersmindenkorra megsemmisíteni akarja. Fölkeresi gyöngéiket s őket okoskodásaikból kiforgatván, érveiket szétporlasztja s kíméletlenül neveltség és gyűlölet tárgyává teszi. Azután a lerontott épület helyén rakni kezdi az újnak alapjait. Azon alap-eszméhez híven, melyre a nemzeti újjászületés egész tervét fektette, a nemzetiség főtényezőjének, a magyar nyelvnek, diplomatikai jogkörét kívánja mindennekelőtt a nyilvános élet minden ágában szélesbítettetni. Innen továbbhaladva, az örökös meddő panaszok és sikertelen vágyak ellenében, melyeknél fogva addig minden haladást lehetetlennek állítottak, míg annak akadályai a kormány által el nem háríttatnak, Széchenyi a társulási szellem terjesztése s érvényesítése mellett izgat. A Világban kidomborítja azt a csodás erőt, melynek eredményei az ő vállalatai és alkotásai-

ban máris oly meglepőleg mutatkoztak. Példázatokkal átszőtt okoskodásaiban oly emeltyűnek mutatja be ezt, mely bennünket, ellenére az Ausztriával létező »vegyes házasságunknak«, ellenére a kormányrendszerből eredő akadályoknak, pangásunkból képes kiemelni. Kapcsolatban az egyesületi szellemmel, annak bővebb kifejtése végett, a központosítási eszme apostolául lép fel. De nem azt a központosítást sürgette, mely a municipális helyhatóságot elnyelvén, önkormányzatunkat megsemmisítheti, hanem a szellemi mozgalomnak s az anyagi vállalatoknak központosítását.

Hatása e könyvnek is széleskörű volt a közönségre; mély, erős meggyőződéseket keltett a kedélyekben. A régi rendszer emberei azontúl óvakodtak nyíltan megtámadni őt, aki ellenfeleit a Világban oly nagy szellemi felsőbbiséggel győzte le, szikrázó élceivel és éles gúnyjával neveltség tárgyaivá tette.

Midőn a Világra a régi felfogás hívei közül nem felelt többé senki, gr. Dessewffy Józsefnek fiai válaszoltak arra, A Néhány szó a Hitel, Taglatat és Világ ügyében című kis közleményt gróf Dessewffy Aurél, s Emil és Marcell testvérei adták ki. Ebben a dolgozatban kimutatni igyekeznek, hogy a Világban Széchenyi a jogos védelem határain túlment. Inkább a nagyközönséghez, mint a Világ írójához fordulnak, de folyton kellő tisztelettel beszélnek ennek nagy szerzőjéről. Azonban nem riadnak vissza attól, hogy egy pár méltánytalan kifakadását s a Taglatat egyes részeinek félreértését ki ne derítsék. Általában az egész közleménynek hangja úgy a fiatal írók később kiderült és érvényesült nagy képességeihez, valamint a Taglatatban és a Világban vitatkozó kitűnő hazafiak érdemeihez teljesen méltó. A vitás kérdések végleges eldöntését az időre bízzák és ezzel az óhajjal búcsúznak el olvasóiktól: »Adja Isten, hogy a Világ a hon javát s szer-

zöje tehetségi körét a haza állandó közhasznára terjessze, tágítsa«. Ez a dolgozat az akkori zseniális gróf Dessewffy Aurél tollából származott, fiverei – Emil, az Akadémiának később érdemdús elnöke, akinek e palotája s a Magyar Földhitelintézet köszönhető, továbbá a korán elhunyt Marcell – csak aláírták.

Az akkori gróf Dessewffy Aurél idézett nyilatkozatából látszik, hogy már kezdetben Széchenyi megértő tanítványa volt, később is támogatta őt, de megmondta mindig nyíltan a maga véleményét s felszólalását csupán a fiúi kegyelet diktálta. Mint publicista és főrendiházi szónok nagy szerepet játszott. Korai halálát Széchenyi mélyen fájlalta és szemeiben az nemzeti szerencsétlenség számba ment. Az is volt. Beavatottak akkor úgy vélekedtek, hogy a fiatal Dessewffy nem sokára magyar udvari kancellárnak fog kineveztetni, ami lényegesen más fordulatot adott volna a politikai fejleményeknek. Midőn Széchenyi azt javasolta az Üdvleldében, hogy a budai hegyek közt nagy Walth állát építsenek s midőn az ott elhelyezendő hamvakra és emlékszobrokra vonatkozóan igen szigorú szabályzatát közölte, első hamvak és felállítandó szoborként a gróf Dessewffy Auréléit jelölte meg. Évtizedekkel ezelőtt egy tervpályázaton a boldogult Czigler Győző tehetséges fiatal építészünk, később jeles műegyetemi tanár, pályanyertes munkájában a Gellért-hegyen építendő Pantheon által vélte azt megvalósíthatónak.

A magyar politikai irodalmat is Széchenyi teremtette meg. Az első lendületet erre a Hitel által adta meg s így annak úgyszólván beharangozója volt.

Tekintetes Akadémia! Tőlem telhetőleg igyekeztem minden oldalról megvilágítani a Hitel jelentőségét. Abban nem fejtette ki Széchenyi a maga egész rendszerét. Ennek még létezését is sokáig nagyon sokan kétségbevonták. De nemcsak axióma-szilárdságúnak tartotta nézeteit, hanem azok szerves összefüggését

is mindig vallotta. Erre számos alkalommal hivatkozott. Többször fájlalta, hogy szavait és tanításait nem értik meg, de bizalmának adott kifejezést, hogy mégis jön majd egy oly kor, midőn ez másként lesz. A Világ 436-ik lapján ezt olvashatjuk: »Ha valaki mindazt, amit én írtam vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen, darabos okoskodásaimat rendezni, meg fogja érteni a természetes, logikus egymásutánra vonatkozó eszméimet«.

Közel 30 éve a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából nekem jutott a megtisztelő, de nem könnyű feladat, hogy benyújtott tervezetem szerint több vaskos kötetben ezt megkísérleljem. Akkor szereztem abbéli mély meggyőződésemet, hogy a Legnagyobb Magyarnek lélektani alapokon nyugvó, gondolatban tervszerű, ön- és céltudatos politikája szilárd, tökéletes rendszerben gyökeredzett. Ezt a rendszert az idő kipróbálta. Nincs egy alkotása, mely nem sikerült és amely a rendszerét képező összhangzó egésznek kisebb-nagyobb alkateleme nem lett volna. Azok majd enyhén, szeretettel intenek, kedveskedve és meggyőzően tanácsolnak; majd pedig a természet parancsainak mindent átható hangú harsonái. Megszólal bennük a Vörösmarty Szózatában említett ész, erő és szent akarat. Szentek ezek, mivel a huzamos, hihetőleg az idők végtelenségéig tartó nemzeti lét isteni feltételei előtt való okos és ájtatos meghódolást jelentik. Örök igazságokat hirdetnek, melyek felett nem lehet, csupán a változandó helyzetekhez való alkalmazásuk módjai felett szabad vitatkozni. Az azokból levonható tanulságok egyedül képezhetik iránytűjét további fejlődésünknek és haladásunknak. Kiérezte ő, hogy a szellem megelőzi az anyagot s az ige az, mely a világot is megteremtette! Nagy súlyt vetett a helyes egymásutánra s a díszről megkülönböztette a lényegét. Az okos fő volt előtte a legbecsesebb, pedig érző, nagy

szíve volt, mely egy egész nemzetet hordozott magában, midőn annak oly tökélyesbülést ajánlott, hogy ha bárhol a földtekén derék emberekről esik szó, azok közt a magyart is mindig említsék. Becses sajtóságaink kiművelése által akarta az emberiséget megajándékozni vele, ami egyik fő biztosítéka lenne folyton annyi veszedelemtől fenyegetett életének. Ez is mutatja, hogy nem volt még senki, aki a magyarságot jobban és bölcsebben szerette volna. Ami annál becsesebb, mert Arany szerint akkor szerette meg fáját, mikor az nem tudta szeretni önmagát, melynek jövőjét könny- és véráldozatok kockázata nélkül törekedett megalapozni. Ezt az igazságot önfeláldozó, de magára nézve boldogtalan életével és mártír halálával pecsételte meg.

Borús ködű jövőnk számára is ő szolgáltatta a legmegbízhatóbb Ariadne-fonalat a tönk szélére ismét eljutott magyarságnak. Erős meggyőződésesem már régen, melyet nem ismételhettek elégszer, hogy elsősorban az ő erre kötelezett nagy alkotásainak vezérlete alatt, melyeknek lelkére kötötte, hogy a jó szándékkal ne ériék be, meg is kell nyerni a csatát, a Széchenyi szellemét nagy nemzeti géniusszá kell tennünk.

Evégből legújabb Mohácsunk után tízszerezze meg minden fiatal a munkaerejét, az öregek pedig, amíg csak lehet, térjenek vissza még a sír széléről is, hogy tapasztalataikkal és példáikkal szolgálják ezt a nagymúltú és ha az Ő tanácsait követni fogja, még nagy jövőre hivatott nemzetet. Ekkép a legkegyetlenebb megpróbáltatásokkal szemben sem lesz ok nemzetünk fennmaradásáért és gyarapodásáért aggódni, mivel tagjai büszkék és boldogok lehetnek, hogy a Gondviselés kegyelmének tetszett őket egy ma még kicsiny, de fennköltlelkű, tehetséges és valóban emberiesen művelt felbonthatatlan közösség részeivé, magyarokká teremteni.

10. Széchenyi és Kölcsey a nemzeti érzésről.

Felolvasás az aradi Kölcsey-Egyesületben, 1914. évi február 14-én. Megjelent a Társadalomtudományi Szemle 1914. évfolyamának 3. füzetében.

Az aradi Kölcsey-Egyesület évről-évről ünnepies ülése alkalmából, mint annak egyszerű tagját, engem is ünnepies hangulat kapott meg. Számptalan nemzeti nehézségeink és küzdelmeink közepett – mintegy vigasztalásul – fejlődésünk újabb aranykorának, a múlt századbéli reformérának, mely 1526-ban történt szétromboltatásunk után állami létünket szellemileg és erkölcsileg újból megalapozta, két gondviselésadta férfija jelenik meg lelki szemeim előtt: a Legnagyobb Magyar és az a látnók költő, akinek ragyogó nevét egyesületünk címében viseli.

Ez a két megszentelt emlékü történeti alak származásra, neveltetésre, külső életkörülményeikre s nemcsak érvényesülésük módjára és hatására, hanem még véralkatra, így tehát jellemre nézve is nagyon különbözött egymástól. De testi és szellemi valójuk bármily nagy különbséget mutatnak is fel, erkölcsi tekintetben annyira azonosak, hogy teljesen ugyanazt a világfelfogást, ugyanazt a magasztos emberi ideált és a jelenkor által is megszívlelendő ugyanazokat az elsőrendű nagy tanulságokat képviselik az irodalomban és történetünkben.

A részemre kiszabott idő rövidségére való tekintettel mindennek én most csupán miniature képét nyújthatom. Azonban előadásom szűk kerete a kötelességszerű igyekvés alól, hogy ez az igénytelen kis rajz lehetőleg mégis az egésznek benyomását nyújtsa, nem ment fel. Szembeállítom azért az említettem két nagy egyéniséget mindazzal, amiben különbözök és mindazzal, amiben egyek voltak, végül pedig tömören jelezni akarom, hogy a bennük rejtett sok-sok ellentét miatt békült ki mégis oly teljes harmóniában, mely a

valóval tökéletesen egyező bölcs tanítás erejével és melegével hat értelmünkre s emeli kedélyünket és érzelmi világunkat.

Ha Széchenyit és Kölcseyt képzeletünkben egymás mellé állítjuk, úgy lelki szemeink egy titán oldalán, aki csaknem hegyeket mozgat meg és halmoz egymásra, egy szelíd, majdnem leányosan szemérmes, finom költőiséggel álmódózó, de azért igen mély gondolkozású valódi görög bölcslet s a lelkiismeret szózatát szavaló bátor és elragadó szónokot látnak. Egy már sokszázados múlttal bírt dicső nemzetség sorskegyelt sarja az egyik, akinek végzete mindent kijuttatott abból a sok jóból, ami az életet széppé, fenségessé, vonzóvá és kívánatossá teszi. Előkelő családjának dédelgetett legifjabb tagja, aki hatalmas atyjának kedvence, kitűnő anyjának és testvéreinek szemefénye. Még gyermekifjú és már is meglátja az igazi nagy világot.

Tulajdon szemei előtt birodalmak keletkeznek és dőlnek össze. Maga is résztvesz az újkor egyik legnagyobb hadjáratában s az első döntő csatának, az 1813-iki lipcseinek kimeneteléhez maga is – történetileg bebizonyítható – nem csekély befolyással hozzájárul.

Még atyjának életében ő is, mint két másik fivére, nagy hitbizomány birtokába jut s az élet gyönyörű kertjében éveken át térdig jár a rózsában. De rövid mámoren után magasztos feladatainak tudatára jut. Hogy azokra érdemessé tegye magát, újból és újból bejárja az egész akkor reánk nézve fontos világot, mely nyitott könyv neki s bámulatos képességeivel lángelméje és lánglelke abból táplálkozik.

Mint kész újjáalkotója fájának lát hozzá életmunkájához, melynek sokkal több mint hét csodáját teremti meg, mert amihez csak nyúl, az mind korszakos alkotássá válik. A legfőbb ezek között az a más magyar-

ság, mely a régi elalélnak helyébe lép s amely ciklopi feladatokra vállalkozván, a lehetetlent is csaknem eléri. De ő dicsőségének tetőpontján lemond addig példátlan s neki jóleső népszerűségéről, hogy vesztébe rohanó nemzetének megmentésére kínos kötelességeit vért izzadva is teljesítse.

Előbb az értelmi, utóbb az erkölcsi nagyságnak oly példáit mutatja, melyeket kortársai közül alig-alig ért meg valaki. Az élet végre a családi boldogság révébe is bevezeti, de ő hullámzó kedélye és a köz iránti határtalan odaadása mellett mégis a legboldogtalanabb ember hazájában. A világ minden javainak közepette ő csak nemzetének sorsát hordja szíven s ennek balrafordulásával vértanúsággá teszi saját életét. Tragikuma megrendít egy nemzetet, mely csak annak beálltával kezdi látni, hogy benne mivel áldotta meg végzete.

Vele szemben a látnok-költő mily egyszerű, igénytelen és törékeny alak. ősrégi, de igen közepes birtokú nemesi család ivadéka, aki egy kis nádfedelű kúriában látja meg a napvilágot. Szüleit és egyik szemét már gyermekkorában elveszti. A vézna, csendes, magába vonult árva fiú egészen önerejére s legfeljebb a falusi iskola és a debreceni kollégium szűk körére van utalva. Ott ugyan szorgalmasan tanul, de sem ez, sem utóbb pesti környezete nem alkalmas a nemzetvezér kiképzésére. Akkor ugyanis kultúrai központunk még nem volt, addig míg azt utóbb Széchenyi nem teremtette meg. A magyar irodalom vezető férfiai igen lelkes, de kicsinyes emberek. Mentora Kazinczy Ferenc, mint nyelvújító halhatatlan, de maga sem a nemzeti, hanem kora eltévedt felfogásához képest az általános emberi gondolatnak híve és hirdetője. Kölcsey buzdítást az irodalmi képződés terén igen, de támogatást és tartósabb lendületet nem kap tőle. Sőt ő kénytelen később ezt az egy vezetőjét is megvédeni s miatta nagy küzdelmei

vannak. Ha rövid bécsi tartózkodását leszámítjuk, mondhatni, hogy a művelt külföldet soha sem látta. Azért csaknem mindent magából és tanulmányaiból kell merítenie.

Egy szemével, roskatag, vézna alakjával azonban az éjt is napallá teszi s átható szelleme nemcsak a jelen minden országának, hanem minden koroknak műveltségét is átkutatja s azok értelmi és erkölcsi kincseit magáévá teszi. Költői lélek, de nem elsőrangú költői tehetség, hanem mint esztétikus nagy. Lírájának legszebb termékeiben is a hazafias, a nemzeti elem és az apostoli, prófétai ihlet a megkapó. Kitűnő jogász, ékesszavú, megragadó hatású művészi retor, de egyúttal nagy élet- és állambölcsező is.

Mindazáltal megyéjében sokáig nem tud érvényesülni. Még az első reform-országgyűlésre is csak mint újonnan kinevezett tiszteletbeli főjegyző jut fel, ott azonban három év alatt a nemzet vezérei közé emelkedik. A Széchenyi, Wesselényi és Kossuth társaságába jut. Az elsőnek hatása őreá is kiterjed, midőn nemzeties szelleme rokontermészetű lelkületének megadja a végleges szilárdságot.

Akkor a közélet irányítói közt még nincs meghasonlás s a Széchenyi-kultusz összefér a Wesselényi és Kossuth barátságával. Ez a három ember pótolja neki – könyvein kívül – az egész idegen nagy világot. A két utóbbinak később védőjévé, támaszává lesz, akik lánglelkének segítsége nélkül nem is lehetnek el.

Kölcsey ezidőben Széchenyi s a még fiatal Deák Ferenc mellett nálunk a legtöbb államférfiúhivatást mutatta s bebizonyította azt, hogy az ő magyar fajban minő eredeti szellem és erkölcsi értékek szunnyadnak. Rövid három év kimondhatatlan fáradságos dicsőségének parányi látkörű szűkebb hazája hálátlanul vet véget. Kölcsey ezután megint kisszerű, részben gonosz természetű köz- és magánviszonyok Procrustes ágyába

kerül. Ott csak a neki kijutott s a nyakábaszakadt bajok által reámért kellemetlen, nem egyszer kínos kötelességének példás teljesítésében talál enyhülést. Hű nő és hálás gyermekek boldogító szeretetét soha sem ismerte. Dalai is a szerelemnek csupán epedő áhítozásai voltak. Férfikora delén, lelkiismeretes munkássága közben éri a halál, mely derékban töri ketté ezt az obeliszkként büszkén emelkedő, egyöntetű, egykőből vágott, igazán klasszikus életet. Ekkor mondta róla báró Wesselényi Miklós, ezt a társadalmunkra súlyos bírálatot tartalmazó nagy dicséretet: »nem volt közénk való«.

Íme a tökéletes ellentétek két emberének találkozása abban a nagy harmóniában, mely a maga egységével és teljességével uralkodik a világegyetemen. Mikép magyarázható meg az, hogy ily különbségek mellett is világnézetük, életfelfogásuk és hazafias törekvésük egy és ugyanaz? Ez nem is lehetett másként, mert hiszen a legfőbb igazságokat az jellemzi, hogy tiszták, világosak, elemiek, megcáfolhatatlanok és önmagukkal mindig egyezők. Nem egymástól, hanem az örök nagy természettől tanulják azokat az emberek.

Széchenyi óriási hatása a maga korában, 1825-től 1840-ig, kétségtelen volt; de abban, hogy Kölcseyvel a nemzeti eszme kultuszában találkoztak, ennek a hatásnak csak annyi része van, hogy ez utóbbinak – főleg példája által – lelki erőt adott az általa már régen érzett természetes igazság ihletés hirdetésére.

Ha már most összehasonlítjuk Széchenyi és Kölcsey hitvallását, sok egyéb mellett és felett az ember társas fejlődésének nemzeti feltételeiről, meglepő kongruenciát fogunk találni, nemcsak az eszmék magvaira, hanem még az ezeket visszaadó kifejezések árnyalataira nézve is. Ez annál meghatóbb, mert idevágó irataik keletkezésük alkalmainak egymástól elütő és nyilatkozataik kétségkívül spontán voltánál fogva

nem igen befolyásolhatták íróikat. Egyaránt mély meggyőződésekből fakadtak azok s az erkölcsileg rokonlelkek egybehangzó megnyilatkozásainál nem egyebek.

Széchenyi tanácsa szerint az ország boldogulására irányuló törekvéseinkben két szót tartsunk mindenkifelett szemeink előtt: a keresztény és nemzeti nevelést. Könyveket írhatni e két szó tartalmáról és becséről. A keresztény szellem a fajokat és a különféle vallások híveit egyesíti, a nemzeti irány pedig egyesít minden igaz magyart.

Minden népnek saját génuszát és saját életelejét, mely nélkül nem fejlődhetik, kell első sorban irányadónak tekinteni. A mi két életeleünk: nemzetiségünk és alkotmányos szabadságunk áldozatkész szeretete. De ezek mibenlétével sokáig nem voltunk tisztában. Az alkotmányos szabadság helyett a fékevesztett, korlátlan szabadosságot kerestük; a nemzet életének pedig folyton nagyobb szerű és nemesebb kifejlésztése helyett idegen kultúrákat nyersen, feldolgozatlanul szívunk magunkba.

A közérdek megvalósítása a nemzetek hosszú életének első biztosítéka. Hogy ez a legnagyobb társadalmi életelv, annak a világtörténet a maga egészében kétségbe nem vonható bizonyítéka.

A másik nagy életelv pedig: a nemzeti szellem. Az maga is fejlődés eredménye s nem úgy jön létre, mint ahogy állítólag Pygmalion szobra keletkezett, melybe, mikor az alkotó művész azt már teljesen elkészítette volna, csak akkor leheltek életet az istenek.

A nemzeti szellem alig észrevehető módon ered, halkan nevelkedik és fejlődik. Csak így lehetséges az, hogy a nemzetek a saját jó alaptulajdonságaik révén, egyéniségük megromlása nélkül is haladhatnak. Különben arra lennének kárhóztatva, hogy vagy eredeti állati vadságukban maradjanak, vagy elveszítsék azt a benső

erőt, amely szerves módon eddig a tökéletesbülés útján előre hajtotta őket. A nemzeti szellemhez való hűtlenség a nemzet lelkületének zománcát törli össze. Igaz, hogy a nemzetek emelkedése nem kistrészen kölcsönös hatás eredménye is, de a külföldi benyomásokat nem eredetiségünk és jóknak bizonyult sajátságaink rovására kell elfogadnunk, hanem azok befolyása alatt fejtsük ki a magunk rendszereit s a külföldi példa csak útmutatás és tájékoztatás legyen.

A nemesbült nemzetiségben azért van varázserő, mert az nem egyéb, mint a rokonok közötti szeretet, a széleskörű barátság és a családi becsület felett örökdő éberség, a magasabbrendű emberi lény minden ereibe és lelke legbensőbb rejtekébe szőtt természeti tulajdonosság, melyet az önbecsülés megsemmisülése nélkül épp oly lehetetlen kiirtani, mint amely bizonyos, hogy a szív kiszakít/tatása után élni nem lehet. A nemzeti eszme uralma alól magát kivonó népségből oly zagyva ivadék, egy középizének nevezhető valami jön létre, melynek életerős propagációja épp oly lehetetlen, mint a különböző fajokból keletkezett korcsoké. Anélkül a népeknél is beáll az, hogy az erőteljes, alkotó férfikor átugrásával ifjan megvénülnek, vagy mint a kormány nélküli hajó, addig hanyattatnak, míg vagy elsülyednek, vagy partra vettetvén, bizonyos zsákmányaivá válnak az idegeneknek.

Nagy tanulsága a világtörténetnek, hogy az ókor legkiválóbb nemzetei is akkor állottak legmagasabban, midőn még romlatlan nemzetiségük legjobban volt kifejlődve s ahhoz a leghívebben ragaszkodtak. Míg a görög görög volt, a római meg római, addig minden, bármily hatalmas ellenség is meghódolt előttük. így lesz ez az újabb nemzeteknél is. Ha az angol, francia és német valamikor elveszti majd eredeti jellegét, elpusztul. Mi is csak akkor maradhatunk meg, ha minél jobb, minél nemesebb s minél természetesebb és igazibb

magyarok leszünk. De mint minden szeretet, a nemzeté is, nemcsak kötelesség a maga helyén, hanem az élvezetek és erkölcsi örömök kiapadhatatlan forrása is s valamint folyton édes érzés valamely szeretett lényt szolgálni, sőt érette szenvedni, úgy felette tiszta és szent öröm nemcsak fáradni a honért, hanem, annak előmeneteléért érzékeny áldozatokat is hozni.

Mindezt ő számtalan változatban minden alkalommal nemcsak hangoztatta, hanem ebbeli meggyőződését fényes, nagyszerű tettekkel be is bizonyította. Még csak azt emelem ki, hogy mily élesen ítélte el és bélyegezte meg mint csúf, aljas hűtlenséget és gálád hálátlanságot – nem a nemzetköziséget, mely nemzeteket tételez fel – hanem azt a becstelen világpolgárságot, mely szerinte a jellemtelenség és parazitizmus netovábbja.

Széchenyi tehát a nemzeti eszmében ugyan magasabbrendű, de természetes és most már végleges társadalmi fejlődési alakulatot látott éppen úgy, mint Kölcsey, akinek erre vonatkozó szavait azonban már nem tanácsos így összefoglalni, mert azok a maguk klasszicitásában semmiféle változtatást elrontásuk nélkül nem tűrnek meg. A nemzeti eszmére, mint természetes, soha semmikép nem változható törvényszerűségre ő is számtalanszor hivatkozott s munkái kezdettől végig tele vannak erre vonatkozó mély gondolataival. Ezek közt van néhány, melyet oly szentül kellene tartani, mint Himnuszát s kőbe vésve kellene azokat folyton a nagyközönség szemei elé tárni, mint ahogy a párisi Caroussel-téren a Gambetta beszédeiből vett idézete naponkint olvashatja mindenki.

»Szeretni az emberiséget«: ez – szerinte is – minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. »Azonban, jól megértsd, az ember véges állat, hatása csak bizonyos körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha Isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld min-

den gyermekeinek egyforma testvérük s a föld minden tartományának egyforma polgárunk legyünk. A nap temérdek égi testeket bevilágít, de a világegyetem minden részeire még sem hat ki. Így az ember, ha nagy erőt nyert örökül s erejének megfelelő állást vön a sorstól, ezrek, sőt milliók előtt jótékony napként világhat; de az egész emberi nemre jótékony behatást gyakorolni, az a nagyok legnagyobbikának sem adatott. Soha sem tudtam megérteni, kik azok, akik magukat világpolgároknak nevezik. Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre csak keskeny kört tölthet meg fényével s ha egy helyről másra hurcoltatik, sötétséget hagy maga után. Minden, ami szerfelett sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. így a szeretet is. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántuk keblében. Leonidas csak egy Spartáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. A hazaszeretet egyike a kebel legtiszteletreméltóbb szenvedelmeinek. Mint minden erény, az is áldozattal jár; feláldozásával pillanatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyűlölségünk elnémitásával. Azonban mindez kicsiny ahhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. Mindent, amit életed folyamán arcod izzadságával gyűjtöttél; mindent, amit lángoló szerelemmel fűztél magadhoz: javaidat, kincseidet, háznépedet és saját életedet (mint a katonának) naponként, pillanatonként érette fel kell szentelned. Mert tudd meg: e szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak összessége. Oltár, atyáid által Istennek építve; ház, ahol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált; szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonaidd s polgártársaid: egytől-egyig csak kiegészítő részei annak.

Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenütt s lelkében betölthetetlen üresség van. Ezren hiszik, hogy magánjólétüket az egész céljának feláldozásával alapíthatnák meg s a balul vezetett önérdék miatt hűtlenek az egészhez, nem tudván, vagy tudni nem akarván, hogy az egésznek, melynek részei vagyunk, ártani csak olyan (okosság), mint felgyújtani (vagy égni hagyni) a várost, ahol házat bírnak«.

Tehát a két nagy történeti alak íme mily egybehangzóan nyilatkozott egy-egy hasznos hosszú életlen át a nemzeti irányú haladásnak természeti törvény-szerű jelentőségéről.

Van-e hát üdv az ellenkező irányú haladásban ma? Idejét múlhatta-e az, ami mélyen az emberi valóban, annak lényegében gyökeredzik? Divat, vagy tudományos új felfedezések tárgya lehet-e az, amit nemcsak a sok évezredes egész múlt, hanem minden tisztességes és a maga becsületére valamit tartó nemzet most is elítél, midőn az ellenkezőt oly igaznak tartja, hogy kész érte feláldozni mindenét? Nem éretlen tudákosok, alattomos álpróféták, vagy éppen körmönfont szélhámosok-e azok, akik öngyalázatukkal mintegy kérkedve a nemzetietlen tévtanok hirdetésekor azt kívánják, hogy őket komolyan vegyék számba és honorálják a józan becsületes emberek?

Es a magyarságnak a nemzeti eszmében gazdagon felhalmozott életérdekű tanulságok megszívlelésére nagyobb szüksége talán soha nem volt, mint napjainkban. A züllésnek, a bomlásnak oly jelei mutatkoznak, a gyöngült nemzeti életöszton ellanyhulását kihasználni törekvő külső és belső támadások mindenfelől oly mértékben szaporodnak, hogy itt van a magyar nemzetre nézve a magábaszállás legfőbb ideje.

Eddig nagy megpróbáltatások alatt, súlyos vere- ségek után, vagy az ősök sajnos hibáinak, tévedéseinek,

sőt egyesek nagy bűneinek nyomán beállott válságaink közepette is a nemzeti érzés, a társadalmi szolidaritás ereje mentett meg bennünket.

Ma is a magyar állam s vele a magyar nemzet fennmaradása elsősorban a társadalmi, a közkerkölciségek kérdésévé vált, ami egyértelmű a tisztult nemzeti érzéssel. A jelen rettentő bajai s a múlt nagy tanulságai sürgősen követelik, hogy ennek tudata általánossá váljék a nemzet régi, új és legújabb elemeinek minden rétegében. Saját erőnkre vagyunk utalva. Ezt mindenképpen gyarapítani kell. Nehézségeink mellett, amelyek talán néha nagyon lehangoló hatásúak; a múlt e tanulságai, de velük együtt világtörténeti hivatásnak szem előtt tartása viszont a nagy élet-halálharc küzdelmeiben, amelyeknek kétségkívül elébe megyünk, felemelhet és bátoríthat bennünket. Bajainkról minden művelt ember tudhat ma eleget, de hivatásunkkal és erőforrásainkkal kevésbé foglalkozunk, mint szuggesztív hatásuk kihasználása végett okvetlenül kellene.

Nekünk nemcsak az a feladatunk az emberiség fejlődésének ökonómiájában, hogy mint törzsökös turáni nép, az általános emberi kultúrát eddigi jobb sajátságainak kifejlesztése, nemesítése és tökéletesítése által gazdagítsuk. Nekünk egészen messzeható konkrét feladataink is vannak e helyen. Elhárító, vagy mérseklő pontul kell szolgálnunk a szláv és germán áramlatok végzetes összeütközésével szemben, mely egy új káoszt teremtene világrészünkön.

Itt egy nagy hatalomra van szükség, mely képes a roppant ellentétek egyensúlyozására. Ennek a nagy hatalomnak elengedhetetlen előfeltétele az ezeréves magyar állam fennmaradása és erősödése. Már Károly főherceg, az asperni győző, nyíltan elismerte azt egy magyar tudóshoz intézett és közkézen forgó levelében, azóta pedig sokan, köztük a Németországot újból

egyesítő nagy államférfiú is, gyakran hangoztatták azt. Nekünk a Széchenyi kora óta szerzett nagy erkölcsi sikereink után nem szabad kétkedni önmagunkban. Mert vajjon melyik nemzetnél volt valaha oly erkölcsi erő, mely a félig rendi, félig feudális állam nyügeitől való megszabadulást az előjogosítottak önfeláldozásával, minden erőszak nyomása nélkül vitte volna keresztül? Az oly erkölcsi erő, mint amilyen a szabadságharc alatt nyilvánult meg, az oly erkölcsi erő, amellyel a segítségül hívott kolosszális hatalom súlya alatt történt összerokadásunkból ismét felemelt és tiszteletet parancsoló helyzetbe juttatott; az oly erkölcsi erő, amellyel alkotmányt adtunk a monarchiának s alkotmányi biztosítékokat szereztünk a velünk szemben nem mindig barátságos hajlamú Ausztriának; az oly erkölcsi erő, mely Európa most már második emberöltő alatt is tartó békéjének garanciái megteremtésében elsőrendű tényező volt, mert tudvalevő dolog, hogy a hármasszövetség a mi részünkről nyert támogatás nélkül nem jött volna létre soha: igen becses nemzeti hagyomány, oly nagy kincs, melyet épelméjű és igazlelkű magyarok nem engedhetnek elkallódní.

Ennek a hagyománynak pedig legfőbb alapja a minden áldozatra kész, odaadó, fennkölt, de igen erős és alkotó politikai gondolatokra is képesítő nemzeti érzés. Ha ezzel azután a nemzeti szellemű és minden irányú kultúra is párosul, akkor oly erősségünk van, melyet a poklok minden erőszakával sem lehet bevenni.

Ennek a nemzeti kultúrának fontos rendeltetésű közege az aradi Kölcsey Egyesület is. Ez a mi közművelődési központunk hűtlen volna nemcsak magasztos hivatásához, hanem még – különben bitorolt – szép nevéhez is, ha a nemzeti kultúra diadalán, működésének egész területén az erkölcsi bátorság

rettenhetetlenségével, a kötelességérzet teljes mélységével s gondosan gyűjtendő erejének egész hatalmával nem munkálkodnék.

A Kölcsey név, mint a nemesség, fennhangon kötelez, de az egyúttal oly palladium, melynek védelme a kötelességek teljesítésére folyton fokozódó mértékben képesít is.

11. Széchenyi halála.

Előadás az Országos Széchenyi Szövetség 1925. évi emlékünnepein. Megjelent a Magyar Gazdák Szemléjének 1925. évi májusi füzetében.

A múlt napokban, április 8-án volt hatvanötödik évfordulója a Legnagyobb Magyar gyászos elhunytának. Az egyetemi ifjak e t. Szövetségének felkérése folytán nekem jutott a kegyeletes feladat, hogy ez alkalommal megemlékezzem Róla, akinek dicső nevét ez az egyesület is viseli. A jelen alkalom természetének, azt hiszem, leginkább megfelel, ha nem a szokásos módon általánosságban beszélek életéről és egész nemzeti létünkre kiható, sőt valóban korszakot alkotó befolyásáról, hanem megemlékezésem tárgyául most elsősorban megrendítő elmúlásának ma már minden irányban tisztázott megható körülményeit választom. Illik, hogy hálára kötelezett nemzetének értelmisége minél szélesebb körökben ismerje azokat, mert nemcsak szerfelett drámaiak és tragikusan érdekesek, hanem az ő valójának megkapóan hű, színgazdag és oly képét nyújtják, mely nagyságát, miként sokan még ma is hiszik, éppenséggel nem homályosítja el, sőt helyes megértés mellett azt kellő megvilágításban szembeötlő módon kidomborítani alkalmas. Azt mondtam, hogy e körülmények ma már teljesen tisztázva vannak. Ez Közép-Európa hét évvel ezelőtt bekövetkezett példátlan összeomlása igen gyér előnyei közül annak tulajdonítható, hogy a császárság helyébe lépett osztrák

köztársaság a bécsi családi, udvari és állami levéltárt megnyitotta a komoly történetbúvárok előtt. A magyar tudósok is szorgalmasan felhasználták ezt a lehetőséget és oly titkokat hoztak napfényre, melyek látszólag örökre el voltak temetve. Szerencsénkre annak a levéltárnak élén korábban egy kiváló hazánkfia, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, dr. Károlyi Árpád államtitkár állott, ma a bécsi magyar történeti intézet feje, akinek egy munkám megírásánál én is sokat köszönhettem, ő a gróf Széchenyi István elkobzott döblingi iratait nemcsak jól ismerte, hanem a Magyar Történelmi Társulat felkérésére, melynek szintén tiszteleti tagja, maga vállalkozott e becses anyag sajtó alá rendezésére és beható méltatására. Nagy szakértelemmel, még nagyobb lelkiismeretességgel és talán még ennél is nagyobb tárgy-szeretettel látott feladatához, melyet valóban remekül oldott meg. Szerintem megtalálta kulcsát annak a titoknak és addig megfejthetetlen rejtélynek is, melyet Széchenyi szomorú vége még az ő pályáját alaposan tanulmányozók számára is képezett. Bármily természetes, nem egyszerű az a megoldás, mert az előzmények alapos ismeretét, amivel pedig addig nem bírhattunk és ezzel kapcsolatban az ő mentalitásának igen mélyreható, elfogulatlan elemzését kívánja. A döblingi iratokat tartalmazó vaskos két kötet mind a kettőt kielégítő módon szolgáltatja. Az előzmények tekintetében a katasztrófát megelőző egypár esztendővel vissza kell mennünk és Széchenyi testi és lelki alkatát a maga valóságában kell folyton szemünk előtt tartanunk. Az Ausztria neve alatt ismert abszolút hatalom éppoly eszközökkel és rosszakarattal nyomta el a magyar nemzetet és kultúrát, mint most hazánk elszakított részeiben az entente kegyelméből a balkáni szellemű utódállamok. Az is ölni, pusztítani akart. De a magyar nemzet élni kívánt. Előkelő, jó magyar, de a possibilitás

politikáját követni törekvő, jeles hazánkfit, akiknek sikerült némi meghallgattatást kivívni a bécsi udvarnál, állottak annak a mozgalomnak élére, mely a Magyar Tudományos Akadémia újból életrekkeltését célozta. Az akkor is öt-hat darabra összetört Magyarországának zöme kormányzásával az időtájt Albrecht főherceg, a magyarság ádá ellensége volt megbízva, aki annak nem fejlődését, hanem teljes elnyomását tartotta szeméi előtt. A fiatal uralkodó, Ferenc József császár elsősorban az ő szavára hallgatott. Ez volt döntő akkor is, midő az 1858-ban nagy kegyesen ismét működni engedett Akadémia új alapszabályai-ban az a rendelkezés tervezetett, hogy feladatát a tudományok művelése és terjesztése képezi – magyar nyelven. Ezt a két utolsó szót törölték belőle. Deák Ferenc felkérte, meggyőző logikus érveléssel bizonyította az Akadémia elnöksége nevében felterjesztett emlékiratban ennek sérelmes, jogtalan és képtelen voltát. Nem használt semmit, Széchenyi döblingi magányában erről értesülve, levelet intézett az elnökséghez, melyben kijelenti, hogy az így megméltelyezendő Akadémiától visszavonja alapítványát és azt más nemzeti célra fogja felajánlani. Gróf Dessewffy Emil elnöknek nagy fáradságába került, hogy az emiatt támadható bajok megelőzése végett a Széchenyi levele ne olvastassék fel; de annak híre eljutott az ország ellenséges indulatú kormányzójához és így a bécsi udvarhoz is. Ez időtől kezdve Széchenyi mind élénkebben érdeklődött hazája szomorú sorsa iránt s szóval és írással az adott súlyos viszonyok által megengedett lehetőséghez képest ismét szolgálta azt. Idegrendszeré az ő véralkata és testi valójához képest oly nyugodt volt már ekkor, hogy valóban maradandó becsű nagy szellemi munkát végezhetett. Akik őt közelről megfigyelték, azután pedig élet jelenségeit alaposan tanulmányozták, a következő meggyőződésnek adtak ki-

fejezést: Széchenyi ekkorában csak nagyon ideges volt s az ideggyöngeség nem kis fokában szenvedett. A kisebbrendű kellemetlen meglepetések is érverését a legnagyobb fokban meglassították, majdnem elállították. Ez részben örökölt diszpozícióra vezethető vissza, de legnagyobbbrészt maradványa volt annak az óriási lelki rázkódásnak, melyen – hazájáért aggódva – 1848-ban ment át. Ehhez járult a tartós álmatlanság, ő egészen tisztában volt idegei ezen állapotával, de megnyugtatóan hatott rá, hogy oly gyógyintézetben tartózkodott, ahol aránylag nyugodtan élhetett, mert szükség esetén az orvosi segély is mindig kéznél volt. Orvosai helybenhagyták e felfogását. Szokása és természete szerint mindent jól meghány va-vetve, a gyógyintézetben maradásra határozta el magát. Ideggyöngeségének eltűntét nem nagyon remélte; innen van, nem pedig rögeszméből, az a fogadalma, hogy ő élve nem hagyja el Döblinget. De fennmarad az a kérdés, vajjon csendes viszonyok közt nem gyógyult volna ki egészen? Búskomorság már 1857 óta tényleg nem bántotta. Viselkedése és beszéde a vele érintkezőkben a teljesen ép ember benyomását tette s ő vonzóvá lett nemcsak rokonai és nagyszámú magyar barátaira nézve, de az abszolút kormány élén vagy ahhoz közelálló osztrák politikusok is felkeresték s nemcsak értesítették az aktuális dolgokról, de tanácsot is kértek tőle. Iratai a külföldön a magyar ügyet tényleg előmozdították; főleg a Times-ban névtelenül megjelent cikkei voltak ilyen hatással s a Blick című könyvével, mely egy nagy magyar műve alapján készült (később még szó lesz róla), mint egy skorpióból font ostor csapásaival mély sebeket vágott az uralkodott botor, de kegyetlen rendszeren. Az 1859. évi olasz hadjárat Ausztriára nézve a solferinói és magentai nagy vereségekkel végződött, melyek Lombardia elvesztet s az osztrák császárságnak alapjaiban való

megrendülését vonták maguk után. Megindult akkor az osztrák intéző körökben a fejtörés azon kérdés felett, hogy az egyetlen lökés által rozogává lett osztrák császárságot, mely hazánkat is magába kebelezte volt, minő elkerülhetetlen politikai reformokkal lehet szánálni. Különböző áramlatok keletkeztek. Albrecht főherceg és hú szatellesze, a magyarságát és szép nevét gyalázatosan megcsúfoló igazságügyminiszter, gróf Nádasdy Ferenc, sokak által támogatva az idegen származású jobb akaratóakkal szemben úgy az alkotmányosságnak, valamint a magyar nemzeti érdekeknek tehető minden engedményt konokul elleneztek. De volt egy másik hatalmas áramlat is, mely a monarchia és a dinasztia megmentésének arkanumát reánk nézve kedvezőbb irányban kereste. Széchenyi minderről igen jó forrásból nyert közvetlen információk révén alapos tudomással bírt. Nemcsak az összes kiválóbb magyar politikusok, de az abszolutizmus több levitézlett híve és várományosa is gyakran meglátogatták őt. Sőt gróf Rechberg miniszterelnök és külügyminiszter, valamint a később vezérszerephez jutott Schmerling lovag órákig tartott beható eszmecserét folytattak vele, részint mert eszéről és politikai belátásáról nagy véleménnyel bírtak, részint mivel hazafias lojalitása mellett a magyar közvéleményre jelentékeny befolyású kitűnőségnek tartották. Széchenyi barátai útján és az ellenséges osztrák tényezőknél mindent elkövetett hazája sorsának javítására. Midőn azonban az abszolút szűkkeblűséget szolgált irányzat kerekedett felül s midőn az udvarnál még mindig befolyásosnak vélt báró Jósika Sámuel, volt erdélyi kancellár, Széchenyinek kebelbarátja, kétségbeesetten azzal a kérelemmel fordult hozzá, hogy tegyen ő is valamit a helyzet javítására, de meg midőn látta a legjobb és legegyszerűbb magyar hazafiakon uralkodóvá lett lehangoltságot is, kétféle eszközhöz folyamo-

dott a jelzett célból. Levelet, inkább emlékiratot intézett Palmerston angol külügyminiszterhez és III. Napoleon francia császárhoz, továbbá egy iratot szerkesztett a Blick szellemében, mely ennek úgyszólván folytatása lett volna, ha megjelenhet. A levelekben megvilágította a monarchia helyzetét s ennek az európai egyensúly javára leendő javításának módozatait. Azok átadására egy kiváló angol főúri hölgy, a magyarok nagy barátja, Stufford marquisné vállalkozott. Széchenyi azokat Béla fia által kézbesíttette neki Londonban. Nagy aggodalmi voltak, míg ez küldetésének szerencsés befejezte után haza nem érkezett. E vállalkozásnak azonban nem volt semmi sikere, de őt azok könnyen kényes, sőt igen veszélyessé válható helyzetbe sodorhatták. Különösen a frivol, III. Napóleonhoz intézett levél, ennek intrikáló megbízhatatlansága mellett végzetes lehetett volna reá nézve. A Blick folytatására szánt kisebb terjedelmű munka tényleg felidézte reá később a veszedelmet. Ez az irat hattyúdala volt a döblingi remetének. Címe: Hangzavar és vakság. (Disharmonie und Blindheit. Eine Diatriebe; rapsodisch und in Eile skizziert). Igen éles támadás foglalatik benne nemcsak az abszolutisztikus irány, hanem a fiatal császár személye ellen is. Leteszi annak az iránynak minden exponensét, különösen a nemzetáruló Nádasdyt. Kimutatja törekvéseik káros voltát, melyekkel a monarchiát tönkre fogják tenni. Miután a kormány nemzetiségi, pénzügyi és vallásügyi, ú. n. patentális politikája felett lesújtó szemlét tartott, feltünteti a hadsereg megrendült állapotát, minélfogva a monarchiának így nincs, nem is lehet semmiféle szilárd alapja. De, mint mondtam, nem kímélte az uralkodót sem, akiben keserűen csalódott. A mű nincs befejezve, de már csak néhány lap hiányzik belőle. Kéziratát a rendőrségnél szolgált bizalmas emberének, Kecskeméthy Aurélnak átadta elolvasás

végett. Ez a kifejezések némi enyhítését ajánlotta, ami kétségkívül be is következett volna. Ha megjelenhet, talán még nagyobb hatást tett volna, mint a Blick, de erre már nem került a sor. A kéziratnak eredeti szövege maradt meg és így került a rendőrség kezei közé, mely a Blick szerzőségét addig nem tudhatta rábizonyítani. Széchenyi feje felett ugyanis nehéz, baljóslatú felhők tornyosultak össze. Barátai és tisztelői mellett ellenségei erélyesen dolgoztak. A sokáig csak lappangott gyanú konkrét alakot öltött. Albrecht főherceg a magyarországi kormányzóság éléről ugyan távozott, de rendszere még érvényesült. Benedek tábornagy lett utóda, de mielőtt formaszzerűen kineveztetett volna, még meg akarta látogatni Széchenyit. Ez a látogatás be is jelentetett neki, de valószínűleg a rendőrminiszter intelmére elmaradt. Helyette azonban megjelent nála 1860. évi március 3-án bejelentés nélkül szimatoló csapatával a bécsi rendőrfőnök, aki ott – miként később az őt gyakrabban meglátogató barátainál – mindent alaposan felforgató házkutatást végzett. Elvitték leveleit, összes iratait, köztük a Diatriebet és Béla fiához intézett klasszikus paraenesisét, mely fennkölt szellemének s elméje ép voltának egymagában is fényes bizonyítéka; de elvitték segédtitkárának bőröndjében azt a nagy magyar munkáját is, melynek a Blick csak kivonata; Bánffy báró nála levő művét az erdélyi állapotokról és sok kisebb-nagyobb emléktárgyát. A szanatórium más helyiségeiben is kutattak, ami a háziakat halálra ijészté.

Széchenyit az incidens eleinte nem nagyon izgatta fel. Új naplófüzetet kezd írni, melybe március 3-iki kelettel a következőket jegyzi be: »Mivel ma a házmozgás alkalmával elvitték naplómat, újhoz fogok. Félnyolctól tizenkettőig erősen kibolháztak.« Ez a két szó magyarul van írva a német nyelvű feljegyzések közt. A bécsi rendőrfőnök újabb látogatását helyezi

kilátásba. De már március 5-től fogva álmatlanságról panaszkodik feljegyzéseiben. Ülve alszik egy-egy keveset aggodalmainak székében (im Sorgenstuhl). Egyes magyar látogatóiban agent provocateur őket vél fölfedezhetni. Voltak tényleg a magyarok közt is ilyenek. Naplójának rövid bejegyzéseiből látható izgalmainak fokozódása. De ezek közt is szép, férfias és lelki alaphangulatát feltüntető levelet ír Thierry rendőrminiszternek, melyből a következőket idézem: »Mélyen lesúj, hogy megingathatlan, sziklaszilárd hűségem annyi jele után engem izgatónak és olyannak tartanak, aki bűnös szándékokat mozdítok elő. De nem panaszkodom, sőt örülök, hogy ez megtörtént, mert amit én gondolok és érzek, annak nem szükséges a napvilágtól félnie. Tizenegy év óta vagyok ide bezárva, szobáimból sem megyek ki. Idegeim annyira gyöngék, hogy a legkisebb meglepetés érverésemet elállítja. Sok lucidum intervallumom van, az igaz, de egészben véve agyam zavaros és nem vagyok képes valamely összefüggő ügyet jól nyélbeütni. Hiszi-e Excellenciád, hogyha nem ilyen volna állapotom, távol szeretett feleségemtől, ettől az emberi alakba öltözött angyaltól, távol kedves családomtól, távol Magyarországtól, ahol engem oly sok jó ember szeret és tiszte, távol az én kedves és kellemes Nagycenkemtől, tizenegy esztendőt egy tébolydában, a világtól elzárva, tulajdonképen eltemetve töltsek? Hiheti-e valaki azt, hogy én komédiát játszom s hogy azért kerestem fel a tébolydát, hogy innen fölfordulást és forradalmat hirdessek? Én, a jómódú, rendezett viszonyoknak örvendő családapa. Közel negyven esztendőt töltöttem nem közönséges tevékenységben. E hosszú idő alatt alig volt nap, melyet föl nem jegyeztem volna tizenöt kötetnyi, sűrűn írott naplómban. Sajnálom, hogy a rendőrség ezeket nem vitte el, amint kértem. Magam ellenőrzésére írtam azokat. Tizenkét kötetnyi műveket publi-

káltam s még vagy negyven számára együtt van nálam az anyag. Az unalomnak elűzésére rapszodikus dolgozatokkal próbálkoztam meg. Ilyen az a két fogalmazvány is, melyeket nálam lefoglaltak. Azokból egyes formai gyarlóságaik mellett ez a programom hámozható ki: Hűség a dinasztiahoz és az uralkodó személyéhez; hűséges ragaszkodás Magyarországhoz és az örökös tartományokkal való kapcsolathoz; kiszámított előszeretet az alkotmányos formák iránt. Semmit sem kérek, csak méltányosságot s az elvitt apró, jelentéktelen tárgyak visszaküldését. Szép és keresztényi dolog lenne azonban, ha Excellenciád engem, szegény ördögöt, aki a világba nem léphetek ki, meglátogatna.»

A házkutatás lehető következményei ekkor még nem bántották. Elismeri sértő élceit és éles igazmondásait; ezekért megfeddhetik, de büszkén hivatkozik politikai hitvallására, melyet figyelembe kell venni. Megrémítette azonban, midőn megtudta, hogy Kiss Márton nevű hű, de nem nagyon éles elméjű segédtitkáránál is házkutatást tartottak és nála, aki Nagycenkre vinni készült említett nagy magyar munkáját, azt szintén elkobozták. Abban voltak a legélesebb kifakadások, melyek a vádak alapjául szolgálhattak. Jó kedvét és viszonylagos nyugodtságát ez a hír egyszerre megsemmisítette. Egy másik hír is járult ehhez, az, hogy Kecskeméthy hivatalától felfüggesztették. Meg volt róla győződve, hogy mindennek oka Albrecht főherceg. Azonban egy darabig küzd a kétségbeeséssel tiszta lelkiismeretének tudata, de csakhamar észlelnie kellett, hogy az igazmondás és igazság számára hiányzik minden érzék és türelem. Hánykódó lelkülettel, türelmetlenül várta a rendőrminiszter válaszát, de az késett. Kezébe kerül azonban a félhivatalos »Augsburger Allgemeine Zeitung« március 10-i száma, mely sugalmazott tudósítást hozott az ő ügyéről. Minden szavából kiérezhető volt merőben rosszindulata annak a kormánynak

melynek feje még nemrégén tanácskozáásra ment el hozzá s véleményét kérte aziránt, hogy az osztrák és magyar érdekeket mimódon lehetne méltányosan kiegyenlíteni. Felhossa a cikk, hogy Széchenyi idegeit az 1848. évi események megviselhették; a döblingi gyógyintézetben húzta meg magát, azért nem vonatott felelősségre. Úgy látszik azonban, hogy ő megkedvelte e tartózkodási helyet; ott maradt, noha már réges-régen teljesen ki van gyógyulva. Ez bizonyítja, hogy szorgalmasan és szakadatlanul részt vesz a Magyarországot egy ideje nagy izgalomban tartó kérdések tárgyalásánál, sőt döblingi lakása gyűlhelyévé lett hasontörekvésű földiéinek, akik sűrűn látogatják és akiket gyakran megvendégel. De a dolgok ily állása a kormány részéről tovább nem tűrhető. Ha szüksége van visszavonultságra, akkor az valóban visszavonultság legyen. Ha nincs, akkor meg lépjen ki a világ elé és viselje a felelősséget azért, amit tesz, mint más emberfia . . . Hasonló tudósítás jelent meg a londoni »Times«-ban is. Már fel volt dűlva ezek által nyugalma, midőn március 17-én Thierry rendőrminisztertől végre választ hozott neki egy rendőrbiztos a visszakért apró emléktárgyakkal együtt. A levél első, rövidebb része udvarias hangon volt tartva. Mentegetőzés az elmaradásért és sajnálkozás a házkutatásért, előzte meg a vele mindenben ellentétes második részt. Ebben Széchenyire leginkább lesújtó hatással voltak a következő mondatok: »Az Ön által évekkal ezelőtt kiválasztott menhely régen megszűnt ilyen lenni. A csaknem megszakítás nélküli kiterjedt összeköttetés, melyet Excellenciád, jóllehet intra muros, a külvilággal fenntart, az az élénk és tevékeny részvétel, amellyel a napi eseményeket és a legfontosabb kérdéseket kíséri, azt bizonyítják, hogy a csendes visszavonultságról régóta lemondott. Ez a körülmény lehetetlenné tette nekem, hogy kötelességem teljesítésétől tartózkodjam«. Ennek el-

olvasása után minden eszébe jutott, ami legújában körülötte s barátainál történt. A legélénkebb színekkel festette ki mindennek lehető, sőt valószínű következményeit. Szinte látta, hogyan vonatlják ki elkobzott iratait s azok alapján minő súlyos vádak emelhetők ellene. És Széchenyi gazdag képzelőtehetsége mellett nem is képzelgett. Ő akkor nem tudhatta, csak sejt-hette és pedig jól, hogy mi fog azokkal történni. A titkos levéltári anyag megerősíti az ő penetráns elméjének felfogását. A Disharmonie és a nagy magyar Szatíra alapos vizsgálat alá vétetett, de érdekes, hogy ekkor még leginkább nem a bennük olvasható legerősebb és az uralkodó személyére vonatkozó igen éles és gúnyos kifejezéseken botránkoztak meg, hanem azokon, melyek Albrecht főherceg s a kormányférfiak személye és rendszere ellen irányultak. A napfényre került vélemények mind felháborodással ítélték el Széchenyit, akire kimondták, hogy elmebeli állapota, amely kifogástalan, nem lehet enyhítő körülmény reá nézve. Nagy fejtörést okozott azonban az osztrák abszolutista jogászok- és politikusoknak, hogy minő eljárásra határozzák el magukat Széchenyivel szemben. Bűnvádi per alá könnyen foghatták, mert ha mást nem, de felség-sértést bizonyíthattak reá. Azonban ez a megállapodás nem lehetett végleges. Az ily lépés a már úgyis elégedetlen és háborgó Magyarországon óriási visszahatást művelt, világszerte pedig rendkívül rossz hangulatot idézett volna elő. Széchenyi igazán nem is ettől tartott s habár pozitív értesülése nem volt a nagy dilemmáról, melybe főfő ellenségei jutottak, csaknem bizonyosra vette, hogy őt bíróság elé nem fogják állítani, ő mástól félt és rettegett. Azon a nyomon gondolkozott tovább, melyet a német félhivatalos közlemény e szavai jeleztek, hogy »ha visszavonultságra van szüksége, az legyen valóban visszavonultság«. Ha akarták, már csak a saját vallomásai alapján is bizonyíthatták, hogy neki csak

szabad időközei, lucidum intervallumai vannak, különben beteg ember, akit veszélytelenné kell tenni. Nem volt egy árva lélek, aki mellette úgy emelhetett volna szót, hogy meg is hallgassák. Ily hangulat mellett rendkívül lesújtóan hatott reá régi barátjának, báró Jósika Sámuelnek, aki március 14-én még nála ebédelt, váratlan betegsége és hirtelen halála. Egpár mondatban amarról megemlékezik, erre vonatkozólag pedig csak ennyit ír március 28-án naplójába: »Jósika meghalt; pótolhatatlan veszteség, össze vagyok törve«. Általában fölkiáltásszerű bejegyzései egész április elsejéig, midőn megszűnnek, kétségbeesésről tesznek tanúságot. Folyton a valamelyik állami tébolydában való elhelyezés réme üldözi, annak minden pokoli kínjaival s valóban megőrlítő kilátásaival. És ez nem csupán beteges rémlátás, hanem nagy valószínűség volt.

Március 17-én így ír naplójában: »Végem közeledik. Egy rendőrbiztos levelet és öt kis katulyát hoz báró Thierrytől. Abból, valamint az »Allgemeine Zeitung«-ból és a 14-i »Times«-ból látom, hogy pusztulásom el van határozva. Itt az ideje, hogy ezen üldöztetés elől egy kétségbeesett határozattal elvonjam magamat. Délután jött a rendőrfőnök. Szavaiból azt veszem ki, hogy Ausztriára nagy szerencsétlenség fog borulni«. 20-án írja: »Már nem élek«. Másnap: »Az élet nyomasztó reám nézve«. 22-én: »Végem óriási léptekkel közeledik. A végtelenségig fognak kínozni. Ez elől ki kell tértennem«. 29-én: »Kétségbeeséssel vagyok tele. Kiss-sel sakkoztam. Az éjjel véget akarom vetni életemnek«. 30-án: »Kétségbe vagyok esve. Nem tudok élni, de meghalni sem«. 31-én: »El vagyok veszve«. Április 1-én: »Nem menthetem meg magamat«.

Míg magáramaradva lelkileg így kínlódik, nappal szeretett családja, felesége és gyermekei igyekeznek homlokáról a redőket elsimítani. A Széchenyi-nemzet-

ség csaknem minden tagja, barátainak és tisztelőinek egész búcsúja szórakoztatni, vigasztalni és erősíteni törekszik őt. Ragaszkodásuknak, méltatlankodásuknak adnak élénk kifejezést. Egy-egy ebéd, egy-egy családi vacsora nála látszólag üdítően is hat reá. A távolból is felkeresik őt leveleikkel még idegenek, még osztrákok is. Ezek nemcsak vigasztalják, hanem igazat is adnak neki.

Látogatói előtt összeszedi magát s borús gondolatait legyőzni látszik. Sőt egészségére is vigyáz, meggyuladt szemeit gyógyíttatja. De az örökös álmatlanság s a folytonos töprengés elpusztítja minden lelki erejét s megbénítja teste-lelke ruganyosságát. Végül látja a viszonylagos nyugalomnak, melyhez a szanatóriumban évek kitarató munkája és egyensúlyra való törekvése után végre eljutott. Volt miért ragaszkodnia így az élethez s annak becsét tulajdoníthatott. Harcra-kelt lelkében az életösztön s a magas eszmények iránti hódolat egyfelől és a várható gyeheennának minden réme másfelől. Ezek örölték meg utolsó életerejét. Húsvét vasárnapjára forduló éjen rombolta szét egy pisztolylövés azt a hatalmas agyat, melynek minden göca, minden idegszála a magyarságért dolgozott és állítá meg dobogását annak a szívnek, mely jutalomra és elismerésre várás nélkül az áldozatteljes, igaz szeretettel nemzete, de az emberiség iránt is folyton tele volt. Minő tragikumuma a legnagyobb elmék és a legjobb lelkek egyikének ez a mártírium. Ő nem egyszer készült halni korábban is. Az élettől való megválás gondolata már ifjúságában nem volt idegen előtte. Azzal vigasztalta magát, hogy az életet nem veszítheti el, mert azt már régen hazájának, nemzetének ajánlotta fel. Látuk, hogy nem könnyen vált meg attól most sem, mert még használhatni vélt, de láttuk azt is, hogy nem úgynevezett pillanatnyi örületben vetett véget annak. Csak akkor vált meg tőle, midőn a balvégzet a további

szolgálat minden lehetőségét csaknem teljes bizonyossággal megvonni készült tőle. – Öngyilkossága így egészen más beszámítás alá esik, mint amilyenben még csak néhány évvel ezelőtt is kiváló, tudós, fennkölt szellemű férfiak részesítették azt. A Széchenyi Eszmevilága cím alatt tartott nagy előadói ciklusban több igen hírneves egyházi fejedelem is részt vett. Ezek egyike Széchenyi vallásosságát és államférfiúi bölcsességét méltán igen magasztaló essay-jét azzal a kérdéssel végezte, hogy bírt-e hát ő azoknak teljességével? Felelete – végére utalva – az volt, hogy nem. De ez szerinte nagyságából nem sokat von le, mert mindkettővel úgy remekelt, mint tette volna Michel Angelo, ha klasszikus művének méretei számára nyersanyaga, például a márvány, nem futotta volna. A hiány ezek tekintetében nem Széchenyinél, hanem az ő testi alkataiban, szervezetében jelentkezik.

Bármily szellemes és kíméletes is ez a hasonlat, úgy vélem, nem oly találó, mint egy másik főpaprak az a megállapítása, hogy Széchenyi voltaképp próféta volt és ő sem kerülte el a próféták tragikus sorsát. Mert ezeket vagy az általuk felidézett ádáz ellenséges áramlatok pusztítják el, vagy a saját nagyságuk súlya alatt roskadnak össze. Széchenyi szerinte ilyen próféta volt.

*

Halála mély gyászba borította egész nemzetét. Ez időre már jól emlékszem, ha jelentőségét csak később voltam is képes felfogni s reám is átömlött az általános nagy meghatottság, midőn Selmecen az ő requiemén mint kis diák a lyceum egész tanulósgával együtt részt vettem. Legméltóbban az általa alapított Magyar Tudományos Akadémia ülte meg az ő első gyászünnepét. Báró Eötvös József, akkor még alelnök, mondta a gyönyörű emlékbeszédet és Arany János

olvasta fel az ő emlékezetéről szóló ódáját, mely nemcsak a magyar, de a világ irodalmában is ritkítja párját. A nagy veszteség felett érzett mély lesújtottság hangjával kezdődik, hogy később biztatással vigasztaljon és a kegyeletes kötelességteljesítésre intsen. »Egy szó nyilallott a hazán keresztül, egy röpke szóban annyi fájdalom; Ereztük, amint e föld szíve rezdül és átvonaglik róna, völgy, halom. Az első hír, midőn a szót kimondta, Önön hangjától visszadöbbene; Az első rémület kétségbevonta: Van-e még a magyarnak Istene.« így folytatja a 7. versszakban: »De mely a népek álmait virrasztja, elhagyni a szelíd ég nem kívánt; Széchenyit küldé végtelen malasztja e holttetembe érző szív gyanánt, Hogy lenne életosztón a halónak, Bénult idegre zsongító hatás, Reménye a remény nélkül valónak; önérzet, öntudat, feltámadás«. A tizenegyedik versszakban pedig megmondja azt is, hogy melyik az a valódi hála, amit a nagy jóltevőnek adhatunk: »De hogy' kövesse nyomdokát az ének? Némuljon el, lant, gyöngye szózatod. Hazám tudósi, könyvet nagy nevének! Klió, te készítsd legdicsőbb lapod! Évezredek során mit összejegyzél, Honfi-erény magasztos érdemét S aranybetűkkel érc táblába metszel: abból alkosd Széchenyi jellemét«.

Voltak politikusok, akik az ő rendszerét bírálták, de azok is kénytelenek elismerni, hogy midőn a magyar nemzetnek a szabadságharc előtt beállott aranykorát megteremté, a leggyalázatosabb haláltól, a tompa, tunya közöny és a rövidlátó egoizmus folytán bekövetkező öngyilkosságtól menté meg azt. Ezáltal ő voltaképp a nemzet megalkotóinak dicső sorába lépett, akiktől csak abban különbözik, hogy példája, alkotásai és iratai révén annak örökös fenntartójaként hatni, alkotni és gyarapítani hivatott. Két emberöltőnél régebben figyelem meg a magyar nemzet életküzdemeit; egy félszázadig, ha nem is a legeslegelső sorban,

magam is résztvettem bennük. Huszonöt éve hirdetem, hogy a magyarság számára ő az út, az igazság és az élet. A lét és nemlét közti határán ma is az együtt el sem képzelhető nagyságú bajok tömkelegében szerintem ő az a tűzoszlop, mely minket az ígéret földjére elvezetni egyedül képes. Az én ceterum censeo-m az, hogy ismerjük hát meg végre a Széchenyi szellemét s tegyük azt a magyar nemzet géniuszává és így emeljük neki egyúttal bennünket is megváltó, hozzá igazán méltó emlékoszlopot.

Ennek megvalósítására alig tehet valaki többet, mint az ifjú magyar értelmiség. Mireánk, öregekre már nem hallgat úgy az új nemzedék, mint lelkes kortársaira. Azért fordult Széchenyi is az ifjúsághoz, esdeklően kérdezve, hogy nem reszket-e keblében az isteni szózat, mely szerint ő van hivatva egy törzsökös nemzetet megmenteni s közreműködni abban, hogy legjelesebb és legeredetibb tulajdonságait kifejlesztvén, az az emberiség dicsőségére szolgáljon. Égbekiáltóan igazságtalan kínjaink közt jutott-e ennél súlyosabb és sürgősebb, de magaszosabb feladat is bármely nemzet ifjúságának? Én, aki az emberi lét végső határához már nagyon közeledem s aki a mostaniakhoz sokban hasonló viszonyok közt voltam fiatal, e pillanatban és e helyen nem tehetek mást, mint hogy hazánk jövőjének önzetlen szeretetével melegen ajánlom a Legnagyobb Magyar e szép felhívását és bizalommal telt várakozását az önök megértő figyelmébe.

IV.

A szocializmusra vonatkozó tanulmányok.

1. A modern szociális viszonyok kialakulása.

Előadás a Nőegyesületek Országos Szövetségében.
Megjelent a Nemzeti Nénevelés 1907. évi I-III. füzetében.

Korunk uralkodó jelensége a szocializmus. Ez a társadalmi nagy mozzanat – egy kiváló művelője, Sombart szerint – nem egyéb, mint az újkori szocialista mozgalmak csapadéka. Ezek pedig nem egyebek, mint foglalatja a proletariátus érvényesülési törekvéseinek. A társadalmi osztályok azok a társas csoportok, melyek a maguk felfogása szerint az egyes gazdasági rendszereket képviselik. A gazdasági rendszer pedig valamely gazdasági eljárás a maga kimagasló és irányító főelveivel együtt.

Az újkori társadalmi osztályalakulás, valamint az arra vonatkozó elméletek szülőföldje Franciaország. Ezt idegen, névszerint elfogulatlan német írók is elismerik és bevallják, hogy a mai osztályok felfogása és elnevezése tekintetében még Stein Lőrinc és Marx is francia történetírók, főleg Guizot, Mignet és Louis Blanc nyomdokain haladtak. Az új osztályalakulás bizonyos különbségeket az egyes országok szerint mutat ugyan, de általában négy főosztályt lehet megkülönböztetni és pedig a nemes eredetű, vagy hagyományú felsőosztályt, melynek körébe az értelmi fog-

lalkozásúak kiválóbbjai is számítandók; a kisebb polgárságot, melyhez számítandók a kisebb földbirtokosok, kézművesek és az értelmi foglalkozásúak kevésbé kiváló elemei; a szorosabb értelemben vett bourgeoisiet, vagyis a tőke és vállalkozás mai képviselője; végül ennek ellentéte, a negyedik osztály, t. i. a kizárólag, vagy túlnyomólag keze munkájára utalt nagy tömeg, a ma általán úgy nevezett proletariátus. Természetes, hogy itt is, mint mindenütt, vannak átmenetek és az értelmi hivatások gyakorlói nem tartoznak kizárólag egy társadalmi osztályhoz.

A három első osztály már régen kivívta a maga állását és elismertetését a társadalomban. Hajdan ezeket rendeknek nevezték és azok akkor előjogaik szerint csoportosultak. A fő- és kisnemesi rend ilyen előjogoknak sok századon át volt birtokában, melyekből nemcsak a jobbágyokat, hanem a harmadik rendnek nevezett városi polgárságot, az egyes országok és birodalmak már régen szervezve volt iparos és kereskedő osztályát is állandóan kizárták. A harmadik rend, a tiers état, a maga emancipációját Franciaországban, az ancien régime visszaélései által végig sértetvén, már az 1789. évi nagy forradalomban kezdte kivívni.

Diadala minden véres harcai dacára ekkor azonban még nem volt teljes, mert hiszen 1789-re 1793, azután pedig 1830 és 1848 következtek. Mindezen mozgalmaknál a proletariátus többé-kevésbé és mindig fokozottabb mértékben közreműködik, de a vezetés nem az ő kezeiben van, az elérni kívánt célokat nem az tűzi ki. Azok a forradalmak ezért határozottan a polgári osztály mozgalmainak tekintendők, melyek révén a régi megnevezés szerinti harmadik rend mindjobban érvényesült és a proletariátus e tekintetben csak a segédcsoportokat szolgáltatta, mely azonban akkor még osztályöntudattal nem bírt és csupán a csatlósok szerepét játszotta az előlhaladó polgárság

mellett. A polgári osztály így emancipálta magát teljesen az akkor uralkodott osztályok és az abszolút monarchia hatalma alól. A szabadságot és egyenlőséget hangoztatta ugyan, de az utóbbi alatt csak a törvény előtti egyenlőséget értette. Hogy ez a mozgalom a munkások egyenlőségét nem akarta kivívni, arra bizonyítékkal a sok közül csak a következőket hozom fel. Az 1789. évi loi martiale-ra hivatkozom, mely elrendelte, hogy ha a zavargó tömeg felszólításra sem oszlik szét, lövetni kell reá. Másodsor felemlítem az 1791. évi census alapjára fektetett választási rendtartást, mely politikai jogokkal bíró és nem bíró polgárságot teremtett. Igen jellemző e részben az 1793. évi alkotmány második cikkelye is, mely az emberi jogok közt az egyenlőség, szabadság mellett a közbiztonságot és – a tulajdont is felsorolja. Az 1830-i francia forradalom még határozottan az előkelőbb polgárság mozgalmaként jelentkezik, habár az a proletárelemeket is nagymértékben felhasználta. Akkor ugyanis a francia gyárosok bezárták gyáraikat és munkásaikat a barrikádokra küldték; de két év múlva, 1832-ben, ugyanazok a gyárosok mint nemzetőrök lőttek a munkásokra, akiknek az a gondolatuk támadt, hogy az ő engedelműk nélkül csinálnak külön forradalmat. Átmenetet képez a kontinentális Európában a polgáritól a proletármozgalmakhoz az 1848. évi februári francia forradalom. Ekkor ugyanis már polgári kormány az, mely ellen a támadás irányult, de azért ez sem igazi proletár jellegű, hanem inkább a radikális iparos polgárok zendülése a konzervatív pénzemberek ellen. Az első valóban proletárforradalom Angliában keletkezett. Anglia politikai és gazdasági fejlődés tekintetében ugyanis egy jó félszázaddal megelőzte a kontinentális Európa leghaladottabb államait is. Ennek okát elszigetelt és mégis kitűnő földrajzi fekvése* továbbá ismert sajátságos birtokviszonyai idézték elő.

Az angol kereskedelem és ipar különben idegen oktatók működésének eredménye. A kereskedelmet az angolok a hollandiaktól, az ipart Flandriától tanulták meg és a hugenották közreműködésével fejlesztették ki. Igen hatályos védelemben részesült mindkét terület az 1650. és 1651. évi Cromwell-féle hajózási akták révén, melyek főtartalma abban állott, hogy az angol hajókon behozott áruk kisebb illetékeket és vámot fizettek, mintha idegen hajókon hoztak volna be. Különben a merkantilizmusnak egyik formája is, mely csak Angliában alkalmaztatott, az ú. n. balance of bargain rendszere, lendítő nagy lökést adott azoknak. Azok az angol kereskedők t. i., akik árukat vittek ki a külföldre, tartoztak az eladási ár egy bizonyos részét nemes ércben hazavinni, az idegen kereskedők pedig, ha áruikat Angliában adták el, kénytelenek voltak az így kapott készpénzt felerészben angol áruk vásárlására fordítani. Ennek szabályozása az ú. n. Statute of employmentben történt. – Hozzájárult ehhez a már említett birtokrendszer. A földterület mindinkább annak befolyása alatt nagy birtokká alakult át s a hitbizományok mai angol rendszere már korán fejlődött ki. A hitbizományt élvezők elsőszülött fiai mellett a másod-, harmadszülötteknek valamely más úton-módon kellett megélniök. A hitbizományos gyakran tőkét adott nekik, hogy azzal családi és nem rangos birtok-nevük alatt polgári foglalkozásokhoz lássanak. A szaporodó mezei munkásnépnek birtoka nem lévén s a nagyurak birtokain sem tudván élni, a városokba özönlött és ott nagy agglomerációk keletkeztek.

Adva volt ilyen körülmények közt az ipar lendületesebb fejlődésének lehetősége. Az értelmes és tőkével bíró vállalkozó s a munkástömeg meglévén, azokhoz csakhamar a harmadik elem, a t. i. munkahatályt nagymértékben fokozó javított szerszámoknak és gépeknek

feltalálása járult. Ilyen volt mindenek előtt a borbélyból nagyiparossá lett Arkwright (1723-1792) nagyon leleményesen szerkesztett és vízzel hajtott fonógépe, a watermachine, vagy water-frame, mellyel ő 12 millió korona értéket meghaladott vagyont volt képes szerezni. A vízi mellett a gőzerőnek alkalmazása is mind általánosabbá válván, az angolok, akik a pénzgazdaságot már igen korán elérték, a nagyipart előbb fejlesztették ki, mint a többi nagy nemzetek. A főnemesi és zsenri származású első nagyobb vállalkozók azonban nem értettek jól ehhez a dolgukhoz. Egy részük csakhamar tönkrement és helyüket munkavezetők-ből lett igen edzett, de egyúttal durva érzésű új vállalkozók foglalták el. Ezek már nem bírtak a nemes származású korábbi vállalkozók műveltségével és emberies felfogásával. A termelés terén helytállottak ugyan, de a felduzzadt munkásosztályt kíméletlenül kizsákmányolták és általában kegyetlenül bántak vele. A munkásnép ennek folytán igen sanyarú helyzetbe jutott, melyet már tűrni sem volt képes. Így keletkezett az a nagy és évtizedekig tartott munkászavargás, melyet a chartista mozgalom neve alatt ismerünk. Ez a zavargás különben már az északamerikai gyarmatok elleni küzdelem ideje alatt is mutatkozott, de akkor még határozottan politikai jellegű volt és csakhamar elnyomatott. De a demokratikus szabadelvűség a francia császárság elleni harcok alatt a klasszikus nemzetgazdaságtan befolyása következtében is nagyon elterjedt Angliában és a középosztály köréből lehatolt az alsó rétegekig, mely a múlt század első évtizedei alatt rohamosan gyarapodott. Ez ennél fogva csakhamar élénk öntudatra ébredt.

Már 1817-ben Cartwright vezetése alatt szervezkedni kezdett és a parlamenttől az általános szavazati jogot kívánta, midőn az alsóháznak 1.7 millió munkás által aláírt kérvény nyújtatott be. Két év múlva egy

Manchester melletti községben a gabonavámok eltörlését sürgető és az ország közállapotai felett tanakodó nagy munkásgyűlés üzetett szét. Az eleinte politikai célzatú mozgalomnak Owen Róbert new-lanarki kísérletei és iratai határozottan szocialista jelleget adtak és a nagy meetingek a politikai kérdések mellett elkezdtek a munkabér és munkaidő kérdéseivel is foglalkozni. Ennek következtében már 1834-ben általános sztrájk tört ki, mely azonban a munkások nagy kárával végződött. 1835-ben a Radical Association alakult meg, de mivel ebben még sok polgári elem is volt, 1836-ban létrejött a tiszta munkás-egyesület, a Working Men's Association. Ebben született meg az igazi Chartismus. Neve onnan származik, hogy 1838 augusztus 6-án Birmingham mellett »the people's Charteret, a nép chartáját megállapították és hat pontban foglalták össze annak követeléseit; de ezek mind politikai jogok voltak. Ugyanis az általános titkos választást, a kerületek új beosztását, évi parlamentet, a parlamenti tagok részére fizetésnek megállapítását kívánták. A következő 1839. évben nyílt munkás-lázadás tört ki, mely azonban leveretett; hanem 1840-ben a chartisták megint összeszedik magukat és egy év múlva 1.3 millió aláírással újból benyújtják a parlamentnek a nép chartáját, de annak sikere akkor sem volt, hanem ehelyett a törvényhozás eltörlötte a gabonavámokat, áttért a szabadkereskedelemre, miután már korábban gyári törvényekkel vette volna védelmébe a munkásokat. Ezen intézkedések hatása alatt a chartista mozgalom egyelőre háttérbe szorult, azonban a februári francia forradalom megint felvilanyozza azt és 1848. évi április 10-én a kormány tilalma dacára nagy meetingben nyilatkozik meg, melyből 5,760.000 aláírással újfent az általános szavazati jogot követelik. Az angol képviselőház nagy többséggel visszautasította a követelést ez alkalommal

is, de az élelem olcsóbbodása és a munkásvédelem hatályosbítása s a parlamenti fokozatos reformok lassankint elvonták a talajt e mozgalom lábai alól. A chartismus modern szocialista jellege iránt a felületes szemlélő könnyen tévedésbe jöhet, mert hiszen az mindig politikai követelésekkel lépett fel. Eszerint tehát a látszat az, hogy nem igazi proletármozgalom, de benső rugói határozottan moderneek, ugyanazok, mint a mai proletármozgalmakéi. Erről meggyőződhetik mindenki, aki annak történetét elolvassa. Az említett meetingek szónokai mind kijelentik, hogy amiről ott szó van, tulajdonképp a munkások megélhetésének kérdése. A kormánnyal és uralkodó osztállyal egy sorba helyezik a kapitalistákat. Az egyik szónok azt mondja egy nagygyűlésen: »Le a hitványokkal, akik gyermekeink vérét szívják ki, asszonyaink nyomorával visszaélnék és a ti verejtéketekből töltöznek«. Már azokon a gyűléseken követelik a »munka teljes eredményét«, az »értéktöbbletet« a munkások javára. Lassankint a munkásosztály elhidegül a polgári osztály kívánságai iránt és azzal mind kevesebb közöséget ismer el. A legjellemzőbb reá nézve, hogy az általános sztrájk eszméje már annak folyama alatt születik és valósul meg.

Midőn azonban a chartismus elhallgat és a munkások lázongása Angliában megszűnik veszélyes lenni, annak alapgondolata egyáltalában nem veszeti ki: a leányzó valóban csak aludt, de nem halt meg. Az felébred később mindenütt, ahol később az ecsetelt angol viszonyokhoz hasonlóak keletkeznek. A proletárság szaporodtával a tőke és munka ellentéte mindenütt kiélesedik. A viszonyok azonban persze nem azonosakés ennek megfelelőleg ugyanazon főrugók működése más és más jelenségeket tüntet fel. A sugártörés a különböző prizmákon át más és más képet mutat: a modern szocialis mozgalmaknak különböző típusai így fejlődtek ki.

Angliában a munkásmozgalmak már 1850. óta békés mederben kezdtek továbbfolyni. Az általános jólét terjedése, a helyes tapintatú törvényhozás által kezdeményezett munkásvédelem, a közszabadság mind nagyobb mérvű biztosítása, továbbá az angol nép jellege okozták ezt. Két intézményt köszönhetünk ennek a békésebb jellegű munkásküzdelemnek: az angol szakegyletet, a Trades-Union intézményét, továbbá a kooperációt, a szövetkezeteknek a munkások által történt felkarolását.

Az első Trades-Union-t 1851-ben az egyesült gépgyári munkások teremtették meg. Valódi munkásszakegylet volt az, melynek létesítői az összes ipari munkások egy kalap alá vonásáról tudni sem akartak, hanem központi egyletét alakították meg a vidéken lévő szakmabeli összes szakegyleteknek. Az angol szakegylet elsősorban jóléti, másodsorban pedig harci intézmény. A munkások jólétének előmozdítása azonban főcélja; a küzdelem annak csak eszköze, mely a célnak nem rendelhető alá, mert ez amannak lényegével ellenkeznék. A munkások jólétét mindazáltal nemcsak a betegség és más, a munkásnak munkaképességét akadályozó körülmények esetén nyújtott segélyezéssel, hanem éppoly mértékben a munkások megélhetésének lehető biztosítása által is akarja elérni. Eszközei evégből: munkaközvetítés, a kollektív munkabérszerződések kötése, a munkakínálatra való befolyásgyakorlás, a békéltetés, ennek sikertelensége esetén pedig az ultima ratio rerum: a nyílt háború, a sztrájk s annak célszerű intézése és vezetése.

Mikor másutt a munkásszakegyletek első gyermekeiket élték, Angliában 1874-ben a sheffieldi szakegyleti kongresszuson már egymillió jól szervezett munkás volt képviselve. A szakegylet működését a munkások érdekében kiegészíti a kooperáció elvének megvalósulása, különösen pedig a fogyasztási szövet-

kezet felkarolása. Az első ilyen 1844-ben a Manchester melletti Rochdaleban »Old Weavers Shop«, öreg takácsok boltja, név alatt jött létre. Csekély kezdetből fejlődött naggyá az angol munkások fogyasztási szövetkezeti ügye, úgy hogy ma kétmillió ember 600 millió korona vagyonnal és 1200 millió korona évi árufogyasztással részesedik abban. Hogy a fogyasztás mennél olcsóbbá tétessék, a munkásfogyasztási szövetkezetek nagyban bevásárló szövetkezeteket, sőt termelő szövetkezeti vállalatokat is létesítenek. Amazok forgalma ma 600, emezek évi termelésének értéke pedig 240-250 millió koronára rug. Másutt a munkások a szövetkezeti téren talán most már nagyobb sikereket tudnak felmutatni, de az angol munkásokat illeti meg a kezdeményezés első nagy sikereinek dicsősége.

Az újabb időben az angol munkások megint hajlandóbbak a nyugtalankodásra. Tény, hogy azok körében is terjed az európai kontinentális szocialisztikus felfogás. Az angol közvélemény és bíróságok a szakegyletekkel szemben kezdenek ellenséges álláspontot elfoglalni, mert azok is mindinkább a proletariátus egyoldalú, erőszakos, sokszor méltánytalan képviselőit mutatkoznak. Azért a nagyon ruganyos angol törvények bírósági alkalmazásánál olyan jelenségekre találunk, melyek nagy fordulatszámra mehetnek. A Trades-Union-okon a bíróságok a munkaadókkal szemben elkövetett jogtalanságokat megtorolják és pedig most már nemcsak azok tisztviselőit ítélik el mint eddig, hanem magukat a szakegyleteket is. Keir Hardie ismert angol munkásvezér tanúsága szerint 1905-ig a Trades-Union-ok hatmillió koronát fizettek a munkaadóknak okozott károk megtérítése fejében. Ennek következtében az angol szakegyletek fejlődésében pangás, több tekintetben, különösen a hatályos működés szempontjából pedig határozott visszaesés állott be. Ez maga után vonja, hogy az

angol munkások is kezdik belátni, hogy csupán társadalmi tevékenységgel nem boldogulnak, hanem politizálniuk is kell, azért szintén külön munkáspártot alakítottak, sőt most már egy bizalmi emberük, John Burns, tudvalevőleg a jelen szabadelvű kabinetnek is tagja. Ha most visszatekintünk arra az útra, melyet az angol proletárság 1848 óta megtett, be kell vallanunk, hogy mindazok nagyon tévedtek, akik azt hirdették, hogy a társadalmi béke, mely 1850-től 1880-ig Angliában uralkodott, azért következett be, mivel a törvényhozás a társadalom felsőbb és alsóbb rétegeinek, a munkaadók okosságának, a művelt elemek emberszeretetének és a munkások higgadt praktikus felfogásának sikerült ott a szociális kérdést megoldani. A dolog nem így áll. Ezt a kérdést Angliában sem oldották meg, éppoly kevésbé, mint másutt. Hanem az ott más képet mutat, mint a két világ egyéb művelt nagy nemzeteinél. De azért az angolok tapasztalatai, melyeket az említett három viszonylagos békés évtized alatt szerezhettek, azért mégis nagyon tanulságosak. Mielőtt azonban ezekről megemlékezném, szükséges, hogy a modern szocialisztikus mozgalmak többi típusai felett is szemlét tartsak, sőt egynek, mely most már még Angliára nézve is irányadóvá lett, a németnek, benső valóját kissé közelebbről ismer-tessem.

A francia szocialista jellegnek fővonása a forradalmiság, melyben a pártoskodás, a titkos társulatok alakítására és a konventikulumok tartására való hajlandóság, az utcai harc fanatizmusa és a barrikádokba vetett hit már bennefoglaltatnak. 1871-ig ott az utóbbi mozzanatok uralkodtak, most ellenben, mint naponként tapasztalhatjuk, az egymást halálosan gyűlölő frakciók ádáz pártoskodása alakjában jelenik meg a proletárság mozgalma. Azelőtt a Blanqui forradalmi szelleme hatotta át azt; ettől eltért a mozgalom,

midőn a hetvenes évek végén Jules Guesde megalapítja a modern szocialista munkáspártot. 1880-ban a Marx-féle program alapján konszolidálják azt, de már 1882-ben Paul Brousse vezetése alatt erős ellenzéke támad; majd a brousseisták közül az allemanisták, ezek közül továbbá a faillisták válnak ki. Ismerjük Jaurès szereplését; naponként olvassuk, hogy a békésebb irányba való haladása a talajt saját pártjában is megingatta lábai alatt és lapját sem lesz képes fenntartani, mert a nemzetköziséget a franciák nem oly könnyen veszik be, épp olyan kevésbé, mint a Hervé egészen hazafiatlan irányát. A francia jelleget az említettekén kívül még a kispolgárius hajlam érvényesülése alkotja. Ezt bizonyítja, hogy a kispolgárius forradalmi eszmék utolsó nagy előharcosa, Proudhon, aki minden merész okoskodása és erős szólamai dacára nyilvános felszólításra csak kispolgári szellemű javaslatokat tudott tenni, mert hiszen a külön és nem a kollektív termelést és a személyes szolgálatok eredményeinek a bankok közreműködésével való kicserélését akarja hatályosbítani és javítani. Azután a franciákra az élő ember befolyása mindig nagyobb, mint az elvont elvéké. A személyes propaganda ott jobban hat, mint a gondolatok hatalma önmagában. Párizs befolyása Franciaország sorsára s az a tény, hogy a francia történet a legújabb korban voltaképpen az ott végbement forradalmak története, ezt elég világosan bizonyítják. A fő nemzeti ünnep Franciaországban a forradalom emlékünnepe. Ez teszi érthetővé, ha az olyan békés eszme is, mint az anarchizmus alap gondolata, korunk legrettenetesebb forradalmi jel-szavává fajulhatott el. Ez a gondolat tudniillik az ember határtalan fejlődhetésének hitét tartalmazza. Szerinte az ember annyira tökéletesbedhet, hogy utoljára kormány nélkül is boldogulhat majd. Hanem persze ehhez még az oroszok brutalitásának, Kropatkin

herceg, Bakunin és Necsajew közreműködésének kellett jönni, hogy az elméleti anarchizusból az váljék, aminek most látjuk azt. Újabban mindazáltal a francia szocialista mozgalom is német befolyás alá került és a politikai téren a német minta szerinti szervezkedésnek köszönheti az óriási sikereket. Képviselőválasztóik száma 1887-ben még csak 47.000, 1902-ben már 805.000, országos képviselőik száma pedig 46 (igaz, hogy 584 között), de azért ezek úgy érvényesülnek, hogy most már két szocialista miniszter is van a Clemenceau-kabinetben, akik büszkélkedve emlegetik szocialista voltukat, holott Millerandnak, mint kereskedelmi miniszternek, sok tekintetben annyira be kellett adni derekát, hogy ennek következtében a renegát hírébe jött a szocialistáknál. Az 1871. évi párizsi Commune emberei által álmodott állapotok sok tekintetben megvalósultak, mert ma 68 községben, köztük több nagyvárosban is, a közigazgatás szocialisták kezében van. Franciaországnak napjainkban 68 polgármestere, 120 helyettes polgármestere, 1200 községi tanácstagja a szocialista párthoz tartozik. A szakegyetek száma volt 1884-ben 68, 1904-ben 4227, az azokban szervesen csoportosított munkásoké pedig 1890-ben 139.692, 1904-ben már 715.576. Létezett 1904-ben 111 munkástözsde, melyek járulékai megközelítik a félmillió frankot. A munkások szövetkezeti ügye is megfelelő haladást mutat, habár e tekintetben Franciaország messze elmaradt Anglia és Németország mögött.

Általában napjainkban a hangadó e téren Németország és tudvalevőleg a proletariátus világgraszoló szervezkedése nemcsak most, hanem már négy évtizednél régebben onnan indult ki. A német szocialista-mozgalmak jellegét a többiektől a politikai alapvonás és a rendszeresség különbözteti meg. Míg ez nem jelentkezett, addig a proletárság mozgalma Németországban nem nagy jelentőséggel bírt. Hiába voltak tudós,

nagytehetségű, emberszerető írói, akik az emberiség boldogítása érdekében nagyon érdekes rendszereket eszeltek ki, hatásuk csak szűk körre terjedt és kérész-életűnek bizonyult. Ezen nagy emberbarátok mellett, amilyen volt Thünen, Rodbertus és Mario, hiába alkotta volna meg materialisztikus történeti elméletét és az értéktöbblet teóriáját Marx Károly is; ő a proletárság prófétája Lassalle Ferdinánd nélkül, aki a szociáldemokráciát teremtette meg, nagyon valószínűleg sohasem lett volna. Nem akarom azt mondani ezzel, hogy Lassalle működésének kifolyása a mai modern szociális mozgalom, mert az később minden bizonnyal megtalálta volna a maga útját. De hogy az éppen ebben a formában, Németországban s éppen oly időben jelentkezett, midőn a legkisebb ellenállás irányában a magára nézve legkedvezőbb medret megtalálta, az bizonyára Lassallenak tulajdonítandó. Hanem az is kétségtelen, hogy ha Lassalle, mint eleinte akarta, például a Rodbertus nehezen formulázható elméletének alaptételeit és nem a Marx részleteiben még nehezebben megérthető, azonban habár hamis, de világos, egyszerű kijelentésekben kicsúcsosodó tanait teszi politikai programjának alapjává, akkor ő sem hagyott volna ily nagy nyomokat hátra maga után ezen mozgalmak és általuk az emberiség fejlődésének történetében. Tehát két, tulajdonképpen három férfiúban kell azt a végzetes tényezőt felismerünk, mely a proletárság érvényesülési törekvéseinek a világtörténeti mozzanat jelentőségét megszerezte. Kettő helyett mindig hármat kell említeni, mert Marx Károly mellé gondolatban az ő jobbkezeit, spiritus rektorát és irodalmi hagyatékának gondozóját, Engels Frigvest, mindig oda kell helyezni.

Messze vezetne és egy ily rövid időre szabott előadás keretében merőben meg sem fér a Marx tanainak behatóbb elemzése, jellemzése és bírálata, pedig az

kétségtelen, hogy a mai szocialista mozgalmakat azok valamelyes tekintetbevétele nélkül megérteni nem lehet. Azért lehetőleg rövid és világos előadásuk itt is szükséges. Azonban erre fejtegetés alakjában e pillanatban nem vállalkozhatom, mert amellett könnyen felfogható képet egyáltalán nem tudnék nyújtani. Erre más módot választottam; de hogy azt alkalmazhassam, előbb egypár történeti adatot kell elmondanom és arra a kérdésre kell felelnem: ki volt hát Marx és ki volt Lassalle? Terjedelmesebb életrajzokat szintén nem adok, csak arra utalok, hogy mi az ő kimagasló jellegük. Marx, aki mint egy zsidó, de kereszténnyé lett trieri ügyvéd fia, 1818-ban született, már otthon világpolgárius nevelésben részesült. Kedvenc olvasmányai már fiatal korában Voltaire és Shakespeare voltak s már akkor birtokába jutott a világnyelveknek. Neveltetése szabadszellemű volt. Bonnban végezte az egyetemet és ott 1842-ben magántanárrá akarta magát habilitáltatni. A porosz egyetemeken az időtájt ismét erős reakcionárius áramlat separt végig. Ez Marxot is elterelte tervbevett irányától és zszurnalistává lett. De már 1844-ben kiutasítják Németországból, sőt a porosz befolyás 1845-ben Párizsból is elúzi. Nincs maradása ezután sehol, míg végre, miután magát politikailag mindenfelé kompromitálta volna, Londonba menekül 1849-ben és ott maradt egész 1883-ban bekövetkezett haláláig.

Kétségkívül nagyon élesesű, a dolgok rejtettebb valójába is behatoló felfogású ember volt. Lényének alaptulajdonsága a kíméletlen, illúzióktól teljes mentesség. Egy francia író jól jellemzi őt, mondván, hogy igen éles, penetráns eszűnek bizonyult, de főleg akkor, midőn az emberi természet rossz oldalának megítéléséről volt szó. Már természeténél fogva könnyen elhiszi, hogy a rossz az, ami az emberi haladás főrugója. Amit előtte idegen, francia és angol

gondolkozók mondták e részben, ő annak sugarait a maga szellemének lencsájével össze tudja foglalni és pedig minden nemzeti különlegességtől menten. Szerinte a történelem az osztályharcok foglalatjából alakul. Ilyen harc jelentkezik most is a polgárság és a proletariátus közt. Az osztályellentétek ebben a harcban a gazdasági átalakulás következményei. A munkások vannak hivatva az igazsághoz képest ebben a harcban a polgárságot legyőzni, mert az ő munkájuk eredménye a termelési költségen felül mutatkozó minden értékszorulat. A munkásoknak minden nemzeti különbségre való tekintet nélkül kell megtámadott közös érdekeiket megvédeni. A termelési tényezőket a földet és a tőkét szocializálni kell, mert ez az egyedüli módja a proletariátus érvényesülésének. Ez a történeti fejlődés szükségszerű folyamánya. Ezen felfogás által indítatva alkotta meg az Internacionálét, de vezetni nem tudta s az kezeiben összetört. Ellenben Lassalle agitációjának sikerült azt az eszmét a szocialisztikus mozgalmaknál uralomra juttatni.

Lassalle 1825-ben mint egy jómódú boroszlói zsidó kereskedő fia született. Eleinte őt is kereskedőnek nevelték, később bölcsészetet és jogot tanulni a boroszlói és berlini egyetemekre ment. Csakhamar a politikai küzdelmekbe vegyült és nyilatkozatai miatt ismételve bíróság elé és börtönbe került. Védbeszédei által nagy feltűnést keltett. Azokban a munkások érdekeiről is megemlékezett s a börtönből való kiszabadulása után erre felszólíttatván, roppant hatású agitáló körútra indult, melyen a munkások politikai párttá való alakulását szorgalmazta. Egy pár kisebb hatású tudományos munkáján kívül, igen mély benyomást keltett politikai röpiratokat tett közzé. Ezen agitációjának hatása alatt keletkeztek a Rajnavidéken egyes munkásszervezetek, melyek az ő programját fogadták el. Eddig fejlesztette a szociáldemokrácia

mozgalmát, midőn egy szerelmi ügyből keletkezett párbajban, ő lévén a kihívó, 39 éves korában 1864-ben Genf mellett elesett. Ekkor még a német munkáspárt csak 4610 tagból állott, holott ma hárommillió ember adja szavát szocialista képviselőjelöltekre. A Lassalle halála után Marx kiküldötteként ment Liebknecht Vilmos Németországba, ahol a proletariátus ügyének útját Lassalle már megtörte volt. Magához segítségül Bebel Ágost 24 éves esztergályosmestert vette, aki egy pár munkásegyletnek elnöke is volt., és a Marx-féle eszmék erősebb hangoztatásával a Lassalle által megkezdett agitációt tovább folytatta. A nürnbergi német munkágyűlésen 1868-ban már 14.000 munkás volt képviselve, akik az önkormányzat elvén nyugvó szövetkezetieszme apostolának, Schulze Delitschnek irányától eltérve, a Lassalle által is már jórészt felkarolt Marx-féle irányhoz csatlakoztak. így alakult meg nyomban erre az első német szocialista politikai párt Eisenachban. E párt ott megállapított programja azután 1875-ben a göthai kongresszuson némileg átalakult s a Lassalle részben eltérő eszméi és a Marx rendszere közötti kompromisszumot képezte. Tizenhat évig ez volt a szociáldemokrata pártra nézve irányadó, midőn 1891-ben az erfurti program jött létre, mely ma is érvényben van. Miután az gyakorlati szempontból formulázva magában foglalja a tanokat, melyek a modern szocialisztikus mozgalmaknak, jórészt a mieinknek is, igazolásaként szerepelnek, annak általános részét egész terjedelmében bemutatni a következőkben jónak látom:

»A polgári társadalom közgazdasági fejlődése szükségképpen a kisüzemek elpusztulására vezet, melynek alapját a munkásnak a termelési eszközökre vonatkozó tulajdonjoga képezi. Az a fejlődés most a munkást elválasztja a maga termelési eszközeitől és vagyontalan proletáriussá teszi, mialatt a termelési tényezők egy

aránylag kisszámú tőkepénzesnek és földbirtokosnak monopóliumává alakulnak át.

A termelési tényezőknek ezen egyedárúsításával az óriási nagy üzemek által a szétforgácsolt kisüzemek elnyomatnak, a szerszám géppé fejlődik és az emberi munka termelékenységére rengeteg módon növekszik. De ezen átalakulás minden előnyét a tőkésék és nagybirtokosok monopolizálják. A proletárságra és a sülyedő középrétegekre, a kispolgárookra és parasztokra nézve az a lét bizonytalanságának, a nyomornak, az elnyomatásnak, a szolgaságnak, a megaláztatásnak és a kizsákmányoltatásnak növekvő gyarapodását jelenti.

Mind nagyobb lesz a proletárság, mind tömegesebb a felesleges munkások hadserege, mindig élesebb a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közti ellentét, mind elkeseredettebbé válik az osztályharc a polgárság és a proletariátus közt, mely az újkori társadalmat két ellenséges táborra választja és ez valamennyi iparosország közös ismertetőjelévé lesz.

Az űrt a vagyonosok és vagyontalanok közt még tágitják a magántőkével folytatott termelési módok lényegében gyökeredző válságok, melyek mindig szélesebb körben és mindig pusztítóbban lépven fel, az általános bizonytalanságot a társadalom normális állapotává teszik és bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a termelési erők a mai társadalom fejére nőttek s hogy a termelési tényezők magántulajdona azok célszerű alkalmazásával és teljes kifejlődésével össze többé már nem egyeztethető.

A termelési tényezők magántulajdona, mely azelőtt annak előmozdítója volt, hogy a termelő termelvényének tulajdonjogát biztosítsa magának, ma annak az eszköze, hogy a paraszt, a kézműves és kiskereskedő kisajátíttassék és a nemdolgozók, a tőkésék, a nagybirtokosok a munkások termelvényeinek birtokába jussanak. Csak a termelési eszközök, a föld, a bányák,

a nyersanyag, a szerszámok, a gépek, a közlekedési eszközök magántulajdonának köztulajdonná való átalakítása, a javak termelésének szocialisztikussá, azaz olyanná tétele, hogy a társadalom javára és általa folytattassék, vonhatja maga után, hogy a nagyüzem és a társadalmi munkának egyre növekvő termelékenysége az eddig kizsákmányolt osztályok részére ahelyett, hogy azok nyomorának és elnyomatásának oka maradna, a legnagyobb jólét, a mindenirányú harmonikus tökéletesülés forrásává legyen. Ezen társadalmi átalakulás nemcsak a proletariátusnak, hanem a mai állapotok súlya alatt szenvedő egész emberi nemnek felszabadulását is jelenti. De ez csak a munkásosztály műve lehet, mert minden más osztály, dacára a köztük felmerülő érdekeltéréseknek, a termelési eszközök magántulajdonának alapján áll és a mai társadalom alapjainak fenntartását közös célnak ismeri el.

A munkásosztálynak harca a kapitalisztikus kizsákmányolás ellen szükségképpen politikai harc. A munkásosztály gazdasági harcát nem folytathatja és gazdasági szervezetét nem fejlesztheti ki politikai jogok nélkül. Nem vívhatja ki azt, hogy a termelési eszközei az összesség birtokába jussanak csak akkor, ha majd politikai hatalom birtokába jutott. Ezt a küzdelmét a munkásosztálynak öntudatosá és egységessé tenni és annak a természet rendje szerint mellözhetlen célját kitűzni: ez a szociáldemokrata párt feladata.

A munkásosztálynak érdekei a kapitalisztikus termelési móddal szemben minden országban egyenlők. A világforgalom kiépültével és a világpiac számára való termelés elterjedésével párhuzamosan minden ország munkásainak helyzete folyton függőbbé válik a többi országok munkásainak helyzetétől. A munkásosztály felszabadítása tehát olyan feladat, melynek megoldásából minden művelt ország munkásainak részt

kell kérni maguknak. Ezt tudván, Németország szociáldemokrata pártja egynek érzi magát a többi országok osztály öntudattal bíró munkásaival. Németország szociáldemokrata pártja tehát nem osztály előny okért és előjogokért küzd, hanem az osztályuralom és maguknak az osztályoknak eltörléséért s nem és eredetre való különbség nélkül mindenkinek egyenlő jogai és egyenlő kötelességeiért. Ezen nézetekből kiindulva, a mai társadalomban nemcsak a bérmunkás kizsarovása és elnyomása ellen harcol, hanem a kizsakoványolás és elnyomtatás minden nemét megtámadja, akármely osztály, párt, nem vagy faj ellen irányuljon is az.«

Bizonyára sokan ismerték ezt a programmát e díszes körben már eddig is. De azt hiszem, hogy a jelen pillanatban emlékének felújítása nagyon szükséges, mert az a maga világosságával és közvetlenségével a mi mostani célunk szempontjából minden elemző ismereténél többet ér. Cáfolatába most nem bocsátkozom. Nem azért, mintha az talán nehéz volna. Hiszen az egész programm csupa hamis feltevések alapján épült fel és így következtetései is csak gyökeresen tévesek lehetnek. Nem cáfolum azt mégsem, nemcsak mert időm erre nem volna, hiszen a nemzetgazdaságtan alaptörvényeinek boncolására kellene visszanyúlnom. Hanem azért sem bocsátkozom bírálatába, mert az itt merőben felesleges lenne. De bemutatása kapcsán egyet nem mellőzhetek. Lehetetlen annak és az általa áthatott mozgalomnak természetét bármily röviden, de mégis lehetőleg mélyeire hatva, nem vizsgálnom. Nem csupán az én erős meggyőződése, hanem azt már régen sok előkelő nemzetgazda, szociológus, bölcsész és államférfi is vallja, hogy a modern szocializmusban olyan áramlattal van dolgunk, melyet nemcsak világra szólónak, a maga nemében példátlanul egyneműnek, hanem egyúttal oly természetes fejleménynek is kell tekinteni, melynek kialakulása közben egyes mozzana-

tok lehettek esetlegesek, egyes reágyakorolt befolyások alkalomszerűek és véletlenek, de az a maga roppant egészében az emberi nem művelődési mostani stádiumának szükségképpen kifolyása. Stein Lőrinc, aki nem volt szocialista, már régen megmondta, hogy mindazzal ami körülöttünk történik, egy világhistóriai életfolyamat közepében vagyunk, melynek létezését tagadni éppen olyan visszás dolog volna, mint az ellen utoljára is hasztalannak bizonyuló hatalmi eszközökkel küzdeni. Ugyanazt mondja a szociális mozgalmakról írt legújabb munkáiban azok ma elsőrangú kutatója, Sombart Werner is. De szerinte attól nem kell tartani, hogy ez a dolog természete szerint osztály tu sa alakjában jelentkező átalakulás forradalomszerű vagy éppen véres harcc á fejlődik. Ez a küzdelem ilyen alakot csak kivételesen, rövid időre, hibák elkövetése, főleg igazságtalan erőszak alkalmazása esetén ölthet. A szocializmus, vagyis a létező társadalom fennálló alapjainak nagy rétegek belterjes elégedetlensége folytán keletkezett és felforgatásukra irányuló megtámadása, minden korban létezett és valószínűleg minden jövődöbeli korban is fog létezni. Csakhogy a különböző korok szocializmusai azok tartalmához és tényezőihez képest nagyon különböznek egymástól. Az a közös vonása azonban minden szocializmusnak megvan, hogy a társadalom gyökeres átalakulására irányul és hogy abban a főszerepet a megélhetés és a gazdasági érdekek mellett a társadalomban való minél nagyobb elismertetés, az érvényesülés tekintetei játszanak. A harmadik rendnek, a mai magasabb-rétegű polgárságnak, később a jobbágyoknak felszabadulása is társadalmi mozgalmak által jórészt politikai küzdelmek útján ment végbe. A felszabadult harmadik rend ma csak azt a nyomást érzi, melyet egy századdal ezelőtt ő maga gyakorolt a politikai jogokkal akkor egyedül bírt másik két osztályra, a fő- és köznemességre. Gyökeres átalakulást vont az ő felszabadulása is maga

után, amint gyökeres átalakulás készül a negyedik rend hatalmas előnyomulása folytán manapság. Ezt a mozgalmat tehát csupán csinálnak, csupán visszaélés-szerűnek, a mai állam hatalmi eszközeivel vagy bárminő hatalommal visszaszoríthatónak tekinteni nem szabad. A modern szocializmus azonban a mi felfogásunk szerint szent, sérthetetlen, üdvös, sőt kultúránk mai színvonalának fenntarthat és a szempontjából merőben nélkülözhetetlen intézményeket támad meg, sőt azok ellen élet-halálharcot jelent be. Az a meggyőződés ma még általános, hogy az ő fogalmaik szerint berendezendő társadalom elvei ellenkeznek az emberi természettel, tehát megvalósíthatatlanok és feltéve, hogy valamely módon mégis megvalósulnának, akkor rövid idő alatt visszacsavarnák mai nagy fejlettségünket egy oly alacsony fokra, melyet megszoktunk kezdetlegesnek tekinteni. Egyet azonban ne feledjünk. Ne feledjük, hogy ezek a nagy intézmények: az egyéni biztosított magántulajdon a maga egyoldalúságával, a vállalkozás féktelen szabadsága s a társadalmi gazdasági tevékenységnek a technikai munkafelosztás nyomán keletkezett szerves alakulatai általában nem oly dolgok, amelyek mindig megvoltak; hiszen ez utóbbiak csak a mi életünk ideje alatt is minő változáson, sőt átalakuláson mentek és főleg mennek most keresztül? Száz-száz-húsz évvel ezelőtt jelen formájukban alig is léteztek. Ne feledjük továbbá, hogy oly mozgalommal állunk szemben, melynél a társadalom mindenütt kilenctizedrészben közvetlenül van érdekelve. Igaz, hogy e mozgalom még nem teljesen öntudatos, de mindinkább azzá válik és ha a nemzeti jelleget mindenütt magán viseli is, de a világgazdaság rohamos kialakulásához képest az mindig egységesebb és mindig követelőbb lesz a nemzeti különlegességek rovására is. Ezt a mozgalmat ma már nem egyesek, hanem a legbefolyásosabbak hatalmi körén kívül álló áramlatok intézik. Nem kíméli az a

kevésbé iparos és gazdaságilag hátramaradott nemzeteket sem, sőt ezeknél ölti a legveszélyesebb formákat magára. Ezzel a világhistóriai rengeteg mozzanattal tehát mint ilyennel, számolni kell. Mindenekelőtt meg kell annak benső szerkezetét alaposan ismerni és pedig nem csupán az államok élén álló férfiaknak, hanem mindnyájunknak, akik egy vagy más irányban a társadalomban hatni, működni, cselekedni vagyunk hivatva és kötelezve. Meg kell tanulnunk, hogy ez a mozgalom mennyiben befolyásolható és mennyiben nem. Azt, hogy hová fog fejlődni s milyen átalakulásokat von maga után, ma a legbölcsebbek és a legszakavatottabbak sem tudják megmondani; legfeljebb sejtenek valamit. De az bizonyos, hogy közvetlenül káros hatásaiban ez a mozgalom mérsékelhető. A lehető legnagyobb, de egyúttal a legtárgyilagosabb érdeklődést tanúsítván iránta, csak a lehetségesre, de arra mielőbb kell vállalkozni.

Itt újból ismétlődik a Sybilla-könyvek története és ezt mi az utolsó két évtized alatt sajnosán tapasztalhattuk. A mai értelemben vett munkásmozgalmak nálunk már 1867-ben kezdődtek. Az alkotmány helyreállításával kereskedelmi és iparvállalatok is nagyobb számmal keletkezvén hazánkban, külföldi munkások tömegesebben jöttek be és hazajöttek azon magyar munkások közül is számosan, akik a külföldön magukba szívták a szocialista tanokat. Az akkor alakult első »Munkás Továbbképző-Egylet«-ben a Schulze-Delitzsch hívei fölé kerekedtek a Lassalle pártjára állott elemek. Az általános munkásegyletben már annak eszméi voltak az uralkodók. Az első népgyűlést ez egylet 1869-ben Pozsonyban a Bécsből lejött elvrokonok jelenlétében tartotta. A magyarországi munkások törekvéseiben elejétől fogva kettős áramlat volt észlelhető. A kisebb rész a hazához és nemzethez ragaszkodott és a Táncsics Mihály vezetését fogadta el, a nagyobb rész pedig,

mely mindig erősebb volt és ma is az, a német szociáldemokrácia szellemének befolyása alatt állott. Ez a két rész gyakran bírt külön szervezettel. Azután koronként egyesültek, de ismételve elváltak egymástól. A párizsi Commune a mi munkásainkra mindjárt eleinte közvetett, majd pedig Frankl Leónak, a Commune magyarországi származású volt közlekedési miniszterének, megjelenése után 1873-ban közvetlen befolyást is gyakorolt. Ő itthon a munkásgyűléseken szerepelni kezdett és az 1875-i góthai szociáldemokrata program szellemében vezette az agitációt. Ugyanő vett részt 1877-ben a genfi szociáldemokrata kongresszuson, mint a hasonló nevű magyar párt kiküldötte. A következő évben a genfi határozatok végrehajtásának megbeszélése végett Budapestre akart volna szociális világkongresszust összehívni, de ezt a magyar kormány nem engedte meg; ahelyett a magyar nemszavazók kongresszusa itt mégis megtartatott. A magyar szocialista frakciók 1880-ban ismét egyesültek és az ezen évben tartott kongresszus egy olyan pártprogramot állapított meg, amely 1890-ig irányította a mozgalmakat. Bizonyos, a fennálló törvényekkel ellenkező programponatok tárgyalása ott a főkapitány által nem engedtetvén meg, emiatt zavargások támadtak. A szocialisták 1884-ben szűntek meg a magyar függetlenségi pártot támogatni. Frankl Leó ekkor sajtóvétség folytán másfél évre a váci államfogházba került. Ugyanekkor kiváltak a szocialisták közül az anarchisták, akiket a rendőrségnek sikerült ezidőtájt az országból elpusztítani. Frankl fogházbüntetésének letöltése után visszatért Párizsba, ahol 1896 március havában meghalt. Távoztával a magyar szociáldemokrata pártban hosszabb pangás állott be és újabb tevékenység ott csak az 1889. évi párizsi nemzetközi szocialista kongresszus után mutatkozott. Minden évben tartottak ezután szocialista kongresszusokat. Az 1890-i több

okból nevezetes. Először, mert »a magyarországi szociáldemokrata párt« elnevezés akkor vétetett fel; ez a kongresszus hangsúlyozza először a párt nemzetközi jellegét. Másodsor felemlítésre méltó, hogy a szocialista mozgalomnak a mezei munkások körében, akiknek két képviselője azon a kongresszuson meg is jelent, való elterjedéséről tett tanúságot. A magyar nemzeti demokrata munkáspárt is szervezkedett ezután, de a mezei munkások körében nem bírt hódítani. Ellenben a nemzetközi már 1891-ben sok helyen a maga programja alapján nagyban szervezte őket. Ennek a szervezkedésnek s a nyomában megindult és minden ellenakciót halomradöntő agitációnak következményei voltak azután a Békés és Csanád, később a Csongrád megyében is kiütött nagy mezei munkászendülések. Én akkor ezeket a helyszínén tanulmányoztam és habár felfogásomban csak később osztottak kiváló írók és gyakorlati közigazgatási és más férfiak, nem tartózkodtam kimondani, hogy e mozgalmaknak is mélyebb okaik voltak, melyek a változott gazdasági helyzetben és a munkások által alakult felfogásában gyökeredztek.

Ezentúl az ipari és mezőgazdasági munkások karöltve szervezkednek és követelődznek mindjobban. 1894-ben kimondják, hogy az, aki valamely polgári politikai pártnak híve, vagy annak érdekében működik, nem lehet tagja a szocialista pártnak. A nemzeti demokrata munkáspárt nagy erőfeszítéseket tett ugyan, »A mi zászlónk«-ban önálló sajtóközege is keletkezett, de a társadalom és a kormány minden jóakarata, sőt tevékeny támogatása dacára is lemaradt a másik mellett. Tíz év alatt ezután a nemzetközi szocialista párt folyton tért hódított az országban; az általános szavazati jogot folyton követelte, de kötelező ígéretet sohasem kapott a nagy nemzeti pártok részéről. Míg végre akadt egy kormány, mely

nem átalotta magát nemcsak felelősnek, sőt alkotmányosnak és magyarnak is nevezni, amely velük voltaképp a nemzet megtörésére nyíltan szövetkezett. Ez azután, mert hiszen a szociáldemokráciát szaloncsaknem udvarképessé tette, teljesen elmérgesíté a helyzetet, mely a vasutasok meggondolatlan sztrájkjának elnyomása után egy évvel ezelőtt a társadalmi rend szempontjából megint javulni kezdett volt. Az a kormány az általános szavazati jog behozatalát tette főprogrampontjává, úgyhogy tudvalevőleg a békés és valóban alkotmányos állapotok visszatértének is ez lett főfeltételévé. Így történt, hogy az összes köz- és vele együtt magánviszonyaink felett is ez az előrántott kérdés lett uralkodóvá, mely a nálunk már korábban elhatalmasodott visszaállások óriási halmazát méltóan betetézte^

Itt a helye, hogy azon angolországi aránylag nagyon békés munkáviszonyoknak, melyek 1850-1880-ig uralkodtak, tanulságairól is megemlékezzem. Az angol parlamentnek következetes eljárása, mellyel az általános szavazati jog iránti követelést vissza-utasította, nem jelentett szűkkeblőséget. Hiszen tudjuk, hogy – részben talán a pártok féltékenységének eredménye gyanánt – a munkásvédelmi törvényhozás a munkások érdekében sehol sem ment akkor oly messzire, mint éppen ott. A törvényhozók példáját követte a társadalom is és oly munkásbarát mozgalmak és intézmények keletkeztek ott, melyek mintául szolgáltak az egész világnak. A munkások józan felfogásában is meg volt reá a lehetőség, de az kétségtelen, hogy Angliában a munkaadókkal versenyezve a termelés által közvetlenül nem érdekelt felsőbb, értelmesebb társadalmi osztályok szintén elkövettek mindent, hogy az angol nemzetnek a chartizmus által fenyegetett egységét ismét helyreállítsák. Hozzájárult mindehhez, hogy a munkások megélhetése is javult

s az nemcsak a nagyszabású kereskedelmi politikával, hanem a szegényebb rétegek adóterheinek lehető csökkentésével és az olcsóbb élelmezés gondozásával is javított. Az angol szocializmus ma is aránylag a legbékésebb és a legkevésbé veszélyes természetű, mert ott már megtanulták, hogy »többet ésszel, mint erővel«, mellyel a józan engedékenység nem ellenkezik. – Nálunk ellenben, fájdalom, még az erőszakot is összetévesztik az erővel, de nem csupán a munkások ellen, hanem koronként azok mellett is erőszakoskodnak és amit még maguk le nem rontottak, a munkaadók tekintélyének azt a kis maradványát is tönkre tették. Csoda-e, ha ilyen előzmények után a szociáldemokrata párt vérszemet kapott, ha nem elégedve meg a politikai hatalomban való részesezés biztos kilátásával s a folytonos részleges és rögtönös munkabeszüntetésekkel az ipar terén, most már egy általános aratósztrájkra is készül. Mintegy el akarja kedvetleníteni a termelési tényezők mostani tulajdonosait, a vállalkozókat és a földbirtokos osztályt, hogy programjának főpontja értelmében azokat az egész világon legelőször itt szocializálja. Ez persze sok herce-hurcával jár, mely nem mindenkinek tetszik. Éppen a legjobb munkások és munkavezetők, sőt technikusaink is kivándorolnak. A gyakorlati szakértelemre fordított véres verejtékű áldozatainknak tehát jórészt a gazdag külföld veszi hasznát. Mi pedig a látvány által mélyen megrendítve állunk itt és tehetetlenül szemléljük, hogy népünk természetes szaporulata miként vész el reánk nézve, hogy termelésünk egy ága sincs biztonságban s hogy nagyipar nélkül a legiparosabb nemzetgazdaságok legveszélyesebb betegségekben inkább szenvedünk, mint ők.

És ezzel az én feladatomban, melyre felszólítást kaptam, véget ért. Nem kell többet mondanom a

modern társadalmi viszonyok kialakulásáról, mert társadalmunk benső sülyedésének boncolgatása a mondottak után amily fájdalmas lenne, épp oly felesleges. De kettőt igen röviden azt hiszem szabad még megtennem anélkül, hogy többi igen tisztelt előadótársaim terére tévednék át. Az egyik, hogy a mi mai nagy bajaink teljes gyógyíthatatlanságát kétségbe vonom. Régi igazság, melyet az emberi nem története minden korban bizonyít, hogy a gondviselésnek tetszett a népeket megjavíthatóknak alkotni. De hogy ennek folyamatát megindíthassuk, mindnyájunknak meg kell emberelni magunkat. A másik pedig az irány kimutatása, amelyben haladva, a szociális mozgalmak mai felette káros következményeit nemzetünkre nézve csökkenthetjük. És szerintem ez irány nem lehet más, mint amivel Széchenyi akarta megmenteni azt, midőn felkiáltott, hogy »a reformot kezdje kiki önmagánál«, s hogy »merjünk nagyok lenni (ezt azonban én most oda módosítom, hogy merjünk remélni), de egyszersmind legyünk bölcsek is«.

És hát jelenleg mit kíván a bölcsesség tőlünk a szocialista mozgalmak ellensúlyozására? Kívánja, hogy a hamis tudományt, mely azt vezeti, a dolgok lényegét felismerő és hirdető igaz tudománnyal; az utópiák megvalósíthatásába vetett fanatikus hitet a józan, kitartó törekvésekkel elérhető jobb jövőbe vetett szilárd hittel; az egyoldalú követelődést a társadalmi osztóigazság szellemében folytatott becsületes köteleességteljesítéssel s a vak gyűlöletet a galambszívű, de egyúttal kígyóeszű emberszeretettel igyekezzünk legyőzni. – Erős meggyőződésem, hogy ebben a mellőzhetetlen, reánk nézve most rendkívül szerencsétlen körülmények közt folyó nagy küzdelemben helyünket másként nem fogjuk megállhatni.

2. A szocializmus fejlődésének logikája.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle
1908. évfolyamának 295-308. lapjain.

Midőn megalakulásunk után éppen tizenegy hónap – múlva alapszabályaink értelmében, melyek a rendes közgyűlésnek lehetőleg az év első negyedében való megtartását kívánják, eddigi tevékenységünkről beszámolni Önök elé lépünk, azt nyugodt lelkiismerettel, mert kötelességeink hű teljesítésének tudatával tehetjük. Nem is egy éve alakult meg Egyesületünk és íme, szervezetünk már csaknem teljesen kiépült, belső tanácskozásainkon kívül nyilvános előadásaink, felolvasásaink, szakértekezleteink s nagy országos mozgalmakban való tevékeny részvételünk során, továbbá irodalmi munkásságunkkal, három nagyobb közleménnyel, folyóiratunk három tartalmas füzetével, legújabban pedig ezidőszerint legnagyobb társadalmi kérdésünk, a kivándorlás tárgyában gondosan szerkesztett és széleskörű terjesztésre szánt emlékiratunk útján érintkeztünk a hazafias érzelmű egész magyar értelmiséggel. Szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy működésünknek kétségtelen, ha még meg nem is fogható, eredménye szintén mutatkozik és pedig több irányban, mivel eszméink és javaslataink az irányadó tényezők részéről komoly figyelembevételnek örvendenek. Mi ugyanis nemcsak betűket és szavakat kívánunk szaporítani, hanem irataink és beszédeink által elsősorban mély és szilárd meggyőződésünknek megfelelő határozott tettek előidézésére s maradandó hatásra törekszünk.

Arról, hogy mit és miként cselekedtünk, tüzetesen beszámolni nem e megnyitó tiszte; ez a választmány tárgyilagos jelentésének van fenntartva. Mai első rendes közgyűlésünk alkalmával nekem az a feladat jutott, hogy Egyesületünk közeli jövőjébe

vessek egy pillantást. Eljárásunk további irányáról kell szólanom és különösen arról, hogy programmunkat, egyéni fölfogásom szerint, szociális politikai szempontból miként kell minél előbb és minél teljesebben úgy kidomborítani, hogy társadalmunk törekvéseinket minél jobban megértse.

Mi, Egyesület, választmány és igazgatóság, kettős feladat megoldására vállalkoztunk: gyarapítani és művelni a társadalomtani ismereteket, de úgy, hogy elsősorban saját magyar társadalmunk életjelenségeit és azok szabályszerűségeit vizsgáljuk és állapítsuk meg. Továbbá fel akarjuk állítani azokat az irányelveket, melyek követése mellett, amint Széchenyi szerette magát kifejezni, »nemzeti családunk« a legjobban boldogulhat.

És midőn az előttünk feltornyosult feladatok légióján végigjártatom tekintetemet.; különösen egyen akad meg aggódó szemem, mint olyanon, mellyel megbirkózni talán a legnehezebb lesz, pedig ma legsürgősebb teendőink akörül csoportosulnak.

Nem azért tartom azt első feladatnak, melynek egyfelől határozott megállapítása, másfelől segédeszközeinek tüzetes megjelölése már ma égetően szükséges, mintha a többiek kevésbé életbevágók lennének, vagy mintha ez utóbbiak megoldásának előkészítésével párhuzamosan nem kellene szorgosan foglalkozni, hanem, mivel az első feladatot rögtön meg nem ragadva, az hatványosan mind nehezebbé és így nem nagy idő múltán békésen csaknem megoldhatatlanná fog válni. Ez a sürgős teendőnk: az alapos és körültekintő megfontoláson nyugvó gyors és határozott állásfoglalás a szocializmussal szemben.

Mindenekelőtt azt akarom megmondani, hogy e kifejezésen mit értek. Bizonyos magyarázattal, mely más országban nem volna szükséges, tartozom e részben, mivel e szóval nálunk ma nem egy fogalmat

jelölnek meg, hanem annak értelmezése tekintetében igen sajnálható zűrzavar uralkodik. Sok nemes érzésű és gondolkozású oly tagja van társadalmunknak, akik ennek mai alapjait, az egyéni tulajdonjogot, a termelés szerves alakulatait, ezek között a gazdasági elhatározás és cselekvés szabadságát fenntartani s az osztályok békés kölcsönhatása mellett végbemenő társadalmi evolúció többé-kevésbé egyenletes folyamatát biztosítottnak óhajtják látni; de egyúttal bizonyos büszkeséggel vallják magukat szocialistáknak. A társadalom anyagilag és értelmileg gyengébb elemei iránti nemes jóakaratukban a szocialisztikus törekvések egyes tetszetős jelszavai által megvesztegettetvén magukat, ezek alapján ama törekvések egészét is hajlandók nagyon enyhén megítélni.

Hát én emberileg teljesen értem, hogy különösen a szorosabb értelemben vett munkásosztállyal szemben táplált igen méltánylandó altruisztikus felfogásuk hogyan terelte őket ez irányba; de ezt az önkéntelen konnivienciájukat lényegileg mégsem tarthatom másnak, mint nagy, sőt végzetessé válható tévedésnek, melyet ennél fogva nem oszthatok s amellyel – nem tarthatván azt még közömbösnek sem – kötelességemnek vélem nyíltan szembeszállani. Én azonban nem ember- és honfitársaimmal, hanem szerintem gyökeresen hibás fölfogásukkal akarok harcolni. Azt sem állítom, hogy a valódi szocialisták közt is nem lenne sok oly jó lélek, aki a mai társadalmi rendet csupán azért akarja fenekestől felforgatni, mivel annak alapján valóban, tagadhatatlanul annyi igazságtalanság történik s amelynek intézményei keretében oly sok szívetfacsaró emberi szenvedés megy végbe. De ne feledjük, hogy a természet és az emberek igazsága első tekintetre nem látszik egynek és hogy a társadalom életének helyes megítélhetése végett lehetőleg a természet magasabb álláspontjára kell fölemelkedni

és arra törekedni, hogy az emberi szempontok azzal minél tökéletesebb összhangba hozassanak. Megint Széchenyi egy mondását idézem, aki számtalanszor hangsúlyozta, hogy a közdolgok intézése körében nem elég a jó szív, hanem jó és világos fej is kell hozzá. A pozitív észlelés és pontos, exaktus következtetés pedig nemcsak engem, hanem számtalan elvtársamat már régen arról győzött meg, hogy a korunkbeli szocializmusnak is csupán kritikái, tehát nemleges becse van, tételes javaslatai ellenben egyszerűen hasznavehetetlenek. Arra vonatkozólag is áll a Villey általános mondása, hogy a szocializmus oly szellemi termék, melynek gyakorlati megvalósítása lehetetlen. Nem hangsúlyozhatom ennél fogva eléggé, hogy a társadalomtannak és a nemzetgazdaság tudományának számos tekintélyével együtt a szociális reformtörekvéseket és az ezek megvalósítására irányuló szociális politikát nem tarthatom egyértelműnek a szocializmussal, sőt vele még csak rokonjellegűnek sem.

Ez a szó »szocializmus« a mi tudományunkban nem egyszerűen a társias érzék magasabb fokát, ennek nyomán a gyengébbek, például a munkások helyzetének lehető javítását, szabad elhatározásuk tőlünk telhető biztosítását, szervezkedésük megkönnyebbítését s hatályosbítását s nekik, mint osztálynak, a társadalom nagy egészének érdekeivel megegyeztethető minél magasabbra emelését, vagy mindennek legalább szóval és tettel való elősegítését jelenti. A szocializmus nevezete határozott értelemmel bíró műszó ama társadalmi és nemzetgazdasági politikai rendszerek megjelölésére, melyek a munkafelosztás elvén, a szabad vállalkozáson, a termelési tényezők organikus érvényesülésének lehetőségén alapuló mai társadalmi rend alapjait meg akarják változtatni. A szocialisták oly rendszert akarnak a mostani helyébe állítani, mely a közigazdaság terén az állam feltétlen szabályozó és

ármegállapító kényszeréhez folyamodik, hogy az emberek állapotainak kisebb egyenlőtlenségét érhesse el, mint amely a szerződési szabadság uralma alatt valósul meg. De ez a fogalommeghatározás, mely talán még a legjobb, sem öleli fel a szocializmus egész tartalmát, mert hiszen vannak egyes rendszerek, melyek még az állam eszméjét is határozottan elvetik.

Tehát a szocializmus nem egységesen kialakult valami, hanem annak csaknem beláthatatlanul sokféle és folyton átalakuló és ingadozó változataival van dolgunk. Igaz, hogy a korunkbeli szocializmus, melyet tetszetősen tudományosnak neveznek, mely azonban szerintem csak hipokritásan tudálékos, a korábbi őszintébb szocialista rendszerek megbotránkozást keltő követeléseit elejtette s azok egyoldalúságától látszólag tartózkodik. De ez a tartózkodás nem sokat nyom a latban, mert tételesen csak a rendszer vagy inkább kivívásának eszközeit jelöli meg és igyekszik igazolni, magáról a rendszerről azonban világos képet adni következetesen tartózkodik. Es ebben rejlik az a nagy hipokrizis, mely alkalmas sokakat félrevezetni s a benne szintén uralkodó nagy egyoldalúságot és szertelenségét a gyakorlatlan, vagy sok mindenféle tényező által meggyengített látású szem előtt legnagyobb részt elleplezni.

A mai szocializmus, amint az a szociális demokrácia leginkább elfogadott programja szerint jelentkezik, nem kevésbé visszás, sőt képtelen, mint a korábbi szocialista rendszerek. Nem is kevésbé igazságtalan és művelődésellenes és így (miként azt oly helyeken, ahol erre több időm és terem volt, én is már régen bizonyítani törekedtem) nem kevésbé ellenkezik az ember valódi természetével, mint amazok. Egyenlőséget és szabadságot hirdet minden közelebbi meghatározás nélkül, tehát korlátlanul. Pedig így a

kettő kizárja egymást. Békés, maradandó jólétet ígér az egész társadalomnak és ennek beváltásául oly ádáz osztályharcot hirdet, melyet egy adott tetszés szerinti pillanatban csak a papiroson lehet megállítani. A társasélet nagyszerű organikus életműködését egy egészen végig sem gondolt, főalkotó elemeiben merőben hiányos, nemcsak ki nem próbált, hanem igazi mivoltában soha be sem mutatott valamely bizonytalan, mert teljesen el sem képzelt mechanizmussal akarja pótolni. Rugói csaknem tisztán anyagiak s az emberi természetben mélyen gyökeredző erkölcsi tényezők egész sorának pótolhatatlan jótéteményeitől készül megfosztani a társadalmat.

Hogy az anyagi tényezőkkel mily hiányával minden lélektani alapnak bánik el, mutatja az, hogy állítólag csak a termelést akarja kollektívvé, azaz kommunisztikussá tenni, a fogyasztást és a családi életet pedig szabadon hagyná. Platon-nak teljes kommunizmusa e rendszernél sokkal mélyebb belátásról, hasonlíthatatlanul nagyobb őszinteségről és benső igazságról tanúskodik, ő két utópisztikus művének írása alkalmával, melyekben a kívánatos kommunista államszerkezetet bemutatja, ama mély meggyőződés által vezettette magát, hogyha a termelés közösségének megállapítása mellett a magánfogyasztással együtt a külön családi életet is meghagyják valahol, az egyszerű már berendezett közös termelés – a családok külön érdekeinek szükségszerű érvényesülése folytán – sem volna sokáig fenntartható. A takarékos fogyasztás ugyanis számos családban ismét külön magánvagyonnak, pekuliumnak a keletkezését vonná maga után, ami vagy az így felgyűlt családi tőkének folytonos elkobzását és azáltal a keserőségek mód nélkül való veszélyes felgyülemelését, vagy pedig magának a rendszernek gyors visszafejlődését, tehát annak mindenképp menthetetlen bukását tenné elkerülhetetlenné.

Ha a merevvé alakult individualizmus a gyengék elnyomását jelenti az erők által: ebben a divatos szocializmusban a gyöngék, a társadalom kevésbé értékes elemei nyomnák el az erőseket és kiválásra születetteket s a társadalom vezetése így csaknem biztosan a tehetségtelenek kezébe kerülne. Az igazi tehetségeket csak a szabad érvényesülés lehetősége fejleszti, mert azok lételemét az önkéntesség képezi, ezt pedig a sok mindenféle természetellenes szabályozás csírájában öli meg. A korunkbeli szocializmus is a legfőbb erkölcsi tényező mérhetetlen jó befolyását szüntetné meg. Visszacsavarná műveltségünket korábbi kezdetleges fokozataira és az életbe való tényleges átvitele után nyomban megindulna minden szocializmus fejlődésének az a vaskövetkezetességű logikája, melynek – ha képes áttörni mesterséges akadályait – szükségképp a kommunizmusban, sőt anarkiában kell végződnie. A mérsékeltnek látszó szocialista rendszerek valamely külső ok miatt ugyanis csak félúton megállapodott stádiumai ennek a végeredménynek. Alkotóik egyelőre nem akarják, vagy nem merik a megfelelő következtetést levonni az előzményekből. De amint az akadályok valamiképp elhárulnak, a fejlődés logikája rögtön kezdi hajtani ezt a félig kész fejleményt az utolsó kifejlődésig. Ezt vallottam évtizedekkel ezelőtt az irodalomban és a lefolyt idő csak megerősített ebbeli hitemben, mivel ezt az apriorisztikus okoskodást a mi korunk néhány évtizedének félreismerhetetlen tapasztalatai is egészen alaposnak tüntették fel a posteriori.

A divatos szocialisztikus mozgalmak művelt világ-szerte sehol sem találtak oly szabad teret a kibontakozásra, mint Franciaországban. Másutt mindenütt részint az államhatalom által emelt korlátokban, részint a népesség erős konzervatív hajlamaiban oly gátakba ütköztek, melyek azok akadálytalan érvé-

nyesülését legalább eddig lehetetlenné tették. Rendkívül tanulságosak ennél fogva a francia szocialisztikus mozgalmak általában, de különösen nálunk, ahol a társadalom és állam gyengesége, az azok életében dúló visszavonás és számtalan ellenséges tényező hatása folytán minden káros áramlat számára szabad a tér.

Lássuk tehát a szocializmus fejlődésének logikáját Franciaországban az utolsó hatvan év alatt. Saját személyes tapasztalattal e részben nem rendelkezvén, hivatkozom arra a jelen század néhány éve alatt keletkezett jelentékeny irodalomra, mely a francia szindikalizmussal mindenféle szempontból foglalkozik: Delesalle, Pelloutier, Blum, Mermeix, De Seilhac, Séverac és Sorel könyvei s elég tömören Villey és Turgeon rennesi egyetemi tanár legújabb tanulmányai napnál fényesebben és világosabban kimutatták annak természetes menetét.

A korábban tisztán elméleti utópisztikus francia szocializmus 1848-ban lett gyakorlativá. Később a hetvenes évek elején a blanquizmus alakjában jelentkezett, melynek alapeszméjét a politikai hatalomnak, egészben véve a mai társadalmi rend alapján, egyszerűen a munkásosztály kezébe juttatása képezi. Eszköze a közönséges forradalom a maga barrikádjaival. Turgeon kifejezése szerint ez a rendszer úgy akar eljárni, mint a betörő, aki a bankár kincses ládáját erőszakosan kívánja hatalmába keríteni, mert hiszen abban mindent megtalál, amire neki szüksége van. A blanquizmus az állandó nagy hadseregek mai korszakában mindazáltal veszélyesnek és sikerei tarthatatlan volta folytán célszerűtlennek is bizonyulván, attól a munkásosztály csakhamar elidegenedett. Sokkal tetszetősebb képe volt a marxizmusnak, ennek a szociális determinizmusnak, mely szerint kevésbé veszélyes eszközökkel is boldogulhatni.

Hiszen a kapitalizmus saját túlzásai, hibáinak és bűneinek terhe alatt úgy is magától fog összeroskadni. Ez a tan a munkásokat azzal vigasztalja, hogy a proletárius tömegek mindig szegényebbek és nagyobbak, a vagyonosak pedig egyre gazdagabbak és kevesebben lesznek, amiből majd oly bajok származnak, melyek szükségképp maguk után vonják azt, hogy a termelés tényezőit a társadalomnak kellene kisajátítani és szervezni. Vagyis a mai társadalmi rend kapitalisztikus túltengése folytán mintegy saját öngyilkosságával fog végződni. Ez a mostoha érzésű anya a kollektivismussal viselő és annak születe közben fog meghalni. Csak türelem: míg a proletariátus küzd és szenved, egyúttal ellenállhatatlan hatalommá növekszik.

Azonban az idő halad és a kapitalizmus pusztulása csak nem akar bekövetkezni. A XIX. század csendesen kimúlt és a francia köztársaság a tőke és munka egymásra utaltságának apoteózisa mellett kezdte meg a XX-at. Hátha Marx talán mégis csalódott volna? Mert íme a gazdagok nem fogynak, hanem szaporodnak, a munkások sem válnak egyre nyomorultabbakká, hanem valamivel kevesebbet dolgoznak és mégis többet szereznek. Igaz, hogy ez ugyan nem az álmodott eldorádói boldogság, de már nem is az a fehér rabszolgaság, mely a gépek alkalmazásának első korszakában valósággal beállott. A munkaadók is folyton jobban panaszkodnak, hogy kockázatuk szakadatlanul nagyobb, tiszta nyereségük pedig kisebb lesz. A kistőke mindinkább részt vesz a részvénytársulati termelésben. Hol marad el hát az elszigetelt tőkések egyre kiemelkedőbb különállása? A nagy jövedelemre meg ránehezedik az adózás progresszivitása, a nagy vagyona pedig minden haláleset után az emelkedő örökösödési illeték, melyek révén az állam, tehát a honpolgárok nagy közössége, azok áldásaiban mind

nagyobb arányban részesül. A munkások helyzetén a törvényhozás javít, a munkásjóléti intézmények is sok fájdalmat enyhítenek. Tehát bizonyos az, hogy a nagy fölfordulás, az ígért vérnélküli forradalom, mely a gyökeres átalakulást volt meghozandó, önmagától nem áll be. Ezt meg kell hát valakinek csinálni.

Vállalkozik reá a guesdismus, mint ahogy a szociális demokráciának francia alakulatát ott hívják. Jelszóvá lesz a marxizmus megvalósítása végett a közhatalomnak a munkásosztály részére való megszerzése a politikai harcok porondján, melynek a gazdasági kérdést egyelőre alá kell rendelni. A munkások szakszervezetei, habár igen hatékonyak, de mégis csak eszközei a közbenső' célnak ebben a küzdelemben. A munkáspárt azok beosztása mellett, a hadjárat sikeres folytathatása végett katonai szervezetet kap. A választási csatákra a parlamenti tusák következnek, melyeket a munkáspárt koronként valóban kiváló és tehetséges választottjai, a vezérek vívnek meg. Azonban a haditerv mind több és több szocialista képviselő megválasztását teszi szükségessé, ami pedig a választók teljes, türelmes odaadása nélkül lehetetlen. A vezérek tehát csaknem leigázzák a proletárius választók tömegeit, de a szocialista parlamenti tagok még sem szaporodnak oly gyorsan, mint azt a tömegek kívánatosnak találják. A nagy lekötöttség mellett kezd a várakozás nehezzé válni, főleg mikor látják, hogy a politika csalfaságainak a szocialista vezérek is áldozatul esnek. Az »elvtárs« politikusok közt kiüt a személyes versengés és torzsalkodás, mire a párt töredékekre morzsolódik s parlamenti akciójuk meddő marad. Az irigység és féltékeny bizalmatlanság orgiákat ül, midőn egyes pártfők, a hatalomban való részesedés útján integető húsosfazékok csábjainak nem tudnak ellenállni s részben reformerekké, tehát hittagadókká

lesznek. A küzdő és fölfogásuk szerint alaposan becsapott elvtársak megújják a hitegetést.

Felhangzik a parlamentarizmus ellen az a vád, hogy a szocialista erőt elférfiatlanítja. A munkások köréből is fölhangzik: les arrivistes sont arrivés – és árulásról panaszkodnak. Teljessé lett a kiábrándulás. A munkásosztálynak az értelmiségből keletkezett vezetői, az ügyvédek, orvosok, tanárok, mindinkább lejárták magukat, mert sikereket gyorsan nem tudtak fölmutatni és nem egy irányban hajlandóságot tanúsítottak a mai társadalmi renddel való megalkuvásra. A paradicsom folytonos mutogatásával a tömegek étvágyát megnövelték és íme most csupán gyér morzsákkal kínálják azt. A munkás a szerszám, a gép, a barázda mellett kínlódni, fáradni, izzadni nem akar tovább: neki a vele jogos osztályrészeként elhitetett, a belénevelt teljes diadal kell csupán és pedig mielőbb, minél biztosabban. Minek erőltetni az államhatalom megszerzését és eközben kimerülni? Minek tanult, sőt tudós, de megbízhatatlan és telhetetlen vezetőket követni, mikor a célt náluk nélkül is el lehet érni? A szakszervezet, a szindikátus eddig alárendelt politikai eszköz volt, legyen most a szocialista mozgalmak valóban főfegyvere s ezek vezetését a tömeg vegye a saját kezébe. Az államhatalom elnyerése épp úgy, mint eddig, az utána való törekvés csak a furfangos vezetőknek használna, pedig a társadalom teljes haszna s szindikátusokban tömörült egész proletáriusságnak kell. Azután a törvényes formák megtartása mellett haladó s a legjobb esetben csak nagyon vontatott, de békés átalakulás egyébként is a gyűlöltekké lett politikusok haszontalan eszméje. A szindikalizmus a maga valóságában sokkal gyorsabban segít elő és – nagyobb üt.

A proletáriusság új, tanulatlan demagógusai elkiáltják magukat: »utánunk, eladottak s rászedettek!«

És a tömeg engedelmeskedik e vezényszónak, mivel általánossá vált a meggyőződés, hogy a munkásosztály emancipációjának kizárólag a munkások által kell végbemenni. A korábban más célból fegyelmezett munkáshadsereg készen van, most, kimutatható vezérek nélkül, csak felvonul majd. Nem kell nekik sem állami, sem másféle kormányzat. Ezek a csapatok, melyekhez állami hivatalnokok és katonák is nem kis számmal csatlakoznak, anarkista ösztöneik által vezetve, megindulnak azon az úton, melyről azt hiszik, hogy nagy, egyedül boldogító ideáljaik megvalósításához vezet. És tehát minők ezek az eszmények? Az anarkista szindikalizmus azt vallja, hogy akciójának közvetlennek és minél gyakorlatiasabbnak kell lenni, íme az átmenet a marxizmusból a tett Bakunin-féle propagandájához, melynek napja nagy területeken ismét fölvirradt. Nincs annak szüksége semmiféle állami vagy hatósági szervekre, csak egy központra, a szindikátusok szindikátusára s ez a »Confédération générale du travail« név alatt működik. Ennek szelleme és programja egyelőre kizárólag szintén negatív, ami itt egyszerűen rombolást és pusztulást jelent. Nem kell semmi a régi rendből, nem kellene a tudós doktrínák, nem kell még a katonaság sem, mert az csak a gazdagok érdekeit szolgálja. Nem kell külön nemzeti szervezkedés, mert a poletáriusság érdekei közősek az egész világon. A nemzeti szolidaritás helyére a proletariátus egyetemlegessége lép, melynek a nemzeti határok csupán fölösleges és káros korlátai. A most erővel teljesen kialakuló francia szindikalizmus, mely egészen anarkista jellegű és semmiféle rémtettől nem riad vissza, félredobván a szociális demokrácia taktikáját, a Blanqui-féle mozgalmak forradalmi és a marxizmus eredeti világpolgárius jellegét öltötte ismét magára. Ezek révén akar egy nagyobb pozitív közboldogságot elérni, mely célra a kérlelhetlen, nagy,

általános sztrájk szervezete és alkalmazása által törekszik. Ennek propaganda-bizottsága egyik nem régen közzétett munkálatában megmondja azt is, hogy miként képzelik el azt. »Az általános munkabeszüntetés a termelésnek minden ágában való felfüggesztéséből áll és pedig ama néhány napig, mely arra szükséges, hogy a proletáriusság a földet, bányákat, a lakásokat stb., szóval mindazt, ami a javak előállításához szükséges, birtokába vehesse. Ha a munkások felszabadulásukat csakugyan akarják, forradalmilag kell cselekedniök, vagyis erőszakot alkalmazniök. Az volna a legnagyobb visszásság, ha a termelés tényezőit maguknak megszerezni kívánva s nem kerítenék azokat rögtön hatalmukba. Nevetséges csak szóval támadni az egyéni tulajdont és valóságban nem szüntetni meg azt. Az általános sztrájk tehát nem lehet békés jellegű. Ennek a merész tervnek megvalósítása végett a gyilkoló gépeket meg kell akadályozni abban, hogy ártsanak: meg kell állítani a vasutak forgalmát és rá kell bírni a katonákat arra, hogy a levegőbe lőjenek.«

És ez a szindikálizmus Franciaországban egyre jobban terjed, úgy hogy a köztársasági kormánynak állandóan, de különösen minden év május havának elsején nagy gondot okoz. Íme, azt a tétélemet, mely szerint minden szocializmus fejlődésének logikája az, hogy amennyire csak lehet, kommunizmusra és anarchiára vezessen, a francia szocialista mozgalmak csattanósan igazolják. Másutt ennek vagy a népesség benső jobb valója, vagy a kifogástalan állami és társadalmi rend útját állják, de a szocializmus igazi irányzata ott is az, melyet a fölhozott példával kimutattam.

És hát nálunk a szocializmus szabad alakulásának vajjon mi áll útjában, különösen miután egy rövid ideig maga az államhatalom is szövetkezett vele? Társadalmunk felekezeti, osztály, nemzetiségi és pártviszályok által megosztottabbá lett, mint volt valaha,

pedig nincs nemzet, melynek egyetértésre nagyobb szüksége lenne.

Évtizedek óta feszült figyelemmel észlelem a szociális kérdés fejlődését hazánkban. Már tizenkét évvel ezelőtt volt alkalmam annak komoly jellegére föl hívni az irányt adni és intézkedni hivatott tényezők, a kormány és magyar társadalom figyelmét. Azóta a helyzet egészen megváltozott s amik akkor csak komolyan veendő tünetek voltak, azok valóban igen veszélyes jelenségekké alakultak. A szocialista fölfogás és szervezkedés hihetetlen gyorsan terjed társadalmunk minden rétegében, még ott is, ahol az elégedetlenségnek elfogadható okai nem léteznek. Nem is említve a már katonailag fegyelmezett ipari munkások és a folyton inkább szocialista vezetés alá kerülő mezőgazdasági munkástömegeket: a minden rendű és rangú, különösen fiatalabb hivatalnokok és tisztviselők s a főiskolai ifjúság körében is egyre jobban terjed a szocializmus mételye. A szakszervezetek itt is azon az úton vannak, melyen a francia szindikátusok haladtak. Az általános sztrájkokkal itt csak a politikai jogok elnyerésének gyorsítása érdekében fenyegetőznek még. De nem a cél, hanem az eszköz használatának gyakorlása itt a fődolog. A sztrájk jogos lehet, ha gazdasági célokra s bizonyos vállalatokra, vagy legfeljebb egyes termelési ágakra szorítkozik. Az általánosan tervezett és nem is gazdasági, hanem heterogén célokra irányuló sztrájk elítélendő, mert az az egész társadalom életműködésébe vágó jogosulatlan belenyúlás s mint ilyen, ellenkezik a közszabadsággal.

Ezt csak mint a helyzet aggályos voltának egyik jellemző tünetét említem föl. Az egész szocialista kérdést most és e helyen nem tárgyalhatván, a viszonyok ez elfajulásának nem közönséges, sőt nagyon is botrányos okait sem kutatom. Azok többjeit ismerjük mindnyájan, ez okból utalni sem kívánok rájuk.

Ezek az okok nem csupán társadalmunk nembánom-ságából és hihetetlen közönyéből származnak, ámbár annak is nagy része van bennük. De nem azért emelek szót, hogy vádaskodjam, hanem hogy főlhívjam a magyar értelmiség figyelmét arra a most már végzettsé válható bajra, mely mindenféle elsőrendű nemzeti közérdeket, tehát a sok mindenféle megélhetési nehézségekkel küzködők magán életérdekeit is nagy mértékben fenyegeti. Nekünk tehát, mint magyar társadalomtudományi és társadalompolitikai Egyesületnek, fel kell veszélyes álomkórságából ráznunk azt az értelmiséget, mely magyarságára tart még valamit és amely a nemzeti életérdekek megóvásának még fontosságot tulajdonít. Tüzetesen és meggyőzően ki kell mutatnunk az okokat, melyek ily szomorú okozatokat szültek. Tisztáznunk és szabatosítanunk kell különösen a társadalmi fogalmakat és felfogásokat. A szocializmus valódi lényegére vonatkozó ismereteket is terjesztenünk kell és annak főleg tételes részében ádáz hatását paralizálnunk szükséges azért, hogy nemcsak védekezzünk, hanem a leghatározottabb ellenbírálatot gyakorolván vele szemben, mutassuk ki egyfelől semmis voltát, másfelől gonosz jellegét és rossz indulatát. Tüzetesen meg kell világítanunk a társadalmi szabadság és legnagyobb ellensége, a szabadosság közötti óriási különbséget, a szabad kutatás becsét és a szabadosságnak, amely méltatlanul viseli a szabad gondolkozás nevét, perverz hajlamait. Szembe kell állítanunk a tárgyilagos, önzetlen tudományosságot az annak hamis leplébe burkolódzó kuruzslással és önző tudákos alakoskodással. Továbbá a társadalmi érdekek igaz védelmét és a zavarosban halászni kívánó szociális kalózkodást. Mindezt azonban nem személyek, hanem tárgyak és áramlatok bátor és határozott bírálataival, a célon soha sem túllőve kell tennünk, de ezekkel szemben az értelmi és erkölcsi hatás minden

tisztességes fegyverét kell alkalmaznunk, mert az áramlatok előrenyúló vakmerőségének csak így lehet határt szabni. De az elvesztett tért visszahódítani alkalmas, tehát támadó hadjárat magában nem elég: alkotni, építeni és mindenekelőtt alapozni kell. Az ifjúság, a felnőttek, de különösen az alsó széles rétegek közművelődési, főleg társadalmi igaz műveltségi színvonalának emelésére kell minden hatályos eszközzel törekedni. Országosan mielőbb rendezni kell a valóban tudományos ismereteket, de egyúttal erkölcsiséget és hazafias, nemzeti és áldozatkész érzületet terjeszteni hivatott szabad oktatás ügyét. A tanító- és lelkész-képző intézetekben, a szak- és főiskolákban, de bizonyos mértékben az erre alkalmas tantárgyak keretében, a társadalomtani ismeretekkel meg kell barátkoztatni a jövő nemzedéket még korábban is s annak felfogását nemesíteni, mélyíteni, egységesíteni szükséges. A legújabb kor az oktatás és nevelés terén is eddig, elég károsan, figyelmen kívül hagyott új igényekkel lép fel. Mindemellert természetesen az összes gazdasági és politikai reformoknak a társíasság, a társadalmi osztó igazság, de egyúttal a nemzeti szolidaritás szelleme által kell áthatva lenni. Ezek megfontolása kapcsán nekünk azok keresztülvitelének szociális követelményeire folyton utalnunk szükséges. Magasztos küldetésünknek csak így felelhetünk meg.

Mindenekfelett szükséges azonban magának a magyar társadalomnak és életműködésének igazi mitóváltával alaposan megismerkednünk.

Ehhez elsősorban a gondos, higgadt, következetes, kitartó és valóban a mai kor mindent fölhasználó tudományos eszközeivel való megfigyelés szükséges. Midőn mindenféle más, az embertől mégis távolabb eső, tárgyilagos ismeretek gyűjtésére központokról, kísérleti állomásokról elismerik, hogy azok nemcsak hasznosak, de egyáltalán nem nélkülözhetők, akkor

az emberi társasélet szabályszerű jelenségeinek megfigyelése végett alkotandó, sőt országosan szervezendő társadalomtani intézet sem mondható feleslegesnek.

Elérkezett nálunk is az ideje annak, hogy egy ilyennek felállításával ne sokáig késsünk.

A gróf Chambrun alapítványából 1849-ben megalakult párisi, a Solvay áldozatkészsége folytán 1901-ben létrejött brüsszeli, a tisztán társulás útján keletkezett frankfurti ilyen, különböző nevű központoknak már eddigi működése is meggyőzhet bennünket arról, hogy ennek a szükségnek érzete szilárd alapon nyugszik. E két utóbbit magam is meglátogattam. Ami – sok irányban másoknál még bonyolultabb – társadalmi alapviszonyaink egészséges irányú fejlesztésének egy ily társadalomtani központi intézet és a vele kapcsolatos szervezet megteremtése társadalmunk alapos megismerésének, meggyőződésem szerint, egyik mellözhetetlen előfeltétele. Nem ez a pillanat és nem ez a hely a legalkalmasabb arra, hogy a társadalomtani intézetnek jogosultságát és létezésének módozatait behatóbban fejtegessem.

Már is hosszúra nyúlt fejtegetéseimben én csak proklamálni akartam azt a szerintem eléggé nem hangoztható nagy fontosságot, melyet egy ilyen intézetnek tulajdonítani kell. Nemcsak egyesületünk, hanem minden más, társadalmi kérdésekkel behatóan foglalkozni óhajító testület és egyén tudományos működésének igazán szilárd alapját volna az hivatva szolgáltatni, ami által mi is hozzájárulhatnánk az emberiség ezirányú tudományos közkincsének gyarapításához. Végül szociális politikánk is csak a társadalom benső életműködésének beható ismerete mellett folytatható megnyugvással.

Ennek ez alkalommal való kijelentését hosszabb megfontolás mintegy kötelességnek tüntette fel előttem. Ez szolgáljon mentségemül, ha becses figyelmüket talán kelleténél huzamosabban vettem igénybe.

3. Lanyha szociálpolitika – terjeszkedő szocializmus.

Előadás a Magyar Társadalomtudományi Egyesület
1912. évi április hó 28-án tartott közgyűlésén.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1912. évfolyamának
365-373. lapjain.

Mi sem jellemzi jobban korunk művelt társadalmainak életét, mint az ellentétek éles harca. Két évtizede múlt annak, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava világgábocsátásának századik évfordulóját megéltük. Annak szárnyrakelte óta sohasem támadt több igény és határozottabb követelődés azoknak végre-valahára már tényleg bekövetkezendő megvalósítása iránt, mint éppen napjainkban. Pedig az erre irányult -- látszólag sikeres -- törekvésekben ugyancsak nem volt hiány.

Sok vér folyt a népszabadságért. Melegszívű nagy elmék is számtalan rendszert gondoltak ki az elérhető társadalmi egyenlőség megközelítése végett. A testvériséget is folyton ajkaikon viselték s becsületes lelkek – igaz, csak elszigetelten – megvalósítani is törekedtek azt mindenütt. Ennek ellenére e kérdések, mintha csupán ábrándképek lennének, legnagyobb-részt jámbor óhajoknak, legfeljebb megoldandó igen nehéz problémáknak tekintetnek.

Már pedig ma nem a mindent lenyűgöző politikai reakció, nem is az abszolutizmus uralkodik. Hiszen az általános, egyenlő, titkos választójog ment keresztül a fennállott szövettség két államában, Németország- és Ausztriában s Oroszországban is – igazi oktroj alapján –, de mégis alkotmányos nemzetképviselőlet működik. Ezt Törökországban is be kellett hozni s valószínűleg közel az idő, midőn Írország is megkapja azt. A Távolszelelten pedig még a kínai császárság is köztársasággá alakult át, amely államforma már több mint négy évtizede tartja magát

az ily alkatok tekintetében nem igen állhatatos Franciaországban.

És a tömegek Európaszerte még mindig elnyomatósról panaszkodnak s epedve várják az uralkodó osztályok nyügeiből való kiszabadulás boldogító óráját s egy újabb, szerintük igazságosabb alapon nyugvó politikai és társadalmi rendszer által leendő megváltásukat a kínoktól, melyek miatt állítólag anynyira szenvednek.

Van nyomor ma is a világon, de sokkal kevesebb, mint bármikor, mióta az emberi nem történetét ismerjük. Van megalázó fennhéjzás, de az hasonlíthatatlanul kisebb körű és fokú, mint csak a múlt századokban is. Az embert az ember kénytelen jobban megbecsülni, mint azelőtt, ha szíve szerint nem tenné is. Aránylag kevés ember van a mások önkényének kiszolgáltatva. Nem is ezek, hanem főleg a társadalmi egyenlőtlenség szemlélete az a vörös posztó, mely felingeri a tömegeket. A milliók folyton nem sorsosaikéhoz a múltban, hanem a politikailag s társadalmi és vagyoni állásra nézve mai elsőkéhez mérik a maguk sorsát s az ellentéteknek e részben való színről-színre látása háborítja fel emberi méltóságuk megerősödött érzetét. Ez a felháborodás pedig nem marad, mint hajdan, az érzelmi világ körében, hanem a tettek, a hathatós védekezés, sőt támadás terén érvényesül.

Az alsóbb, szélesebb társadalmi rétegek mindkét irányban nagy sikereket érnek el és győznek. De így sem az egyenlőség következik be, hanem csupán az ellenkező egyenlőtlenség. A szabadon szervezkedő tömegek sok esetben cserélik fel a kizsákmányolónak bevádolt vállalat és tőke állítólagos zsarnokságát a testi – nem is képzett – munka egyoldalú uralmával, melynek általánosítása és állandósítása képezi törekvéseik bevallott főcélját.

Ennek folytán érthető, hogy a testvéri érzést még ott is, ahol hosszas buzgó ápolgatás következtében az már-már gyökeret vert, a kölcsönös elhidegülés és az ádáz gyűlölködés váltja fel. És ez a jelenség nem szorítkozik csupán az osztályok közötti viszonyra. Még a kultúrában leghaladottabb fajrokon nemzetek is veszélyesen irigykednek egymásra. S előfordult az is, hogy az újkori kultúrának bölcsőjét ringató s később annak emlőjén megerősödött nemzet orvul támad meg egy kevésbé művelt másikat, főleg azért, mert nála kevésbé van felfegyverkezve. S mindez a széles körökben nagy intézmények, sőt később hadakozó fejedelmek által is fennen hirdetett világ-béke nagyobb dicsőségére történik. Tehát az elvadulás szelleme uralkodik mindenütt.

Honnan ez a sok éles ellenmondás a művelt világ köz- és társadalmi életében, melyek körében szükségkép a magánélet sem lehet sima folyású? Mi az oka az irányadó európai nagy nemzetek – különösen társadalmi – életében észlelhető görcsös vonaglásoknak? Honnan van az, hogy a köztársasági Franciaországban félig-meddig szocialisták kormányzata alatt a mindent felforgatni kívánó szindikalizmus terjed s a munkásosztály a saját vezéreit is cserben hagyván, az értelmesebb elemeké helyett a hontagadó, durva anarchisták befolyása alá került?

Mi az oka annak, hogy a lehető legszelesebb rétegekre is kiterjesztett választójoggal dicsekvő s a legáldozatkészebb szociális politikát folytató Német-birodalomban a képviselőtestület legnagyobb pártja az értelmes emberek óriási többsége által megvalósíthatatlannak tartott programmal bíró szociáldemokratákból áll?

Mi magyarázza meg azt, hogy a különben higgadt angol munkásosztály jelentékeny része példátlan méretű munkabeszüntetésre határozza el magát oly

szabadelvű kormány uralma alatt, melynek több szocialista tagja is van, akiknek befolyása megtörte a büszke, gazdag és eleddig irányadó angol arisztokrácia hatalmát, és akik éppen most hét és félmillió munkás javára óriási anyagi támogatást biztosító munkás-jóléti intézményeket fogadtatnak el a törvényhozás által. És az a munkástömeg oly szívósságot tanúsított e bérharcában, hogy a törvényhozás szokatlan és a szociális politika terén korszakot alkotó, eddig – Ausztráliát kivéve – mindenütt, de leginkább Angliában lehetetlennek tartott közbelépése nélkül nemcsak a munkaadók nem tudtak volna vele meg-egyezni, hanem Anglia elsősége a világforgalomban, talán közbiztonsága, sőt egyszerű megélhetése is kockán forgott volna?

Mi az oka annak, hogy a józanabb munkás-vezetők befolyása ez alkalommal Angliában is csütörtököt mondott s a már-már keserű ínséget szenvedő munkáselemek hajlandósága felett is diadalt ült a kegyetlenül dolgozó szakszervezetek pressziója, midőn az a végletekig kész volt a húrt feszíteni?

Én úgy látom, hogy az egyes országok viszonyainak nagy különfélesége mellett is e mozgalmaknak közös jellemvonásai vannak, melyeket a maguk helyén és idején tehát alaposan meg kell vizsgálni, most pedig, mert nem csupán a közvetlenül érdekelt nemzeteket érdeklik, hanem a szociális tüneményeknek egész világgrészünkben kétségtelen rokonsága folytán minket is igen közlelől illetnek, hogy a felhozott jelenségek tömkelegében el ne tévedjünk, ha már hivatkoztam rájuk, legalább röviden érintenem okvetlenül szükséges. Ez persze nem elegendő s csak a jelen pillanat és alkalom természete által vélek csupán erre szorítkozhatni. Általában azt vallom, hogy jó lesz nekünk is, de különösen társadalmunk közvetlen vagy közvetett irányításánál folyton szemünk előtt tartani

e jelenségeket és múlhatatlanul szükséges azok mélyen fekvő valódi okaival tisztába jönnünk. Az én felfogásom szerint mindez ellentmondásoknak kettős oka van. Az első az őszinteség hiánya a jelzett bajokkal való megküzdés akaratában és a második: meg nem szívlelése a minden korok közállapotai bírálataként jelentkező szocializmus tanulságainak. A jelzett káros ellentmondások rejtélyének nyitja ezekben keresendő. Az irányadó tényezők nagy többsége sehoggy sem akarja megérteni azokat a mélyreható és széleskörű, magasabbrendű erkölcsi kötelességeket, melyek teljesítésének elmulasztása okozza az áldozatkész szociális politikának vázolt meddőségét. Ennek tulajdonítható, hogy az nem képes arra a hathatós és szabatos ellensúlyozásra, melyre az igen sok tekintetben igazolt, de sok irányban viszont tagadhatatlanul csak mestersegesen szított eléguéletlenség egyre tökélyesbülő szervezetével szemben annyira szükség volna.

Kevés oly nagyszerű, távolra és közelre egyaránt mély és általános hatást gyakorló szervezetet ismer az emberiség fejlődésének története, mint aminő a római katolikus egyházé. E roppant egység nemcsak a lelki békének, hanem a saját uralmának biztosítására is van teremtve. Oly lélektani szilárd alapokon nyugszik, melyeket megbolygatni még a saját túlzásai és visszaélései sem voltak képesek. Ennek folytán az összes keresztény felekezetek közt az idegen, különösen félművelt elemek közt hódításra a legképesebbnek, sőt a protestáns főhatalom alatt álló társadalmakban is terjeszkedő erejűnek bizonyult. Ehhez fogható tartósságú és hatalmú egyetemes szervezet a görög-római-germán kultúra körében eddig még nem létezett.

Most készül kialakulni egy másik, mely, ha más alapjellegű lenne is, amennyiben teljesen kiépülne, ahhoz hatásában sok tekintetben hasonlítana. Még nincs készen, az emberiség vajúdik még vele, de ha

idejében nem eszmél valódi természetére, annak uralma alá fog kerülni, mely azután sokkal kevésbé lesz szelíd, mint az egyházé, mert lénye teljesen harcias, militans elemekből állana,

Ez a világraszóló és egyre jobban elhatalmasodó szervezet: a szociáldemokrácia. Tanainak legnagyobb része tévedésen és tévesztésen alapszik, de a tömegek megvalósíthatatlan merész vágyainak teljesülését azokra nézve plauzibilis, megvesztegető módon ígéri. A meg nem értett, részben meg sem érthető hamis elméletekből annak révén egy magasabbrendűnek tartott társadalmi kijelentés elbűvölő, testet-lelket fogva tartó új evangéliuma szövődik. Egy neme az anyagi boldogulás fanatizmusának ragadta meg a merész ábrándozáshoz szoktatott milliók lelkületét. Oly hangulat ez, mely a szociáldemokráciának óriási hatalmat ad, ha annak egységes szervezete valóban ós végleg kialakul, mikor azután világtörténeti jelentősége befejezett tényé fog válni. Tudom, hogy léteznek ennek természetes akadályai is. Azonban azt nem merem állítani, hogy azok abszolút értékűek. Esetleg meggyengülhetnek legalább annyira, hogy mellettük a szociáldemokrácia szervezete még szabatosabban működővé és olyanná válhatik, hogy ellensúlyozása nehezebbé lesz és nagyobb áldozatokat követel, vagy éppen gyökeres felfordulást fog maga után vonni, ha a vele eddig szerzett tapasztalatokon nem okolunk.

Már pedig az individualisztikus felfogás túltengése oly nagy még ma is a művelt emberiség társadalmában, hogy a szociális érzés ott az égetően szükséges mértékben nem fejlődhetik ki. Ennek következménye azután, hogy a már is roppant anyagi segédeszközökkel dolgozó szociális politika sem elég hatályosan, sem elég presszióval nem tudja ellensúlyozni. Hiányzik ebből egy nagy kellék, mely nélkül áldozatai mindig

meddők fognak maradni. Ez az elengedhetlen kellék pedig az igazi etikai felfogás és az igazság őszinte tisztelete.

Ennek csak néhány csattanós bizonyítékára hivatkozom. Hát vajjon őszinteség-e az, ha az államok kormányzata a nemzeti lét szív gyökereit támadja meg? Ha a tömegek testi egészségének és erkölcsiségének aláásása útján szerzi be a felséges hivatásához szükséges jövedelmek igen nagy részét? Őszinte eljárás-e az, ha az állam egyfelől népnevelő-, gyógyító-, ápolóintézeteket állít fel, üldözi a büntetteket, másfelől pedig nem szavakkal, de tetteivel az iszákosságot és a játékkedv élesztését állami érdekként óvja?

Őszinteség-e az, ha igazságos és pártatlan szociális politikát az állam a maga működése körében nem folytat, hanem ebbeli köteles gondoskodását pénzzel és a munkaadók pénzáldozatokra való kényszerítésével akarja pótolni? Őszinteség-e az, ha a társadalom vagyon, állás, műveltség tekintetében felsőbb osztályai nagy jövedelmeiknek csupán hulladékát és azt is felpanaszolva s kénytelen-kelletlen – mint mondani szokták – szentelik s nem lelkük javát adják a társadalmi szükségletek fedezetéül? Elemi tévedés rabjai akkor, midőn szem elől tévesztik, hogy a fejlődöttebb társadalomnak megfelelő mértékben haladó minden irányú szervezkedésre van szüksége és hogy a művelt társadalomnak szelleme nem a külső viszonyok alakulása által rákényszerített, tehát csupán névleges, hanem a tudatos és valóban átértett, a maga nevét így igazán megérdemlő társadalmi szolidaritás.

Csak ennek általános hatása alatt működhetik a szociális politika oly szabatosággal, mely a szociáldemokrata szervezetek presszióját megbénítani képes.

Ennek igaz voltát bizonyítja mindaz, amit e részben világszerte tapasztalunk az utóbbi időben.

Németországnak nincs négymillió néhány százezer szocialista választója, mint amennyi ilyen jelöltekre szavazott. Az elégedetlen szabadelvű polgári elem – a maga elkeseredésében és dacból – volt az, mely több mint felerészben járult a 110 szocialista birodalmi képviselő megválasztásához. Itt azonban nemcsak ők, hanem azok is hibásak, akik elkeseredésüket a maguk önző egyoldalúságával előidéztek.

A bizonyára bámulatos angol szociális érzés is mutat fel veszedelmes hézagokat.

A minap elsüllyedt Amerikát járó óriási gőzös¹ rémítő katasztrófája folytán nemcsak 1500 utas vesztette el nyomorultan életét, hanem Southamptonban a hajó alsóbbrendű alkalmazottainak családtagjai 3000-en maradtak gyámol, talán kenyér nélkül és csak azért, hogy a féktelen étvágyú tőke egy újabb világrekord által bőven gyümölcsöző reklámot szerezzen a maga – úgy látszik – kegyetlen vállalatának. Az említett megrendítő és magunkbaszállásra hangoló gyászos esemény egy pillanatra megvilágította azokat a sötét társadalmi mélységeket, melyekben az emberi nyomor még mindig buján tenyészik, amíg felette az apostoli teendőkre hivatott vállalkozók dőzsölve tombolnak.

Németországban nemrégén a cukorgyárosok egyesületében tartottak egy tudományos felolvasást, melyben az etika tanításának sokkal inkább való felkarolását szemtől-szembe merték ajánlani nekik, mondván, hogy a vállalkozó egy kicsit érezze magát nemzetgazdának is, azaz ne csupán a saját üzleti érdekeire legyen tekintettel. Egy angol konzul hiteles adatokon nyugvó jelentése szerint a német nagyiparosok, akik bámulatosan gazdagszanak, a szociális terheket már csaknem elviselhetetleneknek mondo-

¹ A Titanic.

gatják, holott végső elemzésben azokat nem is ők, hanem a fogyasztó közönség viseli, midőn folyton dráguló árúikat megvásárolja.

És ha mindez kétségtelenül így van földrészünk leghaladottabb, legműveltebb, legerkölcösebb és leg-hatalmasabb nemzeteinél, mit mondjunk mi, akik haladás, műveltség, erkölcs és hatalom tekintetében annyira a hátuk mögött kullogunk?

Társadalmunk forr, sőt forrong és nagy átalakulás-son megy keresztül, de anélkül, hogy vezető emberei, vagy csak vezető gondolatai is lennének.

Az egyén, az osztályok, a felekezetek és a nemzeti-segek jogokat, előnyöket, befolyást, különállást, rész-ben önállóságot és függetlenséget követelnek maguk-nak. A részek az egész rovására akarnak érvényesülni és boldogulni. A társadalmi nélkülözhetetlen egyetem-legesség csak öntudatlanul, a részek akaratan kívül, sőt azok nagy ellenállása mellett fejlődik, ami kínos konvulziókat von maga után. Az egységes nemzeti felfogás így nem tud kialakulni, mert az osztó igaz-ságot minden elem a maga minél kizárólagosabb érdekei botorul lehetségesnek tartott megvalósulása szerint magyarázza.

Új erkölcsant és szociális etikát hirdet szóval és tettel sok ember, aki egyáltalán nem áll erkölcsi alapon, mert erkölcsös csak az a tett vagy hangulat lehet, mely általán alkalmazva, avagy elterjedve, az egész nagy közösség, a nemzet boldogulására vezet. Ily körülmények között szabad-e nekünk a társadalmi békés és fokozatos haladás tényezőivel szemben – nem ellenségesen, hanem csak egy pillanatra is közö-nyösen, könnyelműen, vagy éppen léhán viselked-nünk? Nem az öngyilkosság biztos útja-e az, melyen itt – fájdalom – igen-igen sokan szórakozottan, gondtalanul járnak?

De minő felelősség terheli azokat is, akik ezt látják és semmit sem tesznek ellene? E felelősségből egyesületünknek is kijutna a maga súlyos része, ha magasztos hivatásának nem igyekeznék becsületesen eleget tenni és el nem követne mindent, hogy ennek a szerencsétlen nemzetnek elsősorban életöszönét ébresztgesse.

Ehhez is nagy erőre, szívós kitartásra, vállvetett, fáradhatatlan munkára és bizony emberileg gyakran megmagyarázható kétkedései közben is önfeledt, teljes odaadásra van szüksége. Miként a választmány jelentéséből méltóztatnak majd meggyőződni, az igazgatóság ebbeli kötelességeit nem tévesztette a múlt évben sem szeméi elől. A rendelkezésére állott csekély anyagi erővel, a gyér szellemi s felette szűkösen jelentkező erkölcsi támogatással megtett minden tőle telhetőt. Egy határozott sikere azonban volt, egyesületünk működése tudniillik társadalmunk tekintélyes köreiből visszhangra és elismerésre talált. Ez az eredmény bátorításul szolgálhat mindnyájunknak a jövőben is. Mi a nagy nemzeti problémákat közvetlenül még részben sem oldhatjuk meg, de azok megoldásának előkészítésében esetleg nagyobb hatással is részt vehetünk. Ennek elmulasztása bűn lenne, mellyel mi, akik az egyesület ügyeit ma intézzük, lelkiismeretünket nem akarjuk terhelni. Elsősorban az igazán szociális felfogás és érzés hathatós terjesztése a mi feladatunk. Ezt mindazáltal eredményesen, különösen elszigetelve nem szolgálhatják egyesek. Igyekezzünk azért valamennyien, igazgatóság, tisztviselők, választmány s az egyesületi tagok külön-külön és összesen minél több másoknak is megnyerésével ennek a szép s lélekemelő közhasznú feladatnak önzetlen, hű és kötelességszerű teljesítése által létjogosultságunkat és a saját tisztességünket, melynek tudata nélkül élni sem érdemes, minél inkább bebizonyítani.

4. A munkaügyi hivatalokról.

A m. kir. Kereskedelemügyi Miniszterhez 1914. évi október havában benyújtott tanulmány. Megjelent a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének 29. kiadványaként 1918-ban.

Mint állandó képviselője a magyar kormánynak a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület választmányában, nemcsak Svájcban, ahol a nevezett egyesület kétévenként ismétlődő nagy gyűléseit tartani szokta, hanem Európa minden nyugati közgazdaságilag haladott országában, néhol ismételve megfordulván, erkölcsi kötelezettségemnek tartottam küldetésem körén túl terjedő társadalmpolitikai tanulmányokat is folytatni. Ezek tárgyainak sorában elsőrendű fontosságot tulajdonítottam azoknak az intézményeknek, melyek rendeltetése, hogy a munkáviszonyok mindenkori állapotának alapos felismerésénél segédeszközül szolgáljanak.

Mintegy négy évtizede annak, hogy az egyes nagyobb iparú államok a legtágabb értelemben vett munkásügyi statisztikára mindig fokozódó mértékben súlyt vetnek. A munkásügyi adatoknak gyűjtése közben ennek a műveletnek mind tökéletesebb módszerei, eljárásai, beosztásai és szervei keletkeztek, melyek alakulására nézve az illető államok viszonyai és az ott uralkodó felfogások voltak irányadók.

Valahányszor ezeket a szerveket meglátogattam, vagy munkásságuk eredményeit szemlélgettem, mindig fájdalmasan érintett annak meggondolása, hogy mi a szóban levő téren korántsem fordítunk feladatunkra annyi gondot, mint múlhatatlanul kellene. Az ily alkalmakkor azonban arról is meggyőződtem, hogy az elsőrangú iparosállamok példáját egyszerűen nem utánozhatjuk, hanem teendőinket e részben is a saját helyzetünk- és körülményeinknek kell megszabni. De az bizonyos, hogy a művelt államok eljárásának megfigye-

lése az említett teendők mikéntjének megállapítása tekintetében nagy beccsel bír, mert gondolatokat ébreszt és összehasonlítások tételére képesít. – Mielőtt azért a jelen emlékiratban elmondanám, hogy hazai állapotaink nézetem szerint minő irányú tevékenységet kívánnak a társadalmi politikának ezen a terén, jónak látom szélesebb körű szemlét tartani a munkásügyi adatgyűjtéssel másutt szerzett tapasztalatokon és annak közegeit vázlatosan, több-kevesebb részletességgel ismertetni.

Ennek a külön munkakörnek a világnyelveken már meglehetősen irodalma létezik. Az idevágó művek közül azonban én csak azokra hivatkozom, melyek az összes e tárgyra vonatkozó adatokat igen behatóan feldolgozva foglalják magukban. Ilyenek pedig a német birodalmi statisztikai hivatalnak azon kiadványai, melyekből »Beitrag zur Arbeit ers tatistik« főcím alatt most már tizenkét vaskos, részben óriási kötet jelent meg. Ezek között foglaltatik három, melyek két elseje a hivatalos munkaügyi statisztikának haladását a főbb államokban, harmadika pedig ugyanannak területeit és módszereit ismerteti. – Jelen munkálatomban mindazonáltal nem szorítkoztam e forrásmunkákra, hanem azon országokra nézve, melyek eljárását a magunk szempontjából leginkább megszívlelendőnek tartom, az eredeti, az őanyag átvizsgálására is kiterjeszkedtem.

Hogy a munkaügyi statisztika mily életbevágó fontosságú a haladottabb közgazdasággal bíró nemzetekre nézve, azt annak gyors fejlődése és már is roppant, eléggé meg nem becsülhető hatása bizonyítja. A nemzetgazdasági és társadalmi politika ma már mérhetetlen károk nélkül nem tapogatózhat és találmokra nem követhet irányokat, melyek esetleg végzetesnek bizonyulnának. Nem is hanyagolja el azt egy jelentékeny nyugati állam sem, bármilyen legyen

különben annak a közegnek, mely azt vezetni van hivatva, a szervezete. Akár külön munkaügyi hivatal, akár pedig a központi statisztikai hivatal külön osztálya van a munkásügyi statisztika kezelésével megbízva, bizonyos mélyreható tevékenységet egyik sem tart magától elutasíthatónak. Ennek az adatgyűjtésnek az a rendeltetése, hogy a törvényhozás társadalompolitikai munkáját előkészítse és a hozott enemű törvények végrehajtását minél sikeresebbé tenni segítsen.

A munkásüggyel az egész termelés és a népesedési mozgalom is szerves összefüggésben van, de ezeket a munkásügyi statisztika már nem ölelheti fel. Ez a statisztika más ágainak a feladata. Abban a külön munkakörben is annyi a teendő és ezek oly szoros összefüggésben vannak egymással, hogy együttvéve, ha nem is önálló egészet, de bizonyára oly egységet alkotnak, melyek eredményes szolgálata speciális arravalóságot és készütséget kíván. Ezt világosan fel fogja tüntetni, ha egy pillantást vetünk a munkásügyi statisztikának a nyugati államokban megmivelt terére.

A németbirodalmi statisztikai hivatal ezt a tért kilenc jelentősebb részre osztja, midőn a munkásügyi statisztikai módszereket s a velük elért eredményeket méltatja. Az első rész a munka keresletére és kínálatára vonatkozó adatgyűjtésnél és feldolgozásnál kifejtett tevékenységet és eljárásokat tünteti fel. Ez magában véve is óriási terület, mert a szorosabb értelemben vett munkapiac mozgalmain kívül magában foglalja az egész munkaközvetítést, a munkanélküliség Összes jelenségeit s a munkás vándorlás okát a belföldön, de jórészt a külföldet illetőleg is. A német statisztika tizenkilenc államnak ily jelenségeit vizsgálja és azokból igyekszik képet alkotni. Hány különféle intézmény és hányféle speciális törekvés megfigyelése volt itt szükséges? A feladatok ez a csoportja a gondosko-

dásnak már magában véve is oly roppant anyagát öleli fel, amely a külön szervek működtetésének nélkülözhetetlen voltát teljesen igazolja.

A. második téren a szakszervezeti mozgalmak észlelhetők. A haladó társadalmak jellemző vonása a mind nagyobb és mind részletesebb szervezethez való ellenállhatatlan törekvés. Ez maga után vonja azt, hogy a munkásügynek is más és más képe alakul, ha a szervezkedés jobban vagy kevésbé haladt előre. A munkások és munkaadók egymással szembenálló szervezetei mellett nagy fontossággal bír az azok keretein belül végbemenő differenciálódás is. Ehhez járul, hogy a különféle munkaügyi szervezetek nyomatékát azok történeti előzményeinek, az általuk felkarolt feladatoknak, pénzügyi erejüknek és az alakulások alapjául szolgáló keresztény vagy szocialista világgézésnek ismerete nélkül kellőleg méltatni nem lehet. Ennek az adatgyűjtésnek is sokféle módja és az ott felhasználható szervezetek közreműködésének nem egy kombinációja alakult ki. – A munkásügyi statisztikának egy terjedelmes mezeje az, ahol a tömeges munkabeszüntetések és munkáskizárások, az egyeztetés és bíraskodás számtalan jelenségeinek tömege észlelhető és megfigyelendő. – A munkaszerződés teljesítése körül előforduló visszavonások és torzsalkodások szemlélete a legkülönbözőbb országokban bizonyos közös jellemvonásokat, de viszont az eljárások és különösen a jelenségek felvételének igen nagy különbségeit tünteti fel. Nem állíthatni tehát azt, hogy a munkaügyi statisztikának ez a feladata valami egyszerű és köznapivolta. Az ilyen felvételek jelenségei csupán számadatok segítségével nem is mindig rögzíthetők meg. Ez megint indokolja azt, hogy e részben speciális szervekre van szükség.

A tarifaszervezők megfigyelése a negyedik része a munkásügyi statisztika területének. A tarifaszervező-

dések voltaképp azok a békeokmányok, melyek a munkapiacon egymással gyakran ellenséges indulattal szembenálló, de valóban egy nagy érdekszolidaritás szálai által összefűzött felek közt jöttek létre. Szoros összefüggésben vannak a sztrájkokkal s munkáskizárásokkal és a munkaküzdelemnek fokmérőiként is szerepelnek. Ma már csak az erőviszonyok egyensúlya adja meg a társadalmi béke biztosítékait. Ezeket a tarifaszerveződéseket tehát kellően számba kell venni s azok értékelése fontos a társadalmi politika intézése szempontjából. Arra vonatkozólag a munkásügyi statisztikának ennél fogva mulaszthatatlan kötelességei vannak.

Az ötödik helyet foglalja el itt a munkabér és munkaidő statisztikája. De a munkabér megállapítása, midőn annyi különféle elemből alakul, midőn a névleges és tényleges munkabér között oly nagy eltérések fognak fenn, szintén körültekintést kíván.

Ugyanez áll a munkaidőre nézve is, mert hiszen a munka minőségei és megszakításai a helyes ítélet alkotásánál figyelmen kívül nem hagyhatók. Itt azután a darab- és szakmánymunka tüneményei is értékelendők. A munkabérstatisztika tehát íme nemcsak egyszerű számműveletekből áll, hanem a megértés behatóbb arravalóságát kívánja. Hiszen a munkásoknak oly sok kategóriája jön itt tekintetbe, hogy csak kiválóbb közgazdasági és társadalmi érzék képes azok keresetét helyesen mérlegelni. Ezt pedig rendkívül fontosnak kénytelen elismerni az, aki tudja, hogy a nemzeti és nemzetközi szociálpolitikának mily előkelő tárgyát képezi a munkaidők megállapítása, vagy az azok megállapítására való befolyás megkísérlése.

Hatodik nagy része a munkaügyi statisztikának az, mely a nők és gyermekek munkásságának adatait szolgáltatja. A társadalom védelmére különösen utalt munkáskategóriákkal nem lehet a foglalkozási statisztikában vagy más általános jellegű nagy felvételek

alkalmával sommásan végezni. Az újabb időben a specializálás e részben célszerűnek bizonyult és több helyen igen szép eredményekre vezetett. A társadalom tartozik a saját jövőjének azzal, hogy a termelésnek oly kötelező feltételeit állapítja meg, melyek szem előtt tartása mellett az ifjú nemzedék már zsenge korában meg nem rokkanhat. E részben a közfelfogás örvendetes haladást mutat, de óhajainak megvalósulása csak akkor remélhető, ha a gyenge termelőerők kímélésére minden szükséges megtörténik, de a szerződési szabadság korlátozásával annál tovább nem mennek. – A kellő mérték eltalálása azonban az állapotok lelkiismeretes felderítése nélkül lehetetlen. Ezért kell a munkastatisztikának erre a részére oly nagy gondot fordítani.

Ugyanily gond fordítandó az otthon végzett tömeges munka viszonyainak helyes feltüntetésére is. Ez a hetedik részlete a munkaügyi statisztikának. Emellett az a tekintet szól, hogy a legtöbb otthon folytatott ipari munkásságnál túlnyomólag agyonhajszolt nők és gyermekek kapnak nagyon szűkös kerestetet. E részben a munkaügyi statisztika még nagyobb nehézségekkel kénytelen küzdeni, mint a gyárakban alkalmazott női és gyermekmunka világlatban tartásánál. És a felderített helyzeten való javítás is bonyolultabb eljárást kíván, mivel itt az állam és a társadalom vállvetett közreműködése elengedhetetlen. – A házi iparok állapotainak feltüntetésére a számszerű adatok gyűjtése nem elegendő, hanem tanulmányoszerű külön felvételek is nélkülözhetetlenek itt. Ez is mutatja, hogy az általános statisztika csupán megszokott segédeszközeivel és módszereivel e részben nem lehet boldogulni.

A nyolcadik és kilencedik része a munkaügyi statisztikának a munkások megélhetési viszonyainak tanulmányozásával foglalkozik. Itt három mozzanat

jön figyelembe: először az élelmiszerek ára a kicsinyben való vásárlásnál, továbbá a munkások megszokott életmódja és végre a lakás. – Az élelmiszerek nagy forgalmi árainak ismerése mellett még nem tudjuk, hogy a munkás keresetéből kijöhet-e, mert hiszen a közvetítés a szükségesleti cikkek csereértékét egész a munkások kiuzsorázásáig felfokozhatja. Lehetetlen jó élelmezési politikát folytatni, mely nélkül pedig hiába emeljük a munkabéretet, ha beható tanulmányozással meg nem állapítjuk, hogy mennyi az, amit a munkások élelmiszerekre tényleg kiadnak és amit helyes beosztás és a forgalom észszerű szabályozása mellett okosan kiadhatnak.

Ezzel szoros összefüggésben van a munkások életmódjának és háztartásának közletről való szoros megfigyelése. Nem elegendő és nem is helyes a munkások szükségleteinek expanzivitását kereken elítélni és keneteljes tanácsokkal őket a legteltesebb egyszerűségre felhívni. Ez merőben céltévesztett dolog, mert a haladás csak a józanul kielégített szükségek által teremtett talajon képzelhető. De ennek a józanságnak eltalálása valami mást, mint megérthető faktorokat: magasabbrendű etikai tényezők működtetését is kívánja. A társadalmi politikának ez legfelsőbbrendű, úgyszólván legművészibb problémája. Itt a lélektani mozzanatokkal való dolgozásnak tág tere kínálkozik. Annak csak némi sikerét is azonban csupán az esetben remélhetjük, ha a létező és elérhetőnek joggal tartott állapotokat ismerjük. A munkaügyi összehasonlító statisztika révén ehhez az ismerethez is eljuthatunk.

A lakáskérdés fontosságáról a munkások anyagi és erkölcsi jóléte, egészsége és benső értékben való gyarapodása szempontjából kár volna sok szót vesztegetni. Annak észszerű megoldása nélkül ezek szilárdabb megalapozására gondolni sem lehet. Hogyne kellene tehát reá gondot fordítani és a létező állapotok

mai szörnyűségeit miként lehetne közönyösen túrni, vagy – mint sok helyen még szokás – többé-kevésbé ignorálni? Ennek is, valamint az egész munkaügyi statisztikának, mely folytonos megfigyelésen kívül sok különleges tárgyismeretet és érzéket kíván, gazdájának kell lenni.

Érezték ezt mindenütt, ahol a munkások helyzétével komolyabban kezdtek törődni. Így alakultak ki azok a szervek, melyek hivatását a munkaügyi statisztika vezetése képezi. Eme szervek történeti fejlődése igen tanulságos. Megkísértem annak rövid vázlatát adni.

Érdekes, hogy ez az orgánus éppen ott alakult ki legelőször, ahol a szociálpolitika különben nem haladt annyira, mint más civilizáltabb országokban, t. i. az északamerikai Egyesült Államok területén. Az első munkaügyi hivatal, Bureau of Labor, 1869-ben Massachusetts államban keletkezett. Feladatául az tűzetett ki, hogy a munkások minden osztályának minden viszonyaira vonatkozó statisztikai adatokat gyűjtsön és azokat feldolgozván, róluk évenként jelentést nyújtson be a törvényhozó testületeknek. Ezt a példát más északamerikai államok is, végül 1884-ben maga az Unió szintén követte. Itt eleinte mint az egyik minisztérium része kezdett dolgozni, később bizonyos önállósággal 1888-ban maga is »département« lett. Öt évvel ezután, 1903-ban, a munkának és kereskedelemnek külön minisztériumot szerveztek az Unióban és a munkaügyi hivatal ahhoz csatoltatott. Hivatalos lapja nincs, hanem csupán évi jelentéseket és tanulmányokat közöl a munkások mindenféle viszonyairól, pl. a munkabékekről, a munkaidőkről, a megélhetés költségeiről, a lakásviszonyokról, az iparoktatásról, a munkaközvetítésről, a szövetkezetekről stb. Vannak tanulmányai a termelési viszonyokról is, de csak amennyiben azok a munkásokat közvetlenül érintik,

pl. a kézi- és gépmunkáról, a termelési költségekről, a termelés szabályozásáról stb. A termelési statisztikával általában más szervek foglalkoznak. Az Unió egyes államainak munkaügyi hivatalai, miután a szociálpolitika nem a szövetség hatáskörébe tartozik, a munkásvédelemmel és munkásbiztosítással többen törődnek. Ezek közt legnagyobb és legszakszerűbb tevékenységet a Massachusetts állami hivatal fejt ki.

Angolországban az első munkaügyi felvételek a királyi, parlamenti és miniszteri bizottságok útján történtek. Nagyszabású kihallgatások révén e bizottságok útján szerfelett becses felvilágosítások birtokába jutottak az intéző tényezők. De az adatok gyűjtésének ezzel a módjával újabban ott sem érték be, hanem a Board of Trade mellett 1886-ban Bureau of Labour-t alakítottak, mely 1903-ban Department of Labour-ré alakult át. Ennek van egy közgazdasági és egy statisztikai osztálya, melyek közös igazgató alatt működnek. Az ő rendelkezésére három munkásügyi titkár áll s nagy száma az állandóan alkalmazott, azután a felvételekre ideiglenesen kiküldött hivatalnokoknak. Azokkal az alakulatokkal, melyek adatokkal látják el, a munkaügyi hivatal állandó összeköttetésbe is lépett. Ezek az alakulatok külön a munkaadókat és külön a munkásokat ölelik fel. A munkaadók egyesületei ingyen, a munkások 32 levelezője azonban tiszteletdíj fejében működnek közre.

A Labour Departmentnek kötelessége azonban nemcsak az, hogy lehetőleg teljes munkásügyi statisztikát szolgáltatson, hanem az 1896. évi conciliation act értelmében a munkások egyenetlenségei esetén békéltető szolgálatot is kell teljesítenie. A munkásviszonyokról az általa kiadott Labour Gazette útján értesíti az érdeklődőket. Koronként könyvalakban is beszámol a munkások helyzetére vonatkozó feldolgozott adatokkal. Folyóirata különösen a munkapiac

mozgalmaikat, a kereslet és kínálat viszonyait és a munkabérek közli. A munkanélküliek számadatainak nyilvántartása által, amire széleskörű szoros összekötései képesítik, nagy szolgálatokat tesz. Újabban a mezőgazdasági munkabérek közlésére is kiterjeszkedik. Változatos könyvalakú közleményei ugyanilyen részletes, pontos és gyorsan nyilvánosságra kerülő hasznos adatokat tartalmaznak.

Franciaországban korábban is voltak egyes felvételek, melyek a mezőgazdasági és ipari munkások helyzetének felderítését célozták. De nagyobb rendszeres tevékenységet ott a munkaügyi statisztika terén csak 1891 óta fejtenek ki, midőn az Office du Travail létesült, melyet a kereskedelem-, ipar- és gyarmatügyi minisztérium keretében állítottak fel. Feladatává a munkások helyzetének minden oldalról való tanulmányozása tétetett. Ez a közeg újabban nagy átalakuláson ment keresztül. Más reszortba helyeztetett át, munkaköre is majd eldaraboltatott, majd megint összetetett. Különösen az általános és a szociális biztosítási statisztikához s annak szerveihez való viszonya változott 1900-ban és 1906-ban. Melléje már 1891-ben szervezték a Conseil Supérieur du Travailt, mely azonban 1904-ben szintén átalakult. Ennek jelenleg 67 tagja van, akik közül 27-en érdekképviselők. Abba tagokat küldenek a szenátus, a képviselőház, a párizsi kereskedelmi kamara és más testületek. Csupán véleményező testület, de mint ilyennek hatásköre kiterjed az ipari munkásügy egész terére. A francia Office du Travailnek szintén van Bulletinje és kiadványai felölelik a szóbanlevő kérdésekre vonatkozó összes adatnemeket.

Németországban, mint a szociálpolitikára általában, úgy a munkásügyi statisztikára is igen nagy súlyt helyeznek. Előzményei visszanyúlnak 1846-ig. Azóta 1861-ig a tevékenység azonban csak részleges volt.

A Németbirodalom egyesítése után az ipari munkásügy statisztikája szintén felvirágzott. Még a munkásbiztosítás keresztülvitelére oly fontos 1881. év előtt is voltak e részben ilyen nagyarányú felvételek. Ezután pedig a németek munkássága valóban mintaszerűvé vált. Már 1882-ben a második termelési statisztika, mely a mezőgazdaságra is kiterjedt, a foglalkozásokat is számbavette. A szociális biztosítás behozatalát is nagyszabású adatgyűjtés előzte meg. Az ily természetű adatgyűjtés eredményei jórészt a birodalmi biztosítási hivatal által dolgoztattak fel, de a császári statisztikai hivatalnak is jut rész belőle. A biztosítási statisztikával lépést tart a termelési is. A munkásügyi statisztika művelésére 1886-ban alakult a Munkásügyi Statisztika Bizottsága. Már ennek munkássága is jelentékeny volt, de nem találtatott elegendőnek a mind tökéletesebb kezelést igénylő feladat megoldására. Azért állították fel 1902-ben a Császári Statisztikai Hivatalban a Munkásügyi Statisztika Külön Osztályát. Ennek működésében bizonyos önállóság észlelhető, de a statisztikai hivatal másik két főosztályával, az általánossal és a kereskedelmivel, nem egy esetben megosztja a munkát. Előnye az, hogy az említett hivatal szakterőivel és kiváló módszerével dolgozik. A Németbirodalomban nem maga ez az osztály foglalkozik a munkásügyi statisztikával, hanem az egyes szövetséges államok és sok nagy város statisztikai hivatalai, valamint számos szaktestület és egyes szakegyesületek is. A Császári Statisztikai Hivatal mindezek munkásságának eredményeit gyakran egy-egy egészbe foglalja össze és megfelelően feldolgozván, egységes képet nyújt a legkülönbözőbb tárgyokról.

A statisztikai hivatal elnökének vezetése egy tizennégy tagból álló tanács működik, akik közül hetet a szövetségi tanács, hetet pedig a németbirodalmi gyűlés választ. Ez a tanács ad irányt az

említett osztály működésének, továbbá a kormánynak és törvényhozásnak véleményét mond és maga is javaslatokat terjeszthet azok elé.

A Munkásügyi Statisztikai Osztály állandó működésének eredményeit egy havi folyóirat és külön kiadványai képezik, melyekben felvételeiről és tanulmányairól számol be. Folyóirata, a Reichsarbeitsblatt, 1903. évi április havában indult meg s a munkásügyre vonatkozó folyó adatokat, melyek a legmegbízhatóbb forrásokból kerültek ki, időszakosan, pontosan, magyarázatokkal és felvilágosításokkal együtt közli. Több mint ötszáz termelési és munkásszervezeti központtal van állandó összeköttetésben, melyek az adatokat szolgáltatják neki. A betegsegélyző pénztárak is adnak be hozzá bizonyos adatokat, melyekből a munkások létszámára lehet alaposan következtetni. Azután vannak az osztály nagy alaposággal készült adalékai, melyekből most már egy kis könyvtár gyűlt fel. Azok nemcsak a németországi viszonyok megismerhetése szempontjából és a készítésüknél alkalmazott módszernél fogva, de azért is nagyon becsesek, mivel az összehasonlítások céljából felhasznált külföldi adatok révén az egész művelt világ munkásügyi statisztikájának megismerésére is módot nyújtanak.

Sokban hasonlít, de nem egy tekintetben különbözik is ettől az osztrák »Munkásügyi Statisztikai Hivatal«. Eleinte Ausztriában is másnemű kísérletekkel akartak boldogulni e téren, de miután azok nem sikerültek, 1898-ban felállították az említett hivatalt a kereskedelmi minisztérium külön osztályaként. Az függetlenül működött, csupán a miniszter fennhatóságának volt alávetve. Tíz év múlva, 1908-ban, szervezete átalakult. Ekkor az osztrák kereskedelmi minisztériumban szociálpolitikai főosztályt állítottak fel, melynek három ügyosztálya közül egy a Munkásügyi

Statisztikai Hivatal lett, mely a másik kettővel párhuzamosan dolgozik és közöttük a harmóniát egy közös osztályfőnök tartja fenn. E hivatal mellett egy hivatalnokok-, munkaadók- s munkások- és szociálpolitikusokból álló munkaügyi tanács működik, mely felhívásra véleményt mond és a maga jószántából javaslatokat tesz.

Az osztrák Munkaügyi Statisztikai Hivatalt magam is meglátogattam épp úgy, mint a párizsit és rómaít. Igen egyszerű gyakorlata és aránylag olcsó bér munka mellett munkálkodásának céltudatos pontossága tűnt fel nekem. Annak eredményei is meglepők, így például a »Soziale Rundschau« című folyóirata sok tekintetben nemzetközi jellegű is és kezelhetőbb, mint a háromnyelvű nagyobb apparátussal szerkesztett nemzetközi munkásügyi bázeli Bulletin. E hivatal a hírlapok összes munkásügyi közleményeit, híreit és adatait is igen egyszerű módon tartja nyilván. Kiadványai pedig nagyon tanulságosak. Közülök egyesek, mint például a gyermekmunkára vonatkozó, határozottan mintaszerűek. Annak is vannak nemcsak a kereskedelmi minisztérium szociálpolitikai, törvényhozási és kormányzati ügyosztályaival, hanem a Statisztikai Központi Bizottsággal, mely voltaképp az osztrák általános nagy statisztikai hivatal, közösen elintézendő dolgai.

Még a többi, haladottabb közgazdasággal bíró országokról kell lehető rövidséggel megemlékezni. Külön akarok szólni Belgiumról és sommásan két csoportban a még nem említett germán és angolszász államokról, illetve gyarmatokról. Végül, Spanyolországot csak érintvén, Olaszország munkásügyi statisztikájáról és ennek szervéről behatóbban fogok megemlékezni.

Mikor Belgiumban a munkásvédelmi törvényeket előkészítették 1895-ben, az ottani földmívelés- és

iparügyi minisztérium kebelében az e feladat megoldásánál való közreműködés céljából külön Office du Travail állítottak fel. Ennek természetes rendeltetése az volt, ami a hasonló ilyen francia hivatalé. Még ugyanabban az évben az átalakított ipar- és munkaügyi minisztériumhoz helyzetetett át és hat osztályra különítettett el, melyek közül az elsöre a munkaügyi, a többire pedig az ipari közigazgatás s a munkásvédelem és biztosítás sok ügyeinek ellátása bízott. Hogy ebbeli feladatainak eleget tehessen, a levelezők gárdájával és egy 48 tagból álló Conseil Supérieur du Travaili látatott el, mely munkaadók és munkások választottaiból s kinevezett nemzetgazdák- és szociálpolitikusokból áll. Rendeltetése ugyanaz, mint az ilyen nagy tanácsoké szokott lenni. A belga Office du Travail a havonként kétszer megjelenő folyóiratában, a »Revue du Travail«-ban teszi közzé a munkaügyi folyó adatokat, köztük első helyen a munkapiacra vonatkozókat. Van évkönyve is, melyben a bel- és külföld társadalmpolitikai tárgyú törvényeit közli. Az ipar egyes ágaira vonatkozó külön közleményei mindig tekintettel a munkásügyre szerkesztetnek. A tisztán szociálpolitikai felvételekről szólnak igen tanulságosak.

Németalföld és a skandináv államok főleg a németországi példa után indulnak. Ott mindenütt a központi statisztikai hivatalok egy osztálya foglalkozik a munkásügyi statisztikával és pedig figyelemreméltó sikerrel. Havi folyóirataik is vannak s külön kiadványaikat az a komoly törekvés jellemzi, hogy az ipar és részben már az illető mezőgazdasági munkások helyzetét a valósághoz híven minél alaposabban tüntessék fel. A vidékkel más és más szerkezetű összekötő kapcsolatokat létesítettek. Általában mondhatni, hogy azokat a nyugateurópai szociálpolitika szelleme hatja át.

Svájcban egészen különös viszonyok vannak e részben. Ott a statisztikát általában, de különösen a munkásügyit nem karolták fel oly módon és mértékben, mint az ember e köztársaság nagy szociálpolitikai jelentősége mellett várta volna. A munkásügyi statisztikának ott nincs önálló szerve, de az mégsem hever egészen paragon, mert az egyes szakszervezetek és tudományos egyesületek a szövetség által is méltányolt és anyagilag támogatott megbízható nagy munkásságot fejtenek ki e téren.

Mint a skandináv államok a Németbirodalommal, oly viszonyban vannak az angolul beszélő' nagy gyarmatok munkásügyi statisztikája és ennek szervei az anyaországgal. De az angol példa ott még dominálőbb és még határozottabb követésre talál. Viszont ezeknek a nagy domíniumoknak, mint a kanadainak és ausztrálainak, de különösen az újjélandi gyarmatnak általános érdekű tapasztalatai viszont Angliában találtak megértésre. Egyébiránt a munkaügyi hivatalok ott nincsenek központosítva; hanem a legtöbb gyarmatnak külön ilyen intézménye áll fenn, melyek behatóbb kiadványaikon kívül egy-egy Labour Gazette-t publikálnak.

Spanyolországban a társadalmi politika terén egész a legújabb ideig meglehetősen csend uralkodott. Létezett ugyan ott már 1883-ban egy társadalompolitikai bizottság, mely némi tevékenységet fejtett ki, de az korántsem volt nagyobb szabású. Húsz év múlva, 1903-ban, létesítették az Instituto de Reformas Sociales nevű intézményt, melynek működése élénkebb. Rendeltetése a szociálpolitikai törvények előkészítésénél és végrehajtásánál való közreműködés. A belügyminisztériumhoz kapcsolódik. Harminc tagból áll, akik között a munkaadók és munkások is képviselve vannak. Három testületi osztálya van. Működése kiterjed a mezőgazdasági munkásságra is.

Három szekciójának külön-külön tervezete van s azok a törvényhozással, a közlemények kiadásával és a statisztikával foglalkoznak. A helyi végrehajtó közegeknek, a juntáknak, nagyobb számával rendelkezik.

Utoljára hagytam az olaszországi enemű viszonyok ismertetését. Ennek oka az, mert velők sokkal behatóbban akarok foglalkozni. Nem azért teszem ezt, mintha az olaszok eljárása általában talán magasabb szintájú lenne a többi haladott nemzetekénél. Ámbár az is nagyon szép elismerésben részesül mindenfelé. Hanem teszem főleg azért, mivel hitem szerint valamennyi példa közül reánk nézve az leginkább megszívlelendő. Olaszországnak már jelentékeny ipara van, de az ipari elem ott a közgazdasági életben még nem dominál. Munkásügyi statisztikájának berendezésénél és folytatásánál tehát a nyeresztermelésre is kénytelen nagyobb gondot fordítani. Azután a közgazdasági érdekek állami legfőbb gondozása is osztatlanul ugyanazon kormányshék által történik. A statisztika művelésében Olaszország mindig elől járt, mert kiváló tudósai e tudomány művelésével maguknak és hazájuknak már régen közbecsülést szereztek. De a munkaügyi statisztikával nagyobb sikereket csak azóta értek el, amióta külföldi, nevezetesen francia és belga mintára a munkaügyi hivatalt, az Uffizio del Lavoro-t, felállították. Ennek az intézménynek szervezete és működése nekünk egyaránt tanulságos, azért mind a kettő ismeretetésének több tért kell e munkálatomban szentelnem.

Az Uffizio del Lavoro-t az 1902. évi június 29-én 246. szám alatt kelt törvény szabályozza. Kimondja, 1. hogy a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium mellett Munkaügyi Hivatal állítatik fel azzal a rendeltetéssel: a) hogy az olasz királyságban és azokban a külföldi államokban, ahová az olaszok kívándorlása különösen irányul, adatokat és értesüléseket gyűjtsön, azokat rendezze és kiadja, különös tekin-

tettel a nemzeti termelés feltételeire és fejlődésére, a munka rendjére és a munkabérré; a munkának viszonyára a tőkéhez; a munkások számára és helyzetére, beleértve a munkanélküliséget is; a munkabeszüntetésekre, okaikra és következményeikre; a munkások baleseteire, ezek okaira és következményeire; azoknak a törvényeknek hatására, melyek különösen érintik a munkásokat, valamint a munkaviszonyok és feltételeik összehasonlítására Olaszországban és a külföldön; *b)* hogy figyelemmel kísérje és közzétegye a külföldi szociális jellegű törvényeket és más intézkedéseket, s közreműködjék a munkásügyi törvényhozás terén Olaszországban szükséges reformok életbe léptetésénél; vezetni és végezni mindazokat a tanulmányokat és kutatásokat, melyek tartása a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium, maga a hivatal kezdeményezésére, vagy a Munkaügyi Tanács javaslatára elrendeltettek.

2. Ugyancsak a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium mellett Munkaügyi Tanács állítatik fel, melynek elnöke a miniszter, helyettes elnöke az államtitkár. A Tanácsnak az elnökön kívül 43 tagja van, akik közül a szenátus által három, a képviselőház által három választatik a törvényhozás tartamára; négy tagot a kereskedelmi kamarák, négyet a gazdasági egyesületek, hármat a szövetkezetek szövetsége, hármat a kölcsönös segélyegyletek szövetsége, kettőt a népbankok egyesülete választanak.

Ezeken kívül tagjai a Tanácsnak a földművelési ügyek igazgatója, a statisztikai hivatal főnöke; a kereskedelmi tengerészet főigazgatója; az ipar- és kereskedelmi ügyek igazgatója; a hitel és az előrelátás (previdenza) osztályának főnöke; a munkaügyi hivatal igazgatója; a kivándorlási fő kormánybiztos. Hozzájuk járult 1907 óta a rokkantsági és aggkori biztosítás pénztárának főigazgatója. A többi tizennégy

tagot a miniszter javaslatára a király nevezi ki és pedig kettőt közülök a nemzetgazdasági és statisztika tudományos művelői, ötöt a termelők, a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi vállalatok fejei, kettőt a munkások s a szicíliai és szardíniái bányászok felőrei, egyet a tengeri kikötők munkásai, négyet a parasztok és munkások köréből. A szenátorok és képviselők kivételével, akiké a ciklus végéig, valamennyi tagnak megbízatása három évig tart. Közülök minden évben egyharmad kilép, de újból megválasztható, illetve kinevezhető. Az első év végén a kilépőket sorshúzás útján kell kijelölni. 3. A Munkaügyi Hivatal igazgatója hivatalból tagja a kivándorlási tanácsnak s a biztosítási intézet tanácsának. 4. A Munkaügyi Tanács feladata a munkások és munkaadók viszonyának kérdéseit vizsgálni; javaslatokat tenni a munkások helyzetének javítására alkalmas rendelkezések iránt; indítványozni a hivatal által végzendő kutatásokat; véleményt mondani a munkásügyi törvényjavaslatokról és minden más, a miniszter által tanulmányozás végett hozzá utasított tárgyról. 5. A Munkaügyi Tanácsnak egy állandó választmánya létesítendő avégből, hogy a Tanács tárgyalásához szükséges előterjesztések elemeit összegyűjtse, feldolgozza és mindent előkészítsen, amiről a 13. szakaszban említett ügyrend intézkedik. Az állandó választmány kilenc tagból áll, akiket a Tanács saját kebeléből választ, de úgy, hogy ezek közül három mindig munkás legyen. 6. A Tanács és állandó választmányának olyan tagjai, akik nem Rómában laknak, az ügyrend által megállapítandó napidíjat és útiköltséget kapnak. 7. A Hivatal legalább havonként egyszer kiadja a *Bulletino dell' Uffizio del Lavoro*-t, mely tartalmazni fogja az első szakaszban említett olasz adatokat és tudósításokat és a külföldiek közül különösen az olasz kivándorlásra nézve fontos országokból valókat. A Hi-

vatal ezenkívül monográfiákat publikál minden hatáskörébe tartozó tárgyról. 8. E monográfiák elárúsíttatnak és az előfizetőknek a nyomtatás költségei fejében adatnak el. A munkások egyesületeinek kívánatára azonban ingyen küldetnek meg. 9. A helyi hatóságok, erkölcsi testületek, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és munkásegyséletek, valamint a helyi munkásügyi hivatalok tartoznak a tőlük bekívánt adatokat, értesítéseket és tudósításokat a Munkaügyi Hivatalnak, hogy feladatának eleget tehessen, beszállítani. Minden erre vonatkozó küldeményeik postadíjmentességben részesülnek. 10. Mindazok, akik a tőlük bekívánt adatokat és értesítéseket megtagadják, vagy a valót tudatosan meghamisítják, öttől ötven líráig emelhető pénzbírsággal sújtandók. 11. A Munkaügyi Hivatalhoz utalhatók királyi dekrétumokkal mindazok a szolgálati ügykörök, melyek a munkára, az előrelátó gondoskodásra vonatkoznak. E hivatal személyi kiadásaira évi 50.000 líránál nagyobb tétel nem vehető fel a költségvetésbe; a részleteket a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárca előirányzata fogja tartalmazni. A 12. szakasz erre vonatkozó tüzetesebb rendelkezéseket tartalmaz. A 13. szakasz végre az ügyrendre s az egyes testületi választások részleteire vonatkozik.

Az 1909. évi január hó 29-én királyi dekrétummal jóváhagyott s az 1913. évi januárius hó 26-ival módosított végrehajtási utasítás a törvény rendelkezéseit magyarázza és az azokból logikailag folyó intézkedésekkel kiegészíti, illetve pótolja. Ezek közül csak azt emelem ki, mely szerint a Munkaügyi Tanács három alelnöke közül egyet a munkaadók, egyet a munkások és egyet a többi tagok közül kell választani. A titkárokat a miniszter nevezi ki. A Tanács tagjai tizenöt líra napidíjat, a fővároson kívül lakók ezenkívül még az elsőosztályú vasúti vitel bérét is kapják.

Ezekben ismertettem az olasz Munkaügyi Hivatal és a melléje állított Tanács szervezetét. Régebben ismertem azt, de mélyebb, megkapóbb hatást csak akkor gyakorolt reám, midőn az 1914. évi május havában azt személyesen is meglátogathattam. Működését azelőtt is figyelemmel kísértem, mert korábbi, igen kiváló igazgatója évekig megküldötte az összes nyomtatványait nekem. Azt a meggyőződést azonban, hogy ehhez hasonlóra nekünk is szükségünk van, csak akkor keltette bennem, midőn láttam azt a komolyságot, mellyel e hivatal dolgozik és észleltem azt a közbizalmat, melyet magának még a munkások körében is szerezni tudott és a helyszínén gyakorlatiasnak tapasztaltam a kevésbé haladott ipari termelés munkásügyi gondozásának összekapcsolását a mezőgazdasági és bányászati munkásokéval.

Kezdeményében van az a négy jelentés, melyet e hivatal eddigi működésének eredményeiről kiadtak. Az azokhoz írt bevezetésekben az illetékes miniszterek folyton melegebb hangon emelik ki, hogy ez a szociálpolitikai szerv mily szolgálatokat tesz az olasz közgazdaságnak és munkásügynek, s hogy mennyire igazolta az iránta táplált várakozásokat. De az elismerést nemcsak otthon, hanem a külföld illetékes szakköreiben is megkapta, amiről ékesen tanúskodik a német császári statisztikai hivatal munkaügyi osztályának legújabb, a munkaügyi statisztika módszereiről írt összehasonlító nagy monográfiája.

A hivatalos olasz jelentésekben ismételve kiemeltetik annak múlhatatlanul szükséges volta, hogy korunkban törvényhozásnak, a kormányzatnak és közigazgatásnak folyton érintkezésben kell maradni az egyre hullámzó élet realitásával és hogy ennél fogva elfogulatlan, feszült figyelemmel kísérendő annak minden érzékelhető és megrögzíthető lényegesebb változása. Ez a tudat hatotta át ezt a hivatalt és a mellette

működő Tanácsot is. Első szervezője, a nemrégien elhunyt kitűnő Montemartini János tanár, a legnagyobb odaadással és széleskörű tudással végezte megalapozásának nehéz munkáját, ő lehelte abba a saját meleg lelkét és szelleme oly alkotásra volt képes, mely a korábban meglehetősen elhanyagolt szociálpolitika terén felhalmozódott mulasztásokat legnagyobbbrészt már pótolni tudta.

A mezőgazdasági és bányamunkások sorsával a hivatalban éppúgy törődnek, mint az ipariakéval, ami másutt is szükséges lenne. A hivatal mellett működő Tanácsban a társadalom etikai magasabbrendű kötelességeinek szószólói mellett ott ülnek a mezőgazdák, kisiparosok, gyárosok, kereskedők, bányászok képviselői is, akiknek küldői kénytelenek a munkások szociális támogatásának terheit viselni. A Tanács tárgyalásai és a hivatal közleményei révén sok téves felfogás küszöbölődik ki lassankint. Ez a két intézmény együtt így a társadalom minden rétegének társiasabb, szociálisabb érzelmekkel való áthatásának is hathatós eszközeül szolgál.

A miniszteri jelentések tanúsága szerint a munkásügyek ilyen intézményes, szakadatlan, rendszeres ápolása úgy a törvények alkotásánál, valamint azok végrehajtásánál igen jelentékeny segédeszköz. A munkásfelügyeletre is jelentékeny befolyást gyakorol, mert az sokkal behatóbb, gyakorlatibb és egyenletesebb lesz az egész országban. Ez a felügyelet hatályosabbá azért is lesz, mert eljárásának szakavatott lelkiismeretes bírója van s így az a maga hatáskörében maradván, hivatását jobban, a felekre és a felügyelő közegekre nézve egyaránt mindig kielégítőbb módon toltheti be.

A külföldi egész idevágó törvényhozás folytonos szem előtt tartása következtében a törvényjavaslatok készítői, részben az azok megbírálására hivatottak

munkája is, megkönnyebbül és célszerűbbé válik. A hivatal ezt a maga schedariumával nagy inerte-
ben előmozdítja. A mai nagy nemzetköziség mellett,
mely az újabb kultúrának segédeszközeit minden
nemzet számára úgyszólván kínálja, az ilyen széles-
körű és minden fontosabb mozzanatra kiterjeszkedő
értesültség nélkül voltaképp már meg sem lehet élni.

Ez a tájékozottság éppoly szükséges a szociális
törvényhozásnál, mint a teljes pártatlanság a tör-
vények végrehajtásánál, ami ismét egy hatalmas és
szakadatlanul működő, felderítő, számonvevő, tanul-
mányozó és figyelmeztető közeg nélkül szükségképp
csupán ábránd s egyszerűen jóakarató óhaj fog ma-
radni.

A mezőgazdasági munkásokkal való törődés sok
módját deríti fel azok értelmi és erkölcsi szintája
emelésének. Így Olaszországban igen behatóan foglal-
koztak a rizsföldeken dolgozók és a bányászok minden-
féle nagyon mélyreható bajaival. Azok egészségi álla-
pota például a malária és a féregbetegség (anchilo-
stomasis) folytán nagyon sok kívánnivalót hagyott.
De a munkanélküliség elleni küzdelemben is külön
tették vizsgálat tárgyává a mezőgazdasági munká-
sokat és foglalkozást, valamint az ő kötelező heti
munkaszünetüket is. A munkaidő és munkabér kér-
dését szintén külön vizsgálták ezekre vonatkozólag.
Külön szakértekezleteket tartottak e tárgyakban és
vidékenként igyekeztek megállapítani a teendőket.
Foglalkoztak a belföldi telepítés és a szövetkezetek
kérdésével is, főleg a mezőgazdaság szempontjából.
Nem csoda, ha ily eljárás mellett a mezőgazdák
bizalma is mindjobban feléje fordult. Ennél még
érdekesebb az, hogy a munkások szervezetei is mind-
jobban közeledtek hozzá. Már 1906-ban a Munkás-
ügyi Hivatal azzal dicsekedhetett, hogy a munkás-
kamarák, melyek eleinte mitsem akartak tudni róla,

lassankint felhagytak a bizalmatlankodással s 82 ilyen munkásintézmény közül csak hat vonta meg közreműködését attól.

Az olasz Munkaügyi Hivatal ki is terjesztette figyelmét minden hatáskörébe eső bajra, betegsége és kérdésre. Az egész ország és egyes tartományok, mint Apulia, Calabria, a Capitanata és Basilicata s a dél általában éppúgy lekötötték figyelmét, mint a szard és szicíliai bányák, az egyes iparkategóriák, a vasutasok, a magán- és közalkalmazottak, nevezetesen a telefonkezelők, a fuvarosok, a bérkocsisok, a halászok minden fájdalma és panaszkodása.

A miniszter 1908-ban jelenti a parlamentnek, hogy a szociális bajok közt vigasztaló jelenség, hogy a Munkaügyi Hivatal a legkülönbözőbb érdekkörök bizalmát bírja, aminek félreérthetetlen tanúsága az, hogy nemcsak panaszokkal teljes emlékiratokat, de eszméket tartalmazó javaslatokat is küldenek be hozzá. Nagy könnyebbség a kormányra és a közigazgatásra nézve szerinte, hogy a Munkaügyi Tanács és állandó választmányának folytonos támogatásában részesülhet. Az iparfelügyelői intézmény is sokat nyert általa, mert működésének irányítására üdvös befolyást gyakorol. De annak a Hivatal és Tanács is nagy hasznát veszi, mert a technikai vélemények adásával nagy segítségére van. Igen nevezetes hatása e kettős intézménynek a békéltetés és a munkaügyi bíráskodás fejlesztése. És e részben megint kiemelendő, hogy ezeknek a mezőgazdasági munkások és munkaadók súrlódásainál való alkalmazhatóságát, annak feltételeit és módzatait is tanulmányozta.

A miniszter ismételve hivatkozik arra, hogy a külföldi munkaügyi mozzanatok a schedarium segítségével mindjobban világlatban tartják. S hogy a munka és tőke közötti összeütközések elhárításának eszközei mindjobban tisztáztatnak, ami a szociális tör-

vényhozásnak folyton szilárdabb alapot képes kölcsönözni. A hivatal felhasználja a kisebb-nagyobb társadalmi alakulatok tevékenységét is e célból. A jelentés utal arra, hogy a milánói Societá Umanitaria közreműködésének mily sokat köszönhet.

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter utolsó, 1913-ban napvilágot látott jelentése pedig valóban dicshimnusz ezekre az intézményekre. Azzal kezdi beszámolóját az olasz parlamentnek, hogy a törvénynek azt a bölcs rendelkezését magasztalja, mely szerint a Munkaügyi Hivatal és Tanács eljárásáról koronkint jelentést tartozik benyújtani a törvényhozásnak, mert azok így a legnagyobb ellenőrizet alatt állanak s folytonos összeköttetésben vannak nemcsak a társadalommal, hanem a nemzeti képviseléssel is. Ezek az intézmények egyrészt a ténykörülmények laboratóriumaként szerepelnek, másrészt pedig az illető törvények célszerű előkészítésénél és az életbe való átvitelénél segédkeznek. Azután előbb általánosságban, majd fejezetenként részletesen bemutatja azt a sokágazatú, beható, élénk tevékenységet, melynek sikeres voltát legjobban bizonyítja, hogy az érdekelt osztályok elismerik teljes neutralitását és megbízhatóságát. Az érdekeltséggel való kapcsolatnak mind szorosabbá tétele végett királyi rendelet megengedte, hogy azok a termelési ágak és körök is küldhetnek a Tanács vagy bizottságának üléseire informáló képviselőket, akik a törvény értelmében a delegátus-küldés jogával nem bírnak. A miniszter megállapítja, hogy ily körülmények között csak akkor haladhat tovább a helyes úton a Hivatal és Tanács, ha ugyanaz a magasabb etikai felfogás fogja áthatni, amely azt eddig vezette és emelte. Vannak hiányai és hibái ez intézménynek, de épp azért nehéz reformok útján az idevágó törvény hézagain segíteni, mivel főbb rendelkezései meg annyira beváltak, azokat tehát bajos

érinteni. Ennél nagyobb dicséretet egy oly intézményre, mely csak egy évtizede működik, nehéz mondani.

Ami a külföldi legilletékesebb bírálók véleményeit illeti, legyen elég csupán a Német Császári Statisztikai Hivatal munkásügyi osztályának adalékai közül már idézett tizenkettedik kötetre hivatkoznom. Abban a munkásügyi statisztikának legújabb ideig levezetett jelenségei és adatai igen alaposan és részletesen összehasonlítónan tárgy altatnak a módszer szempontjából. És ez összehasonlítás alkalmával Olaszország mindig nagyon megtisztelő elbánásban, gyakran nagy dicséretben részesül, holott rólunk egyáltalán említés sem tétetik benne. Ezt pedig nem is lehet rossz néven venni, mert nekünk nemzetközi összehasonlítás alapjául szolgáló munkaügyi statisztikánk, annál kevésbé idevágó módszerünk, fájdalom, nincsen. A jelen munkálat megírására éppen az ezen való őszinte sajnálkozás érzete vezetett.

Igyekeztem kimutatni, hogy okszerű szociálpolitika ilyen statisztika és annak szervei nélkül ma már merőben lehetetlen. Nem elég az ötletszerűen gyűjtött munkaügyi adatok bármily tetszetős és nagyméretű kiadványokban való közlése koronként, hanem e téren is folytonos szakszerű megfigyelés s az adatgyűjtés, feldolgozás és hasznosítás körül a legnagyobb gond, kitartás és szakismerettel párosult odaadás szükséges. A szociálpolitikának ily megalapozásán kívül az is mellőzhetetlen, hogy annak következetes folytatása ne tétessék ki az egyes miniszterek hajlamaitól és kedvétől függő esélyeknek, hanem a társadalom érdekeit képviselő alkatelemek mintegy közös megegyezése által istápolva, ez a politika alkalmassá tétessék az útjában álló természetes nagy nehézségek legyőzésére.

Ha nekünk is lett volna ilyen intézményünk a közelmúltban, az évtizedes pangás szociálpolitikánk terén nem lett volna lehetséges. Micsoda erőpazar-

lássál igyekeztünk előrehaladni; a szakszerű rendszeresség hiánya miatt nem lehetett. És a jövőben sem várok e téren nagyobb haladást, ha az elengedhetetlen és másutt mindenütt jónak bizonyult segédeszközöket meg nem teremtjük magunknak. Nem először mondom e helyen, hogy megfelelő munkásügyi statisztikára, értesültségre s annak természetes szerveire égető szükségünk van. Ezt a felfogásomat illetékes és a dologhoz értő férfiak közül is többen osztják. De valahányszor előhozakodtam vele, mindig azt hallottam, hogy ismert közállapotaink és pénzügyi viszonyaink mellett azt a beteges hajlandóságot, mely mindig újabb és újabb állások teremtésével akarja kedvét tölteni, nem helyes táplálni s öregbíteni. Meggyőződésem azonban, hogy itt tulajdonképp csak okosabb, észszerűbb szervezkedésről, a létező szellemi és anyagi erők célirányosabb felhasználásáról lehet szó. Munkásügyekkel és munkásstatisztikával nálunk is foglalkoznak, csakhogy ez a munkásság nincs kellően rendszeresítve. Nem mondom, hogy annál nem kell többet tenni, mint ami történik, de ez okvetlenül szükséges többlete a rendszeres cselekvőségnek az eddigi munkásságnak sikerét bizonyára hatványozni fogja. Az aránylag csekély költségtöbblet így azután voltaképp megtakarítás lenne, mert a mai kiadásokért semmit sem kapunk.

Azt hiszem, hogy nálunk is, mint Olaszországban, a munkásügyi statisztikát kommasszálni kell s az így építendő ki. A mi ipari munkásságunk mozgalmának megfigyelését és megszívlelését nem kellene oly specializáltán, olyan munkafelosztással megejteni, mint amilyen a nagyiparú államokban általános szokás. Nekünk azoknak az országoknak példája nyomán kell indulnunk, amelyek fejlődő ipara mellett túlnyomó még mindig a nyerstermelés érdekeltsége és munkássága. Ezek között az országok között kimagaslik Itália.

Annak szóban levő intézményei otthon megnyugvást, a leghaladottabb országokban pedig tiszteletet tudtak kelteni. Azt hiszem, hogy az összes munkásügyi statisztikát és értesítési szolgálatot nekünk is koncentrikusan működő közegek gondozására kell bízunk. Ez azonban nem zárja ki, hogy a számszerű statisztikai adatok feldolgozása ne történjék a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalban. Ott talán egy munkásügyi statisztikai osztályt lehetne rendszeresíteni, mely azután a Munkásügyi Hivatallal és Tanáccsal bizonyos érintkezést tartana fenn és a statisztikai hivatal igazgatója, mint a Tanácsnak hivatalból tagja útján attól kapná irányítását.

Szerintem legfeljebb idáig lehetne menni. Az talán jobb is lenne, mintha külön munkásstatisztikai hivatalt állítanának fel. De a Munkásügyi Hivatalnak, mint a munkásügyekkel foglalkozó valamennyi minisztérium közös közegének önálló működést kellene biztosítani, melyet a célszerűen szervezendő Munkásügyi Tanács, illetve annak állandó választmánya irányítana.

Az itt érdekelt kormányzéseknek, a kereskedelmi földművelési, pénzügyi és a fegyházakban folytatott ipari munka miatt az igazságügyminisztérium tekintendők. Érdekelve van itt a magyar királyi központi és némileg a fővárosi statisztikai hivatal is. A szervekedéssel Összefüggő kérdések, amennyiben a Munkásügyi Hivatal felállításának eszméje visszhangra találna, ezek kiküldöttei és más illetékes férfiak beható tanácskozásának szóban levő tárgyává volnának teendők. Ott kellene megbeszélni:

a) hogy szükséges-e a feladatok önálló intéztetése és azok megosztása a Munkásügyi Hivatal és Tanács között; b) hogy ezekből közülök mindegyiknek mi jutna ki; c) miként szerveztessék a külön statisztikai osztály és a Munkásügyi Hivatal; d) mire terjedjen ki azok hatásköre; e) mi legyen a Munkásügyi Tanács

szervezete és az miként járjon el; *f)* az egyes minisztériumok hogyan képviseltessék magukat benne és miként működjenek közre a Hivatal létesítésénél s működésének lehető hatályosításánál; *g)* melyik kormányzék fennhatósága alá kerüljenek azok; *h)* jelen pénzügyi viszonyaink között is legalább mennyi dotáció adható ez intézményeknek. Ez a szűkebbkörű szaktanácskozmány más idevágó kérdésekkel is foglalkozhatnék.

Jelen dolgozatomban csupán a főbb szempontok, elvek és tudnivalók kifejtésére s a legszükségesebb adatok előterjesztésére kívántam szorítkozni.

V.

Birtokpolitikai tanulmányok.

1. A magyar birtok jelentősége.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle
1910 évfolyamának 839-848. lapjain.

A tágabb értelemben vett magyar társadalmi politikának manapság alig van fontosabb s a nemzet életébe inkább belevágó része, mint az annak életérdekeit szolgálni hivatott, tehát valóban nemzeti szellemű birtokpolitika. Habár elcsépelet közhelynek látszik, de mivel igen nagy igazságot fejez ki, még sem térhetek ki annak hangoztatása elől most sem, hogy akié a föld, azé az ország.

Más szerencsésebb és egységesebb nemzeteknél ennek talán nincs az a jelentősége, mint nálunk, ahol a birtokok megoszlása nemcsak a nemzeti élet összehangzatos és sima folyásának, de egyszerűen létfeltételének kérdését is alkotja. Másutt a legaránytalanabb birtokmegoszlás mellett is az illető nemzeté marad minden körülmények között a föld és a legellentetesebb birtokrendszerek mellett is boldogulhat az egységes társadalom. Az egyoldalú nagybirtokok túltengése nem akadályozta meg Angliát abban, hogy a legelső világhatalommá váljék és hogy arisztokratikus alapjellegű alkotmánya mellett az igazán becses, önálló, mert önkormányzatra legképebb demokráciát ne tarthassa fenn. A kis-, sőt a törpebirtok klasszikus

hazája, Franciaország, eme egyoldalúsága folytán már többet szenved, de a francia nemzet a maga talaját azért nem lesz kénytelen másoknak részben sem átengedni. És ha egyéb okok miatt hatalmából veszíthet is, mert más nemzetek jobb népesedési irányzattal bírnak, a francia föld, legalább a belátható jövőben, mindig a gazdag franciáké fog maradni.

De mire támaszkodják a népek országútján lakó rokontalan magyar nemzet, ha az a föld, mely eddig ápolta és eltakarta, kisiklik lábai alól? Mire alapítsa nemzeti létének egyetlen biztosítékát, gazdasági, közművelődési és politikai felsőbbségét, ha túlnyomólag a földetlen magyarok hazájává lesz. Milyen kilátásai volnának az állami létre, társadalmának magasabbrendű és összhangzatos fejlődésére, nemzeti valójának nemesülésére és arra a fölényre, mely itt uralmának a mi sajátos viszonyaink közt egyetlen feltétele, ha a földbirtok szilárd alapján nem foglalhatna többé állást? Mi egyesületünk feladatának második részét, a társadalmi irányelvek tisztázását nem értettük volna meg, ha nem látjuk be, hogy az észszerű magyar társadalmi politikának legelső feltétele a jó és nemzeti irányú birtokpolitika, melynek legfőbb tartalmát mindenütt a szociális elem alkotja. Valamint az egész szociális politika, úgy a birtokpolitika is csak úgy lehet helyes, ha az a nagy egésznek, a nemzeti társadalomnak érdekei szempontjából, tehát az illető ország történeti és összes közviszonyainak szemmeltartásával intéztetik. Mert miként minden politikát, a birtokpolitikát is intézni kell és nem szabad engedni, hogy az valamilyen magától intéződjék. Pedig dacára a sok jóakaratú törekvésnek, melyeknek igen becses nyomaival lépten-nyomon találkozunk, eddig nálunk valamely magasabb célok elérése érdekében öntudatosan, különösen pedig nemzeti szellemben folytatott birtokpolitika komoly megvalósításáról beszélni is igazán alig lehet.

Valamint nemzeti életünk minden terén, a birtok-kategóriáknál is, napjainkban rohamos és óriási át-alakulás észlelhető. A föld tulajdonosokat cserél. Mozgósítása oly rendkívüli, hogy annak a társadalmi erőviszonyok nagy eltolódásaira kell vezetnie rövid idő alatt. Ez a mozgalom már valóságos áramlatokat indított meg, melyek mindent feldönteni készek, de másfelől oly ellentétes áramlatokat is idézett fel, melyek az egészséges haladásra csak oly veszélyesek lehetnek, mint a tapasztalható hanyatt-homlok rohanás a föld atomizálása felé. Ez ellentétes irányzatok között az arany középút kimutatására vezető tanácskozást megindítani minden olyan más tényezőnél, melyek már rendeltetésük és körülményeik folytán a részleges érdekek nyomásának vagy játékának vannak kitéve, alkalmasabb az oly testület, melynek hivatása az elméleti törvényszerűségek, de egyúttal a gyakorlati társadalmi igazságok kikutatása is. Az érdekek megfelelő súlyának kiegyenlítése útján a mai napig elérhető legjobbat akkor lehet legnagyobb valószínűséggel kimutatni, ha az ily tanácskozások légrének főalkat-elemét a nemzeti érdekek iránt való teljes odaadáson kívül a lehető legnagyobb elfogulatlanság jellemzi. Ennek tudatával bírva, a jóakarátú legellentétebb felfogások is bátran szót kérhetnek itt, mert abban egészen nyugodtak lehetnek, hogy tényleg szóhoz is fognak jutni.

És erre az erkölcsi bátorságra valóban szükség is van, mert végre lelkiismeretesen meg kell vizsgálni, hogy mennyire jogosultak azok a panaszok, melyek a birtokpolitikának már legelső mozzanata, a jelen birtokmegosztás ellen mind sűrűbben és határozottabb hangon hallhatók. Ki kell deríteni, hogy azok, vagy az ellenkező nézetek megalkotására a létező segéd-eszközök elegendők-e, vagy ezeket hogyan kellene pótolni? Vajjon a létező birtokpolitikai régibb és

újabb adatokat azok, akik tételeik erősítése végett hivatkoznak rajok, nem ismerik-e alapjában vagy részleteiben félre? Miként kell az idevágó adatokat újabban gyűjteni? És én azt hiszem, hogy a törvényhozás által az imént elhatározott birtokpolitikai statisztikai adatgyűjtésnek és adatfeldolgozásnak csak javára válhat az, ha az eddigiek hiányai, hézagai, bizonyos irányban hibás és elégtelen volta most ki fog derülni. Ismerem az e részben fennforgó vitát. Tudom, hogy az 1895. évi birtokstatisztikának adataiból a hazai birtokmegoszlás ellen és mellett különböző csoportosítással érveket lehet meríteni. Az egyes, önmagukban jogosult álláspontoktól senki sem veheti rossz néven, ha a maguk igazát kívánják belőlük kiolvasni. De viszont az is tény, hogy a nagy egész, az egyetemes nemzeti közérdek szempontjából csak egy igazság létezik, amelyet az egyetlen létező valóság világánál kéli minél jobban kidomborítani. E helyről és a jelen alkalommal, habár nekem is megvan e részben a magam meggyőződése, én arról, hogy a magyarországi birtokmegoszlás általában vagy egyes vidékeken egészséges-e vagy nem, tüzetesen nyilatkozni nem akarok. De egyet, mint megingathatatlan tételt hangsúlyozni kötelességemnek tartok. És ez az, hogy alig van ország, bár ez mindegyiknél kívánatos, ahol az egyes birtokkategóriák egymáshoz való helyes aránya fontosabb lenne, mint nálunk. A nagy- és közép-birtoknak itt mindig igen előkelő, mert nemzetfenntartó szerepe volt a köz- és magánélet terén egyaránt. Bármiként alakuljanak nemzetgazdasági viszonyaink, természetesen bizonyos mértékű módosulással, ez a szerepük ezentúl is meg fog maradni. Ennek miként leendő betöltésétől nem kis részben függ közállapotaink alakulása a jövőben. Nagy ür támadna összes viszonyaink körében, ha a nagybirtok relatíve csak oly mértékben is meggyöngülne,

mint amilyenben hanyatlott a magyar középbirtok ma már mindenki által visszaóhajtott ereje.

A középbirtokos osztály nem kis részben áldozata volt annak a különben kívánatos irányú átalakulásnak, mely a rendi állam- és társadalomból – csak-hogy kissé rohamosan – a mai igen sokban éppen e miatt ki nem elégítő állapotokhoz vezetett. Volt magának is része e bukásban. Nagy érdemei mellett hibái is kétségtelenek. Most azonban nem történeti igazságot akarok szolgáltatni, hanem a helyzet javítása iránt tanácsot adni feladatunk. Azonban annyit máris megállapíthatunk, hogy különösen az a két felső birtokkategória nemcsak a közgazdasági, hanem a társadalmi és politikai tényező jellegével is bír, azok megfelelő erőben való megmaradása, sőt az egyiknek most már erősödése is, nem osztály-, hanem egyetemes közérdek. Hogy ez miként történjék s hogy milyen arányban álljanak a többi, a kis- és törpebirtoki kategóriákhoz, aziránt szétágazók lehetnek a nézetek. Különben a nagyság, mint mindenütt, itt szintén viszonylagos fogalom lévén, a birtokkategóriák már az egyes vidékek termelési, népesedési és forgalmi viszonyaihoz képest is nagyon különféleképp alakulhatnak» E kategóriák között tehát voltaképp országos értékű holdszámszerű határt húzni nem lehet. De az bizonyos, hogy oly elvi különbségek léteznek, melyek szerint a birtokokat, habár vidékenként nem is azonos térmértékkel bíró, oly osztályokba sorakoztatni lehetséges, melyek azután a maguk helyén nagyban és egészben ugyanazon megfelelő rendeltetéssel bírnak. Ki tagadhatná a hazafias, az ingyenes magasabbrendű közszolgálatot teljesíteni és több tekintetben a társadalmi vezetésre hivatott nagybirtokosság hasznos, sőt nélkülözhetetlen voltát egyáltalán a nagyobb nemzetek életküzdelseiben? A földjáradék alapján álló anyagi függetlenség nemcsak az övék,

hanem az ország erkölcsi és szellemi javai közé tartozik, melyre méltán igényt tarthat. A nagybirtok közgazdaságilag is sok előnnyel járhat a közre. Voltaképp minden nagy mezőgazdaságnak a földmívelés egy kísérleti telepének, sokszor laboratóriumának kellene lenni. Annak erdőgazdasági alakja pedig kézzelfogható közhaszonnal jár. A nemzeti érzelmű nagybirtokosság a védbástyák szerepére is hivatva van. Azt értem, ha mindenféle kötelességeire figyelemzetti s azok teljesítése iránt vele szemben garanciákat keres a közvélemény. De az, hogy a nagybirtokot egyszerűen csak azért, mert ilyen, közérdekellenesnek tüntetni fel, úgy hiszem nemcsak előttem, de mindenkire nézve, aki a dolgokat jobban meggondolja, merőben érthetetlen kell hogy legyen. Hogy az ország földterülete azonban ne legyen néhány ezer ember monopóliuma, az természetes követelmény. A kisbirtokok egyeteme legyen a földbirtokok között a határozottan túlnyomó elem. A kisbirtokosság az a reményhorgony", mellyel a mieinkhez hasonló viszonyok közt élő nemzetek létük alapját meg tudják őrizni. Az önmagának elegendő kisbirtokososztály a legterhesebb, úgyszólván organikus képviselője a helyhez kötött honszeretetnek. Nemzetiségünket is a mai kisbirtokosság elődjének, a magyar jobbágyságnak köszönhetjük, mert volt idő, midőn az értelmiség az országban csak ott nem vált idegenné, ahol a jobbágység magyar volt. Azonban nagy és káros túlzás lenne a kisbirtokososztály túltengésének elősegítése is. Magyarország csak mint művelt és folyton haladó állam maradhat fenn. Itt sem egészben, sem részben paraszt republikába való felfogásokkal, vagy azoknak való szolgálattal és hízelgéssel nagyot alkotni, sőt fennmaradni s boldogulni nem lehet. Az a földéhség s annak honorálása, mely mindenkit birtokhoz akarna juttatni, határozottan kóros jelenség. Valamint gyárak,

úgy földek tulajdonához sem lehet minden munkást elősegíteni. A föld alapjában véve nemzeti tulajdon, melynek adott mértékénél fogva folyton becsesebb volta mellett bírása, kezelése és gondozása olyanokra bízandó, akik erre képesek s akiknek létérdeke a magántulajdon révén biztosítékul szolgál a jövő nemzedékek részére való épségben tartása iránt. A termelési tényezők között különben mindenütt nem a föld, nem a tőke, hanem a minél képzetesebb, ügyesebb, okosabb és erkölcsösebb munkáselem a legfontosabb és becsesebb. Ha ez a maga emberségéből szorgalma és takarékosága révén tőkéhez vagy földhöz képes jutni valahol, ott e részben nincs szervi hiba a társadalom keretében. A társadalom senkinek sem köteles ajándékokat, csak a megélhetés és boldogulás feltételeit nyújtani. A gyengébbek és a kisemberek támogatásának is megvan a maga természetes határa, melyen túlmenve, az ily érzelmi túltengés, melynek nyomán sokszor valósággal az erre való körmönfont spekuláció is jár, a köz szempontjából sokszor károsabb, mint az a mérsékelt ridegség, mely az embereket küzdelemre és a saját szerencsájük kovácsolására szorítja. Az utolsó, a legkisebb birtokkategória, a törpebirtok azért már csak ott bír jogosultsággal, ahol a mezőgazdasági munkáselem azon úgy tud megélni, hogy belterjes kerti gazdaságában egész munkaerejét értékesítheti, vagy ahol az oly józan, hogy a saját osztályából annak segélyével magasabb jólétre tud felemelkedni. Különbözik napjainkban ez a legveszélyesebb birtokkategória. Ez természetes is, mert érvényesüléséhez aránylag a legtöbb és legnehezebb feltétel megszerzése szükséges.

Mindennek megfontolása bírta a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet arra, hogy ezt a szaktanácskozmányt a lehető legnagyobb körültekintéssel és a rendelkezésére álló összes erők felhasználásával

kellő hozzákészülés után tartsa meg. Már két évvel ezelőtt külön felolvasásokban ismertette meg a reánk nézve nagyobb fontossággal bíró kisebb és nagyobb államok birtokpolitikai viszonyait és törekvéseit. Ez úton is terjeszteni kívánta az érdeklődő közönség körében azokat az adatokat, melyek másutt az ottani viszonyoknak megfelelő egészségesebb birtokmegosztást s célszerű agrár- és mezőgazdasági politikát megvalósítani alkalmas intézkedésekre és intézményekre vonatkoznak. Távol áll tőle, hogy ez utóbbiak utánzását ajánlja bárkinek. Ennél károsabb eljárás nem lenne képzelhető. Különben is külföldtől a politika egész mezején mást, mint módszert előnyösen nem is tanulhatunk. Senkisémmel menthet fel bennünket a saját fejünkkel való gondolkodás terhes és sikerrel egyedül kecsegtető munkája alól. De bizonyos közös jelenségek az egész világ birtokpolitikai mozgalmainál észlelhetők lévén, azokra itt röviden rámutatni talán nem lesz felesleges. Az első nagy jelenség az, hogy a magántulajdonnal szemben, melyet komolyan sehol sem fenyeget veszély, a földnek közjellege mégis mindinkább kidomborodik újból. A földnek elosztása az egyes kategóriák szerint az egész társadalomnak és annak nyomása következtében az államnak is hovatovább annál nagyobb gondját képezi. Ahol e részben nagy aránytalanságok mutatkoznak, ott még a művelt és szabad országokban is mellőzik a be nem avatkozás elvét és készek oly mélyen nyúlni a szabályozásba, hogy ez a föld magántulajdonjogát nem kis mértékben érinti. Oly elsőrendű nemzeti létkérdéseknél, mint a helyes birtokmegosztás, más elvet, mint a célszerűséget mind kevésbé respektálnak. Ahol azután a részleges érdekek rovására a nagy közérdekhez nem tudnak alkalmazkodói, ott igen veszélyes társadalmi mozgalmak keletkeznek. Ezek figyelemmel kísérése azért az okulás céljából másutt is nagyon szükségesnek mutatkozik.

De egy ország agrárpolitikája sem ítélné meg helyesen az összes ottani közviszonyokból kiszakítva önállóan. Nem is egyetlen módja az agrármozgalmak mérséklésének, mert azzal a célszerű mezőgazdasági politikának, mely a föld okszerűbb kezelésének előmozdítására irányul és a jó közgazdasági politikának legalább is egyenlő jelentősége van. Kiderül az egyesületünk által tartott idevágó felolvasásokból még az is, hogy minden helyes agrárpolitikai lépés nyomában igen jelentékeny siker jár és annak folytán oly szerves gazdasági életműködés indul meg, mely a beavatkozás mechanikus jellegét csakhamar eltörli.

A mezőgazdasági népesség jó erőben és épségben való tartása azonban csak kevés helyen és csupán ott sikerült, ahol az agrárpolitika megfelelő okos szociális politikával párosult.

Eszményi állapotok sehol sincsenek, de a helyzet természetesen jobb ott, ahol az agrárkérdések nemzeti közérdekűségét felfogják és ahol azok az egész nemzet rokonszenvét bírják. Miután ezek a tanulságok a jelen tanácskozások során is hasznunkra válhatnak, azt hiszem, hogy nem helyükön kívül hivatkoztam azokra.

Ily előzményei voltak e szakértekezletnek, melyre külön szintén hosszabb idő óta készültünk. Több ízben újból megállapítottuk annak kérdőpontjait és ezzel a felölelendő adat- és eszmeanyagának keretét. Egyetemes birtokpolitikai ankétról lévén szó, annak több tárgyát kellett megjelölnünk, amelyek köré a rokonkérdéseket csoportosítani kellett. Vissza kellett tekintenünk a múltba is, mivel anélkül a mai helyzetet s annak bajait kellően megítélni nem lehet. Itt azután megint különbséget kellett az ország egyes külön történeti fejlődéssel bíró részei között tenni. Azért vizsgálat tárgyává tesszük a szorosabb értelemben vett Magyarország és a volt erdélyi részek birtokviszonyainak történeti fejlődését is. Ennek kimerítő

előterjesztéséről ez alkalommal persze szó sem lehet, de amit tisztelt előadóink részint irataikban, részint felszólalásaikban nyújtani fognak, mindenesetre becses támpontokat fognak nyújtani a netán felszólaló urak emlékezetére számára. E két tisztelt előadón kívül szerencsések voltunk az agrárpolitika egyes tárgyainak megvilágítására oly szakférfiakat megnyerni, akik széleskörű készülségük, beható speciális tanulmányaik és bő tapasztalataik alapján a magyar birtokviszonyok mai állását, ennek hiányait, hibáit, jó és rossz tulajdonságait képesek híven elénk tüntetni és oly megokolt javaslatokat tenni a nagyobb bajok enyhítésére s a betegségek meggyógyítására, melyek alapján itt haszonnal lehet majd behatóbb eszmecserét folytatni.

Azt hiszem, hogy szakértekezletünk programjából kitévnik, hogy a nagy horderejű és terjedelmű problémák óriási egészében igen tisztelt előadóink mintegy megosztottak. Mindnyájan már régen foglalkoznak előadásaik tárgyaival s így a tényleges állapotok feltüntetésére, valamint azok terápiájának megjelölésére kétségkívül illetékesek.

Azok az adatok, melyeknek alapján nyilatkozni fognak, teljesen megbízhatók, mivel jórészt újabban eszközlött hivatalos gyűjtés eredményei. De sok magánmegfigyelést és tapasztalatot is felhasználtak, ami előadásainknak már mintegy az előzetes ankét jelentőségét adja meg.

Ennek a szaktanácskozmánynak előnye így nem csupán abban áll, hogy a birtokpolitika egészére terjed ki, hogy annak során a vélemények teljesen szabadon nyilvánulhatnak, hanem bizonyára lökést fog adni további eszmecserékre, sőt az adatok és megfigyelések ezentúl sokkal célirányosabb gyűjtésére is, ami amazok alaposságát és így a leszűrődő tanulságok megbízhatóságát csak fokozni lehet alkalmas.

Ezek üdvös befolyását annál inkább remélhetjük, mert a földművelési érdekek leghivatottabb öreinek ígérését bírjuk, hogy a most felgyülemlett adatok rendszeres közzétételének költségei rendelkezésünkre fognak állani. Így lehetővé fog válni, hogy mostani tanácskozásaink maradandó nyomokat hagyjanak^ azért a velünk munkálkodók azzal a megnyugvással működhetnek közre, hogy ebbeli fáradságuk nem vész majd kárba, hanem az benső értéke szerint a köz javára a lehető teljeséggel érvényesülni fog.¹ Ami a tanácskozás rendjét illeti, erre vonatkozólag a következőket van szerencsém, mint az előkészítő bizottság megállapodásait, előterjeszteni:

Az ankét számára a székesfőváros tanácsának szívésségéből e terem munkálkodásunk céljából folyton nyitva lesz. Ezt úgy akarjuk végezni, hogy mindig a napirendre tűzött előadások tartatnának meg és pedig közvetlenül egymás után. Azután a rokontárgyakhoz együttesen, a külön kérdésekhez pedig egymás után történnék a felszólalások. Az előadások lehetőleg tömören, élőszóval mutatandók be s az előadónak elsőízben elhallgatott adatait a zárszóban van még alkalma felhasználni. Mindenkinek csak egyszer és lehetőleg röviden szabad érdemlegesen felszólalni. A felszólaló urak kéretnek, hogy nyilatkozataikat tömör kivonatban nyújtsák be a titkár uraknak, hogy azok a szakértekezletről megjelenendő kiadványban helyet foglalhassanak. Az előadói munkálatok már meg lévén írva, azok egész terjedelmükben belejönnek az emlékkönyvbe, ők bizonyára igen sok fontos és meggondolást érdemlő kérdést fognak felvetni. Mi, akik e szaktanácskozmányt kezdeményeztük és rendeztük, a felkérés alkalmával a hazafias érzelmű,

¹ Az egész anyag 1912-ben így egy 700 lapra terjedő vaskos kötetben az író által szerkesztve tényleg napvilágot látott.

haladni és a létező állapotokat javítani, de nem fenekestül felforgatni akaró kiváló előadó uraknak utasítást természetesen semmiben sem adhattunk. Nekik a nemzeti irányzat által meghatározott kereten belül egészen szabad kezük van. De gondoskodtunk arról, hogy az általuk fejtegetett fontosabb kérdésekhez más oly illetékes hozzáértő férfiak is szólhassanak, akiknek véleményére szintén súlyt fektetünk. Van szerencsém egyesületünk azon óhajának kifejezést adni, hogy becses véleményüket legjobb tudomásukhoz képest minden tartózkodás nélkül méltóztassanak velünk megismertetni.

Ennek az ankétnak súlya csak akkor lesz, ha lelkiismeretes, komoly és szakavatott illetékes férfiak nyíltan, minden leplezés nélkül minél több életrevaló eszmét hoznak felszínre s ha a nemzeti talaj megosztásának és hasznosításának oly elfogadható módzatait mutatják be, melyek alkalmazásával ezt a területet, ahol fajunknak élni, halni kell, annak javára a legjobban és a jövőben a legbiztosabb sikerrel értékesíthetjük.

Az itt előadandó adatok, eszmék, gondolatok, bírálatok és javaslatok általunk már más alkalommal is kipróbált módszerrel dolgozó bizottsághoz fognak utasíttatni, melynek tiszte lesz azokat rendezni, egymással lehetőleg összhangzatba hozni s ezek alapján az itt túlnyomólag nyilvánulandó felfogásnak megfelelően formulázni. Reméljük, hogy ilyformán az az emlékirat, mely azokat tartalmazza, nemcsak a magyar társadalomnak és a gazdaközönségnek általában, ami szintén fontos dolog, hanem a kormánynak és a törvényhozásnak is elhatározásaikhoz e készben biztos támpontokat fog nyújtani. Azonban egy ország birtokpolitikáját sem lehet egyszer s mindenkorra megállapítani, mert az, miként maga a nemzet, folyton változásnak van alávetve. Mi nem

kecsegtethetjük magunkat azzal, hogy a jelennek, annál kevésbé a távol jövőnek minden idevágó problémáját csak elméletileg és javaslatilag is sikerül e szakértekezletünkkel megoldanunk. De azt az egyet én bátor vagyok remélni, hogy az elibénk kerülendő becses anyagot odaadással és kellő hozzákészüléssel tárgyalva, az idevágó főkérdéseket napirenden tarthatjuk mindaddig, amíg azok az illetékes tényezők által nagyban és egészben kielégítő módon meg nem oldatnak, továbbá, hogy az ilyen kérdések kezelésének technikájához becses adalékokkal fogunk járulhatni.

Ebben a reményben a Magyar Társadalomtudományi Egyesület által rendezett első birtokpolitikai szakértekezletet ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

2. A magyar birtokpolitika irányelvei.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1910/11. évi birtokpolitikai szaktanácskozmányainak eredményei.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület az 1910/11. évben birtokpolitikai szaktanácskozmányt tartott. Annak nyolc ülésén igen nagy és becses anyag gyűlemlett fel, amelynek rendezésére az Egyesület választmánya bizottságot küldött ki. E bizottság, amelynek tagjai voltak: Baross János, Bernát István, Börcsök Andor, Gaal Jenő, György Endre, Ivády Béla, Jancsó Benedek, Mattyasovszky Miklós, Sebess Dénes és Timon Ákos, jegyzője pedig ifj. Erődi Béla, e sorok íróját, mint az Egyesület igazgatóját, azzal bízta meg, hogy a szaktanácskozmány határozatait egységes munkálatba foglalja össze. Ez a munkálat a »Magyar birtokpolitika irányelvei« című emlékiratban látott napvilágot.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület birtokpolitikái nagy szaktanácskozmánya 1910. évi november hó 17-én kezdődött és két-háromheti időközben tartott nyolc külön szakértekezletből alakulva, 1911. évi február hó 9-én fejeztetett be. Annak első értekezletén a bevezető-előadás, melyben a ma-

gyár birtokpolitika jelentőségét és e szaktanácskozmány elvi alapjait mutatta be, elnöki megnyitóbeszéd alakjában Gaal Jenő főrendiházi tag és egyesületi igazgató tartotta. Ugyanakkor a magyarországi és az erdélyrészi birtokviszonyok történeti előzményeivel Gárdonyi Albert egyesületi titkár és Jancsó Benedek egyesületi igazgató foglalkoztak. A második ülésen Sebess Dénes királyi ítélőtáblai tanácselnök és Fasching Antal kataszteri főmérnök a telekkönyv és a kataszter reformkérdéseiről tartottak előadásokat, melyeket vita követett. A harmadik ülésen a telepítés és parcellázás kérdései tárgyaltattak Vancsó Gyula jogtudor és Éber Antal bankigazgató előadók bevezetése mellett. A negyedik értekezlet vitáját a tagosítás és közlegelők kérdései képezték Ivády Béla miniszteri titkár és Börcsök Andor törvényszéki bíró előadása alapján. Az ötödik értekezlet tárgya a földtehermentesítéssel foglalkozott Bernát István magyar gazdaszövetségi igazgató és György Endre volt földművelésügyi miniszter előterjesztései alapján. A hatodik értekezleten a gazdasági üzemszervezetről Károly Rezső gazdasági akadémiai igazgató, a mezőgazdasági munkáskérdésről a birtokmegosztással kapcsolatban Buday Barna, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szerkesztőtitkára tartottak előadást és vezették be a vitát. A hetedik értekezlet Mattyasovszky Miklós miniszteri titkár előadása alapján az agrár öröklési jog kérdéseivel foglalkozott. Végre a nyolcadik szakértekezlet tárgyát a kötött birtokok és a hitbizományok kérdései képezték, melyek előadói Baross János országgyűlési képviselő és Lévy Béla ügyvéd voltak. Mindezen kérdések körül beható és teljesen szabad eszmecsere fejlődött ki. Ezek eredményeit a következőkben foglaljuk össze.

A szakértekezlettel gyakorlati célokat kívántunk szolgálni. Ennek a törekvésnek megfelelően, a

hazai birtokviszonyok történeti előzményeinek bemutatásával is leginkább azok fejlődésének tanulságait tartottuk szemünk előtt.¹ Magyarország első európai szellemű szervezkedése idején a Várrendszer domborodott ki, melyben a honvédelmi, közigazgatási és közgazdasági elemek elválaszthatatlan kapcsolatban jelentkeztek. A magyar király, mint a nemzet választottja, annak nevében és mintegy megbízásából uralkodott; ennek folytán kormányzásának szelleme sem válhatott – a nyugati erős befolyások mellett sem – igazán hűbéries szelleművé. Az adományi rendszer és a jobbágyság intézménye sok visszaéléssel jártak, de nagyban és egészben azoknál is mindig a nemzeti gondolat maradt meg mint alapeszme. Egész multunk szentesítette tehát azt a felfogást, mely ma általán az újkoré, t. i., hogy a birtokos birtokának elsősorban nem magán-, nem valamely részleges hatalmi, hanem mindenekfölött nemzeti szempontokat kell szolgálnia. Az egyes jogi és közgazdasági intézmények csupán eszközei ezen elv megvalósításának és így azoknak idő s körülmények szerint természetszerűen változáson kell keresztülmenniök. Ilyen változásokat tényleg folyton tüntettek is fel s bármennyire ragaszkodtak is a régi formákhoz azok magánjogi érdekeltjei, a jelzett főelv időnként felmerülő magasabbrendű következményeinek végre is engedni voltak kénytelenek. A szerzett magánjogok ma is csak ily természetűek. Azok napjainkban is egyre átalakulnak. A jelenleg értékesíthető történeti tanulságokra azonban, nem összesítve itt, hanem – úgy hisszük, a legcélszerűbb módon – az egyes főrészek tárgyalása alkalmával kívánunk mindenkor utalni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy

¹ Lásd a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1910. évi decemberi Száma 890-891. lapjain.

a részben külön fejlődésen átment volt erdélyi részekben ezek a tanulságok is némileg más szabatosítást igényelnek.

Az úgynevezett erdélyi kérdésnek politikai és gazdasági tekintetben egyaránt a Székelyföldön van a súlya. Ez a terület volt mindig az erdélyrészi magyarság méhkasa. A helyes gazdasági politikának oda kell törekedni, hogy ennek a méhkasnak bő és állandó népessége a maga időnként kiszakadó rajait ne küldje se Amerikába, se Romániába, hanem az erdélyi részek geográfiai és mezőgazdasági középpontjába, a Mezősége, amely terület, ha újra benépesedik földművelő magyarokkal, akkor az erdélyi részekben a magyarság számbeli, politikai és gazdasági elsőbbsége örökre biztosítottnak lesz tekinthető.

A Mezőségen eddig teljesített telepítéseknek magyar szempontból igen szép eredménye e területen a magyar elem százalékos szaporodásának alakjában okvetlenül ki fog tűnni az idej népszámlálás adataiból. De azért e telepítési akciótól sem várhatunk teljes sikert mindaddig, míg nem támaszkodhatik, mint biztos alapra, az erdélyrészi birtokviszonyoknak arra a tudományos ismeretére, mely a következőkben, jellemzett és okvetlenül elvégzendő előmunkálatok eredménye fog lenni.

Meg kell vizsgálni, hogy az erdélyi részekben 1723 óta, mióta e hazarész viszonyai nemcsak békésebbek, hanem állandóbb jellegűek is lettek, a magyar, szász és román faj népmozgalmai időnként miként alakultak?

Szükség lenne megállapítani, hogy az egyes népfajok vidékenként való szaporodását, vagy fogyását minő társadalmi, politikai, vallási és gazdasági okok idézték elő? Meg kellene állapítani, hogy mely vidékek voltak kedvezők vagy kedvezőtlenek az egyes fajok szaporodására és vidékenként az erre vonatkozóan észlelt tüneményt miféle okok és tényezők szül-

ték s hogy belőlük a jelenre és jövőre miféle tanulságok és következtetések vonhatók le?

Szükséges volna megállapítani, hogy az 1848-i nagy agrár-reformot megelőzőleg minők voltak Erdélyben a birtokviszonyok, azaz mennyi volt tisztán magyar és mennyi román vágy szász kézben? Ennek megállapítására szolgálhatnak az 1819-i Czirakjana conscriptio és a negyvenes évekbeli úrbéri összeírás.

Megállapítandó lenne, hogy az 1850-1854. években életbeléptetett új birtokrendszer mennyiben változtatta meg 1861-ig az 1848-i birtokállapotot? Ismerni kellene az erdélyrészi birtokok történetét 1861-1867-ig, kapcsolatban az akkori gazdasági és hitelviszonyokkal.

Szükséges volna megcsinálni 1867-1868-ból az egykorú telekkönyvek alapján az erdélyi birtokok statisztikáját, annak kimutatására, hogy mennyi birtok volt akkor magyar, vagy nemzetiségi kézben s e birtokok jelzőlag mennyire voltak terhelve? Tanulmányozni kellene hogy 1867-től az erdélyrészi földbirtok terhe vidékenként miként emelkedik s miként fogy és fejeződik be a középbirtokosság ama romlása, mely már az ötvenes években megkezdődött? Kutatni és megállapítani kellene a nemzetiségi pénzügyi birtokpolitikáját úgy, amint az a magyar kis- és középbirtok megterhelésében nyilvánul.

Ki kellene végül mutatni, hogy 1848-1910-ig miként nőtt időszakonként a román értelmiség és birtokosság száma, párhuzamosan a magyarságéval és a szászságéval, vagy e két utóbbi rovására? Szükséges volna tudni hogy az utolsó 60 év alatt az erdélyrészi kereskedelmi, ipari, közlekedési, mezőgazdasági viszonyok mennyiben voltak hatással az egyes népfajok számbeli és vagyoni megerősödésére vagy hanyatlására?

E kérdések előzetes tisztábazotála a nemzeti birtokpolitika kellő megalapozhatása végett okvetle-

nül szükséges. Magánerő azonban egy ilyen nagy feladat elvégzésére nem vállalkozhat. Ha a magyarság megmentése az erdélyi részekben több akar lenni hangzatos program-tételnél, akkor a kormányzat feladata e nagy tudományos és politikai kérdés megoldását kezdeményezni és lehetővé tenni. Ilyenmű tanulmányok egyébiránt az anyaország sok más részében is nagyon kívánatosak és a legújabbban elhatározott birtokpolitikai statisztikai felvételek után azok sikeresebben is lesznek folytathatók.

Ami már most az egyes érdemleges kérdéseket illeti, hangsúlyoznunk kell, hogy a birtokpolitikának egyik legfőbb intézménye lévén a *telekkönyv*, mindenekelőtt a telekkönyv intézményével kell foglalkoznunk, melynek hatása a földbirtok jogának fejlődésére nagy volt és nagy ma is, de azt nem mondhatni mindenben kedvezőnek. Rá kell mutatnunk arra, hogy a mi jogrendszerünkben a telekkönyvi jogrend túlságosan bomlasztó és individualizáló hatását a magánjog kapcsolatos rendelkezései nem ellensúlyozták. Az angol, német, svájci és osztrák legújabb törvényalkotások befolyásának megfigyelése szembeötlővé teszi azt a tényt, hogy hazánkban az érvényben álló magánjogi szabályok míg egyrészt túlságos mértékben köti le a földbirtok nagy részét, addig másrészt a szabad birtokot valósággal mobilizálják. Igaz ugyan, hogy a kötött birtokrendszer bizonyos üzemállandóságot teremtven, lehetővé teszi az iparszerű, gazdasági üzemet s így fokozhatja a földbirtok produktivitását, ámde éppen ez az üzemállandóság nincsen biztosítva a kisbirtoknál, ellenben túlságos kiterjedésű területegységeket bástyáz körül a nagybirtoknál és pedig célszerűtlen művelési viszonyok között és nem megfelelő területi elhelyezkedés mellett. Számos, az ország minden vidékéről vett példakkal igazolható az az állítás, hogy a 10-20-holdas kisbirtokos legtöbbször

20-30 dűlőben 80-150 birtokrészleten gazdálkodik. És e birtokrészletek forgalma is abnormis. Évenként közel 2,000.000 földbirtokrészlet változtatja gazdáját. A legutóbbi igazságügyminiszteri jelentés szerint egy év alatt 4,555.580 telekkönyvi beadvány érkezett be az illető hivatalokhoz. Ahol a kötött birtokok kiterjedése nagyobb, ott a kisbirtok felaprózása aggasztó mérvet ölt.

Az új rend, amely a régi patrimoniális gazdálkodás minden kötelékét megoldotta és minden kautélát eltüntetett a szabad birtokforgalom elől, idő előtt hozatott be. Ez az új rend a tulajdon szabadságának gazdasági érdekű korlátozásaiban is bajt látott és attól félt, hogy azok a már megszüntetett úrbéri szolgáltatásokhoz vezethetnek. Holott Anglia egész pár év előttig várt a regisztrálás kötelező voltával. És ha a régi Doomesday Book mellett a biztos tulajdon lehetséges volt, lehetett volna nálunk is várni a régi conscriptiók alapján. Számos eset hozható fel, melyekben a telekkönyvi rendszer vitte be a demoralizációt a falvakba, mert tényleg nem létező jogokat védett, a tényleg létezőket pedig lerontotta. Abszurdum is az oly telekkönyv, mely nem szavatol a birtoktestekről.

A betétszerkesztés gyorsabb tempója s így e részben a kataszteri felmérés is elemi szükség; azokon a helyeken azonban, ahol birtokrendezés folyik, főleg az új praktikus törvény uralma alatt, vagy ahol az előfeltételek közül kevés hiányzik, azonnal foganatosítandó. Különben egész telekkönyvi rendszerünk csődjét kellene megállapítanunk. Különös súly tulajdonítandó azoknak az új jogi viszonyoknak, melyek a régi keretből kinőttek. Ilyenek a közös üzemek kérdései. Az erdőtörvény már megküzdött egy irányban ezzel a kérdéssel s azt a végrehajtók dicséretére vált szigorral életbeléptette az erdészet terén, természetesen speciális törvények segítségével. A közös legelőkre

nézve most folyik a gyakorlati keresztülvitel. A régi úrbéres közösségek tulajdonának individualizálása - amely a belügyminisztérium ismert körrendelete óta vígan folyt - a felvidéken nagyon sok község jólétének lesz temetője; s igen helyes, ha most a másik irányban fognak neki vasmarokkal. Félő, hogy hasonló tünetények állanak elő a délvidéki zadrugák individualizálása nyomában is.

Nem helyeselhető a korlátolt tulajdonnak és a bérlő és bérbeadó közti viszonynak irlandi recipe szerint való szabályozása, mert ez megbosszulja magát. Oly bérlőosztályra van szükség, amely ne egyszerű közvetítő legyen a tulajdonos és munkás közt, hanem munkálkodjék maga is. A romániai obste-szövetkezetek rendszere szerint bérlő-kartellek szivattyúzáván ki a tulajdonost és munkást, a törvényhozás szükségesnek találta a hitelszövetkezeti központ támogatása mellett közönséges módon, pl. egyszerű bérleti szerződésre való meghatalmazás alapján, speciális törvényben rendezni az egész jogviszonyt. Nagyon hasonló ehhez a török vakuf-kezelés. Mindezek új formák, melyeket a gyakorlati élet igényel, ha jobban stabilizálni akarjuk nálunk a kisbirtokos-osztályt.

Behatóan foglalkoztunk az új birtokrendezési eljárás kapcsán a betétszerkesztés reformkérdéseivel is, és ki kell emelnünk annak feltűnő hiányait. A betétszerkesztést mindenütt meg kell előznie az új jogszabályok szerint végrehajtandó birtokrendezésnek, mert különben a költséges betétszerkesztési eljárás a rendezetlen, dezolált földbirtokviszonyokat rögzíti meg, melyeket a megejtendő birtokrendezésnek kellene megváltoztatni.

Földbirtok-jogrendszerünk reformalkotásai tehát két irányban kell hogy mozogjanak: a mozgósított és atomizált kisbirtokot stabilizálni, a megmervített latifundiumokat mobilizálni kell: ez a főcél. A magánjogi

ko difikációnál megfontolandó jogalkotások lennének: a dologi elővásárlási jog a tulajdonostársak részére, az épületjog, a parcella-minimum, a járadéktartozás intézménye, a kollektív tulajdon formája a közös erdő- és legelőnél.

Viszont a kötött birtok, illetve a kötött tulajdon erőteljes védelmével szemben a bérleti jog reformja a törvényhozásnak első sürgős feladatai közé tartozik. Csak a bérlet lesz képes a latifundiális üzemeket kis üzemegységekké felbontani. A mai bérleti jog alapelvei, a bérleti jogviszony kötelmi jellege nem kedvez ennek az irányzatnak. Ahogy Angliában megteremtette a kötött birtokrendszer a dologi bérleti jogot (lease hold), hazánkban is, mint Európa másik specifikus nagybirtokrendszerű országában, a bérleti jognak szintén a dologiasítás felé kell fejlődnie. Hosszú bérleti szerződések teszik lehetővé itt is a mezőgazdaság iparos-jellegűvé alakulását. Főleg a bérlőszövetkezetek lesznek képesek a mai káros közvetítő nagybérlői rendszert ellensúlyozni.

A telekkönyvi jogrendszer jelen hatására és a sürgős telekkönyvi reformokra vonatkozó tanácskozásainkból ezek a következtetések folynak: a betétszerkesztési eljárás összhangba hozandó az új birtokrendezési eljárással. A betétszerkesztési eljárás csak ott rendelendő el, ahol az új birtokrendezési eljárás folytán kialakult földbirtokkategóriák képezik a nyilvánántartás tárgyát.

Gondosabban szabályozandó a műszaki nyilvánántartás, ellenben ne képezzék nyilvánántartás tárgyát a művelési új és kataszteri tiszta jövedelem tételei (betét 3-5). A telekkönyvi közhitel (publica fides) megköveteli az állam kártérítési felelősségének szabályozását. A jogváltozások csak formális ügyletek útján legyenek telekkönyvileg is hatályosak (közjegyzői jkényszer). Szabályozandók a tulajdonjog bizonyos

korlátozásai: a dologi elővásárlási jog; a kollektív tulajdon bizonyos állandó alakulatai (közös erdő, legelő); a bérleti és haszonbérleti jog, mint dologi jog. Gondoskodni kell az ingatlan birtok korlátlan feldarabolásának telekkönyvi korlátairól (parcella-minimum).

A telekkönyv és a tényleges állapot közötti folytonos ellentét, ennek következtében a nép idegenkedése e rendszertől, az ügyek és hátralékok nagy száma, a munkálatok tökéletlensége: mind csupán jelenségei az intézmény szervei hibáinak. Földbirtokjogunk erőszakosan megzavart fejlődése, a telekkönyvi intézmény kellő előfeltételek és biztosítékok nélkül történt életbeléptetése s végül magának az intézmény egyes mélyreható rendelkezéseinek végrehajthatatlan volta együttesen okozzák e jelenségeket. A reformok szüksége tehát úgy a magánjogi, mint a szorosabb értelemben vett telekkönyvi jog terén elemi erővel lép fel. Ezek megfelelő sorrendje nélkül a földbirtok természetes evolúciója lehetetlen.

A kataszternek állapota ma egyáltalán nem kielégítő és az úgy magában véve, valamint a telekkönyvvel való összefüggésénél fogva is a birtokviszonyokra nagyon káros hatást gyakorolt. Az ország mintegy 50 millió kataszter-holdnyi területének alig egyharmada tekinthető végérvényesen felmértnek. A hátralevő munkálatok költségeit körülbelül még száz millió koronára lehet becsülni. Az eddigi felmérésekkel szerzett tapasztalatok azonban nagy óvatosságot tesznek szükségessé a jövőben.

A kataszteri felméréseknek az adja meg a gyakorlati fontosságát, hogy törvényeink értelmében csak azokban a községekben készült földadómunkálat és új betétekből álló telekkönyv, melyekre nézve a végleges kataszteri felmérés végrehajtott. A törvényes és logikus sorrend ugyanis az, hogy az egyik évben a határleírás, a másodikban a felmérés, a harmadikban

az új földadókataszter és a negyedikben a telekkönyvi betétszerkesztés veszi kezdetét.

Helyes dolog volt az új telekkönyvek létesítését a megbízható felmérésekhez kötni, de végzetes hibát követett el a törvényhozás, midőn a felmérés végrehajtását tüzetesen nem szabályozta. Így teljesen a kormányok, illetve egyes vezető tisztviselők belátásától függ, hogy mekkora munkaerővel, hol és mikor végeztetik az, amitől azután természetesen függ az új kataszter és az új telekkönyv sorsa is. Volt olyan kormány, mely az egész felmérési ügyet visszafejlesztette. Sok sürgetés folytán újabban a munkaerőt huszonöt százalékkal szaporították, de így is 50-60 esztendőnek kellene eltelni, mire a felmérés és vele az új telekkönyv is elkészülhet. Ily körülmények között az ország területének kétharmad részén a községek zöme csak 25-30, némelyik csak 50 esztendő múlva juthat megbízható telekkönyv birtokába. Csak a véletlennek köszönhetik egyes nagy vidékek, ha azok előnyeit valamivel hamarabb fogják élvezhetni.

Ez tarthatatlan állapot, azért feltétlenül meg kell adni a módját annak, hogy bármely község, ha szükségét érzi s a régi földadó és telekkönyvi munkálatok zavaros volta hivatalosan beigazoltatik, új felmérési munkálatokhoz juthasson. És ez az államháztartás megterhelése nélkül történhet meg. A helyes megoldás készen kínálkozik a magyarországi új birtokrendezési törvényben. Három elvét kellene itt is alkalmazni. Ha a község új felméréstért folyamodik, akkor egy állami bizottság állapítsa meg a helyszínén a munka szükséges vagy szükségtelen voltát. Ha célszerűbbnek mutatkozik a felmérés és új telekkönyvezés előtt a birtokrendezést, a tagosítást fogantatosítani, az említett bizottság a községet az erre vonatkozó kezdeményező lépések megtételére hívna fel. Amennyiben a kataszteri felmérés indokoltnak

ismerhető el, a község a munkát, állami felügyelet alatt, jogosított magán földmérővel eszközöltesse. A felmérés költségeit az állam csak előlegezze és 8-10 év alatt kamatostól a földadó módjára szedje be. Ebből holdanként legföljebb 32 fillér esnék és ez csupán 10 évig terhelné a községet, ami az elérhető óriási előnyökkel szemben számbavehető tehernek nem tekinthető. A költségek alakjában kataszteri holdanként ma is 1½-2 korona ilyen teher hárul rája. Bámulatós, hogy erre az egyszerű megoldásra mindeddig nem is gondoltak. De annak alkalmazása ma sem fölösleges és nem késő, hiszen az ország területének 69%-a még nincsen újólag felmérve.

Egy másik igen sürgős teendő e részben az, hogy azt a mérhetetlenül káros állapotot szüntessük meg, mely az új telekkönyvek alapjául szolgáló telekkönyvtérképek elértéktelenítése folytán áll be. Ma tudniillik a kataszteri felmérés útján keletkezett és nagy gonddal készített térképeket a maga nyilvántartási eljárásával a telekkönyv teljesen tönkreteszi. Pedig oly pontos műszaki alapot a telekkönyv még a haladottabb külföldön sem kap, mint nálunk. Ennek oka, hogy másutt az egész országra kiterjeszkedő munkálat gyors elkészítésére fektetik a súlyt. Ebből persze hátrányok is keletkeznek, mert a térképezésbe hibák is csúsznak be. De a helyesen szervezett telekkönyvi nyilvántartás e hibákat felfedezvén, csakhamar kiküszöböli azokat. Nálunk ellenben a rossz telekkönyvi nyilvántartás a kitűnő mappákat is egészen elrontja és eredeti becsüktől megfosztja, úgy hogy a nyilvántartott telekkönyvi térkép ma értéktelen papírdarabnál alig több. Ezt a bajt a legilletékesebb férfiak nyilvánosan elismerték és vallják most is, de nem segítettek és nem segítenek rája.

A birtokviszonyok ezeknél fogva is ahelyett, hogy tisztulnának, folyton bonyolódnak. E bonyodalmakról

a szakértekezleten hajmeresztő eseteket soroltak fel, melyek nem is képeznek kivételeket. Néhány évtized múlva ennek az eljárásnak a csődje fog szükségképp beállani, mert a rengeteg határperек tömege és a költséges újabb és újabb felmérések kényszerűsége lesz az eredmény.

Oly bajok ezek, melyeket okvetlenül mielőbb orvosolni kell és pedig annál inkább, mivel már harminc évvel azelőtt utasította a képviselőház a kormányt az idevonatkozó törvényjavaslat előterjesztésére. Sajnos azonban, hogy az idevágó törvényes rendelkezésekről illetékes helyen mindeztideig még szó sincsen. Az észszerű birtokpolitika szempontjából igen nagy fontossága van nálunk a *tagosításoknak*. Ezzel a kérdéssel is túlnyomólag gyakorlati szempontból foglalkozott a szakértekezlet.

Rendkívül becses adatok jutottak tudomására, melyek az alább kifejtendők szilárd alapjául szolgáltak, mivel azok teljesen megbízható hivatalos forrásból származnak. Ebben az országban létező mintegy 12.500 községből a most tagosítás alatt levőkkel együtt 3400 község határa van tagosítva, melyek közül 2300 a szorosabb értelemben vett Magyarországra és 1090 a volt erdélyi és kapcsolt részekre (partium) esik. Tehát jóval több mint 9000 község határa még nincsen tagosítva. Azonban a fentemlített birtokösszesítések jelentékeny része is olyan, hogy azok mai értelemben vett tagosításoknak nem tekinthetők, mert inkább csak a rendiségből eredt jogviszonyok megszüntetésére irányult műveleteket képeztek. A valószínű tagosítások keresztülvitele óta is sok birtok-elaprózás történt. Ezeknél fogva mondható, hogy a helyesen megejtendő tagosítások előnyei csaknem az egész országnak javára válnának. A szakértekezlet elé oly részletes meggyőző adatok terjesztettek e részben, melyekből kétségtelenül kiviláglik, hogy az

ország sok vidékén a mezőgazdasági terület felaprózása a törpebirtokok képződését hihetetlen mértékben előmozdította. És ilyen vidékek az ország minden részén bőven fordulnak elő. A néhány holdnyi birtokok is számtalan darabból állanak, melyeken gazdálkodni egyáltalában nem lehet, mert így megközelíthetetlen kis földszalagok keletkeztek, s utakat azokhoz csinálni és fenntartani képtelenség. Hogy lehetne az ily területeken jobb, belterjesebb gazdálkodást folytatni? Pedig az akkora területek csak azzal volnának hasznosíthatók. A gazda rá van utalva, hogy e parányi birtokokat kizsarolja. Mennyi munka-, idő- és erőpazarlással jár azok valamelyes megművelése? Mennyire romlik a sok hercehurcában az igavonó jószág s a csekély értékű és tökélyű felszerelés is. A tagosítási tárgyalások során tót, sőt szász gazdák is őszintén bevallották, hogy több oly kis darab földjük van, amelyet csak két-három évben látnak egyszer, rendszeren nem is munkálják meg azt, mert nem juthatnak hozzá s a sok parcella mellett nem is érnek rá. A számtalan elhanyagolt ilyen piciny birtokrész tehát csak annyi értékkel bír, mintha terméketlen volna. A szorosan vett mezőgazdasági szempontokon kívül nem maradhat figyelmen kívül az sem, hogy egy ilyen eldaraboltaság feltűnő község határában sem a közigazgatás, sem a kataszter és adózás, sem a telekkönyv tekintetében rendezett viszonyokat teremteni nem lehet. Mennyi kihágás és perlekedés kútforrása az ilyen birtokállapot?

Ezek a bajok elsősorban és legérzékenyebben az ország kiscgazda-osztályát sújtják. De amily mértékben sújtják népünket, annyira kiélik földünket is, mely pedig nem a jelen nemzedéké csupán. Két kézzel kell tehát ennek a hajnak eltüntetésére minden kínálkozó alkalmat és minden lehetséges eszközt megragadni. Egyes ritka példák azonban nagyon tanulságosak a tekintetben is, hogy ahol a kisbirtokosság kitartóan

rendes és konzervatív, egy század alatt valóságos paraszthitbizományok fejlődnek ki, melyek mellett nemcsak az illető családok, hanem a közérdek is jól jár. Mutatja ez, hogy a kisbirtokosság jellege és arravalósága minden törvényes rendelkezésnél többet ér a birtokviszonyok konszolidálására nézve. Ilyen példa a szatmármegyei Csanáros község, melyet a múlt század első felében telepítettek és 89 egész telket osztottak ki a lakosságnak, melyekből 83 még ma is a régi tulajdonosok ivadékai kezén épen megvan. Az apa egyik arravaló kedvenc fiának hagyja a kisbirtokot, aki neki vénségére eltartással és testvéreinek némi csekély pénzbeli örökségi kielégítéssel tartozik. A többiek mesterséget vagy mást tanulnak és e községből a környék értelmisége is szépen gyarapodott. Az ily esetek arra a meggyőződésre vezetnek, hogy a kisbirtokosság jellemére való befolyás sem utolsó tényező az egészséges birtokviszonyok teremtésének előmozdítására. A községben emellett jólét keletkezik. Ily község Torontálban Zsombolya is.

De a tagosítás fontossága mellett még egy másik érdekes és nagyon tanulságos tapasztalat is szól. Adatokat bővebben terjesztettek a szakértekezlet elé, melyekből az tűnik ki, hogy a tagosításnál nincs hathatósabb segédeszköz az oly nagy fontossággal bíró közép- és kis középbirtokok keletkezésének előmozdítására. Ez pedig azért vált lehetségessé, mivel ma már sokkal kisebb kikerekített területen lehet okszerű gazdálkodást folytatni, mint azelőtt, és sok irányban ugyanoly szerepre hivatott gazdákat foglalkoztatni, mint amilyent azelőtt a történeti múlttal bírt közép-birtokosság játszott hazánkban. Örvendetes jelenségek bizonyítják ezt nem egy helyen, hanem az ország minden részében. Ahol tagosítást vittek keresztül az újabb időben, ott rendszerint egy-két, de néhol három-négy közép-, illetve kis középbirtok is létesül.

Az említett tagosítások megejtése után még az az örvedetes tapasztalat is megállapított, hogy az így mintegy életrekeltett középirtokok évek során, nem ritkán több nemzedéken át folytatott kirtartó és küzdelmes birtokszerzés eredményei. Múután az ily birtokosoknak legfőbb vágya az anyagi jólét mellett bizonyos pozíciót és tekintélyt is biztosító középirtok elérésére irányult, természetesen, hogy azokban a fenntartásukhoz szükséges erkölcsi erő is megmarad s ugyanazzal a szívóssággal és kirtartással fognak erre törekedni, mint amellyel a szerzés sikerült nekik.

Íme, a közép- és kis középirtokok létesítésének egyik és talán, mert legtermészetesebb, azért a legtöbb kilátással is kecsegtető módja. Ennek igen nagy előnyei vannak azokkal az erőltetett, természetellenes, az állam óriási anyagi erejét igénylő s mégis kétes sikerű módozatokkal szemben, melyek a középirtokok létesítésére nem egy oldalról ajánlatnak. Csak a jelzett két szempont: a hazai föld jelentékeny részének minél teljesebb kihasználása mellett annak lehető épségben való fenntartása, sőt javítása, s a közép- és kis középirtokok keletkezésének előmozdítása elég fontosnak tünteti fel azt a kívánságot, hogy a tagosítás rendkívüli előnyeit minden lehető módon propagáljuk és annak keresztúlvitelét mindenütt, ahol az gazdaságilag célszerű, érélyesen elősegítsük.

De a múltban elkövetett sok hiba után ez nem könnyű feladat. Az állami és vármegyei közigazgatásnak, a gazdatársadalomnak és gazdasági sajtónak össze kell fogniok, ha e téren eredményt akarnak elérni. Népünk köztudatába annyira átment a tagosítástól való félelem, hogy az új tagosítási törvényekben lefektetett garanciák és a tagosítás előnyeiének széleskörű s buzgó hirdetése mellett is évek hosszú sora kell ahhoz, hogy népünk bizalma a tagosítás iránt teljesen megnyerhető legyen. Ily hosszú idő alatt

pedig mérhetetlen károsodás fog bennünket érni. Azért nagyon megfontolandó, hogy nem kellene-e oly törvényt alkotni, melynek alapján a tagosítások végrehajtásának ideje és módja függetleníttetnék az érdekelt birtokosok akaratától, és az bizonyos kautélák mellett hivatalból lenne elrendelhető.

Ehhez persze mindenekelőtt megbízható birtokstatisztika kell. De ha a helyzetet valahol jól ismerik és ahol ennek szüksége fennforog, a jelzett nagy előnyök biztosítása érdekében határozott állami intervenció mutatkozik szükségesnek. Ezenkívül annak a szüksége is fennforog, hogy a tagosítás által elért gazdasági előnyöket valamely módon lehetőleg állandósítsuk. A szerzett bő tapasztalatok szerint főleg a törpebirtokok mennek át a tagosítás után nemsokára megint változáson. Azok még jobban felaprózódnak, ide-oda csatoltatnak s adás-vétel tárgyait igen gyakran képezik.

Erről a káros folyamatról törvényeink eddig nem gondoskodtak, azért múlhatatlanul szükséges, hogy törvényhozásunk akár a birtok-minimum, akár parcella-minimum meghatározására szánja el magát, mert ez intézkedés nélkül a tagosítások előnyei jórészt illuzóriussá fognak válni.

Nagy baj jelen birtokviszonyaink közt a *közlegetők* elégtelensége, de főleg szabályozatlan volta is. A még létezők fenntarthatását is veszélyezteti a jogi bizonytalanság. Jogfejlődésünk e tekintetben sem volt szerencsés, mivel a létező közzgazdasági követelményeknek gyakran nem felelt meg teljesen, sőt azokkal határozott ellentétbe jutott. Látszólag hátralékos felfogás az, hogy az ország jelentékeny nagy részében még mindig csak külterjesen lehet eredménnyel gazdálkodni. De ha a viszonyok tényleg ilyenek, akkor a gazdasági érdek nem igazodik a mai szellemű jogalakuláshoz, hanem annak kell az élet igényei által

megjelölt irányhoz visszatérni és csak később vele együtt emelkedni.

Nálunk sok helyen a közlegelő még olyan követelmény, mellyel a jognak számolni kell. Ez a követelmény akkora elemi erővel lép fel, hogy amit kíván, az szinte parancs, mert minden odamutat, hogy anélkül ebben az országban széleskörű lendületes állattenyésztést egyelőre üzni nem lehet. De roppant területek vüinak hazánkban, melyeket másként, mint közlegelőknek, nem is lehet igazán értékesíteni. Az ily területek hasznosítása pedig attól függ, hogy tulajdonuk a gazdaságilag célszerűen megállapított kényszerű közösségen nyugodjék, ha az nem is egyszerű tulajdonközösség, hanem olyan, mely különleges szabályozást igényel. Ezt, sajnos, hazai jogunk eddig még nem ismerte el.

Törvényhozásunkra azelőtt már régebben az idegen példák és a haladást jelző tetszetős jelszavak nagyobb benyomást tettek, mint saját viszonyaink alapos szemléletének tanulságai. Így már az 1836. évi. VI. és XII. törvénycikkek sem számoltak a létező ebbeli gazdasági helyzettel, midőn a közlegelők felosztását az egyéni tulajdon előnyeire való tekintettel előmozdítani igyekeztek. Ugyanezt tették a jobbágység eltörlése után különben kiváló jogászaink is, akik lángszavakkal keltek ki a közlegelők állítólagos hátrányai ellen. Ez a szellem hatja át még az 187L évi LIII. törvénycikket is. Később az 1880. évi XLV» és az 1894. évi XII. törvénycikkek a közlegelők felosztását nehezítették, de idevágó rendelkezéseik nem bizonyultak elég hathatósaknak. A közlegelőket azután is derüre-borúra osztották fel országszerte.

Azonban, dacára a csaknem egyszázados elhanyagoltásnak, sőt a törvényekben foglalt káros biztatásnak, megállapítható az a bámulatos tény, hogy ha nem is elegendő, de még mindig igen nagy, mintegy

4-5 millió kataszteri holdra terjedő közlegelőink vannak. Ennek örvendetes okát elsősorban itt is népünk egészséges gondolkozásmódjában kell találnunk, mely a vele való helytelen elbánással mintegy dacolva, a törvényhozásnál jobban fogta fel a maga gazdasági életszükségleteit. Nem engedett mindenütt a kísértésnek, mely a törvény állítólag haladást jelző rendelkezéseiben nyilvánult, és így megelőzte azokat a bölcs törvényhozókat, akik végre belátván, hogy mire van szükség, az 1908. évi VII. és 1908. évi XXXIX. törvénycikkekben megteremtették azt az alapot, melyen a létező közlegelőket az enyészettől megmenthetjük, sőt amely bizonyos feltételek mellett újak létesítésére is módot nyújt. Volt is annak több helyen és pedig oly sikere, mely biztatást foglal magában a jövőre nézve. De csak egy feltétel alatt, akkor tudniillik, ha az idézett törvényekben foglalt rendelkezéseknél a mai jogi állapotnak egy igen nagy hézaga kipótoltatik. Enélkül a szépen megindult javulás csakhamar megszűnik és az ellenkező irányú fejlődés fog megindulni. Ennek elmulasztása esetén nagyban és egészben nem segít rajtunk az sem, hogy az 1908. évi XLIII. törvénycikk 3. §-a arra is felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy az állattenyésztés fejlesztése érdekében közlegelők létesítésének elősegítése céljából évenként jelentékenyebb összegeket vegyen fel az állam költségvetésébe.

Nem lenne másként javulásra kilátás, mert a jelzett hézag oly jelentékeny, hogy már állattenyésztésünk bajainak egyik főokát képezi. Ez abban áll, hogy a közlegelőkben részes birtokosok összessége nincsen célszerűen szervezve és a kívánalmaknak megfelelő különleges jogi intézmény nem alakulhatott ki. Ennek lehet tulajdonítani, hogy sok helyen, ahol egyébként a boldogulás minden más feltétele megvan, a közlegelők elpusztulnak, kopárrá lesznek, vagy bokrokkal

sűrűsödnek be. Ez szélteben látható csaknem az egész országban.

A jobbágyság idejében ilyen külön szervezetre nem volt szükség, mert a közös birtokosok, illetve törvény által biztosított haszonélvezők összesége azonos volt a jobbágyközséggel; később azonban az ily közösségekben lévő részesek megfelelő szervezet nélkül maradtak, mert a községekbe bevándorolt idegen illetőségűek, vagy a közösségekben nem részes korábbi lakosok utódai a részesek utódaival szemben nagyon megszorodtak. Ekkor a község mint jogi személy nagyrészt más elemekből alakult, mint a közlegelői érdekesség. Ennek következményei azután igen károsak, mert a külön szervezkedésnek elmaradása leírhatatlan zavarok forrásává lett.

Később, midőn ennek a közösségnek, melynek még erdei és más birtokai is voltak, ezekre vonatkozó jogai részletes szabályozást nyertek, a bonyodalmak még jobban szaporodtak és a jogbizonytalanság teljessé vált. Szerfölött ingadozó judikatúra keletkezett, s a legellentéteesebb ítélkezés az érdekelteket annyira elkeserítette, vagy legalább elkedvetlenítette, hogy a köztulajdonnal nem törődött senki sem és így annak célszerű felhasználása lehetetlenné vált. A volt úrbéres jogi személyiségét az ítélkező és rendelkező hatóságok majd elismerik, majd nem. Ez utóbbi esetben valamely jogi cselekményhez minden egyes részes félnek hozzá kell járulni, sőt a jogügyleteket a gyámoltak és gondnokoltak nevében még a gyámhatóságoknak is jóvá kell hagyni. Így azután semmiféle hasznos, sőt multhatatlan jogi lépést sem lehet megtenni. Joggyakorlatunkat még ingadozóbbá teszi a közösségnek mai telekkönyvezési rendszere, illetve a telekkönyvezéseknél észlelhető visszásságok sokasága. Ezek szaktanácskozásaink során igen tüzetesen és alaposan állapították meg. De általában ismét konstatáltattak,

hogy nálunk a telekkönyv messze mögötte marad a valóságnak. Ennek folytán a jogosultak háta mögött a közösségekről olyan egyének is rendelkezhetnek, akik csupán alaki jogosultsággal bírnak.

E bajokon, amennyire csak lehet, a szabályozások kiegészítése útján maguk az érdekeltek igyekeznek segíteni és jogi személyiségüket azokban valahogy ki akarják domborítani. De az így létrejött szervezeteket a létező tételes jog szerint nem mindig lehet elismerni, ami azután nagy baj az illetőkre és káros az állam tekintélyére nézve is, mely ilyen állapotokat megtűr. Világosan következik ebből, hogy a közlegelői közösségeket mielőbb megfelelő szervezettel kell ellátni és pedig úgy, hogy e szabályozás a közösségnek természetes rendeltetésének, a nép gazdálkodása kívánalmainak és a nagy szociális érdekeknek megfeleljen. Azonban a depekoráció nálunk nem olyan végleg bebizonyított tény, mint némelyek állítják. A marhaállomány száma gyorsan változik s ami ma igaz, egy félév múlva már nem áll. Amellett, hogy az összeírás némely hiányai is általán ismeretesek, rá kell mutatni arra, hogy a marhaállomány faji, nemi és honi különbözőségei döntő fontosságúak annál. Ezeknél fogva egyes számtételekből nem lehet következtetéseket biztosan levonni.

De az tény, hogy e részben az egyéni tulajdon favorizálásával túlgyorsan haladtunk. A viszonyok a közös birtokok individualizálását teljesen csak ott igazolják, hol a belterjes kultúra azt kihasználni képes. Ahol a kisbirtokos is erdőn vagy mesterséges réten tartja marháját, amint Angliában, vagy Hollandiában és Dániában lehet, ott közgazdaságilag előnyös a magánkezelés; ámbár még ott is megvan a szociális veszedelem. A legszélesebb rétegnek, a legszegényebb osztálynak nyitva kell tartani az emelkedés útját, a közlegelőt, ahol aprómarhát, kecskét, sertést, majd

borjút nevelhet. Ezt a lehetőséget a teljes magántulajdon elzárja. Ez magyarázza meg az inclosure actok ellen való nagy agitációt még Angliában is; hát még nálunk, ahol közgazdaságilag is igen sok esetben jobb a közös kezelés, nemcsak szociális szempontból. A mai viszonyok közt világos a tennivaló. Törvényhozásunk érti is már ezt. Nemcsak gondolkodik a közlegelők fenntartásáról az új birtokrendezési törvény, de erdőtörvényeink pozitív irányban is megkezdték a részleges visszaközösítés politikáját. És pedig nagy sikerrel.

A főbaj azonban a közös területek kezelésének gyakorlatilag teljesen szabályozatlan volta. Az erdő- s még inkább a legelőjogok valóságos uzorás módon használatnak ki. Egyesek kiszivattyúzzák a szegényebeket s a közlegelő rémítően elhanyagoltatik. Itt is alaposan segíteni kell a dolgon, ha javulást akarunk. A legelők csak szigorú ellenőrzés mellett kezelhetők haszonnal. Így azonban a szociális haszon mellett meg lesz a közgazdasági is.

A hazai tényleges viszonyok közt tehát nem elég a további individualizálás meggátlása vagy megnehezítése. Szükséges azonkívül a közös használat alapos rendezése jogilag is (pl. a mai telekkönyvezési eljárás szerint lehetetlen a közös területek elkülönített telekkönyvezése mellett a meliorációhoz szükséges hitel igénybevétele), főleg azonban a használat gazdaságosságának biztosítása céljából.

Nagy súlyt kell vetnünk a szociális szempontra is. Főleg ugyanis a szegényebb földművelő elemek szenvednek a mai szabálytalanság következtében. Ez rájuk nézve roppant csapás, mert lehetetlenné teszi, hogy házi állatot tartsanak és azokkal a mai nehéz viszonyok közt és az iszonyú drágaság mellett megélhessenek. Ezt a szociális nagy érdeket nem kisebb ember, mint gróf Tisza István már 1892-ben meglátta, mert azon évnek június 24-én tartott képviselőházi

beszédében mondotta, hogy a közlegelők nemcsak a közbirtokosoknak képezik tulajdonát, hanem azokban azt a mélyebb alap gondolatot látja, hogy a kevésbé vagyonos elemeknek mód nyújtassék oly állattenyésztés folytatására, mely a háztartás körül szükséges.

Akkor és később is a kormány Ígéretet tett, hogy e kérdés törvényhatósági úton rendeztetni fog. De ez a mai napig sem foglalkozott vele, pedig a húsdrágaság enyhítésére a legtermészetesebb s minden tekintetben a leghelyesebb és legmaradandóbb orvosszert alkalmazná vele. Ennek nyomán sok más szociális érdeket is szolgálna. A falusi népnek városokba és a külföldre való özönlése, ennek következtében a vidéken a munkáskezek meggyérülése összefüggnek a vidéken való megélhetés nehézségeivel. Az állattartás lehetőségének minden áron való fokozása oly probléma, mellyel elég behatóan és elég odaadással foglalkozni nem lehet. Számptalan példa van arra, hogy még a régi uradalmi cselédség is megváltik különben kedvelt és megszokott szolgálatától, ha az állattartást megvonják tőle, mert a mezei munkás, a cseléd, nap-szamos s a törpebirtokos csak állattenyésztés esetén tud valamicskét félre is tenni. Hogy, ami ennek előmozdítására szolgál, általános hatásánál fogva elsőrendű, fontossággal bír, azt itt fejtegetni nem szükséges. De tanácskozásunk eredményei közt erre kötelesek vagyunk nyomatékkal utalni, mert miként gróf Tisza István említett beszédében mondotta: »Kevés oly dolgot tehetni az országban, amely a magyar nép szívének és viszonyainak annyira érdekében fekdünnék, mint az; s kevés oly dolgot tehet törvényhozás és kormány, melyért az ország lakosainak százezrei oly hálásan fognák áldani«.

Elválaszthatatlan kapcsolatban, jelentkezik a birtokpolitikával a földbirtoknak; de különösen a kis-

birtokoknak *adósságokkal való túlterheltsége*. Az azokon nyugvó terhek csökkentése egyik elsőrangú fontossággal bíró kérdése a magyar közéletnek. Magyarországon ezidőszert legalább négy milliárd koronára lehet számítani az ily terheket. Igaz, hogy másutt is jelentékeny a föld eladósodása s az a legszorgalmasabb és legjózanabb népességű országokban szintén oly probléma, melynek megoldásával a legilletékesebb tényezők kénytelenek ma is behatóan foglalkozni. Nem lehet tehát alaposan állítani azt, hogy ez csak a mi gazdaközösségünk könnyelműségének következménye. Van ebben is bizonyos fokig igazság, de ezzel a váddal nem lehet megokolni azt a jelenséget, mely még oly nemzeteknél is mutatkozik, melyek munka és takarékosság tekintetében a világ első népei.

A föld eladósodása nálunk akkor indult meg, midőn annak általános lekötöttsége és törvényes védelme megszűnt. Okai olyanok, melyeket részben ki lehetett volna kerülni, részben nem. Az életviszonyok és gazdálkodás változása azonban oly rohamosan állott be, hogy a gazdák önhibájából keletkezett eladósodás is megmagyarázható. Sok baj is érte a gazdát és a magyar gazdaságot egyaránt. A megfelelő hitelintézményekhez későn jutott.

Van valami értéke annak is, ha a baj keletkezésének okait megállapítjuk, de ezzel rajta még korántsem segíthetünk. Azzal sem, ha annak megszűntét csupán a természetes fejlődés jótékony, gyógyító hatásától várjuk. Az tehát kétségtelen, hogy valamit tenni kell. A legtöbben itt mindjárt az állam segítő akciójára és áldozatkészségére gondolnak. De ennek is vannak határai, melyeket elsősorban anyagi erejének korlátolt volta, továbbá a célszerűség szabnak meg.

Az állam nincs abban a helyzetben, hogy az eladósodott, különösen a kisbirtokosok tömegével szemben a megfelelő becslést és ellenőrzést gyakorolhassa.

És az állami pénzügyek kezelésénél is meg kell nyilatkozni a társadalmi lelkiismeretnek, mely az adózóknak a segítettőknél is szegényebb kategóriáit sem téveszt heti szeméi elől. Az utolsó tíz év alatt egyébiránt a tőke hazánkban annyira megszorodott, hogy a földbirtok adóssági terheinek megkönnyebbitésére irányuló akcióban az államéra ma már nem úgy van szükség, hogy ő maga adja, avagy csak biztosítsa is a régi súlyos terhek konvertálásához szükséges összegeket, hanem csupán erkölcsi támogatása és irányítása kívánható meg. A nagy és komoly veszedelem e részben már nem az, hogy nincs tőke vagy nincs befektetési alkalom, hanem az, hogy a kettő a pénzüpiaci szervezkedés alakulatai, vagy a megfelelő szervezet hiánya folytán el van zárva egymástól.

Az alkalom az olcsóbb és nyugodtabban élvezhető tőke elhelyezésére megvan a földbirtoknál. Annak terhe is rohamosan emelkedik. Az utolsó évben 1200 millió új teherkeletkezéssel szemben 488 millió volt a törlesztés; az adósság szaporodása tehát egy év alatt több 700 milliónál, ami a jövő kilátásait nagyon sötét színben tünteti fel. Ez annál inkább áll, mivel az említett évben 850 millió oly teher kebelezetett be, melynek kamatterhe 6%-os és annál nagyobb volt és e tehernek legnagyobb része a kisbirtokokra nehezedt. A szakértekezetünkön felhozott adatok a tévedés minden lehetőségét kizárják és teljesen megbízható forrásból származnak. Felhozattak ott mindazon mozzanatok, melyek e sötét kép árnyalását enyhíteni, de viszont minden illúziótól is megóvni alkalmasak.

Hitelintézetünk gombamódra, de sokszor a mérges gomba módjára szaporodnak. De az eladósodás nemcsak ezért és nemcsak a birtok értékemelkedése árnyában halad előre. Ennek száz és száz más oka is van, melyek közt a csak apró földszalagokkal rendelkező törpebirtokosság tehetetlensége is szerepel. Ez megint

a minimum megállapításának már Széchenyi által fölvetett kérdését hozza szőnyegre. Az egyenlő osztály mellett a kisbirtokos minden leszármazója igen gyakran tönkremegy. Számptalan esetben a kisbirtokos nem menekülhet az adósságcsinálástól. Németországban illetékes szakférfiak nyilatkozata szerint a kisbirtokosság eladósodásának főokai a könnyelmű gazdálkodás, az örökösödési tétélek átvállalása, és a könnyelmű birtokvásárlás. A dolog nálunk is ilyenformán áll. Ez utóbbi a kisbirtokosság földhétségében gyökerezik, mely talán sehol sincs annyira kifejlődve, mint hazánkban. A hozadékmal semmi arányban sem álló földárak világos bizonyítékai ez állításnak. A mai drága gazdálkodás és főleg a magas munkabérek mellett az így befektetett tőkék nem kamatozhatnak eléggé. A pénzüntézetek nagy része még táplálja az előbb említett áramlatot. Nemcsak a már megvett földekre ad azok benső értékével nem igazolható hitelt, hanem sok pénzüntézet az ily műveletek nyereségre való folytatását is fölvette üzletágai közé, sőt egyes intézetek csak azokkal foglalkoznak. Ha ennyi kísértésnek van a szegény kisbirtokos kitéve, lehet-e a könnyelmű földvétele minden káros következményeit igazságosan csak neki beszámítani? Az életmód és a gazdálkodás függ egyedül a tulajdonostól. Es tagadhatatlan, hogy különösen középbirtokososztályunkban a pénzzel való bánásban való tapasztalatlansággal párosulva, nemcsak korábban, hanem újabban is nagy pusztítást visz végbe a könnyelműség. E kétségtelen tény mentésére is lehet bizonyos érveket felhozni, de maga a tény azért nem kevésbbé szomorú úgy faji, mint politikai szempontból.

A kisbirtokos-osztálynál kisebb volt az elbukottak arányszáma. Annak a viszonyok alakulása gyakran javára is vált és még inkább használhatott volna neki, ha gyengébb elemei korábban részesültek volna gondozásban. De segíteni egész a legújabb ideig nem is

próbált senki sem rajtuk. Persze fajunk bajainak és szerencsétlenségeinek túlnyomó része általában abból ered, hogy nem tud elég jól számítani. Azonban ennek megállapításánál sokkal nehezebb a túladosodottság problémájának, mely erősen kopogtat ajtónkon, ki-elégítő megoldása. A kérdés azért nem egyszerű, mert sok elemből szövődött össze. Nemcsak a kisbirtokos a hibás, hanem a viszonyok is, de nagy baj az is, hogy deposszedálására sokan leselkednek.

E tekintetben elég csupán a nemzetiségi bankok céltudatos működésére és az uzsora kajánságaira utalni. Földéhségére spekulálva, a jóhiszemű kisgazdát mindenféle, neki pillanatnyilag kedves módon behálózák és azután, ha nem tud menekülni a kelepceből, megfojtják. A hitelnyújtó már az első alkalommal hallja a dobpergést, melynek hangja adósának kisebb-nagyobb birtokát az ő kezébe juttatja. Az a tünemény általában, hogy minő ellentét van az eladosodottság fejlődése és a pénzintézetek gyarapodása közt, a helyzetre nézve nagyon jellemző. Ha valahol megáll a szocialisták különben túlzott, vagy teljesen hamis fölfogása, hogy van kiszipolyozó és kiszipolyozott osztály, akkor itt csakugyan igazuk van.

Részletesen kifejtetett elfogulatlan, tekintélyes férfiak által, hogy a tőke és a munka e téren miként kerültek oly ellentétbe, melyet valahogy eltüntetni és a köztük tátongó űrt valamiképp áthidalni szükséges. Nem a termelési tényezők álláspontjai jogosultságának tagadása e tény megállapítása, csak annak konstataciója, hogy a humánus elem a modern pénzgazdasági szervezetből teljesen ki van küszöbölve. Az a gondolat, hogy a kölcsönadó és kölcsönvevő érintkezésében az emberi mozzanat újra életre ébresztessék, a legújabbkori szociális politikának egyik legbecsesebb virága. Olyan közel kell hozni a tőkét a munkához, a kölcsönadót a termelő adóshoz, amennyire csak lehet. A tőke

termékenyítse meg a munkát és kapja meg érte jutalmát; de egyúttal legyen érdeke is abban, amiből ez neki kijár. Ez a gondolat vezette egyik legkitűnőbb szakértőnkét akkor, midőn felelős vezető állásában működésének rövid ideje alatt, mint a szakértekezleten maga mondotta, az erre irányuló akciót megindította. Az ő terve abban állott, hogy a kisbirtok értékének 50%-áig a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete adjon rendes törlesztéses kölcsönt, az Országos Központi Hitelszövetkezet a maga helyi szövetkezeteivel pedig további 25%-kal 75%-ig egészítse ki azt. A két kölcsön együtt, készpénzre átszámítva, ötvenéves alapon 57%-ba kerülne. A beszédéseket a helyi szövetkezet eszközölné, amely folytonos jóindulatú ellenőrzés alatt tartaná az adóst. Az utóbbi momentum különösen ajánlatossá teszi ez eljárást.

A falusi szövetkezetek közérdekű volta most már az érdekeltek előtt is nyilvánvaló. Ma 2000 ilyen szövetkezet létezik az országban és 130 millió koronányi saját vagyonuk van. Az adósok ellenőrzése és azoknak adósságaiból való kijuttatása lévén főcéljuk, megbízható eszközei a kisgazdának arra, hogy a hínárból meneküljön. Ezek bekapcsolásával a mentési akcióba oly lépcsőt adhatunk az elmerülni kezdő kezébe, amely erős kézzel tartatván fenn, bizalmon alapulván alant, fölfelé segítené a mélységbe esetteket.

Erre a javaslatra azok a tanulmányai vezették annak tekintélyes értelmi szerzőjét, melyeket a nemzetiségi pénzügyintézetek céltudatos hódító hadjárata körül folytatott. Az eljárás, melyet rendszeresen a szebeni Albina alkalmazott először s annak vezetése alatt majd minden a Solidaritatea nevű oláh bankszövetség kötelékébe tartozó intézet folytat, a jelzálogi kölcsönön túl bekebelezett váltókölcsön nyújtásán alapszik. A kettőn felül már nincs hitel, tehát az adós kiszabadítása, ha a hitelezők nem akarják, lehetetlen.

Ha terheit nem fizeti, ami az ottani magas kamatláb mellett szükségképp bekövetkezik, a deposszedálás automaticæ áll be. Neki alkalmatlan, de a banknak alkalmas pillanatban megroppan a hitel és beáll a birtokcsere egészen úgy, ahogy a bank akarja.

És ez a jórészt politikai spekuláció, sajnos, fényesen bevált. Követőkre talált a nemzetiségi pénzügyek körén kívül is. Minden vidéken számosan vannak már az ily módon birtokaikból kiinrikált volt kisgazdák és oda minden tőke nélkül bejutott modern jövévények. Ha van valami, ami az ily áramlatoknak még képes útját állani, az nem lehet más, mint a tőkének és adósnak együttműködése a birtokok megtarthatásának és tehermentesítésének céljából.

Az ezirányú társulásra több elsőrangú hitelintézet mutatott annak idején hajlandóságot. Ennek az akciónak folytatása és kiterjesztése az egyedüli természetes és szerves mód a túladósodottság enyhülésére. Az teljesen szabad cselekvéséből áll a hitelt nyújtó és a hitelt élvező részéről egyaránt. Az ily kapcsolat természetes is. Ez a csere a hitelt nyújtó tényezőkben csupán azt jelentené, hogy közönyös, sőt a leggyakrabban ellenséges indulatú hitelező helyett feltétlenül jóindulatú és kipróbált, bizalmas barátot adnánk társul a nekünk oly becses és hozzánk oly közelálló hitelt kérőknek.

Ezzel, ha nagyobb segítségre van szükség, össze lehetne kötni, de ezt már csak erőteljesebb támogatás nyújtása mellett, az életbiztosítást is. Ez eszmének is van becsé e téren, de most annak fejtegetésével nem akarjuk a fölvetett alapeszmétől elterelni a figyelmet, sem a gazdáit, az ú. n. agrikol, vagyis ingó jelzáloghitel újabban igen bőven és alaposan, leginkább a IX. országos gazdakongresszuson megvitatott reformjával sem akarunk behatóbban foglalkozni. A közraktárak szélesebbkörű működésével kiépítendő kapcsolatos hitel-

nyújtást is, mint a mentésnek egyik nagyon figyelemreméltó segédeszközét, csak megemlítjük.

Itt azonban a fősúlyt a már említett gondolatra fektetjük. Az egész ország be van már hitelszövetkezetekkel hálózva, oly intézetekkel, melyek nem a kamatjövedelem állandó emelésére, vagy tőkegyűjtésre törek-szenek. A náluk alkalmazott kölcsönös szavatosság és a tagoknak egymást teljes ismerése a képzelhető leg-hatékonyabb eszközök arra, hogy az adósság mihama-rább leendő visszafizetését előmozdítsák. A társadalmi érintkezés *douce violence*-a is igen hatékony segéd-eszköz e célra. Ha ezeket teljesen ki tudjuk használni, félig már nyert ügyünk van.

Az állam segítő keze sem nélkülözhető teljesen. Ez a segítség azonban a telekkönyvi és kataszteri iratok díj- és bélyegmentes kiállításán s a bekeblzési és köt-vényi bélyeg elengedésén kívül csak az ide elhelyez-hető alapok és alapítványok biztos hasznosításában álló jóakarat alakjában szükséges. Ily szerény, anyagi áldozatba nem is kerülő támogatás elegendő lenne, ha az állam hathatós erkölcsi támogatására számítani lehetne. Tehát az államnak ezirányú beavatkozása korántsem menne túl a megengedhető mértéken.

A mi kisbirtokosságunk ellen több oldalon kelet-kezett ellenséges összejátszás nemcsak reá, de vele együtt mindnyájunkra nézve is végzetes lehet. A kö-nyörtelen antiszociális és tisztán bankszerű kezeléssel azt az összejátszást nem bonthatjuk meg. A mi népünk mostani szellemi és értelmi állapotában alig van más menekülés, mint a kölcsönadónak és köles önve vőnek az a szövetkezése, mely legszembeszökőbb módon falusi szövetkezeteinkben működik. Ennek erejét kell – úgyszólván karjának megtoldásával – kiegészíteni, hogy hatása még áldásosabb legyen.

A birtokpolitika és népesedési politika is szorosan összefüggenek egymással. Aki az egyikkel foglalkozik,

annak lehetetlen mellőzni a másodikat. Minduntalan felhangzik országszerte az a kívánság, hogy úgy a kivándorlás, valamint az egy- vagy két-gyermekrendszer korlátozása érdekében minél több embernek földet kell adni, mely a nagyon is mozgékonyakká vált népelemeket megkötni és a természetes népszaporulatot idehaza igényeinek és hajlamainak megfelelő kereset-
hez juttatni alkalmas.

Vizsgálódásaink során e részben a következő eredményre jutottunk. A kivándorlás megakadályozása és csökkentése érdekében eddig hozott áldozataink nem jártak a kívánt sikerrel, habár a törvényhozás és kormányzat terén a szociális alkotásoknak hosszú sora indult meg. A mezei munkások jogviszonyai az egész vonalon rendeztettek. A munkásbiztosítás lehetőségét a mezőgazdasági és az ipari téren megadtuk. Szerveztük a munkásközvetítést. A különböző, nagyobb mértékben sújtott vidékeken erélyes segítő akció folytattatik. A mezei munkások javára is szolgáló szociális szellemű törvények hozatala mellett dolgozott a társadalom is. Csak az utolsó tíz év alatt – amint említettük körülbelül 2000 hasznos szövetkezet alakult és a kisemberért lelkesedni, érte áldozni divattá lett. A nyomor régi rémei csakhamar tünedezni is kezdtek: a jobbágyi alázatosság önérzetté alakult át. De a kivándorlás egész a legújabb ideig nem csökkent, sőt még fokozódását sem tudtuk megakadályozni. Ha a nyomor lett volna a kivándorlás főoka, akkor annak tetemes enyhülésével legalább csendesednie kellett volna. Ehelyett azt vagyunk kénytelenek megállapítani, hogy azzal a vonzóerővel szemben, melyet Amerika – nem a megélhetés, de a vagyonszerzés lehetőségével – gyakorol munkásainkra, a gazdasági és társadalmi viszonyainkban beállott javulás úgyszólván elenyészik.

Hiteles és részletes adatokkal bizonyítható be, hogy nálunk a mezei munkás kereseti viszonyai tete-

mesén javultak. Ez adatokból azonban, ha a kivándorlásra vonatkozólag összehasonlítjuk, csak azt lehet kivenni, hogy a mezőgazdasági napszámberék emelkedésével, az amerikai ipari válság folytán kivételes hatás alatt állott 1908. évtől eltekintve, lépést tartott az Amerikába való kivándorlás fokozódása is. Ez azt bizonyítja, hogy a szóbanlevő kivándorlás dagálya és apálya elsősorban már nem a hazai gazdasági viszonyaink alakulásától függ. Ezt állíthatjuk, ha látjuk, hogy míg a munkabér 50%-kal emelkedett, addig a kivándorlás is 42%-kal nagyobb lett.

Ebből azonban nem következik, hogy a mezei munkások sorsának javítására mégis ne követtessék el minden lehető és hogy a munkásokat, akik a kivándorlók nagyobb részét képezik, itthon tartani s hajlamaiknak és vágyaiknak lehetőleg megfelelő keresettel ellátni ne igyekezzünk. Általán elismert követelmény, hogy evégből fokoznunk kell a munka termelőképességét s társadalmi értékét és tágítanunk kell a munkatereket. De a tekintetben már eltérnek a vélemények, hogy mindez miként történjék.

Vajjon áll-e, hogy az a kisgazdasági üzemeknek főleg olynemű szaporítása által érhető el, mely a munkásoknak tulajdon földet juttat, vagy pedig elegendő, sőt sokkal célszerűbb, ha a mezei munkások minél nagyobb számát, illetve közülök az arravalókat a saját számlájukra való földműveléshez segítjük mindenféle reájuk nézve előnyös kisbérletek útján? A szakértekezleten felmerült adatok és eszmecserék alapján a vélemények nyomatékos túlnyomósága ez utóbbi fel fogás mellett volt.

A jelzett adatokból kiderül, hogy egy 8-10 holdas kisbirtokos családjával együtt nem tud annyit keresni saját földjének megművelése útján a mai drága termelési viszonyok és súlyos adóteher mellett, mint egy épp olyan nagy munkáscsalád. Ez t. i. sok oly tehertől mentes.

ami a másikat nyomja és keresete is van oly biztos, ha nem biztosabb, mint a kevés tőkével dolgozó és ezért kertészetiileg belterjesen s okszerűen nem gazdálkodó kisbirtokos jövedelme.

A magyarországi mezőgazdasági munkabérek ezidőszert elérték a kis parasztgazdaságokban alkalmazott munka termelőképességét, tehát, ha a munkás kis- vagy törpebirtokos lesz, ezzel munkájának hozadéka nem emelkedik. Ha azonban a munkásnak még tőkéje és szakismerete is van, ha tehát az átlagos földművelésnél jobbat folytathat, akkor valószínűleg vállalkozói nyeresége is lesz. De aránylag hány mezei munkás rendelkezik nagyobb mértékben e két tényezővel? És hány olyan erős van köztük, hogy a már kifejlődött hitelszervezet támogatása mellett is mint kisbirtokos megállhasson a maga lábán? Arról tehát alig lehet komolyan szó, hogy a mezei munkásokat mi azáltal tarthatnók itthon jobban, mint eddig, ha nagyobb mértékben segítenők őket tulajdon földhöz, melyen alig tudnának hosszabb ideig megmaradni.

Fennmarad tehát az a vélemény, mely szerint a kisbirtokok nagymértékű szaporodása volna az a mód, mely munka adása által kötné meg az atomizált mezei munkáselemet. De erre a tapasztalás megint tagadólag felel. Magyarország mezőgazdasági művelésre alkalmas területének máris 67%-a 100 kataszteri holdnál kevessebbel bíró kisgazdák kezén van s ezen a nagy területen a munkásoknak alig van mit keresniök, mivel a kis- és törpebirtokos csak ritkán szorul kisegítő munkásra. Állandó és biztos kereset után másutt kell azoknak látniok.

Kisbirtokosaink legnagyobb része tőke és szakértelem hiányában rendszerint nagyon extenzíve és igen gyakran így is rosszul gazdálkodik. Jobb, belterjesebb gazdálkodás mellett a kisbirtokos foglalkoztathatna idegen segédmunkásokat is. Ennek a birtokos-

kategóriának is jobban menne a dolga, ha ezt tehetné. De míg a kisgazda fokozatosan nem szerzi meg az okszerű gazdálkodás feltételeit, addig az ilyen kis üzemek gyarapítása a munkaalkalmakat semmi esetre sem szaporíthatja.

Ámde a föld a magyar népnek nemcsak kereseti forrás, hanem lecsillapíthatatlan vágyainak célpontja és eszménye is. A mezei gazdálkodáshoz azt különös rajongó szeretet fűzi. Ez nagyon sok, különben érthetetlen jelenséget magyaráz meg. És ezt a ragaszkodást meg kell becsülni, de azt a nemzeti politika szempontjából úgy kell felhasználni, hogy tényleges sikere legyen.

A vállalkozás önállóságának és a házi függetlenségnek is nagy varázsa van. Ez becses segítőeszköz lehet arra, hogy a kellő tőkével rendelkezőnek mindenfelé kínáló területen, ha tulajdonukba egyelőre nem is juttathatjuk a mezei munkáselemnek, legalább melegebb viszonyt teremtsünk a föld és a munkásnép között, mint amilyen a bérmunkásé és a munkaadó gazdaságé. A föld lebilincselő erejét még különben kedvezőtlen körülmények közt is felhasználhatjuk ez irányban. Ebből a szempontból a széles látkörű és magasabbrendű birtokpolitika beavatkozásának nagyon hálás tér kínálkozik. De e tekintetben számítással és lélektani alapon kell cselekedni. Az utolsó húsz év alatt közel egymillió hold földet parcelláztak anélkül,* hogy e műveleteknek a kivándorlás mérlegében jelentékenyebb nyomatéka mutatkoznék. A kivándorlás abban az esztendőben emelkedett a legmagasabbra, mikor a parcellázás láza tetőpontra jutott el. Ennek természetes magyarázata, hogy földet vásárolni és gazdálkodást megindítani a kivándorlók túlnyomó részét képező mezei munkásoknak csak elenyésző töredéke képes. Föl kell hagynunk tehát azzal a reménnyel, hogy a föld tulajdonjogának megszerzésére nyújtott

lehetőségekkel a vagyontalan mezőgazdasági munkásokat a hazai földhöz köthetjük.

Sokkal könnyebb mód kínálkozik erre és a munkásnép keresetképességének javítására a hosszúlejáratú kisbérleti rendszer útján. A földműveléshez képest csekély vagyoni erő szükséges ahhoz, hogy a szorgalmas munkás mint kisbérelő önálló vállalkozóvá lehessen. Gyakorlati példák bizonyítják, hogy a kis parasztbérletek rendszere életképes. De ezt nem szabad a földbérelői rendszer alapjára helyezni, mely a kisbérelővel valóságos földuzsoráskodást folytat. Úgy a kincstárnak, valamint a főpapságnak, sőt a nagyhatárú községeknek és városoknak, bizonyos fokig a nagybirtokosságnak is érdeke és erkölcsi kötelessége volna, hogy közvetlenül alakítsák meg a kisbérleteket. Már ezzel is százezernyi munkáscsaládot köthetnének a magyar földhöz, ők is akkor szerezhetnék meg maguknak biztosan a szükségelt, de ma kétséges munkaerőt, ha gazdaságaik egy-egy részét munkásoknak haszonbéres kezelésébe engednék át. Ennek a módozatait itt csak érintjük s azokat a földbérelő-szövetkezeteknél fogjuk részletesebben méltatni.

A szorosan vett Magyarország területén a másutt már létező példa nyomán öt évvel ezelőtt jött létre a legelső földbérelő-szövetkezet. Most még ez a földhasznosítási típus nem fejlődött ki teljesen, de az egyéni kisgazdasági rendszernél sokkal előnyösebbnek és megbízhatóbbnak mutatkozik. Hanem azt itt megint hangsúlyoznunk kell, hogy ennek is alapfeltétele az alsóbb rétegek szakértelmének emelése. A mezőgazdasági munkások földhöz kötését célzó birtokpolitikai beavatkozásoktól is valóban csak akkor várhatunk sikert, ha a földművelő nép gazdasági értelmiségét arra a színvonalra emeljük, melyet a modern okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért egyik legsürgősebb feladat ma a nép gazdasági oktatásának községenként való

szervezése, oly módon, mint azt gróf Apponyi Albertnek a gazdasági népoktatásról szóló törvényjavaslata kontemplálta.

A kisbirtokok szerepéről a népesedéssel kapcsolatban itt elég legyen csupán azokra a tapasztalatokra utalni, melyeket éppen jómódú kisbirtokosok egy- és kétgyermekrendszerével az ország különböző részeiben szerezhettünk. A kisbirtokok szaporítását persze túlnyomólag nem szabad e szempontból megítélni, hanem az megállapítható, hogy maga a kis-, de főleg a törpebirtok szaporítása valamint a kivándorlást nem csökkenti, mert hiszen ezrével mennek ki még nagyobb birtok után vágyakozó kisbirtokosok is Amerikába, éppúgy az népességünk lendületesebb szaporodásának sem panaceaja. Hogy azonban dacára ezeknek, a kisbirtoki kategóriáknak viszonyaink között is gondos ápolása szükséges, arról e munkálat más helyén bővebben lesz szó.

Az előbbiekből kitűnik, hogy az okszerűbb gazdálkodás minél szélesebbkörű és minél eredményesebb felkarolása nélkül a magyarságnak állandóan javára szolgáló birtokpolitikát folytatni lehetetlen. Ez okból *a gazdasági szakértelem* terjesztése elsőrendű fontossággal bíró feladat. Ennek gyakorlati és elméleti kérdései a dolog természete szerint egyaránt nagy jelentőséggel bírnak. És nem tévesztendő szem. elől az sem, hogy a mezőgazdasági szakoktatásnak s a gazdasági ismeretek terjesztésének minden fokozata olyan nagy horderővel bír, hogy azok bármelyikének elhanyagolása is igen megbosszulná magát. Nem csupán a népies és közép-, de a főiskolai gazdasági szaktanítás is erőlyesen és céltudatosan továbbfejlesztendő. E részben konkrét javaslatokat nem teszünk, mivel ez a tárgy maga egy, a mostanihoz hasonló külön szakértekezlet érdemelne meg. Mi feladatunknak megfeleltünk már akkor is, ha a gazdasági szakismereteknek s elegendő

üzleti és forgalmi ismeretekkel való kiegészítésüknek roppant jelentőségére a birtokpolitika szempontjából is nyomatékkal, ismételve utalunk.

A magyar birtokpolitikának, sokak szerint, ma mintegy tengelyét vagy gerincét a *telepítés és ingatlanfeldarabolás* képezi. Hogy az idevágó kérdéseknek lehetőleg minden oldala minél alaposabban és minél elfogulatlanabb módon legyen megvitatható, a legellentétebb felfogású szakértőket kértük fel álláspontjaik kifejtésére. Az általuk előterjesztett vagy a szakértekezletnek más úton tudomására jutott adatok alapján megindult beható tanácskozások az alább felüntetett eredményekhez vezettek.

Jogosult az a felfogás, mely szerint úgy közgazdasági és népesedési, valamint nemzetpolitikai szempontból a telepítésekkel és a földek földarabolásával igen fontos, elsődrendű, lehet mondani, életérdekek lévén összekötve, azokat a magánvállalkozásnak és üzérkedésnek csak annyiban szabad átengedni, amennyiben ez azok sérelme nélkül lehetséges. Hangsúlyozandó azonban, hogy a telepítés túlnyomólag majdnem kizárólag állami feladat, mert annak közérdekű folytatása csak áldozatokkal lehetséges, melyeket nem közérdeket képviselő tényezőktől hiába is várnánk.

Az ilyen tényezők a dolog természete szerint a saját üzleti érdekeiket szolgálják, amiért azokat nem illetheti szemrehányás, de amiért viszont a telepítésre alkalmatlanoknak jelentendők ki. A telepítés nem jó üzlet, sőt az üzleti szempontból helyesen nem is kezelhető. És hogy az újabb időben keletkezett telepítvények jórészt nem virágzanak úgy, mint remélték, ezt e szempontnak mellőzéséből folyó okoknak kell tulajdonítanunk. De viszont a telepítés további lehetősége mellett bizonyít az, hogy mégis voltak oly telepítések, melyeket sikerülteknek kell elismerni. A birtokpolitikai követelmények, de főleg a nagy nemzeti érdekek

tehát okvetlenül megkívánják, hogy a köz javára hozandó áldozatokkal telepítések ezután is eszközöltessenek mindenütt, ahol az szükséges és józan számitással lehetségesnek mutatkozik.

Szükséges pedig a telepítés népesedési szempontból mindenütt, ahol a megélhetést bővebben ígérő területi és egyéb termelési viszonyok s a lakosság sűrűsége közt nincs meg a kellő arány. Ott e célra a már létező állami vagy megszerezhető más területeken új telepeket kell létesíteni. Ennek az akciónak lehetnek pénzügyi és más áldozatai, de azokat a magyar államnak, ha jövőjét nem akarja veszélyeztetni, bármily nehezebbre essék is, meg kell hoznia. Természetes követelmény azonban, hogy az ily áldozatok az elérti remélhető eredményhez észszerű és elviselhető arányban álljanak. Mi lett volna hazánkból, ha a múltban a török hódoltság megszűnte után ily áldozatokat a korábbi nemzedékek nem hoztak volna? És a jelen nemzedék is tartozik a jövőnek azzal, hogy a később soha jóvá nem tehető mulasztásnak vádját e részben se vonja magára.

A népesség helyes eloszlásának előnyei közgazdasági tekintetben is szembeszökő előnyökkel járnak. Maholnap már sok vidéken a munkaerők lekötése és szaporítása nélkül lehetetlenné válik a gazdálkodás. És az ilyen vidékek egyre szaporodnak. Az erőteljesebb, de észszerű telepítési politika hihetőleg a kivándorlást csökkentené s valószínűleg az Amerikából való visszavándorlást is számottevő mértékben erősítené meg. De a bennmaradt népesség is egyenletesebben oszlanék el. Végre nemzetpolitikai szempontból egyes nagy és az ott folyton észlelhető ellenséges áramlatok mellett veszélyben forgó egész országrészek csak a helyes közművelődési, de mindenekfelett a jó birtokpolitikával, ennek keretén belül pedig a megfelelően nagyobb szabású telepítésekkel tarthatók meg a magyar nem-

zetnek. Csak a volt Erdélyre és az ott tervszerűen folyó rendszeres nemzetiségi banküzelmekre kell gondolni, hogy a kifejtettek múlhatatlanul szükségesek voltak minden hű fia e hazának belássa.

Más kérdés az, hogy ez a telepítés miként eszközölhető a legcélszerűbb módon. És a szakértekezlet szintén beismerte, hogy az állam által hivatalos közegekkel csinált telepítéseknél szerzett tapasztalatok nem igen biztatók a jövőre nézve. E részben az a meggyőződés volt uralkodó, hogy a nem haszonra dolgozó oly pénz- és hitelintézetek volnának hivatva ennek a közhasznú műveletnek folytatására, melyek földhitelügyletekkel már úgylis foglalkoznak. Az állam vezetése, irányítása s úgy erkölcsi, jogi, kormányzati, közigazgatási, valamint pénzügyi támogatása mellett azok főleg együttesen lennének a nagy feladat teljesítésére hivatva. Azonban az államkormány által intézendő irányítás nem csupán, vagy túlnyomólag bürokratikus módon, hanem a társadalom megfelelő elemeinek bevonásával, nem személyesen és ötletszerűen, hanem intézményesen és nyugodt, következetes folytonossággal volna eszközzendő.

Az érvényben levő telepítési törvények részben megváltoztatandók, részben kiegészítendők, de mindig csak a szerzett és szerzendő tapasztalatok alapján. A telepítés szempontjából az ország fontosabb részeit át kellene tanulmányoztatni s az illető vidékek legilletékesebb férfiainak és tényezőinek véleményei mindig figyelembe volnának veendőek. A telepítéseknél oly intézmények is alkalmazandók, melyek a legújabb időben egyes helyeken már kipróbáltatván, a siker biztosítására előnyöknek komolyan ígérkeznek. Ilyen a települők életbiztosítása és a szélesebbkörű bérlőszövetkezetek rendszeres felkarolása.

Az életbiztosításnak eszméje a telepítéssel való kapcsolatban már évtizedekkel ezelőtt felmerült.

Eleinte mellőzésben és később is csak lanyha felkarolásban részesült, holott annak magja nagyon egészséges és fejlődésképes. Lehetővé tenné azt, hogy némi támogatás mellett a települők már első nemzedéke után adósságtól szabadult és így szilárdabb alapon álló újabbak következhetnének. Az államok most az ipari, főleg a gyári munkások javára minden haladott országban óriási áldozatokat hoznak. Nem méltánytalan ennél fogva az a kívánság sem, hogy az állam a mezőgazdasági munkásoknak meggyökereztetése végett a telepítéseknél, például az életbiztosítási díjak jórészenek viselése alakjában anyagi támogatást nyújtson, főleg a bérlőszövetkezet azon tagjai részére, akik az általuk bérelt és megvásárolható terület tulajdonul való megszerzésére határozzák el magukat. Ereszben eleinte meg lehetne kísérteni, hogy csak az igyekvőbb telepítők részesüljenek e kedvezményben, melynek ilyformán az a hatása lehetne, mint a pályadíjnak, hogy t. i. sokan versenyeznének érte. Már a telepítésnél is meg lehetne engedni a bérlőszövetkezetek alakulását, minthogy így vagyontalan, de némi tőkével mégis rendelkező mezei munkásokat is fokozatosan földhöz lehetne juttatni. Ez különösen régiebb telepek hozzátelepítés útján való bővítése esetén volna eszközlendő. Lehetséges volna az az alkotandó járadék-birtokok megváltásának esetében is.

A bérlőszövetkezetek létesítésének azonban sokkal nagyobb tere kínálkozik a földfeldarabolásoknál, melyeket már most nagyobb mértékben lehet felkarolni, mint a telepítéseket. A parcellázás általában ugyan kevésbé nyújt kilátást arra, hogy a munkára vágyó, de azt idehaza kellő mértékben és áron találni nem tudó mezei munkáselemeket lekösse, mert a kisbirtokok, mint láttuk, munkaalkalmakkal nem igen bőven kínálkoznak. De annak kétségkívül megvan az a fontos rendeltetése, hogy a kisbirtokos-osztály erő-

sődését sok helyen, ahol erre szükség van, előmozdítsa. Már utaltunk arra, hogy a kisbirtokok magukban nem biztosítékai a helyes birtokpolitikának, de a nagy- és középbirtok vezetése mellett kétségtelenül azokká lehelnek.

Az egészséges kisbirtokok szaporításának a nemzeti birtokviszonyok harmóniájának megzavarása nélkül is van még tere ebben az országban, habár korántsem olyan nagy, mint sokan gondolják. Különösen az nem kívánatos, hogy a létező, úgymint megcsappant számú középbirtokok egyre-másra tovább parcelláztassanak. Ezt mesterségesen nem is tanácsos előmozdítani. De vannak vidékek, melyeken a latifundiumok csakugyan feldarabolandók. Ezek ma még sok esetben könnyen meg is kaphatók, mert tulajdonosaik jórészt szabadon rendelkezhetnek velük. Itt a parcellázás közvetlenül megkezdhető, ha van kellő számú fizetőképés vevő. És nemzeti szempontból nagyon kívánatos, hogy főleg a magyar kisbirtokosok száma szaporodjék, mert fájdalom, a köztudat, de a választójogi reformok céljaira gyűjtött statisztikai adatok szerint is annak területe nem oly nagy, mint a más nemzetiségűeké együttléve, holott a lakosság számaránya szerint nagyobbak kellene lenni. Korábban a magyar parasztság erősebb is volt s az ország magyarsága csak mindenféle iránta ellenséges indulatú telepítések és legújabbban az öldöklő, gonosz verseny folytán, mely a nép földhétségének felhasználásával azt előre felállított törökbe ejti s földbirtokából ravasz számítás sal kifogatja, vesztett jelentékenyebb mértékben tért.

Ehhez járul a földzorsóának egy neme, melyben a földéhes népen és a megszorult, vagy a magas földárak által elcsábított nagy- és középbirtokosok területein az üzletszerű földaprózás révén maguknak szokatlan nagy nyereségeket biztosító vállalatok a már kezdettől fogva beteg kis-exisztenciák egész seregét

teremtik meg. Az amerikai bányákban véres verej-
téssel, sokszor az illetők életének, vagy legalább is
egészségének árán szerzett s keserves nélkülözéssel
összegyűjtött pénzecskek így találják meg itthon sír-
jaikat. Ezt a jóhiszemű nép föld- és hazaszeretetével
űzött visszaélést nem szabad tovább megengedni.

Nem állítjuk, hogy minden pénzügyi földfel-
aprózás ilyen. Vannak oly hitelintézetek, melyek a
polgári haszonnal megelégedve, tisztességesen köz-
vetítik a földnek kisbirtokosok kezébe való jutását.
De ez az ilyenmű üzleti tevékenységnek csak kisebb
részét képezi. A szabály a földuzsora, melynek gátat
kell vetni. Azonban ez úgy eszközendő, hogy emiatt a
bankok fennebb említett hasznos működése ne záras-
sék ki, csak lehetőleg elhatároltassék a másiktól,
melyet lehetetlenné, vagy ha az nem érhető el, nagyon
kivételessé kell tenni.

A szakértekezleten előadásra felkért egyik szak-
értő, aki a parcellázó bankérdekeltség álláspontját
igen figyelemreméltó ügyességgel védelmezte, maga is
úgy nyilatkozott, hogy ha az ilyen visszaélésekkel
szemben a földet vásárló kisembereket meg akarják
óvni, akkor ne a tisztességes pénzügyi parcellázást
tegyék lehetetlenné, hanem kényszerítsék és kötelezzék
azokat, akik ilyen birtokpolitikai tevékenységet fejte-
nek ki, hogy ebbeli működésüket valamely alkalmas
állami fórumnál jelentsék be, hogy az államnak a be-
jelentés alapján módjában legyen közegeit kiküldeni
és a gyanús eseteket megvizsgáltatni.

Szerinte különben a parasztok, akik parcellázott
földet akarnak vásárolni, igen jól meg tudják óvni
saját érdekeiket. Tízszer is megtekintik az áruba
bocsátott területet és csak ha megfelelő áron kapják
meg, akkor veszik meg azt. A tapasztalat azonban ez
állításnak igen gyakran ellene mond. Továbbá az
altruisztikus törekvések főleg a nemmagyar nép érdé-

kében érvényesülnek, míg a magyarok leginkább csak a kiszipolyozás és a busás üzleti nyereség szánandó áldozatai szoktak lenni. A parcellázással is összefüggnek fontos nemzetpolitikai érdekek, melyeket itt épp oly kevésbé szabad, mint a népesedési és közgazdasági szempontokat elhanyagolni.

A kisbirtokosok erősítése ez úton csak akkor fog bekövetkezni, ha a földvásárlásoknál azok valamely jótékony vezető és gyámoló, sőt ápoló befolyás alatt állanak. A közgazdasági szabadság újabban, sajnos, csak jelszó s az mint ilyen lejárta magát. A népet igen sok helyen a szabadságra előbb még csak nevelni kell. A gazdasági szabadság alatt sokan, sajnos, a népnek tulajdonképpen egyoldalú és kíméletlen kizsákmányolását értik és a saját illetéktelen, meg nem engedhető hasznukért, nem a haladás feltételeiért lelkesednek s terrorizálnak miatta. Ha azután üzelmek megtámadtatnak, perszifálnak és gyanúsítják a legtisztább intenciókat is. Azoknak, akik valóban a nép javát akarják, az ilyenek által magukat sem félrevezettetni, sem megfélemlíttetni nem szabad. Ez a szakértekezlet is amellet nyilatkozott, hogy a tisztességes magánparcellázásnak megengedése mellett az államnak kell a parcellázás ellenőrzését, sőt irányítását kezébe venni.

Ez volt a korábbi kormányak is az álláspontja, mely a telepítés, parcellázás és a bérlőszövetkezetek alakítása, szabályozása és előmozdítása céljából egy nagy kódekszerű törvényt dolgoztatott ki, mely azoknak minden részletére kiterjeszkedett. Továbbá Ő Felsége előzetes jóváhagyásával kieszközölte, hogy az állam költségvetésébe tizenkét esztendőn át a telepítés céljaira évenként 10, tehát összesen 120 millió korona vétessék fel. Az első részlet az állami költség-előirányzatba tényleg bele is jutott.

A jelenlegi kormány nem tette magáévá ezt a tervet és a szóbanlevő tízmilliót a költségvetésből,

sajnos, törölte. Azonban szintén nem maradt tétlen, hanem oly törvényjavaslatot terjesztett e tárgyban a törvényhozás elé, mely elfogadtatván, a telepítés és parcellázás ügyének az eddiginél egészségesebb irányú fejlődését van rendeltetve előmozdítani. Ennek a lépésnek időpontja a szóbanlevő szakértekezlet berekesztése utánra esik, azzal tehát maga nem, csupán az eredmények összefoglalása végett kiküldött nagyobb bizottság foglalkozott behatóan és arra vonatkozólag nem csupán bírálatát, hanem várakozásait és reményeit is kifejezésre juttathatja. És ezt megtenni annál inkább kötelessége, mivel az említett törvény sok tekintetben a kerettörvény jellegével bír, melynek becse attól függ, hogy minő részletes további szabályozás és általában minő eljárás fogja azt követni.

Szerencsés gondolat ebben a törvényben, hogy három, már kipróbált és nagytekintélyű altruisztikus intézetünket, a Magyar Földhitelintézetet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetét és az Országos Központi Hitelszövetkezetet egymással és az állam kormányával oly szövetségbe hozta, melynek erélyes közbelépésétől tényleg sok jót várhatni. Kezdetnek talán nem nagy, de már jelentékeny tőkével és az állam hathatós támogatásával indíthatja meg működését. Megfelelő előjogokat is nyer. Nem zárja ki a tisztességes magánpénzüzetek működését, de az egyoldalú haszonra való törekvést bizonyos korlátok közé szoríthatja. Ismételjük, hogy itt minden az eljárástól és a biztosított segédeszközök felhasználásától függ.

Ez az akció félig társadalmi, félig állami, de annál a döntő befolyás az államnak van fenntartva. Hogy a telepítés és parcellázás e Szövetség által eredményesebben legyen folytatható, a korábbi telepítvényi és parcellázási törvények novelláris módosításon mentek keresztül. De e módosítások inkább alakszerűek, mint érdembe vágók. Maga a törvényjavaslat indokolása

elismeri, hogy mindkét téren nagyon sok még a tenni-való. De hogy a fokozódó tevékenységnek mik lesznek a feltételei és határai, továbbá, hogy tisztán bürokratikus módon, vagy a társadalom megfelelő további bevonásával akarják-e az állam döntő befolyását ez akciónál érvényre juttatni, aziránt ma még teljes tájékozatlanság uralkodik. Nem nagyon biztató azonban, hogy a telepítés céljaira a költségvetésbe már felvett tízmillió onnan töröltetett. Továbbá nem jó jel, hogy a javaslatot a földművelési miniszter helyett a pénzügyi terjesztette be és a főbefolyást, úgyszólván a döntő szót, magának tartotta fel.

Az ellen, hogy a már létező törvényes alapon ezzel a Szövetséggel akar a kormány tapasztalatokat szerezni, mielőtt a további lépésekre határozná el magát, melyeket szükségeseznek szintén elismer, nem lehet kifogást tenni. De e tapasztalatszerzésbe jó lenne másokat, a társadalom hivatott képviselőit is bevonni. Hogy a birtokpolitikának hány égető függő kérdése van, erről mindazok is meggyőződhetnek, akik e szakértekezéslet lefolyását figyelemmel kísérték. Ezek pedig kapcsolatban vannak egymással s a telepítéssel és parcellázással. Meg kell engedni, hogy egyeseket e kérdések közül a törvény is érint, de azokat tüzetesebben szintén nem szabályozza, legfeljebb megoldásuk egyes akadályait hárítja el. Effélék például a bérlőszövetkezetekre vonatkoznak. Ily körülmények közt nagyon kívánatos lett volna, ha egy országos birtokpolitikai szaktanács létesítésének alapjai foglaltattak volna bele magába a törvénybe. Ebben a telepítés és parcellázás minden elvi kérdéseit az intézkedő tényezőkkel együtt folytatott tanácskozás útján tisztázni lehetett volna. Nem állott volna az ellentétben sem a miniszteri felelősség elvével, sem az expeditív eljárás kívánalmaival. És nagy előnye lett volna az ügynek, ha az állam és társadalom együttműködése biztosított

volna az intézés körében is. Számtalan kérdés még nincs e részben tisztázva, amelyeket pedig mielőbb világossá kell tenni. Azért, ha már maga a törvény nem gondoskodik az ilyen birtokpolitikai nagytanács létesítéséről, rendeletileg kellene ezt megteremteni és hatáskörét, valamint szerkezetét úgy megállapítani, hogy fontos feladatainak minden jogosult hatáskör kímélésével minél jobban tehesen eleget. Ez egyúttal hathatósan működhetnék közre az akció folytonosságának fenntartásánál is, hogy minden kormányváltozás azt a helyesnek bizonyult kerékvágásból ne egykönnyen zökkenthesse ki.

És e részben bizonyos tervszerűség is kell, mert nem minden telepítés és parcellázás hasznos. A rendelkezésre álló korlátolt erők a telepítésnél a legalkalmasabb helyen s a legcélszerűbb módon alkalmazandók. A helyes birtokmegosztás követelményeinek megfelelő parcellázás előnyös, míg a nagy- és középbirtokok felbontása ott, ahol azok közszempontból is szükségesek, nagyon hátrányos lenne, ennél fogva nem mesterséges elősegítése, hanem a megengedett módon való megnehezítése felelne meg a közérdeknek. Íme, mennyi fontos szempont, melynek az állam csupán a társadalommal együtt működve tehet valóban eleget.

A földbirtokokkal kapcsolatos *öröklés* rendje igen nagy befolyást gyakorol a birtokmegosztásra, a birtokpolitikának tehát ezzel is folyton és tüzetesen foglalkoznia kell. A föld műveléséhez nemcsak magán-, hanem igen fontos, a nemzeti életet közel érintő közérdekek is fűződven, mindazok a mozzanatok, melyek erre mélyebb hatással bírnak, elsősorban azok szempontjából szabályozandók. Ezért van az, hogy az egyéni tulajdont annyira szentnek tartó körünkben annak közérdekű korlátozásait abban a mértékben tartják jogosultnak, amelyben fölismerik, hogy a helyes gazdálkodás feltételei elsősorban a társadalmi

szempontok szerint ítélandók meg. Érthető mindezeknél fogva, hogy a külön agrárius örökjog kialakulására mind többen vetnek súlyt nálunk is.

A föld közjellegetek szem előtt tartása mellett méltányolni kell e kívánságot, de annak csak úgy tehetni igazán eleget, ha az örökjogot a létező viszonyok és az ország fejlődésének kellő figyelembe vételével szabályozzák. Enélkül a másutt talán bevált agrárius speciális örökjog nyersen való és idejét megelőzött átültetése igen nagy zavarokat és jóvá csak nehezen tehető károkat idézne elő.

Azért a mi birtokpolitikai szakértekezletünk kiváló előadójának illetékes előterjesztése alapján behatóan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a [kisgazdaságok lehető fenntartása és a kisbirtokok más birtokkategóriák, névszerint a törpebirtokok közé való beolvadásának megelőzése végett nem szükségesek-e az örökösödésnél különleges törvényhozási rendelkezések?

Mindenekelőtt azt vizsgálta, hogy milyenek voltak nálunk a kisbirtokok mai alakulatának előzményei. És e részben a következő állapítatott meg. Dacára annak, hogy Magyarország túlnyomólag ma is földművelő állam, az agrár öröklési jog itt mindeddig nincs kifejlődve. Ennek oka az, hogy a jogfejlődés nálunk egészen más volt, mint Nyugat-Európában. Nálunk a politikai s vele a gazdasági élet is nem a hűbérség alapján bontakozott ki, mely szelleménél fogva, mint a birtokot általában, a parasztbirtokot is egykézben igyekezett megtartani. A hűbéri jogok és köteleességek ugyanis a földdel voltak összeforrvá, miért is a földbirtokok egységének s egy-egy örökösre való átszállásuknak biztosítása annak alapelvéből következett. Így alakult ki a törzsöröklés intézménye is.

Magyarországon a hűbériség nem fejlődött ki a maga lényegében s a gazdasági élet megszakítatlan

folyását a török hódoltság tette lehetetlenné. Régi jogunk csak a fiúknak a leányokkal szemben való előnyösítését ismerte, de a földbirtoknak egy örökösre való intézményes átszállását nem. Ennek megfelelően már a régi időben nagy volt a birtokelaprózás, amit részben a falunként való település is előmozdított, mert a fordulós rendszer egy-egy család birtokát is több darabra bontotta szét. Az úrbéri szabályozások bizonyos mértékben útját állták ugyan az elaprózásnak, de a kisebb nemesi birtokok szétदारabolásának megakadályozása végett Széchenyi is szükségesnek tartotta a minimum megállapítását.

A felaprózás ma is nagymértékben halad. A szakértekezleten több jeles előadó hiteles adatokkal meggyőzően bizonyította ezt. Kiderült azokból, hogy manapság nem a létező birtokok átalakulásának megkötése, hanem az átalakulásnak a birtokszabályozásokkal és tagosításokkal észszerű irányba való terelése a főfeladat.

Szóval, míg 1848 előtt legalább a jobbágybirtok egységét úgy-ahogy fenntartották, azután a korlátolt forgalmú birtokok kivételével minden föld feloszthatóvá lett, az újabb időben a törpebirtokok rohamosan szaporodnak. A birtokok széttagoltsága, a tanyai birtokok aránylag kis száma, szóval az üzemegegység gyakori hiánya tehát ezidőszerint az agrár örökéleti rend kialakulásának oly akadályát képezi, melyet, midőn e kérdésről van szó, nem szabad figyelmen kívül hagyni. Nálunk ma minden forr és kavargó; úgyszólván nincsen nyugvó pont. Ily nagy átalakulás közepett kockázatos kísérlet lenne a földet és családot jobban megkötni. Megkötni különben a földet csak közérdekben szabad, amit itt az okszerű gazdálkodást lehetővé tevő gazdasági egység fenntartása képezné. Ilyen kialakult gazdasági egység pedig nincs elég arra, hogy általános szabályozás tárgyául szolgálhatna. A vé-

dendő gazdasági egység nem a káros törpe- s a gazdaságilag nem mindig előnyös kicsiny-, hanem a vidékenként változó nagyságú kis középbirtok lenne. Két mozzanat lehet alapja a magyar középparasztbirtok számottevő kialakulásának: a parcellázás és a tagosítás. A földművelésügyi minisztérium gazdasági tudósítói által beküldött kimutatások szerint az utolsó tíz év alatt parcellázott terület 55%-ából 100 holdon aluli birtokok keletkeztek és azok átlaga 17 hold. Miután pedig a vevők nagyrészének már előbb is volt földje, nyilvánvaló, hogy a nagy- és középbirtokok helyén minden parcellázásnál, miként azt már említettük, több középparasztbirtok alakult. Ugyanezt láttuk a tagosításoknál is. Minél nagyobb valamely határban az átalakulás, a birtokrendezésre annál nagyobb szükség van. Az természetes befejezése ennek az elemi erővel megindult folyamatnak. Ha már most mindezzel kapcsolatban középparasztbirtokok keletkeznek, mint az ország több részében tényleg történik, akkor adva lesz a parasztbirtokok oly egysége, mely az azt művelő családdal összeforrhat és amelynek megmaradása az öröklés szabályozása által is előmozdítandó lesz. Csak az ilyen, nálunk most még kialakulóban levő, parasztbirtokra lehetne kimondani, hogy azt a hozadéki érték alapján egy örökös vegye át. Az 1898. évi westfaliai törvény határozottan kimondja, hogy a törzsöröklés csak önálló gazdálkodásra alkalmas birtokra vonatkozhat. Ezen a ponton a minimum kérdése is bekapcsolható a szabályozásba. De míg a viszonyok oly zavarosak nálunk a birtokok alakulása terén, mint ma, addig az öröklési jog behatóbb rendezése igen sok bajt és igazságtalanságot vonna maga után.

Mielőtt tehát a birtokviszonyok a tagosítások és az eladósodás könnyítése útján valamelyes mértékben nem tisztáztatnak, addig az agrár öröklési rend újabb szabályozásától nem várhatni üdvös eredményt. Idő-

közben mindazáltal ezt a szabályozást elő lehet, sőt elő is kell készíteni. Nemcsak általános hatású intézkedések azok, melyek itt figyelembe jönnek, hanem magát az örökjogot is a jövőbe való előrelátással és a kifejtett szempontoknak tekintetbe vételével kell megalapozni. Ennek a szempontnak kedvező hangulatot, valóságos közvéleményt kell teremteni az érdekeltek körében. Oda kell hatni elsősorban a társadalmi és gazdasági, nevelés útján, hogy az életképes birtokkegyeségek fenntartásában oly családi és közérdeket lássanak az emberek, melyért az egyeseknek pillanatnyi áldozatot hozni s valódi családi és egyéni érdekeiket is helyesen felfogni képesek legyenek. Midőn a köz- és magánéletben a szellemi és erkölcsi tényezők oly nagy hatással vannak most már a társadalom alsó rétegeire is, az a várakozás, hogy az ilyen akció sikerében bízó szaporodni fognak, nem tisztán utópisztikus jellegű. Hiszen a hozzánk bevándorolt német kiscsajdák az országnak több vidékén, családi hagyományait követve, a törzsöröklést ma is önként az összes családtagok beleegyezésével fenntartják és nem járnak vele rosszul. A köz- és magánérdekek természetes összhangja nyilatkozik meg ezen látszólag áldozatteljes eljárásban még az öröklésből kimaradt, de munkaerejüket és egyéni képességeiket annál jobban kihasználó családtagoknál is. Céltudatos társadalmi működés mellett ennek más népiségeknél szintén lehet bizonyos sikere. De ha ez közvetlenül nem lenne is oly nagy, mint kívánatos, megteremti azt a hangulatot a társadalom szóban levő rétegeinél, mely az agrár örökösödés később leendő törvényes szabályozásának nagyobb ellenállás nélkül való fogadásához szükséges. Ezt pedig semmiképp sem lehet kicsinyelni.

A jövő törvényhozási pozitív teendőket pedig azzal lehetne és kellene előkészíteni, hogy a – reméljük már nemsokára elkészülendő – magyar általános

polgári törvénykönyv örökjogi részébe a földbirtokra nézve oly szabályok jussanak be, melyek a birtok természetben való felosztásának elkerülésére módot nyújtanak, sőt ennek kedveznek. Ez olyféleképp történhetnék, mint ahogy az 1907. évi svájci polgári törvénykönyv intézkedik. Ott ugyanis az örökségi osztályban az agrár öröklés eszméje közvetve érvényesül. Míg a hagyatéki vagyon egyéb tárgyait általában a forgalmi érték szerint becsülik meg, addig a mezőgazdasági ingatlanokat és az ipartelepeket a hozadéki értékekkel veszik számításba. Ez az egyik örökös által való átvételüket a dolog természete szerint nagyon megkönnyíti.

Ilyen helyes rendelkezés a magyar magánjogi kódex tervezetében nincs. Az indokolás hasonló eszmét megpendít ugyan, de a javaslat szövegében azok szabatosítása hiányzik. Ezt a hiányt mindenesetre pótolni kellene, mert az már ma nagy hézag ezen hosszú ideig tartó hatályra szánt rendszeres törvénykönyvben. Ha ez belekerülne az általános magyar polgári törvénykönyvbe, akkor az így keletkezett alapon külön törvényekkel a jövőben az agrár örökösödést a mutatkozó szükséghez képest tovább lehetne építgetni. Akkor azután a helyi viszonyoknak megfelelően lehetne rendelkezni és értékesíthetők volnának mindazok a becses gondolatok és javaslatok, melyek e szakértekezleten is fölmerültek. Azokat mindazonáltal, mivel mindenoldalú bővebb megvitatást igényelnek, ez összefoglaló munkálatban most egyenként nem elemezzük. Azok e szakértekezlet naplójában egész terjedelemben úgylégs napvilágot látnak.

A szakértekezlet tanácskozásainak végül egyik legfontosabb tárgyát a *kötött birtokok szabályozásának* kérdése képezte. Minthogy ennek a tanácskozásnak célja, miként már kiemeltük, elsősorban nem elméleti, hanem túlnyomólag gyakorlati jellegű volt, azzal a

kérdéssel is, hogy a kötött birtokok általában és egyes fajtái különösen minő szabályozást kívánnak, elsősorban abból a szempontból foglalkozott, hogy hazánk jelen birtokviszonyai mennyiben felelnek meg a nemzeti szociális és közgazdasági követelményeknek. És e részben mindenekelőtt az állapított meg, hogy a föld megosztása nem annyira az egyes birtokkategóriák egymáshoz való általános viszonyainak helytelensége miatt kifogásolható, hanem azért, mivel ez az országos, úgyszólván átlagos viszony az állam területének nem minden részén alakul kielégítő módon.

Emellett, midőn a nagy-, közép-, kis- és törpebirtok egymáshoz való viszonyának arányszámát régibb felvételek alapján sommásan elítélőleg emlegetik, rendszeren megfelelnek arról, hogy az ország termő területének igen jelentékeny része, vagyis kerek számban 13,000.000 kataszteri hold erdő és ennek ismét nagy része abszolút erdőtalajon áll, tehát okvetlenül fenntartandó a jövőben is. Továbbá megfelelnek arról, hogy hazánk éghajlati és vízrajzi viszonyai még nagyon sok kopár területének beerdősítését kívánják. Miután pedig az erdők csak akkor kezelhetők észszerűen, ha nagy üzemeket alkotnak, az erdők a nagybirtokok terjedelméből okvetlenül leszámítandók.

Ha ezek szerint a helyes erdőpolitika eredményeit a jövőben csak némileg anticipáljuk és kilátásba vesszük, hogy a ma célszerűtlenül más művelési ág révén hasznosíthatni megkísérelt területek jó részének is erdővé kell lenni, akkor a szántóföldek, rétek és legelők területeiből a nagybirtokok által elfoglalt részt mai viszonyaink közt nem lehet valami nagyon kifogásolni. Hogy a középbirtokok területe nálunk máris nagyon összezsugorodott és hogy az folyton rohamosan szűkül, az köztudomású dolog. Ennek a birtokkategóriának általában való tovább gyöngítése tehát nem lehet közérdekű követelmény. Ezt a két tényt szem előtt

tartva, lehetetlen a kisbirtok-kategóriák egyoldalú és túlságos gyarapításában keresni a magyar birtokpolitika legfőbb feladatait. A főprobléma nem lehet más, mint az, hogy valamivel a köz- és kisbirtok javára korrigálandó mai országos birtokarány az ország mindazon vidékein is, ahol az hiányzik, de a célszerű lehetőség az egészségesebb arány létesítésére tényleg megvan, fokozatosan uralkodókká válják.

De jelszavak, azaz túlságosan generalizált követelmények után indulni nem szabad. A maga nyersségében sem azt a jelszót, hogy »földet a népnek«, sem azt a másikat, hogy a »nagybirtok mobilizálandó és a kisbirtok megkötendő«, a maga általánosságában helyesnek elismerni nem lehet.

Vannak és pedig jelentékenyebb számú nagybirtokok, melyeknek fennmaradása akár különleges rendeltetésüknél (erdők, állami ménesbirtokok, mintagazdaságok), akár annál fogva, hogy mint az ország mezőgazdasága belterjesebb fejlődésének mintegy kísérleti terei, tulajdonosaik pedig a köz-, társadalmi és a nemzeti kulturális életnek anyagilag független, előkelő napszámosai lehessenek, nagyon kívánatos. Ezeknek mobilizálása nem képezne nemzeti közérdeket. De a kisbirtokok stabilizálása sem volna mindenütt közérdek. Mert hiszen részben azokból kell természetes tömörülés és birtokösszesítés után a közép-birtok-kategóriának megerősödni.

De az sem lehet elsődrendű és abszolút jót képező általános követelmény, hogy birtokot adjunk a földéhes népnek. Ezt az éhességet ugyanis soha sem lehet teljesen megszüntetni, a föld pedig nem szaporítható. Nem is minden nép alkalmas és érdemes reá. Nem alkalmas az, mely megművelésére elég anyagi és szellemi erővel nem bír s nem érdemes, amelynek hazafias érzelmei nagyon is kétesek, vagy éppen teljesen megbízhatatlanok.

Hanem igenis az egyes vidékek éghajlata, talaj- és népességi viszonyai szerint megfelelően kell majd mobilizálni, majd stabilizálni az összes birtokkategóriákat. Mobilizálni kell a kisbirtokokat a városok közelében, ahol már csak a kerti gazdálkodásnak van jogosultsága. Stabilizálandó pedig ott, ahol a törpebirtokká való szétfoslásuk veszélyezteti az illető vidéken folytatandó észszerű parasztgazdálkodás lehetőségét. Az ilyen gazdasági üzemegységek persze minden vidéken mások és mások, ennél fogva a minimumnak is ország-részek és vidékek szerint különbözőnek kellene lenni.

Mobilizálandó a középbirtok, de most már csak igen kivételesen, mivel ilyen kevés maradt fenn, ahol más, célszerűbb fekvésű vagy talajú ilyenmű birtokok is vannak és ha a kisbirtokok terjeszkedése annak helyén nagyobb közérdeket képvisel. De lehetőleg stabilizálandók mindenütt, ahol megvannak, vagy újabban keletkeznek oly középbirtokok, melyek tulajdonosai mint a kisebb gazdák természetes vezetői és a magyar állameszme megbízható képviselői számottevő közszolgálatra vannak hivatva.

És ezt nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, különösen ma, midőn a Felvidéken és Erdélyben részint az újabkori, nem mindig szerencsés gazdasági fejlődésből keletkezett, vagy céltudatosan felidézett ellenséges áramlatok egymásután rohamosan sodorják el a régibb és újabb keletű középbirtokosi kúriákat. Az ebben rejlő nemzeti veszedelmet nem színezzük ki. Egyszerűen utalunk arra, mert világosan mutatja, hogy általános jelszavaknak, vagy doktrinárius elfogultság hatásának engedve, mint sehol másutt, ebben az országban sem lehet okos birtokpolitikát folytatni.

Ugyanez áll a nagybirtokra és annak minden válfajára: a szabadra és a kötöttre, valamint az államira, községire, egyházira, alapítványira és hitbizományira nézve egyaránt. Mert miként a kisebb birtok-

kategóriák, úgy a nagybirtok minden fajtájának szabályozása tekintetében sem mondott, mert nem is mondhatott le a nemzet ebbeli jogairól tökéletesen soha sem. Egyes nemzedékek ezt rosszul formulázva megtehették, de azok felfogását, mint más téren, itt sem tartoznak a későbbiek teljesen a magukévá tenni. És a tulajdon szentségére való hivatkozás is helyén kívül történik itt. Hiszen magának az egyéni tulajdonnak alapfogalma szintén átalakul aszerint, amint a benne rejlő magánjogi és közjogi elemek viszonya egymáshoz megváltozik.

A szakértekezlet tehát a vélemények teljesen szabad nyilvánulása mellett tárgyalta a nagybirtokkal kapcsolatos összes kérdéseket is. Elfogulatlanul hallgatta meg a legellentéteesebb nézeteket, melyeknek mintegy kompromisszuma látszott a szakértekezlet véleményét kifejezni. A birtokok megkötése, vagy szabadsága magában véve se nem jó, se nem rossz intézkedés a birtokpolitika terén. Az egyik helyen az áldás, míg a másikon az átokéhoz hasonló ádáz hatása van.

Igen részletesen, nagy szakszerűséggel és meggyőzően kifejtett ott, hogy például az erdőterületek fenntartása és gyarapítása csak nagy és lehetőleg kötött birtokon történhet valóban sikeresen. Tehát sem az állam, sem az egyházi holtkéz, sem az alapítványi, sem a községi avagy hitbizományi erdőbirtoklást nemzeti vagy közgazdasági szempontból kifogásolni nem lehet. Sőt nagyon kívánatos, hogy minél több ilyen, véderdők módjára állami ellenőrzés mellett kezelt erdőség keletkezzék. Kívánatos, hogy az állam, hazafias testületek és nagybirtokosok minél több - idegen elemek kezében levő - erdőbirtokot váltsanak magukhoz. Igen beható számítással mutatták ki, hogy annak az ismert javaslatnak, mely szerint minél több síkvidéki kötött, de másként jobban használható terület cseréltessek fel a nemzetiségi vidékeken, ahol

úgyis kevés a hitbizomány, nemcsak a nemzet egyetememes nagy érdekében, hanem az illető birtokos-családok jelen és még inkább jövő anyagi érdekeiben is megvan a maga szilárd alapja. Ha tudniillik a jövő magas faárait és alacsony kamatlábát vesszük tekintetbe, az ilyen cserék minden jogosult érdeket hovatovább, annál inkább ki fognak elégíteni; úgy hogy ennek az eszmének életrevalóságában továbbra is hinni kell, azért annak propagálása és egy pár sikeres példával leendő dokumentálása a magasabbrendű nemzetgazdasági reálpolitika hathatós segédeszközeinek tárházába tartozik.

Általában az a felfogás volt uralkodó a szakértekezleten és annak összegező bizottságában, hogy a kötött birtokok törvény által leendő tüzetes rendezését a közérdeket elsősorban képviselő tényezők és az érdekelték közti egyezkedés kísérleteinek kell megelőzni. Azért a vélemények túlnyomó többsége nem a hitbizományok eltörlése, hanem célszerű szabályozása mellett nyilatkozott.

Ezzel a felfogással nincs ellentétben annak beismerése, hogy a hitbizományi intézmény ellen nagyon sok kifogást lehet nemzetgazdasági, társadalmi és politikai szempontból felhozni. De ezek a kifogások nagyon általános jellegűek lévén, nem zárják ki, hogy – mint Angliában és Németországnak éppen leghaladóbb részeiben – üdvös hatásuk is ne lehessen. Ha arról volna szó, behozassék-e az vagy sem, más-ként kellene a kérdést megítélni, mint ma, midőn nagyszámú hitbizományunk tényleg létezik. Azzal az érvel szemben, hogy hazánk legjelesebb politikusai közül többen határozottan eltörlésüket kívánták, felhozható, hogy viszont az, aki ennek a nemzetnek mindenirányú szükségleteit a legjobban ismerte, gróf Széchenyi István, nem is egy nyilatkozatában, hanem hosszas töprekedés és meggyőződésének fáradságos

kialakulása után nemzeti szempontból mellette volt. A tudomány szabadelvű képviselői közt is voltak, mint például Roscher Vilmos, akik bizonyos föltételek mellett azoktól hasznos eredményeket vártak.

Hazánk jelen viszonyai közt talán nincs is meg erre a gyakorlati lehetőség, hogy a hitbizományok eltöröltessenek. De föltéve, hogy nagy küzdelmek árán ezt a lehetőséget meg lehetne szerezni, a hitbizományok intézményének eltörlése nem lenne szükséges, sőt kívánatos sem. Nagyon szükséges ellenben, hogy akkor, midőn a közvélemény ezt a kérdést megérleli, az kellő reformon menjen keresztül.

Ez a közvélemény pedig igen gyorsan érik. Ennek bizonyítékát képezi az, hogy maguk az érdekelt hitbizományos családok hazafias tagjai ezt máris belátják és arra a kormánynak egy tagja csak nemrégiben a képviselőház nyílt ülésén minden ellenmondás nélkül hivatkozhatott. Nem is szabad ennek a reformnak fejlesztése előtt egy illetékes tényezőnek sem kitérni. És ehhez a mi szakértekezetünk is erkölcsi bátorsággal és becsületes őszinteséggel hozzájárulni igyekezett.

Mindenekelőtt kiemelendő az a nagy anomália, hogy míg az alkotmányos múlt és alkotmányos érzés tekintetében hazánknál jóval hátrább sorakozó Ausztriában is a hitbizományi jogosultság megadása az egész törvényhozástól függ, addig nálunk az a fejedelmi attribútumok közé tartozik. Ennek megszüntetésére már az általános polgári törvényben kell törekedni, ha az maga nem is fogja a jövőben változásoknak kitett hitbizományi ügyet szabályozni, hanem ezt külön törvénynek tartaná fenn.

Ebben a külön törvényben, amint annak politikai jelentősége adva lesz, a következő elvek okvetetlenül megállapítandók lennének. A hitbizományok egyedül a törvényhozás beleegyezése esetén állíthatók fel. Azok

örök időre soha sem adatnak, hanem egy bizonyos idő múlva, az angol entail mintájára, de csak hasonló úton, mint ahogy létrejöttek, meghosszabbíthatók. Minden hitbizomány maximális és minimális nagysága előre megállapítandó és tekintettel a létező hitbizományok területére, a törvényhatóságok kijelölendők, amelyekben már nem lehet hitbizományokat engedélyezni. A hitbizományok létesítése alkalmával gondoskodni kell az érdekelt család tagjaiból alakítandó tanácsról, melynek joga legyen a hitbizomány legalkalmasabb élvezőjét minden jogutódlás alkalmával kijelölni. Minden hitbizomány hozadékából a szükséges beruházások céljaira és a család meghatározott tagjainak támogatására családi alap létesítendő. A hitbizomány kezelésébe az ellenőrző politikai hatóságnak és bíróságnak a családi tanáccsal együtt beleszólási joga van. A földbirtokból álló családi hitbizományok vagy más területekkel kicserélhetők, vagy a családi tanács beleegyezésével pénz-hitbizománnyá alakíthatók át. Az átmeneti intézkedések mondják ki – erre esetleg hosszabb időt engedve – hogy a létező családi hitbizományokat is a fennebb felsorolt elveknek megfelelően kell átalakítani, illetve a családtagok közt megosztani.

Helyesen emeltetett ki ugyanis a szakértekezleten, hogy a magyar hitbizományok általában igen nagyok, minek folytán a hozzájuk fűzött várakozásoknak nem is felelhetnek meg. A kivándorlást ugyan kevésbé mozdtítják elő, mint általán gondolják, mert ha földet nem is, de munkát a mezőgazdaság körében foglalkozó munkásosztálynak adnak. Azonban a statisztikai adatokból csakugyan kitűnik az, hogy a népesedésre káros hatást gyakorolnak. Ennek ellensúlyozására hosszabb bérletek kötése és bérlő-szövetkezetek létesítése azokon nagyon kívánatos. De ez itt sokkal inkább lehetséges, mint a meg nem kötött szabad nagybirtokon, mert a

hatósági beavatkozás és a nyomatékos társadalmi befolyás mégis nagyobb a kötött, mint a szabad birtoknál.

A bérlő-szövetkezetek által megmunkált földek közös megegyezéssel s bizonyos közhasznú feltételekkel megválthatóknak jelentendők ki, mely esetben a hitbizományi vagy más kötött birtokok fokozatos átalakításának erdőbirtokokká, vagy más vidéken való földszerzés útján nemzeti szempontból is hasznosabb kötött birtokokká könnyebben menne.

A tapasztalás az újabb időben egyébiránt az, hogy a kötött és nem kötött nagybirtokok tulajdonosai minden kényszer nélkül is mind hajlandóbbakká lesznek területeiknek kisbérlők vagy kisbirtokosok részére való átengedésére. Sokan közülük érzik, hogy ezáltal magasabbrendű erkölcsi kötelességet teljesítenek, mások pedig tudomásul veszik, hogy birtokaik vulkánikus talajon állanak és ennek meg gondolása vezeti őket a jelzett elhatározásra. Azonban bármily indokból cselekszenek, helyesen járnak el. Mindez az erélyesebb szabályozásnak ma még szükségtelen voltáról tesz tanúságot.

* *
*

Nem utalhatunk e tényre elég nyomatékosan. De annak két nagyon fontos korolláriuma van. Először az, hogy a birtokpolitikai eszmecserékkal folyton behatóan kell foglalatostkodni és e részben túlzásoktól ment közvélemény kialakulására törekedni. Másodszor, hogyha valamely reform tényleg szükségesnek bizonyul, azt valóban keresztül is kell vinni, mivel, mint egy kiváló magyar államférfiú nem régen mondotta, minden forradalom mögött egy-egy elmulasztott reformot lehet megállapítani.

Jól teszi tehát a közélet minden illetékes tényezője, ha a kor szükségleteit megállapítani kívánja és

azok kívánalmait megszívleli. De jól teszik ezt az érdekeltek is, hogy meg tudják érteni azt, amit méltányosan kívánhatnak és amit megtenniök az erkölcsi kötelesség szava parancsol. Saját jól felfogott érdekeiket is csak a közérdek kereteiben óvhatják meg tartósan, különben azok biztosan helyrehozhatatlan kárt és sérelmet fognak szenvedni.

Látszólag idejüket-múlt intézményeket is fenn lehet így csaknem állandóan, beláthatatlan időkre tartani. Angliában a bérlőrendszer, mely hozzájárult az angol demokrácia kifejlődéséhez, a hitbizományi latifundiumok mellett jött létre. Az egyházi javakat ott nem szekularizálták, hanem azokat az állam vette át kezelés végett és bérbeadja kisebb komplexumokban. Dániában az együtt tartott földbirtok alapján családi részvénytársaságok keletkeztek, melyeket valamelyik arravaló családtag a többinek megbízásából kezel.

Ellenben, ha a kor kívánalmi a nagybirtok érdekeltjeinél süket fülekre találunk, csakhamar hallhatják majd azok felett a halálmadár szárnycsattogtatását. A Sybilla-könyvek története igen gyakran ismétlődik. Annak tanulságait azért tanácsos lesz folyton szemeik előtt tartani.

Végül még csak az idegen tőkésék által nagy mértékben történő földvásárlásokra hívjuk fel a figyelmet, ami ha itt-ott gazdaságilag előnyös is, de nemzeti és politikai szempontból veszedelmessé válhat, azért megérdemli a közvélemény és a politikai tényezők komoly figyelmét.

Anélkül, hogy egyenként behatóan tárgyaltuk volna azokat, ezekben foglalkoztunk a kötött birtokok valamennyi fajtájának szerepével s rámutattunk a nagyszabású, de gyakorlatias nemzeti és szociális irányú birtokpolitika körében teendőkre vonatkozólag is.

Általában véve igen sok becses részletet, gazdag eszmekincset és adatot gyűjtöttünk össze az említett szakértekezlet előkészítése alkalmával és annak folyama alatt. Gondoskodtunk arról, hogy ezek szélesebb körök részére is hozzáférhetővé váljanak.

A jelen emlékirat rendeltetése csak az, hogy össze foglalva, tömören és áttekinthető módon nyújtsa amazok velejét. Több évre terjedő odaadó és nem irányzatos működésünk eredményei ezek. Mint ilyeneket jó lelkiismerettel és a becsületes munkás megnyugvásával tesszük közzé. Kérjük mindazokat, akiket illet s akik a magyarság jövőjét, felvirágzását és mindenirányú megerősödését szívükön viselik, hogy e munkálatot éppoly szíves figyelemmel és jóakarattal fogadják, mint amily szorgalommal és elfogulatlan odaadással gyűjtöttük annak elemeit és amily igazságszeretettel igyekeztünk belőlük levonni a tárgyilagos következtetéseket.

3. A cári Oroszország birtokpolitikája.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1909. évfolyamának 340-362. lapjain s a szerző által javasolt, rendezett és vezetett 1910/11. évi nagy birtokpolitikai szakértekezlet előzetes munkálatai közt 1912-ben.

Befolyással voltak arra oroszországi utazása és az azután meghozatott eredeti orosz törvények is.

Midőn a magyarországi birtokpolitikának összes állami és társadalmi viszonyaink által legcélszerűbbnek kijelölt irányát óhajtjuk kimutatni és evégből a másutt érvényesülő hasonló törekvések tanulságait sorozatos előadások útján akarjuk megállapítani, tekintetünknek elsősorban Oroszországra kell esni. Mint sok más irányban a társadalmi élet jelenségeinek megfigyelése terén a szóban lévő tárgyra nézve is az óriási orosz birodalom kiváló alkalmakat szolgáltat az okulásra. De mivel az nem csupán nagy állami, hanem két világrésznek egyik fele s a földteke száraz területé-

nek hetedrésze, népességének száma pedig ma már megközelíti a másfélszáz milliót. Oroszország összes birtokviszonyait és azok folytonos átalakulását egyetlen, a jelenleginél sokkal nagyobb munkálatban is, megrögzíteni nagyon nehéz, az ilyen terjedelmű tanulmányban pedig egyszerűen lehetetlen.

De a mi jelen feladatunk szempontjából nincs is szükség reá. Teljesen elegendő, ha az egységesebb kibontakozáson átment európai Oroszországot – a lengyel, finn, kaukázusi, szibériai és más ázsiai részek nélkül – a maga 49 kormányzóságával és egy külön – a doni kozákok – területével tesszük e részben vizsgálódásunk tárgyává. így is oly térséggel van dolgunk, mely a hazánkét tizenhatszor haladja meg. Oly rengeteg néptömegekről lesz szó így is, melyek helyes fejlődésének irányítása rendkívüli értelmi és erkölcsi erőt tesz szükségessé.

A lényegesebb tévedések itt bizonyos idő múlva rettenetes nagy vonásokban félreismerhetetlen módon tűnnek fel; azok tehát kétségbe nem vonhatók. A világnak egy tája sem kínálkozik ezeknél fogva úgy a valóban tudományos birtokpolitikai észlelés, mint a gyakorlati agrárius törekvések számára oly klasszikus kísérleti tétel, mint a nagy-, kis- és fehér oroszok által lakott, magában is óriási, magja a világ ezen legnagyobb egységes birodalmának.

A múlt és jelen birtokjogi alakulatai egymás mellett észlelhetők ott igen különféle kölcsönhatásban, melyre a jövő fejlődésének túlzott előlegezése útján keletkezett ábrándképekből szövődő utópisztikus pártprogrammszerű jelszavak érezhető befolyást gyakorolnak. A legkonzervatívabb és a legradikálisabb orosz birtokpolitikai törekvések egyaránt komoly politikai tényezőkké váltak, melyek roppant hatásának rémséges játékát évtizedek óta szemlélhetjük, de azok bizonyos békésebb megnyugvásra jutásának időpont-

ját az adott körülmények közt ma még sejteni is alig lehet. Az az elégedetlenség, az a sok testi s lelki fájdalom, mely a helytelen birtokpolitikai szabályozás folytán Nyugat-Európa sok helyén létezik, talán Írországot és Szicíliát kivéve, úgyszólván gyermekjáték ahhoz a rettenetes görcsös kínlódáshoz és mindig a végzetessé való fajulással fenyegető vonagláshoz képest, mely az orosz agrárius-mozgalmakat jellemzi. Ezek a nagy orosz nemzet létét ugyan nem fenyegetik, mint ahogy a magyarországi birtokviszonyok a mienket, de annak mégis életgyökerein rágódnak, mert a világ egyik legerősebb fajának igazi erő kifejtését és adott helyzetéből folyó nagy szerepének az emberiség történetében méltó betöltését teszik kockára. A mai merőben rossz birtokviszonyok javulásának Oroszországban tehát valósággal világtörténeti fontossága van.

Hogy ennek a javulásnak szűk keretben is valamelyes képét adhassam, magamat a Magyar Társadalomtudományi Egyesület közgazdasági bizottsága által szabatosan megállapított kérdőpontokhoz tartva, inkább szaktanácskozmányi vélemény nyilvánítására szorítkozom. Összefüggő értekezés nyújtására az adott keretben helyesen nem vállalkozhatom.

Az orosz földbirtokrendszer mai nemcsak ki nem elégítő, hanem rendkívül veszélyes állapotának keletkezése nem újabb keletű. Hogy ezt jól érthessük meg, szükséges a félszázaddal ezelőtt történetekre visszamenni.

II. Sándor cár mindjárt trónralépte után belátta, hogy az Európa minden részében akkor már megszűnt jobbágyság rendszere birodalmának fejlődését nagy mértékben akadályozza. Az első lépés annak megszüntetésére 1857-ben december 2-án történt, midőn egyes kormányzóságok, mint a vilnai, kovnoi, grodnói, jóakaratot tanúsított nemességeihez a cár felhívást inté-

zett, hogy a jobbágyság felszabadítása iránt javaslatot tegyenek, melyek céljául az tűzetett ki, hogy a parasztság tizenkét év alatt személyes szabadsághoz és földtulajdonhoz jusson. Hasonló leirat ment azután a többi kormányzóságok nemességeihez is. Ezzel az egész orosz nemességnek képviselői Szentpétervárra hívtak össze az 1859. évben, hogy a felszabadító törvény szerkesztésénél, mint szakerők közreműködjenek. Ennek javaslata végül a Birodalmi Tanács tárgyalásain menván keresztül, a császár nyílt parancsa alakjában, mint törvény 1861. évi február 19-én (a Gergely-naptár szerint március 3-ikán) jelent meg. Annak értelmében a jobbágy szolgák (dvorovije) mintegy másfélmilliónyi számmal két év múlva szabadok lettek és polgári jogokat nyertek. A röghöz kötött parasztok (krepost-nije) – körülbelül 20 millió tömegben – személyükre nézve szintén szabadok lettek és jogot kaptak arra, hogy az általuk addig megművelt urasági földeket egy Lank segítségével megválthassák. Végre a korona-parasztok és az uralkodóház tagjainak tulajdonát képező, ú. n. udjel, vagy apanage-javakon levő jobbágyok – 22 millió tömegben – az 1863. évi július 8-án kelt ukáz által aránylag előnyös megváltási feltételekhez jutottak.

Még jobb helyzet volt fenntartva a nyugati kormányzóságokban levő litván, fehér- és kisorosz parasztságnak és pedig azért, mivel földesuraik lengyelek voltak, akiket a kormány nem erősíteni, hanem gazdaságilag, is lehetőleg gyengíteni kívánt. Egyébiránt az orosz földbirtokos nemesség is általában keveset nyert közvetlenül a földmegváltás lehetőségének kimondása által. Ha a parasztok helyzete mindjárt eleinte rossz maradt is, az orosz kormány, mely éppen akkor az állami pénzügyek rendezésével is el volt foglalva, a földbirtokosokat nem támogatta úgy, mint ezek óhajtották s az új helyzet azt talán kívánatosnak is tűn-

tette fel. Az első csapás reájuk nézve az volt, hogy a megszüntetett jelzálogbankoknál fennállott tartozásaik fejében a részükre eleinte befolyt válságösszeget a kormány lefoglaltatta. Azután a korábban igen nagymértékű állami támogatás, melyhez már hozzászoktak volt, elmaradt. A paraszttal többé nem rendelkezhetvén, sokkal költségesebben gazdálkodtak, mint azelőtt. Végre a nyugateurópai fényűző életmódhoz, melyet még túloztak is, mindjobban hozzászoktak. Mindezen okok folytán a nagy, de különösen a középbirtokosok jelentékeny része csakhamar tönkrement s állami hivatalokban és mindenféle más alkalmazásokban keresett menedéket. De az orosz parasztok helyzete sem javult időközben, sőt eredetileg is kedvezőtlen állapotuk már a hatvanas évek alatt tetemesen romlott.

A felszabadító kormány alapeszméi, hogy t. i. az orosz parasztság egyénileg szabaddá legyen és hogy megélhessen, tényleg nem valósultak meg. Az előbbi az orosz akkori közjog és közigazgatás mellett lehetetlen is volt; a megélhetéshez szükséges földterület pedig a parasztság már kezdetben sem kapta meg. A megváltási törvény végrehajtási rendeletei a visszaélésekre ugyanis annyi alkalmat nyújtottak a volt földbirtokosoknak és a mindjobban elhatalmasodó hivatalnoki karnak, hogy azok kapzsisága a parasztságot törvényben nyert jogos előnyeiből igen könnyen kiforgathatta. A földbirtokosoknak olcsó munkaerővel való ellátása és kizsákmányolásuk könnyűsége érdekében mind a két említett tényező odavitte a dolgot, hogy a parasztok kevesebb földhöz jutottak, mint amennyit már jobb ágykorukban megműveltek. Sőt a törvénynek is volt egy szakasza (a 123-ik), melynek erejénél fogva a parasztokat oda lehetett kényszeríteni, hogy maguk kérjék földesuraikat a nekik szűken kimért terület egy részének megtartására,

mivel különben elviselhetetlen terhekre volt biztos kilátásuk. Igen sok birtokrészről mondtak le így egyes kormányzóságokban a parasztok. És e lemondásokra annál hajlandóbbak voltak, mivel mélységes tudatlanságukban hitelt adtak a mesterségesen is terjesztett híreknek, melyek szerint a felszabadító cár nemsokára minden ellenszolgáltatás nélkül úgy is nekik fogja juttatni az összes oroszországi földbirtokok egész területét. A régi parasztság legnagyobb részének elégtelen földbirtoklása mellett keletkezett továbbá a törpebirtokosok egészen új nagy osztálya, melyet koldusbirtokrészeseknek hívnak.

Így jött létre az a kisbirtokú proletárság Oroszországban, mely a politikai, gazdasági és általában társadalmi nagy elégedetlenség igen termékeny talajának bizonyult. A parasztság helyzete az említett ötven kormányzóságban azután egyre romlott.

Ez persze nem mindenütt történt egyformán. Néhol, mint Szerebrjakow szerint a saratowi kormányzóságban, a romlás feltűnően nagymérvű lett. Ott az 1861-ben keletkezethez képest a kisbirtokosok 64%-ának helyzete romlott, 28.5%-éé nem változott és csak 7.5%-nak állapota javult. Az egész területen a házas zsellérek (az ú. n. dvorovije ljudi) száma folyton szaporodott, mivel a szabad parasztok közül is sokan elvesztették kis területeiket. A jobbágyság felszabadítása után tizenöt év múlva, tehát 1886-ban, Janson tanár beutazván az egész most tárgyalt orosz tájakat, megállapította, hogy azok egyik kormányzóságában sem talált túlnyomólag javult állapotokat. A parasztbirtok csak kevés járásban volt elegendő a megélhetéshez. A legtöbb helyen a kisbirtokosok számalomraméltóan nyomorogtak. Sok helyütt az oly törpebirtokok voltak túlsúlyban, melyeken nemhogy az emberek, de még a legszükségesebb haszonállatok részére sem termett elegendő táplálék.

Az orosz parasztság földínsége tehát nem újabb keletű, hanem csak szembetűnő fokozódása a régi szomorú birtokviszonyoknak. És nemcsak a magánbirtokosok volt jobbágyainak utódai vannak rosszul, hanem az ú. n. koronaparasztokéi is. Chodskij tanár szerint ezeknek ma is csak mintegy 13-14%-a bírt annyi földet, melyen létezhetett, 43% nagy kinnal, 43% pedig határozottan nem képes mai földbirtokából megélni.

Es a parasztbirtokok területe egész a legújabb ideig következetesen fogyott, mert egyes nagyobb birtokosok és a városi polgárság egy része sokat vásároltak meg az utóbbi években is azoktól a parasztoktól, akik elszegényedtek, vagy akik a magas árajánlatok kísértéseinek nem tudtak ellenállani.

Az orosz parasztok helyzetét nagyon súlyossá teszi még két körülmény, melyek annak épp oly fontos tényezői, mint maga a kisbirtokok összezsugorodása. E tényezők egyike a hatalmas népszaporodás, másika pedig a mezőgazdasági technika haladásának elmaradása.

Oroszország földműveléssel foglalkozó, szóban levő népessége 1860-ban 50 millió lélekből állott, 1900-ban pedig annak létszáma 86 millióra emelkedett, tehát a szaporodás negyven év alatt 72%. A munkabíró férfilakosság száma ennél is jobban, t. i. 86%-kal emelkedett. A mezőgazdaságból élő ez a népesség tehát nagyon megszorodva, kisebb területen kénytelen megélni. Ez csak abban az esetben következhetett volna be, ha egyúttal sokkal jobban gazdálkodik. De az orosz parasztok területeiket igen rosszul művelik. Manuilow moszkvai egyetemi tanár szerint a parasztbirtokon egy hetedét, sőt néha annyit sem állítják elő annak, ami a jobban művelt urasági földeken terem, ahol már gépekkel dolgoznak és ahol a parasztbirtokokon ma is uralkodó háromnyomású rendszert el-

hagyták. Oroszországban is vannak jól kezelt közép- és nagybirtokok, habár ezek még nem képezik a szabályt. De az ily birtokkategóriák aránylag sokkal többet termelnek a 47 millió deszjatinára tett kisbirtokosi talajnál. A középponti statisztikai bizottság szerint az ilyeneken 300 millió púddal kevesebb gabonát produkálnak, mintha csak az úribirtokok átlagos hozamát, 45 pudot deszjatinánként állítanák elő. Csuprow, Posztnikow és legújabban Lochtin is igen beható tanulmányokat folytattak e részben. A legutóbb nevezett író bő statisztikai adatok alapján azt is állítja, hogy az orosz mezőgazdaság általában felét sem hozza a nyugateurópai államok termésének. Ha az orosz hozamot 100-ra tesszük, akkor a nyugateurópai földek búzában 280-at, rozszban 230-at, zabban 279-et, burgonyában 400-450-et, szénában 150-200-at adnak. Csuprow szerint a földek csak némileg észszerűbb művelése azok hozamát és így gyakorlatilag területét is mindjárt 50%-kal emelné.

Ez az író azt mondja, hogy Nyugat-Európában gabonából egy hektáron 30 métermázsát, vagyis deszjatinánként 200 pudot kevésnek tartanak; az orosz földek pedig csak 35-40 pudot hoznak ily nagyságú területen.

Tényleges felvételek alapján állítják, hogy a tárgyalat ötven oroszországi kormányzóság közül 18-ban a termelt gabona szabály szerint merőben elégtelen a lakosság eltartására, 12-ben jó években is csak annyi terem, amennyiből a népesség megél valahogy, 9-ben egy kevés és csak 11-ben van számbavehető kivinnivaló gabona. Egy hivatalos tanulmányozóbizottság véleménye is az, hogy a parasztokművelte területek hozama négyszer, ötször kisebb, mint amilyen észszerű eljárás mellett lehetne. Egy 1900-ból származó felvételtől továbbá az derül ki, hogy az ötven kormányzóságban 44,724.800 mindkétnemű mezőgazdasági munkás

létezett, akik közül a rendelkezésükre álló területeken a mai gazdasági mód mellett csak 11,360.200 talált foglalkozást. Tehát több mint 33 millió mezőgazdasági munkás volt nekivaló jutalmazó foglalkozás nélkül.

A mezőgazdaság-technikai ismeretek rendkívül alacsony volta, a tőkeszegénységnek pedig valóban szívrehatóan magas foka az oka annak, hogy e részben javulás évtizedek óta nem mutatkozik. Ehhez járulnak még a politikai és társadalmi okok is. Az orosz faluban általában az értelmi, de különösen a szakértelmi fénynek egy sugara sem juthatott el napjainkig. És ha újabban meg is kísérelték a nép gyakorlati irányú oktatását és nevelését, az erről legnagyobbbrészt mint falról a borsó, lepergett. Ezt irataikban hivatalos egyének is beismerik. De a jóakarató és igazságszerető nem szocialista orosz írók is kénytelenek kiemelni, hogy a felvilágosodás terjedését az orosz népnek nyomora, elmaradottsága nem akadályozza jobban, mint a hatósági közegek folyton gyanakvó féltékenysége. A nép tudatlansága annak jogtalanságával és földhözragadt szegénységével együtt teszik tehát lehetetlenné, hogy a fokozódó belterjes gazdasági munkásság útján az boldogulhasson.

Az éhező földműveslakosság állattenyésztése szintén nem virágozhat. Az oroszországi ötven – részben legjobb földű – kormányzóságban 1888-1898-ig a lóállomány 19 millióról 17-re, a szarvasmarháé 34-ről 24*5 millióra szállott alá. Ily körülmények közt a földet sem lehet mélyebben művelni és kellőleg trágyázni. Ezt még az is nagyon gátolja, hogy a mir által kiosztott földek javítására az inger épp oly csekély, mint a szabályszerűen igen rövidtartamú bérlet útján megművelteké. Orel kerületeiben a mirtől bírt földekre mégis kivisznek nagyritkán deszjatinánként 29 kocsi trágyát, a vásárolt földekre pedig 39, ellenben a rövid tartalmú bérletekre csak 4½ fuvart.

Sokan a mirt okolják a parasztek elmaradottsága miatt. Mások azonban utalnak arra, hogy ahol ennek rendszere nem honos, az állapotok ott sem jobbak, sőt a nem fekete földű területeken, ahol a mir általános, a takarmánytermelés tekintetében még kevésbé vannak hátra, mint az ú. n. szabad parasztbirtok vidékein.

A családok földjuttalékáról szóló 1886. évi és a mirföldek kiosztását szabályozó 1893. évi törvények ugyanis a parasztság érdekeivel ellentétes intézkedéseket tartalmaztak. Azok szerzői abban a véleményben voltak sokáig, hogy a jobbágyság felszabadításával a parasztbirtokok rendezése végleg elintéztetett és emezek szaporítását már elvi szempontból sem szabad vitatni. A bérleti viszonyok rendezéséhez sem akartak hozzájárni.

Miután így a földolgokkal a kormány nem volt hajlandó foglalkozni, egyéb kevésbé nagyjelentőségű intézkedéseinek ezirányban sem volt hatása. A zemstvók s más testületek és a külön tanácskozmányok (Osoboje sovjescsanije) kérelmei és felterjesztései közönséges halandók által fel nem fogható logika alapján hozott határozatokkal utasítottak el.

A parasztek helyzete romlott annak folytán is, mivel az adózási viszonyok szintén egyre kedvezőtlenebbé váltak reá nézve.

Az állami pénzügyek Oroszországban úgy vannak berendezve, hogy a közszükséglet fedezésére főleg a közvetett adók szolgálnak, melyek a lakosságnak éppen szegényebb rétegeire súlyosodnak. A rendelkezésemre álló utolsó – az 1906. évi – zárszámadási adatok szerint a 2271 millió rubelnyi évi állami rendes bevételekben az alsó néposztályokat leginkább nyomasztó ilyen közteher volt 1380 millió rubel. Ha ezzel a roppant nagy összeggel az egyenes adók együttesen csak 163 millióra emelkedő tételeit állítjuk szembe, kiderül az említett nagy aránytalanság. Az orosz biro-

dalomnak csupán szeszdóból és italmérési illetékből két évvel ezelőtt 736,897.529 rubel jövedelme volt. Az egyenes adók alig emelkedtek az utolsó évtized alatt, ellenben a közvetett adók terhe folyton fokozódott. Igaz, hogy ebben a fejlődő városi életnek is van része, mert annak nyomán a lakosság fogyasztási képessége feltűnőbben öregbedik, de az is bizonyos, hogy a nagyobb jólétnek nem örvendő, vagy éppen szegény vidéki lakosság fogyasztását is nagyon megdrágítják a közvetett súlyos közterhek. A szesz mellett a tea, cukor, kőolaj, dohány is túlságosan van megadóztatva. Eddig a parasztságra a válságösszeg is igen nyomasztó terhet képezett. És ahol segítettek is a már leroskadt parasztok felsorolt bajain, ez majdnem mindig a többi parasztok rovására történt. Az 1900. évi június 15-iki törvény az államjavadat bérlő parasztság bérleti feltételein könnyített, de a már említett gyenge hozamok mellett annak érezhetőbb kedvező befolyása nem lehetett.

Az orosz birodalomnak 150 millió deszjatina állami birtoka van, de ennek a szóbanforgó bajok orvoslása szempontjából nagyobb jelentősége nincs, mivel abból 69.3% erdő, 28.1% mocsaras terület és mivelhető jobb föld csak 2.6%. Ezek adatnak bérbe az ú. n. abrocsnija statiji, vagyis a megadóztatott földrészek szabályai értelmében. Ilyen földrész létezett 1902-ben 10.854, ami deszjatina terjedelemben 41 millió. Ezek a földek az orosz birodalom területén igen egyenlőtlenül oszlanak el. A szántóföldül használható, aránylag kevés orosz állami birtokok 10%-a azonban nem is kisbirtokosoknak adatott bérbe, egy részük pedig nem közvetlenül jutott az ilyenek kezeibe, hanem vállalkozók útján, akik a paraszton sokat nyernek, midőn a nagy bérleteket parcellázva adják albérletekbe nekik. Az állami erdők egy részét gazdasági szempontból nem szabad kiirtani. Másrésze kiirtható ugyan, de a szántó-

földeknek illetően terjesztése igen lassan halad. A telepítés terén talán többet lehetett volna tenni; de az ezirányban kifejlődött gyakorlat szintén nem vezetett kielégítő eredményekre és Oroszország telepítési politikája gyakran változtatott irányt. Egészen véve a szóban levő oroszországi 50 kormányzóságból 1885-től 1901-ig nem több, mint 1,200.000 mindkét nemű lélek telepedett így át; ez idő alatt pedig a természetes népszaporulat ott a 20 millió lelket megközelítette. De az ekképp kivándorló telepések gazdasági arravalóságában a kormány nem igen bízott, azért nem is nagyon biztatta és még kevésbé segítette vagy támogatta a telepéseket, akik így csaknem egészen a maguk erejére voltak hagyva. Az orosz természetes évi népszaporulat a Statesman's Yearbook utolsó évfolyama szerint 2,450.000 lélek; ebből esik az említett 50 kormányzóságra 900.000, akikből kitelepedett Szibériába 200.000. Tehát ez az egész mozgalom merőben elégtelen. A telepítés kérdésével Oroszországban, mint specialista, Kaufmann Sándor foglalkozott. Az ő véleménye, hogy Nyugat-Szibériában nem oly könnyű a 65.000 telekről 200.000-re emelkedett települők áramlatát még hosszabb ideig elhelyezni. Ott újabban mindenféle talajjavítást kezdett az orosz földművelésügyi minisztérium. De míg az európai állami birtokokra 611.950 telket lehetett 1890-től 1902-ig elhelyezni, addig Szibériába összesen csak 442.413 telket. A parasztbank létesítése a kormány ezirányú gondoskodásáról tanúskodik. Bármily ellentétesek voltak politikai irányai, Plehve és Witte egyetértettek abban, hogy a települőket a községek szegényebb lakói közül kell venni és azután mir-rendszerű udvartelkeken elhelyezni. Ez úton azt remélték, hogy a mezőgazdasági felszaporodott munkások nagy része mégis csak otthon marad és belőle a minden áron fejleszteni kívánt orosz ipar számára gyári munkások tömegei fognak képződni.

Azonban a pusztuló parasztság az orosz iparcikkeknek csak nagyon gyenge fogyasztója lehetett. Így azután az ipar sem fejlődött.

Hogy ez a számítás mennyire téves volt, arról felvilágosíthat bennünket annak meggondolása, hogy egy illetékes bizottság felvételei szerint a jelen évtized elején Oroszország 50 kormányzóságában a nem mezőgazdasági jellegű ipari vállalatoknál 6.6 millió munkás dolgozott, ellenben a munkáselem általában ugyanakkor 45 milliót tesz. Ha tehát az ipari munkások száma több mint kétszeresre emelkedett volna, még akkor is jóval 30 millión felüli munkásnak a mezőgazdaság körében kellett kenyerét megkeresnie valahogy.

E rengeteg számtételekért a felelősség az illető forrásokot illeti, de annyi bizonyos, hogy Oroszország leggazdagabb földjének óriási határai közt a mezőgazdasági népesség a kegyetlen sors változandóságai-
val küzd. Egyébiránt nemcsak a parasztok birtokviszonyai kedvezőtlenek. A régi nemesi birtokok területe is folyton összezsugorodik, mert az eladó ilyen földeket a városokban megvagyonosodott kereskedők és egyes helyeken a parasztok vásárolják meg.

Oserow Iván szerint¹ a magánföldterületnek 1875-ben még 73.6%-át, vagyis 71,616.000 deszjatinát bírták az ilyen közép- és nagybirtokosok, akik birtokaránya azonban 1900-ig 53.1-ra, vagyis 54,013.000 deszjatinára szállott le.

Ezek gazdálkodása sem kielégítő, egyéb okok közt azért sem, mivel a mezőgazdák hitelviszonyai szintén elég rosszak voltak. Vannak ugyan nagy jelzálogintézetek, melyeket az állam támogat és így aránylag a földbirtokra adott kölcsönök sokkal olcsóbbak, mint azelőtt voltak; de ez intézeteket azok, akik hozzájuk jutnak, rendkívüli mértékben veszik igénybe. A magán-

¹ Russen über Russland. 210. lap.

intézetek, nevezetesen a szövetkezetek által nyújtott hitel is, mivel ilyen aránylag kevés van, igen drága. Míg pl. néhány évvel ezelőtt Németországban minden 4800, Ausztriában és Magyarországon minden 9700, Franciaországban minden 25.000, Olaszországban minden 50.000, addig Oroszországban minden 172.700 lélekre esett egy ilyen intézet. A kishitel itt tehát még általában rendezetlennek mondható. Az eladósodásra vonatkozó sommás adatokat a kezem ügyében levő forrásmunkákból nem tudtam meríteni. Azonban magánúton jó forrásból arról értesültem, hogy az állami, uralkodó családi s közös tulajdonban levő parasztföldek nagyobb részt, a legtöbb helyen egészen tehermentesek. De a közép- és nagybirtoknak jelzalogos terhe igen nagy. A jelzett forrás ezt a területet 75.8 millió deszjatinára számítja. Erre körülbelül 3790 millió rubel van bekebelezve, ami deszjatinánként 50 rubel jelzalogos terhet képvisel, a föld értékének mintegy jó fele részét.

A nagy- és középbirtokosok gazdálkodásának belterjessége ily körülmények között tehát szintén nem fejlődhetik úgy, hogy a mind elégtelenebb földbirtokú nagyon szaporodó népességnek, továbbá a sokasodó földtelen mezei munkásosztálynak foglalkozást és megélhetést nyújthatna.

Az orosz parasztság ezek folytán a földéhség kínjait szenvedti. Ez hajtja azt a mindenféle oly mozgalmakba, melyeket a gazdasági rúgó figyelmen kívül hagyása esetében nem is lehet jól felfogni. De annak szem előtt tartása mellett teljesen érthető, hogy az orosz parasztság ösztönszerűleg mindenekelőtt földterületét akarja tágítani. Egyesek a forgalomba kerülő birtokokból valamit vásárolhatnak, de ennek lehetősége aránylag igen kevésnek van megadva. Nem kell ily körülmények közt izgatás sem ahhoz, hogy az orosz parasztság roppant nagy osztályának minden gondo-

lata, érzése, reménye és vágyakozása a földreform eszméje körül forogjon.

Hiszen, ha meggondoljuk, hogy az orosz paraszt miként él, azonnal át kell látnunk, hogy az orosz társadalmi mozgalmak magvát az agrárius kérdésnek kell képezni. Nehéz, rettenetes, csaknem elviselhetetlen az orosz paraszt élete, még ha úgynevezett viszonylagos jólétnek örvend is. Lakása csak oly vityilló, melynek hossza 8-9 arsin (rőf), magassága pedig nem haladja meg az egy szasint (ölet). De ezek sem az utolsó tartózkodási helyek, mivel a putrikban való lakás nem képez kivételt. Egyes járásokban azok megütik a lakóhelyek 16-17%-át. Az ilyen viskó fedele mindig szalma és hogy télen meleget tartson, az oromig ganajjal rakják meg azt. E tákolmány légtere 7-9 köb-szasin, ahol az egész, rendesen igen népes orosz parasztcsalád lakik. Ennek tagjai három emeleten: a földön, padokon és a kemencén hálnak. A talaj mindig földes, mert télen oda viszik be a borjúkat, malacokat, néha a teheneket is. A levegő nehéz és mindenféle páráktól sűrű. A belső nyirkosság, a szalmatetőn átható külső nedvesség, meg a trágya hamar elrothasztják az épületet. A viskók rövid időn el is pusztulnak és helyükbe gyakran kell újakat összeróni. Persze csak a végső szükség esetén határozzák el magukat erre a tulajdonosok. De azután időközben milyen lakás esik bennük?

Az erdőben szegény vidékeken a lakosság szalmával és ganajjal tüzel, ami által a folyton kiszípolyozott földeket egyetlen javítószerieiktől is megfosztják. A parasztok a kemencén mosdanak úgy, hogy testüket előbb sárral kenik be és egy kis meleg vízzel öntik le, mert szappan nincs. Fürdésről szó sem lehet. Az alaposabb tisztálkodás az, midőn a kemencébe bújnak, ott jól átmelegednek és télen kiizadva, azután a hóban hencseregnek. Ily körülmények közt a bőrbetegségek az orosz parasztság nagy csapását képezik.

Emellett teljesen elhanyagolt egészségi viszonyok közt élnek; a szifilis egyes járásokban ijesztő mérvet öltött. Az egészségellenes állapotok és szokások miatt a ragályoknak csaknem lehetetlen határt szabni. A tisztátlanságon kívül a táplálkozás észszerűtlen és helytelen volta is egyik főoka ennek. A jobb állati és növényi táplálékban a parasztságnak csak ritkán, rendkívüli alkalmakkor van része. Rendes ételme a fekete kenyér és a kvasz, néha az édes és savanyú káposzta, ősszel némi gyümölcs, t. i. oly vidékeken, ahol gyümölcsfák is vannak. A rossz táplálkozás folytán ez a népség mindig emésztési bajokban szenved.

De az életszükségletek itt is fokozódnak. Az orosz falukban is mindinkább használják már a fagyúgyertya helyett a kőolajlámpát, az otthoni szőttesek és varrottasok helyett a gyári patyolatot, vásznat és kelmét. Az aláásott emberi szervezet az izgatószeres szükségét is érzi. Nyolcvanöt-kilencven százaléka az orosz népnek, ha nem is mindig így, de ehhez nagyon hasonló módon él. Egy pár millió azonban folyton éhínséget szenved. Csoda-e, ha az orosz agráriusmozgalmak oly hevesen s mindig katasztrófával fenyegető alakban lépnek fel? Csoda-e, ha ezt a legnagyobb-részt analfabéta népséget a babona tartja karmai közt? Lehet-e megütközni azon, ha a sorsának javulását ígérő jólelkű ábrándozóknak, vagy gaz uszítóknak könnyen hitelt ad s koronkint a pogromok rendezőit vakon követi? Az is csak természetes, ha annak a föld-reformnak híveivel, mely nekik ingyen minél nagyobb területeket már a legközelebbi jövőben ígér, nehéz a jóakarató józanabb elemeknek síkra szállani. Minden telepítési ügyben kiadott hirdetmény s a parasztságnak mindenféle intézkedéseinek ily értelemben való magyarázása egyedül kedves neki. A parasztságnak segítségével több helyen még a kormányzók útján is egy-

szerűen az urak földjeihez akarnak jutni, s tőlük azt várják, hogy a földesurakat birtokok ellenszolgáltatás nélküli átengedésére kényszerítsék. Sokszor erőszakkal törnek be idegen területekre s a határsértések napirinden vannak.

Az orosz parasztság tehát magával jót tehetetlen. Babonásan várta egész a legújabb ideig, hogy miután sem a pogromok, sem a szocialisták nem segíthetnek rajtuk, jönni fog újból egy oly kormányintézkedés, mely a régiéknél jobb feltételek mellett nagyobb, igényeiknek, vágyaiknak teljesen megfelelő földhöz juttatja majd őket. A fekete föld deszjatinájának átlagos ára 1883-ban 52 rubel volt, az felszökött 103 rubelre 1903-ig. A bérlet méregdrága. Az orosz birtokviszonyokat tanulmányozott Posztnikow megállapítja, hogy bérletet csakis jobbmódú parasztok vehetnek, mert ahhoz megfelelő felszerelés, élő- és holt-leltár kell és hogy a haszonbérek aránylag még magasabbra emelkedtek, mint a földárak. A parasztok továbbá alig bírnak legelővel és kaszálóval. A Statesman's Yearbook adatai szerint a lakosság 85%-át képező mezőgazdasági népesség kezén volt 1906-ban 1.159,364.000 acre, vagyis 448,538.564 hektár föld. Ebből szántóföld 34.6%, kert, rét, legelő 16.5%, erdő 40.9%, terméketlen 8%. Ennek az óriási területnek birtokkategóriák közti eloszlása ugyanazon forrás szerint a következő: az állam, uralkodóház és városok tulajdonában volt 36%, a parasztokéban 32.3%, magánbirtokoséban 27.7%, terméketlen 8%. A területnek tehát alig csak $\frac{1}{3}$ -át bírta a népesség 85%-a, a többit pedig annak 5-6%-a.

A többi iparral, kereskedelemmel, szellemi vagy semmi munkával sem foglalkozott városi lakosság és proletariátus. Oroszország népessége azon részének is, mely a közép nagyságú városokban lakik, nem kis töredéke foglalkozik földműveléssel, éppen úgy, mint ná-

lünk. A kisgazdák azonban túlnyomóan falukban élnek és ott, nevezetesen a nyugati kormányzóságokban, egyéni tulajdonosok 1-2, legfeljebb 4-5 hektári területet, vagy pedig a mir földjeit művelik. Ez a nagyoroszok területén a szabály.

A mir az a vagyonközösség, mely az egyes földművelőknek koronként kiosztja az általuk megművelendő földeket. Ezen községek lakosai még a saját földjeiket sem adhatják el másnak, csak községbeli, vagy olyan idegen földművelő gazdának, akinek efféle föld vásárlását a község helybenhagyja. Ez utóbbi rendelkezés a múlt század kilencvenes éveinek elején tétetett és célja a mezőgazdasági proletariátus keletkezésének megakadályozása volt. De ezt a célt nem érték el vele s a népszaporodás egyfelől, a parasztok területeinek folytonos szűkülése másfelől, mégis annak a proletariátusnak képződésére vezetett.

Ennek következtében indult meg az a belső vándorlás, mely az orosz mir-területről Szibéria felé irányult és eddig, mint említtem, évenként 200.000-et meghaladó embertömeget ragadott meg. A bajon azonban, mint láttuk, ez sem segített, mivel az évi termézetes népszaporulat négyszer nagyobb volt.

Ilyen körülmények közt az oroszok különleges gazdasági érdekképviselői területei, a helyi és a kormányzósági zemsztvók, melyek bizonyos mértékben az oktatásügyet is ellátták, a szociális forradalmároknál sokkal inkább szemek előtt tartván a tényleges állapotokat és a lehetőséget, állandóan foglalkoztak a birtokrendezés kérdéseivel. Mert igaz ugyan, hogy a zemsztvók, mint hivatalos autonóm testület, inkább a konzervatív elemnek, mint a parasztságnak képviselőit alkották, de lehetetlen volt a parasztok elégtelenségében nem látniok a közveszélyt, mely az összes állapotok felforgatásával fenyeget. A legtöbb zemsztvo azért igen lelkiismeretesen törődött a parasztság bajai-

val is és véleményét szabadon kezdte kimondani. De amint a kormány ezt észrevette, hatáskörét azonnal megsűkíteni igyekezett, míg az egész intézményt majdnem nullifikálta.

Azok kebelében mindazonáltal sok eszmeáramlat keletkezett, melyek az agrárius bajok elhárítását és ennek a legnagyobb társadalmi, már-már szervessé lett betegségnek meggyógyítását célozták. Mielőtt azonban ezek elemzésére térnék reá, a létező orosz birtokviszonyok további jellemzésével kell még egy kis ideig foglalkoznom. Hogy mily nagy tévedésben vannak a szocialisták, midőn az egyéni földtulajdont rögtön vagy némi átmeneti idő múltán nemzetiesíteni kívánják, arról ha más nem, az orosz mirrel szerzett tapasztalatok minden elfogulatlan szemlélőt meggyőzhetnek. Ahol ez az intézmény, mint több orosz kormányzóságban és a balti tartományokban nem hozott be, ott a lakosságnak legalább egy kis része földesuraival kötött szabad egyezkedés útján, ha nem is nagyon sok, de mégis gyakran a megélhetést nyújtó szabad tulajdont tudott szerezni magának. Ezt szeretettel, odaadással jól művelte és a nem csekély váltságdíj fejében ekként megszerzett parasztbirtokokon boldogult. De a nagyobb birtokosok is jobban jártak, mert jó munkásnépet kaptak, mivel a parasztcsaládok ivadékai is ragaszkodtak a vidékhez. Igaz, hogy a legújabb időben ott is volt parasztlázongás, de ez nem kis részben a másutt megindult bujtogatás oda is kiterjedésének volt a következménye. Oroszország e vidékein jobb a parasztnak sorsa, mint a mir-intézményével megáldott kormányzóságokban. Itt ellenben a régi földesúri önkény és zsarnokság helyét újabban a vagyonszociális korlátlan hatalom váltotta fel. A községi határ ott már rendszerint ki van élve, mert senki sem hajlandó a talajt minden biztosíték nélkül arra nézve, hogy fáradságának és beruházásainak gyümölcsét él-

vezni is fogja, nagyobb áldozattal javítani, vagy csak mindenkori erejében fenn is tartani.

Az egyéni érdek ösztönző ereje itt nem hat és a földtulajdon előnye az egyesek szempontjából nem létezőnek bizonyult. De a köztulajdon a nemzeti közönségnek sem jó, mivel általa nem lehet elérni azt, hogy annak a földnek, mely nemcsak a jelen nemzedéké, hanem a jövőbelieké is, termőereje felett egyes egész nagy osztályok életérdekei sikeresen örködjenek.

Az orosz parasztság nehezen válik meg szülőföldjétől ott, ahol ha nehezen is, de egy kis darab földet egyéni tulajdonul tud megkapni. De tömegesen vándorol el a mires vidékekről, hogy ennek a korszerűtlen intézménynek zsarnoksága elől menekülhessen. Ez az orosz különlegesség tehát, melyben némelyek a föld jövő birtoklásának általános mintaképét vélték láthatni, éppenséggel nem vált be.

Egy másik orosz specialitás is csütörtököt mondott. A zemsztvók intézménye a gazdasági érdekek autonóm képviselőjének, de csakis annak volt szánva. Míg azt szabadabban engedték működni, addig, ami természetes dolog, a gazdasági mellett a politikai fejlődés követelményeit is szolgálni igyekezett. Közülök nem egy méltán hangoztatta például, hogy míg Oroszország felszabadította Bulgáriát, addig maga az autokratizmus rabja maradt.

E zemsztvók nem kértek többet a cártól, mint amit a bolgároknak már az orosz nemzet áldozatai árán önként adott meg. Ennek a bátrabb felszólalásnak következménye a gazdasági érdekek védelmében használható szabadszólás jogának is korlátozása lett. A zemsztvók csakhamar elnémultak, de megszólaltak a nihilisták bombái s a parasztlázadások, melyeket a zsidóellenes pogromok alakjában később maguk a hivatalos állami szervek idéztek fel, hogy a

nép általuk jól ismert haragját az ilyen s nem az abszolútizmus és bürokratizmus ellen irányuló kitörések által vezettségük le. Így maradt meg az összes agrárius-baj ok egészen a Japánnal folytatott háború Oroszországra nézve szerencsétlen kimenetelig.

Ezeken kíván segíteni az újabb orosz agrárpolitika., melynek azonban sok válfaját kell megkülönböztetni» Hogy a mesterséges iparfejlesztéssel ezen nem lehet javítani, azt láttuk. A városokba most az a mezőgazdasági munkás megy, aki a falvak nyomorúsága elől szökik, de ott csak a máris létező és aggasztó mértékben növekvő ipari proletariátust szaporítja. Sokak nézete szerint azonban a népesség szaporodása a vidéken még más eredményre fog vezetni. Arra, hogy a falukban maradt proletariátus, ha nem kapja meg szép szerrel, el fogja venni a földet maga.

Az agrárreform Oroszországban elemi erővel tört előtérbe és megoldását parancsolólag követelte. Az ott már nemcsak osztály-, hanem határozottan nagy nemzeti kérdéssé vált. Ez persze összefügg az egész orosz belpolitikai étellel, melyet itt semmiképp sem tárgyalhatok. Csak annyit kell e részben kiemelni, hogy az orosz falu regenerációja a szabadság uralmának terjedésével és az alkotmányosság megszilárdulásával szoros összefüggésben van. De az orosz mérsékeltbb felfogású gazdasági írók véleménye szerint is nagy hiba lenne, ha az agrárreformot csupán ettől várnák az illetékes tényezők. Azt tüzetesen kell megcsinálni. Két fő oldalát a parasztbirtokok szaporítása és a bérleti ügy rendezése képezi.

Az orosz kisbirtokosokon komolyan segíteni kívánók már régebben foglalkoztak a módozatokkal, melyek útján a parasztnak csekély földbirtokát ki lehetne egészíteni és talán a házas zselléreknek is lehetne bizonyos esetekben földet adni. A birtokkiegészítés eszméje (dapalnitelnij udjel) és egy úgynevezett földalap léte-

sítésének eszméje a hetvenes években merült fel és Samarin D. T. közgazdasági írótól származik. Ez abban áll, hogy a parasztok a létfenntartásukhoz szükséges területhez juttatandók okvetlenül.

A mezőgazdaság bajainak kikutatása végett alakított bizottságok is lehetők tartották azt. Az ufai ilyen bizottság úgy vélekedett, hogy minden parasztnak megélhetéséhez legalább 7-9 deszjatinára volna szüksége. Csuprow tanár ezt azért tartotta lehetetlennek, mivel még a kisajátítás elve szerinti eljárás sem vezetne célra, mert a 7-9 deszjatinán felüli birtokok egész területe sem lenne a parasztbirtokok jelzett arányú kiegészülésére elegendő. Régebbi adatok szerint, melyek jórészt elavultak ugyan, de amelyeknél megbízható újabbak nem igen vannak,¹ a parasztok által művelt területeket 131 millió deszjatinára tehetni. Ezenkívül mezőgazdasági terület néhány évtizeddel ezelőtt még csak 112 millió deszjatinányi létezett és pedig 108 a nagyobb magánbirtokosok és 4 millió az állam kezén. De ebből a területből is bérlet alakjában 40 millió deszjatina már a parasztnak jutott, a megmaradt föld tehát a maga egészében is csak 42%-kal növelné a parasztgazdaságok területét.

Manuilow Antal, a moszkvai egyetemen a nemzetgazdaságtan tanára, azt hiszi, hogy a kisajátítás az említett módon mégis az egyetlen módja a parasztbirtok elégtelenségéből származó mai agrárius-baj meggyógyításának. Az szerinte és sok mások szerint is jogilag teljesen igazolt, mivel a kisajátítás közérdekből történnék és a 7-9 deszjatinát meghaladó birtokokból a szükséges terület ki is kerülne, mivel a parasztok nem mindenütt vannak oly földínséges állapotban, hogy ily módon kellene rajtuk segíteni. Hiszen pl. a tweri kormányzóság egyes járásaiban a birtokok csak-

¹ T. i. hivatalos adatok.

nem mind a parasztság kezében vannak már. Manuilow szerint nem kellene tovább menni, mint az 1861. évi február 19-iki törvény hibáit a méltányosabb földfelosztás által kijavítani és akkor a birtokkiegészítéshez 7.2 millió paraszt részére csak 29.5 millió deszjatinára lenne szükség, melyet kisajátítás útján lehetne megszerezni.

A kisajátítás eszméjét azonban nemcsak az érdekelt földbirtokosok, hanem a kormány és az egész józan orosz közvélemény is elveti. Kiemelik az utóbbinak hivatott szószólói, hogy a birtokkisajátítás nem lenne egyéb, mint elismerése annak, hogy az államnak joga van a földet tetszése szerint elvenni mai tulajdonosaitól, csak azért, hogy más tulajdonosok kezére juttassa azt – tegyük fel – a felmerülő szükséghez képest. Csakhogy ezen szükségnek is expanzív természete van. A nép szaporodása nem áll meg, a földnek állami kiosztását ennél fogva már a közel jövőben esetleg gyakrabban ismételni kell. Mi marad akkor a biztosított tulajdonjogból? Ily bizonytalan állapotban attól várhatók-e az összes jövő nemzedékek javára oly fontos és szükséges szolgálatok, melyek nélkül a pótolhatatlan föld termőerőben való megtartása és javítása lehetetlen? Hiszen a gyakori kisajátítás által már a szocialisztikus eszmekörben mozgó birtokpolitika kezdődne, melyet a társadalom egyenletes haladását jónak valló elemek nem tarthatnak kívánatosnak. A föld birtoklása nem emberi, hanem tételes polgári jog. Annak birtokolhatása megvan ma is, ha mindenkire nézve közös főfeltétele, t. i. a megfelelő ellenérték felett valaki rendelkezik. Az emberek elsőrendű szükségei nemcsak a föld termékeivel, hanem ipari termelvényekkel is elégíttetnek ki. Az embernek tehát elvontan nem lehet nagyobb virtuális joga a földre, éppoly kevésbé, mint az ipartelepekre, aminek vitatása tehát egyaránt képtelen dolog.

A föld magántulajdonának joga különben ma sem korlátlan. Annak is vannak fontos közjogi természetű és a társadalom közérdeke által megvont határai. A birtokpolitikai szabályozásnak ezeken belül kell végbemenni. A régi földbirtokosság zsarnoksága tűrhetetlenné vált: jött az 1861. évi jobbágyfelszabadítás. De ez a mirnek zsarnokságát teremtette meg. Ez is igen káros hatásúnak bizonyult, azért a kormány a parasztság érdekeinek felügyeletével és a mir ellenőrzésével, a nagy hatalommal felruházott, ú. n. zemski nacsalnikokat nevezte ki. Ezek az állami hivatalnokok a vidéki földbirtokosok osztályából vétettek és egy személyben közigazgatási bírói, sőt ügyészi nagyon fontos teendők végzésére is jogosítottak.

Yermoloff Elek, aki még nemrégiben orosz földművelési miniszter volt, ezek működéséről így nyilatkozott az orosz agrárius-válságról írt becses munkájában (38 l.): »Nehezemre esik bevallani, de ezt meg kell tennem, hogy az orosz paraszt úgy is mint községe, vagy szülővárosának tagja, úgy is mint a községi köztulajdon részese voltaképp a törvényen kívül áll. Még a legegbeikiáltóbb igazságtalanság esetén sincs számára felettes hatóság, melyhez sérelmeinek orvoslása végett megnyugvással fordulhatna, mert mindent fedez ez a néhány szó: »hja, régi szokás, a község joga, a mir akarata!« Es a mir gyakorlatilag véve sokszor a lakosság legrosszabb része. A zemski nacsalnikhoz méltó, hiszen az a vagyonszövetség nem más, mint az ő kreatúráinak önkényes uralma alatt álló szervezete. Idézett művének több mint 300 lapján élénk színekkel tünteti fel a létező, valóban tarthatatlan állapotokat. Azokhoz fűzve javaslatait, melyekről legutóbb megjelent cikkeiben megállapíthatja, hogy azok már nagyrészt életbe léptek és még csak a harmadik дума által utólagosan alkotmányos törvényerőre emelendők, ami e pillanatokig nagyjából szintén megtörtént.

A kormány ugyanis a két első dumát politikai követeléseinek szerinte túlzott volta miatt feloszlatta és a korábban már sok oldalról megvitatott birtokpolitikai és szabályozási intézkedéseket rendeleti úton tette meg. A rendelkezésére álló állami és egyéb telepitésre használható birtokokat nem ingyen, nem pótló adományok alakjában, hanem a helyi viszonyoknak megfelelően igyekvő szakbizottságok által megállapított áron és törlesztési feltételek mellett egyéni tulajdonul, vagy bérbeadta a parasztságnak. Ez a terület mintegy 4 millió hektár. Másik 4 millió hektár mostani erdőtalaj, melyet irtás által fognak szántóföldekké átalakítani, járul hasonló célból nemsokára ama területhez.

A császári ház tagjainak fenntartására rendelt, úgynevezett udjel vagy apanage és az uralkodó cár személyes tulajdonát képező, ú. n. kabinetfölkök Szibériában a parasztnak jutányos áron adattak át, hogy az által a parasztnak kezére legyenek juttathatók. Ezek terjedelme is több millió hektárra rug. Itt részletesen elő nem adható pénzügyi rendszabályok által a nagy orosz jelzálogbank képessé tétetett arra, hogy az magánbirtokosoktól szabad egyezkedés útján nagy területeket, sok középirtokot és egész uradalmakat is magához váltson, hogy a parasztnak hitelbe – természetesen megfelelő telekkönyvi biztosítás mellett -- adja el azokat. A bank alapszabályait akképp változtatták meg, hogy ez a bank és a parasztnak nagyobb megterheltetése nélkül lehetővé váljék. így azután a parasztnak igen olcsó, 4½%-os hitelt élveznek, melyben már a törlesztés is bennfoglaltatik. A kincstárnak ez persze tetemes áldozatába kerül.

A parasztnak csakhamar éltek is e kedvezménnyel s főleg az általuk eddig bérelt földeket váltották magukhoz. Az eladó földbirtokosok a vételárnak 5-6%-át kapják a banktól, ha a váltásösszegeket annál hagyják legalább 15 évig és pedig úgy, hogy azokat el nem

idegeníthetőnek jelentik ki. Senki sem kénytelen birtokát vagy annak egyes részeit eladni, ha azt magára és gazdálkodására nézve nem találja előnyösnek.

Ez intézkedésen kívül olyanok is tettek, melyek a községi köztulajdonból a parasztok egyéni tulajdonának terjedését vannak rendeltetve elősegíteni. Ezt azáltal is elő akarják segíteni, hogy a gyakran nagyon szétszórt földrészeket tagosítását szabályozzák, megkönnyítik és lehetőleg olcsóvá teszik. Az állam, az apanage és a bank telepítési célokra szánt területei különben már tagosítva és rendezve adatnak át a parasztoknak. Hogy ne csupán egyesek, hanem parasztársaságok is vehessenek földet, a bank azokat minden irányban támogatja. Az ily társaságok esetleges osztozkodásának megkönnyítése végett elkészítteti a terveket, kijelöli az utakat, a nedves talajokat javíttatja és víztől mentesítteti, a vízhiányban szenvedők számára pedig mesterséges tavakat készíttet. Tettel és tanáccsal támogatja az építkezni kívánókat is. E részben jutányos előleget és nyugalmas kölcsönöket nyújt nekik. A régi bérlők az eladásnál előnyben részesülnek. A mirek földet csak méltánylást érdemlő, kivételes esetben kapnak, különösen, ha pl. legelőkre, itatókra van szükségük. Előmozdítják a mir köztulajdonában levő területnek végleges egyéni kiserőbirtokká való feldarabolását. De sajnos, csak az oly helyeken, ahol a mir földjei az utolsó 20 év alatt új kiosztás tárgyait nem képezték, tehát ahol ez az ósdi intézmény úgyszólván magától megszűnt létezni. E végből a bank a felmérést, az épületek áthelyezését, kutak ásását és a hasonlókat megkönnyíti, illetve ily célból olcsó hitelt nyit a lakosságnak.

A hatósági támogatást mind e végből nem a régi hírhedt csinovníkok, hanem külön helyi bizottságok közvetítik, melyek a zemsztvók kiküldötteiből és a régi tulajdonosok, meg a parasztok választottaiból alakul-

nak. Ezek a bizottságok járnak el, midőn a banknak eladandó birtokokat kell megbecsülni, a települöket kiválasztani s azok vételára ennek törlesztési feltételei és módjai megállapítandók. A birtokrendezésnél és szabályozásnál is közreműködnek.

Íme túlnyomólag helyes eszmén alapuló rendelkezések. Hatásuk azonban természetesen azok végrehajtásának szellemétől és módjaitól függ. Valódi sikerekről e részben még nem beszélhetni. De az bizonyos, hogy ez intézkedések máris nagy változást idéztek elő a birtokviszonyokban. Így az 1906. évi november 9-én kelt földtörvény, mely 1908. évi augusztus hó 1-én lépett életbe, érvényben létének néhány hónapja alatt is másfélmilliónyi parasztságnak a névleges mirek kötelékéből való kilépését és önállóságát vonta maga után. Ezt nagymértékben megkönnyítette, hogy az említett törvény tüzetesen szabályozta a kilépés módzatait, melyek értelmében a parasztok az általában érvényes törvények uralma alá helyezettek. Megszorítja a zemski nacsalnikok hatalmát felettük és megengedi, hogy községi előljáróikat és a zemsztvókba kiküldött képviselőket szabadon válasszák. Oly fontosságúnak látszik ez a parasztokra nézve, mint maga az 1861. évi első felszabadító törvény. Egy másik ukáz 1906. évi november hó 27-éről kelt s amazt kiegészítve, világos szavakkal kimondja, hogy a parasztság váltság fejében fennálló tartozásainak a cár 1905. évi november 3/16-iki kiáltványa által 1906-tól részben, 1907. évi január hó 1-től pedig egészen történt elengedése után évenként 70 millió rubel, vagyis 180 millió kormánytehertől megszabadulván, földjeit ezentúl a magánjogi törvénykönyv értelmében, mint szabadtulajdont fogja bírni.

Az illető mirnek megtiltatott, hogy a parasztokat megillető földek területeit megnyirbálja, vagy beleegyezésük nélkül más földeket adjon ki azok helyett.

Ha a mir ezt magára, illetve még megmaradt tagjaira nézve hátrányosnak találná, joga van, méltányos, vagyis az azon helyen folyónak mondható áron az ily földeket magához váltani. A kiválás esetén a parasztok azonban az erdőből, rétből, legelőből, mely közös használatra a községeknek megmarad, részt nem követelhetnek.

Messze vezetne a kezem ügyében levő eredeti törvények és a valószínűleg már legközelebb ilyenekké váló javaslatok, vagy helyesebben tényleg foganatosított kormányrendeletek és szabályzatok részleteinek elemzése.

Ezek a parasztság javára igen sok életbevágó rendelkezést tartalmaznak, melyek lelkiismeretes végrehajtás és az orosz népesség gazdasági szakértelmének emelése, az alkotmányos kormányzat megerősödésével járó nagyobb szabadság engedése esetén az orosz nemzet és birodalom magját képező ezen óriási tömegeket valóban emberi léthez juttathatják.

E hó 4-én fogadta Carszkoje-Szelóban II. Miklós cár az említett 50 kormányzóság földbizottságainak egy hálálkodó küldöttségét, melynek viszont ő mondott köszönetet az új agrárreform létesítésénél tanúsított odaadó közreműködésért.

Hogy azonban ennek feltételei csakugyan megvalósulnak-e majd a közel jövőben, az eddigi tapasztalatok szerint még nagyon bizonytalan. Amennyiben ez be nem következne, akkor a nép kétségbeesése helyett most már a vérszemet kapott tömegek haragjának vulkanikus kitöréseire lehetünk elkészülve, melyek következményei beláthatatlanok lennének.¹

Egy bizonyára kétségtelen, az t. i., hogy manapság nincsen ország, melynek birtokviszonyai általában, de különösen reánk, szomszédaira, akiknek, ha több

¹ Ezek 1917 után tényleg bekövetkeztek.

tekintetben egészen más alakban és sokkal kisebb mértékben, de több szempontból mégis hasonló bajaink vannak, oly érdekesek és oly nagyjelentőségűek volnának, mint az orosz birodaloméi.

Kívánatos, hogy azokat irányadó tényezőink igen alaposan ismerjék és fejlődésüket velünk együtt, akiknek az ilyen nagy és kis társadalmi mozgalmak beható tanulmányozása is feladatunk, folyton feszült figyelemmel kísérik és tanulmányaikat a magyar nemzet maradandó érdekei szempontjából folytatandó minél helyesebb birtokpolitika javára hasznosítsák.

4. A románok birtokpolitikája a Magyarországtól elszakított területeken.

Megjelent a Közgazdasági Szemle 1921. évfolyamának 231-242. lapjain.

Mióta a világhatalmak egy meggondolatlan és megokolhatatlanul kegyetlen csapással odajuttatták hazánkat, ahová Lengyelországot annakidején hármas felosztása sem tudta lesújtani, amannak vergődései közt elsősorban hívta ki a közfigyelmet az a minden józan felfogást s elemi méltányosságot kicsúfoló úgynevezett birtokreform, mellyel a románok Erdélyt és a hozzácsatolt részeket agyonboldogítják. Abban persze nemcsak közgazdasági, hanem főleg egyéb politikát is kell látni, melyet semmi sem jellemezhet jobban, mint az az elbeszélés, melyet egy Bukarestből még 1918 őszen visszatért jeles hazánkfiától hallottunk. Egy évvel korábban győztes hadainkkal ő is hosszabb ideig tartózkodott ott, hogy figyelmesebben körülnézzen és behatóbb tanulmányokat folytasson. Egy alkalommal szállástadó háziasszonya nagyon szemrehányóan panaszkodott neki, hogy a bukaresti béke során a kegyetlen magyarok határmenti hegyeiket

elveszik. Tudvalevőleg azokat tisztán stratégiai okokból követeltük, az eredetileg nekünk jutott terület 80%-át azonban lealkudták s a megmaradt 20% sem volt értékes, hanem nagyjából lakatlan, kopár hegyvidék. Midőn hazánkfiak azok csekély értékére és jelentőségére utalván, vigasztalni akarta háziasszonyát, s azt kérdezte, hogy az esetre, ha ők győztek volna, vajjon beérték volna-e ilymértékű annexióval, az asszony kigyúlt arccal azt felelte: »Oh, akkor mi az önök szemeit is kivettük volna, hogy természetesen tetemes veszteségeik miatt ne is sírhassanak«. De most nem erről a politikáról, hanem arról a bizonyos birtokreformról kell beszélnünk. Sok mindenfélét olvastunk és hallottunk róla. Annak korábbi alapjai, az egyes még el nem fogadott törvényjavaslatok is kezeinkbe kerültek, de a végleg megállapított törvényes rendszabályokat nem volt egyszerű dolog megszerezni, hiszen keleti határaink sokáig valóban hermetice el voltak zárva. Különbözőben ezek magukban még nem is nyújtanak kellő felvilágosítást. Ahhoz a végrehajtási utasítások ismerete is szükséges, hatáskörüket pedig csak akkor lehet megállapítani, ha arról az illetékes helyi érdekképviseletek nyilatkozatait és beható bírálatait is szemeink előtt tartjuk. Most már abban a helyzetben vagyunk, hogy mindezek birtokában a szóban levő állapotokról hiteles adatok alapján összefoglaló tárgyilagos ítéletet mondhatunk s nem csupán a mi megcsúfolt jogi felfogásunk és vérgisértett nemzeti érzésünk szüleménye a belőlük önmagából kialakuló rettenetesen sötét életkép. Ennek feltüntetéséhez elég, ha a hivatalos okmányokat áttekinthetően állítjuk össze. E munkálat bemutatásának célja nem is a hangulatkeltés. Igaza van külügyminiszterünknek, hogy jogosan felháborodott érzésünk leküzdésével reálpolitikát kell minden téren és minden irányban folytatnunk, mert hazánkfiainak keserves

bajain az erőszakkal meghúzott határvonalakon innen is, túl is csak a tényleg létező viszonyok és azok követelményeinek bölcs, nyugodt, de céltudatosan okos figyelembevételével enyhíthetünk. A lehető legnagyobb objektivitással kívánunk tehát eljárni, hogy a magyar közvélemény, annak erélyesebb megnyilatkozása után pedig a bel- és külföldi illetékes tényezők a birtokok elvétele és feldarabolása nyomán keletkező tarthatatlan helyzeten javítani általános közérdekben sürgős feladatuknak legyenek hajlandók tekinteni. Hogy ezt elérhessük, mindenekfelett csupán kétségbevonhatatlan tényekre szabad és kell hivatkozni. Minden egyéb nemcsak felesleges, hanem talán a jelzett cél szempontjából káros is lenne.

A birtokszabályozásokra vonatkozólag a mai román királyságban nincsenek egységes törvényes rendelkezések. Erdélyre, a Bánságra és a csatolt magyar területekre vonatkozólag eddig két úgynevezett rendelet-törvény jelent meg, de kilátás van több ilyenre a jövőben. Az első a Monitorul Oficial 1919. évi szeptember 12-i, a másik 1920. évi június 12-i számában látott napvilágot. Azokat kombinálva, az érvényben levő részeket az Erdélyi Gazdasági Egyesület az ottani gazdák tájékozása végett egy füzetben adta ki. Megjelen egy végrehajtó rendelet, majd a birtokszabályozások reszortjának főnökéé is, mely a kisajátításokat megelőző stádiumról, a kényszerbérletk ügyéről rendelkezik. Ma csupán ezek a tételes jogforrások állanak rendelkezésünkre; azokon nyugszik e meglehetősen bonyolult anyag tömör és lehető világosságra törekvő következő ismertetése.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a rendelet-törvények előzetesen nem mennek át a törvényhozás retortáin, hanem csak a minisztertanácson s a szentesítésre következő utólagos jóváhagyás végett mutattnak be a törvényhozó testületnek. Ilyen rendelet-

törvény az új akvizitorok általános viszonyainak rendezése céljából mindjárt az okkupáció kezdetén, 1918-ban adatott ki. Ennek ötödik cikkében felhatalmazás foglaltatik az iránt, hogy a románlakta magyar területek állítólag összes románjainak meghatalmazott képviselői által a gyulafehérvári nemzetgyűlésen hozott határozat harmadik cikkének ötödik pontjával összhangban külön rendelet törvényben mondassék ki és szabályoztassék az új államnak a birtokok kisajátítására vonatkozó joga. Ennek célját, mértékét és feltételeit a már jelzett kelettel a következőkben állapították meg: Célja a birtokkisajátításnak a falusi parasztbirtokok szaporítása, kiegészítése és tökéletesítése; továbbá a falusi gazdálkodás belterjesebbé tételének előmozdítása, új középbirtokok és mintagazdaságok létesítése által. Célja még az ipar részére oly területek biztosítása is, melyek annak fejlesztését előmozdíthatják. Városokban, továbbá bánya-, ipari és fürdőtelepeken a munkások részére kisgazdaságok alapítása. Evégből bizonyos termőterületek a maguk egészében kisajátítandók, mások pedig kisajátíthatók. Teljes egészükben elsősorban ki fognak sajátítani az idegenek összes ingatlanai jogi természetűre és kiterjedésre való tekintet nélkül. Az idegenek lehetnek ilyenek akár származásuknál, akár házasságuknál fogva. A kiegészített Romániának olyan lakosai is idegenek, akik idegen állampolgárságot fognak opcionálni, de ezek birtokai csak annyiban esnek kisajátítás alá, amennyiben ez nem fog az Ausztriával és Magyarországgal kötött békeszerződésekben foglaltakkal ellentétben állani. Ez a rendelkezés utalást képez a trianoni békeszerződés 63. cikkelyére, ahol kimondatik, hogy mindazok a 18. életévüket betöltött egyének, akik a 61. cikkely értelmében magyar állampolgárságukat elvesztvén, a békeszerződés hatálybaléptétől számítható egy éven belül azon ország állampolgárságát

opcionálják, melynek kötelékébe tartoztak, mielőtt az átcsatolt területek állampolgárságát megszerezték volna. A férj választása maga után vonja a feleségnek, a szülőké a 18. életévüket még be nem töltött gyermekek állampolgárságát is. Mindezek, akik e joggal éltek, tartoznak 12 hónapon belül állandó lakásukat azon állam területére áthelyezni, amelynek állampolgárságát választották. Jogukban fog állani, hogy megtarthassák azon ingatlanaikat, melyeket amaz államterületen bírnak, ahol megelőzőleg állandó lakhelyük volt. Mindennemű ingó javaikat magukkal vihetik s azokért sem beviteli, sem kiviteli vámmal vagy illetékkel nem terhelhetők. Az opció iránti nyilatkozat határidejének kezdete akkor áll be, midőn Magyarország s még három szövetséges nagyhatalom a békeszerződést ratifikálta.

Itt azonban egy nagyobb hézagra akadunk a tulajdonjog biztosítása tekintetében, mely a fentebbi kikötés mellett a szövetkezett nagyhatalmak szándékában sem állhatott. Felmerül ugyanis az a kérdés, hogy az a magyar állampolgár, akinek az elszakított részekben birtoka van, de ő maga nem oly községben lakik, mely ma már nem áll magyar kormányzat alatt, szintén bír-e azzal a joggal, hogy az elszakított részekben maradt ingatlanait megtarthassa? Ez szerintünk őt méltányosan és jogosan épp úgy megilleti, mintha elszakított községbeH illetőséggel bírna. Ezt a kérdést a magyarságra való óriási fontosságánál fogva nemzetközileg okvetlenül tisztázni kell, mert különben következményei az adott viszonyok közt beláthatatlanok. Egyébiránt mivel az opció jogának határideje még meg sem kezdődött, nemhogy lejárt volna, világos, hogy a most ismertetett birtoktörvény, a maga egészében végrehajtva, Magyarországra nézve koraisága miatt is nagyon sérelmes.

Folytatva az ismertetést, megállapítható, hogy a szóbanlevő rendelettvények értelmében kisajátí-

tandók továbbá a jogi személyek és alapítványok összes ingatlanai, ha székhelyük nem fekszik a kiegészített Románia területén és pedig jogi természetükre való minden tekintet nélkül. Ugyanígy kisajátítandók azok az ingatlanok is, melyek tudományos szempontból különös jelentőséggel bírnak. Most már a második kategória következik. Kisajátíthatók egész kiterjedésükben mindazon birtokok, melyek 1917. évi november 1-e után kerültek jelen birtokosaik tulajdonába és pedig a magyar kormánynak az ingatlanok szabad forgalmának korlátozása tárgyában kiadott rendeletei alapján. E rendeletek tudvalevőleg elsősorban a hadi uzsorások felburjánzott földösszevásárlásai és némely bankok nagymértékű parcellázásai ellen irányultak. A nemzetiségi szempont azoknál alig jött tekintetbe. Az átruházás minden esetben megengedtetett, ha visszaélés esetének gyanúja nem merült fel. Most pedig annak ürügye alatt számtalan családi és helyes birtokátruházás fölé Damokles-kardot függesztettek, mely alatt a teljes jogbizonytalanság állapotában fognak maradni hosszú ideig. Ilyenbe jutnak az összes jogi személyek is, még ha székhelyük a kiegészített Románia területére esik, vagy oda tétetett is át. Kivételt birtokosokkal csak akkor csinálnak, ha minden kétséget kizáró módon be tudják bizonyítani, hogy azok valamely különleges tudományos, művészi, egészségügyi, kegyes, vagy pedig nemzetgazdasági célt szolgálnak. Az ily célokat utólag még szaporítani is lehet. A közlegelőkre és erdőkre nézve bizonyos, sok oly feltételhez kötött kivétel statuáltak, melyek . ezek értékét nagyon alábbszállítják és amelyek felsorolása hosszú s a birtokpolitika anélkül sem tiszta képét csak még jobban megzavarni volna alkalmas. Megemlítendő azonban, hogy egyházi célokra 32, javadalmaszati célokra pedig 16 kataszteri hold mentesítetik, de e részben is vannak megszorító rendelkezések.

Kisajátíthatók azután az összes 20 kataszteri holdat meghaladó oly mezőgazdasági ingatlanok, melyek a háború kitörése után kerültek korábban gazdálkodással nem foglalkozó egyének tulajdonába, kivéve, ha törvényes örökösödés útján jutottak hozzájuk. De tekintet nélkül erre, falusi községekben minden 30, városokban minden 10 kataszteri holdon felüli összes mezőgazdasági ingatlanok kisajátíthatók, ha 1900-tól 1918-ig 1.2 egymást követő esztendőn keresztül hasznóba vagy részművelésbe voltak adva. Kivételt csak bizonyos esetekben tesznek a kiskorúakra nézve, de ez a kedvezmény is erős megszorításnak van alávetve.

Általános, de szintén sok megszorító kivétel által áttört rendelkezés az, mely szerint a birtokok mezőgazdaságilag megművelhető részéből kisajátítható lesz, bárki legyen az ingatlan tulajdonosa és bármilyen legyen annak jogi természete, az 500 kataszteri holdon felüli rész. Azonban e minimumon alul is folytatható a fokozatos arányos kisajátítás 20%-os kulcs alapján. Ez az operáció 200 kataszteri holdig ismétlődő lesz. A kisajátítással mindazáltal itt sem állanak meg, mert a rendelet törvény kimondja, hogy az eredetileg 200 holdon felüli birtokoknál az agrárbizottság előzetes hozzájárulása alapján e mérték alá is lehet szállani, ha a falusi parasztbirtokok szaporítása, rokkantak, bizonyos mezőgazdasági munkások, hadiözvegyek és családtagjaik, akár családtagok a rokkantak, akár nem, földdel ellátandók lesznek. Az ily földdel ellátandók azután a kiegészített Románia bármely részéből valók lehetnek. Ezenkívül még akkor is elvehető a birtok, ha ipari célokra, vagy bánya- és ipari munkások kisgazdaságainak alakítására válik szükségessé.

A városokban az ipari vállalatok területei csak 50 holdig sajátíthatók ki. Mindkét esetben a régi birtokosnak kilátásba helyeztetik, hogy másutt lehetőleg hasonló területtel kárpótoltatik. Neki jogában lesz

kiválogatni a mentesítendő birtokrészt, de úgy, hogy a falusiaknak maradó rész gazdasági szempontból célszerűen hasznosítható legyen. Bizonyos megszorítással megengedtetik, vagy ha képzett gazdászfiaik vannak, hogy még egy-egy kisajátítás alul mentes birtokrészt tarthassanak meg részükre.

Ugyanannak a földbirtokosnak több község határában fekvő birtokai egységnek tekintetnek. E részben a felek alkudozásainak sok lehetősége merül fel, melyekről megegyezés hiányában mindkét félre nézve az agrárbizottság határozata döntő. Ennek megállapításánál figyelem fog arra fordíttatni, hogy az agrárreformáció kijátszásának célzata nem forog-e fenn? Részletesen, de megglehetős homályosan szabályoztatnak a tulajdonos társak egymásközi jogviszonyai. Van intézkedés az épületek kisajátításáról is. Szőlők, veteményes kertek, gyümölcsösök, gyümölcsös- és komlós-kertek nem esnek kisajátítás alá és nem számítatnak bele a kisajátítás alá eső területbe. Lojális magyarázat szerint azokat tehát az idegenektől sem volna szabad elvenni. Ha azonban közlegelők kiegészítéséről van szó, nem ugyan a szőlők, de zöldségeskertek, gyümölcsösök és komlós-kertek is kisajátíthatók 5 kataszteri holdig. Díszkertek és magánparkok városokban s bánya-, ipari és fürdőközpontokban 2 kataszteri holdig kisajátíthatók. Vannak rendelkezések a lakások szaporítására szükséges területek, a házhelyek kisajátításáról is. Az így nyert házhelyeken 3 év folyama alatt elvesztés terhe alatt építeni kell. íme dióhéjban – a lényegtelen részletek elhagyásával – a kisajátítást szabályozó rendelettörvények anyagi része.

Ha már erre nézve is megállapítható, hogy a jogbizonytalanságnak elemei uralkodnak benne, a kisajátítási eljárásról szóló fejezet mellett az valóságos remeke a méltányos szabatoságnak és világosságnak. Itt ugyanis az eligazodás merőben lehetetlen. A köz-

igazgatás és bírói eljárás szervei csak névleg vannak külön felemlítve, de azok csaknem célzatosan összekeverve jelentkeznek. Az instanciák nem alulról felfelé, hanem megfordítva vannak építve, illetőleg egymás mellé hányva. A bírói és közigazgatási fellebbezési fórumokról mellékesen van ugyan szó, de azok jogkörének megállapítását hiába keressük a rendelkezések között. Hogy minderről valamelyes képet mégis adjunk, a szétszórt részek összekeresgélése után az együvé tartozó szerveket három kategóriába oszthattuk be; vannak tisztán közigazgatási, tisztán bírói, végül vegyes szervek. Mint bírói szervekről, de csak odavetőleg, szó van a járásbíróságokról, törvényszékekről és a tábláról. Tisztán közigazgatási szerv az agrárbizottság. Vegyes szervek a helyi, a megyei bizottságok és a legfőbb agrár-reformtanács, mely Kolozsvárott székel. Ez három osztályban működik, melyek egyikének hatásköre Erdélyre, másika a Bánságra, 5 harmadika pedig a többi elszakított magyar területekre terjed ki. A legfőbb agrárreformtanácsba a tüzetesen megismertetett agrárbizottságnak egy osztálya rekesztetett be, mely ennek a bizottságnak egy kiküldöttjéből és a legfőbb agrárreformtanács kebeléből kiküldött két meghatalmazottból áll. Ez a szakosztály nagyon fontos funkciókkal bízott meg, mert az intézi a törvény alkalmazásának és végrehajtásának egész közigazgatási részét. Talány azonban, hogy ily kevés résztvevő mellett hogyan dolgozhat »az egyes szolgálati ágak speciális szakai szerint.« Az alaprész képező fejezet telve van zavaros rendelkezésekkel. Kimondja, hogy a kisajátítást az egész szóban lévő területen egyszerre kell megkezdeni. Az illető összes földtulajdonosok kötelesek egy meghatározott időpont után harminc nap alatt jelentkezni a megfelelő járásbírósnál és nyilatkozatot tenni. A járásbíróság csatolja a beadott nyilatkozatokhoz a telekkönyvi

kivonatokat s azokat a helyi bizottságok rendelkezésére bocsátja.

Ezekben helyet foglalnak a járásbíróság, ilyen híjában a szolgabíróság kiküldötte, a jegyző, a megyei gazdasági tanácsos, a falusiak és földtulajdonosok képviselői. A legutóbbiakat azonban egy későbbi rendelet innen kihagyta. A falusiak bejelentett igényei itt jegyzőkönyvileg tárgyalatnak. Megkísérlik az egységeket, ezek nem sikerülte esetén az összes nyilatkozatok áttételnek az illető megyei bizottsághoz. Abban ül egy törvényszéki bíró is, aki elnököl, továbbá két gyakorlatilag szakképzett gazda és a megyei gazdasági tanácsos. Ez a bizottság állapítja meg az igényjogosultak jegyzékét. Az van hivatva megbecsülni az élő és holt leltárt s a földek értékét. De ha a földeket nem lehet mindjárt átadni az igényjogosultaknak, a kisajátított területnek végleges birtokbavételéig az agrárbizottság a megyei gazdasági hatóságok útján a kisajátított földeket a falusiaknak akár egyéni, akár társas birtokába rögtön át bocsátja. Elképzelhető az ebből természetszerűen keletkező amabilis konfúzió. A vételár megállapítása bármily erre alkalmas tényező figyelembevételével történhetik. Köztük van a szakértői becslésen kívül a földadó és az 1913. évi földár is. A kisajátítási ár nem haladhatja meg, bármilyen legyen is a terület, a földek közönséges értékét. Az árra nézve a fellebbezés a táblához megy, melynek döntése végleges. A haszonbéri szerződések minden kártérítés nélkül szűnnek meg. A földek felosztását és az igényjogosultak közt netán szükségesnek mutató sorshúzást a megyei bizottság eszközli. Az igényjogosultság a 33. szakasz tíz pontjában van felsorolva és pedig tisztán román hadi érdemesültség szempontjából. Nem részesíthetők földben, akik a román állam iránti hűség ellen vétettek, vagy e tekintetben nem teljesen megbízhatók, avagy erkölcsileg kifogásolhatók

s a bizottság titkos döntése szerint méltatlanok. Ereszben, úgy gondoljuk, minden kommentár felesleges. Az ilyenektől elvett földek a kisajátítási alapra haramiának.

Külön fejezet intézkedik a kisajátítási ár fizetéséről. Eszerint a birtokok megvásárlója és a kisajátítást szenvedett birtokosok kártalanítása a román állam által külön rendelettvény útján alakítandó »Agrár-Bank« révén fog történni. Ennek eszközei az ingatlanok vásárlására szolgáló, legfeljebb 50 év alatt törlesztendő s évi 5%-ot kamatozó állami kötvények lesznek, melyek tíz évre zároltatnak. A jogosítottak azokat csak a kisajátítási ügy teljes lebonyolítása után személyesen vehetik át, ha magukat közjegyzőileg igazolják. Ha azonban, ami vajmi gyakori eset, az ingatlant jelzálogos kölcsön terheli, akkor az átadás időpontja csak újabb bonyolult és hosszadalmas eljárás után következhetik be. Az ingatlanok általában először az állam tulajdonába mennek át s az bocsátja azután a falusiak birtokába.

A kegyúri terhek tőkésítettven, a nagyon valószínűleg igen szűkösen kimért kisajátítási árból leszámítatnak. A falusiak által fizetendő ár pedig az összes költségek arányában fog megállapíttatni. Hogy azonban ők túl ne terheltesse, az állam 25 millió lei kamatmentes kölcsönt bocsát az »Agrár-Bank« rendelkezésére és 35%-os részesedést vállal a falusiaknak kiosztandó földek vételárából, ha ők a gazdálkodás megkezdéséhez szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkeznek. Ugyanily részesedést vállal az állam a telepítéseknél is. Messze vezetne, ha mindez intézkedések végrehajtásának magában a rendelettvényben és főleg az alakszerűségeket tartalmazó utasításban foglalt részleteire is kiterjeszkednének. De az előbbiben olvasható némely végrehajtási szabályt mégis ki kell emelni. Bizonyos jóakaratszámba mehetne a

jogbizonytalanság megszüntetése tekintetében a kisajátítások időtartamának meghatározása, ha a további rendelkezések nem tennék azt is nagyon kétségessé. Kimondatik ugyanis, hogy azok a területek, melyek a rendelettvény kihirdetésétől számított hat év alatt nem sajátíthatnak ki, ilyen eljárás alá később akkor sem esnek, ha kiterjedésük a kisajátítás alól mentes maximumot meghaladná is. Azonban mindjárt hozzátéttetik, hogy hadirokkantaknak, földdel nem eléggé ellátott más a 4. szakaszban felsorolt igényjogosultak javára, ha azok jelentkezni fognak, ami pedig valószínű, a kisajátítás 12 évig folytatható. De mindennek felteszi a koronáját az a kijelentés, mely szerint az előadottakat a végrehajtási utasítás fogja nemcsak megmagyarázni, de ki is egészíteni. Az adott helyzetben és annak szellemében ez a kisajátításoknak voltaképpen megörökítését jelenti, ami az elszakított területek nem román lakosságára nézve így vigasztalónak alig mondható. De azok jelenét is már csaknem tűrhetetlenné tette Garoflid C. román államminiszternek 1920. évi november 5-én kelt rendelete a kényszerbérletekről. Ő az agrárbizottság elnöke, akire a rendelettvény végrehajtása bízott. Ez a megdöbbentő rendelet a következő plurális majestetikus-szal kezdődik: »Mi, a földművelési bizottság elnöke és államminiszter elrendeljük, hogy miután egyes vármegyei bizottságok csak azokat a földbirtokokat helyezték kényszerbérlet alá, melyeket a falusiak már kértek, tekintetbe véve, hogy a kényszerbérleti eljárás a kisajátítási eljárás szükségszerű előmunkálatát képezi, kényszerbérlet alá veendő a kisajátítás alá tartozó összes földterületek, legelők és rétek, tekintet nélkül arra, hogy síkon, avagy hegyen fekszenek-e. A kényszerbérlet 200 holdig fog terjedni, de ott, ahol szüksége mutatkozik, az agrár-komité engedélyével e mértéken túl is«. Ez elv kegyetlenségének megfelelő a kényszer-

bérletbevételi eljárás szabályozása is. A vármegyei bizottságok határozatai sem a területek elosztása, sem a megállapított ár tekintetében nem fellebbezhetők, A vármegyei bizottságok határozatait az agrár-komité szervei hajtják végre. Azok 1921. évi február hó 21-ig tartoztak a kényszerbérletre vonatkozó összes műveleteket befejezni. A vármegyei földművelési hivatal pedig 1921. évi március hó 1-éig a szóban lévő területeket jelzett rendeltetésüknek át fogják adni. A volt tulajdonosok érdekeinek megvédéséről azonban szó sem foglaltatik e rendeletben. Hát íme, ez az a rettenetes torzkép, mely az elszakított részek nem román földbirtokos osztályai elé mered. Az elsősorban érdekelték is ilyenek látják azt. Ennek bizonyítékai azok a romárok által szigorúan cenzúrázott jelentések, melyek a magyarok, székelyek és szászok illetékes gazdasági egyesületeinek az elnyomatás ellenére is igen harsány hangú félj aj dúlásairól szólanak.

Legelső volt az érdekképviseltek közül a 73 év óta fennálló Erdélyi Gazdasági Egyesület, mely ismételve felszólalt az úgynevezett agrárreform visszasságai tárgyában. Először 1920. évi augusztus 28-án nyújtott be memorandumot Garoflid miniszternek s miután arra választ nem kapott, október 22-én újból megokolt kérésekkel fordult hozzá. Mellőzve ezúttal az agrárreform kimerítőbb tárgyalását, csupán néhány fontos életbevágó teendőre hívja fel annak figyelmét. Kiemeli a különbséget a régi királyságbeli és az újonnan szerzett területeken alkalmazott eljárás közt. A régi királyságban a megyei bizottságban két taggal képviselve van a birtokosság, a volt magyar területeken pedig nincs. A kisajátítási árak is hasonlíthatlanul méltányosabban állapíttatnak meg amott. Nagy sérelem, hogy a kisajátítás szempontjából a haszonbérbe adott birtokokkal egy kategóriába soroztatnak a részes művelés által hasznosított területek. Egész Erdélyben,

a házilag kezelt birtokoknál is, majdnem kivétel nélkül szokásos úgy tengerinél, mint a természetes és mesterséges takarmány termelésnél, de a kalászosoknál is a részes művelési rendszer. Ha ez a rendelkezés fennmarad, nem lenne kisajátítás alól mentes egyetlen birtok sem Erdélyben. Azután a végrehajtási utasítás a törvény ellenére kisajátítandóknak jelent ki birtokokat, melyek ebben csak mint kisajátíthatók szerepelnek. Az utasításban más hasonló önkényességek is fordulnak elő. Ilyformán az utasítás a rendelet-törvény fölé helyezkedik, midőn azt a birtokosság kárára módosítja. Az agrár-komité kolozsvári osztálya augusztus 1-én elrendelte, hogy a kényszerbérösszegek közigazgatási úton szedendők és hajtandók be, legkésőbb szeptember hó 15-éig, Ennek ellenére október hó 22-éig sem történt meg eme összegek behajtása, sőt az azt sürgető birtokosok közül sokakat polgári perre utasítottak. Ahol mérnöki munkálatok váltak szükségessé, azok költségeivel a birtokosokat terhelik meg, ami égbekiáltó igazságtalanság, mert a birtokosokat a tőlük elvett földekért névleg is csak nevetéségesen alacsony haszonbérekre utalták. A rendelet-törvényben a kisajátítás céljai közt a katonai sehol sem fordul elő és Háromszék megyében a kisajátítás mégis ily célzattal történt meg.

A memorandum átadása alkalmával a román miniszter egy újságíró előtt úgy nyilatkozott, hogy Erdélyben a román parasztok türelmetlenek és alig várják, hogy földhöz jussanak, főleg mivel a legújabb képviselőválasztásoknál a demagógok nagyon is kihasználják a parasztok szavazatait.

Hasonló szellemben tárgyalta az agrárreform kérdését a kisküküllőmegyei Gazdasági Egyesület közgyűlése is. Ott a következő határozatot hozták: »a közgyűlés a széleskörű demokratikus földbirtok-reformot elodázhatatlan követelménynek tekinti, de

e reform érdekében követeli, hogy ez a kérdés törvényhozási úton az egész országra nézve egységesen szabályoztassék. Tiltakozik az ellen, hogy a törvényhozás döntése előtt Erdélyben a tendenciózus, igazságtalan és fogyatékos szövegezése miatt mindennemű visszaélésre és félremagyarázásra alkalmat nyújtó rendelet-törvény erőszakolt és elsietett végrehajtása által a birtokososztály földönfutóvá téessék. Tekintettel azokra a végtelenül elszomorító tapasztalatokra, melyeket a birtokososztály elszenvadni kénytelen s amelyek a jogrendet, a gazdasági termelést, a tulajdon elvét s a közéletet egyaránt teljes felforgatással fenyegetik, a közgyűlés ünnepélyesen óvást emel azon közegek ténykedése ellen, akik még a jelen rendelet-törvények intézkedéseiben is messze túl menve, azokkal homlokegyenest szembe helyezkedtek. Követeli, hogy a törvénytörések, jogtalanságok és visszaélések elkövetői felettes hatóságai által felelősségre vonassanak s az okozott súlyos károk megtérítésére köteleztessenek. Két más hasonló tárgyú határozati javaslatot is fogadtak el akkor.

Igen jellemző volt az említett alkalommal két felszólalás. Egy kiscgazda, ifjú László János, felemlítette, hogy nagyatyja 6 holdas földet hagyott fiára, az ő atyja ezt 100 holdra szaporította, ő maga pedig még 95 holdat szerzett hozzá. Három nemzedék megfeszített verejtékes munkájának gyümölcse 195 hold, mely alul van a legkisebb minimumon. Nem kiáltó jogtalanság-e, hogy midőn ő négyévi harctéri szolgálat után hazatér, akkor elvegyék tőle kisbirtokának háromnegyedrészt? Ő is követelte, hogy a rendelet-törvény végrehajtását higgadt, szakértő, pártatlan tisztviselőkre bízzák.

A második felszólalás dr. Konnerth Fritz országgyűlési képviselőtől származott, aki mint az Erdélyi Szász Gazdasági Egyesület igazgatója kért szót. Annak

előre bocsátásával, hogy az agrárreform oly platform, melyen a szászok és magyarok érdekei találkoznak, vázolta a maguk akcióját s az eljárás rendén elkövetett visszaélések szakadatlan sorozatát, melyek érthető izgatottságban tartják a békés szász nép különben igen nyugodt lelkületét. Ezen szász egyesület 1918-1920. évekről szóló jelentésében egyébiránt többek közt az alábbiak olvashatók az erdélyi agrárreformról. »Az idevágó rendelet-törvény nagyon túllépi a csupán gazdasági és szociális szempontok tekintetbevételét. Oly alapelveket alkalmaz, melyeket gazdasági és jogi szempontból egyaránt el kell ítélni. A szászok földbirtokállománya, dacára hogy az túlnyomólag parasztbirtokból áll, csökkenni fog. Sőt a városokban is földet veszítenek egyházaik, mely földek hozadéka eddig vallási és iskolai célokra fordított. Az egyházi és közlegelők kisajátítása a szász parasztság súlyos kárára a haladó gondolkozás és becsületos igyekezet megbüntetését jelenti«.

Méltóan egészítik ki az e nyilatkozatokban rejlő megsemmisítő tárgyilagos bírálatot az elszakított magyarországi területek érdekképviselő testületeinek emlékiratai. Ezek közül egy 1920. évi november hó 10-én kelt s egyenesen a bukaresti kormányhoz van intézve. Az is kiemeli a különbséget, melyet az agrárreformnál a régi és új területek kisajátításainál tesznek. Míg a régi királyság területén a nagy- és közép-birtokokból fokozatosan növekvő skála szerint sajátítanak ki a földnélküliek részére földet, addig Erdélyben és a Bánságban a közép- és nagybirtokokat majdnem teljesen kisajátítják. Ezzel sok száz millió értékű befektetést és fölszerelést semmisítenek meg, s velük véget vetnek a városok ellátását is biztosítani hivatott mezőgazdasági termelésnek. Ezt az igényjogosultak névjegyzékével akarják megokolni, de abba bevettek boldogot-boldogtalant, a község egész férfilakosságát

a 18-ik évtől fölfelé korhatár nélkül. Arra sem néznek a legtöbb esetben, hogy az illetőnek magának, szüleinek, nejének vagy gyermekeinek van-e már 5-40 hold földje. Ily labilis kulcs mellett Erdélyben és a Bánságban alig fog egyetlen birtok maradni, melyet az efajta szükségből teljesen ki nem fognak sajátíthatni, ha nem ma, hát holnap. Ismételve rámutattak korábban, hogy a rendelet törvényjavaslata nem volt egyéb, mint csekély módosítással rossz fordítása a magyar forradalmi kormány által 1919. évi február havában XVIII. néptörvényként oktrojált Búza Barna-féle agrárreform-tervezetnek, mely azonban egyetlen részében sem valósított meg. Hiába emelték fel óvó, intő szavukat. Most az utolsó órákban ismét figyelmeztetik a kormányt, hogyha agrárreformját keresztül akarja hajtani, nemcsak a nagy- és középbirtokban rejlő nagy gazdasági és kulturális tényezőt semmisíti meg, hanem tönkreteszi az egész nyerstermelést, ipart és kereskedelmet is. Adatokkal mutatják ki, hogy »eddig exportáló területek gabonabehozatalra fognak szorulni. Az állattenyésztés is elpusztul. A törvény végrehajtása nyomán be fos következni s részben már be is következett a termelés óriási csökkenése, az exportálható termékek hiánya, a behozatal növekedése, a valuta folytonos rosszabbodása, a városi lakosság élelmezésének folytonos nehezülése, a terményárak emelkedése, a tej és tejtermékek hiánya. Kereskedelmi növényeket nem fognak előállítani. A zsír- és húsneműek a belszükséglet fedezésére elégtelenné fognak válni. Az ipari nyersanyagok hiánya és az ipari munkásság megélhetésének súlyosbodása által az általános drágaság fokozódik. Az állam haladni fog a gazdasági csőd felé. Mindennek természetes következménye az általános elégedetlenség úgy a városi, mint a mezei munkásság körében. A városi lakosság a falusiakban, ezek

viszont a városiakban látják majd kiuzsorázó ellenségeiket, holott egyformán áldozatai lesznek az általános nyomorúságnak».

Ez a jóslat a maga teljességében készül beválni. Minden jelenség, adat és jelentés erről tanúskodik. Egy oly káosz kezd uralkodóvá lenni, melynek következményei minden irányban beláthatatlanok. A helyzet javulásának egy tényezője sem működhetik hatályosan, mert a gazdasági élet a maga organikus természetével nem tűr erőszakot és szabályszerűségei érvényesülésének parancsolni semmiféle külső hatalmi erőnek nem adatott. A felhalmozódó és egyre fokozódó bajokon csak okos gazdasági politikával lehetne enyhíteni, mely azonban a dolog lényege szerint a természeti viszonyoknak és az összes életföltételeknek megfelelő, bölcs, megértő, higgadt és ha kell, áldozatkész általános kül- és belpolitika nélkül merőben lehetetlen.

VI.

A kivándorlásra vonatkozó tanulmányok.

1. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület kivándorlásügyi szaktanácskozmánya.

Megjelent a Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. évfolyamának
193-195. lapjain.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület a szabadoktatás tárgyában a múlt év szeptember havában a pécsi hasoncélú országos kongresszus előtt szakértekezletet tartott, melyről második külön közleményében számolt be tagjainak és az érdeklődő nagyközönségnek. Azután két előadásban az egyesület feladatait igyekezett szélesebb köröknek is bemutatni. E kezdemények után hozzálátott az ország jelenleg legégetőbb kérdésének, a kivándorlás és visszavándorlás minden oldalának lehetőleg éles megvilágításához. Evégből az említett kérdéssel már korábban behatóan foglalkozott egyik titkárát, dr. Farkas Pál urat, azzal bízta meg, hogy az általa összegyűjtött és a szóban levő tárgynak több oldalára új világot vető adatok alapján vezesse be azt a szaktanácskozmányt, mely folyó év januárius havának 24. és 25. napjain Pestvármegye székházának tanácstermében tényleg megtartott. Kizárólag meghívott és a felszólalásra felkért oly férfiak mondták el azon nézeteiket és adták elő javaslataikat, akik erre széleskörű tapasztalataik, tanulmányaik s állásuk- és hivatásuknál fogva általán illetékeseknek ismertetnek el.

Az Egyesület azt hitte, hogy, habár a szőnyegrehozott életbevágó kérdéssel már sok szaktestület foglalkozott, nem végez fölösleges munkát, midőn azt újra behatóan tárgyalatja. Hiszen a legtöbbször azzal olyan erkölcsi testületek foglalkoztak, melyek feladatát bizonyos határozott érdekek képviselése képezte, a Magyar Társadalomtudományi Egyesület ellenben semmiféle különleges érdeket nem szolgálhat, hanem hivatásszerű kötelessége az egyetemes nagy nemzeti közérdeket és – annak sikeres szolgálhatása végett – a tárgyilagos, tiszta igazságot szigorúan szeméi előtt tartani. Midőn a szakértekezlet megnyílt, nem is mulasztottuk el kiemelni és hangsúlyozni, hogy azzal célunk elsősorban a helyes diagnózis megállapítása, de egyúttal oly terápiának megjelölése is, melyben a baj okainak, ha lehet, megszüntetésére vagy legalább hatásaik enyhítésére s nem a jelenségek eltüntetésére fektetjük a súlyt.

A szaktanácskozás eredményének feldolgozására egy tízes bizottság küldetett ki, mely munkáját valószínűleg már legközelebb elkészíti. Nem lenne tehát helyén ez eredmények egyéni mérlegelésen nyugvó egyoldalú méltatása. De azt hiszem, nem véték az ildomosság ellen, ha néhány vonással vázolom azt a benyomást, melyet a szakértekezlet lefolyása minden figyelmes hallgatójára tett. És ez a benyomás általában igen kedvező. A kiváló felszólalók közül többen a kivándorlás kérdéseinek előzményeit és mostani egészét is felkarolták, de tartózkodtak minden doktrinarizmustól. Mások annak egyes oldalait vitatták meg behatóan és számtalan eszme, javaslat, sőt kidolgozott tervezet is merült fel, melyek rendszerbe hozva és egymást kiegészítve, igen becses gyakorlati útmutatást fognak a cselekedni hivatott állami és társadalmi tényezőknek szolgáltatni. Mindezek a részletek annyiban összhangzanak, hogy a kivándorlásnak szerves természetéből indulnak ki. Bármily előrelátással in-

tézték volna is közügyeinket a múltban, bizonyos mérvű kivándorlást akkor sem kerülhettünk volna el, mivel a közlekedési és általában a forgalmi eszközök javulása világszerte a munkástól elválaszthatatlan munkaerőt is mozgósította.

Kétségtelen azonban, hogy a múltban sem az állami kormányzat, sem a társadalmi tevékenység terén nem dicsekedhettünk az emberileg elérhető legnagyobb előrelátással. Ebből folyt a kivándorlás beteges elfajulása. Azonban akár fejlődési, akár patológikus okok, illetve ezek bármily vegyüléke is idézték föl e tüneményt, az ma éppen olyan szerves természetű folyamat, mint az organizmus átalakulásának és működésének rendellenességeiből együttesen keletkező zavarok általában. És ennek a szakértekezlet részéről történt megállapítása azért fontos, mivel abból világosan következik, hogy a vele szemben folytatandó enyhítő, javító és gyógyító eljárásnak is szerves jellegűnek kell lenni. Valamint a test betegségeivel csak úgy járunk el észszerűen, ha az abban rejlő természeti erőket a szükség szerint támogatjuk, ha gyengék, ellensúlyozni igyekszünk, ha érvényesülésük károsan túlságos, éppúgy a társadalom rendellenes és kóros folyamatait illetőleg sem szabad kuruzsolni. Igen becses eredménye továbbá a szakértekezletnek az, hogy a leghatározottabban elvetette a megoldások abszolutizmusát és a sablonszerű eljárást s a kellő különböztetést ajánlotta. Az egyes helyeken való határozottabb, esetleg műtéti benyúlás mellett vagy felett oly organikus eljárások és módok alkalmazásában kell a javulás hatályos eszközeit és módjait elsősorban keresni, melyek kihatnak az állami, nemzeti és társadalmi életre.

Nem fekszik hazánk a nagy világ forgalomsodrának irányában. De a kivándorlás annak hullámcsapásait minden irányban érezhetővé tette ránk nézve is. Az így alakult helyzet nagy feladatai nem engedik,

hogy az államkormányzat és a társadalom viselkedésének megítélési mértéke tekintetében szerénykedjünk. Habár nem vagyunk nagy nemzet, nekünk az elsőrendű országok politikája legmagasabbrendű követelményeinek kell eleget tennünk. Mi – helyzetünk nehézségei folytán – kevesebbel nem érhetjük be. A lefolyt kivándorlási szakértekezleten elhangzott felszólalások sok, nagyon megszívlelendő felhívást foglalnak magukban e részben és oly szellem által voltak legnagyobbbrészt, áthatva, mintha Pestvármegye tanácstermében, ahol legújabb mozgalmas történetünk igen fontos, nagyon kedvező fordulatai keletkeztek, a genius loci lepte volna meg a felszólalókat. Ezt a magas szintájón mozgott szaktanácskozmányt előadónk, dr. Farkas Pál derék expozejá vezette be. Előadásának meghallgatása után két napon át élénk tárgyalás, részben vita indult meg, melyben felszóltak: Hieronymi Károly, Giesswein Sándor, Gerster Béla, Buday Barna, Jankó Ágost torontáli alispán, Marczali Henrik, Beck Lajos, Edvi Illés Károly és mások.

2. Az 1924. évi május hó második felében Rómában tartott első nagy nemzetközi kivándorlásügyi értekezlet határozatai.

Megjelent mint a Kivándorlási Tanács IV. számú kiadványa. 1925.

Az 1924. évi római első nemzetközi ki- és bevándorlási értekezlet és történeti előzményei. – A Magyar Kivándorlási Tanács emlékirata az értekezlethez, írta: G. J. – Irányelvei. – A római nemzetközi értekezlet határozatai: I. A kivándorlók szállítása. Higiéné és egészségügyi szolgálat. II. A kivándorlók támogatása az elindulás előtt és a hajóraszállítás kikötőiben; a be- és kivándorlók támogatása a kiszállás kikötőiben. A szövetkezeti mozgalom s az előrelátás és kölcsönösség érzetének fejlesztése a kivándorlók körében. III. Rendszabályok a kivándorlásnak a bevándorlási ország munkásszükségletéhez való alkalmazkodása végett. Az egyes országok ki- és bevándorlási szolgálatainak vállvetett közreműködése. – Vándormozgalmak világszerte.

A) Az 1924. évi római első nemzetközi ki- és bevándorlási értekezlet történeti előzményei.

Az 1924. év május havának második felében tartott római első nemzetközi ki- és bevándorlási értekezlet korszakot alkot a világ vándormozgalmaira vonatkozó politika történetében. Nem mintha figyelemreméltó előzményei nem lettek volna, hanem mert az első alkalom volt ez, ahol a földkerekségének minden művelt állama, e fontos ügy helyes kezelésének elveit megállapítandó, képviselői révén először találkozott és oly határozatok hozatalára adott módot, melyek a mai szomorú idők jellegével ellentétesnek látszó, valóban emberies felfogás által vannak áthatva. Nem először történik erre kísérlet. Hiszen az 1919. évi washingtoni általános munkásügyi nemzetközi értekezlet egyik határozata értelmében a genfi Nemzetközi Munkásügyi Hivatal igazgatótanácsa által a hazájukon kívül dolgozó munkások viszonyainak tanulmányozására egy külön kivándorlási bizottság alakult, mely 1921. évi augusztus 2-11-éig Genfben először ülésezett. Ez a bizottság úgy állítatott össze, hogy abban a ki- és bevándorlási országok (de csak 16) egyenlő számmal voltak képviselve. A jóakarat a ki- és bevándorlók helyzetének javítására akkor is megvolt; de különösen a bevándorlási államok abbeli aggodalma miatt, hogy a világháború által megnyomorított, különösen kelet-európai országokból a szerintük nem kívánatos elemek óriási bevándorlása fenyegeti őket, a megjelentek igen tartózkodóan, részben visszautasítólag viselkedtek.

Az Északamerikai Egyesült Államok, Argentína és Ausztrália nem is küldtek oda megbízottakat. A tanácskozás ennek következtében csak szűk téren mozgott és a határozatokban is félénkség és túlságos óvatosság mutatkozott. De a lefolyt, nem egészen három év keserű tapasztalatai, melyeket a nemzetközi gazdasági egyetemlegesség szem elől tévesztése vont maga

után, megjavítani segített a nemzetek egymásra utaltsága tekintetében a világháború alatt és még után is uralkodott, egyoldalúan önző, minden államra nézve káros felfogást.

A termelő győztes államok piacaik elpusztításai folytán egyfelől nagy munkanélküliséggel, másfelől a nyomasztó munkáshiány tehetetlenségével küzdövéen, hajlandókká lettek megragadni a tisztultabb nézetek által vezetett olasz kormány odairányuló meghívását, hogy Romában egy minél szélesebb körű nemzetközi tanácskozáásra gyűljenek egybe.

Ott azután alkalma nyílt mindenféle érdekeltségű államnak szakavatott és tapasztalt képviselői által közreműködni a közös érdekek felismerésében és annak megállapításában, hogy az ilyen nagy népességű, valamint a fel nem használhatóan bő munkaalkmakkal bíró országok összhangzó érdekeinek kiegyenlítés útján való védelme és annak gyakorlati megoldása miben áll. Nem kevesebb, mint 58 be-, ki- és átvándorlási ország küldte el a maga leghivatottabb szakembereit. Az egész civilizált világ résztvett e találkozásban.

A programm eredetileg ugyancsak az volt, hogy csupán a kivándorlás technikai kérdéseit fogják megvitatni, de mivel azok más, főleg társadalmi kérdésekkel vannak szoros összefüggésben, ezeket sem lehetett mellőzni. Az államokat részben aktív és volt kormányférfiak s diplomaták képviselvén, a politikai lehetőségek figyelmen kívül hagyása szintén ki volt zárva. Mindenhez hozzájárult a környezet, a milieu, a háromszoros nagy múlttal bíró Örök Város, a maga ellenállhatatlan vonzó erejével, a magát méltóan nagy hatalommá kinőtt, életerős és a maiaknál még hatalmasabb életformák után törekvő olasz nemzet szellemi és politikai központja, továbbá az a gazdag tapasztalat, melyet az Itáliát csak legújabban is rémítő veszélyek zajlásából kiszabadult kormány a kivándor-

lási ügy kezelése terén felmutathat, együtt nagy fordulatot idéztek elő. Ha az ember azokat a jelentéseket, melyek a szóbanforgó szaktanácskozások lefolyásáról szólnak és magukat a tömeges határozatokat kellő figyelemmel és tárgyilagosan elolvassa, örömmel állapíthatja meg azt a meglepő szellemváltozást, amely a korábbi, hasonló összejövetelekkel szemben emezt igen előnyösen jellemzi.

Fontossága leginkább abban áll, hogy a ki- és bevándorlási országok elvileg hasonlíthatatlanul jobban közelítettek egymáshoz, mint a nagy háború kitörése óta bármikor s hogy ez utóbbiak képviselői amazok megbízottai részéről oly megértésre találtak, amilyen, csak három évvel is ezelőtt, lehetetlen lett volna. Ez megkapó lélektani hatással volt rájuk» Különösen érdekesek azért azok a beszédek, melyeket ott a bevándorlási országok nevében az értekezlet előtt és főleg azután tartottak.

Az Északamerikai Egyesült Államok, Brazília és Argentína megbízottai egyformán helyes nézeteket vallottak, melyek államaik mai kivándorlási politikáját nem fedik ugyan, de amelyek remélhetőleg nem csupán udvariassági sima nyilatkozatok voltak, hanem becük másként is fog jelentkezni. Ezek után a kivándorlási országok is meg voltak elégedve az eredménnyel.

Jellemzők ezek a nyilatkozatok. Henning, az Északamerikai Egyesült Államok delegációjának feje, a többi közt a következőket mondta: »Befejeztük az értekezlet munkálkodását. Véleményem szerint ez egyike volt a legfontosabb tanácskozásoknak, melyeket a világ nemzetei az idők kezdete óta valaha tartottak. Szívem mélyéből fakadó és lelkemben mélyen gyökerező meggyőződés, hogy a férfiakra és nőkre, úgy a ki-, mint a bevándorlókra vonatkozó problémák igen-igen fontos jellegűek s azokra minden országnak, akár ki-, akár be- vagy átvándorlója van, a legnagyobb

figyelmet kell fordítania. Azt vallom, hogy az óriási vándormozgalmak problémáinak észszerű megoldása elsősorú és éppoly lényeges tényezője a világ végleges békéjének, mint bármely más probléma. A vitáinknak szentelt minden órát igazán élveztem.

Imponált nekem, hogy nem volt még internacionális értekezlet, mely oly nagy számát ölelte volna fel a nemzeteknek, mint ez.

Meghatott az a komolyság, mellyel Önök az elének terjesztett javaslatokat tárgyalták s a méltányosságának szelleme is, mert tekintetbe «vették azon férfiaknak, illetve országoknak a helyzetét, akik nem lehettek az önök általános felfogásával egy nézetben. Midőn a megnyitás alkalmával szó volt arról, vajjon lesz-e sikere ennek az összeövetelnek, bátor voltam azt a megjegyzést tenni, hogy az értekezlet munkásságának talán üdvös erkölcsi hatása lesz a jövőben. Ma pedig mindazután, ami itt történt, azt a határozott következtetést vonom le belőle, hogy a világ közvéleménye helyeselni fogja a végzett munka szellemét. Hiszem, hogy annak jelentősége meghaladja azt, melyet ma tulajdonítunk neki».

A többi bevándorlási államok emberei – országaik nem korlátozván úgy a bevándorlást, mint az Unió – szabadabban és határozottabban beszélhettek. Brazília képviselője, Darcy úr, megállapította, hogy az emberiség egyensúlya a közlekedőcsövekben észlelhető módon jön létre.

A népfölösleggel bíró és munkásokat szükséglő államok a vándorlási mozgalmak tekintetében egymásra vannak utalva. Ez az értekezlet szerinte az államok igazságos kooperációjának és a nemzetközi szolidaritásnak vetette meg az alapját. Idézte az értekezlet tiszteletbeli elnökévé választott olasz miniszterelnök, Mussolini megnyitó beszédének szavait, melyekben abbéli véleményének ad kifejezést, hogy az

államok ugyan nem avatkozhatnak egymás belügyeibe, de az emberiség életműködésének törvényszerűségei előtt meg kell hódolni mindegyiknek és hogy szükséges az a vállvetett munka, melynek célja, hogy az egyik országból a másikba való kivándorlás kölcsönös megelégedéssel mehessen végbe.

Ugyanígy nyilatkozott Argentina delegációjának vezetője, Le Breton, földművelési miniszter is, aki az értekezlet főfontosságát abban látta, hogy az, a ki- és bevándorlási országok viszonyainak, szükségleteinek és lehetőségeinek kölcsönös megismerését mozdította elő, azáltal a magasabb emberiségi, gazdasági és kulturális érdekeket szolgálta.

Belgium képviselője, Tchoffen, ipar- és munkaügyi miniszter utalt arra, hogy a kivándorlás által a népek mintegy áthatják és így jobban megismerik egymást, ami a békét köztük előmozdítani alkalmas lehet.

A határozatokat az értekezlet elnöke, annak kezdeményezője és szervezője, De Michelis nagykövet s az olasz kivándorlási ügy nagytekintélyű főbiztosa, záróbeszédében három csoportba sorozta. Az elsőben foglaltatnak azok, melyek a vándorlók erkölcsi és anyagi támogatására vonatkoznak, akár az államok, akár a magánintézmények és alakulatok által nyújthatnak a házból való eltávolodás pillanatától fogva egész a rendeltetésük helyére való jutásig. A második csoportot azok a határozatok képezik, melyek a ki- és bevándorlási országok hatóságai közt szükséges, lehetőleg egyetértő közreműködést tárgyalják avégből, hogy a ki- és bevándorlás valamennyi jogos és méltányos érdeknek megfelelően bonyolódjék le.

A harmadik csoport végre azokat az általános elveket szabatosítja, melyek szellemének kell az ez-irányú nemzetközi egyezményeket áthatni.

Utalt arra, hogy a kivándorló fogalmának meghatározása a már jóval előbb kifejezett kívánságok

folytán kielégítően megtörtént s elhatározott, hogy a kivándorlásra vonatkozó összes hatályban levő törvényekből és rendeletekből rendszeres gyűjtemény állíttassék össze és elkészüljön a kivándorlás nemzetközi kódexe.

Helyesen mutatott végezetül arra, hogy az eredményes tanácskozások után következik a kormányok felelőssége, hogy az azok leszűrődését képező határozatoknak fogantja is legyen. Említé, hogy Olaszország nem aspirál másra, mint hogy tradícióit, tapasztalatait és erélyét közölje a képviselve volt nemzetekkel s velük együtt a valódi, a gyakorlati siker biztosítására irányuló munkában vállalva közreműködjék.

Méltó befejezése volt ez értekezletnek a berekesztés után nyomban következett nápolyi ünnepség, melyet fényes keretben rendeztek. Arra az értekezleti tagokat is meghívták. Ez alkalommal a monumentálisnak ígérkező »Kivándorlók Házának« alapkövét is letették.

Az ott elhangzott beszédek a bennük foglalt adatoknál és nyilatkozatoknál fogva nemcsak érdekesek, hanem az egész világra nézve tanulságosak is. Már 1901-ben elhatározta az olasz törvényhozás, hogy Genua, Palermo és Nápoly városokban állami kivándorlási házakat kell létesíteni. Azonban takarékosági szempontból az elfogadott eszme megvalósítását folyton halogatták.

Magánvállalatok házaiba terelték a kivándorlókat. Eleinte 90 ilyen volt, de mivel a felügyelőség soknak nem megfelelő voltát állapította meg, azok száma eleinte 40-re, később 25-re, végül 8-ra szállított le.

Jött azután a keletről behurcolt kolera, mely rémítően pusztított a kivándorlók közt. Azért nagy sietséggel és áldozatokkal rögtönözve, egy nagyobb állami kivándorló-telepet állítottak fel, mely a jogosult követelményeknek minden tekintetben nem felelt meg ugyan, de mégis bámulatos teljesítőképességűnek bizonyult.

1910-ben és 1911-ben 115.000 kivándorlót helyeztek ott el s minden ragály ellen immunizálták őket.

A török-balkáni háború alatt számos olasz és külföldi kivándorlónak adott később is menedéket. A világháború alatt Itália kormányának fölszólítására az olasz kivándoroltak tömegei hagyták el új hazájukat,, hogy az óhaza védelmében önfeláldozóan részt vegyenek.

A háború befejeztével 70.000 ilyen rezervistát kellett újból kivándoroltatni, akik 2 millió napot töltöttek a kivándorlók állami ideiglenes házában. Az ezt a forgalmat is le tudta bonyolítani. Mindazáltal az olasz kivándorlási kitűnő főbiztos nem volt megelégedve azzal s felterjesztésére Mussolini – 1923. évi június 2-án – egy megfelelőbb építést rendelték annak tervei elkészülvén, alapkövét most tették le a királyi családnak a kivándorlás iránt érdeklődő több érdemes tagja s a nemzetközi értekezleti képviselők jelenlétében.

Mintegy 40.000 négyszögméternyi területen - részben a régi üres telkén – a fokozatosan lebontandó helyett oly épület fog emelkedni, melyben 5000 ágy áll rendelkezésre. Ezek mellett lesznek étkezésre, nappali tartózkodásra, megfelelő könyvtárral, írás-és olvasásra, fürdésre, orvosi megfigyelésre, himlő elleni oltásra, tudományos és hatósági vizsgálatok megejtésére stb.-re szolgáló helyiségek.

A telepet külön vasúti vágány fogja összekötni a kivándorlók állomásával. Mindennek célja nemcsak a kivándorlók testi jólétéről való gondoskodás, hanem az is, hogy Nápoly páratlan fekvésének, és környezetének szépségében gyönyörködve, az olasz kivándorlók mindig szeretettel gondoljanak s ennek folytán tántoríthatatlan ragaszkodással viseltessenek az őket annyi jóban részesítő, művelt, emberies, dicső Itáliára, az egész világnak pedig példát adjanak, hogy miként kell bánni a különféle súlyos tényezők nyomása alatt

hazájukat elhagyni kénytelen, a legtöbbször részvétre érdemes honfitársakkal.

Mi magyarok, ha nem is ily élénken, már régen éreztük, hogy kivándorlóinkkal szemben vannak kötelességeink. Fiumei kivándorlási házunk figyelemreméltó alkotás volt, de az hazánk területének és népességének kétharmadával együtt szintén elveszett.

Midőn a világháború következtében megcsappant kivándorlásunk újból megindult, annak a meg nem érdemelt szegénységünk által megengedett határokon belül az állami és társadalmi erők összefogása révén létrejött »Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda« kisméretű, de jól berendezett Otthonának megteremtése által a legegésőbb szükségnek eleget akartunk tenni.

Amikor az olasz kormány az 1924. évi május hó 15-én megnyílt nemzetközi kivándorlási értekezlet alkalmából a magyar kormány útján olyan értelmű meghívást intézett a Kivándorlási Tanácshoz, hogy az a kivándorlási ügyre vonatkozó technikai természetű kívánságait és javaslatait megokolt munkálatban terjessze elő és esetleg kiküldöttének nevét idejekorán jelentse be, mint a Tanács elnöke élénken éreztem, hogy az olasz kormány meghívásának méltóan kell eleget tenni. De mert az értekezlet szervezete mellett a Tanács képviseltetésének nem sok haszna lett volna, mivel a hivatalos képviselők oldalán a Tanács kiküldötteinek ezek informálásán kívül nem maradt volna számbavehető feladata, alaposabb emlékirat készítésére szorítkoztunk. A Tanács összes tagjaihoz intézett felkérés nyomán aránylag igen kevés, de annál érdekesebb válasz érkezett be. Készséggel vállalkoztam a szóbanforgó terjedelmes emlékirat elkészítésére. Az emlékirat olasz nyelvre lefordítatván, a magyar kormány hivatalos képviselői, dr. Áldásy József miniszteri tanácsos és báró Fiáth Miklós miniszteri osztály-

tanácsos urak által a maga helyén benyújtatott. Eddig azonban sem kinn, sem itthon nem látott napvilágot. Pedig arról tanúskodik, hogy a magyar Kivándorlási Tanács azzal az emlékirattal nagyon helyes nyomokon jár, s azt egészen a nemzetközi értekezlet által kívánatosnak, sőt múlhatatlanul szükségesnek vallott szellem hatotta át. A Tanácshoz, de az életérdekű ügyhöz és a külföldi magyarsághoz sem volna méltó, ha szélesebb körökben leendő elterjesztésének ezt az alkalmát elmulasztanók.

Midőn a belügyminisztérium kivándorlási osztálya a római nemzetközi értekezlet igen fontos határozatainak az olasz eredetiből való lefordítására kért fel, e felszólításnak haladéktalanul megfelelni igyekeztem abban a meggyőződésben, hogy azok értelemhű, világos magyar fordítása közérdekű, mivel azok számunkra is megjelölik az utat, melyen kivándorlási politikánk folytatásánál haladnunk kell.

A Kivándorlási Tanács e határozatokban oly programot láthat, melyet folyton szemei előtt kell tartania, midőn véleményeit és javaslatait a kormány elé terjeszti s midőn a magyar közvéleményt a kivándorlás alakulása iránt élénkebb érdeklődésben tartani s mikor a világ most már minden részébe elvetődött magyar testvéreinknek legalább lelkileg együtt tartása körül felmerülő elháríthatatlan szent feladatait legjobb belátása és erejéhez képest megoldani igyekszik.

Át kell érezni itt is mindenkinek, amit az értekezlet elnöke sokat jelentően mondott, hogy nagy felelősség terheli mindazokat, akik e határozatok megvalósíthatása végett híven nem teljesítik kötelességeiket.

Ez pedig az 1927-re elhatározott második nagy nemzetközi kivándorlási értekezleten az igazgatóválasztmány által benyújtandó ilyen irányú részletes jelentésből az egész művelt világ színe előtt tisztán ki fog derülni.

B) A Magyar Kivándorlási Tanács emlékirata az 1924. évben május hó 15-én Rómában tartott nemzetközi kivándorlási értekezlethez.

Írta: G. J.

A királyi olasz kormány által 1924. évi május hó 15-ére Rómába összehívott nemzetközi értekezletre a budapesti királyi olasz követség közvetítésével a Magyar Kivándorlási Tanács is meghívott, illetve felszólítást nyert arra, hogy a kivándorlás szaktechnikai lebonyolítására vonatkozó nézeteit és javaslatait emlékiratba (aide mémoire) foglalja össze. E felszólítást a magyar királyi kormány a Tanács tudomására hozván, az e feladat teljesítésére készséggel vállalkozott, mert az ily vélemény nyilvánítására, úgy hivatásánál, mint összetételénél fogva magát illetékesnek és kötelezettnek kellett elismernie. Az 1909. évi II. t.-c. ennek a Tanácsnak ugyanis éppen ebből a célból önálló független hatáskört biztosított s úgy alkotta össze, hogy abban a törvényhozás mindkét háza, a kormány és az összes termelési ágak érdekeit szolgáló munkaadó és munkásalakulatok megfelelő képviselőket kaptak. A Tanács át lévén hatva megnyilatkozásának fontosságától, valamennyi tagját tájékoztatá annak tárgyáról és gyakorlati – leginkább technikai – célzatáról és a tőlük beérkezett alapos és részben beható válaszok alapjára fekteti jelen előterjesztését. Ezáltal annak életből merített pozitív jellegét igyekezett biztosítani. Emellett azonban ki akarja emelni azt a legmagasabb szempontot is, mely által munkálatának szerkesztésénél vezette magát és hangsúlyozni kívánja a szellemet, mely által a kivándorlás ügyének intézését világszerte áthatottnak óhajtja látni és amely nélkül – meggyőződése szerint – a technikai rendelkezések bármily szabatos megállapítása mellett is célt érni soha sem lehet. Ha az a nagy szerencsétlenség, mely a valamivel több mint egy lustrum előtt lezajlott világháború

alakjában érte az egész emberiséget, maradandóságot érdemlő valamely erkölcsi haszonnal mégis járt, az csupán abban az igen keserűen szerzett tanulságban észlelhető, hogy az emberi szolidaritás követelményeinek megvalósítására irányuló törekvések életérdekű fontosságát minden nagy és kis nemzetre nézve egyaránt kétségkívül a legfőbb természetparancs alakjában tünteti fel. Ennek átértéke nélkül minden nemzetközi tárgyalásnak szükségképp meddőnek kell maradni.

Azért, midőn a Magyar Kivándorlási Tanács jelen munkáját megszerkeszté és a maga helyére eljuttatja, ebből a szempontból indult ki, azt ily értelemben kéri megbíráltatni és ez szolgáljon magyarázatul arra nézve is, hogy miért nem elégedett meg csupán oly javaslatokkal és ajánlásokkal, melyek a fennforgó zűrzavaros körülmények közt is könnyen átvihetők az életbe, hanem oly természetűekre is kiterjeszkedett, melyek csak az ellentétes, de nem jogosult érdekek harcából született egyoldalú mentalitás egyetemesebbé való átalakítása után válhatnak ilyenekké.

I. A nemzetközi kivándorlási értekezlet első szekciója a kivándorlók szállításával foglalkozik. E részben sok megszívlelendő kívánság és javaslat érkezett be hozzánk. Itt mindenekelőtt azt kell felemlítenünk, mely a haj ós vállalatok szerepére és azoknak a kivándorlást intéző tényezőkhöz való viszonyára vonatkozik. Figyelmet érdemel az az eszme, hogy a telj esen üzletszerű vállalatok a kivándorlás intézéséből egészen kizárátván, csupán a technikai lebonyolítás eszközei legyenek. Minden egyéb, a kivándorlással kapcsolatos tevékenységet, az állami és társadalmi szervek – egymást támogatva és vállalva – lássanak el. Nagyon kívánatos, hogy általános (generale multilaterale) nemzetközi egyezmény szabályozza a haj ós vállalatok idevágó munkakörét. Ez az eszme nem egészen új. Csak kibővítése annak a határozatnak (XXII.), melyet a

kivándorlási nemzetközi bizottság (Commission Internationale de l'Émigration) Genfben 1921. évi augusztus 2-11. közti üléséje alatt hozott. Habár nem egy hajósvállalat mindenféle berendezései a jogosult követelményeknek többé-kevésbé megfelelnek, azok üzleti érdekei általában oly hatalmasak, hogy hatályos ellenőrzésükre az egyes államok ereje eddig nem bizonyult elegendőnek. Azért megvitásra érdemesnek véljük azt az egyik testületünk kebelében felmerült gondolatot is, amely szerint az ellenőrzés igen nagy nehézségeivel szemben egy etikai alapon dolgozó nemzetközi bizottság lenne az egyes államok és társadalmi szervek küldötteiből alakítandó. Ez azután, a megállapítandó közös elvek és egységes szempontok figyelembevételével egyöntetű eljárást követve, megvalósítani igyekeznek az emberiség összes jogosult és méltányos követelményeit. Bizonyos mértékben mintául szolgálhatna a Comité alakításánál a Nemzetközi Katolikus Leányvédelmi Szövetség (Association Catholique Internationale des Oeuvres de la Protection de la Jeune Fille, 24 Grande Rue Fribourg, Suisse), amelynek a különféle kikötőkben és vasúti állomásokon működő kirendeltségei szinte kézről-kézre adják védenőiket, akiknek további sorsáról való törődést is kötelességüknek tartják. A megfelelő módosítással megalkotandó szervezet sok, eddig csaknem utópisztikusnak hitt feladat megoldására lenne képes. Lehetővé válnék így egy másik testületnek abbéli kívánsága is, hogy a szerzett tapasztalatok alapján a ki- és bevándorlásnál érdekelt államok nemzetközi egyezményt kössenek avégből, hogy a szállító társaságok ellen felmerült, megvizsgált és alaposnak bizonyult panaszokról egymást tájékoztassák, súlyos és ismétlődő esetekben pedig mily közös megtorlással éljenek. Ilyen radikális eljárás nélkül a kivándorlók szállítása körül felburjánzott visszaéléseket megnyugtatóan megfékezni csaknem lehetetlen.

II. Az egészségügy és higiéné tekintetében is sok a lényeges teendő és az eddigi eljárás irányának megváltoztatása kell, hogy szóba jöjjön. Általános elvül lenne elismerendő, hogy az egészségügyi vizsgálat nem bízható a hajós vállalatokra, hanem az a közérdeket jobban képviselő állami közegekre volna ruházandó, továbbá, hogy ezeknek a vizsgálatoknak szempontjai – az egyes jogosult köz- és magánérdekeket figyelembevevő – nemzetközi szabályozást igényelnek. Természetes, hogy a bevándorlási országok a maguk politikai, társadalmi, gazdasági és erkölcsi érdekeit meg akarják óvni. Ez a nemzetközi szabályozásnál alaposan lenne megvitatandó. Az érvényben levő bevándorlási tilalmak közt van is sok hasonlóság e tekintetben és a méltányosság nemzetközi szabályozásának anyaga igen nagy. De a helyes intézkedés mellett vannak kifogásolhatók is nagyobb számmal. Különösen a végrehajtásnak kellő ellenőrzése a hajóraszállás előtt és után annyi kívánivalót hagy fenn, hogy az egészségügyi kérdéseknek nemzetközi megbeszélését nem tarthatjuk fölöslegesnek. És e részben nemcsak a szállítási eszközök ellenőrzése tökéletesbítendő, hanem az állami közegek működésének hatályosbítása is kívánatos. Az egészségügyi szolgálat helyes berendezéséhez számtalan nyomós érdek fűződik. A magyar királyi kormány kivándorlóink egészségügyi kezelésének tanulmányozása céljából szakavatott egészségügyi felügyelőket és kiváló hatósági orvosokat szokott a kivándorlást közvetítő egyes európai kikötőkbe küldeni. Ezek jelentései nagyon tanulságosak és megerősítenek bennünket abban a hitben, hogy fennebb jelzett kívánságaink nem alaptalanok. E kiküldöttek igen lelkiismeretesen és tárgyilagosan járnak el. Az egyik ilyen jelentésben olvassuk, hogy a legtöbb kikötőben az Északamerikai Egyesült Államok által kiküldött orvosok a hajóraszállás előtt megejtett vizsgálat alkalmával nagy rend-

szertelenséggel járnak el. Hol ezt, hol azt a bajt minősítik olyannak, mellyel nem engedik a kivándorlókat hajóra szállani. Ismételve előfordul, hogy oly betegségben szenvedő kivándorlókat engedtek hajóra, amiért előzőleg éveken át visszautasították őket és viszont. De illetékes szakközegek és orvosok mondták szakértő kiküldötteinknek, hogy az amerikai orvosok különösen a tetvességre vigyáznak nagyon. Ha ez helyes is, gyakran túlzásba esnek. Ha valakinél egyetlen tetűt vagy petét találnak, azt könyörtelenül visszautasítják. Azért most mindenütt, de főleg a német kikötőkben nagy gondot fordítanak az e féregtől való mentesítésre, ami nem könnyű dolog, mert a mai kivándorlási forgalomban a legkülönbözőbb társadalmi osztálybeliek közt elég gyakran fordul elő, hogy elegánsan öltözött úri nőknél is találtak belőlük. Így azután annyian károsodnak s az egészségügyi kezelés szeszélyes volta miatt egzisztenciák pusztulnak el a késlekedés és önkény folytán. A kivándorlók otthoni vagyonuk eladása s leírhatatlan zaklatott fáradozás után, midőn végre azt hiszik, hogy kiutazásuk minden feltételét megszerezték már, számtalanszor keserű csalódásnak vannak kitéve. Egy másik egészségügyi felügyelőnk nagy súlyt helyez arra, hogy a kivándorlási kikötőkben levő kivándorló szállodákban ne használjanak igen nagy, 40-110 ágyashálótermeket. Sőt talált Southamptonban egy otthont, ahol 360 ágyas ilyen helyiségre bukkant. De voltak Európában is 60-80 ágyas hálótermek, sőt a legújabbban Cherbourgban létesített Hotel Atlantique sok hálószobája 64 ágyas. Ha az ilyen termekben a szabályos légtérről gondoskodnak is, azokban számosan vannak a fertőzés veszélyének kitéve. A mai kezelés mellett efféle ellentétek fordulnak elő. A méltányosság gyakorlásának egy figyelemreméltó esetét említi fel egyik nagy egyesületünk, a Külföldi Magyarok Szövetsége (Union des Hongrois à l'Étranger). Azt a kíván-

ságát fejezi ki, hogy a különben egészséges, de a háborúban részben megrokkantak (félkezűek, féllábúak, fél szeműek) ne legyenek a kivándorlásnál feltartóztatottak, ha olyanokhoz utaznak, akik esetleg szükségessé váló eltartásukra vonatkozólag kötelezettséget vállalnak. Ez az engedékenység egy amúgy is letűnő nemzedéknek nyújtatnék, mely méltányosan nem sújtható azért, hogy a katonai fegyelem nyomása alatt nagy emberi közösségekért jóhiszeműen rendkívüli áldozatot voltak kénytelenek hozni.

III. A különböző országok ki- és bevándorlási szolgálatainak összeműködése (collaboration) egyik sarkpontja a kivándorlás ügyének. Ezt elsősorban a később említendő nemzetközi bilaterális egyezmények útján lehetne igen hathatósan előmozdítani. Ezekre itt csak hivatkozva, csupán azt akarjuk kiemelni, hogy a ki- és bevándorlási országok érdekközösségét azok nélkül is folyton szem előtt kellene tartani. Ez a különböző rendelkező és végrehajtó szerveknek általános utasításként lenne mindenütt kiadandó. Különösen kiemelendők ez a nők és gyermekek védelmére való tekintettel. Nőegyesületeink kívánságai oly kiváló nemes érzésről tanúskodnak, melyekre, mint egészséges, természetes és észszerű követelményekre fel kell hívunk a nemzetközi értekezlet figyelmét. A világszerte tekintéllyel bíró Conseil International des Femmes (International Council of Women) magyar szekciója abbéli véleményének adott kifejezést, hogy célszerű volna, ha a különböző érdekelt államok nem csupán a Nemzetközi Munkaügyi Hivatallal, de az azokkal kivándorlási összeköttetésben álló államok kormányai-val is közölnék a ki- és bevándorlásra vonatkozó törvényeiket és rendeleteiket, továbbá azon társadalmi alakulatok szabályzatait, melyek kivándorlással jóakaratóan foglalkoznak. A kormányoknak azután kötelességük volna mindenről a belföldi sajtó útján, esetleg

külön is, a belföldi hatóságokat, társadalmi alakulatokat és az érdekelt nagyközönséget tájékoztatni. Kívánatos volna az is, ha a nők és gyermekek a hajókon mindenütt kellő nyelvismerettel bíró matróznak által kísértetnének, ami némely országban a hajó-társaságokra már ma is kötelező. Ugyanaz az egyesület nyomatékosan utal arra, hogy nagy figyelem volna fordítandó a családi kötelekek ápolására. Nem kellene egykedvűen tűrni, hogy a férfiak gyakran csak hogy feleségeiktől és gyermekeiktől szabaduljanak, cserben és ellátás nélkül hagyják azokat. Azok a társadalmi alakulatok, melyek a tengeren túl oly lelkesen karolják fel a kivándorlók ügyét, vegyék fel körükbe annak lehető ellenőrzését is, hogy a családi érzés a kivándoroltakban nem tompul-e el és százezren nem szenvednek-e emiatt pótolhatatlan kárt és elviselhetetlen fájdalmat. A felügyeletünk alatt működő Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda számos esetben sikerrel interveniált e részben.

A Leánykereskedelem ellen Küzdő Magyar Egyesület javasolja, hogy a kivándorlók számára már otthon összegyűjtőhelyek létesíttessenek, ahol főleg a nőket és gyermekeket fogadják, nehogy bármily irányú kizsákmányolás áldozataivá legyenek. Ott utasítani kellene őket, hogy például Északamerikában az Ellis Islandon valamelyik megbízható segélyegyletnél jelentkezzenek. Több esetben történt, hogy midőn egyes nők érdekében a Travellers Aid Societynek írtak, onnan az a válasz érkezett, hogy annak irodájában nem jelenvén meg, segélyben nem voltak részesíthetők. Ugyanez az egyesület figyelmeztet arra is, hogy állítólagos vőlegények és nagybácsik affidavitjai alapján bocsátottak ki fiatal leányokat, akiktől megérkeztük után a viteldíjat behajtották, sőt anyagilag és erkölcsileg is visszaéltek velük. Panaszok fordulnak

elő, hogy némelyek, de nem szórványosan, csak Hamburgig kérnek a magyar hatóságoktól útlevelet, ott pedig a brazíliai konzultól kapnak olyat a továbbutazáshoz. Megszívlelendő az a javaslat is, hogy a férj csak felesége beleegyezésével kaphasson útlevelet és csak akkor, ha feleségének és családjának itthon legalább egy félévre biztosítja megélhetését.

A különböző országok ki- és bevándorlási szolgálatainak összeműködését a legjobban elősegítené egy nemzetközi irányító-központ, a Nemzetek Szövetsége, illetve a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal keretében. Ilyennek alakításáról hír szerint szó is van. A május 15-én összeülő nemzetközi római értekezlet van hivatva mindezek elvi szempontjaival foglalkozni.

IV. A negyedik szekció fogja tárgyalni a kivándorlók támogatásának (assistance) kérdéseit a hajóraszállítás és onnan a kiszállás kikötőiben. Erre vonatkozólag a már más kérdésekkel kapcsolatban mondotakon kívül még a következőket tartjuk felemlítendőeknek. A kivándorlás lélektani okait szem előtt tartva, meg lehet állapítani, hogy a világháború után azok sokkal kényszerítőbb jellegűek, mint voltak bármikor ezelőtt. A civilizáció és a gazdasági élet lefokozódott, egyes államok mindenféle nagy válságba kerültek, az üzemek alkalmazottaik jórészét kénytelenek elbocsátani, s az ellenséges indulat az európai népek közt még mindig uralkodik. Ezekenkívül a hajózási vállalatokban elhelyezett tőke gyümölcsötetése a viláfgforgalmi viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán sokkal nehezebb, ezért a kíméletlenség a tőke biztosítása céljából fokozott mértékben és erővel jelentkezik. Ennélfogva ellensúlyozásának is hatályosabbnak kell lenni. Ha számtalan embertársunkat már nem tudjuk a kivándorlástól visszatartani, legalább oda kell hatni, hogy azok utazás közben se legyenek súlyos, talán reájuk nézve végzetes anyagi, fizikai és

erkölcsi károsodásnak kitéve. Az egészségügyi és higiénikus követelményeket kifejező rendelkezések szigorú és lelkiismeretes végrehajtása mellett is előforduló visszaélések megakadályozására sem a hajós vállalatok versenye, sem az egyes ki- és bevándorlási államok hatalma nem elegendő. Nem főleg azoké, melyek saját kikötőkkel és tengerhajózási vállalatokkal nem bírnak, vagy ha bírnak is, de kivándorlóik idegen hajókra szállanak. Az ily államokra nézve nagy jótétemény volna annak lehetősége, ha nemzetközi támogatásban részesülnének. Ennek alkalmas módját és eszközeit megállapítani a sok különféle ellentétes érdekekkel és az államok érzékenységével szemben, mellyel szuverén intézkedési jogukat védik, nem könnyű feladat. De miután e feladat kétségkívül jogos és méltányos, a magasabbrendű és igazságosabb civilizációra való törekvésnek etikai parancsa az, hogy e kérdéssel mindaddig, míg csak meg nem oldatik, az illetékes tényezőknek és a koronként tartandó nemzetközi kivándorlási megtechnikai jellegű értekezleteknek illik és célszerű behatóan foglalkozni. Nőegyesületeink a nőes gyermekvédelemre nézve kívánásaikat formulázták is.

A nők és gyermekek támogatására és védelmére kívánatos lenne minden országban egy társadalmi és hivatalos szervekből álló női bizottság és vele kapcsolatos iroda megszervezése, melynek kirendeltségei és megbízottai volnának azokban a kikötőkben is, ahonnan a kivándorlók zöme indul. Ezen kirendeltségek működése azért volna fontos, mert a kivándorlással foglalkozó hivatalos szerveknek nincs idejük a nővédelemmel szakszerűen foglalkozni, pedig gyakran egész életsorsok dőlnek romba, melyeket egy felvilágosító szóval a pusztulástól, az erkölcsi megsemmisüléstől lehetne megmenteni. Mivel a kivándorlók legnagyobb tömegei csak anyanyelvükön beszél-

nek, alacsonyabb értelmiségi fokon állanak, ennek következtében nagyobb bizalommal vannak egy honfitársuk iránt, ki panaszait megérti és tanácsot is hazája nyelvén ad. Az egyszerűség okánál fogva a kikötői kirendeltségek esetleg közös növédelmi irodát tartanának, hol a különböző nemzetek kiküldöttei helyet foglalnának, s a védelmi munkát bizonyos egységes elvek szerint intéznék. Azokban az államokban, ahová a kivándorlás történik, a kikötőkben levő konzulátus mellé kellene (például a diplomáciai kar hölgyeiből) ilyen női védő-bizottságot felállítani, a már ott működő növédelemmel foglalkozó szervezetek bevonásával. A kivándorlók támogatására fontos intézkedés lenne Otthonok felállítása azokon a helyeken, ahol a kivándorló kivándorlásával kapcsolatban hosszabb időt tölteni kénytelen, hogy ne kerüljön lelketlen uzsorások kezébe, vagy olyan tömegszállásokra, honnan betegségeket, férgeket szerezhethet. Ezeknek az Otthonoknak a felügyeletét is bele lehetne kapcsolni a kivándorlást lebonyolító társadalmi bizottságok munkakörébe.

V. Az ötödik szekció tárgya: »Avégből megadandó módok és rendelkezések, hogy a kivándorlás országainak ily áramlata a bevándorlási országok munkásszükségletéhez alkalmazkodhassék (a munkapiaci értesültség, a munkáselhelyezés szolgálata és a telepítő vállalatok)«.

Irányelvek. A magyar békeszerződés 355. cikkének (a nemzetközi munkaügyi egyezmény 41. §-ának) 1. pontja szerint »az emberi munka nem lehet árucikk«. Ez elv követeli, hogy a ki- és bevándorlási ügynökségek iparát, illetőleg a külföldre és külföldről való munkaközvetítést az emberi keresetforrások közül a nemzetek együttes erővel kiemeljék. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a kivándorlási ügynökségek s az iparszerű munkaközvetítéssel foglalkozó egyének, üzle-

tek, ügynökök iparüzletét mindenütt megszüntetik és ily foglalkozásra többé koncessziót sehol sem adnak. Az ügynökök, illetve az iparszerű közvetítő irodák munkáját arra hivatott társadalmi tényezők közreműködésével az államok maguk vegyék kézbe arra hivatott központi hivatalok útján s a nemzetek és emberiség tekintetében igazságos megóvása érdekében egymással nemzetközi egyezményeket kössenek. Ez egyezmények tervezetét a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal dolgozza ki, mely esetleg ajánlás alakjában adja tovább azon gondolatokat, melyeket még nem talál elég éretteknek az egyezmény szabályozására.

A nemzetközi munkaközvetítés szervezése egyike a népek természetes szolidaritását fejlesztő leghathatósabb segédeszközöknek és módoknak. Azért e kérdésnek különös fontosságot tulajdonítván, egyik legkitűnőbb szakszervünknek, a M. Kir. Állami Munkaközvetítő Hivatalnak véleményét hallgattuk meg. Azt magunkévá tevén, általa megfelelően formulázva a következőkben mutatjuk be:

1. A nemzetközi egyezményekkel kell a gyakorlatba átvinni az összes érdekelt államokban az 1919. évi washingtoni nemzetközi munkaügyi konferenciának a munkanélküliség ügyében elfogadott azt az (II.) ajánlását, amely szerint »munkáscsapatok toborzását az egyik államban abból a célból, hogy a másik államban alkalmaztassanak, csak az érdekelt államok közt létrejött kölcsönös megegyezés alapján és csak mindenik állam érdekelt iparága munkaadóinak és munkásainak megkérdezése után engedjék meg«.

2. Ennek az egyezménynek a hatályát nemcsak a toborzásra – tehát a tömeges elhelyezésre –, de általában a külföldre és külföldről való munkaközveti-

¹ Ily egyezményt már kötött Franciaország, Olasz- és Lengyelország.

tésre is ki kell terjeszteni és be kell abba vonni a következő irányelveket:

a) Munkások vagy munkáscsapatok toborzása, külföldre kiengedése, illetőleg ilyenek részére útlevél kiállítása előtt a bevándorlási állam központi hatósági munkaközvetítő szerve meghallgatandó arra nézve, vajjon a szóban lévő munkások behozatala, a munkások lakóhelye államának központi munkaközvetítő szerve pedig arra nézve, vajjon a szóban lévő munkások kivitele, a hazai munkapiacot hátrányosan nem befolyásolja-e és e szempontból a behozatal vagy kivitel nem kifogásoltatik-e?

b) Míg a bevándorlási és a lakóhely szerint illetékes állam erre hivatott szervének ez a véleménye az útlevelet kiállító hatóság kezében nincs, az útlevél iránti kérelem érdemben ne is legyen tárgyalható. A munkaközvetítő szerv természetesen e véleményt saját munkapiaca kimutatásai és a hazai érdekelt munkaadó és munkásszervezetek, valamint a piacot ismerő pártatlan szakemberek előzetes meghallgatásával kell hogy megadja.

c) Az egyezményhez a kivitt munkások jogait és érdekeit kölcsönösen biztosító szerződési minta csatolandó s megállapítandó, hogy a szerződés mely állami hatóságok láttamozása után emelkedik jogerőre és válik úgy a bevándorlási, valamint a lakóhelynek a szerződésben megnevezendő illetékes bírósága előtt perelhetővé s nemzetközi jogsegélyre igényt biztosítóvá. Ebben a szerződési mintában feltétlenül kifejezésre kell jutni annak, hogy a kivitt munkások részére mindazok a törvényes munkásvédelmi és munkás – biztosítási kedvezmények megadatnak, amelyeket a hasonló vagy azonos munkát végző belföldiek élveznek és a munkafeltételek (bér, idő, szállás, ellátás stb.) tekintetében sem fognak a bevándorlók az ugyanilyen belföldi honos munkásoknál kedvezőtlenebb elbánás-

ban részesülni. Ugyané szerződési mintában rendezni kell az útiköltség fizetésének és visszafizetésének, az időközi szabadságotól, a család részére való pénzküldésnek, a szállásról, ételmezésről való gondoskodásnak, a felmondásnak és az okozott károk megtérítésének módozatait.

d) Az ily ügyekben a felesleges formaságok mellőzésével a legegyszerűbb közigazgatási eljárás léptetendő életbe oly módon, hogy az igazolások a különböző fórumok által egy és ugyanazon iraton, például a lakóhely államában beadott kérvényen, illetőleg a kivándorlás engedélyezése után a kötött szerződésen hátrítalag eszközlendők.

e) Az érdekelt országok munkaközvetítő hivatalai legalább havonként munkapiac-kimutatásait egymásnak kölcsönösen küldjék meg. E kimutatások egy-egy nemzetközi sémája is megállapítandó lenne.

3. Avégből, hogy a piaci adatok a helyzetről lehetőleg teljes képet adjanak, az értekezlet követelje az iparszerű munkaközvetítés eltörlését és a hatósági munkaközvetítésnek az egyes országokban az összes foglalkozási ágakra kiterjedő egységes szervezését, a közhasznú ingyenes magánközvetítőknek hatósági felügyelet alá helyezését és azt, hogy az üres munkahelyek a hatósági munkaközvetítőknél és azok gyűjtőhelyeinél kötelezőleg bejelentessenek, a munkaerők pedig ugyanott jelentkezésre köteleztessenek.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fennebb előadott javaslatok összhangban vannak az 1921. évi augusztus 2-11-ig Genfben ülésezett Nemzetközi Kivándorlási Bizottság (Commission International de l'Emigration) XIV. számú határozatában foglalt elvi kijelentésekkel. Ennélfogva azok további megokolása merőben feleslegesnek látszik. Továbbá megjegyezzük azt is, hogy a M. Kir. Állami Munkaközvetítő Hivatal a fent

vázolt technikai eljárást több esetben jó eredménnyel gyakorlatilag is alkalmazta már.

VI. A hatodik szekció feladata foglalkozni a szövetkezeti ügygel s az előrelátás és a kölcsönösség érzetének fejlesztésével a kivándorlók körében. Ez egyike azoknak az eszméknek, melyek megvalósításával a tervbe vett nemzetközi értekezlet a távol jövőt is befolyásoló igen áldásos hatást érhet el. A szövetkezet hivatása tagjainak nemcsak gazdasági érdekeit megvédeni, hanem erkölcsileg is nevelni őket. Erre pedig alig lehet valahol nagyobb szükség, mint a kivándorlók körében. Azok ily szellemű szervezése a bevándorlási állam mindennemű érdekeit is nagyon előmozdítja, mivel új keletű lakosainak, később jórészt polgárainak értékét fokozná és az eleinte netán reá nézve kevésbé kívánatos elemek becsét is tetemesen emelni alkalmas. Ha különösen oly országból jönnek a kivándorlók, ahol a szövetkezet ügye már elért sikerei folytán népszerűvé lett és tekintélyhez jutott* adva van annak lehetősége, hogy régi honfitársaik ezirányú szervezésére képes iskolázott vagy könnyen iskolázható szervezők és kezelők is rendelkezésre fognak állani. A szövetkezetek csak a kölcsönös bizalom alapján virágozhatnak fel, az pedig merőben idegenek közt alig remélhető. Az egy nemzetbeliennél is gondoskodni kell arról, hogy a szövetkezetek élére megbízható egyének jussanak, ami persze megint a ki- és bevándorló országok illetékes állami és társadalmi szerveinek jóakarátú, buzgó és megértő közreműködését tételezi fel. Ezt külön egyezményben is lehet szabályozni, ami azért sem járna legyőzhetetlen nehézségekkel, mert a jogosult érdekek harmóniája itt is egészen világos. A bevándorlási ország így népessége jelentékeny részének szintáját (nívó) emelné, a kivándorlási ország pedig újabb megfelelő elhelyezési alkalmakat nyerne oly értelmes és tanult kivándorlói

számára, akiket a világháború mindenféle súlyos és kínos következményei hazájuktól való megváltásra kényszerítenek. Kellő megválasztás mellett az ily munkaerők hasznos szolgálatot tehetnek mind a két résznek. A kivándorlási állam munkapiacán könnyebbulést okoznának, anélkül, hogy a bevándorlási ország értelmi foglalkozásból élő régi polgárainak versenyt csinálnának. Hálásak lennének mindkettő iránt s nem szaporítanák a nagyon veszélyessé válható elemeket egyik helyen sem.

VII. Végre a hetedik szekció tárgyköre azokat az elveket öleli fel, amelyek szellemének kellene áthatni a kivándorlási ügyre vonatkozó nemzetközi egyezményeket. Erre a pontra nézve válaszuk nagyon egyszerű: A nemzetek valódi egyetemlegességének (szolidaritás) szelleme hassa át azokat. Ennek a többé-kevésbé határozott kifejezésére találunk azokban a szerződésekben, melyeket nagyobb számmal kötöttek a ki- és bevándorlási országok egymással. De számtalan kivándorlási kérdés van, melyeknek ilyenmű méltányos szabályozása még csak a jövő feladatát képezi. Már emlékiratunkban is több ilyenre rámutattunk. E pont alatt azonban az általános szempontból fakadó további teendők felsorolására nem akarunk kitérni, e teendők megvalósítását az önmagával meghasonlott emberiség küzdelmes élete előbb-utóbb sürgetően fogja követelni. Űgyis talán már túlbő előterjesztésünket csupán egy olyan esetre való hivatkozással és annak a most ülésendező nemzetközi kivándorlási értekezlet keretében vágó tanulságaival akarjuk még kiegészíteni, amelynek sajátosságára és következményeire más, mint a Magyar Kivándorlási Tanács, illetékesen nem kérheti fel annak becses figyelmét. De az egyúttal e Tanácsnak elengedhetetlen kötelessége is.

Nem állanánk nemes feladatunk magaslatán, ha ez alkalommal nem adnók elő a következőket. Az egész

művelt világ elfogulatlan közvéleménye mindinkább elismeri azt, hogy a békekötések egy államot sem sújtottak le oly mélyen, mint Magyarországot, melyet az a hasonlíthatatlan szerencsétlenség ért, hogy területének s népességének kétharmadát elveszíté abban a kataklizmában, ahová saját vétke nélkül sodortatott bele. Ezt az égbekiáltó példátlan igazságtalanságot most nem politikai oldaláról kívánjuk tárgyalni. Távol áll tőlünk minden rekrimináció is. Orvoslásának megvannak a maga békés módozatai s azok egyike a nemzeti kisebbségeknek eddig, fájdalom, végre nem hajtott védelme is, melynek nemzetközi érvényesítése javára működni azonban más tényezőinket illeti meg.

Mi most csupán azokra a kivándorlási jelenségekre akarunk utalni, melyek közvetlenül belőle folynak s a maguk nemében csaknem példátlanok. Mint ilyenek kell hogy érdekeljék a folyó évi május hó 15-ére összehívott római nemzetközi kivándorlási értekezletet is. A Magyarország feldarabolása révén megnövekedett szomszédországok korábban megvolt nemzeti jellegüket elveszítvén, más nemzetiségek mellett három és félmillió magyarnak elszakítása s idegen uralom alá juttatása által polyglott államokká lettek. Fennmaradásuk vélt biztosítása érdekében ezt a minőségüket minél előbb elveszíteni óhajtván, újonnan nyert területeiken mindent nagy hévvel nacionalizálni törek-szenek. Az idegen ajkú lakosság tömeges kivándorlatása egyik szembeötlő módjaként kínálkozik ennek. A kisebbségi jogok semmibevétele mellett a megélhetés rémítő megnehezítése folytán kétségbeesett magyarokkal szemben a szabad kezet nyert kivándorlási ügynökök üzelmei napirenden vannak s azok felhasználása mellett az államalkotó nemzetiségű polgárok szigorú visszatartásával oly szelekciót folytatnak, mely reánk nézve máris igen szomorú mérveket öltött. Az így kivándoroltatott magyarok áramlata az utódállá-

mok könnyen megkapott útlevelével legújabbán Dél-Amerikába özönlik, de ahol megérkezésük után minden gondoskodás és védelem nélkül teljesen magukra hagyatnak, ami a kimondhatatlanul kínos elpusztítással egyértelmű. Magyarország volt polgárait, akik tőle nem is akartak soha megválni, nem tekintheti közönyösen. Mit szólna a művelt világ, ha ezt tenné? Micsoda nemzet lenne az, mely másként járna el. De az a négyéves világháború, a szétdaraboltatás, a mindent felforgató szociális forradalom, a bolsevizmus közel öt hónapos uralma, az értékromboló és roppant mértékben kizsákmányoló román megszállás következtében elkényszeredett magyar államtól roppant áldozatot igényel – a megmaradt kis területére menekült volt honpolgárai mellett – ezen kivándorlóknak is felkarolása, amire kellő mértékben és eléggé hatályosan a dolog természete szerint képtelen. Ehhez a tényhez épp oly kevésbé fér kétség, mint ahhoz, hogy ez a kényszerkivándoroltatás csakugyan fennáll. A magyar kormány külföldi képviselőinek és gyakrabban kiküldött szakavatott megbízottainak jelentéseiből kiderül, hogy a szabad kivándorlási rendszerű országokba, nevezetesen Brazíliába, Argentínába és Kanadába stb., legalább tízszerannyi magyar kivándorló érkezik, mint amennyinek a magyar hatóságok útlevelet adtak. Es, hogy ezt a többletet nem főleg az illegális, a clandestin kivándorlók alkotják, mutatják azok az adatok, melyeket a Magyarországot környező államok kormányai küldtek be a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalhoz. Ezt egy ennek nálunk járt közege, aki a nemzetközi kivándorlási statisztika reformja érdekében jelent meg köztünk, nagy hallgatóság előtt nyilvánosan állapította.

Nem egyoldalúan kiszínezett rémlátás tehát a fennebb jelzett törekvés, mely minden eddigi munkálzatban fejtegetett követelménnyel homlokegyenest

ellenkezik. Ismerjük a nehézségeket, melyekkel e nagy és veszedelmes bajnak enyhítése, annál inkább orvoslása jár. Kerestük a módokat erre s ilyenek ismertük fel azt is, melyet a Külföldi Magyar Szövetség (Union des Hongrois l'Etranger) felszólításunkra a következőben formulázott javaslatba foglalt és amelyet ezennel a magunkévá teszünk:

Terjesztessék magyar részről a római nemzetközi kivándorlási konferencia elé és pedig minden politikai vonatkozás kizárásával az a helyzet, amely a Magyarországtól elcsatolt területek állandó lakossága jelentékeny részének kényszerelvándoroltatásával bekövetkezett. Javasoltassék a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal bevonásával Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, a Szerb-Horvát-Szlovén királyság és Románia között államközi konferencia az egymás között való ki- és bevándorlási, valamint visszatelepedési kérdéseknek szociális és gazdasági szempontból való megoldására.

E kérdés felvetése a Millerand-féle kísérőlevélre is alapítható, annál is inkább, mert hisz köztudomású, hogy e levél a trianoni szerződés elfogadásának részünkről egyik feltétele volt. Millerand kísérőlevelében ugyanis szószerint a következőket mondja:

»Azoknak az ezeréves kötelékeknek a szétszakítása, amelyek a mostani Magyarországot és a volt magyar királyságot összekötötték, igen sok kérdést fog felvetni; a Szövetséges és Társult Hatalmak meg vannak győződve arról, hogy a legjobb megoldást az érdekelt államok barátságos megegyezésekkel érhetik el; az ilyen megegyezések szükségességét a békeszerződés kifejezetten megemlíti.«

Kétségtelen, hogy az elcsatolt magyar területekről való kényszereivándoroltatás, amely részben a pillanatnyi ijedelem hatása alatt történt, egyike amaz »igen sok főkérdésnek«, amelyet »az ezeréves kötelékek szétszakítása felvet« és pedig az összes érdekelt

parancsoló szükségéből. A békeszerződés területi és gazdasági rendelkezései oly meglepetésszerű csapásként jelentkeztek az emberek millióinál, hogy a nagy zűrzavarban és tájékozatlanságban a tömegek egzisztenciáját rendkívüli eltolódások borították fel. Az évszázadokon át politikai és gazdasági egységben élt százazrek a saját szülőföldjükéről családjukkal együtt kivándorolni voltak kénytelenek s még ma is csak ideiglenes menedékben vesztegelnek.

A trianoni szerződésben közvetlenül érdekelt államok nem juthatnak addig biztosított gazdasági nyugvóponthoz, amíg a szétzavart egyéni egzisztenciák vissza nem térhetnek boldogulásuk megszokott és rendszeres megélhetési alapnak bizonyult régi forrásaihoz. A római konferencia alkalmatlan a rekriminációkra, de alkalmas egyrészt a felvetett probléma megegyezéssel megoldásának az előkészítésére.

Midőn ezt a római nemzetközi kivándorlási értekezlet elé terjesztjük, kérjük, hogy azzal különösen és behatóbban foglalkozni és jelen előterjesztésünk idevágó részét, mint a nyugati civilizációért századokon át vértett Magyarországnak az elfogulatlan művelt közvéleményhez intézett apellációját kezelni méltóztassék.

Az 1924. évi május havának második felében ülésezett római első kivándorlásiügyi nemzetközi értekezlet határozatai.

A hivatalos olasz szövegből fordította Gaal Jenő.

A) Első szekció. A kivándorlók szállítása. Higiéné és egészségügyi szolgálat.

1. *A ki- és bevándorlás egészségügyi kódexe.* Az értekezlet, tekintve a ki- és bevándorlók elindulására és megérkezésére vonatkozólag a különböző országokban érvényes egészségügyi szabályok rendszeres gyűjteményének hasznosságát, abbéli óhaját fejezi ki: *a)* hogy az egyes országok fogjanak össze a ki- és bevándorlókat illető, s náluk érvényben levő egészségügyi rendelkezések lehetőleg azonos módon való rendszeres összegyűjtése végett; *b)* hogy e gyűjtemény és a benne foglalt törvényes és

rendeleti intézkedések alapján tanulmányoztassék a ki- és bevándorlás nemzetközi kódexének szerkesztése, amelyben a munkások és családjaik egyik országból a másikba irányuló vándormozgalmát szabályozó törvények és rendeletek általános, egységes elvek szerint sorakoztassanak.

2. *A kivándorlók utazási balesetbiztosítása.* Az értekezet, tekintve szükségessé voltát annak, hogy a kivándorló halála esetén jogutódai, rokantság esetén pedig a maga részére az elutazás pillanatától úti jegyén jelzett rendeltetési helyére való megérkeztéig az esélyekkel szemben fedeztessék, azt óhajtja, hogy a kormányok, ha eddig már nem tették volna» vegyék tervbe oly rendszer megvalósítását, mely az utazás alatt felmerülhető halál- és baleset kockázatát ellensúlyozza és a méltányos kártérítés kellő folyósítását biztosítja.

3. *A kivándorlók egészségtani ismeretei az elindulás előtt.* Az értekezet abbeli óhajának ad kifejezést, hogy a kivándorlási országokban a kivándorlók útrakelésük előtt népszerűen tartott közlések révén oly ismeretekkel láttassanak el, melyek a tisztaságra, a személyes és társas egészségi követelményekre, a lakóházak fenntartására, az ivóvíz észszerű kezelésére, az őket fenyegető ragályos betegségektől való óvakodásra, felmerülésük esetén pedig e betegségek ellen való küzdelemre, az őket érhető baleseteknél alkalmazandó sürgős és más hasonló teendőkre vonatkoznak. Az értekezet szükségesnek tartja mindezeket avégből, hogy a kivándorlók idegen földre való megérkeztük idején elég egészségtani gyakorlati tájékozottsággal bírjanak.

4. *A kivándorlók ellenőrzése az elindulás előtt.* Az értekezet, miután az egészségi vizsgálatok számának lehető csökkentése közérdek, azt kívánja, hogy a különböző államok, ha törvényeik és rendeleteik megengedik, intézményesen gondoskodjanak a kivándorlók kellő megvizsgálásáról még útrakelésük előtt, a végleges kiszállás kikötőjében való minél kisebbmrvű visszautasítás elérhetése céljából.

5. *Himlőoltási bizonyítványok érvényessége.* Az értekezet, tekintettel a már otthon himlő ellen beoltott kivándorló érdekére, mely a kivándorlási vagy visszavándorlási ország határán újabb beoltás költségeinek és kellemtlenségének elkerülésében áll, abbeli óhaját fejezi ki: hogy az illetékes kormányhatóságok létesítendő egyezményében elvül ismertessék el a himlő elleni oltásról kellően kiállított hivatalos bizonyítványok érvényes volta az egyezményekben meghatározott időtartamon belül megfelelő óvatosság alkalmazása mellett, ha azok a tudománykövetelte biztosítékot nyújtják.

6. *A vasúti könnyítések a kivándorlók részére.* Az értekezet, miután úgy a ki- és bevándorlási országok, valamint a kivándorlók érdekében áll a nemzetközi könnyebbítések adása, óhajtja: hogy a kivándorlási és bevándorlási országok közvetlenül kötendő egyezményeiben állapíttassák meg: a) a saját kivándorló polgárainak és az idegenek egyenlő kezelése a szállítási díjszabások és a járulékos föltételek tekintetében, beleértve

minden kedvezményt és visszatérítést, melyeket az előbbiek netán élveznek; *b)* a harmadosztályú közvetlen kocsik beállítása, melyek a fűtési, világítási, szellőztetési és egyéb kívánalmaknak megfelelnek; *c)* a nemzetközi közvetlen vasúti jegyek behozatala a kombinált útvonalakon, tömeges szállítás esetén kedvezményes díjszabás mellett. A magánosan utazó kivándorlók ugyanazt a kedvezményt élvezhessék, mint a csoportosan utazók; *d)* oly gyorsított járatok beiktatása, melyek a vasúti szállítás időtartamát, amennyire a megállások az átfutott vonalon csak megengedik, megrövidítik, főleg a határállomások felé; *e)* a főállomásokon oly rendelkezések, melyek mellett a kivándorlók ivóvízzel, élelmiszerekkel elláthatók magukat és szükség esetén orvosi gondozást is kaphassanak; *f)* a kézi szerszámok ingyenes szállítását, s ugyanazon kedvezmények nyújtása a kivándorlóknak, mint a megfelelő osztályú visszavándorlóknak.

7. *Az egészségügyi szolgálat szervezése a kivándorlókat szállító gőzhajókon.* Az értekezlet belátván kívánatos voltát a kivándorlókat szállító hajókon bizonyos minimális egészségügyi feltételek megállapításának, óhajtja: hogy minden nemzet törvényhozása gondoskodjék ilyenmű minimális egészségügyi kívánalmak megszabásáról és hogy ezek, amennyiben a különféle szállítási viszonyok megengedik, egyformák legyenek; és ajánlja, hogy az illető országok lehetőleg egyezzenek meg a kompetens hatóságok által kiállított bizonylatok kölcsönös elismerése iránt.

8. *A kikötők egészségügyi (higiénikus) és egészségügyi berendezése. Kivándorlási házak.* – Az értekezlet elismervén a főbb kivándorlási kikötők egészségügyi és egészségügyi berendezésének fontosságát, abbeli óhajának ad kifejezést: hogy a kikötők tegyenek eleget az e részben lényeges -3A05] telményeknek és létesítsenek: *a)* felügyelet alatt álló felelős orvosi szolgálatot a szükséges felszereléssel; *b)* oly házat vagy telepet, melyet az állam kezel és ellenőriz, ahol a kivándorlók az egészségügyi alakiságokon s minden vizsgálaton keresztül mennek, evégből időlegesen elhelyeztetnek s itaiki és élelmiszereik is megvizsgálatnak; *c)* oly helyiséget a kikötőben, ahol a behajózás műveletei és a végleges egészségügyi vizsgálat megejtetik.

9. *A tengerentúli kivándorlási szállítást eszközölő gőzhajóktól követelhető minimális feltételek teljesítése.* Az értekezlet elismervén szükségét annak, hogy a tengerentúli kivándorlással foglalkozó hajók minimális feltételei megállapíttassanak, a kormányok figyelmébe ajánlja a következő pontokat: *a)* a műszaki föltételeket, *b)* a biztonsági rendszabályokat, *c)* a kivándorlókat illető egészségügyi berendezéseket és abbeli óhaját fejezi ki: hogy a törvényhozójuk az idevágó feltételek minimumát állapítsa meg s ezek, amennyire a szállítási viszonyok megengedik, legyenek egyformák; továbbá kívánatosnak tartja, hogy a hajóknak kiadott bizonylatok elfogadása iránt közös megállapodásra igyekezzenek.

10. *Órködés az ugyanazon hajón utazó különböző nemzetiségű utasok felett.* Az értekezlet abbeli óhajának ad kifejezést: *a)* hogy a hajólobogó

államának alkalmazottai által gyakorolt ellenőrzés mellett ne legyen szükséges, hogy egy másik állam, melynek polgárai, mint kivándorlók a hajón szállíttatnak, ezek jólétéről a saját felügyelője által gondoskodik; b) hogy az az állam, melynek polgárai mint kivándorlók szállíttatnak a gőzhajón, a hajózási vállalattal úgy állapodhassák meg, hogy azok viszonyairól neki jelentést tenni hivatott alkalmazottai is utazhassanak; de az ily alkalmazottak nem avatkozhatnak sem a kapitány, sem a lobogó állama törvényei értelmében kiküldött kormányközeg illetékességi körébe és nem árthatják magukat a hajó rendtartásának kérdéseibe.

11. *Az ugyanazon hajón utazó kivándorlók egyenlősége.* Az értekezlet, tekintve, hogy midőn ugyanazon hajón különféle nemzetiségű kivándorlók utaznak, előfordul, hogy országaik törvényei értelmében azok más és más elbánásban részesülnek; egyesek közülök talán kiváltságos helyzetbe jutnak többi útitársaikkal szemben, holott ugyanoly árú és jelentőségű, egyenlő hajójeggyel vannak ellátva; tekintve, hogy ez a tény kellemetlen érzést szül s tiltakozásokra ad alkalmat, annak a kívánságnak ad kifejezést: hogy elv gyanánt ismertessék el egyenlősége az összes kivándorlóknak, akik azonos árú hajójeggyel és ugyanazon helyre utaznak. Mindazonáltal figyelem fordítható az egyes országok közt élelmezés és szokások tekintetében mutatkozó különbségekre.

12. *A kivándorló nők és gyermekek különös támogatása.* Az értekezlet, tekintve szükséges voltát annak, hogy az óceánon túli kivándorlás közben a hajókon a nők és gyermekek erkölcsileg megbízható személy támogatásában részesüljenek, aki nyelvüket beszéli és elegendő előzetes egészségügyi kiképzést nyert, azt az óhaját nyilvánítja: hogy minden kivándorlási szolgálatra rendelt hajó, mely egy bizonyos számú nőt és gyermeket szállít, köteleztessék oly nőt alkalmazni, aki a fennebb jelzett kívánalmaknak megfelelően.

13. *Különkabinok nők és fiatal leányok számára.* Az értekezlet, miután kívánatos a nőket és fiatal leányokat szállító gőzösökön az egészségi és erkölcsi állapotok javulása, abbéli óhajának ad kifejezést: hogy minden óceánon túli szállításra alkalmazott gőzhajón, mely kivándorlók számára kabinokkal van ellátva, egy bizonyos számú hely az egyedül utazó nők és fiatal leányok részére tartassék fenn anélkül, hogy ezekért nekik a hálóhelyeken utazó rendes díjszabásszerű vitelbären felül pótdíjat kelljen fizetniük.

14. *Az óceánon túli hajóutakon a gyermekekre vonatkozó információk.* Az értekezlet, tekintve a kivándorlókként utazó gyermekek növekvő számát, azt az óhaját nyilvánítja: hogy a tengermentési országok kormányai kössenek oly szerződést, melynek értelmében az ily gyermekekre a hajón alkalmazott orvosok által felvételek történjenek s ezek cseréltesenek ki. Azokban adatok gyűjtessenek, melyek a gyermekek egészségi állapotáról és élelmezéséről az egész út alatt felvilágosítást nyújtsanak.

15. *A kivándorlók utazás alatt felmerült panaszainak felvételét biztosító intézkedések.* Az értekezlet, tekintve azt az általános törekvést, melynek célja, hogy ahol közérdekű, hogy az egységes szabályozás a kivándorlási ügy terén eléréssék s az átutazás alatt a szállítási szerződés teljesítése körül lehetőleg minden oly hiba mely a kivándorlókra nézve káros lehet, elkerültessek, azt óhajtja: hogy a kivándorlók az általuk az utazásra vonatkozólag emelni kívánt panaszait a bevándorlási ország illetékes hatóságai elé terjesztessék, ezek pedig azokat minden figyelmet érdemlő esetben az illető országok konzulaival közöljék; ha a hajón felügyeletre kirendelt hivatalos közeg utazik, az említett panaszok közlése ennek feladatát képezze.

16. *Az átutazó kivándorlók védelme.* Az értekezlet, tekintettel arra, hogy rendkívül kívánatos az állam területén átutazó bevándorlók jólétének és biztonságának megóvása, abbeli óhaját jelenti ki: hogy az egyes államok rendeljék el a következőket: azokon az állomásokon, ahol a kivándorlók-nak meg kell szakítani utazásukat, illetőleg ahol vonatot változtatnak, vagy a hatóságok, az utazási ügynökségek, vagy a szállítási vállalatok képviselői fogadják a kivándorlókat s őket és podgyászaikat kísérik a behajózás kikötőjéig közlekedő vonathoz.

B) Második szekció. A kivándorlók támogatása az elindulás előtt és a hajórászállás kikötőiben; a be- és kivándorlók támogatása a kiszállás kikötőiben. A szövetskezeti mozgalom s az előrelátás és kölcsönösség érzetének fejlesztése a kivándorlók körében.

1. *Menhelyek a határon a kivándorlók családjai részére.* Az értekezlet, tekintettel arra, hogy a kivándorlók és családjaik a határon igen gyakran szerfelett kínos és kellemetlen állapotban hosszabb tartózkodásra kárhóztatnak, abbeli óhajának ad kifejezést: hogy ahol a vándormozgalom belterjes, az érdekelt államok a határokon a kivándorlók és családjaik befogadására alkalmas menedékházakat létesítsenek.

2. *A kivándorlók lakásainak a kormányok által gyakorlandó felügyelete.* Az értekezlet, tekintve, hogy a kivándorlók érdekeinek megfelelő egészségügyi gondozása közérdekű természetű, különösen a termelés és a közegészségügy szempontjából; tekintve, hogy a ki- és bevándorlók védelme a szállodák tulajdonosaival és kezelőivel szemben egyszerű dolog, abbeli óhajának ad kifejezést, hogy a különböző országok törvényhozói gondoskodjanak a ki- és bevándorlók céljaira szolgáló lakások állandó felügyeletéről, melyet vagy maga az állam, vagy megbízásából közjótékonyági intézmények gyakoroljanak; továbbá, hogy szövetséges államokban a központi hatalom az illetékes állami hatóságoknak a fentjelzett elveknek megfelelő törvények hozását ajánlja.

3. *Intézkedések avégből, hogy a kivándorlóknak az élelem és elhelyezés a beszállás és kiszállás kikötőiben megérkezésükkor biztosítottassék.* Az értekezlet, figyelemmel arra, hogy különösen kívánatos a kivándorlók számára a be- és

kihajózás kikötőiben jólétük és biztonságuk feltételeinek javítása, azt az óhaját nyilvánítja, hogy azon államok hatóságai, melyekben az utazási ügynökségek által szállított kivándorlók hajóra lépnek, gondoskodjanak arról, hogy a végállomáson az állam megbízottai, vagy ilyenek hiányában a hajózási vállalat képviselői által fogadtassanak; vagy továbbá kívánatukra megfelelő méltányos fizetség mellett élelmezteszenek és elszállásoltassanak egész elindulásukig s egész a beszállás helyére kísértessenek el» hogy végre a behajózás és partra kiszállás kikötőinek hatóságai figyelmeztessék a kivándorlókat azokra a vendéglőkre, amelyekben méltányos árért kellő ellátásban részesülhetnek, továbbá ajánlják figyelmükbe azokat a jótékonycélú intézményeket és hatósági elhelyező hivatalokat, melyek a kiszállás kikötőiben hasznosak lehetnek részükre.

4. *Különös támogatás a nőknek és gyermekeknek.* Az értekezlet avégből, hogy a kivándorlók feleségei és gyermekei védve legyenek a minden anyagi eszköz nélkül való elhagyás veszélye ellen és nehogy könnyen zsákmányul szolgáljanak utazásuk alatt az üzérkedőknek, abbéli óhaját fejezi ki, hogy a kormányok az elindulás helyén minden kivándorlót kérdeztessenek ki, vajjon minő a bevándorlás országába leendő beengedésük valószínűsége. Továbbá abbéli óhajának ad kifejezést, a) hogy a kivándorlókat illető szállítási és bebocsátó rendelkezések ne vonják maguk után ugyanazon család tagjainak szétválását; b) hogy a kivándorlók gyámolítására felhatalmazott társaságok s a nők és gyermekek védelmével foglalkozó egyesületek megkapják az engedelmet, hogy megbízottait a kivándorlóhajóra léphessenek úgy azok elindulása, valamint megérkezése idején és a kivándorlók részére fenntartott táborokba és menedékhelyekre bejuthassanak; c) hogy minősített hölgyek bizassanak meg a kivándorlógőzősökön a nők és gyermekek érdekei felett való örökdéssel; d) hogy a hajóstársaságok engedjék meg oly hirdetmények kifüggesztését és szétosztását a hajókon, melyekben a fenntemlített társulatok a nők és gyermekek részére hasznos tudnivalókat közölnek; e) hogy azok az intézkedések, melyek a kivándorlókat az emberkereskedés ellen védeni hivatva vannak, úgy alkalmaztassanak, hogy a nagykorú nők személyes szabadságát ne csorbítsák. Az ezek javára tett intézkedések ne legyenek különbözők a kivándorlók javára általában szolgálóktól.

5. *A kivándorlók harmadik állam konzulaihoz fordulhassanak, ha a saját államuk konzula távol van.* Az értekezlet, miután sokszor igen nehéz a kivándorlóknak saját hazájuk konzulaihoz fordulni; abbéli óhajának ad kifejezést, hogy ha a kivándorlók oly helyre jutnak, ahol saját országuk konzula nem székél, támogatást és felvilágosítást nyerhessenek oly más országok konzulaitól, melyekkel saját kormányuk ezirányú megállapodást létesített, ha ez a bevándorlási ország hatóságainak beleegyezésével történt.

6. *A kivándorlók különleges postai levelezőlapja.* Az értekezlet abbéli óhaját jelenti ki, hogy a nemzetközi postaunió kéressék fel, hogy vizsgálja

neg helyességét egy oly levelezőlap teremtésének, mely megkönnyítené a kivándorlók érintkezését a régi országukban élő családjaikkal.

7. *A bevándorlási országban dolgozó munkások által való fenntartása a kivándorlási országban maradt családtagoknak.* Az értekezet, tekintve, hogy 3. külföldre kivándorolt munkások családjaikat otthon hagyják s gyakran vonakodnak fenntartásukról gondoskodni, azt az óhaját jelenti ki: hogy könnyíttessék meg a bevándorlási országokban a kivándoroltak otthon maradt családja ellátására szolgáló egyenes pénzzutalványozás; esetleg nemzetközi egyezmények által szabályoztassanak a módzatok és az eljárás, melyek szerint a munkabérekéből kötelező levonások alapján ilyen ellátási jutalékok gyűjtessenek, ha pedig az érdekelt államok közt a nemzetközi postai utalványozás nincs behozva, az említett egyezményekbe vétessék fel különös rendelkezés a szóban levő jutalékoknak az otthon maradt családokhoz való eljuttatása tárgyában.

8. *A hadirokkant kivándorlók nemzetközi támogatása.* Az értekezet, jóllehet elismeri, hogy a hadirokkantak támogatása általában saját kormányzataikat terheli, mégis abbéli óhajának ad kifejezést: hogy a különös segélyezés, főleg a nyugdíjak és orvosi segély, az érdekelt államok egyezményei útján kölcsönösen biztosíttassék a területükön tartózkodó hadirokkantak részére.

9. *A kivándorlók védelme az elindulás előtt a behajózás kikötőiben, a határon és a megérkezéskor.* Az értekezet azt a kívánságát fejezi ki: a) hogy a kivándorlásra vonatkozó mindennemű, az állam által nem engedélyezett propaganda tiltassék el, de szerveztessenek ingyenes értesítő és felvilágosító közjellegű intézmények úgy a munkások, mint a kivándorolni szándékozók részére; b) hogy mindazok, akik szolgálataikat bármily módon és bármikor a ki- és bevándorlóknak felajánlják, az elindulásnál és a megérkezésnél, az érdekelt államok által rendszabályoztassanak és ellenőriztessenek; c) hogy a ki- és bevándorlók a kiszoroltatástól óvassanak meg, eltávolítván tőlük azokat, akik szolgálataikkal őket üldözik; d) hogy a ki- és bevándorlás s a velük kapcsolatos mállhaszállítás céljaira szolgáló szállítási vállalatok úgy a be-, mint a kiszállítás kikötőiben a szállítást, úgyszintén a pénzváltást is maguk tartoznak eszközölni, ellenkező esetben az állam ellenőriztesse a közvetítőket s ha ezek túlnagy díjakat és jutalmakat szednének, kötelezze őket arra, hogy azoknak a rendeseket meghaladó részét fizessék vissza, fenntartván magának a megfelelő büntető szankciók alkalmazását is velük szemben.

10. *A kivándorlókat segélyező társulatok.* Az értekezet, tekintve, hogy a legnemesebb szellem által áthatott erkölcsi, anyagi és jogi támogatás, karöltve a jótékonyági szervezetekkel és az anyaállambeli és a gyarmati hazafias egyesületekkel, a kivándorló részére biztosítandó; tekintettel továbbá arra, hogy az anyaországbeli szervezetek létesítése külföldi honfitársai javára szolgál s a helyi nyilvános segélyezés költségeit is csökkenti,

azt óhajtja: hogy az ily jellegű idegen szervezetek a kérdéses célokból a jelzett támogatást adják meg a kivándorlóknak, a bevándorlási ország pedig, ahelyett hogy működésüket akadályozná, ellenkezőleg a legnagyobb mértékű könnyítésekkel mozdítsa elő céljaik elérését.

11. *A kivándorló ködékszének kiadása.* Az értekezet, tekintve szükségét annak, hogy a kivándorolt munkás ország és annak munkásai közt az egyetemlegesség, valamint az egyetemlegesség érzete a kölcsönösség és előrelátás terén a maguk körében szintén kifejlődjék, abbéli óhajtát nyilvánítja: *a)* hogy a kivándorlási országok: *a)* lássanak hozzá a kivándorlásra és a munkára vonatkozó törvényeik kodifikációjához; *b)* jussanak egyezményre a kivándorlást és az idegen munkások jogi helyzetét az egyes országokban szabályozó érvényes törvények és rendeletek gyűjteményének közös kiadására nézve.

12. *Szövetkezés, kölcsönösség és előrelátás.* Az értekezet, tekintettel fontos voltára annak, hogy az idegen ország és annak munkásai közt az egyetemlegesség, valamint az egyetemlegesség érzete a kölcsönösség és előrelátás terén a maguk körében szintén kifejlődjék, abbéli óhajtát nyilvánítja: *a)* hogy a bevándorlási országok pártolják a kölcsönös támogatásra alakult társulatokban és segélyegyletekben való vegyes tömörülését a bevándorolt és nemzetbeli munkásoknak a kötelességek, jogok és kiváltságok egyenlősége mellett; *b)* hogy a bevándorlási országok hatóságai ezt a részesevést ajánlják a saját nemzetbelieknek; *c)* hogy a bevándorlók ily jellegű társulatokat alakíthassanak annak az országnak a törvényei értelmében, ahol tartózkodnak, különösen oly helyeken, ahol segélyegyletek és kölcsönös támogatásra rendelt társulatok nincsenek; hogy a bevándorlási országok hatóságai megadjanak az ily alakulatoknak minden könnyebbséget s a kölcsönösség feltétele mellett őket ugyanazon elbánásban részesítsék, mint a nemzetieket; *d)* hogy a fennebbi rendelkezések azokra a szövetkezetekre is terjesztessenek ki, melyeknek célja a termelés, a munka, a fogyasztás, a vétel és az eladás.

13. *A jogi és törvénykezési támogatás.* Az értekezet, miután a kivándorlók és családjaiknak a közigazgatási és törvénykezési téren nyújtott könnyebbségek fontossággal bírnak, azt az óhajtát fejezi ki: *a)* hogy azok az államok, melyek ily természetű egyezményeket egymással még nem kötöttek, különösen a ki- és bevándorlási államok, kölcsönösen állapítsák meg távollevő polgáraik érdekében a belföldiekkel való egyenlőséget a bíróság által való támogatás tekintetében *b)* hogy a konzulági szerződések kötése alkalmával vegyék figyelembe annak megengedhetőségét, hogy a konzulok az otthonuktól távollevő polgártársaik érdekében a közigazgatási hatóságoknál közbejárjanak avégből, hogy a szociális biztosítási törvények szerinti jog elvesztések és elévülések őket ne sújtsák. A konzulok eljárását az érdekelteknek meg kell erősíteniök a tartózkodási ország törvényeiben megállapított alakiságok szem előtt tartása mellett; *c)* hogy minden kormány mozdítsa elő a kivándorlók jogvédelmére hivatott magánjellegű egyesületek

alakítását és könnyítse azok működését; *d)* hogy a különböző országok* nak a kivándorló jogvédelmére hivatott magánjellegű egyesületei kös- senek egyezségeket a maguk közti tervszerű együttműködés létesítésére.

C) Harmadik szekció. Rendszabályok a kivándorlásnak a bevándor* lási ország munkásszükségletéhez való alkalmazkodása végett. Az egyes országok kis és bevándorlási szolgálatainak vállvetett közreműködése.

1. *A kivándorlókra vonatkozó felvilágosítások kicserélése.* Az értekezlet avégből, hogy a kivándorlás a bevándorlási ország munkásszükségletéhez simulhasson, az érdekelt kormányok tájékoztatásainak rendszeres, kölcsö- nös közlése alapján azt az óhaját fejezi ki: hogy függetlenül a különböző nemzetközi intézményekhez beküldött információktól, minden ki- és beván- dorló ország kívánatára időszakosan megkaphassa a rendelkezésre álló fel- világosításokat: *a)* a munkapiac helyzetéről, a munkáskínálatról és keres- letről általában és foglalkozások szerint; *b)* a munkabékekről; *c)* minden más, a ki- és bevándorlást illető körülményekről.

A közhatalóságok intézkedjenek, hogy az ilyenmű információk ismer- tet megkönnyítsék a saját országaik polgárainak, akiket azok érdekelhetnek.

2. *A minden országban érvényes személyazonossági jegy általános elfo- gadása.* Az értekezlet, miután kívánatos a kivándorló költségeinek csökken- tése és egyszerűsítése a néha szükséges, de gyakran kínos és megalázó alaki- ságoknak, továbbá, hogy a kivándorló szabad mozgása és elhelyezkedése a bevándorlási országban elősegíttessék, óhajtja, hogy az összes államok egyezzenek meg a következő pontokra nézve: *a)* létesíttessék minden állam- ban a személyazonosságát tanúsító könyvecske, később meghatározandó azonos minta szerint; fej ez a könyvecske ingyen vagy csekély áron legyen megszerezhető.

3. *A ki- és bevándorlás statisztikájának nemzetközi megalapozása.* Az értekezlet, tekintve, hogy a kivándorlás által felidézett nemzetközi jellegű mozgalom problémáinak tanulmányozása és megoldása szükséges, oly statisztikai dokumentációja révén e tünemény minden oldalának és jelent- kesésének, mely lehetőleg teljes és összehasonlítható, kívánja: hogy miután az egyes államok közt létrejött szerződések következtében a szükséges adat- szolgáltatás nem eszközölhető és nem bocsátható az érdekeltek rendelke- zésére, azért minden állam kölcsönös megállapodások alapján vagy másként igyekezzék: *a)* amennyire csak lehet, oly egyforma módszerben megegyezni, melynek alkalmazása mellett lehetségessé válik a különböző országok statisztikai dokumentációit összehasonlíttani; *b)* addig is egybegyűjtieni és közzétenni az egyneműség ismérveit magukon viselő s a ki- és bevándorlást illető statisztikai adatokat, figyelemmel a vissza- és átvándorlásra, meg- különböztetvén a belföldi polgárokat az idegenektől, részletezvév mind- egyikre nézve a nemzet, a kort, a foglalkozást, a nemzetiséget, az utolsó

tartózkodás országát s azt, ahová a kivándorló utazott, a higiénikus és egészségügyi viszonyokat, melyek mellett a kivándorlók szállíthatnak. A kor tekintetében a felosztás ez lehetne: 15 évesnél fiatalabb, 15-55 éves, 55 évesnél idősebb. A foglalkozásra nézve a következő kategóriák fogadhatók el: földművelők, ipari munkások, kereskedelmi és magánalkalmazottak, liberális felsőbb tanultságúak (professioni liberali), különböző foglalkozásúak, foglalkozás nélküli kivándorlók, nem munkálkodók.

4. *Az alattomos ki- és bevándorlás visszaszorítása.* Az értekezlet, miután az alattomos ki- és bevándorlást szükséges visszaszorítani, abbéli kívánatát fejezi ki, hogy a kivándorlók hamis bevándorlással kapcsolatos visszautasítása kockázatának kikerülhetése végett minden állam szigorúan büntesse azokat, akik a ki- és bevándorlás tárgyában érvényes törvények és rendeletek kijátszására bátorítják az érdekelteket, vagy nekik ezt megkönnyebbitik; hogy a ki-, be- és átvándorlási országok e célból egyezményeket kössenek.

5. *A nem kívánatos bevándorlók.* Az értekezlet, tekintve szükségét annak, hogy ki- és bevándorlási országok közreműködjenek az utóbbiak érvényes törvénye szerint nem kívánatos kivándorlók beutazásának megakadályozására, azt az óhaját jelenti ki: a) hogy amennyiben a hatályban levő nemzetközi kötelezettséghez képest a szükséges tájékoztatás nem nyújtatik az érdekelteknek, a bevándorlási államok késedelem nélkül állandóan közölgjék a kivándorlási államok illetékes hivatalaival a nem kívánatos bevándorlókra vonatkozó törvényeiket, szabályzataikat és közigazgatási rendelkezéseiket; b) hogy a bevándorlási országok illető szolgálatai «zen információknak a legszélesebbkörű nyilvánosságát biztosítsák saját országaikban; c) hogy a kivándorlási országok közhatalóságai a szükséges célszerű intézkedéseket, amennyire csak törvényeikkel megegyeztethetők, tegyék meg avégből, hogy az első pont szerint valahol nem kívánatos polgáraik ne utazzanak ki oda, ahonnan visszautasítottának.

6. *Az útlevelek egyformasága, azok kiadásának és láttamozásának egyszerűsítése.* Az értekezlet, tekintve kívánatosságát annak, hogy a kivándorlók részére egységes útlevelek létesítése s azok kiállítási költségeinek leszállítása révén az alakítások egyszerűsítettessenek, abbéli óhaját fejezi ki: a) hogy az útlevelekényszer mielőbb öröltessék el; b) hogy addig is az egyes személy és család részére az útlevelek ugyanazon típusa fogadtassék el; c) hogy egyszerűsítettessék az útlevelek és vízumok elnyerésének módja; d) hogy az útlevelelkiállító hatóságok úgy szerveztessenek, hogy a kivándorlók ne legyenek kénytelenek útleveleikért hosszú és költséges utakat tenni, hogy az útlevelek kiállítása lehetőleg a helyi hatóságok jogkörébe tartozzék s a kiadásukkal megbízott közegek pedig ne központosítottassanak a kivándorlók lakóhelyétől távolfekvő nagy városokba; e) hogy a hajórászállás kikötőiben a bevándorlási ország konzulai hatalmaztassanak fel a behajózásra kész valamennyi kivándorló útleveleinek láttamozására; f) hogy

és rendük szokásos munkabérei az illető vidéken és foglalkozási ágban; h) a munkaadó nyilatkozatát, melyben kötelezőleg kijelenti, hogy a szegődötetés idején nincsen az illető vállalatban sem munkabeszüntetés, sem munkáskizárás; i) a kivándorlási országban kötbendő munkaszerződések, amelyek a munkaadók és munkások közt létrejönnek, a bevándorlási országban teljes hatállyal bírjanak, hacsak a bevándorlási ország közrendjének követelményeivel, törvényeivel és rendelkezéseivel nincsenek ellentétben; j) a munkaszerződés értelmében a munkások által vállalt kötelezettségek a bevándorlási országban nem képezhetik okát valamely kényszerű akciónak, sem valamely közigazgatási és törvényhozási szankciónak, melyek nem engedtetnek meg az illető ország magánjogi általános törvényeinek a szerződések hatályára vonatkozó rendelkezéseiben.

10. *Az értelmi munkások kivándorlása.* Az értekezetlet abbéli óhajának ad kifejezést: hogy az államok kössenek kölcsönösen egyezményeket, melyekben jelezzék szükségleteiket az idegen műszaki és általában az értelmi munkások, valamint azok alkalmazásának lehetőségei tekintetében.

11. *A bevándorlók vallása és hagyományos szokásai iránti tisztelet.* Az értekezetlet abbéli óhaját fejezi ki: hogy a letelepedés országában az idegen alkalmazottak és munkások vallása és hagyományos szokásai tiszteletben tartassanak, amennyiben azok az illető országok törvényeivel nem ellenkeznek.

12. *A munkaszerződések kötésére és azok foganatosítására vonatkozó elvek.* Az értekezetlet, tekintve, hogy az idegen munkásokat illető munkaszerződések kötésénél figyelemmel kell lenni a bevándorlási ország közgazdasági helyzetére s hogy ennek hatóságait illeti azon a területen am azok teljesítésének biztosítása, azt az óhaját jelenti ki: a) hogy az egyes szerződések, melyek mintaszerződések, űrlapok, vagy a kivándorlási ország hatóságai által megállapított különleges rendelkezések alapján jöttek létre, ne legyenek érvényesek a bevándorlási országban csak akkor, ha ez utóbbi illetékes hatóságai azok kikötéseit megerősítik, magától értetvén, hogy a hatályban levő törvények és rendeletek ezt az elvet az idegen munkásokra való különbség nélkül alkalmazzák; b) hogy a kivándorlási ország illetékes hatósága, midőn az említett munkaszerződések foganatosításánál közreműködnek, nem követelnek magasabb munkabért, mint amely a bevándorlási országban az illető foglalkozási ágban, vállalatnemben és azon a vidéken szokásos, kivételt tévén a jutalmak- és pótlékokra nézve, melyeket bizonyos esetekben a kivándorolt munkások helyzetének különbségére való tekintet szükségessé tesz; c) hogy a bevándorlási országok hatóságai nem fogják a szerződések ellenőrzésének alkalmát a munkabérek lenyomására felhasználni.

13. *Az idegenekre vonatkozó demográfiai információk kicserélése.* Az értekezetlet, tekintve hasznos voltát annak, ha a statisztikai felvételek az egyes országokban élő nemzetiségi csoportok minőségi és mennyiségi össze-

tételét kellően feltüntessék, aminőnek ismerete nemcsak az illető országra, hanem valamennyi nemzetre nézve fontos, mert tagjainak a földteke minden országába való eloszlását mutatná ki, abbéli óhajának ad kifejezést: hogy minden kormány szolgáltassa a többi érdekelt kormányoknak azokat a népszámlálás révén tudomására jutott információkat, melyek az idegen polgárookra vonatkoznak.

D) Negyedik szekció. A kivándorlási egyezmények általános elvei.

1. *A kivándorlás és bevándorlás nemzetközi fogalma.* Az értekezet, miután a kivándorlásnak és bevándorlásnak az egyes országok törvényhozásai által különféleképp történt megállapítása sok kellemetlenséggel jár, abbéli óhaját fejezi ki: hogy nemzetközi egyezmény által a kivándorlónak és bevándorlónak egységes fogalma állapíttassék meg. Az értekezet e célból – az egyes államok törvényhozásai által e részben netán teremtett helyzet figyelmen kívül hagyása nélkül – a kivándorló és bevándorló fogalmának jelzésére a következő formulát ajánlja: »Kivándorlónak tekintetik az, aki hazáját avégből hagyja el, hogy munkát keressen, vagy az, aki őt kíséri, vagy aki hozzá kiutazik, mint feleség, felmenő és lemenő rokon, fivér, nővér, nagybátya és nagynéne, unokaöcs, illetve unokahúg, ezek házastársai, akik ugyanazon célból mennek ki, avagy akik a munkakeresés helyére, ahova már korábban kivándoroltak volt, visszatérnek«. Az értekezet kivándorlónak tekinti a jelzett egyént attól a pillanattól fogva, midőn elindulásra készül, egész a rendeltetési helyre való megérkezéséig. Ő azután ennek törvényei, rendeletei és egyezményei hatálya alatt áll s a következő definíciók szerint ítéendő meg: a) bevándorlónak tekintendő az az idegen, aki valamely országba munkakeresés végett érkezik és kifejezett vagy vélelmezett szándéka, hogy ott állandóan megtelepedjék; b) egyszerű munkásnak tekintendő minden idegen, aki azért megy valamely országba, hogy ott időlegesen dolgozzék.

2. *A kivándorlóra vonatkozó szabályrendelet.* Az értekezet, miután célirányos, hogy nyilatkozat alakjában megállapíttassanak azok az általános elvek, melyek szellemétől kell áthatva lenni a nemzeti törvényhozásnak és a nemzetközi szerződéseknek mindenre nézve, ami a kivándorlásra és bevándorlásra s aki- és bevándorlókkal való elbánásra vonatkozik, azt az óhaját jelenti ki: a) hogy a kivándorlás szabadsága ismertessék el azzal a megszorítással, melyet a közrend, a gazdasági rend s a kivándorlóknak saját érkekei követelnek; b) hogy a kivándorlás szabadsága ismertessék el a megtelepedésre nézve kötött egyezmények s az általános közrend mellett a társadalmi rend, továbbá a munkapiac egészségtani, egészségügyi és az ország közérkekelei szempontjából a bevándorlási országban megkívánt kivételek figyelemben tartásával; c) hogy a kivándorlástól tiltassék el mindenki, amennyiben a bevándorlási ország által visszautasítást maga után vonó körülményei vannak; d) hogy a család érkekelei és társadalmi szempontból

nagyérdékű egységének fenntartása végett, a kivándorlási szabadság ismeretessék el a már megtelepült kivándorló különböző családtagjainál is, ha közérdekű, egészségügyi, egészségügyi és erkölcsi kizárási okok személyükre nézve nem forognak fenn; *e)* hogy a kivándorlók szegődtetése és szállítása, amennyiben azt az illető ország törvényei megengedik, oly különleges elbánásban részesítendő, hogy a kivándorlók részére, a hatósági ellenőrzés révén, jogaik és érdekeik védelme a szegődtetőkkel és a hajózási vállalatokkal szemben biztosítottassék; *f)* hogy az »említett védelem az átvándorló idegenekre is terjesztessék ki; *g)* hogy a ki- és bevándorlók ne tétessenek ki a kockázatnak, mellyel a visszautasítás képében vagy másként a hamis módon való bevándorlás járna, minden állam szigorúan büntesse azokat, akik a ki- és bevándorlási országok törvényeinek és rendeleteinek kijátszására a jelzett célból bátorítják vagy abban elősegítik az illetőket; evégből a ki-, be- és átvándorlási országok nemzetközi megállapodásokat létesítsenek; *h)* amennyiben csak törvényhozásaik vagy politikai és közgazdasági helyzetük megengedi, az egyes államok kölcsönösen támogassák egymást a hamis ki- és bevándorlást előmozdítani célzó törvény- és rendeltsértések megelőzésében és megtorlásában; *i)* hogy a bevándorlók és idegen munkások, valamint családtagjaik – a kölcsönösség feltételével – a belföldiekkel azonos magánjogokat élvezhessenek; *j)* hogy a külföldi munkások minden mesterség és hivatás gyakorlásához eljuthassanak ugyanazon feltételek mellett, mint a belföldiek; figyelemmel mindazonáltal a honvédelem, a közrend és a munkapiac helyzetére; *k)* hogy a külföldi munkások, munkájuk és tartózkodásuk mértékéhez képest, ne legyenek súlyosabb adók alá vetve, mint a belföldiek; *l)* hogy az idegen munkások ugyanolyan feltételek mellett részesüljenek ingyenes jogvédelemben, mint a belföldiek; *m)* hogy az idegen munkások és családtagjaik ugyanazon jogokat élvezzék, mint a belföldiek, a munkavédelem, a baleseti kárpótás, a szakszervezetekbe és szakegyesületekbe való felvétel és a szociális biztosítás tekintetében, az ezekre vonatkozó vagy velük egyértékű előnyök iránti kölcsönösség feltételezése mellett; *n)* hogy a kivándorlók támogatása és segélyezése céljából keletkezett magán-egyesületek tevékenysége könnyíttessék meg.

3. *A telepítési ügyre vonatkozó egyezmények alapelvei.* Az értekezlet, tekintve, hogy hasznos a gyér népességű országok abbéli törekvéseinek támogatása, hogy még nem művelt földjeiket idegen bevándorlás segítségével betelepítsék, azt az óhaját fejezi ki: hogy az érdekelt országok e célból a következő elvek szelleme által áthatott egyezményeket kössenek: *a)* könnyíttessék meg a szabad vagy állami földekre való jutás akár egyes bevándorlóknak, akár csoportjaiknak, vagy telepítő vállalatoknak, engedélyek adása és különleges feltételek mellett; *b)* a belföldi tőkének a külföldivel való társulása telepítések céljaira könnyíttessék meg; *c)* a telepesek takarítványainak és betéteinek biztosítása alkalmas rendszabályok által; *d)* örökös a települők erkölcsi, anyagi jóléte és afelett, hogy családjuk tagjai

hozzájuk eljuthassanak és biztosíttassanak részükre a személyes szabadság, továbbá a telepítő vállalattal való viszonyaikból folyó jogaik.

4. *Egyenlőség a munkások balesetbiztosítása tekintetében.* Az értekezlet azt az óhaját fejezi ki, hogy törvényhozási rendelkezések és nemzetközi megállapodások útján tételessék általánossá az idegen munkások és jogutódai számára, akármely államban tartózkodjanak is, az őket munka közben ért baleset felmerültével megillető kártalanítási összegek élvezete, anélkül, hogy az idegenek kevésbé előnyös elbánásban részesüljenek, mint a nemzetbeliek.

5. *A szociális biztosítások.* Az értekezlet abbeli óhaját nyilvánítja: hogy folytattassanak a megkezdett tanulmányok az egymás után több országban alkalmazott munkásoknak nyújtandó segélyek iránti nemzetközi egyezmények szaporítása tárgyában, melyek azok részére biztosítanak: a) megtartását a lefolyt idők alatt az őket a különféle államokban megillető járandóságoknak és esedékes biztosítási összegeknek; b) a kölcsönösség feltétele mellett mindegyik állam által a saját polgárainak a szociális biztosítási törvények alapján esetleg nyújtott jutalmak élvezetében való részesülést. Evégből az értekezlet felhívja a figyelmet az 1919. évi szeptember 30-án Franciaország és Itália, továbbá 1921. évi február 14-én Belgium és Franciaország közt kötött munkásügyi egyezményekben elfogadott rendszerre.

6. *A szociális biztosításból valamely országban járadékoknak a más országokban tartózkodó igény jogosultak részére való kifizetése iránti közreműködés az illetékes közegek részéről.* Az értekezlet óhajítja, hogy nemzetközi megállapodásokban oly rendelkezések fogadttassanak el: a) melyeknek célja megkönnyíteni az idegen munkások, valamint jogutódai részére abban az országban, ahol tartózkodnak, a másik ország törvényei értelmében őket megillető szociális biztosítási járandóságoknak kifizetését; b) kijelölése a tartózkodási ország azon közegeinek, melyek megbízandók azzal, hogy a fennebb említett rendelkezések foganatosításához szükséges okiratokat beszerezzék s a másik állam illetékes közegeihez eljuttassák, valamint az evégből megkívántató nyomozásokat és megállapításokat teljesítsék.

7. *Az idegen munkásoknak a békéltető és választott bírásokkal foglalkozó bizottságokba való beengedése.* Az értekezlet, miután az idegen munkásoknak bizonyos országokban a békéltetéssel és bírásokkal foglalkozó bizottságokból való kizárása azokat a nemzetbeliekkel szemben alárendelt helyzetbe juttatja s azáltal a munkásügyi összekülönbözések békés elintézését megnehezíti, főleg mikor az idegen munkások többségben vannak, abbeli óhajának ad kifejezést: hogy az egyenlő elbánás elvének alkalmazása terjesztessék ki az idegen munkásokra ugyanazon feltételek mellett, mint amelyek a belföldiekre nézve érvényesek, ha a külföldi munkásoknak - különösen midőn érdekelve vannak - a békéltetéssel és bírásokkal foglalkozó bizottságokba leendő felvételéről van szó.

E) Befejező kívánság. Óhaj egy második kis és bevándorlási nemzetközi értekezlet egy bejövelele iránt.

Az értekezlet a maga teljes ülésében megállapította gyakorlati hasznosságát az Olasz Kormány azon elhatározásának, mellyel egy ily technikai jellegű nemzetközi értekezlet összejövetelét kezdeményezte, a ki- és bevándorlás problémáit vizsgálódás tárgyává tevén; miután szükséges, hogy ez a kezdeményezés ne szakíttassék meg; miután továbbá az a már létező nemzetközi intézmények illetékességét egy irányban sem korlátolja: 1. felkéri az Olasz Kormányt, hogy a jelen értekezlet által elfogadott határozatok teljes gyűjteményét küldje meg az értekezleten képviselt kormányoknak; megbizsa elnökségét, hogy juttassa el azokat a nemzetközi intézményekhez is, a maguk hatáskörében való érvényrejuttatásuk céljából; 2. ajánlja az érdekeltek figyelmébe a következő óhajait: a) hogy 1927-ben egy második nemzetközi ki- és bevándorlási értekezlet hívassék össze valamelyik bevándorlási országba, az értekezlet ideje és helye később fog elhatározatni; b) hogy a római értekezlet igazgató-választmánya bizassék meg az újabb értekezlet előkészítésével, s ezen az értekezleten tegyen jelentést arról, hogy a kormányok mily fogamatot szereztek a római értekezlet határozatainak; c) az igazgató-választmány felhatalmaztatik, hogy tagjainak számát szaporíthassa s abban minden résztvett ország, ha kívánja, képviselve legyen.

A legközelebbi értekezletig az igazgató-választmány Rómában fog székelni és igazgatója a jelen értekezlet elnöke lesz.«

3. A kényszerkivándoroltatás.

Megjelent a Közgazdasági Szemle 1925. évfolyamában.

Erdély és az elszakított más országrészek magyarságának helyzete. - A kisebbségek védelme. - A tömeges kényszerkivándoroltatások történeti vázlata. - A zsidók és mórok Spanyol-, a hugenották Francia-, az értelmiség Oroszországból való kiűzetése. - A lausannei békeszerződés: a török és görög lakosság kicserélése. - Az erőszakos kivándoroltatás körül észlelt emberrelenség. - A kivándorlási kérdések legújabbkori akadályai. - Az Észak-amerikai Egyesült Államok korlátozó intézkedései (»percentum limit act«), - Kanada és Argentína bevándorlási politikája. - Brazília szerepe a kivándorlás terén. - A magyar munkanélküliséget nem lehet a kivándorlással szanálni, hanem ellenkezőleg, a kivándorlást kell enyhíteni.

A múlt hónapokban a belföldi közvéleményt, sőt egy ideig a külföld elfogulatlan sajtóját is huzamosabban foglalkoztatta Duca román külügyminiszternek az ottani kivándorlási üzemek és visszaélések

tárgyában hozzáintézett interpellációra február hó 12-én adott feleletében rajta megesett sajtóságos, de nagyon jellemző elszólás. Szerinte a romániai kisebbséghez tartozó elemeknek, persze elsősorban a magyaroknak a tengerhajózási vállalatok által kivándorlásra történő csábítása s ennek bármily módon történő hathatós előmozdítása a román hazafiság szempontjából nem elítélendő törekvés. Az ellenzéknek arra a vádjára, hogy a magyarokat és németeket mindenféle nyomással, atrocitásokkal s általában a kisebbségeknek embertelen kezelésével kivándorlásra kényszerítik, egyetlen mentegető szava sem volt, mert azt a későbbi egyszerű kijelentést, hogy a román kormány mindenben korrekt eljárást tanúsít, ilyennek senki sem fogadhatja el. Akik nálunk az Erdélyben és elszakított más részeinkben követett kisebbségi politikát csak némi figyelemmel is kísérik, azt, hogy a román liberális kormányzat egyszerűen a nem kívánatos elemek gyérítésére, különösen a magyarok kipusztítására van beállítva, már régebben tudhatták. Bőséges bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy az ottani úgynevezett birtokreform, a közoktatási, közművelődési és egyházi politika, a közigazgatás és a kivándoroltatás minden módja ennek az irányzatnak a szolgálatára van berendezve. Abban a szerződészegés bátorságán és kegyetlenségén kívül csak még az agyafürt leleményességet lehet bámulni. Hogy a kisebbségek védelmére az állami szuverenitást megszorító nemzetközi feltétlen kikötések léteznek, azt mindenki jól tudja. Leírhatatlan az a nyomor, szenvedés és megaláztatás, melyet faj testvéreinknek ott el kell tűrni, ha azokat elbírják. De a megélhetés elvonása, az emberies megbecsültetés, a vagyon-, a személyes szabadság és közbiztonság hiánya olyan kényszereszközök, melyek végső elemzésben és valósággal semmiben sem különböznek attól a brutális kényszerszertől, mellyel a közép-

és újkor határától kezdve egészen a legújabb időkig a legembertelenebb módon kormányzott államok békés, hasznos, néha legbecesebb, sőt nélkülözhetetlen polgárait tömegesen kiűzték és evégből a kivándorlásra kényszerítésnek különböző rendszereit teremtették meg. Etikai szempontból a nyílt, őszinte s a ravasz őszintétlen brutalitás közt, sem az okozott fájdalmak, sem a helyes és logikus mérlegelés szempontjából nincsen különbség. Ezért gondolom, hogy annak, ha rövid történeti szemlét tartok e rendszerek főtípusai felett, van bizonyos aktualitása, mert a dolgok különbségét és hasonlatos voltát, azok áttekintést nyújtó egymás mellé állítása domborítja ki legszembeötlőbben. Végig akarok evégből tekinteni azokon a tömeges kényszerkivándoroltatásokon, melyek révén a zsidók és mórok Spanyol-, a hugenották Francia-, az értelmiség zöme Oroszországból kiűzettek. E szemléhez függelékül még csak azt a nagyarányú polgárcesterét fogom megvilágitani, mely most van Török- és Görögország területén folyamatban. Adataim, részben eredeti forrásmunkákból merítve, igen bőven vannak, de csupán a legjellemzőbbek bemutatására kívánok szorítkozni.

Don Modesto La Fuente, elsőrangú spanyol történetíró *História General de España* című tizenhatkötetes művének ötödikében a nyolcadik fejezetet a zsidók kiűzetésének előadására szentelte. A maga kenetteljes írásmódorával elmeséli, hogy alig hangzott el a hálaadó istentisztelet Granada templomaiban a szerencsés szabadulásért a mohamedán móroktól, akiknek legyőzetésük után emberséges feltételeket szabtak, ha Hispániából önként kivonulnak. Azokkal ellentétben 1492. évi március 31-én megjelent a kereszténnyé nem lett zsidók erőszakos eltávolítását elrendelő edictum. Abban szigorú parancs foglaltatott, hogy 4 hónap alatt okvetlenül távozzanak el. E határidőn belül megengedettett, hogy ingó és ingatlan javaikat

eladhatják, de az ismeretes merkantil közgazdasági felfogás miatt sem aranyat, sem ezüstöt, sem bármiféle vert pénzt nem volt szabad a birodalomból magukkal vinniük. Mentegeti Castiliai Izabellát és Arragoniai Ferdinándot (los reyes Catholicos), akik jószívűek voltak, amit a mohamedánokkal szemben is megmutattak. Most azonban aláírtak egy olyan szigorú rendeletet, mely jellemüknek egyáltalán nem felelt meg. Abban ugyanis kimondatott, hogy a jelzett határidő eltelte után a kiűzöttek minden értéke el fog koboztatni. A spanyol honosoknak pedig megtiltatott, hogy a negyedik hónap eltelte után amazok közül valakit házukba fogadjanak, vagy bármely segélyben részesítsenek. Azok elődei századokig éltek ott. Kikergették őket megszokott tűzhelyeik mellől az általuk el sem képzelhető idegenbe, mert spanyol uralom alatt levő területre nem volt szabad menniök. Április havában a rettenetes Torquemada inquisitor még egyházi súlyos büntetésekkel is megfenyegette azokat, akik a kiűzötteknek akármilyen módon támogatást nyújtottak. Nem volt megengedve az érintkezés velök s élelmiszert sem volt szabad adni azoknak. Képzeltető az illetők kétségbeesése és kitörő fájdalma. Az a négy hónap valóságos siralomházi haladék volt. Ilyen körülmények között javaikat alig értékesíthették. Egy-egy ház egy-egy számáért, a szőlők egy vászonvagy posztódarabért pazaroltattak el. Az utolsó hetekben és napokban már arra vetemedtek a zsidók, hogy mégis varrtak ruháikba, vagy magukkal vitt állataik szerszámaiba aranyat. Mások lenyelték, a nők másképen rejtették el azt. Rémitő volt a kép, melyet kivonulásuk nyújtott s még a kegyetlen spanyoloknak is, ha látták, megesett a szívük rajtuk. Lucia Marineo »Cosas Memorables« című munkájában szemléltetően írja le szenvedéseiket, fájdalmas visszapillantásaikat szülőföldjükre, sóhajaikat és panaszait azokra, akik

ezt a nyomort mérték reájuk. La Fuente pedig lefesti azt a szenvedést, mely útjukon Afrikába a portugál részeken érte őket. Csekély vagyontöredékeiket, sőt életüket, sokaktól női becsületüket is elvették. Kirabolták őket az arabok, a keresztények egyaránt. Sok veszett el közülük, mielőtt Török- s Görögországba, a Levantébe stb. eljutottak. Angliába és Hollandiába is került belőlük. Spanyol anyanyelvüket századokon át megtartották sok helyen, ahol az iparban és kereskedelemben helyezkedtek el. Az amsterdami gyémánt-csiszoló ipart úgyszólván megteremtették. Ily nyomás mellett a keresztény hitre egy sem tért át közülök, pedig több mint 180.000 vándorolt ki. Bayazet török császár, midőn ezekről értesült, azt mondta: »Ezt a királyt nevezitek ti okos politikusnak, aki a maga birodalmát szegényíti el, hogy az enyémet gazdagítsa?« Mindennek oka a fanatizmus volt.

Ha lehet, még kegyetlenebb erőszakos kivándoroltatás volt a móroké, vagy helyesebben a moriscoké, tudniillik a megkeresztelt araboké. Ezek száma jóval meghaladta a kiűzött zsidóknak négyszeresét s elfogulatlan írók 800.000-re teszik azt. Sokkal később, a XVI. század végén és a XVII. elején, következett be. Enyhítő körülmény a spanyolokra nézve e tekintetben az, hogy a mórokkal nekik hét századon át roppant bajaik voltak. Mikor már Spanyolország egységes állam volt is, 1562-1567, a granadai moriscok, igaz hogy a spanyolok erős elnyomása folytán, fellázadtak s vérengzéseket követtek el. A spanyolok hitüket, nyelvüket vették el tőlük, mire a mórok szintén erőszakoskodással feleltek. Ezek a zavarok elmultak. A nagy mór kivándoroltatás idején azoknak már csak híre volt s a bennmaradt mórok mind felvették a keresztény vallást és elszéledtek a legtöbb spanyol tartományba. De a fanatikusok azzal gyanúsították őket, hogy megtérésük nem őszinte. Ez a gyanú azon-

ban csak másodrendű tényező volt a kiűzetésnél. A fő abban állott, hogy az afrikai berberok, a spanyol moriscok vérrokonai, kalózkodásaikkal nyugtalanították a spanyol hajózást és állítólag összeköttetést tartottak fenn spanyolországi vérrokonokkal, akiket az európai államokkal kilátásban volt újabb háborúk «setén a spanyol politikusok nem tartottak megbízhatóknak. Szívesen fogadták ennél fogva az egyházi férfiak folytonos piszkálódását s a lelkiek tekintetében mutatkozó szakadatlan nyugtalanságát. Ekkor III. Ferdinánd volt a király, ennek pedig főtanácsadója gróf, később herceg Lerma, akinek a gyenge fejedelem egészen a hatalmába került. A kiűzés most nem egyszerre, hanem tartományonként történt. Sokáig vonatkozott a király a kiutasító edictum aláírásával. De mikor már a sok ostrom elől nem tudott menekülni, belátván, hogy súlyos, mélyreható elhatározást várnak tőle, e szavakkal vélte a felelősséget elhárítani magától: »Nagy elhatározás ez, monda, tegye meg Ön, herceg«. Ez azután Valencia tartománnyal kezdte az operációt, miután roppant előzetes intézkedéseket tett a különböző belföldi és külföldi spanyol hajóknak és katonaságnak készenlétbe helyezése végett. Azok befejeztével 1609. évi szeptember 22-én adatott ki a kiutasító rendelet, melynek értelmében a moriscoknak négy, mondj négy nap alatt kellett multhatatlanul Valencia tartományból távozni. Leírhatatlan az a zavar, melybe a rosszat csak sejtő mórok döntötte. Látták, hogy ellenök készül valami, de ezt a csapást nem várták. A rendeletben meg volt állapítva, hogy a kiadatása utáni harmadik napon mindenkinek mely kikötőbe, mely hajóra kell mennie. Csak azt vihették magukkal, ami a testükön volt. A hajón ellátást kapnak. Aki a harmadik napon valamely moriscot az úton vagy otthon talál, azt kirabolhatja, bántalmazhatja, sőt megölheti és pedig büntetlenül. Halállal sújtattak azok,

akik egy moriscot vagy valamely dolgát elrejtették. Minden nagyobb községben száz morisco maradhatott vissza azok közül, akik legtöbb keresztényességet tanúsítottak, hogy a lakosságot a föld megművelésére betanítsák. A négy évnél fiatalabb gyermekek is maradhattak, ha ezek és szüleik kívánták. A hat évesnél fiatalabbak anyjukkal szintén maradhattak, de a mór apának távoznia kellett. Európán kívüli spanyol területen hajókon, vagy kocsikon sehova sem mehettek. Mindenütt előre kijelölt állami megbízottak fogadták őket, akik hajóra szállításukat ellenőrizték. Négy megnevezett spanyol kikötőn át Algírba, Tuniszba, Oranba és más afrikai kikötőkbe vitorláztak, ahol aránylag jól, kellő vendégszeretettel fogadták őket, de a kikötőig régi keresztény spanyol útonállók közülök számosakat kiraboltak, sőt megöltek, mivel a hatóságok nem bírták megfékezni a csőcseléket. Számos mór sietett elhagyni azt az országot, mely velők így bánt és saját költségükön fogadtak hajósokat, hogy mielőbb meneküljenek onnan. De ezek is rosszul jártak, mert őket meg a hajósok uzsorázták ki és bántalmazták. Meg kellett ezt a forgalmat tiltani, mert gyilkosságok és a nőkkal szemben erőszak tömegesen merültek fel. A történeti munkákban számtalan egyes eset részletesen van leírva. A kifosztottak azután éhséget is szenvedtek. Általában engedelmeskedtek és türtek a kiűzöttek; de egyes helyeken tömörültek s ellenállást fejtettek ki, azonban ezt nagyon megkeserülték. Büntetésül megcsonkították, megölték, felnégyelték őket. A püspök csak annyiban kért enyhítést, hogy a 12 éven aluliak visszamaradhassanak, az ilyeneket azután sub conditione újra megkeresztelték, tudniillik, ha az első keresztelésük nem lett volna érvényes. E tartományból így négy nap alatt 55 ezer embert távolítottak el. Következett erre Andalúzia, Aragon, a két Castilia és Estramadura megtisztítása. Egyes helyeken már

hosszabb távozási időt engedtek meg. Érdekes, hogy a földesurak is közbeléptek és ki akarták eszközölni, hogy a moriscok birtokaikon maradhassanak, mivel nélkük nem tudták megművelni földjeiket. Volt nem egy földbirtokos, aki mór jobbágyait a kikötőig kísérte és útközben oltalmazta őket, mert annyit köszönhetett nekik. Ezek a mórok rendszeren sokat dolgoztak, minden tartozásaikat pontosan fizették és mégis gyarapodtak, mert értettek a szorgalmasan végzett munkához és igen keveset fogyasztottak. Szaporodtak is mindenütt, mert nem kellett katonáskodniok, tudniillik nem bíztak bennök és semmiféle életölő szenvedélyük nem volt. Egyes elfogulatlan spanyol krónikások, mint Escoluno és Luis Cabrera munkáikban részint mint szemtanúk, részint szavahihető megfigyelők közlései alapján megállapították, hogy sok-sok virágzó vidék ennek a rémítő kivándoroltatásnak következtében sivár pusztasággá lett. A spanyol nép sok jó tulajdonsága mellett ugyanis a tevékenység, szorgalom és tanulékonyság erényeivel nem dicsekedhetik. Spanyolországi tartózkodásom alatt ennek káros nyomaival, annak általam átutazott minden táján, ahol nem voltak még maradványai a mór kultúrának, léptenként találkoztam. Az ilyen embertelen és okatlan népesedési politika nem is vezethet más eredményre. Nem csupán ez, de ez is okozta azt, hogy az a természettől annyi mindennel megáldott nemzet és ország az elmaradottság fogalmának megtestesítője lett.

Hogy az okos népesedési politika milyen fontos tényezője a nemzetek nagyságának, azt a franciák követésre nem való példája mutatja. A XIX. század elején 25 millió francia létezett 19 millió angollal szemben. Ma az angolok számának alig teszük egy negyedét. Annak a politikának egyik nem legkisebb bűne a népesség legjavát képező hugenották irtása és kényszerkivándoroltatása, melyről itt meg kell

emlékezni. A francia protestánsok hugenot elnevezéséhez semmi köze a Hugónak. Az elferdítése a svájci eidgenössének, iguenot, amiknek vallották magukat a genfi franciák, akik a protestantizmust bevitték Franciaországba, melynek újkori benső történelmi eseményeivel szoros kapcsolatban jelentkeznek. Hiszen nyolc hugenotta polgárháború tartotta azt lázas benső forrongásban. Annak a nagy és szép országnak pártjai három századig használták fel a felekezeti taktikai eszközül hatalmi céljaik elérésére. Volt ott is vallási fanatizmus, de amellet voltaképpen a politikai pártvillongások pusztítottak talán leginkább. A hatalmon lévők a hugenottákat majd halálra üldözték, ha bírtak velők, majd szöveteztek velük, ha náluk pillanatnyilag erősebbeknek bizonyultak. Sőt az uralkodóház várományosai a trónra, mint IV. Henrik, protestánsokká lettek. Ez a király azután, hogy trónját megtarthassa, tudvalevőleg katolizált, amit azzal okolt meg, hogy Párizs csak megér egy misét. Két olasz nőnek, Medici Katalinnak és Máriának volt nagy része abban, hogy ez a sorozata a francia polgárháborúknak olyan kegyetlenné vált. Ők a hugenották kiirtására Spanyolországgal is szöveteztek, amivel szemben meg nem csodálhatni, ha a protestáns főurak toborozott német csapatokkal állottak elibök. Mikor a francia udvar már semmiképpen sem bírt velők, mert a gazdag protestánsoknak kitűnő hadvezérek voltak, a legvérlázítóbb merényletekre vetemedtek. Így történt az, hogy 1572-ben Szent Bertalan napjának, augusztus 24-éi 25-ére virradó éjjelen közvetlenül a Louvre mellett fekvő St. Germain en Laye nevű templomban meghívással összegyűjtötték a protestánsok színét-javát s ott orozva 5000 előkelő hugenottát gyilkoltak le, amivel egyidőben a vidéken 30.000 protestáns lelte halálát. A hugenották azonban nem hagyták magukat, hanem további lankadatlan vitéz küzdelemmel szorosan körülírt szabad vallás-

gyakorlatot biztosítottak maguknak és 1598. évi április 13-án a híres nantesi edictumot vívták ki. De habár XIII. Lajos 1614-ben esküvel újból megerősítette, utódai, XIV. Lajos és a többiek, nem nagy tiszteletben tartották, sőt az utóbbi 1685 október 23-án azt formászerint is visszavonta. Erre megindultak a hugenották rettenetes üldözései és hanyatthomlok menekülései Franciaországból. 3 millió hugenottából ekkor részint elpusztult, részint kivándorolt 1 millió, az otthonmaradtak pedig ezentúl folytonos szorongatásnak voltak kitéve, egészen a nagy francia forradalomig. Az erre beállott viszontagságok alatt sem élvezték a teljes egyenjogúságot a többi francia honpolgárokkal. A Code Napoleon és a Bourbonok Alkotmány Chartája elvileg ugyan elismerte polgári és politikai jogaikat, de tényleg egészen a júliusi forradalomig sok sanyargatásos mentek keresztül, melyeket nem tudtak mindig elviselni s elődeik példáját követve, kiszivárogtak az országból. Annak a vérvesztésnek, melyet a hugenották, bizonyára nem önkéntes kivándorlása okozott, a francia nemzetre nézve kiszámíthatatlan káros következményei voltak. S azokat a maga nyugtalan és nyugtalanító viselkedése s az erkölcsi által okozott születési viszonyszám süllyedése mellett ma is viseli. A biztonságáért érzett mostani, hisztérikusnak nevezhető aggodalom nem utolsó okát a vérvesztés több százados folyamánain kívül még az is képezi, hogy legjobb, legképesebb és legértékesebb elemei tömegesen olyan országokba vándoroltak ki és ott előmozdították az idegen kultúrát, melyek hangulata nem volt és ma sem barátságos hazájokkal szemben. Franciaország erőviszonyai a hugenották kiüldözése nélkül, testi, szellemi és valóságos hatalmi tekintetben mindenestre másképp alakultak volna.

A kényszerkivándoroltatásnak talán legsötétebb háttérű fajtája a cárizmus összeomlása után bekövet-

kezett oroszországi forradalom nyomán keletkezett. Ez a felfordulás egy évszázaddal vetette vissza a világnak terület tekintetében második, népességileg harmadik birodalmát. Ha helyem, illetve időm volna, annak méltatásával igen bőven kellene foglalkoznom, mivel az orosz állapotok széles körökre gyakorolnak nagy befolyást, de hatásuk földrajzi fekvésünk és adott politikai viszonyaink folytán minket is nem esupán közvetve, a világ gazdaság révén, hanem közvetlenül nagyon közről érintenek, sőt Európa e részének jövője főleg Oroszország alakulataitól függ. Naponként már évek óta számos értesítés jön onnan, de azok helyes mérlegeléséhez nem képeznek szilárdabb alapot. Keletkezett azonban egy egész birodalom, mely tudós, elfogulatlan és élesen látó szerzők beható műveivel gazdagodott és gyarapszik folyton. Ennek figyelmesebb tanulmányozása a sok zűrzavarosnak látszó részletből az ottani helyzet képét engedi látnunk, de természetesen csak akkor, ha a korábbi Oroszországot és az orosz nemzet lelkiségét már ismertük. Mert az egészen más világ, mint a mienk. Megértéséhez az orosz irodalom és a nyelv szolgáltatják a kulcsot. Jelen feladatom szempontjából legalább néhány főbb vonással kell azt jelezni. Az orosz nép alapjában véve igen tehetséges, de rendkívül elmaradt és méléző természetű; alkatelemei kistrészen európaiak, hanem geográfiai helyzeténél, érintkezéseinnél és vegyületénél fogva túlnyomólag ázsiaiak. Magával úgyszólván jót tehetetlen; ezt bizonyítja történelme is. Hiszen a normannok szervezték kezdetben, az idegenek vezetése csaknem szakadatlan volt mindig, de azok nem alakították át, hanem maguk alakultak hozzája. Sajátságos öntudata és önérzete van. Benső meggyőződése, hogy neki van hivatása az emberiséget megváltani. Az ő életformái, hite szerint, az igazán jók s a kommunizmus iránti fogékonyság a falusi vagyonközösség, a mir hatá-

sának tulajdonítandó. Vallásossága a fanatizmus jelle-
gével bír, de ezzel a fatalizmus is karöltve jár. Ez ma-
gyarázza meg, hogy a jelenleg uralkodó rendszernek
összes nyomasztó visszásságait és szertelenségeit pél-
dátlan türelemmel viseli. A kommunizmus főlényezői
az orosz parasztot ismervén, annak kedvében járnak
s a nagy- és középbirtokból 30 millió deszjatinát enged-
tek át neki, míg az állam csak 2 milliót tartott meg.
A magántulajdon szentségének hozott ez áldozatért
a szovjetek uniója az ipar, kereskedelem és bankok
igazgatása terén kárpótolja magát, természetesen min-
dent elsilányítva, bár vannak értesítések, melyek sze-
rint a kollektivistikus trösztök bizonyos sikereket
is tudnak felmutatni. Engedményeket tesznek az
idegen vállalkozók közül többeknek, de a koncesz-
zionizmus a maga egészében csütörtököt mondott.
Az anyagi és szellemi kultúra hihetetlen visszaesést
mutat. A városok, Moszkvát kivéve, elcsenevészednek
és a másik székhely, Leningrad, a régi Szentpétervár,
csaknem romokban hever. Behozták a numerus clausust
– a polgári elemekkel szemben. Ezek alig jutnak be
az egyetemekre. Velük szemben az ellenforradalmak,
a Kolcsák, Denikin és Wrangel nevei által jelzett fel-
szabadító vállalkozások, az ellenfél jobb szervezett-
sége és a nyugati hatalmak igazi támogatásának el-
maradása következtében nem vezettek sikerre. A két
mozzanat, a kommunizmus és a most nevezett vere-
ségek együtt teremtették meg azt az igen nagyfokú
kényszerkivándorlást, melyhez létszámra nézve magá-
ban véve hasonló eddig a világhistóriában sohasem
fordult elő. És ez az áramlat egyre tart, mert a szovjet-
unió kormánya a rémuralommal azonos. A Cséka, azaz
a Csrezvicsajná komisszia, vagyis a rendkívüli bizott-
ság, valóságos terrorszerve annak. Méltó folytatása
a cári idők harmadik departementjának. Belső szer-
vezetét egy német-orosz hírlapíró, Popoff György, az

idén Frankfurtban kiadott munkájában a saját személyes és fájdalmas tapasztalatai alapján bőven és szemléltetően ismertette. Legújabbán Gopolunak hívják (Gossudarstvennoje Policeiszkoje Upravlenije = birodalmi rendőri igazgatás), de lényegben nem változott meg. Kifelé is dolgozik, hiszen nemrégiben tanulmányúton lévő német tanulókat fogatott el, akik hónapokig szenvedtek annak rémes börtöneiben, hogy túszaik legyenek a lipcsei törvényszék előtt álló kommunista vádlottak biztonságának céljaira; ott is maradtak a német diplomácia minden erőlködése dacára. Hatása a külföldön is érvényesül, amire a legjobb példa a szófiai merénylet. Az orosz (művelt és félművelt) emigrációt némelyek világszerte 3 millióra teszik; ezek saját szervezete az európaiat valamivel kevesebbre becsüli. Egy jó csapat nálunk is menedéket talált. Közülük többeket személyesen ismerek. Hangulatuk természetesen igen nyomott, sok helyen kétségbeesett. Hiszen jórészt a jómódú, sőt dúsgazdag értelmiséghez tartoznak, most pedig nemcsak igen közönséges, hanem alacsonyrendű, sőt, különösen a hölgyek, néha hercegnők, közelebről ki sem mondható foglalkozásuk révén tartják fenn magukat. Ha Dante látná őket és észlelné azt az elzüllöttséget, mely miatt szenvednek, poklának körzeteit talán még néhányal szaporítaná. Ez az emigráció a szláv országokban bizonyos enyhülésnek örvend. Vannak iskoláik, egyleteik, hírlapjaik, melyek olvasása reánk is tanulságos lehet. Azok apostoli munkát végeznek a jövő pánszlávizmusa számára. Nem olvadnak be, hanem oroszosítanak ezek az emigránsok, aminek a neoszslávizmus tekintetében a következményei a jövőben egész Európára nézve beláthatatlanok.

Végre korunk egy egészen sajátos kényszerkivándorlásával kell foglalkoznunk, melyhez hasonló ilyen mértékben eddig szintén még sohasem fordult

elő. A békediktátumok között fordult elő a sèvres-i is, melynek rendeltetése az volt, hogy Törökországot el-
tüntesse a térképről. Ezzel összhangzatban a nyugati
hatalmak, főleg Anglia, az imperializmus ördöge által
megszállott hellén államot neki uszították a megcson-
kított s még Kis-Ázsiában is feldarabolt török nemzet-
nek. De sem annak a mohamedán világban rejülő rop-
pant háttérével, sem a török nép tömeglélektanával
nem számoltak. Mustafa Kemal pasa állott a görögök
elő, akiket rendes szokás szerint, mikor rosszul mentek
a dolgok, protektorai bizony cserben hagytak. Amaz
kérelhetetlenül elpáholta őket, a megváltozhatatlan-
nak hirdetett békeszerződést egyszerűen széttepte,
helyébe hazájának érdekeit és jogait sokkal inkább
megóvó másikat állított, melyet kénytelen-kelletlen
nem csupán az ellenfél, de az érdekellentéteik folytán
voltaképp tehetetlenné vált nyugati hatalmak is el-
ismertek. Ennek a szerződésnek egészével itt most
nem foglalkozhatom, de a tárgyamra vonatkozó rész
tekintetében keletkezett állapotokat egy folyó évi
március havában kelt konstantinápolyi hivatalos egyén-
nek nyilatkozataival is megegyező tudósítás alapján
kissé tüzetesebben ismertetni érdemesnek tartom.

A lausannei békeszerződés értelmében Török-
ország és Görögország kicseréli egymással a török és
görög lakosságot. Ennek a kicserélésnek 1925 nyarára
be kell fejeződnie. Másfél év óta Kis-Azsiából, Görög-
országból és megfordítva olyan népvándorlás indult
meg, amilyenre a középkor óta nem volt példa. Hóna-
pokon át százezrével vándorolt ki a kisázsiai görög
lakosság több évezredes otthonából. A kivándorlók
résztint hajón, résztint Konstantinápoly on át indultak
új hazájukba. Leírhatatlan az a fájdalom, amellyel
otthonuktól elbúcsúztak és az a nyomor és szenvedés,
amit a több heti, néha több havi vándorlás folytán
el kellett viselniök. A minap a török kormány a lakos-

ság kicseréléséről hivatalos statisztikát adott ki. E statisztika szerint Kis-Ázsiából és a Törökországhoz csatolt szigetekről 1,800.000 görög vándorolt ki. 750.000 kaukázusi és Fekete-tengermelléki görögnek kivándorlása még folyamatban van. A Görögországból kivándorolt törökök száma ezzel szemben csak 350.000.

E statisztikával csaknem szórói-szóra megegyezik a görög kormány statisztikája, amely szerint eddig Kis-Ázsiából 700.000 görög jött Görögországba. 180.000 vándorolt ki Kelet-Tráciából, 70.000 a Kaukázusból, 50.000 a Fekete-tenger mellékéről és 50.000 Konstantinápolyból. Nyárig még több százezer kivándorlót várnak. A kivándorlók 60%-a asszony és 40%-a férfi, összesen 250.000 család. A 250.000 családból csak 50.000 család rendelkezik annyi vagyonnal, hogy egyelőre meg tud élni, a többi 200.000 az állam támogatására szorul. A görög kormánynak azonban nemcsak élelemmel kell őket ellátnia, hanem munkaeszközökkel, gazdasági felszereléssel stb., ha azt akarja, hogy belátható időn belül önmagukat láthassák el. A görög kormány a maga részéről mindent megtesz, hogy a menekültek helyzetén könnyítsen. Szó volt külföldi segélykölcsonról is. Máris szétosztott közöttük 500.000 hektár földet, ami részint a kivándorolt törökök birtokából, részint pedig állami birtokokból került ki. E célból Thessaliában és Macedóniában minden nagy birtokot felosztott, hogy a menekülteket földhöz és lakáshoz juttathassák. Ilyen módon eddig 140.000 gazdacsaládot sikerült Macedóniában elhelyezni, 7000 családot pedig Thessaliában juttattak földhöz. A telepítést a görög kormány községenként intézi, vagyis úgy, hogy azok a menekültek, akik azelőtt egy faluban laktak, most is lehetőleg együvé kerüljenek. Ezzel némileg enyhítheti az otthonukból való kiűzés fájaldalmát.

Sok nehézségbe ütközött a szőlősgazdák, kereskedők és kereskedelmi alkalmazottak elhelyezése. Kezdetben ezen úgy segítettek, hogy a szőlősgazdákat Kréta szigetén telepítették le, ahonnan sok török szőlősgazda vándorolt ki. A létszám azonban csakhamar betelt. A görög kormány most ezek részére szőlőket ültet; mindaddig azonban, amíg ezekből a szőlőkből meg nem élhetnek, megfelelő támogatásban részesíti őket.

Ugyancsak megoldhatatlannak látszott a menekült kereskedők és több százezer szőnyegmunkás problémája. Kezdetben attól kellett tartani, hogy ezek nyomorukban és elkeseredésükben kommunistákká lesznek. Az elmúlt évben valóban több helyen kommunista zavargás is volt és ki lehetett mutatni, hogy a kommunisták többnyire a menekült munkások sorából kerültek ki. A kormány intézkedésére azonban több gyárat építettek, amelyekben a munkások ezreit helyezték el és a kommunizmusnak így elejét vették.

A török és görög lakosság kicserélése végéhez közeledik. A görög kormány anyagi erejét meghaladó áldozatot hozott a menekültek segélyezésére és megmentésére. Már úgy látszott, hogy Görögország nem bírja el ezt az új megterhelést és összeroppan alatta, azonban most már túl van feladatának nehezebbik részén. Annyi azonban megállapítható, hogy ez a modern népvándorlás mély nyomokat hagyott hátra a görög nép kedélyében, de a térképen is. Kis-Ázsiában ma már csak kivétel a görög, pedig a kisázsiai tenger-melléknek őslakosa volt. Ezzel szemben Görögországban és a Balkánon egyre kevesebb lesz a török.

Ennek az unikumot képező kivándorlásnak Görögországra nézve, bármilyen keserves is reá most, később nem jelentéktelen előnyös következményei lehetnek. Nagy tömegben kiváló földművelőket nyert,

miáltal sivár vidékeit virágoztathatja fel. Ipara a szmirnai szőnyegszövények nagy részével gyarapodni fog. Kereskedelmileg talán veszít, mivel a régi több ezeréves görög gyarmatokkal nem tarthat fenn élénkebb összeköttetést, politikailag azonban nyerhet azáltal, hogy kénytelen lesz lemondani olyan aspirációkról, amelyek megvalósulása úgyszemint volt soha nagyon valószínű. Felszabadulását Görögország a filhellén nyugati hatalmaknak köszönheti, de azoknak most és a belátható jövőben annyi dolguk lesz a saját bajaikkal, hogy folytonos áldozatkészségükre komolyan nem igen számíthat. Az erők okos koncentrációja az ilyen ábrándoknál sokkal hasznosabb lehet jövőjére.

Ha már most az erőszakos kivándoroltatás első négy esetén, mert az ötödik egészen különös természetű, végigtekintünk, azt látjuk, hogy a véreinket ért kiüldöztetésben, az amazokban észlelt embertelenségnek, ha más és más alakban is, lényegileg minden eleme észlelhető. Látszólag talán kevésbé kegyetlenek, de a kipusztítás, a kiölés célzata a velejáró testi és lelki szenvedéssel épp úgy meg van bennük, mint azokban. De nemcsak az etikai, hanem más szempont is súlyosítja a mi esetünkben elkövetett atrocitásokat, mert ha nem is mindig nyíltan, de agyafúrtan leplezett álnok ravaszsággal formaszzerűleg is jogellenesen mennek végbe. Maga az, hogy az úgynevezett utódállamok nem a saját erejük érvényesítése útján, hanem a nagyhatalmak most már mindinkább beismert tévedése révén jutottak területeinkhez, hatalmuk morális alapját nagyon ingoványosnak tünteti fel. De midőn az ajándékozás megtörtént, nekik általuk önként elfogadott, olyan feltételek szabattak, melyek az ilyen szadisztikus barbarizmust kizárják, mert a nagyok az aprókban nem bízván, azok által elkövetett effélékért az erkölcsi felelősséget maguktól elhárítani kívánták. Helyesen teszi kormányunk, ha ezt a flagráns esetet

a Népszövetség elé viszi s leleplezi az általánosságban dacosan tagadott, de az elszólásban konkrétan mégis bevallott szégyenletes eljárást. Nem akarok a kérdés ez oldalával foglalkozni, mert remélem, hogy a magyar nemzet jogos várakozásához képest minden meg fog, szükség esetén ismételve is, történni, aminek múlhatatlanul meg kell történnie. Itt most csupán azt a tagadhatatlan tényt akarom kiemelni, hogy az ilyen jogsértések folytán kivándorlási ügyünk módfelett komplikálódott. Saját területünk kivándorlásával még csak megbirkózhatnánk valahogy, de nekünk az elszakított részekből kiüldözött testvéreink kivándorlása is a nyakunkba szakadt, s azoknak bajai-
val is törődnünk kell, nemcsak a nemzeti érzelmeközöségnél fogva, hanem mivel ellenesetben igen nagy közérdekek forognának kockán. Ha mi az ellenséges indulatú utódállamok által kikergetett és kint galá-
dul megtagadott magyarjainkat nem karoljuk fel, a világ minden tisztességesen érző népe el fog ítélni ben-
nünket. Továbbá kidobott és minden gyámol nélkül hagyott véreink el fognak zülleni és világszerte szégyent hoznának fejünkre, aminek óva intő esetei már elő is fordultak. Végre beszélhetnénk-e az integer Magyarországról s minden megengedett módon aspi-
rálhatnánk-e arra, hogy igényeink elismertessenek, ha úgy az elszakított részek hozzánk szító lakossága, vala-
mint a kijózanodó világ elfogulatlan közvéleménye a természetellenes eljárás folytán elfordulna tőlünk? De még más okok miatt is nehéz és bonyolult kíván-
dorlásunk ügye. Sohasem volt általában világszerte olyan sok baj a vándormozgalmak körében, mint mos-
tanság. Továbbá a magyar állam és társadalom a leg-
újabb korban sohasem állott a módfelett megsokaso-
dott és súlyosodott igényekkel szemben annyira gyengén, mint mióta a rémítő kataklizma áldozatává lettünk.

A kivándorlási kérdések akadályai hatványozódtak, mert sok ország, mely azelőtt a kivándorlót, ha nem is mindig szívesen, de befogadta, most mereven és nagy ridegséggel egészben vagy részben elzárkózik előlük. E tekintetben mindenekelőtt az Északamerikai Egyesült Államokra kívánok utalni. Az 1921 május 19-én hozott »percentum limit act« című törvényben kimondatott, hogy az 1910. évi népszámlálás (census) szerint az Unió területén lakó, de amerikai honpolgárrá nem lett nemzetiségek létszámának csak 3%-a engedhető be mint kivándorló. Kivételt képeznek a japánok és kínaiak, akikre nézve a törvénykezéssel teljesen független legfőbb törvényszék úgy döntött, hogy nem lehetnek az Unió polgárai. Azokat tehát az említett törvény egyáltalán nem bocsátja be. E rendelkezések által azt akarták elérni, hogy a főleg asszimilálható északnyugati germán elemek menjenek be, az Európa délkeletén és Kis-Ázsiában élő nemzetek fiai pedig, akik kevésbé kívánatosak, lehetőleg visszaszoríthatassanak. A bevándorlási főbiztos 1924. évi beható jelentése részletes statisztikai adatokkal mutatja ki, hogy a célhoz nagyon közeledtek, de azt úgy, ahogy akarták, még nem tudták elérni. Ezért 1924. évi május 26-án új bevándorlási törvényt hoztak, mely szerint az 1910. évi census szerinti létszámnak nem három, hanem csak 2 %-a engedhető be. Ez a kívánatos és nem kívánatos elemek viszonyszámait még inkább eltolta, amazok előnyére. Magyarországnak a kvótája 1921-től fogva 5747 volt, az 1924-i törvény azt leszorította 473-ra. Románia viszonyszámai 7419 és 603, tehát ottani magyarjaink is kiszorultak; t. i. az oláh kormány a románokat nem engedi ki, a magyarokat és németeket pedig kiüzi. Jugoszlávia kvótái 6426 és 671 s Csehszlovákiáé 14.357 és 3073; innen az említeteken kívül főleg a tótok vándorolnak ki. A többi országok viszonyszámai; 77.342 és 62.547; Angliáé és Német-

országéi pedig 67.607 és 51.227; a többi germán állomokéi megfelelnek. De két év múlva a teljes kizárás lesz a mi sorsunk is, miként Japáné és Kínáé. Van ugyanis az újabb törvényben egy szakasz, a 11. szekció 6. pontja, melynek értelmében 1927. évi július 1-től fogva a kvótát akkor kapjuk meg, ha az illető amerikai, de nem odavaló honosok létszámát 150.000-rel osztjuk, ami talán négyet-ötöt eredményezne, de kegyesek legalább 100 magyart bebocsájtani éppen úgy, mint a kínaiakat és japánokat. A célzatot tüzetesen megmagyarázta 1924. évi május 14-én dr. Jakob Gould Schurmann a tientsini Rotary Clubban tartott beszédében. Ez az úr akkor még amerikai követ volt Kínában és nemrégiben hasonló állásban a német birodalom fővárosába helyeztetett át. Ezt mondta: »Amerika most először kísérli meg, hogy a fajtak vegyülésének nagy problémáját szabatos törvényi rendelkezések segítségével szabályozza és ellenőrizze. Azok által a bevándorlók számát szigorúan korlátozzuk és azokat gondosan kiválasztjuk. Ha Amerika nem is zárja ki teljesen az idegen elemeket, arra figyelemmel kell lennie, hogy nemzeti lelkiségét megőrizze. Megingathatlan akaratumk, hogy az amerikai népből olyan homogén nemzetet alkossunk, mint bármely nagy nemzete Európának vagy Ázsiának.« E nagy feladat érdekében az Unió még a japáni, e 70 milliós folyton szaporodó nemzetnek érzékenységevel is szembeszáll. Az idézett beszéd» melyet hivatalos állásban levő diplomata mondott, roppant felháborodást idézett fel Japánban, ahol a nép nagy megaláztatást lát e politikában és úgy háborog, hogy annak összeütközése az Unióval a nagy földrengés folytán csak elhaladt, de a jövőben éppen nincs kizárva. Érthető tehát, hogy az Unió még az olaszok reklamációját és kérelmeit sem vette figyelembe. Mit remélhetünk mi ebben a tekintetben? Ismeretes az Északamerikai Egyesült-Államok

pánamerikai hatása az újvilág mind a két kontinensén. Nem lehet csodálkozni azon, ha most újabban Kanada és Argentína is utánozzák azt és nagy óvatosságot tanúsítanak bevándorlási politikájuk terén. A részletek igen érdekesek, de nem kedvezők reánk nézve. Mi marad hát a többé-kevésbé kizárt és nagyobb kivándorlással megvert országok számára? Kisebb mértékben Franciaország, ahol az autochton népesség stagnál, vagy hanyatlik és nagyobb mértékben Brazília, melyről elsősorban mindig és mindenütt szó van ma. Még a közel Keletet említem; ott egyes képzetesebb és ügyesebb egyének, főleg ha protekciójuk van, boldogulhatnak talán, de oda tömeges kivándorlásról szó sem lehet s attól jóakarátú, tapasztalt emberek óva intenek bennünket. Franciaország azonban manapság roppant politikai, gazdasági, különösen földművelési válságban leledzik. A francia hivatalos lap nemrégiben kimutatta, hogy mily nagy termékeny területek maradnak ott évről-évre megműveletlenül. A francia vidéki munka a városokba özönlik; a háború a közerkölcsökben ott is nagy pusztítást vont maga után. A földművesek nem szeretik már a vidéket, hanem az iparvállalatok felé tolongnak s előbbi helyeik üresen maradnak, mert a földműves munka sokkal kevesebbet hoz. A nehéz és rosszul fizetett ilyen munka végzésére bretagneiakat, de idegeneket is, főleg olaszokat és lengyeleket, néha cseheket igyekeznek bevinni. Ezekre nézve nemzetközi megállapodásokat is létesítettek. A részletes jelentésekből végső eredményként az derül ki, hogy részint a rossz viszonyok, a franciak bizalmatlansága, de a kifejlődött verseny miatt is az a legokosabb, ha magyar kivándorlók oda nem mennek ki. Hátra van a sok tekintetben méltán leszólt Brazília. Még a románok sem tudják más helyre kizavarni magyarjainkat, mert kivándorlás útján csak úgy tudnak szabadulni tőlük. Ez a fő és az egyetlen céljuk a kivándorlás terén.

A Brazíliai Egyesült-Államok Uniója maga egy Toppant világ. Terjedelme olyan nagy mint egész Európa Oroszország nélkül, melynek közel 8 ezer kilométer tengerpartja van az Atlanti-óceán mentén. Ott igen sok bámulatosan szép, de ugyanannyi rettenetes dolog is észlelhető. Éghajlata az északi részeken tropikus és szubtropikus, a déli részeken azonban már sokkal mérsékeltebb. Ilyenek Sao Paulo, Paranna, Santa Catharina és Rio Grande do Sul államok. Ott tehát mindenféle lehetőség bőven van. Klímája a csodás tenyészet és iszonyú pusztulás okozója. Buckle Tamás szerint ott a civilizáció azért fejlődött ki csak nagyon későn, mert a gyöngé ember nem bír a természet erejével. Az afrikai nyugati partokról az erős és állandó légáramlatok szabályszerűen viszik az óceán meleg páráit Nyugatnak, melyek az újvilág déli kontinense felett ellebegve a Csendes-óceán keleti partjaival párhuzamosan leterjedő Andesz-hegyláncba ütköznek, s mint csapadék megteremtik a földgömb legvízdúsabb és legtermékenyítőbb folyamrendszerét. Braziliának az emberi kultúra erősödésével még óriási jövője van, tehát nem lehet azzal elintézni, hogy a bevándorolt népek pokla. Sok német és olasz telep tényleg virágzik ott. Egy német diplomatával, aki Dél-amerikában 6 évet töltött, onnan is házasodott, beszéltem, aki a telepítés tekintetében úgy nyilatkozott, hogy helye (én hozzáteszem: és embere) válogatja. Az olaszoknak szorgalmuk, alkalmazkodási képességük, nyelvük rokonsága a spanyollal és portugállal, ez utóbbi t. i. a leglatinabb nyelv valamennyiök között, továbbá kormányuk, s az itáliai társadalom példásan áldozatkész támogatása nagyon javára válik. A németek is kellő támogatásban részesülnek, ők különben megélnék még a jég hátán is. A magyarok számára ez sokkal veszedelmesebb világ, de mégis valamelyes világ, mely, ha a számtalan nehézségre el-

készülve és kellően támogatva mennek ki, nem okvetlenül az elpusztulás színhelye. Miután a világ másutt elzárkózik előlük, azt a kínálkozó lehetőséget nem szabad megvetni, hanem menedéknek, de persze utolsó menedéknek kell tekinteni. Mielőtt ahhoz folyamodnánk, mindent el kell követnünk, hogy minél kisebb mértékben legyen szükség reá. Szerintem például a magyar munkanélküliséget nem lehet, miként egy nagyon nyomatékos hang mondotta, a kivándorlással szanálni, hanem ellenkezőleg, a kivándorlást kell jó általános és közgazdasági, de emellett igen okos és erélyes külpolitikával enyhíteni, hogy ez csupán mint ultimum refugium jöjjön tekintetbe. Még az angol munkaügyi miniszter is úgy nyilatkozott a múltkor a parlamentben, hogy a kivándorlás az odavaló munkanélküliségnek nem orvosszere. Pedig hány gyarmata, hány százmillió font sterlingje, minő gyakorlati erős és ügyes, áldozatkész társadalmi szervei vannak Angliának és láttuk, hogy irányában még az Északamerikai Unió is mily kíméletes. Igen tanulságos mindannak figyelmes és megértő rendszeres tudomásulvétele, amit a kivándorlási országok kivándorlóik érdekében tesznek. Nevelik, az útra előkészítik, anyagilag, erkölcsileg és külpolitikailag diplomáciájuk útján, de nemzetközi megállapodásokkal is hathatósan támogatják őket. Mi ennyit nem tehetünk, mert anyagilag nem is bírjuk, nem is tudjuk. De ha jobban bírnánk és sokkal inkább tudnók is, nem volna elég. Nem szabad egy pillanatra sem elfelednünk, hogy a magyarok kivándorlásának zöme nem a megcsonkított, hanem az elszakított Magyarországból indul ki. Mind a kettőre hatnunk kell, ha nem akarjuk, hogy a kivándorlási ügy reménytelenné váljék és a magyarság akut és gyors elvérzésének csak a végveszéllyel, az elpusztulással meg-

oldódó kérdésévé legyen. A nemzet életösztönének kell erre ráeszmélnie. A kivándorlást mint létkérdést kell kezelni az egész magyar társadalomnak, de különösen azoknak, akiknek szent és nagy felelősséggel járó feladatát képezi, hogy ezt az ügyet tettel vagy tanáccsal szolgálják. Évtizedek óta hirdetem ezt és mint minden alkalommal teszem, most is a tőlem telhető nyomatékkal utalok erre.

A részletes teendőket e helyen jelenleg nem fejtegethetem, azért erről többet most nem mondok, hiszen e részben még minden in fieri van; hanem egy idevágó idézettel fejezem be máris hosszúra nyúlt előadásomat. A XVII. században volt egy nagy emberünk: gróf Zrínyi Miklós (élt 1620-1663-ig). ő a magyar nemzet legkitűnőbb hű fiai közé tartozott, akinek érdemei mint költőé, íróé, bölcs államférfiúé és tanult győzedelmes katonáé, elévülhetetlenek. Egy kis iratában, melynek címe: »A török Áfium (Opium) ellen való orvosság«, egész lelkét önti ki, hogy a magyarok életösztönét, vitalitását hatótényezővé ébressze és fokozza. Szerinte akkor, az ő korabeli szomorú, szinte kétségbeejtő viszonyok közt is volt a nemzetnek akarata, életereje, melytől megmentését egyedül várhatja. Értekezését így zárja be: »Magyarok, mi vagyunk magyarok?« Ha Váradot nem vesszük vissza és Erdélyt (tegyük ma hozzá: végleg) elvesztjük; ha nem is hadakozunk, azt ne említsük többé! Úgy hallom, Brazíliában van elég pusztá föld. Kérjünk ottan egy tartományt és csináljunk kolóniát. De aki bízik Istenben s van benne csak egy csepp magyar vér, az Deborah énekével ajkán küzdjön váltig.« Ez annyit jelent, hogy ne hagyjuk el magunkat, hanem bizzunk Istenben és vitalitásunkban és hittel jövőnkben s utolsó erőnk megfeszítésével járjunk túl még halálos ellenségeink álnok, gonosz eszén is!

4. Vándormozgalmak világszerte.

Rendes tagsági székfoglaló a Magyar Statisztikai Egyesületben, 1925.
Megjelent a Kivándorlási Tanács IV. számú kiadványának 53-74. lapjain.

Mióta az emberek vándorlási hajlamairól a történelem megemlékezik, mindig azt jegyezte fel, hogy az emberek állandóan nem maradtak meg születésük helyén, hanem számtalan anyagi és erkölcsi okok által hajtva, s különféle természetű kényszereknek engedve, kisebb-nagyobb csoportokban más, közeli vagy távoli tájakat kerestek fel. Az egyesek hosszabb időre számított tartózkodás végett történő elköltözése lassankint tömegmozgalmakat idézett elő, melyek az okok és mértékek változásához képest ugyan nagy különbségeket tüntettek fel, de közös ismérveik is mindig kidomborodtak. E mozgalmak, a kölcsönhatás folytán a társadalmakra, népekre és nemzetekre sokszor nagyon érezhető, számtalan esetben nem csupán átalakító, de döntő befolyást is gyakoroltak.

A görög és római nép alakulásának és kiképződésének elemeit, melyekkel tisztában vagyunk, mellőzve, csak a IV-V. században észlelt népvándorlásra kell gondolnunk, mely egész nagy népiségek felkerekedését és áramlását jelenti. Mint egy roppant jégzajlás a túlnyomólag gazdasági okok, t. i. a megszaprodott nomádok legelőterületének szűk volta által hajtva, az egymást előretoló sokféle emberfajta, a jobb megélhetésnek újabb helyeit keresve, özönlött keletről nyugatra. Több mint négy századon át folyt ez a néphullámozgás, míg végre az Európában megtelepedett és célszerű állami, főleg katonai szervezkedés és magasabb rendű kultúra révén megerősödött korábbi kivándorlók képesekké váltak a feltörő hullámok elé szilárdabb gátakat állítani. De hatalmas utórezgéseit még csaknem ezer éven át jelentkeztek. Az újabbkori kivándorlás

eredete szintén főleg gazdasági, de különösen kezdetben, nem kis részben politikai hatásoknak is tulajdonítható. A vallás szabad gyakorlásának megszorítása sok igen becses kultúra-úttörőnek adta kezébe a vándorbotot. A »pilgrim fathers« és követőik, az anyagi boldogulás vágya és az aranyláz által kimozdítottak mellett az új világ szerencsés és erkölcsileg is hasznos kialakításának nem voltak utolsó tényezői. Már a világháború előtti kivándorlás is az okok és emberanyagának sokféleségéhez képest igen különböző egymástól elütő alakulatot tüntetett fel. A közlekedés javulása általában mozgékonyabbá tette az embereket és az idegenforgalom nem egy országra nézve jelentékeny nemzetgazdasági tényezővé fejlődött, melynek elmaradása, sőt csak gyengülése is, válságos helyzetbe juttatná őket. De az idegenforgalom egészen más természetű, mint a kivándorlás minden fajtája, mert hiányzik belőle a hazától való állandó vagy tetemesen hosszabb idejű elszakadás és ezzel kapcsolatban az idegen országban való megélhetés vagy huzamos vagyonszerzésre irányuló ismérv. A valódi és évadszerű kivándorlás már jobban hasonlít egymáshoz, habár köztük is jelentékeny az elkülönülés, de korántsem olyan, mint az anyaországhoz hasonló népességű gyarmatokkal bíró nemzetek, emezek gyarapításának szándéka mellett az anyaország belső mozgalmainak sokszor káros, sőt veszélyes bajainak enyhítésére irányuló kivándoroltatás és a világháborúban megnyomrodott nemzetek elvérzést is jelentő gazdasági és politikai okok előidézte kivándorlása között. De még oly államok is, melyek homogén lakosságú gyarmatokkal nem rendelkeznek, mint Svájc és Hollandia, iparuk pangása folytán a munkanélküliek jórésztől szabadulni igyekeznek és sem fáradságot, sem pénzáldozatot nem kímélnek, hogy legalább egyelőre feleslegessé vált munkásaikat hosszabb vagy rövidebb időre a külföl-

dön helyezték el. E tekintetben Olaszország vezet, melynek prolikus népessége folytán már a világháború előtt is igen nagy évadkivándorlása volt. Főleg a tengerentúlra, de nagyobb munkáshiányban szenvedő európai országokba is irányuló kivándorlását az állam és a hazafias társadalom összefogása mellett bámulatos gondossággal elősegítette és megható odaadással gondozta azt. Itt ugyan a kivándorlók által hazaküldött összegek pénzügyi fontossága is szerepet játszott, de nem hiányzott e gondoskodásból a tiszteletreméltó erkölcsi elem sem, mely elérte azt, hogy az olasz nemzet tagjai, bárhova és bármily hosszú időre vándoroltak is ki, a ragyogó verőfényű és többszörös nagymúltú Itáliától legalább érzelmileg sohasem szakadnak el.

Alig van anyag, mely az emberi társadalom természetének törvényszerűségeivel foglalkozó szociológiára nézve becsesebb lenne, de amely úgy az állami, mint a közgazdasági politika szempontjából is sokkal több figyelmet érdemelne, mint a világháború utáni kivándorlási ügy által színre hozott számtalan becses adat és tapasztalat roppant tömege. És valóban mérhetetlen fontosságot kell tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt tulajdonítani annak, hogy a Népek Szövetségével kapcsolatban szervezett Nemzetközi Munkásügyi Hivatal a kivándorlás ügyének is kellő figyelmet és fáradságot szentel. Ha annak kiadványait a megérdemelt elmélyedéssel olvasgatjuk és azáltal mind alaposabbá tett statisztikai közléseket behatóan tanulmányozzuk, a jelenségek oly képét fogjuk kapni, mely a saját e részben szűkebb körű tapasztalatainkat is minden irányban hasznosabbakká tenni van hivatva. Sőt ezek amaz nélkül alig érnek valamit. E közlemények alapján megállapítható, hogy a mai vándormozgalmak ismét roppant méretűekké lettek és azok arányai nem nagyon maradnak el, ha csak abszolúte vesszük is számításba, a nagy népvándorlás mére-

tei mögött. Viszonylag természetesen azok pillanatnyilag nem oly mélyrehatók, de a jelenkor nemzetközi szoros kapcsolatai mellett szintén elsősorú jelentőséggel bírnak és minden ország javára vagy kárára életérdekű lehetőségekben gazdagok.

Avégből, hogy e jelenségeket valamiképp érzékelhetőkké tegyem, kerestem a keretet és azon belül a kategóriákat, melyek segítségével a mai helyzet főbb vonásai e részben megállapíthatók. A keret nem lehetett más, csak oly széleskörű, mint aminő az egész emberiség, mert a vándorlási láz egy világrészt, egy birodalmat és egy államot sem hagy érintetlenül. De mind-egyiknek, mint kivándoroltatónak, minden más világrésszel, birodalommal és állammal, mint bevándorlással szemben megvannak a maga különös viszonyai s ezeknek folyton változó oly részletei, melyeknek tömege nagyság és változatosság tekintetében egyszerűen szédítők. E tömegben tájékozódni csak magasabb szempontokra való fölemelkedés mellett lehetséges. Ilyen szempontokat igyekeztem a következő kérdések alakjában kitzúzni:

1. Mily embertömegekben történik a ki-, be- és átvándorlás világszerte összesítve és az egyes itt tekintbeveendő külön területeken?

2. Minő okok hatottak – az ismeretes régiek mellett – a legújabbkori népvándorlás főalakulatainak ki-fejlődésére?

3. Mily alap jellege van annak általában, mily változások domborodnak ki s mely államok azok főképviselői?

4. A nemzetek vándorlásainak mily kezelési rendszerei kezdenek uralkodókká válni?

5. Ezek fejlődésének mily alakulata valószínű a jövőben s melyek a vándorlási politika észszerű kívánalmái?

Mindezekután a magyarság sorsáról és észszerű törekvéseiről a világ vándormozgalmi közepett fogok megemlékezni.

Az első kérdésre megadják a feleletet azok a valószínűleg megközelítő adatok, melyekkel már ma is rendelkezhetünk. Hasonlók eddig csak igen hézagosan állottak rendelkezésre; így azokból csupán hiányos és elmosódott képet lehetett alkotni. De a korábbi adatok is becsesek, mert mutatják, hogy az újkori népvándorlás már a világháború előtt mily óriási volt. Azok bizonyos tekintetben alapot szolgáltatnak az összehasonlításra. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal becslése szerint az a vándormozgalom évi 5 millió embernél többet ölelt fel. Ez összeg a következő tételekből alakul: a tengerentúli kivándorlás volt: 1,750.000; a szárazföldi 1,700.000; tengerentúli visszavándorló: 750.000; szárazföldi visszavándorló: 1,250.000; volt tehát együtt 5,450.000 ember. Nagyon valószínű, hogy minden évben sok előbbi kivándorló és repatriált kivándorló újra elhagyta hazáját s megint többé-kevésbé szabályszerű kivándorlóvá lett. Azoknak a száma azonban, akik először hagyták el otthonukat, a nevezett hivatal szerint évenként 2 millióra, egy emberöltő alatt ennél fogva 60 millióra tehető, aminél nagyobb tömegek nem mozgolódtak az első nagy népvándorlás alatt sem. A világháború óta a nemzetközi hivatal megállapításai értelmében ez az áramlás 1921-ig kibébedett, de most már megint emelkedőben van. Kelet- és Közép-Európában emellett a politikai, katonai, szociális és nemzeti menekültek közeli és távoli országokba igen tetemes számmal özönlenek.

Több tekintetben azok a rendes kivándorlóknál sokkal rosszabb helyzetben sínylődnek, mert megállapodásuk valahol és letelepedésük célzata is bizonytalanabb, mint amazoké. Elég legyen e tekintetben az orosz, örmény és görög menekültek szomorú sorsára

utalni. Dr. Nansen Fritjoff menekültügyi főbiztos jelentése szerint, melyet a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé terjesztett, az Oroszországból menekültek számadatai az 1924. év első negyedének végéig megközelítőleg ezek: Volt belőlük 500.000 Német-, 400.000 Francia- és 800.000 Lengyelországban (köztük 41.000 orosz, 26.000 ukrán és 13.000 zsidó). Nagyobb számmal tartózkodtak még Bulgária, Románia, Törökország, Kuba és Belgium területén, de ezrével másutt is. Az orosz menekültek számát mások milliókra teszik, néhány ezer nálunk is van belőlük. Szerbiában hírlapot adnak ki, Csehországban iskoláik és más kultúrintézményeik vannak. Az örmény nemzeti delegáció az örmény menekülteket 321.000-re számítja s azokat bőven részletezi. Tudva van, hogy a lausannei szerződés értelmében a török és görög lakosságot bizonyos vidékekről ki kell cserélni. De azok előbb mint menekültek jelentkeznek, így a görög kormánynak 1,200.000-ról kell gondoskodni, akik a görög területről áttelepítendő 350.000 török helyébe jutottak. Leírhatatlan az a nyomor, melyet ezek a szegény emberek elszenvedni kénytelenek.

Napjainkban, mint említem, a kivándorlás újra emelkedőben van s habár a világháború előtti magas színvonalat még nem érte el, de affelé erősen törekszik. Politikai és szociális tényezők, a váltó árfolyamok kedvezőtlen állása, a törvényhozások által emelt nehézségek egyfelől és a nyújtott könnyebítések másfelől, a közgazdasági válságok sok országban számos embert bírnak rá szülőföldük elhagyására. De azok az okok, melyek egyelőre az Északamerikai Unió törvényhozását a bevándorlás megszorítására bírták, csak részben gyökereznek e körülményekben. Abban politikai – esetleg változó – tekinteteknek is nagy szerepük van. A háború kitörése előtt közvetlenül az északamerikai kivándorlók zömét tudvalevőleg Olaszország, Ausztria-

Magyarország és Lengyelország, bizonyos mértékben Spanyolország, meg a balkáni félsziget szolgáltatták. Ezt »új kivándorlásnak hívták, ellentétben a régivel, mely Németországból, a skandináv népek köréből, Belgium és Hollandiából származott. Ez nagyban megcsappant, de Nagy-Britanniából főleg az angol gyarmatokba, Írországból pedig az Unióba igen sokan vándoroltak ki újabban is. Hindu, kínai és japáni kevés mehetett ki, mert azokat a hozott törvények és rendeletek az angolul beszélő államokból jórészt kizárták. Az európai tömeges kivándorlás az Unión kívül Brazíliába, Argentínába, Kanadába s kisebb mértékben Ausztráliába irányult. Mint szárazföldi európai bevándorlási országok elsősorban Franciaország, Németország, Svájc és Britannia jöttek számba.

1914 előtt a kivándorlók zömét mezőgazdasági munkások és kisbirtokosok képezték, akik a kivándorlás útján kerestek az otthoninál jobb megélhetést. A bevándorlás országaiban ők a városokba gravitáltak s túlnyomólag szakképzetlen ipari és bányamunkásokká lettek. Tömegesen verődvén össze, nehezebben voltak asszimilálhatók. Nagy részük család nélkül ment ki s megelégedvén az alacsonyabb életmóddal, megtakarított pénzük nagy részét hazaküldték, ahová visszavágytak s nem kis számmal tényleg vissza is vándoroltak. A nagy háború mindebben lényeges nézetváltozást idézett elő, ami a következőkből tűnik ki.

A Genfben működő Nemzetközi Munkásügyi Hivatal a korábbi kevésbé kielégítő kísérletek után »Les Mouvements Migratoires« cím alatt 1924. évi július hava óta időnkint gondosan összeállított táblázatokat tesz közzé, melyek a világ vándormozgalmait jelzik oly híven, amennyire ez a vele közölt hivatalos adatok alapján egyáltalán lehetséges. E táblázatok számadatai az 1920-1923. évekre vonatkozóan hónapok szerint állítatnak össze. Az újabb táblázatokban a régi hibás

adatok kiigazítatnak. Az 1924. évi július elsején közölt (s 27 államot illető) kimutatások alapján a világ vándormozgalmairól nagyon tömörített képet állítottam össze. Az eredmény bemutatása előtt felemlítendőnek tartom még azt, hogy e táblázatok szerkesztését gondos tanulmányok előzték meg.¹ A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal egy 1922. évi külön kiadványában 59 lapon ad ezekről számot. E kiadvány címe »Les Méthodes des Statistiques de l'Emigration«. Abban elmondja, hogy írásbeli enquete-je nemcsak anyagot gyűjtött össze, de ennek alapján osztályozván a különféle felvételi rendszereket, beható bírálatos tanulmányt szerkesztett, melyben a vándorlási folyamatok helyes rögzítésének módozataira nézve elmondja véleményét. E munkálat részletezésére nem térhetek ki (habár azok, valamint a ki- és bevándorlás fogalmának megállapítása körül kifejlődött viták, melyek célja az adatok összehasonlíthatóságának biztosítása, igen fontosak), mert feladatomban a kivándorlás adatainak érdekelmes ismertetése. Csupán azt az egyet jegyzem meg, hogy a kategorizálás a hivatal részéről úgy történik, hogy a ki- és bevándorlók körébe nemcsak az illető államok honpolgárait, de – a tengerentúli és a szárazföldi ki- és bevándorlást híven akarván jellemezni – az azok területén tartózkodott idegeneket is beszámítja; az átvándorlást pedig egy ötödik táblázatba foglalja. E részben sok munka vár még a Hivatalra. Most az általam összeállított táblázat végösszegeit mutatom be.

A négy év vándormozgalmainak főösszege: 13,592.749; ebből 1920-ra: 3,230.571; 1921-re: 3,447.178; 1922-re 3,243.955; 1923-ra: 3,140.813, átlag 3,354.172 kivándorló esett. Ez a szám nem éri el ugyan a háború előtti vándorlást, de azt megközelíti,

¹ E táblázatok itt mellőztettek. G. J.

különösen ha tekintetbe vesszük az itt fel nem említett többi államokat s kétségkívül igen jelentékeny clandestin kivándorlást.

A táblázatokra nézve megjegyzendő, hogy azok 1920-1923. évi adatai csupán az úgynevezett legális vándorlást és azt is még mindig hézagosan tüntetik fel s a clandestin vándorlásokról természetesen nem adnak számot. Hogy az mily jelentékeny, arról meggyőződhetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy például a nálunk kiadott útlevelek számát a Délamerikába bevándorolt magyaroké tízszeresen meghaladja; továbbá ha elolvassuk az Unió küzdelmeiről szóló jelentéseket, melyek a kanadai és mexikói roppant hosszú határvonalakon a clandestin bevándorlás ellen folytatott és bevallottan sikertelen küzdelemről világosítanak fel. Mindenkit meglephet továbbá, hogy a felsorolt államok között Brazília teljesen hiányzik. Nem kutatom ennek okát. Csak azt állapíthatom meg, hogy a »Chronique Mensuelle de l'Emigration« 1924. évi júliusi füzete utólag igen részletes kimutatást közöl a brazíliai bevándorlásról. Eszerint Brazíliába 1923 folyamán beutazott második és harmadik hajóosztályban 84.632 egyén főleg Santoson és Rio de Janeiron át. Ebből volt: portugál: 31.866, olasz: 13.839, spanyol: 10.141, német: 8254. A magyarok számát a kimutatás csak 826-ra teszi, de az osztrák (2163), román (1978), cseh-szlovák és jugoszláv kivándorlók között bizonyára több magyar is volt. Erről többet még később.

Ezzel az első kérdésre megfeleltem volna. A másik kettő összefüggvén, együttesen kívánom rájuk megadni a választ. Az bizonyos, hogy a régi bevándorlási okok túlnyomólag egyéniek voltak. A gazdasági liberalizmus korában nem tartották helyesnek, hogy az államok beavatkozzanak az emberek szabad elhatározásába. A katonakötelezettség teljesítése mellett, ahol volt, arra való tekintettel, ott, ahol nem volt, arra

való tekintet nélkül, az emberek szabadon jöhettek és mehettek, ahogy jónak látták. A világháború alatt ezt a szabadságot a *sarus rei publicae* szempontjából mindenütt igen megszorították, s annak jogosultságát a polgárok is elismerték. Annál könnyebben túrték azt, mivel maguk is sok tekintetben rendkívüli mértékben a kormányok gyámolítására voltak utalva. A régi felfogás helyébe jött egy másik, mely az élet folytatásánál az egyéni kezdeményezésnek kisebb tért engedett. Ez érvényesült a magán tulajdonjog és az adózás tekintetében is, ami odavezetett, hogy a kivándorlókat a legtöbb országban a nemzet oly emberanyagban álló tökéjének voltak hajlandók tekinteni, amellyel való elbánásnál kevésbé a kivándorlók magánérdekeire, mint a közérdekre voltak tekintettel. Az individualisztikus felfogás helyébe a nacionalisztikus lépett. A háborút elvesztett népek szerfelett rossz anyagi viszonyok közé jutottak. Lakosságuk nagy része jobb életviszonyokat kívánt felkeresni, de az államok nem engedték szabad pórázra, hanem mintegy ösztönyszerűen meg akarták tartani őket. Németország, Ausztria és Magyarország kormányainak nehezítő közbelépése nélkül a kivándorlás a maiaknál jóval nagyobb méreteket öltött volna. A kényszereszközök mellett a nemzeti érzésre is apelláltak. Az újonnan alakult, illetve bővült államok ugyanezt teszik, sőt új termelési tényezőik hatályosbítása végett a visszavándorlást is előmozdítják, de ezt csak politikai érdeküknek megfelelően teszik. Közülök némelyek a kivándorlásnál is kegyetlen differenciációt vittek és visznek keresztül.

A kivándorlási ügykezelést legnagyobb tökélyre Olaszország fejlesztette, mely kevésbé anyagi, mint erkölcsi eszközökkel elérte azt, hogy a kivándorolt olaszság az itáliaival egynek érzi magát. Ennek fényes bizonyítványa az előbbieik ragaszkodása az ó-haza

iránt, amiből óriási évadkivándorlása keletkezett, mely nélkül Itáliát gazdasági válság érhetné. De bizonyíték erre az is, hogy kivándorolt olaszok nagy tömegben térnek vissza a háború folyama alatt, hogy régi hazájuk védelmében részt vegyenek. A győzelem után persze ismét kivándoroltak új munkakörükbe. Csak a nápolyi kikötőben 70.000 ilyen rezervistát vándoroltattak ki ismét. Az olasz kormány és vele a társadalom pártfogolja, sőt ápolja is a kivándorlókat. Oktatja, taníttatja őket, hogy általában kívánatos elemnek tekintsék őket a bevándorlási országokban. Most már ugyanezt teszik Svájc és más művelt államok is, amelyek a gazdasági élet nemzetközi egyetemlegességének megbontása folytán a háború utóhatásának súlyos következményei miatt nem foglalkoztatható munkanélküliek nagyobb számával vannak megverve. Ezekkel szemben a bevándorlási országok a munkások hiányát fájlalják. Ennek okai is sokfélék. Franciaország kétszeresen érzi ezt. Először, mivel még a világháború előtt a születések alacsony számának klasszikus példája volt, továbbá mivel egy vagy más alakban közel 1,700.000 munkabíró fiát vesztette el a háborúban, másfelől pedig mert termelési tényezőinek nagy gyarapodása állott be. A korábbi idők rendszertelen népességi politikája által okozott bajokon akar most valamiképpen segíteni. A francia születési számarány rögtön a háború után természetesen emelkedett, de most már visszasüllyedt oda, ahol azelőtt volt. Némi vigaszt talál abban, hogy más, ezelőtt e tekintetben kedvezőbb viszonyoknak örvendett államokban, mint Angliában, szintén leszállóban van a születési arányszám, mely mellett még a kivándorlás is megduzzadt, mivel 1,200.000 munkanélküli álladéka mellett azt a megkönnyebbülés gyógyfolyamatának kénytelen tekinteni. Bowley, a londoni egyetemen a statisztika tanára, azt jósolja, hogy Angliát 1931 és 1941 közt a süllyedő népess-

ség veszedelme fenyegeti. Hanem az efféle jóslások nem mindig válnak be. A franciaországi példát azonban jó lenne sok helyen szem előtt tartani. Franciaország, hogy közgazdaságának elsovadását megelőzze, kénytelen idegen, főleg képzett munkások bevándorlását előmozdítani. »Offices de la main-d'oeuvre étrangère et agricole« név alatt a bevándorlást tanulmányozó hivatalokat állított fel, melyek Olasz- és Lengyelországból és Csehszlovákiából oly kiválóbb munkásokat kerestetnek, akiknek megfelelő munkalehetőséget ad és akik a saját közönséges munkásainak nem csinálnak versenyt. A szárazföldi bevándorlás Franciaországban 1921-ben: 24.490, 1922-ben: 181.472 és 1923-ban: 262.877 volt. Különösen sok olasz megyebe, s e két ország e tekintetben némileg egymásra van utalva. De az olaszok nagyrészt évadkivándorlók. Megtelepíteni nem akarják őket, sőt már hallatszanak francia hírlapi hangok, amelyek az idegenek tömeges bevándorlásában nemzeti veszélyt látnak s az amerikai módszerekhez hasonló rendszabályozást kívánnak.

Itt kikeli emelnem, hogy az Északamerikai Egyesült Államok a bevándorlási országok élén állanak ma is de helyzetük minden más országtól különbözik, s annak megértése szélesebb szemhatáru körütekintést kíván. Az Unió részint gazdasági, részint népesedéspolitikai szempontok által vezeteti magát. Termelési érdekei sok munkáskézre és ezek folytonos szaporítására vannak utalva. A végtelen lehetőségek birodalmának nevezik, de végtelenség emberi dolgokban nem lévén, számolnia kell a létező körülményekkel. A termelési viszonyok ott is hullámszerűt mutatnak, melyekhez simulni lehetetlen, azért a gazdasági és politikai pártok és érdekeltségek minden ebből keletkező kellemtelenséget felhasználva, megszorítani vagy megkönnyebbíteni igyekeznek az újabb munkások bevándorlását. Emellett a népesedési és nemzetpolitikai

tekintetekre is figyelemmel vannak. Egy bevándorlási bizottság (Immigration Commission) 1907-1910-ig vizsgálta az annak hullámzásától keletkező hatást minden irányban. Főtekintet a munkapiac által mutatott szükségek kielégítésén kívül a lakosság lehetőleg egyneművé tevése: az »americanisation« volt. A homogénné válható népek a »kívánatosak«, a többiek »nem kívánatosak« nekik. Az európai nemzetek között már említett különbségtételen kívül említendő a sárga népelemtől való óvakodás. Ez hozta létre 1908-ban a japánok bevándorlását nagyon megszorító »Gentlemen's Agreement«-et és legújabbban az Unió legfőbb törvényszékének azt az 1922. évi november 22-én hozott döntését, hogy a kínaiak és japánok nem lehetnek amerikai polgárok. Midőn a legújabb bevándorlást megszorító törvény kimondta, hogy nem vándorolhatnak be azok, akik nem válhatnak az Unióban honpolgárokká, az az említett nemzeteknél, különösen a japánoknál, óriási felzúdulást idézett elő, melynek fejleményei a tokiói földrengés nélkül talán a két birodalom közt a békét is megzavarták volna. De a népesedés szempontja is fontossággal bír e tekintetben. A National Bureau of Economical Research egy újabb kiadványa szerint az Egyesült Államokban a természetes népszaporodás megközelítette 1920-1924-ben évenként az $1\frac{3}{4}$ -2 milliót, ami a lakosság szaporodásának 114%-ának felel meg. Ha e természetes szaporodáshoz az azt kétszer is megközelítő nagy bevándorlást is hozzávesszük, nem csodálkozhatunk a bevándorlással szemben alkalmazott védekezésen. Az persze nem jön kapóra a kivándorlási országoknak, főleg ha megfelelő gyarmatokkal nem dicsekedhetnek. Az Unió 1923. évi jelentése a kivándorlásról, mely maga egy külön előadást érdemelne, oly adatokkal bővelkedik, melyek reánk nézve is nagyon érdekesek. Ez megadja magyarázatát annak, hogy az 1921. évi május hó 19-i kivándorlási törvényt 1924.

évi május hó 26-án miért szigorították nagymértékben. Az előbbinek konstataált kedvező hatása célzataik elérésére ezt a szigorítást indikálnak tüntette fel. Az említett jelentés szerint az Unióban az 1913/14. évben 1,218.480 egyén vándorolt be. Ebből 756% Dél- és Kelet-Európából és Törökországból és csak 20.8% ment be Észak- és Nyugat-Európából. Az 1922/23. pénzügyi évben a kivándorlásra nem kívánatos elemek viszony-számái voltak: 31% és 52.5%. Ezt a szerintük örven-detes változást a »3 percentum limit« idézte elő. Biztatás volt ez a felvett irányban való továbbhala-dásra. Az 1921. évi törvény a 3%-ot az Unióban lakó idegen nemzeteknek az 1910. évi népszámlálás alapján számíttatja, az 1924. évi pedig a 2%-ot az 1890. évi census szerint. 1927-ben a megszorítás még nagyobb lesz. Bizonyos érdességei a korábbi törvényeknek le vannak benne köszörülve, de a legtöbb keleteurópai nemzetekkel mi is úgyszólván ki leszünk zárva. A japán kormányon kívül az olasz és román is felszólalt ellene. Az előbbi kivándorlóinak képzésére most még nagyobb súlyt fektet, hogy azok kívánatos voltát elismertesse.

A tengerentúli unióbeli bevándorlás mellett a kanadai és mexikói határon át folyó szárazföldi, mint szintén jelentékeny jön tekintetbe. Megszigorították a naturalizációra vonatkozó törvényeket és eljárást is. Az 1922/23. pénzügyi évben 145.089 idegen natu-rizáltatott; köztük 22.874 olasz, 22.621 lengyel, 17.190 orosz, 16.000 angol, 12.064 német stb. A vándorlási mozgalmak szempontjából a második birodalom Angol-ország. Elsősorban mint kivándorlási, azután mint átvándorlási és aránylag kis mértékben szerepel mint bevándorlási ország és pedig Ausztrália, Kanada és Dél-Afrika nélkül is. Ezek nélkül vándormozgalmái 1920-1923-ban négy évig 1,632.374; az említett domíniumok kai pedig 2,848.995 legális vándorlót tüntetnek fel,

szóval meghaladja Lengyelországot, melynek magas bevándorlási számát az ideiglenes orosz bevándorlás idézte elő. Ismeretes az angol munkanélküliség és imperiális kérdés, mely elsőrendű világprobléma. Ezek fejtegetésébe nem bocsátkozhatom, de érintenem kell azokat, mivel tárgyammal szoros összefüggésben vannak. Az angol kivándorlók zöme mindinkább a gyarmatok, jó része a már említett domíniumok: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika felé irányul, de jut belőlük még az Északamerikai Uniónak és más országoknak is.

A kép teljessége kívánja, hogy felemlítsem a kivándoroltatásnak azt a módját, melyet Anglia alkalmaz és amely a gyarmatosítástól lényegesen különbözik, mivel a rendeltetési helyeknek a függetlenséggel határos önkormányzata van. Anglia ugyan a saját törvénye, az »Empire Settlement Act« alapján dolgozik, de az annak értelmében való kivándorlók segélyezésére nézve az egyes főgyarmataival kétoldalú szerződéseket köt. Ezekben támogatást is nyújtanak a kivándorlónak, sőt otthon és a gyarmatokban tanfolyamokat rendeznek avégből, hogy a kivándorlók a boldoguláshoz szükséges ismeretekkel, tájékozottsággal már elindulásuk, vagy elhelyezkedésük előtt bírjanak. Az anyaország egyes gyarmatainak nagy beruházásokra tetemes szubszidiumokat is ad, melyek abba a helyzetbe juttatják ezeket, hogy a kivándorlók megélhetését biztosítják. Íme a kivándorlásnak egy újabb válfaja, melyet azután egyéb országok is utánoznak, vagy ha helyzetük más, alapeszméjét saját viszonyaikhoz simítva valósítják meg. Ezt teszi Svájc, Hollandia és részben Olaszország is, mely talán még mint úttörő is számot tesz ezirányban. Ezek munkásfeleslegeiket emberbaráti és nemzeti szempontból akarják minél jobban elhelyezni, az angolok pedig világbirodalmukat szilárdítani, s annak a belső bajok enyhítése mellett

erős érzelmi és gazdasági kötelékek által faji konszolidációját is biztosítani.

Ezt a domíniumok helyeslik és szívesen fogadják, mert a be nem olvasztható idegen elemektől azok is tartanak. Oly világhistóriai folyamat ez, mely minden más nagy, vagy kis nemzetet érdekel. Ma már egyik sem élhet elszigetelten az emberiséget érintő hatásktól.

Reánk nézve az angol domíniumok közül Kanada a legfontosabb, mert ott máris mintegy 50-60.000 magyar kivándorolt él, s annak kivándorlási politikája az összes kivándorlási országok közt a legerélyesebb. E domínium az, melynek fellépése a gyarmatok közt minden tekintetben a legönállóbb. Bevándorlása erősen emelkedőben van. Az 1923/24. fiskális évben oda 148.563 legális bevándorló jutott be, szemben az 1922/23. évi 72.887-tel, ami 104%-os emelkedést mutat. A bevándorolt angolok száma 111%-kal emelkedett, az amerikaiaké csak 7%-kal, a többi országiaké pedig 237%-kal. Kanada bevándorlási politikáját legszabatosabban és hitelesen a Bevándorlási és Telepítési départment új minisztere, J. A. Robb úr, 1923. évi szeptember 11-én kiadott programja tünteti fel. A kanadai kormány a domínium befogadási képességének határain belül minden módon elő akarja mozdítani a kívánatos bevándorlást. Első helyet a brittek foglalják ezen a helyen, de azokat is meg kell választani, s a vizsgálatnál fizikai erejükre, gazdasági képzettségükre és pénzügyi helyzetükre is tekintettel vannak. De miután Kanadának mindenekfelett mezőgazdasági elemekre van szüksége, ilyeneket pedig Nagy-Britannia nem szállíthat eleget, más európai országok polgárai és az unióbeliek is befogadtatnak. A beengedtetés feltételei lehetőleg előzetesen, már az elindulás előtt vizsgálандók meg. Lényeges dolog a bevándoroltaknak észszerű elosztása a domínium területén. Erről egy

elhelyező intézet rendelkezik, mely 1924-ben ismét fungálni kezd. Két nagy vasút buzgólkodik az ily bevándorlók telepítésénél és elhelyezésénél: az állam vasútja, a Canadian National Railway és a Canadian Pacific Railway. Az előbbi több európai államban, mint pl. Dániában is kirendeltségeket létesített, a második pedig nagy tengerhajózási vállalata révén csinál roppant propagandát. A szabály az, hogy a kivándorlót egy évig próbára teszik ki, s ha »tanonckodásuk« beválik, a vasutak mentén 160 acres telepeken helyezik el. Bizonyos előleget kapnak, főleg az angolok, ha van szavatolójuk. Ilyen lehet britt polgár, vagy a Kanadai Oversea Settlement Comitee, avagy a kirendeltségeinek vezetői által ismert és ajánlott megbízható egyén. A mezőgazdasági munkásokat, ha nincs megfelelő tőkájük, már megtelepedett farmereknél helyezik el gyakorlat és tőkeszerzés végett. De a kanadai kormány kiváló képzettségű ipari munkásokat is szívesen lát. Anglia azonban az ilyenek toborzását rossz szemmel nézi, mert magának is szüksége van rájuk.

A kanadai bevándorlógyűjtés nagy területen élénk figyelmet keltett. Svájc, Hollandia, Dánia, Olaszország és más államokban, a kormányok és más társadalmi alakulatok érintkezésbe léptek a kanadai illetékes közegekkel és tanulmányozó bizottságokat küldtek ki, melyek jelentései vegyes tapasztalatokról szólnak. A kanadaiak ezrével vitték be az aratókat, de az évadmunkások nem mind jártak jól, azért inkább a kevésbé busásan jövedelmező, de állandóbb állásokat ajánlják a kivándoroltató közegek honfitársaiknak. Főleg Ontario állam az, ahová a bevándorlót viszik. A kanadai dominion kormány a Nominated Passage Scheme, a szavatolók rendszerének bővebb alkalmazását ajánlja. Újabban nagy propagandát fejt ki a női házicselédek kivándoroltatása érdekében is. Quebecben otthont

létesítettek részükre. Az angol kormánynak Kanadával is van a segílyezésre vonatkozó szerződése és az tudva-levőleg nálunk is erősen támogatta a kanadai magánvasút hajózási vállalatát, hogy engedélyt kapjon. Eltörölték a volt háborús ellenségek időleges kizárását a kivándorlásból. Minden, főleg angol panaszt, azonnal orvosolni igyekeznek. Szóval a bevándorlási országok közt Kanada a legmozgékonyabb, mert roppant benépesítendő területei vannak. Csupán a hideg éghajlat jelentkezik mint komoly akadály. Az kétségtelen, hogy az Unión kívül a bevándorlási helyek közt a legkevésbé előnytelen; mivel a köz- és magánviszonyok szintén sehol sem tüntetnek fel oly megállapodottságot és megbízhatóságot, mint Kanadában. Kissé hosszasan foglalkoztam vele, nemcsak mivel reánk nézve gyakorlatilag a legfontosabb az összes angol gyarmatok közt, hanem mivel példa gyanánt szolgál az angol domíniumokba való bevándorlás lebonyolításának is. Ez utóbbiakkal, s más ki- és bevándorlási mozgalmakkal e tanulmány szűk keretében nem foglalkozhatván, még csak Brazília és Argentína bevándorlási politikáját kell érintenem.

Braziliának bevándorlási statisztikáját már érintettem. Pótlom annak felemlítésével, hogy az 1923. évi 84.637 bevándorló túlnyomó nagy része ez óriási birodalomba Santos (42.765) és Rio de Janeiro (39.276) kikötőjén át jut be. Egy jórészük az atlanti tengerpart közelében marad; akik tovább mennek, azok Sao Paulo, Rio Grande do Sul, Minas-Geraes és Santa Catarina államokba jutnak. Legfontosabb most Sao Paulo, ahova 1923-ban 42.765 bevándorlóból 26.753 férfi és 16.012 nő jutott. Ezek kétharmada saját költségén vándorolt ki (espontaneos), a támogatottak (subsidiados) száma nem haladta meg a 14.523-at. Santoson keresztül csak 14.982 egyén vándorolt ki ismét. Brazília bevándorlási politikájára vonatkozólag egy pár

illetékes férfiú nyilatkozata tartandó szem előtt. A federális földművelésügy minisztere nagyobb számú kontónak az 1924. évi költségvetésbe való felvételét sürgette és meg is kapta, hogy bevándorló családokat segítsezenek belőle, s a telepítést eddig meg nem művelt, de művelésre alkalmas földeken támogassák. Azonban Brazília, mint szövetség, nem rendelkezik annyi pénzzel, mint amennyi erre szükséges volna, azért az egyes fédérait államok áldozatkészségét is igénybe kell venni, s az európai országokkal keresni kell az érintkezést. A folyó év első negyedében a Rio de Janeiro kikötőjén át 15.729-en vándoroltak be.

Ez szemben az 1922. évvel, háromszoros emelkedést tüntet fel. A kivándorlókat valamely telepítési csomópontban kívánják csatlakoztatni (nucleos colonias). De sokkal több állami pénzáldozatra volna szükség; ezt folyton emelni kellene, hogy a rendelkezésre álló földeket megszerezhessék, esetleg kisajátíthassanak ilyeneket. Azoktól, akik nem művelik meg, el kell venni a földet. De a brazíliai rendszer a legtöbb esetben nem volt nagyon eredményes, sem az államokra, sem az egyesekre nézve. Ezt állapítja meg Sao Paulo állam kormányzója is a maga jelentésében. Javasolja, hogy az 1906. évi törvényt változtassák meg, mivel az nagyon terhes a közre nézve és a fazendákban (nagyobb kávétermelő vállalatoknál) jelentkező nagy munkáshiányon mégsem segített. Szerinte az új kivándorlóknak a régi fazendák mellett kellene földet juttatni. Az államnak csak a terület vételárát, felmérését, parcellázását és utak építését kellene a maga költségén eszközölni. A kivándorlók a nekik jutott darab földön élve, megismerkednének a helyi termelési viszonyokkal és a fazendákban munkát kapnának, főleg a kávéaratás esetén, melyből takaríthatnának tokét, hogy azután saját telkeiket kellően hasznosíthassák később. Habár Brazíliának a most említett és Rio

Grande do Sul államában sok, leginkább német telepes boldogul, az új kivándorlók nagy része a klíma, az extenzív és szokatlan gazdasági s egyéb viszonyok miatt ott vagy elpusztul, vagy családotól nyomorog, esetleg visszatér hazájába. A Sao paoloi legújabb szociális forradalom igen nagy számú kivándorlót számít áldozatai közé, köztük magyarokat is.

Argentínában a kivándorlás szintén égető életkérdés. Annak adataival tüzetesen volt alkalmam megismerkedni, mert Pósfay Virgil rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter úr kérésemre azokat, valamint az idevágó törvényeket eredetiben volt szíves a m. kir. külügyminisztérium által beszereztetni részemre. E statisztika 1922-re és 1923-ra vonatkozik és lényegesen eltér a nemzetközi adatoktól. Ezek szerint az argentinai összes ki- és bevándorlás négy év (1920-1923) alatt 412.412-t tett ki, míg a közvetlenül kapott adatok szerint a tisztán és kétségtelenül bevándorlók száma 1923-ban 344.713 volt; ebből ott maradt 160.799. A saldo (többség) 1922-vel szemben 57.100.

Ebben benne vannak a La Plata folyamán érkezettek is. Az összes bevándorlók nem kevesebb mint 69 nemzetiséghez tartoztak, akiknek létszáma a gyönyörű statisztikai munkálatban tüzetesen van kitüntetve. A 24 táblázatot, sajnos, nem méltathatom, de a magyarokra vonatkozó egy-két adatra alább hivatkozom. Itt csak azt említem fel, hogy a legtöbb bevándorló olasz (74.110), spanyol (29.364), német (7.065) és lengyel (7.011, köztük sok zsidó). Ennek a bőségnek megfelelően Argentína újabban nem is csinál propagandát a bevándorlásra. Kiderül ez abból, hogy a tárgyalás alatt levő bevándorlási törvényjavaslat a fősúlyt az emberanyagunk gazdasági és szociális szempontokból való megválogatására és a bevándorlók célszerű elhelyezésére fekteti. Ez utóbbinak irányelvei felett nagy vita folyik nemcsak a törvényhozás

termében, hanem az irodalomban is. A Kivándorlási Tanácsban volt alkalmam ilyirányú két érdekes argentinai könyvet ismertetni. Az ottani külügyminisztérium egy korábbi köriratában Argentína külképviseleteinek felhossa, hogy most már a kivándorlóknak csak kivételes esetekben adhat nagyobb kedvezményeket. Egy újabb köriratában már figyelmezteti őket, hogy a bevándorlásra ne beszéltesék rá a külföldieket, mert ma oda nem mehet be más, mint aki önként s a maga kockázatával teszi ezt. Sőt az ügynökök beszéljék le azokat, akik nem földművelők vagy állattenyésztők. Az ilyenek ott mindig kaphatnak munkát, de a munkapiac helyzete a városokban mind nehezebbé válik. Hívják fel a figyelmet a kizárási okokra, mert azok szem előtt tévesztése igen nagy bajba keveri a bevándorolni megkísérlőket. Ezzel párhuzamosan a bevándorlási biztos 1923. évi október 14-én felhívást intézett a tartományok kormányzóihoz, hogy a bevándorlók elhelyezésének minden lehetőségéről jelentést tegyenek. Az argentinai munkások a bevándorlást folyton rosszabb szemmel nézik, s kifogásolják a szállodások munkasközvetítését, mely a hatósági munkasközvetítést nagyon megcsappantotta. Szigorították a hajózással és a kiszállással kapcsolatos eljárást is az 1923. évi december hó 31-i rendelettel. Azonban az emberbaráti intézményeket fejleszteni és hatályosbítani igyekeznek. Igen sok felhozni való volna más ki- és bevándorlási országból és mozzanatról. Nincs rá helyem. De nem mellőzhetem hallgatással a nemzetközi zsidó általános és nőegyesületeket, melyek Palesztina benépesítésétől a jótékony nők munkásságáig felölelik az Orosz- és Lengyelországból, meg a keletről kimozdított zsidóság mindennemű érdekeit.

Azzal a megjegyzéssel végzem dolgozatom e részét, hogy nincs országa a művelt és félművelt

emberiségnek, melynek érdekes és tanulságos vándorláspolitikai tervei és törvényei nem volnának.

Most áttérek a negyedik és ötödik, szintén szorosan kapcsolatos kérdésekre. Adandó feleletem alapvétele, hogy a vándormozgalmak lebonyolításában a régiebb individualizmussal szemben az internacionalizmus tör uralomra. A kivándorlás természeténél fogva nemzetközi jelenség; kielégítő szabályozása tehát csakis a nemzetek megállapodásai útján lehetséges. Ennek célzata azonban nem lehet más, mint a nemzeti érdekek kölcsönös megértéssel való védelme. Ezek tehát úgyszólván áthatják egymást, azért az internacionalizmus itt nem jelentheti a nacionalizmus elnyelését, hanem csak magasabbrendű és körültekintőbb érvényesítését.

A nemzetközi szerződések a munkásvédelem terén nem egészen új keletűek. Már e század első évében alakult meg a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, mely a munkások érdekében ki akarta zárni az ő kizsákmányolásukkal járó versenyt az ipari termelés és az ezzel kapcsolatos forgalom terén. Így kezdődött a nemzetközi szociálpolitika, mely a technika haladásának véresen sértő hátrányait volt hivatva le-tompítani. Ex asse ezt a témát sem tárgyalhatom. Utalok e részben a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal által »Legislation et Traités« címmel 1922-ben szerkesztett igen becses angol, olasz és spanyol nyelvre is lefordított nagy munkálatra, mely a kivándorlásra vonatkozó összes nemzeti törvényeken kívül a fontosabb nemzetközi egyezményeket is elég behatóan ismerteti (a 335-458. lapokon). Ilyen egyezmények százával keletkeztek már és a kivándorlás minden mozzanatát szabályozzák az utóbbi időben, anélkül, hogy kielégítő helyzetet teremtettek volna. Túlnyomó részük csak bilaterális és kevés a több hatalom által létesített multilaterális szerződés. Vannak olyanok is,

melyek megengedik harmadik, vagy több új szerződő félnek utólagos társulását. Van azonban köztük néhány, mely mintául szolgálhat. Ilyen például a szociális biztosításra vonatkozó az a két egyezmény is, melyek közül az egyik 1919. évi szeptember 30-án Francia- és Olaszország, a második 1921. évi február 14-én Belgium és Franciaország közt jött létre. Az idézett kiadvány részletesen ismerteti ezeket is. De a nemzetközi szabályozás eddig csak akkor vált be, ha egyes különleges mozzanatokra szorítkozott. Amint azonban nagy általános jellegű követelmények egyeztetése kíséreltetett meg, az ellentétesnek látszó érdekek harca miatt azok vagy nem is jöhettek létre, vagy csak általános nagy elvi kijelentésekre szorítkoztak, melyek nem mentek át az életbe.

Napjainkban mindazonáltal ez irányban nagy lépés történt előre. A nemzetek mindinkább meggyőződnek a tudomány által régen megállapított arról az igazságról, hogy gazdaságilag egymásra vannak utalva. A jobb meggyőződés után azonban nem mindjárt szokott jönni a jobb eljárás, még a gazdálkodás körében sem. És így az 1924. év május havának második felében Rómában lefolyt első ki- és bevándorlási nemzetközi nagy értekezlet ezt elismerj határozatai is csak reményi nyújtanak arra, hogy a dolgok a kivándorlási ügy kezelésénél is a kívánatos irányban fognak fejlődni. De a nagy szükség megtanítja a vallástalanokat is imádkozni. Ha valaki csak egy pár évvel ezelőtt is olyan határozatokat javasolt volna, hogy a kivándorlási ügy nemzetközileg szabályoztassék csaknem minden tekintetben és hogy a nemzeti törvényhozások alapján alkottassék meg annak nemzetközi kódexe, valószínűleg fantasztának bélyegeztetett volna meg. Most pedig 58 állam képviselői komolyan tárgyalták, sőt el is fogadták annak gondolatát. Nagy lelkesedést keltett az értekezleten Mussolininek az a kijelentése,

hogy az a körülmény, miszerint ily széleskörű és a világ minden művelt országának képviselőit magában foglaló konferenciát össze lehetett hozni, magában is örvendetes, jelentőségteljes vívmány. A gazdasági javak kicserélésére irányuló kereskedelmi megegyezéseket a munkások támogatására vonatkozóknak kell kiegészíteni. A ki- és bevándorlási országok nem avatkozhatnak ugyan egymás ügyeibe, de mindenkinek meg kell hajolni a humanizmus magasabb tekintetei előtt, s érdekközösségüket fel kell ismerniök. Igen sok probléma marad a közös egyetértéssel való megoldás számára; ilyen a sok helyen keletkezett fölös értelmiség elhelyezése, ami egyike a legnehezebb kérdéseknek. A hangulat, melyet ez az értekezlet világszerte teremtett, nagyon biztató, hogy az 1927-re, valamelyik bevándorlási országba tervezett második ily nagy értekezlet nemcsak véleménybeli, hanem tényleges haladást is fog megállapítani a világgazdasági szolidaritás mezején. Végezetül a magyar kivándorlási ügy ez idő szerint vajmi szomorú alakulatairól kell megemlékezniem. A korábbi magyar kivándorlás története és statisztikája kifogástalanul van megírva. A világháború ezt a kivándorlást a visszavándorlással együtt csaknem teljesen megszüntette. A fegyverszünet után nyomban az újabb kivándorlás a belső zűrzavarok, s a gazdasági viszonyok rémítő romlása folytán féktelenné vált volna, ha a kormány törvényadta rendkívüli hatalmával közbe nem lép, midőn a helyzet csak némileg konszolidálódott már. De a kivándorlás az integer Magyarországból együttvéve legális és nem legális módon, különösen az utódállamok viselkedése és magyarüldözése folytán, mely csakhamar irtássá fajult el, csakhamar ismét jelentékennyé vált. De alig folyt le néhány év, az Északamerikai Egyesült-Államok a korábban főleg feléjük irányuló magyar kivándorlást is nagyon megszorítván, az más országok felé terelődött. Külö-

nősen Kanada, Brazília és Argentína kínálkozott számára, mivel eleinte ezek mindenáron kívánták a kivándorlókat, s mivel a mindenféle külpolitikai nyomás révén itt engedélyt kapott tizennégy nagy tengerhajózási vállalat üzleti érdekei számára ez a szomorú és kínos helyzet kapóra jött. Az utódállamokban a közállapotok a magyarságra nézve általában, de egyes rétegeire nézve különösen elviselhetetlenné váltak, mert azok a nemzetközi jog és kötött szerződések megcsúfolásával polyglott mivoltukat tüzzel-vassal és embertelen kegyetlenséggel a zsákmány biztosítása végett rövid idő alatt bevalottan nemzeti állammá akarják átalakítani. Különösen Románia az, mely e részben vezet. A magyar és német elem erélyes kiszivattyúzása ennek főszekőze és módja. A kivándorlásnál oly szelekciót folytat, mely szembeötlő. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatalhoz bemutatott statisztikai adatai e részben az önvallomás jellegével bírnak. Útlevelet a magyarok és németek kivándorlás céljára ott könnyen kapnak, a románok ellenben nem. A kormány túri a volt magyar nagyobb városokban, Aradon, Temesvárott, hajóügynökségek számos nyílt üzletekben való működését és hathatós propagandáját a vidéken. De a román nemzetiségűeket erőszakkal is visszatartják, sőt volt eset, hogy mindenféle ügyeskedő fortéllal a már másodszer kivándorlókat még a kikötőből is visszahozták. Kiténik ez a szelekció az Északamerikai Egyesült Államok kivándorlási főbiztosának 1923 évi jelentéséből is. Eszerint Csonka-Magyarországból az Unióba az 1923. financiaális évben csak 6026, ellenben Romániából 11.347 egyén vándorolt ki. De midőn nem a kivándorlási államokról, hanem (a 44. lapon) a fajról vagy népiségről (race or people) beszél, azt tünteti ki, hogy míg a magyarokból a jelzett évben az Unió népessége 6018-cal szaporodott, a románok révén 19-cel fogyott.

Már említettem, hogy a brazíliai hivatalos adatok nem fedik a valóságot, mert az útlevelek eredete alapján sok románnak és csehszlováknak kimutatott egyén voltaképp magyar. Ugyanez áll az argentinai statisztikára nézve is. Eszerint 1923-ban csak 351 magyar vándorolt volna be Argentínába, ellenben 2147 osztrák, 5356 csehszlovák és 1557 román. Nagyon valószínű, hogy ezek között is számos magyar és volt magyarországi német található. Emellett számos oly egyén is vándorolt ki Csonka-Magyarországból, akik csak az utódállamokba kérnek és kapnak útlevelet, melyet azonban ezekben odavalóval cserélnek fel, s így vándorolnak tovább. Első dolguk az, hogy ezt a második útlevelet megérkeztük után széttépik, de azután minden gyámolítási igény nélkül maradnak. Ilyenformán irtóztató helyzetbe jutnak, mivel nekünk sok helyen konzulságaink sincsenek és más szervezeteink is a kezdet nehézségeivel küzdenek. Egyes magyar kivándorlónak sikerül az itteni helyett gyehennának bizonyult országokból hazajutni. De ez a nagy kisebbség és az otthoni elégedetlenek nem nekik, hanem az őket kivándorlásra csábító ügynököknek hisznek. A nyáron alkalmam volt a lökösházi vasúti állomáson megfigyelni, illetve megfigyeltetni azokat az Erdélyből kivándorlókat hozó vonatokat, melyek hetenként néha 30-80, máskor azonban 100-150 kivándorlót is visznek hazánkon keresztül. Megesik az ember szíve rajtuk, mert nyomorult, szegény, kétségbeesett, túlnyomólag magyar emberek, akik minden holmijukat, gyakran kisebb-nagyobb földecskéiket (néha 15 holdat) is potom áron pénzzé tevén, mennek az ismeretlen nagy világnak, ahol legtöbbnyire csalódás és pusztulás várja őket. Ezeket szemlélve, láthatja az ember, hogy hová jutottunk. Az Unió legújabb törvénye 6747 helyett csak 473 főnyi kvótát hagy nekünk, kivándorlásunk tehát még nehezebb viszonyok közé került,

mert rendezett életkörülmények helyett a legsúlyosabb, kínos bizonytalanság várja véreinket.

Nem akarhatom e helyen a magyar kivándorlás ügyis közismeretű okait bővebben tárgyalni, de azok csoportjaira való egyszerű utalás mellőzése mulasztás volna most részemről. Ilyen ok az ország képtelen feldarabolása folytán a termelés minden ágának megdrágulása, a nyersanyagok hiánya, a közlekedés minden nemének roppant megnehezítése, a roskasztó súlyú adóztatás, a közigazgatás minden fajának nemcsak kellemetlen, de iszonyúan káros akadozása, a társadalmi és főleg a politikai bajok és visszasságok, az értelmiség megélhetésének iszonyú megszűkülése, a katonaság lehetetlen csökkentése, az állam, megyék, városok és községek B-listái, a konjunkturális új állások megszünte, a kultúra eszközeinek megbénulása, az áldozatkész nemzeti érzés és erkölcsiség meghiűbbanása, a proletariátusnak s a munkanélküliségnek a Magyar Királyi Munkásközvetítı Hivatal 1923. évi ügyes, de szomorú jelentése szerint aggasztó megnövekedése és még egyebek, itt sokakra nézve kellemetlenné, sőt kínossá teszik az életet. A szocialisztikus és kommunisztikus áramlatok nem alkalmasak e bajokat enyhíteni, s az elégedetleneket megnyugtani. Azelőtt megszokták az emberek, hogy mindent az államtól kapjanak, most viszont az állam veszi mindenüket igénybe, mert a szanalás tıle is roppant áldozatokat kíván, s a legfıbb törvény a *salus rei publicae*, mely a *jus eminentiae*t vonja maga után. Ámbár a testvériség és altruizmus nem egy megható példájával találkozunk, de a szeretetnélküliség és nemzetietlen ség uralomratırekvése tagadhatatlan, minélfogva a nem hısies jellemő ember, amilyen pedig a többség, »nem leli hınát a hazában«.

Mit várhatunk ily körülmények közt a kivándorlástól, mely minden bajaink tükörképe; hogyan kell azzal elbánnunk és minı ki- és bevándorláspolitikai

elveknek kell itt most érvényesülni? Ez életfontosságú külön kérdés.

Megoldása e szűk keretben meg sem kísérelhető. De befejezésül egy pár főszempontját e helyen mégsem vélem hallgatással teljesen mellőzhetőnek.

A születési és halálozási viszonyszámok kedvezőtlen volta, a hiányos táplálkozásszülte gyermekhalandóság és elcsenevészedés, a városi lakosság elbetegedése, a közegészségügy romlása, a páratlanul alacsony fok a népbetegségek elleni küzdelem eredményei tekintetében, nem kevésbé baljóslatuak, de a kivándorlás egyszerűen az akut elvészés állapotába juttatja a magyarságot. Ez annál aggasztóbb, mivel az állam pénzügyi gyöngesége miatt a kivándorlásnak nem szentelhet annyit, mint amennyit a mérhetetlen nagy baj okvetlenül megkívánna. Ma már nagytömegű kivándorolt magyarság által ellepett idegen országokban és területeken – ismételve hangsúlyozom – a magyar állam semmiféle vagy aránytalanul csekélyszámú külképviseleti közegekkel rendelkezik, társadalmunk pedig, sajnos szintén gyenge, s a már említett tiszteltreméltó kivételektől eltekintve, feltűnően érzéketlen közönyt s ijesztő nemtörődömséget tanúsít a kivándorlás ügye iránt. A Külföldi Magyarok Szövetsége és a Magyar Pénzügyi Szindikátus ugyan, az előbbi erkölcsi, az utóbbi tetemes anyagi támogatásban részesíti a kormány és a Kivándorlási Tanács akcióit; de mi ez ahhoz képest, amit az égető szükségnek megfelelően, az életrevaló nyugati nemzetek példája szerint, tenni kellene. Egy csepp a szárazságban. Aki nyitott szemmel és ép nemzeti érzéssel tekinti ezt a helyzetet, nem zárkozhatik el attól a meggyőződéstől, hogy e téren minden, de minden erőnkre és áldozatkészségünkre multhatatlanul szükségünk van, kivándorlási politikánk főelve pedig nem állhat másból, mint elsősorban a lehető legjobb belpolitikából a

gazdasági téren is, emellett pedig az adott világhelyzethez, viszonyokhoz, körülményekhez való igen gondos, észszerű, fűrge és valóban odaadó alkalmazkodásból. Azt jelenti ez, hogy az internacionális vándormozgalmak szellemét kell elsajátítanunk, s mindazt felhasználnunk, ami valahol és valamiképp csak kínálkozik részünkre. Ennek pedig legelső feltétele a letargiánkból való felébredés. Nemzetünk megbecsülésének fokozása itthon, a művelt északon s nyugaton és a bevándorlási területeken elengedhetetlen. Á velünk szemben barátságos, főleg volt semleges államok szíves támogatásának további megnyerése és hálás fenntartása; a társadalom széles rétegeinek felvilágosítása és bevonása a vándormozgalmi akcióba; kellő szervezkedése evégből benn és a lelkes magyarság szervezkedésének előmozdítása a bevándorlási területeken, oly feladat, melyet az irányadó intézmények nem háríthatnak el maguktól. De mindenekfelett gondozni, gyámolítani, tájékoztatni, nevelni, tanítani és irányítani kell minden rendű és értelmi fokozatú kivándorlóinkat, hogy ne legyenek magukkal jót-tehetetlen elesett elemek, hanem képesekké váljanak a saját javukra és a nemzetük elsorvadásának megakasztása céljából végzendő szakadatlan nagy munkásságra. Szóaljjon meg mindnyájunkban a magyar nemzet lelkiismerete és életösztone.

5. A társadalom feladatai a kivándorlás ügyével szemben.

Felolvasás a Külügyi Társaságban. Megjelent mint a Kivándorlási Tanács V. számú kiadványa.

A társadalom szerepe a kivándorlás gondozásában. – Kivándorlási országok: 1. Angol birodalom. 2. Olaszország. 3. Belgium. 4. Hollandia. 5. Lengyelország. 6. Németország. 7. Svájc. 8. Spanyolország. 9. Japán. 10. Csehszlovákia. 11. A SHS állam. 12. Oroszország. 13. A skandináv államok. – Bevándorlási államok: 1. Az Északamerikai Egyesült Államok. 2. Franciaország. 3. Angol domíniumok és gyarmatok. 4. Argentína. 5. Brazília. – Nemzetközi társadalmi támogatás. 1. Részleges nemzetközi törekvések.

2. Teljesen nemzetközi törekvések. – A társadalom közreműködése nélkül az állam sehol sem képes a kivándorlási ügy intézése közben sikeresen dolgozni. – A Kivándorlási Tanács hivatása. – Kormányintézkedések. – A Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda. – Társadalmi Bizottság.

A civilizációból akkor lesz igazi kultúra, midőn a másokkal való tudatos önzetlen törődés kezdődik. A civilizáció magában csupán társadalmi mechanika és technika, mely kultúrává az etikai elemek által való áthatás révén lesz. Azok nélkül minden társadalom szomorú sorsnak megy elébe.

Ezt a legnagyobb nyilvánosság előtt akkor mondtam, midőn 1908 szeptemberének 25. napján gróf Apponyi Albert volt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr képviselőjében a Londonban tartott első nemzetközi morálpedagógiai kongresszust üdvözöltem. Nem sejtettem, hogy ennek a szomorú jövőnek már küszöbén állunk. Midőn az angol-francia »entente cordiale« ünneplésére – világtárlat benyomását keltő – éppen akkor rendezett nagy kiállítás területén járkáltam, a komoly haladást jelző látványok közt az oda nem való, úgynevezett flip-flap mutatványokra esett tekintetem, melyek mintegy jelképezték a leg-haladottabb nyugateurópai nemzetek közül kettőnek nagyszabású tévedésekre való hajlandóságát. És íme a jelzett szomorú sorsban benne van a világ. Keservesen nyögi azt a frivolitást, mely akkori vezető embe-reit jellemezte. Azonban, mintha az emberiség lelki-ismerete szólalna meg, a nyugati civilizáció és kultúra elborult egészen derengeni kezd. Álmélkodva látjuk, akik már el szoktunk hinni a jobb belátás diadalában, hogy a társadalmaknál erős magukbaszállásra való készség mutatkozik.

A felhozandó bő és – azt hiszem – találó példák bizonyítják ezt. Bevezetésképpen ki kell emelnem, hogy korunk kivándorlásainak méretei csak viszony-

lag kisebbek, mint a népvándorlás ideje alattiaké, de abszolút számokban azok sokkal nagyobbak és újból állandóan nyugtalanítják az emberiséget. Viszont az altruisztikus törekvések sohasem voltak e téren imponálóbbak, mint napjainkban. A mai népvándorlás a saját előnyére lényegesen különbözik attól a brutális és az erőmérkőzés jellegével bíró s betolakodó népvándorlástól, mely a Krisztus születése utáni ötödik századtól egész a tizedikig, mint világfelfordulás jelentkezett. Hanem a mostani által is megint új országok keletkeznek és számos helyen nagy népátalakulás van folyamatban. A mai vándormozgalmak megfigyelése ezért rendkívül érdekes és tanulságos. Abban korunk számtalan kóros jelenségének lényegét ismerhetni meg alaposabban. Miként egy széttört tükördarabban az egész mai világnyomor kaleidoszkópszerű színes képét szemlélhetjük, mely a német birodalmi bank elnökének, dr. Hjalmár Schachtnak találó mondása szerint a világgazdasági idiocynak nevezhető békedikátumok iszonyú következménye.

Mint akinek hivatása és külön megbízatásánál fogva erkölcsi kötelessége volt, a kivándorlások megfigyelésével évtizedek óta foglalkozom. Azt hittem, hogy jelenleg gyakorlatilag sem végzek teljesen meddő munkát, midőn ebbeli tanulmányaim eredményét, dióhéjba szorítva, a társadalmi nagy bajaink szabatos megjelölésére és gyógyítására hivatott illetékes tényezőknek bemutatni bátorkodom. – Nem az egész kivándorlási anyagot ölelem fel most, ami egy értekezés keretében lehetetlen is volna, csupán azt akarom ki-domborítani, hogy a törvényhozások és kormányok mellett a kivándorlás kezelésének ügyével szemben minő természetes szerep jutott az egészében nem egy-ségesen szervezett társadalomnak, mely a maga bria-reusi karjaival rendeltetve van arra, hogy amazok működését plasztikusan kiegészítse, támogassa és a

közvetlen célok kitűzésében segítségükre legyen. Énekiül a törvényhozás és kormányzat sehol sem tudott nagyobb eredményeket felmutatni; ellenben azt társul fogadva és felhasználva, a különben megoldhatatlannak látszó feladatok teljesítésével is sok helyen elég kielégítő módon boldogultak. Ebben egyik bizonyítékát kell látnunk annak, hogy a nemzeti és emberi szolidaritás átérzése és megértése leginkább vezet a szélesebb értelemben vett szociálpolitika terén megnyugtató eredményekre. Azonban megvalósulásuk a legnehezebben elérhető cél, annak tehát aránylag a legtöbb gondot és fáradságot kell, de érdemes is szentelni.

Csak részletre, de igen fontos és mélyreható jelenségkörre akarok itt most kiterjeszkedni. Mélyebb meggyőződést óhajtván kelteni, főleg nem okoskodások, hanem az irányadó államok, de kisebb előkelő, vagy általunk leginkább számbaveendő más nemzetek és fajok közéletéből is vett s kivétel nélkül nemzetközi, többnyire legújabb hivatalos adatokon nyugvó jelenségek bemutatásával kívánok célt érni. Nem akarok túlozni s azért nem mondom, hogy a leghaladottabb külföldi államokban is már kifogástalanul, fényesen oldják meg e feladatokat. Hiszen folyton tanácskoznak felettük, miközben erős bírálatok hangzanak el a történőkről, amiben már benne van a javítás szükséges voltának bevallása. De kiérezni e kritikából, hogy más világ van most, mint volt csak nemrégiben. Nem csupán a gyakorlati haszon tekintetei uralkodnak már, hanem a magasabbrendű erkölcsiség erőteljesebb uralomrajuttatásának szempontjait látjuk érvényesülni. E törekvések alaposabb ismerete nekünk, nem a nyers utánzás, hanem eszmekeltés végett multhatatlanul szükséges. Meg kell azokból látni a magyar társadalomnak, hogy a nemzet létérdekei iránt neki is komolyan, okosan, odaadóan s minél szélesebb körben érdeklődnie kell. Ha még a legszerencsésebb nem-

zetek is saját véreikért a legnagyobb áldozatokat hozni hajlandók, pedig leginkább csak otthon alkalmatlanná vált népfellegeik elhelyezéséről van szó, nálunk a nemzeti ijesztően fogyó alaptőke elpazarlását kell minden erőnkből feltartóztatni. – Mulasztottunk már eleget; a magyar vérrel hagyományosan, gondatlanul jártunk el a múltban és ma sem történik meg minden, ami kímélésére lehetséges volna. Most, midőn a háború rokkantó, sőt összeroppantó hatása: a sokféle népbetegség, a leírhatatlan gazdasági csapások hosszú sorozata, a rémes halandóság, a születési arány aggasztó leszállása, az áldozalteljes nevelés és szakoktatás, az elszakított részekben pedig az európaiag megengedett, sőt protezsált magyarirtás együttevve fajunk létkérdését vetik fel, minden testileg és lelkileg megtartható magyarnak tőlünk elvonása és elpusztulása pótolhatatlan veszteségnek tekintendő, melyet nagy fáradtsággal és áldozatkészen lehetőleg el kell kerülni. – Erre a megfeszített erőkifejtésre még azért is utalva vagyunk, mivel ez az emberi és nemzeti érzés erősbbitésének egyik hathatós iskolája. De már amiatt sem hagyhatjuk, ha megmenthetjük, veszni véreinket, mert jó hírnevünk függ attól a világ méltányosan gondolkozó és szigorúan ítélkező egész nagyjelentőségű közvéleményének szemeiben. – Nem akarok magunk iránt igazságtalan lenni s nem kívánom a sok irányban felébredt magyar társadalmat leszólani. Tettünk a jelzett irányban már mi is valamit. Csakhogy súlyos, sok helyen és irányban folyton romló helyzetünkben az korántsem elegendő. Sem itthon, sem a kivándorlási területeken nem részesül az elárvelt, gyámoltalan magyar kivándorló oly szeretetteljes ápolásban, mint más nemzetek fiai. Nyelvénél fogva elszigeteltebb, kevésbé ügyes az új viszonyokhoz való alkalmazkodásban még akkor is, ha munkaerejének megvan a maga elismert nagy bece. – Hóna alá kell nyúlani

tehát nekünk is. A társadalomnak a kivándorlás gondozása szempontjából szervezkednie kell. Ennek a szervezkedésnek a példáit hozom fel, hogy hatásuk alatt mi is hozzálassunk a sikerrel kecsegtető munkához. Az adatok előterjesztésénél sorban fogom elővenni a kivándorlási, azután a bevándorlási országokat. Ha ezek nem is különíthetők el egymástól teljesen, de a túlnyomóság alapján mégis kategorizálhatók. Majd a félig-meddig, végül pedig az egészen nemzetközi jellegű társadalmi törekvések és intézmények tömör képét mutatom be a rendelkezéseimre álló rövid idő alatt és szűk helyen a lehető világossággal és egyszerűséggel. De éppen erre való tekintetből voltaképp csak szemelvényeket nyújthatok már nyomtatásban is kész monografiaszerű nagyobb munkámból.¹

1. Kivándorlási országok.

a) *Angol birodalom.* Angolország nem egységes birodalom, hanem az anyaországgal a korona-gyarmatokon, mandátumokon és érdekszférákon kívül álló domíniumoknak többé-kevésbé szoros kötelékek által összefűzött szövetsége. Ezekkel az anyaország külön-külön fogalmazott, de egybevigó törvények alakjában kétoldalú megállapodásokat létesít a kivándorlás szabályozása tekintetében. Ez a szabályozás rendkívül érdekes, mert nincs meg benne az az idegenszerűsége mely az egymástól teljesen külön élő államok kivándorlási ügyét a legjobb esetben is jellemzi, hanem a lényegileg ma már voltaképp független államszerű alakulatok érintkezésében a kölcsönös jóakarathoz, méltányossághoz és megértésnek eszményi példáját szolgáltatja a nemzetközi viszonyok rendezése számára mindenütt, ahol a nemzetek egymást kiegészítő

¹ Ez most itt következik.

érdekei kerülnek szembe egymással. Az angol világbirodalomban észlelhető jelenségek ismertetésével kezdem tehát a társadalom szerepkörének feltüntetését a kivándorlás ügyének terén.

Angliának a roppant munkanélküliség mellett hivatalos adatok szerint évi mintegy 140.000-re rúgó állandó kivándorlója van. Ezek közül 40-50.000 pénzsegélyben részesül. Annak irányítása végett főleg általános elveket tartalmazó törvényeket hozott. Ilyen pl. az Empire Settlement Act. Ennek végrehajtása a Oversea Settlement Department kezében van, melynek az Oversea Settlement Committee segítkezik. Főfeladata a domíniumokkal egyezmények létesítése elsősorban a fiatal, de általában a kivándorlók kiválasztásának, előkészítésének s kölcsönös anyagi és erkölcsi támogatásának módozataira vonatkozólag. Igen beható tevékenységet fejt ki. A leendő kivándorlók e célra létesített Otthonokba gyűjtetnek össze és társadalmilag neveltetnek mindenféle, de leginkább mezőgazdasági munkára. Ezúton jutnak érintkezésbe az anyaországi és a domíniumbeli társadalmak is egymással. Ott előzetesen állapítják meg a képességeket és az egyes foglalkozásokra való alkalmasságokat, miközben azok hivatalos orvosok támogatásában részesülnek. A kivándorlás és telepítés sikeresítése céljából jól bevált társadalmi intézmények keletkeztek. Egy ilyennek a neve »nomination scheme«, mely abból áll, hogy megbízható egyének, akiket ilyenekül a gyarmatokban is elfogadnak, a kivándorlóért úgyszólván jótállanak, hogy a kívánt egyéni tulajdonságokkal és a kikötött anyagi tehetőséggel bír. A nominátorok köre azokra is kiterjesztett, akiket az egyháziak ajánlottak, így a kivándorlás észszerű kibővítése vált lehetővé. Az anyaországban – mint mondtam – nemcsak ezek, hanem a domíniumok társadalmi is szóhoz jutnak. Az altruisztikus intézmények egész

sora közreműködik a kivándorlás sima lebonyolításánál. Ez a nagyszabású közreműködés méltán bámulatba ejthetné az idegen megfigyelőt, ha nem ismeri az angolok önkormányzatra, szervezkedő önszegélyezésre és társadalmi önállóságra való szembetűnő hajlamát, mely nem kis részben magyarázza meg az angol nemzet gigantikus térfoglalását az egész világon. Ennek mintegy kiegészítő eleme az, hogy míg a domíniumok a legnagyobb előzékenységgel fogadják az anyaország kivándorlóit, feltűnő idegenkedést és kizárólagosságot tanúsítanak a más fajbeli még angol honpolgárokkal, például a hindukkal szemben, ami az angol tisztavérűség egyik biztosítéka. Az indiai kormány 1921-ben az angol alattvalók egyenlőségének kimondását sürgette, de 1923-ban egy birodalmi értekezleten a délafrikai gyarmatok azt határozottan ellenezték. Smuts tábornok ott ugyanis kijelentette, hogy a fajok színének kérdése elsősorban gazdasági probléma. Hiszen Délafrikában egyes helyeken a brittek már kisebbségbe jutottak. A hinduk igénytelensége folytán amazok versenyképtelenek a munkapiacon. Az ő országa tehát semmiféle engedményre nem hajlandó. De egyszerű gyarmatok is, például Kenya a keletafrikai parton, védekeznek a színes bevándorlókkal szemben, ha azok angol alattvalók is. Ellenben az angol bevándorlók gondozásában a domíniumi társadalmak vetekszenek az angolországiakkal. Különösen élénk tevékenységet fejt ki a Salvation Army mindenütt. A keresztény ifjak és fiatal nők keresztény egyesületei igen becses és hasznos munkát végeznek. Megemlítendő az 1882-ben keletkezett British Dominions Emigration Society, mely túlnyomólag egész családokat telepít ki és a Society For the Oversea Settlement of British Women, mely csak nők kivándorlását gondolja. Mind a kettő vállvetve dolgozik a hivatalos Oversea Settlement Committee-val. A domíniumok a kivándoroltakat orvosilag még

az anyaországban vizsgáltatják meg, de ez a hivatalos bizottság is megállapította, hogy azok előkészítése általában helyesebb a tengeren túl. A kivándorló katonákat a szolgálat utolsó évében készítik elő a kivándorlásra. Egyelőre két központot létesítettek Angliában evéből és pedig mezőgazdasági, tejtermelési, erdészeti és egyszerű építési tanfolyamokkal. Grófságonkint előkészítő bizottságokat szerveznek. A telepítésnél a kooperatív formát találják a legjobbnak. Anglia 300 család telepítésére kötött szerződést Kanadával, Ausztráliába pedig tíz év alatt 450.000 egyesült királyságbeli kivándorló lesz telepítendő. Újabban Dél-afrikával történt ily megállapodás. Emellett magántársaságok is vándoroltatnak ki átlag évenként másfélszer, főleg nőt és gyermeket.

b) *Olaszország.* Az olasz kivándorlásnak kormányi és társadalmi kezelése egyike a legtanulságosabbaknak. Itália homogén népessége a legszaporábbak közé tartozik s mivel hazája sem szénnel, sem vassal nincs megáldva, otthon az ipar fejlődése mellett sem tud megélni. Az évi szaporulat háromnegyedmillió körül mozog s az utolsó népszámlálás alkalmával 20.000 olyan családot találtak, melynek legalább tíz gyermeke volt. Az állam és társadalom vállalva a legodaadóbb gondozásban részesíti a kivándorlókat. Ott ügyüket a kormány a külügyminisztériumhoz osztotta be. A kivándorlási alap felhasználását 3 országos képviselőből és 3 szenátorból álló szűkebb bizottság ellenőrzi és pedig nagyon tüzetesen. Széles hatásköre van a miniszteri rangú kivándorlási biztosnak; a kivándorlási tanácsot újabban alakították át, melynek ülészakát tavaly január 22-én maga Mussolini nyitotta meg, midőn kivándorlási politikájának elveit részletesen kifejtette. Nagy súlyt fektet a bevándorlási országokkal kötendő nemzetközi megállapodásokra, melyek révén az olasz kivándorlóknak az egyenlő elbánást

igyekeznek biztosítani. Másként pedig azok nemzeti-ségét igyekeznek megőrizni s bennük az olasz nemzeti érzést lehetőleg fenntartani, mert őket is az idegen asszimiláció veszélye fenyegeti. De nagyban és egészben az olasz nemzetiség fenntartása mégis sikerült. Ennek bizonyítékeként felemlítendő, hogy több mint 100.000 olasz kivándorolt jött vissza, hogy a világháború során hazája védelmében részt vegyen. Legnagyobb részüket annak befejeztével a kormány volt munkahelyeikre újból kiszállította. Azt a felmerült eszmét, hogy az olasz kivándoroltak hazai parlamenti képviselőt kapjanak, nem pártolhatja, mert a kettős honpolgárságból nagyobb bonyodalmak támadhatnak, de érdekükben minden lehető el akarnak követni. A kivándorlás sima lebonyolítása érdekében technikai bizottságot létesítenek s a külképviseletek szakszerűség tekintetében úgy szereltettek fel, hogy az általuk nyújtott védelem valóban hatályos legyen; a visszavándorlást pedig meg kell könnyíteni. Általában az olaszok világszerte érzéik, hogy Itália szeretettel gondol minden tőle elszakadt hű fiára.

Amily buzgalmat tanúsított e részben az állam, épp olyan megértést mutat e részben az olasz társadalom is otthon és mindenütt, ahol honfitársai nagyobb számmal élnek és dolgoznak. Azok jogainak és megélhetésének megóvására és elősegítésére nagy egyesületek és azok kirendeltségei önzetlenül és lelkesen működnek. Korábban a »Società Umanitaria« igen széleskörű és buzgó tevékenységet fejtett ki, de éppen azért anyagilag már nem bírta, az állam pedig nem segíeyezhette eléggé, sőt az annak folytán keletkezett bonyodalmakra való tekintettel azt kívánta, hogy szüntesse be működését, melyet másként akarnak a külföldön pótolni. Ellenben az 1900-ban »Opera Bonomein« név alatt Milanóban keletkezett katolikus egyesület nagyszabású és nagyhatású munkásságot folytat,

habár tevékenységi körét – szintén a kormány óhájára – némileg megsűkítette. De hat hospiciuma, tizenöt állomása és 32 titkársága segítségével ma is igen szép sikerrel támogatja a kivándorlási főbiztosságot Itáliában és a külföldön egyaránt. Európában legjobban Franciaország területén levő kirendeltségei dolgoznak áldásosán, főleg erkölcsi eszközökkel az asszimiláció ellen; de az ott letelepült olaszokat másként is, tettel és tanáccsal, kézzelfogható eredménnyel támogatja. Új elnöksége alatt Svájcban, Németországban és Belgiumban is dolgozik. Különben a külföldön élő tehetősebb olaszok külön egyesületet is létesítettek. Így Parisban alakult egy, melynek 1926. évi március havában tartott évi közgyűlésén érdekes adatokat terjesztettek elő. Egy esztendő alatt 4369 hely iránti kérelemből 4000-et sikerült kedvezően elintézni, mivel a francia munkaadók szívesen fordulnak hozzá. Vasúti szolgálatra 15.000 érkező olasz munkást fogadott, köztük 1000 nőt és 1400 gyermeket, akiket azután jórészt a vidékre irányított. Megmentésükre a csalóktól és kiszipolyozó kivándorlási ügynökök üzelmeitől elkövetett mindent. Megszabta útírányait, felvilágosításokat nyújtott s ajánlatokkal látta el őket. Parisban esti tanfolyamokat rendezett a francia nyelv és szakszerű ismeretek megtanulhatása végett. Az olasz munkásoknak a szociális biztosításokból keletkezett jogos igényeit védte s gondoskodott arról, hogy azok szabad idejüket (il dopo lavoro) észszerűen, hasznosan és üdvösen használják fel. Ugyanily egyesületek jöttek létre a tengeren túl is és legutóbb Dél-Amerikában mindenfelé, főleg Buenos Ayresben és Brazíliában, ennek különösen Sao Paulo államában. Ilyen az argentinai, most egyszerűen Patronato Italianonak hívott egyesület, mely havonként százával helyezi el különösen az újonnan érkezett olasz kivándorlókat. Gondoskodik nemzetiségük lehető megtartásáról, de ha kinn

meggyökeresedni nem bírnak, hazasegíti honfitársait. Azelőtt a »Società di Patronato e Rimpatrio« volt a neve, de mivel a visszautaztatás szó az ottani hatóságok és munkaadóknál szemet szúrt, ezt elejtette. Habár az olasz kormány mindent elkövet a kivándorlás célszerű szervezése és kezelése érdekében, annak számos oly problémája van, melyet csak a társadalommal kapcsolatban tud megoldani. Reánk nézve mind a kettőnek eljárása alapos tanulmányozást érdemlő klasszikus mintául szolgálhat, melyet viszonyainknak megfelelő módosítással folyton szem előtt kell tartanunk.

c) *Belgium*. Belgium a tengerentúli kivándorlás tekintetében ma sokkal kevésbé jöhet tekintetbe, mint azelőtt. Ilyen kivándoroltjainak száma 1920-ban 9384 volt; ez később negyedrészére süllyedt le. Kontinentális kivándorlása is nagyobb volt; különösen Franciaországba mennek ki a belgák. A Du Nord departementben a lakosság fele idegen, főleg belgiumi volt és számuk 182.000-re rúgott. Belgiumban megalakult a »kivándoroltak ligája«, mely azok érdekei felett őrködik, akik az államnak más területére vagy európai más államokba mentek ki. Ezt a kormány segíyezi, de magának is vannak bevételei, melyekből a kivándorlók lakásáról, és ellátásáról gondoskodik, továbbá a betegési és baleseti biztosítás útján szerzett jogigényeik teljesítését kíséri figyelemmel s amazoknak szükség esetén segítségére siet. A munkás-szindikátusok inkább csak ankéteket tartanak. Beható tanácskozást folytattak az újabb időben a nők helyzetének javítására bel- és külföldi munkahelyeiken.

d) *Hollandia*. Németalföld egyike azon államoknak, ahol a kormány és társadalom kitűnően kollaborálnak. A hollandi kormány a munkanélküliségből származható bajok enyhítése céljából a munkások külföldre való közvetítését észszerűen szabályozta és a kivándorlást nagy körültekintéssel gondosan kezeli. Azelőtt főleg

Németországba és az Északamerikai Unióba irányult a munkakeresés és kivándorlás. Az újabb időben leginkább Belgiumba és Franciaországba mennek a Hollandiában munkához nem jutók. De mivel ez országokban alacsonyabb a munkabér, a németalföldi kormány és törvényhozás arra határozta el magát, hogy a honi és a romlott valutájú országok munkabérei közt mutatkozó különbözetet a munkásoknak megtéríti és pedig olyanformán, hogy leginkább az otthon hagyott feleségek és gyermekeknek juttatja a községek útján azokat. A kivándorlást azzal támogatja, hogy a kivándorlók anyagi és szellemi költsései jólétének s nevezetesen vallásosságának hoz áldozatokat. A külföldi kritikát, mely a hollandi munkásokra vonatkozik, megfigyelteti s intelmekkel és irányításokkal együtt mindazok tudomására hozza, kik a kivándorlókkal személyesen érintkeznek s odahat, hogy csak jól megválasztott munkások vándoroljanak ki. A bevándorlási országok kormányaival érintkezésbe lép s hivatalnokai vannak kinn, akik a kivándoroltak érdekeit az ottani hatóságokkal szemben képviselik. Azok mindig tudják, hogy hol és miféle munkásokra van szükség. Megfigyelik ezek elhelyezését és a munkaadók bánásmódját, minek folytán a hollandi munkások helyzete javult. De ezekre hatni igyekeznek otthon is és óva intik őket, hogy ne álmodozzanak aranyhegyekről a külföldön. Tapasztalnia kellett azonban, hogy az ily gondozást a társadalom közreműködése nélkül nem eszközölheti, azért a »Nederlandsche Landverhuizing« (Németalföldi kivándorlás) név alatt egy félhivatalos egyesületet létesített, mely most főleg a kanadai kivándorlók gondozásánál működik közre. Amaz továbbá a levelezést, helyszerzést, beható felügyeletet s a felvilágosítások nyújtását ismeri feladatának. Irodája látogatóinak s az általa váltott levelek száma sok-sok ezerre rúg. A kiutazási segélyek kiosztásánál s azok visszafizetésénél is van

szerepe. Felvilágosító füzeteket szintén ad ki. Tavaly például e cím alatt: »Bezint eer gij begint« (csak megfontolás után kezdj), mely megszívlelendő' intelmeket és tanácsokat tartalmaz. Ezzel együtt működik a hollandi nagyobb városok delegáltjaiból alakított kivándorlási központ; neve »Holland«, mely ugyan közbenjárásért díjakat szed, de azért altruisztikus alakulat, mert haszna nincs belőle. A kivándorlók képzésével és tanácsadással is foglalkozik. Ennek a központnak megbízottai a munkaügyi minisztériumban üléseznek, hogy exekutív és expeditív módon lehessen eljárni; rövid úton hozzák annak a központnak véleményeit és javaslatait a kormány tudomására. Egy mezőgazdasági társaság, a »Heide Matschapy« a kanadai és más amerikai kivándorolni szándékozók részére két megfelelő mintagazdaságot tart fenn; egyet a katolikusok számára Brabantban, egyet pedig a protestánsoknak Észak-Hollandiában.

Az csak természetes, hogy Délafrikába és saját gyarmataikba irányuló kivándorlás is gondosságának tárgya s ez utóbbiakba különösen értelmiségi kivándorlókat igyekeznek telepíteni. A közvélemény mostanság azt kívánja, hogy a hollandi kormány a saját konzulátusaihoz és a külföldi egyetemekre a kivándorlás iránt érdeklődő fiatalembereket küldjön ki, akik azután hazatérve, a társadalomnak tehessenek e téren hasznos szolgálatokat. A hollandi kormány bennünket nagy hála kötelezett azáltal, hogy a délamerikai államokban külképviseletünket elvállalta. A sao paoli forradalom idején közegei sok száz elárvult magyar kivándorló életét mentették meg.

e) *Lengyelország.* Az ismét megalakult Lengyelország szintén különös figyelmet fordít a kivándorlás ügyére. Ez az új életre kelt középhatalom 388.320 négyzetkilométernyi területén 29 millió lakossal bír. Népsűrűsége 75. Lakosainak 65%-a mezőgazdaságból

él, ipara pedig, mert régi eladási piacait elveszte, alig fejlődik, sőt nem egy helyen hanyatlak. Már a világháború előtt sok lengyel vándorolt ki, mert habár a népsűrűség egy időben csökkent, de a lakosság szaporas a gazdasági okok tovább is kivándorlásra ösztönzik. A munkanélküliek száma 1925. évi május havában megközelítette a 180.000-et; hiszen a munkások Oroszország felé már nem mehetnek dolgozni, sőt onnan egy félmillió ember özönlött át, ami érzékeny csapás volt, mivel a kivándorlást ismét nagyobbá tette Lengyelországból, ahonnan a most elzárkózó Északamerikai Unióba 1913-ban csupán Orosz – Lengyelországból 174.363 ember ment ki, ma aránylag csak kicsiny kvótája van s a lengyel kivándorlás Franciaországba, Argentínába irányul, de sok zsidó ment ki Palesztinába is. A lengyelek számolnak azzal, hogy a kivándorlás, ha majd csökken is, de az adott viszonyok közt megmarad, azért a kormány és a társadalom igyekszik megfelelően szervezkedni. Az előbbi nemcsak minél több nemzetközi szerződést köt, de a kivándorlókat utazás közben és után is támogatja, ismeretekkel és felvilágosításokkal látja el, oktatja és neveli őket s a társadalom minél több alakulatának keletkezését mozditja elő, melyekkel azután kooperál. Jellemző, hogy ott a kivándorlás kezelése a népjóléti és munkaügyi minisztérium reszortjához tartozik, amiben ünnepélyes beismerése foglaltatik annak, hogy a valóságnak megfelelően azt szoros értelemben vett szociális kérdésnek kell tekinteni. Mind a két említett tényező az illegális és helytelen propaganda és a hajózási vállalatok visszaélései ellen erélyesen küzd. A kivándorlók hajóira hivatalos és társadalmi kiküldötteket rendel ki, azok viselkedését s kötelességeik teljesítését ellenőriztetni általok.

Létezik egy nagy lengyel kivándorlási egyesület, melynek hetilapja, a »Wychodza« (kivándorló) közli

a legújabb idevágó mindenféle törvényeket s rendeleteket, továbbá a bevándorlási országok termelési és munkaviszonyaira vonatkozó adatokat, továbbá folyton felvilágosítást nyújt a külföldön munkálkodó lengyelek sorsáról. Varsóban nagy kivándorlási ház létezik, ahol nemcsak ellátják a kivándorlókat, hanem tanítják és nevelik őket. A fehér rabszolgaság elleni küzdelemnek külön szervezete van, valamint a zsidó kivándorlásnak is, mely a Palesztinába való telepítést gondolja. Ezek a lengyel egyesületek a később ismertető International Migration Service-be is bekapcsolódnak, melyet a lengyel kivándorlók nemzetközileg bonyolult ügyeinek lehetőleg sima elintézésére gyakran használnak fel. Hiszen a szegény lengyel kivándorlók épp oly nehézségekkel állanak szemben, mint a szegény magyarok. Ezek a tapasztalatok reánk nézve tehát kétszeresen tanulságosak, mivel a lengyel társadalmi alakulatok fiókjai és kirendeltségei Franciaországban, Argentínában és Észak-Amerikában már működnek, az otthon ellátás nélkül hagyott családok érdekében sokat tesznek és még többet tehetnek a jövőben. A rossznak bizonyult gyámokat jobbakkal cserélik ki s az elhagyott gyermeket felkarolják. Panaszuk leginkább anyagi eszközeik csekély voltára irányul s arra, hogy a vidéki lakosság különösen a délkeleti Malopolskában távol él a vasúti forgalomtól és analfabéta. Az egyház felé nyújtják ki kérő kezeiket; ellenben hálával emlékeznek meg jelentéseikben a nemzetközi hathatós támogatásról, melynek számos megható példáját hozzák fel. A lengyel társulatok különösen Franciaországban követnek el mindent a kivándoroltak lengyel nemzetiségének fenntartása érdekében. Tanfolyamokat szerveznek a lengyel nyelv, irodalom, történet és földrajz oktatására s arra, hogy a fiatal munkások képzettségük fokozása révén minél jobb helyzetbe juthassanak. Az

iskolavégzettek számára cserkészeti munkásságot szerveznek, könyvtárakat állítanak, felolvasásokat tartanak s a sport mellett tanulságos kirándulásokat rendeznek.

f) *Németország.* Hogy Németországban a kivándorlás terén a társadalmi tevékenység mily jelentékeny, arról tanúskodik a Stuttgartban székelő Aus-land Institutnak 1924. évi működéséről szóló jelentése. Ennek feladata felvilágosítással szolgálni a külföldi németek állapotáról s a kivándorlási országok élet- és munkaviszonyairól. Az utóbbi években 30-40.000 felvilágosítást nyújtott minden esztendőben. 600 önkéntes levelezője küldi be hozzá a külföld minden részéből folyton az adatokat. Ez az intézet a többi német városokban levő hasonlókkal állandóan közreműködik. Különleges szakkönyvtára van, az minden évben gyarapszik s ma már közel 20.000 kötetet tartalmaz. Az intézet állandóan 911 hírlapot és folyóiratot kap. Stuttgartban és Würzburgban évenként mintegy 100 előadást tartat. Hivatalának személyzete 50 egyén. Minden esztendőben nagy monográfiákat szokott kiadni. A kivándorlás kérdése előkelő helyet foglal el működése körében. Ez az intézet főleg értelmiségi munkára vonatkozó közvetítésekkel, leginkább Brazíliába és Argentínába, van gyakorlatilag elfoglalva, de a közeli és távoli keletre is, ahol német értelmi munkásokat keresnek. Németországban a berlini Reichsstelle für das Auswanderungswesen intézi a kivándorlás ügyeit. Az nemrégiben ment átszervezésen keresztül. Természetesen szoros összeköttetésben áll a birodalom külképviseleti szerveivel. Nagy gondot fordít a német munkások külföldre való közvetítésére is s a magánközvetítő vállalatok igen messzemenő ellenőrzés alatt állanak, minélfogva azok aránylag csak ritkán követhetnek el visszaéléseket. Továbbá támogatja a német birodalom minden részében s a

külföldön is létező társadalmi alakulatokat, melyeket az egyházak s más altruisztikus elemek létesítettek. Azok oly nagy számmal vannak, hogy felsorolásuk csaknem lehetetlen.

g) *Svájc*. Svájcban maga a kormány a legnagyobb figyelemmel, körültekintéssel és a kivándoroltak részletekbe hatoló gondozásával kezeli a kivándorlás ügyét. Erről gyakran van a törvényhozó testületekben is vita. Azonban az a külföldre való telepítésre maga nem vállalkozik; ehelyett a belső telepítés s a mezőgazdaság és ipar svájci egyesületeivel lépett összeköttetésbe, melyek javaslatait szigorúan bírálja meg, de azoknak anyagi támogatást nyújt, továbbá azok útján részesíti segélyben a külföldről visszavándoroltakat, hogy valamely módon hazájukban ismét el tudjanak helyezkedni. A megromlott közgazdasági viszonyok a munkanélküliek számát itt szintén szaporítván, a kitelepítés kérdése Svájcban is fontos probléma, melyet a tőlük megszokott körültekintéssel és óvatossággal igyekeznek megoldás elé juttatni. Nálunk akadtak altruisztikus vállalkozók, akik a svájci akciókba törekedtek bekapcsolódni.

h) *Spanyolország*. Spanyolország kivándorlása ma, világháborúi semlegessége nyomán való megtollasodása után sem jelentéktelen. Az azt szabályozó törvények és rendeletek újabban nagy változáson mentek keresztül, de lényegük fennmaradt. A kivándorlási tanácsnak azelőtt igen széleskörű és az adminisztrációba is erősen belenyúló hatásköre volt, mely most a kirendeltségek és a központ (a junta central és las juntas locales) között osztatott meg. Ezenkívül a konzulások mellett is létesítettek a külföldön juntákat, bizottságokat, hogy a kivándorolt spanyolok érdekeit megóvni segítsenek. Ezek az összes junták jórészt társadalmi alakulatok. A reform kiterjedt a kivándorlás minden fázisára: a hajók felszerelésére éppúgy, mint

a szállítás minél teljesebb ellenőrzésére. Ennek folytán a spanyol kivándorlási ügynek valóságos kódexe van» A hajójegyek eladása, a hajón való orvosi szolgálat, a mindennemű felügyelet hatályosítására igen szigorú szabályok léteznek. Az olasz »Bolletino dell'Emigrazione« egyik 1925. évi száma megállapítja, hogy míg több lényeges pontra nézve az olasz és spanyol érvényes kivándorlási rendelkezések egybehangzanak, a spanyol módosítvány oknak igen sok előnye emelendő ki. Gondoskodás van azokban, hogy a spanyol községek ne néptelenedjenek el, hogy a visszavándorlás lehetőleg biztosíttassék, hogy a kivándorlás a feleség beleegyezése nélkül ne valósulhasson meg, hogy spanyol orvos a belföldi vagy idegen hajón mindig legyen akármennyi azon a kivándorló spanyolok száma és végre, hogy a kivándorlási ügyekben a rendes bíróságok s ne, mint Itáliában, valamely speciális fórum legyen illetékes. A spanyol kivándoroltaknak a 15 idegen államnak, ahol spanyol a hivatalos nyelv, legtöbbszörben gyámolító egyesületeik vannak, amelyeket a külképviseleti közegek erősen támogatnak s az illető bevándorlási országok hatóságai is nemcsak a nyelv-, hanem nagymértékben az érzelmi közösségnél fogva is, jobban megértének. Ezt lehet mondani még Brazíliára vonatkozólag is.

i) *Japán*. A felkelő nap országának kivándorlása igen jelentékeny, hiszen egyike a leginkább szaporodó nemzetek hazájának. Évi népszaporulata meghaladja a háromnegyed milliót és így az, ha lehet békés, de esetleg más természetű terjeszkedésre is utalva van, azért azon területekről, melyek felesleges népessége tömegesebb vándormozgalmainak befogadására alkalmasak, le nem veszi tekintetét. Csakhogy vele szemben még az Északamerikai Egyesült Államok is határozottan védekező állásba helyezkednek. Különösen félti tőlük a Fülöp-szigeteket, de némileg Kaliforniát is,

mert szívósságuk és meg nem alkuvó nemzeti érzésük nem kívánatos elemnek tünteti fel az asszimilációra nem hajlandó és agresszív természetű országból származó japániakat. De Ausztrália és különösen Új-zéland szintén tartanak tőlük s ezek ragaszkodása az anyaországhoz nem kis részben annak tulajdonítható, mert a japáni invázióval szemben hathatós védelmet várnak tőle. A japáni példásan hazafias társadalom ily körülmények közt csak erős állami támogatás mellett vehet részt némi sikerrel a kivándorlók gondozásában, de a kormány annyira át van hatva a nemzetpolitikai követelmények tudatától, hogy a társadalom részéről nincs nagyobb nyomásra szüksége e részben sem. Minden állammal, mely erre csak valami képp hajlandó, nemzetközi egyezményeket igyekszik kötni s a társulatokat pénzsegélyben is részesítik; de a kínai bevándorlással szemben maga is védekezik.

j) *Csehszlovákia.* Csehszlovákia sem maradt el a kivándorlás patronálása tekintetében. A munkaügy Massaryk Akadémiájához csatlakozó kivándorlási és telepítési intézet alakult meg Prágában. Ennek rendeltetése a kivándorlás ügye iránt érdeklődést ébreszteni a mezőgazdák, iparosok és kereskedők köreiben s az érdeklődőknek felvilágosítást adni az idegen országok közigazdaságairól, azok munkásügyi törvényhozásairól és munkapiaci viszonyairól. Az idegen nyelvek tanulását is elősegíti. Feladata még a kivándorló csehszlovák állampolgárokat támogatni s a külföldön, főleg a tengerentúl dolgozókat gondozásban részesíteni. Az említett intézetet kellően szerelték fel s képessé tették arra, hogy nyilvános közleményeket adhasson ki. A cseh kivándorlókkal már 1919 óta az ottani vöröskereszt egyesület is foglalkozik. Akciója azóta nagyon fejlődött. Minden vonalon számos tudósítója van. Franciaország, de Oroszország felé is

dolgozik és a kormány segélyezése mellett sokat költ minden irányban a kivándorlók ingyen vagy kedvezményes szállítására és étellemezésére. Franciaországban 1924-ben 12.522 csehszlovák talált elhelyezést. Ezek nem kis része a törünk elszakított területekről való, ahol a hatalmon levők a méltán elégedetlen elemektől szívesen szabadulnak, de ezek is amazoktól.

k) *Az SHS állam.* Igen jellemző, hogy Jugoszláviában a kivándorlást gondozó bizottság nem Belgrádban, de Zágrábban székel s ott ad ki erre vonatkozó folyóiratot is. Hivatalos adatok szerint a délszlávok 6%-a (743.000-nél több ember) a tengeren túl él. Az 1925. évben 15.000 ki- és 4920 visszavándorló mintegy 3000-rel kevesebb tiszta kivándorlót tüntet fel, mint a megelőző évben. Ezek legnagyobb része Dél-Amerikába, különösen Argentínába ment. Megemlítendő, hogy a nem délszláv 7181 kivándorlóból 3692 német és 3082 magyar volt, akikkel bizony sem az állam, sem a társadalom a kivitel után nem törődik többé. Az idegen hatóságoknál az állam külképviseleti közegei csak akkor járnak közben, ha náluk a visszavándorlás szándéka komolyan jelentkezett, melyet így lehetetlenné akarnak tenni. A tisztán társadalmi közreműködésről, valószínűleg mivel jelentéktelen, nem tudtam pozitív adatokat beszerezni. Ugyanez áll Romániára nézve is, ahol a kisebbségeket képező nemzetiségek kényszerű kivándoroltatása meglepően lendületes.

1) *Oroszország.* Szovjetországban szó sem lehet a társadalom szabad közreműködéséről a kivándorlók gyámolítása terén. Ott a még mindig uralkodó rendszer azt teljesen kizárja. A kizaklatott menekültek számára a Népszövetség által 1923-ban létesített főbiztosság jelentése szerint azok száma meghaladta a másfél milliót s minden nemzetközi gondoskodás ellenére a

következő évben is jóval nagyobb volt egy milliónál, akik közül több százezer munkaképes de munkanélkül lézengett. Ezek elhelyezésére Braziliában és Uruguayban komoly kísérletek történtek. Ami e részben ott, továbbá a távol és közel keleten, itt főleg Konstantinápolyban, de Bulgáriában, azután Német- és Franciaországban is – úgyszólván hivatalosan – történt, épp úgy kívül esik ez értekezés keretén, mint a görög, török s örmény menekültek javára alkalmazott támogatás és segély ismertetése. Hanem Oroszországnak mégis szóba kell kerülni e helyen, mivel szoros értelemben vett szociális közreműködés vele kapcsolatban szintén fordult elő, névszerint az orosz, emigránsok részéről, akik az Északamerikai Egyesült Államokban az »American Society For Technical Assistance to Russia« nevű egyesületbe tömörültek. Ez csoportosítva igyekszik Oroszországba visszaküldeni a szerfelett megszaporodott orosz munkásokat. Osztályainak száma nagy, mintegy 1500 működő taggal. Munkássága folytán 17 földművelő kollektivitás jutott így vissza az illetők hazájába. De onnan értécsükre adták, hogy a szovjetviszonyok miatt a visszavándorlók a legnagyobb nélkülözésekre s folytonos kínos munkálkodásra legyenek elkészülve.

Felemlítem végre, hogy a görög-török utolsó háború óta, a lausannei békefeltételeknek megfelelően, több mint másfél millió (1,350.000 görög és 350.000 török) emberre terjedő helycsere folytán otthonából kiűzött menekült elhelyezése sok gondot okozott minden nemzetközi segély és támogatás mellett is különösen Görögországnak, mely természetesen igénybe vette a hazai társadalom munkásságát is.

m) *A Skandináv államok.* A Skandináv államok és Finnország szintén nagy jóakarattal és szeretettel veszik körül kivándoroltjaikat, ami az ottani nagy kultúrának teljesen megfelel.

2. Bevándorlási államok.

a) *Az Északamerikai Egyesült Államok.* A bevándorlási országok társadalma sem marad tétlen a vándormozgalmakkal szemben, melyek hatása a kormányok eljárására szembeötlő. Így az Északamerikai Egyesült Államok kormányának bevándorlási politikája az 1922. évi úgynevezett 3%-os, valamint 1924. évi továbbmenő megszorító törvény a nemzet közhangulatának volt tetteiben megnyilatkozott tolmácsa. Az Unióban uralkodóvá lett az a felfogás, hogy népének egységes nemzetté kell alakulni. Ennek a nagy célnak elérhetése érdekében elkövetnek mindent s még az oly nagyra tartott szabadság megszorításától sem riadnak vissza, jóllehet ezzel szemben a közgazdasági érdekek képviselői elég élénken hallatják legújabbban is, talán sikerrel, szavukat, amidőn a bevándorlás enyhébb kezelése mellett érvelnek. A munkaadók nagy tanácsa, a »National Industrial Conference Board«, például 1921-ben beható tanácskozás után állást foglalt a dr. Laughlin által kezdeményezett tudományos kutatások ellen, melyek szerint a bevándorlás egy része súllyesztí az Unió népességének értékszintjét. De amaz e mozgalmával egyelőre nem ért célt, mert az 1924. évi törvény csaknem teljesen a Laughlin kutatásai eredményei alapjára helyezkedett, melyek szerint a bevándorlók társadalmi képtelenségei és elégtelenségei különösen az Európa keletéről és vidékeiről való beözönlőknél mutatkoznak. Ennek az lett a következménye, hogy a bevándorlók 1923/24. évi 706.896-ra emelkedett száma 1924/25-ben 294.314-re szállott le, ami ha a visszavándorlók nagyobb számát is figyelembe vesszük, még jelentékenyebb különbséget tüntet fel. Pedig az Unió déli államaiban az indiai s a keletázsiai színesek, különösen a japániak bevándorlásának enyhébb kezelését is pártolták nem kis részben azért, mivel a néger munkások onnan a fehér-

bevándorlás csökkenése miatt nem egy helyen munkáshiányban szenvedő északibb fekvésű államokba húzódnak fel. Érdekesek azok a kutatások, melyeket az »Institute of Social and Religious Research of New-York City« még a kaliforniai állapotokra nézve is folytat s amelyek során a japánok és a kínaiak bevándorlásának veszélyeiről szóló felfogás tévedéseit és túlzásait igyekeznek kimutatni. Nem szólva az amerikai és mexikói munkások közös lépéseiről a nagyobb bevándorlási szabadság érdekében, említésre érdemes a bosztoni kereskedelmi kamara állásfoglalása a kvalifikált idegen, főleg szellemi munkások nagyobbmérvű betelepítésének javára. Az Unió területén élő idegen munkások társadalmi védekező törekvéseiről az egyes kivándorlási országokról szóló rövid ismertetéseknél szövegek.

b) *Franciaország.* Különös benyomásokat nyerünk, ha Franciaország bevándorlásának egymással ellentmondó részletekben gazdagon nyüzsgő képét vesszük szemügyre. Ez a nagyhatalom a léte alapját képező népesség önválasztotta sorsának fanyar, sőt keserű gyümölcseit ízleli. Népesedése pangást, sőt visszaesést tüntet fel, úgyhogy nemcsak hadseregének, hanem munkásságának pótlására is idegen elemekre szorul, ami nem egy tárgyilagosan ítélni képes francia hazafit komoly aggodalommal tölt el. Bevándorlás nélkül Franciaország legtermékenyebb és legszebb tájain a vidék elnéptelenedik, a lakosság ott folyton fogy, nemcsak azért, mivel a születések arányszáma csökken, hanem mert az autochton lakosság szakadatlanul behúzódik a nagyobb munkabérrel és raffináltabb élvezetekkel kínálkozó, de őket megőrlő városokba. A mezőgazdák 1925. évi március havában tartott nagygyűlésén megállapították, hogy a földművesek munkapiacán kétfélemilliónyi hiány van. Szép, kastélyos birtokok maradnak műveletlenül. E hiány pótlása a tömeges

bevándorlást tette szükségessé és pedig a németek által elpusztított részeken kívül is. De azután az olasz bevándorlás oly tömegessé vált, hogy most már a szláv, a lengyel és cseh bevándorlás részesül szívesebb fogadtatásban. Ezek anyaországai azonban féltik őket az elnemzetietlenedéstől s elkövetnek mindent nemzeti-ségük fenntartására, pedig a franciák a saját prolixitásuk, termékenységük hiányait velük akarnák pótolni. A bevándorlást a munkaadók, de a munkás-szindikátusok is pártolják. A Confédération du Travail Française nyomatékosan követeli a belföldi és a bejött idegen munkásokkal való elbánás egyenlőségének elvét és e részben az olasz hasonló alakulatokkal egyezséget kötött és közös végrehajtóbizottságot választott. Ujabbán a lengyel munkásokra nézve is hasonló megállapodás jött létre. Itt a szocialista szolidaritás győzött a nemzeti féltékenység és a foglalkozási versenytől való félelem fölött. De a bejött idegen munkásoknak éppúgy, mint a belföldieknek, a szükségnek megfelelő elosztását sürgetik s a munkások két kategóriája között szerintük nem szabad különbséget tenni. Hanem ezzel nehezen egyeztethető össze az a kívánság, hogy külföldi munkások csak akkor vétessenek igénybe, ha belföldi munkások valahol nincsenek. Továbbá a szabadság hirdetése mellett a verseny által okozható munkabérnyomás ellen mégis védekezni akarnak. Az idegen csoportok és telepek keletkezését a munkás-szindikátusok is ellenzik és követelik az idegen munkásoknak a francia szervezetekbe való bekényszerítését. Nem akarják ugyan szóval az idegen munkásokra a franciaságot ráerőszakolni, de tiltakoznak az ellen, hogy idegen kormányok és szervezetek az asszimilációt nehezíteni igyekezzenek. Az iskolákban a gyermekek tanulhassák ugyan a saját nyelvüket is, de a francia nyelvet okvetlenül sajátítsák el. Általában a francia munkások igen nagylelkűeknek és liberálisok-

nak akarnak feltűnni, de a maguk nemzetiségi és osztályérdekei felett nagyon örködnek s ezek szolgálataiba akarják hajtani a bevándorolt munkásokat is.

A francia társadalom minden rétege a maga szempontjából tüzetesen foglalkozik a bevándorlás kérdésével; a törvényhozás vitáinak és alkotásainak anyagát az gyakran szolgáltatja. Ezek között van az utolsó, az 1926. évi augusztus hó 11-én hozott törvény, mely a nemzeti munkapiac mozgalmát szabályozza, különösen az elszegődés feltételeinek és módzatainak igen részletes megállapításával. Mindenféle egyezményeket is kötött Franciaország külföldi államokkal, de mindezeknél nem feledkezik meg sem a nemzetpolitika, sem a volt háborús ellenfelekkel szemben általa még mindig szükségesnek tartott óvatosság követelményeiről.

c) *Angol domíniumok és gyarmatok.* Az angol domíniumok bevándorlási politikája, miként emlitem, kettős jellegű: más az anyaország és más az idegen országok irányában. Az előbbi viszonyról már megemlékeztem s csak némi pótlása szükséges még; az utóbbinak teljesen autonóm természete van. Mindegyik domínium a saját termelési viszonyaihoz képest igyekszik a neki való bevándorlókat kiválasztani, megnyerni és kezelni, óriási területek állanak rendelkezésükre, melyek kellő benépesítésén fáradoznak. Legnagyobb tevékenységet Kanada fejt ki e tekintetben. Annak kormánya széleskörű propagandát szervezett, melynek, habár üzleti alapon, de jórészt társadalmi alakja van. Az államvasút (Canadian National Railroad) mellett, mely egészen a kormány befolyása alatt áll, a másik nagy vasút (a Canadian Pacific Railroad) a rendelkezésére bocsátott földeken végzi a telepítést. Ügynökségei ugyan erős kormányfelügyelet alatt, de nem kis részben külön intézik a bevándorlás ügyét. Eljárása homogén a másik vasúti telepítéssel,

de sokkal lendületesebb. Ennek tulajdonítható az a nagy siker, melyet M. R. H. Coatos, a kanadai föderális kormány statisztikai hivatalának főnöke az idén (1926-ban) megjelent »Population Problems in the United States and Canada« című munkájában bemutat. Eszerint a kanadai lakosság 1921 óta 438.000-rel, 9.200.000-re szaporodott. Az Európában, főleg a brit szigeteken született kanadai lakoságnak még 42.12% nem volt naturalizálva. A brit származású kétféle (naturalizált és nem naturalizált) népességnek 1.08%-ával szemben a többiek 24.8%-a volt még analfabéta. A kanadai kormány a bevándorlók, főleg mezőgazdasági képességére fekteti a súlyt s e szempontból azokat nagyon megválogatja. Ipari- és bányászati munkára is hívnak, vagy eresztenek be idegen munkásokat, de csak ha a belföldiek az illető iparág szükségletének már nem képesek eleget tenni. Kanadában a társadalmi gondozás a gyermekek bevándoroltatásánál van a legszebben kifejlődve. Ezt az anyaország is elősegíti, de autonóm jellegű akció is van e részben kormányfelügyelet alatt. Az utolsó évtized alatt 78.000-re rúg az így elhelyezett gyermekek száma s most is megközelíti évenként a másfél ezret. Ez akció céljaira fogadó-otthonok (receiving homes) léteznek, ahol a gyermekek testi, szellemi és erkölcsi nevelése előzi meg a gyakorlati téren való végleges elhelyezést, de az is a tanoncoskodással, a munkára való szakoktatással kezdődik. A távol keletiekkel szemben Kanada is komolyan védekezik s nem titkolja, hogy a bevándorlók asszimilációját, melyet ugyan tapintatosan és kíméletesen folytat, egy pillanatig sem téveszti szemei elől s az erre való hajlandóság egyik ismérve a nekivalóság megítélésénél s a bevándorlók kiválasztásánál. Ezt jegyezzük meg mi is.

Ausztráliában szintén igen behatóan foglalkoznak a bevándorlás s a vele kapcsolatos telepítés ügyével.

Az ottani »Commonwealth«, a hét gyarmat uniójának miniszterelnöke, Mr. Bruce, az egyes gyarmat-államok hatáskörének megszükitését javasolta a központi kormányzat javára az ötödik világrész parlagon heverő roppant területeinek minél hathatósabb benépesítése érdekében. Szerinte egy oly bizottság alakítandó, mely az anyaországgal kötött és kötendő megállapodásokat felülvizsgálja. Figyelmeztette a maga törvényhozását, hogy el fog jönni nemsokára az idő, midőn a nemzetek közlelkiismerete nem fogja tűrni, hogy ez a világrész pusztaság maradjon, holott évenként milliók és milliók nem tudnak a földtekén tűrhetően elhelyezkedni. De nem mulasztotta el ő sem utalni arra, hogy Ausztrália sorsa össze van kötve a britt birodalom hatalmi állásával s fehér lakosságának célszerű eloszlásával. A gazdasági érdekek mellett nem szabad megfeledkezni a nemzetpolitika követelményeiről sem. Javaslatai az egyes gyarmat-államok képviselőinél autonómiájukra való utalással némi ellenkezéssel találkozott ugyan, de mégis elfogadtatott. Ez az akció éles fényt vet a világszerte nagy hullámzást feltűntető vándormozgalmak óriási jelentőségére. A társadalmi közreműködés egy különös alakja fejlődött ki Ausztráliában: az úgynevezett »big brotherhood«. Ez az intézmény abban áll, hogy minden fiatal bevándorlónak egy idősebb fivére (big brother) neveztetik ki. Ez mintegy keresztapja, 21 éves koráig folyton örökdi felette. Beleegyezése nélkül az munkahelyét nem fogadhatja el és nem változtathatja. Munkabérének egy bizonyos töredékét takarékpénztárba kell befizetnie. A big brother úgyszólván távoli, vagy nem lévő szüleit pótolja s gyámoltjának érdekeit a munkaadókkal, sőt a hatóságokkal szemben is védelmezi. A múlt év vége felé már 400 ilyen kivándorlási gyámság létesült.

A nők védelmére is mind nagyobb gondot fordítanak Nyugatausztráliában (West Australia); meg-

érkezésük alkalmával Perthben külön hölgybizottság fogadja őket s ott, valamint Albanyban azok patronálása gondosan szervezve van.

Új-Zélandban a vándormozgalmak jóval kisebb méretűek, azért itt a bevándorolni akarókat sokkal jobban megrostálják. Például az Üdv Hadserege, ez az ismert társadalmi alakulat, nemrégiben lendületesebb működésre ajánlkozott, de újabb javaslatait nem fogadták el, csak a régibb összeköttetést tartotta fenn vele a kormány. Eddig csupán 10.000 új települt engedtek be évenként, most számukat 13.500-ra emelték. Egyelőre 50.000-nél több ott okosan állítólag nem helyezhető el, de a termelési és forgalmi viszonyok fejlesztése újabb engedménnyel fog jární. A társadalmi közreműködést itt sem nélkülözhetik. Különösen a japániak beszivárgásától tartanak.

Délafrikában létezik egy 1920-ban keletkezett és most »Memorial Settlers Association« nevű egyesület, mely a bevándorlók és telepítők gondozására alakult. Ez legújabban tervet dolgoztatott ki, mely szerint a bevándorlók mezőgazdasági tanonckodáson mennek keresztül kisebb középirtokokon, hogy a csekélyebb terjedelmű földbirtokokon mérsékeltbb összegű tőkével is boldogulni megtanuljanak. Pretoriától 40 angol mérföldnyire oly tangazdaságot szerveztek, ahol a tanulók mintegy albérlökké lesznek és egy járási főbérllő felügyelete alatt dolgoznak. E helyen tejszövetkezetük van; megélhetésük eleinte közélmezés útján biztosítatik egész az önállósulásig, később a társaság főbérllőivé válnak a tulajdonjog opciójával.

Délafrikában a munkáspárt közegei foglalkoznak mint társadalmi elemek a kivándorlás gondozásával, miközben a távol keletiek beözönlése ellen erélyesen védekeznek.

Irland autonóm függetlensége újabb keletű s habár onnan nagy volt mindig a kivándorlás, annak ilyen adatai az anyaországiaktól elkülönítve a nemzetközi kimutatásokban csak legújabbban szerepelnek.

A britt világbirodalom tehát íme a vándormozgalmak patronálásának hányféle megszívlelendő példáját szolgáltatja.

d) *Argentina*. Argentínában a bevándorlási politika az utóbbi időben változott. Ezt a belföldi lapok (a Prensa és a Nacion) annak tulajdonítják, hogy a kormány a bevándorlók bebocsátásánál válogatóbb lett. Az 1910-12-i átlagos évi 200.000-rel szemben 1924-ben 159.939, 1925-ben pedig 125.369 volt a bevándorlók száma. E visszaesés nem annyira az Északamerikai Unió és Franciaország viselkedésének, mint annak tulajdonítható, hogy az argentinai eljárás a beeresztésnél szigorított és hogy a bevándorlók újabb nemzedéke igényteljesebb lett. Ezt a visszaesést az országban sajnálják s az 1876. évi bevándorlási törvény liberális szellemű módosítását s a régi lendület megközelíthetése végett azt sürgetik, hogy a már benyújtott ily irányú törvények végre tárgy altassanak már le. Különben attól tartanak, hogy a kivándorlás áradata másfelé veszi útját. Mindinkább erősödik az a felfogás, hogy Itáliából, Németországból és máshonnan oly földművelő kivándorlókat kell megnyerni, akiknek technikai ismereteik mellett bizonyos mértékű tőkájük is van. Roppant területek várnak ott a településre s nagy a veszély most, hogy azok árainak megrágulása következtében ez a köztársaság elmulasztja a kedvező alkalmat, melyet mások használnak ki majd. Nevezetesen Kanadát, Braziliát és Uruguayt tartják komoly vetélytársnak. Betelepítő vállalat van elég, de azok nem altruisztikus szellemben működnek. Ilyen csak az argentinai Spanyol Egyesületek Szövet-

sege és a már említett olasz patronáló és repatriáld egyesület.

e) *Brazília*. Braziliában az autochton társadalom közreműködése tisztán üzletszerű. A brazíliai szövetséges államoknak bizonyos autonómiája van e téren, de az általános jellegű törvényeket a felettük álló központi államhatalom hozza. A szövetségi elnöknek 1925. évi május 3-án a nemzeti kongresszushoz intézett üzenete szerint az idegenek bevándorlásának kezelése nem volna nehéz, ha azok saját államai nem lépnének fel oly követelésekkel, melyek által kivándorlóiknak kiváltságos helyzetet akarnak biztosítani. Az egyenlő elbánás kérdése az alkotmány módosítása útján tüzetesebben lenne szabályozandó, mert enélkül sok vizszásságra vezet az, ha a döntés főleg a bíróságokra bízatik. A brazíliai mezőgazdasági – tulajdonképp kávétermő – közönségnek a »Sociedade Rural Brazileirá«-ban megvan a maga külön képvisellete, mely a szabad, azaz hatósági anyagi támogatásban nem részesülő kivándorlásnál közreműködik. Az államok közül a minket közelebből érdeklő Pernambuco es Sao Paulo emelendők ki. Ezek közegei és bevándorlási hivatalai külön is szabályozzák a bevándorlók kiválogatását, szállítását, valamint pénzzel segélyezését. Gondoskodnak a munkahelyezésig azok lakásáról és ellátásáról. Sao Paulo állam a külföldi államokkal is érintkezik, szerződik velük; megállapodásai vannak pl. az olasz bevándoroltak társadalmi szervezeteivel, melyeket támogat.

A többi még nem említett dél- és középamerikai államokban, továbbá Kubában is hasonló rendelkezések vannak érvényben.

A kubai bevándorlás egyébiránt leginkább átmeneti természetű és pedig, valamint a mexikói is, az Északamerikai Egyesült-Államokba való illegális átvándorlásra való számításon alapszik.

3. Nemzetközi társadalmi támogatás.

a) *Részleges nemzetközi törekvések.* Mielőtt a határozottan nemzetközi jellegű társadalmi alakulatok ismertetésébe kezdenék, meg kell említenem azokat, melyeket nem az általános, hanem csak a részleges nemzetköziség jellemez. Ilyen az egyházak működése, melyek egy része csak a saját felekezete híveivel, egy másik része pedig az összes, de csak keresztény felekezetekkel törődik.

A nemzeti egyházak közül különösen kivette a maga részét az anglikán egyház, mely a britt alattvalók kivándorlásának ápolását hordja szívéen. Annak állandó kivándorlási tanácsa van, melynek neve: »Church of England Council of Empire Settlement«. Nem régen alakult s első jelentését az 1925. év utolsó kilenc hónapjáról mutatta be. Az telepítő szervezeteket létesített Ausztráliában, Újzélandban, Délafrikában, végre Kanadában. Máris ezrével segítette tanáccsal, de anyagilag is a kivándorlókat. Egyik-másik dominiumban hasonló szervezetek alakultak, melyek azután az anyaországgal egymás kezére dolgoznak. Az anglikán egyház a maga számos nagy vallásos egyesületeit ennek a törekvésnek rendelkezésére bocsátotta. Az anyagi segédeszközöket a hívek önkéntes adakozásai, a kormánysegély és templomi gyűjtések útján szerzik be. Van egy »Church Army« nevezetű intézménye is, mely főleg az Ausztráliába való kivándorlást és telepítést gondozza.

Részleges nemzetköziség jellemzi két nagy keresztény világegyesület működését is, melyeket a »Young men's« és a »Young Women's Christian Association« neve alatt ismerünk. Széleskörű, üdvös, minden keresztény felekezetre kiterjedő tevékenységet fejtenek ki. E mellett a többi nagy keresztény egyházaknak szintén vannak ily külön egyesületei, melyek azonban egyedül a maguk katolikus és protestáns hívei – elsősorban

vallásos és csak másodsorban egyéb – érdekeinek megóvásával törődnek, de ezek körében jótékonyan támogatják híveiket a kivándorlás és település minden fázisában.

Nem szorosan vett egyházi, de keresztény vallásos jellegű alakulat a William Booth által alapított és már említett Üdv Hadserege, a »Salvation Army«. Az egész világon elterjedt katonai szervezetű önpapuskodó vallásos egyesület, mely az általa propagálandó és üdvöt hozó jó cselekedetek közé számítja a kivándorlók tettel és tanáccsal való hathatós támogatását is. Főleg az angolul beszélő nemzetek területein dolgozik, ahol önzetlen, odaadó működése által sok fájdalmat enyhít és sok könyvet töröl le. Legújabbán nálunk is van fiókszervezete.

Ide számítandó a keresztény munkás szindikátusok nemzetközi konföderációja is. Tavaly Lucernben tartott harmadik kongresszusa tüzetesen foglalkozott a kivándorlás kérdésével, melyet gyűlésein állandó programmpontként kezel. Keresi az összeköttetést az egyes államkormányokkal, továbbá a Nemzetközi Munkásügyi Hivatallal s ugyanazon irányban halad a kivándorlók gyámolítása tekintetében, mint a többi idevágó társadalmi szervezetek.

Hasonló részleges nemzetközi alakulat az »Enfant« nevű egyesület is, mely kizárólag a kivándorlás által érintett gyermekek sorsával törődik. Genfi első nagy tanácskozmányán Magyarország is képviselve volt.

A szocialista munkásszindikátusok nemzetközi szervezetei a legmesszebbmenő követelésekkel lépnek fel mindig, midőn világraszóló összejöveteleik a kivándorlás problémáit tárgyalják. Mindig kidomborítják a maguk speciális álláspontját, de sokszor jogos kívánásokkal lépnek fel. így például tavaly nyáron Marseilleben foglalkoztak a munkanélküliséggel kapcsolatban a kivándorlás kérdésével. Nem tartják méltá-

nyosnak s az emberiség nagy érdekeivel egyezőnek a lakatlan területtel bíró országok rideg elzárkózását a túlnépes államok kivándorlása előtt. Később, de ugyancsak 1925-ben Amsterdamban volt nemzetközi gyűlésük, melyben a további szervezkedés és az eddiginél hatályosabb munkálkodás határozottatott el. Ez annál érdekesebb, mivel megállapításuk szerint mintegy 13 millió munkás érzi a munkanélküliség összes keserveit.

A Munkanélküliség Nemzetközi Egyesülete is gyakran behatóan tárgyalja a kivándorlási ügy minden főbb mozzanatát. Hosszabb előkészítés után az 1925. évi szeptemberben tartott gyűlése után a berni nemzetközi bizottságra bízta a tíz pontba foglalt összes követelmények teljesítésének előmozdítását, melyek a nemzetközi munkapiacnak a művelt államok közös egyezésével leendő szabályozását, a munkások külföldre való közvetítését, a szociális biztosítást, az erre vonatkozó egyezményeket s a munkáskereslet és kínálat kivándorlás útján való kiegyenlítését tárgyalták.

Sok más, különösen tudományos egyesület is foglalkozik e témával, de azok tanácskozásai már nem ily gyakorlati célzatúak.

Részleges nemzetközi társadalmi működésnek kell tekinteni a zsidóságnak patronáló tevékenységét is. Ez részleges, mivel csak a zsidókat karolja fel, és nemzetközi, mert oly széleskörű, mint a zsidók elhelyezkedése a földtekén. A faji szolidaritás klasszikus példája e téren is az az alakulat, melynek neve: »Jewish Colonisation Association«. Ennek az 1924. évről szóló jelentése igen szemléltetően tünteti fel azt. Ez a szervezkedés a zsidók ki-, át- és visszavándorlása érdekében mintaszerű.

Az Északamerikai Egyesület-Államok csaknem teljes elzárkózása folytán az onnan kimaradt s máshonnan kiüldözött zsidók elhelyezése idegen államokba

nagy nehézségekkel jár. Argentína 1924. évi 159.939 bevándorlójából csak 7799 volt zsidó, a kanadai 140.000-ból csupán 5746. A Romániából, Orosz- és Lengyelországból kiszorított zsidók levezetését a szerencsésebb, mindkét nemű zsidóság szentül tartott feladatának tekinti. Ez azután a mindenféle, egymás kezébe rendszeresen dolgozó segélyegyleteknek nagy fáradtsággal és tetemes költséggel sikerülni is látszik. Ügy a kivándorlás, valamint a be- és átvándorlás országaiban egymással vállvetve működő külön férfi- és nőszervezeteik vannak, melyek megtalálják a módját annak, hogy ami másoknak alig sikerülhet, azt ők mégis megcsinálják.

Ez csak valódi odaadással és csupán hatalmas alapítványok mellett nagy áldozatkészséggel volt eszközölhető. A »Jewish Colonisation Association«-nak megbízottai vannak az Északamerikai Unióban, ahol az »American Joint Reconstitution Foundation« neve alatt az amerikai bevándorlókat elosztó bizottsággal társulva, a zsidók javára szolgáló külön szervezetet is alkottak. Ilyen alakulat Oroszországban a »Comité Israélite de Prévoyance« s a »Comité mixte l'Emigration Juive«. Lengyelországban és Romániában a kivándorlást maga a legelői említett egyesület gondozza, Kanadában pedig a »Canadian Comitee« és a »Jewish Immigrants Aid Society«; a Palesztinába irányulóknak a »Palestine Jewish Colonisation Association, Edmond de Rothschild Foundation«; Argentínában a »Sopromontis« (t. i. société de protection des immigrants Israélites), Braziliában a »Sociedade de Beneficente Israelite« annak közegei. Megalkották az átmeneti helyek gondozó szerveit is. Ilyenek különféle elnevezés alatt léteznek Konstantinápolyban, Liverpoolban, Németország részére Hamburgban, ezt Hilfsverein der Deutschen Juden-nak, a Rotterdamban létezőt Societé Montefioré-nak, az antwerpenit pedig Ezrának hívják. Vannak még más speciális jellegű patronage-ok is.

A munka ezek közt az állandó összeköttetés mellett célszerűen osztatott meg. Van is eredménye Braziliában, ahol a segélyegyletet újabban reorganizálták, csaknem tárt karokkal fogadják a bevándorlókat. Argentínában az 1920 óta bevándorolt 34.864 zsidó közül csak mintegy 5000-re becsülik az elvándoroltakat. Argentínára vonatkozólag megjegyzi a szóbanlevő jelentés, hogy annak befogadóképessége nem merült ki, főleg ha a bevándorló az ország belsejébe is hajlandó betelepülni. – A szemfüles japánok mindezt észlelve, elmentek tanulmányozni a zsidó szervezetek eljárását. Azt hiszem mások is okulhatnak belőle,

b) *Teljesen nemzetközi törekvések.* A Népszövetségnek közegei, különösen Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, ennek egyes szervei és külön értekezletei, melyekbe társadalmi elemek is vonatnak be, állandóan foglalkoznak a kivándorlás ügyével. De ez nem bír határozottan társadalmi jelleggel. Ellenben a Népszövetség Egyesületei Nemzetközi Ligájának tanácskozásai már azok. A jelen 1926. évi június végén és július elején Walesben tartottak nagygyűlést 150 kiküldöttel, köztük a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal embereinek részvételével. Ekkor azt a határozatot hozták, mely szerint az összehasonlítás érdekében a kivándorlási statisztika egyneművé teendő. Az egyes országokban az idegen és belföldi munkásokkal való elbánás – az illető országok gazdasági érdekeinek szem előtt tartásával – lehetőleg egyforma legyen. A megszorítások tárgyilagosan, méltányosan és világosan eszközölködők, minden önkényeskedés kizárásával. A Népszövetség tagállamai a bevándorlás szabályozását lehetőleg úgy eszközölködjék, hogy köztük súrlódások ne forduljanak elő. Minden e tekintetben szükségesnek tartott megállapodást a Népszövetség munkaügyi és segédintézményeinek felhasználásával készítsenek elő s a világ munkapiacainak egyensúlyba hozatalára működjenek közre.

Az ily nemzetközi tanácskozások során említendő az a nagy nemzetközi értekezlet is, melyet az 1925. év folyama alatt kétszer is, szeptember és december havában, annak a kérdésnek tisztázása érdekében tartottak, hogy miként kell a ki-, be- és átvándorlók sorsát a hajókon könnyíteni és lehetőleg kedvezővé tenni? E részben az ő jólétük felügyeletére rendszeresítendő állami és vállalati felügyelőkön kívül a patronáló, pártfogó egyesületek kiküldöttei mikor és miként működjenek közre? Erről igen beható tanácskozás folyt például 1925 szeptember 9-ike körül, midőn 52 európai, amerikai és japáni egyesületnek 54 delegáltja vett abban részt. Ekkor azonban csupán elvi határozatok hoztak és pedig egyhangúlag, mely azt az óhajt tartalmazta, hogy minden vándorlót szállító hajón alkalmazhatnak a patronáló egyesületek szakszerűen képzett megbízható felügyelőket. A részletekre vonatkozólag tüzetes kérdőpontokat állapítottak meg, melyek feleletadás céljából minden résztvevő alakulatnak megküldettek. Utóbb ilyen válasz 26 érkezett be. Azokban képet kapunk a vándorlási mozgalom hajókon lejátszódó részéről. A kérdések megoldásának mindenesetre igen alapos és sikert ígérő módja ez. De persze csak ígéret e részben. Létezik emellett a nemzetközi pártfogolásnak egy olyan alakulata, mely már megvalósult s kétségtelen gyakorlati eredményeket mutat fel.

International Migration Service név alatt keletkezett ugyanis 1925-ben Genfben egy nemzetközi egyesületi központ. Rendeltesége a több országra kiterjedő vándormozgalmak során fölmerülő bonyodalmakat, főleg társadalmi erőknél, de ha kell, a hatóságoknak igénybevételével is elintézni. Továbbá nemzetközi szempontból vizsgálja az ily vándorlások szülte hatásokat s azok következményeit az egyesre, a családra és a társadalomra általában. Már eddig is

hat országban kilenc kirendeltsége és számos társadalmi alakulattal van összekötetése. Ingyenes közvetítő szolgálatokat faj-, nemzetiségi- és valláskülönbség nélkül. Eközben folyton gyűjti a később is felhasználható felvilágosításokat, adatokat és tapasztalatokat, melyekre alapítja említett tanulmányait is. Kirendeltségeinek azonos elvek szerint folytatott egybevágó tevékenysége, gyakori kiszállásai, szemleútjai, értekezletei és minden felhasználható támpont kombinációja révén a ma egyik legnagyobb emberi problémának helyes nemzetközi megoldásánál akar kooperálni. A vándormozgalmak természete és jelentősége ma más, mint csak a világháború előtt is volt. Ez a megélhetést a győztes és legyőzött államokban rendkívül megnehezíti. A rossz nemzet- és világgazdasági viszonyok mellett sok helyen viszonylagos túlnépesedés és ennek folytán munkanélküliség keletkezett. De a változott politikai viszonyok miatt a nemzeti érzés kíméletlen sértései is sok helyen a régen békén élt polgárság ellen nem is tagadott irtó háború egyfelől kivándorlásra kényszerítik, vagy legalább hajlamosítják a tömegeket, a bevándorlási országok pedig másfelől részint gazdasági, részint nemzetpolitikai okokból, ha pillanatnyilag szükségét látják, sokszor minden emberies tekintet nekiül zárkóznak el, vagy nagy szigorúsággal szabályozzák a bevándorlást. A sok nemzetiség és nyelvkülönbség emellett végeláthatatlan kínos esetek tömegét vonják maguk után. Családok robbannak szét s azok tagjai kegyetlenül választanak el egymástól. A menekültek a kiszemelt új hazából ridegen deportáltatván, az elhagyottba pedig már nem engedtetnek be. A honpolgárságok különböző, nem is mindig jóakarató szabályozása földönfutókká teszik az ártatlan emberek ezreit. A gyermekek és nők eddigi védelme számtalanszor merőben elégtelennek bizonyul. A rokonok és hozzátartozóik, még ha segíteni

hajlandók is, nem találják meg, vagy nem tudják kiszabadítani a bajukból őket s nincs széles e világon senki, aki feneketlen zavaraikban hönük alá nyúlhatna. Azokat a jószívű és okos művelt embereket, akik mindezt közlőről szemlélték, meghatotta az ecsetelt nyomornak, sokszor a halálnál is fájóbb csapása. Úgy vélték ezen segíthetni, hogy tisztán társadalmi úton, minden hivatalos nehézség nélkül működő önzetlen nagyszabású alakulatot létesítettek. Ez fennállásának rövid ideje alatt máris 15.000 boldogtalan embernek tett életérdekű szolgálatot. Az angol kirendeltség működéséről szóló rövid jelentés például kimutatja, hogy mindezen esetek mily gondos és fáradtságos utánjárást, mennyi országra kiterjedő alapos gyakorlati tudást tettek szükségessé. Könnyen elképzelhető, hogy az ismét megdagadt vándorlatok áradatával szemben mily széles tere van az említett munkásságnak. Csak Angliában a mondott évben 1720 volt a deportáltak száma. Ezek bonyolult eseteire nem térhetek ki, de mondhatom, hogy szívrehatók. Mi van még más, kevésbé haladott országokban? Véreink is sokszor ki vannak téve az ily megpróbáltatásoknak.

Ezt a pótolhatatlan szolgálatot adományok, jótékony alapok és alapítványokból tartják fenn. Nem jár rosszul egy ország sem, amely polgárai érdekében erejéhez mérten valamivel hozzájárul anyagi terheihez. Élén igen kiváló társadalmi állású egyének állanak, akik mint nemzetközi bizottság intézik nagy jóakarattal és bámulatos leleményességgel az »International Migration Service« ügyeit!

4. Befejezés.

Úgy gondolom, hogy a felhozott példák elegendők annak bebizonyítására, hogy a társadalom célszerű és buzgó közreműködése nélkül az állam a maga természetes merevségével sehol sem képes a kivándorlási

ügy intézése közben sikeresen dolgozni. Ezt én már igen *régen* vallom. Mások is osztották felfogásomat. Mikor az érvényben levő kivándorlási törvényt, az 1909. évi II. törvénycikket, alkottuk, már a képviselőházban felszólalt több elvbarátom, de oly rendelkezést, mely a társadalom bevonására vonatkozott volna, nem sikerült magába a törvénybe fölvétetniök. A főrendiházban nekem jutott a feladat, hogy azt újból szorgalmazzam, de ebben náluk én sem voltam szerencsésebb. Hanem valamit mégis elértem. A részletes vita során módosítvány benyújtása útján kívántam közreműködése számára törvényes alapot biztosítani. Az akkori belügyminiszter azonban, aki ennek szükséges voltát belátta s elismerte azt is, hogy az illető törvény keretébe szervesen beletartozik, kért, hogy módosítványom benyújtásától álljak el, mert valószínű elfogadtatása esetén a két ház között üzenetváltás következne be, ami nemcsak unalmas lenne, hanem a javaslat törvényerőre emelkedését is késleltetné; de ígérte, hogy a végrehajtási rendeletbe annak lényegét fel fogja venni. Ebbe némi vonakodás után, habár az előbb említett módot jobbnak véltem, belenyugodtam. Várakozásomban egyelőre nem is csalódtam, mert az 1909. évi 57.000. számú belügyminiszteri rendelet és végrehajtási utasítás 42. §-a a következő szövegezéssel jelent meg. »A kivándorlási tanács hivatva lesz a kivándorlási ügyek intézésénél a belügyminisztert, esetleg a nemzeti társadalom tevékenységének igénybevételével is, támogatni. E támogatás abban fog megnyilvánulni, hogy a társadalmat a kivándorlási mozgalommal közvetlenebb összeköttetésbe hozva, vele egyfelől a kivándorlás által veszélyeztetett nemzeti érdekek, másfelől a kivándorlók egyéni érdekeinek megvédésében közreműködik. Evégből a külföldi gócpontokon hazafias célú egyesületek létesítését elősegíti, a megalakult magyar egyesületekkel állandó kapcsolatot

tart fenn; a kivándorlók által követett útvonalakat és a szállító vállalatokat figyelemmel kíséri; a kivándorolni szándékozóknak – esetleg népies alakban közzétett ismertetések útján – felvilágosítást ad a külföldi kereseti viszonyokról és a megélhetés ottani feltételeiről; a kivándorlóknak megtakarított pénzük gyümölcsöző elhelyezésére nézve útmutatást ad és általában gondoskodik a kivándorlók nemzeti érzésének ápolásáról s az esetleg szükséges anyagi, erkölcsi és jogsegély nyújtásáról.«

Valóban minden benne van e szakaszban, amit a társadalom részére legális alap gyanánt a kivándorlási ügy kezelésénél elvileg józanul kívánni lehet. Azonban, sajnos, megnyugvásom csak rövid ideig tartott, mert a következő kormány ellentétes felfogásához képest, melynek szóval és tettel nem is tartózkodott kifejezést adni, a maga első dolgai közé számította, hogy az idézett szakaszt, és csakis azt, egyszerűen érvényen kívül helyezze. Be kellett mindazonáltal következni az időpontnak, midőn e felfogás téves volta kiderült s a dolgok erejénél fogva a fennebb jelzett és megokolt belátásnak adott helyet.

Nagy, de szomorú elégtétel volt ez mindazok részére, akik a jelzett nézetet nemcsak a közönség sajnosán tapasztalt közönyével, hanem az államhatalommal szemben is erélyesen képviselni erkölcsi kötelességüknek tartották. A későbbi magyar királyi belügyminiszter úrnak, gróf Ráday Gedeonnak, 1921. évi május 30-án 47.700. B. M. szám alatt az ország törvényhatóságaihoz intézett körrendelete plasztikusan domborítja ki a kivándorlási ügy terén beállott nagy változást. Megjelöli abban a helyes irányt s a végrehajtási rendelet idézett 42. §-ának hatályát úgyszólván forma szerint is helyreállítja. Ezáltal megteremtette ismét az 1909. évi II. törvénycikk szellemének megfelelő törvényes alapot. Azt, valamint a Kivándorlási

Tanácsához intézett átiratot, mellyel körrendeletét ennek megküldte, teljes szövegében itt nem közölhetem, röviden csak a bennük foglalt adatokra hivatkozván, azok pótlására szorítkozom. Visszapillant a rendelet a Tanácsnak már akkor több mint egy évtizedes kitartó tevékenységére, melynek elsősorban tudható be, hogy a »Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda« és az új »Társadalmi Bizottság« létesült, melytől a miniszter hathatós támogatást és segítséget vár a kivándorlási ügy rendezése körüli feladataiban. Kéri a tanácsot, fogadja kitartó tevékenységéért legmelegebb köszönetét. Névszerint felemlíti a Tanács elnökét s ötös bizottságának fáradhatatlan buzgó tagjait, akik az öntudatos nehéz munkában odaadó munkatársai voltak. A vállvetett közös munka sikere érdekében támogatását kéri továbbra is. Maga a terjedelmes körrendelet nagy vonásokban a magyar kivándorlás kialakulását és az új kivándorlási törvény rációját domborítja ki. Igazat ad azoknak, akik a társadalomnak idevágó megszervezésére törekedtek. Hivatkozik a végrehajtási rendelet 42. §-ára, mely a kivándorlási Tanácsnak meglehetősen széles kört biztosított. Mintegy sajnálattal említi fel, hogy a törvény kezdeményezőjének hivatali utóda a Tanácsnak jelzett s a törvényhozás által is szentesített hivatását mintegy eltörülte. Felemlíti továbbá a Tanács részéről folytatott szorgalmazását annak, hogy ez a hatáskör visszaállíttassék, mert célszerűségét a tapasztalatok teljesen igazolták. Előadja azután, hogy 1920-ban miként alakult meg az az altruista érdekelttség, mely a Tanács védnöksége és a kormány támogatása mellett a Külföldi Magyarok Szövetsége és a Magyar Pénzügyi Szindikátus által létesítettet. A kormány elhatározása alapján az érdekelt főhatóságok bevonásával egy társadalmi bizottság szerveztetett, melynek feladata a »Magyar Ki- és Visszaván-

dorlókat Védő Iroda» irányítása és felügyelete. Azután részletesen ismerteti az Irodának célját, mely a kivándorlók gyámolítása mindenféle gondos technikai munkájának végzéséből áll s azok javára minden rendű és rangú tényezővel leendő gyakorlati közvetlen érintkezést és közreműködést folytat. A Védő Iroda 1921. évi június 1-én nyílt meg a budapesti Keleti pályaudvaron. Kellő hatósági és társadalmi ellenőrzés alatt áll. De annak a műszaki teendők végzésén kívül nagyon fontos nemzeti hivatást is kell betöltenie. Kapocs lesz az itthon és külföldön élő magyarság között. Az Iroda e fontos hivatását természetesen csak akkor töltheti be, ha a hazai alsófokú hatóságaink részéről is megfelelő támogatásban részesül. Ezt akarja részére biztosítani a körrendelet. De ez nem elég: a hatóságok és a társadalmi tényezők együttes élénk közreműködése is szükséges. Mindazon törvényhatóságokban tehát, ahol a kivándorlás jelentékenyebb, a társadalom minden rétegének bevonásával oly bizottságok alakíttassanak, mint amilyenek létesítését az 1913. évi december 2-ikán kiadott 205.578. B. M. rendelet meghagyta. Azok működése nyomban megkezdetvén, erről időszakonként a felettes minisztériumnak jelentés teendő. Fájdalom, mindez csak igen szórványosan következett be.

A Védő Iroda kezdetben igen szerényen egy szobában és egy barakszerű faalkotmányban volt elhelyezve, de amelyek megszerzéséért is erősen kellett más kormányzati ágakkal küzdeni. Derék állami és magántisztviselők és néhány buzgó kivándorlási tanácstag lelkiismeretes, odaadó tevékenysége azonban csakhamar sikerre vezetett. 1922 derekán vásároltatott meg a kivándorlási alapból a Köztemető-, most Fiumei-út 4. szám alatt levő háromemeletes épület, melyre később negyedik emeletet húzlak. Ott van elhelyezve az irodának nagy tágas szobája, a nagy tanácsterem, egy földszinti

nyílt helyiség a felekkel való könnyebb érintkezés céljából, egy nagy bevásárlási helyiség és azokból eleinte csak néhány (14), ma 120-140 vándorló részére szállodaszerűen berendezett lakás. Ugyanabban az évben a kivándorlók tartalmas, mindenféle tudnivalót magában foglaló első naptára is megjelent. A kivándorlók házának ünnepélyes megnyitása 1923. évi december 22-én ment végbe a belügyminiszter jelenléte mellett. Az iroda kezelése eleitől fogva kitűnő volt, mely soha sem esett kifogás alá.

Most két kirendeltsége létezik. Szabályszerűen alakult meg Winnipegben a kanadai. Annak vezetői az évtizedek óta Kanadában összeverődött elég nagyszámú magyarság ügyeivel alaposan és lelkiismeretesen törődnek. Aligazgatója magyar lapot is szerkeszt, mely által összetartja és irányítja véreinket. Különben a római katolikus és protestáns lelkészek szívükön hordják híveik lelki üdvét és ápolják anyagi érdekeiket is. Felemlítem, hogy ott a magyar protestáns egyházak, amit idehaza nem tudtak megtenni, egyesültek. A kanadai magyarság jólétben az északamerikai unióbeli után mindjárt következik, de bizony itt is sok, sok baj van. Mostanság vagy 2500 magyar munka nélkül van Kanadában. A tanulékony csehek a mi Védő Irodánkhoz csakhamar hasonló intézményt létesítettek, melyben azzal kezdték meg a működésüket, hogy ócsárló iratokat terjesztettek a magyarságról angol nyelven.

Kivándorlásunknak általában jellemvonása az, hogy sok az ellenség úgy Kanadában, valamint az Északamerikai Egyesült Államokban, de Délamerikában is. Egyetértés tekintetében roppant sok a kívánni való annak kebelében; továbbá a magukat szóval magyaroknak valló, ú. n. emigránsok, nemkevésbé agyarkodnak ellene, mint az elszakított részeinkből korábban és újabban kivándorolt ádáz idegen elemek. Mindezek ellensúlyozására töméntelen sokat kellene az

illető bevándorlási területek jobbérzésű magyarságának tenni, mert ennek közrehatása nélkül a hazulról kiinduló üdvös befolyás el sem képzelhető.

A második kirendeltség alakulásának és működésének nincs oly szabályszerűsége, mint az előbbinek. Ez Brazília Sao Paulo államának hasonló nevű fővárosában jött létre s abból a felfordulásból merült fel, mely az ottani utolsó politikai forradalom nyomán következett be. Akkor a holland külügyi, hazánknak lekötöző szívésséggel szolgálatot tevő közegek támogatása mellett magyarjainkat, akiknek jó hírnevét aláásták volt, néhány derék hazánkfíával együtt sikerült a teljes elpusztulástól megmenteni. Azóta is gondolják ezek csupa szegény és boldogulni nem képes honfitársaikat, akik általában a kegyetlen sors rémes nehézségeivel küzdenek. Különös érdemet szerzett ebben a Szalézi-rend, melynek egyik tagja, dr. Cezároviits Balázs, Némái Ferenc nyugalmazott honvédelezredessel társulva, valóságos apostoli munkát végzett érdekükben. Hazulról vajmi kevés és leginkább állami támogatásban részesülnek, míg a társadalmi egyenlő a nullával. – Az északamerikai magyarság most már egyelőre oly erős, hogy sokkal jobban meg tud állani a maga lábán, de annak is van elég baja, melyek enyhítésére, a szorosabb kapcsolat útján az öntudatra ébredő hazaival igen sokat kellene tenni. Azt a magyarságot az egyenetlenség, a vele átköltözött parazitizmus és az innen újabban kivándorolt káros elemek fenekedése bántja a régiebb ellenségek mellett. Egyházai jól vannak szervezve; az talán vallásosabb is az itthonmaradottaknál. Közművelődési intézményei is szép fejlődésnek indultak. De a leghiggadtabb tárgyilagos és feltétlenül jót akaró megfigyelők is féltik azt az óriási erejű környezet elnemzetietlenítő hatásától. Egyházfejedelmeink és más, főleg politikai kiválóságok, nem ritkán látogatják meg s magyar lelkiségük ébrentartására tesznek

valamit. De emelkedtek ki közülök is olyan férfiak, akik a végtelen szerencsétlenségbe zuhant óhazának is segítségére siettek s mindenüket feláldozva, szívreható tanúságot tettek arról, hogy a magyar nemzeti érzés őseréje magasztos fellendülésre képes. Elég legyen e tekintetben Birinyi K. Lajos clevelandi ügyvédet említenem, aki, mint napszámosfiú vándorolt ki szülei után. Kinn azután saját erejéből törhetetlen szorgalommal lett a magyar nemzeti érzés tanult apoetola. Először az unióbeli szenátus által saját irományaként való kiadásra érdekesített memorandumot nyújtott be a Kongresszushoz, azután pedig kitűnő érvelésű és megkapó hatású nagy angolnyelvű tudományos könyvet írt *Tragedy of Hungary, an appeal for Wolds justice* cím alatt, melyet számos példányban nyomattott ki a saját költségén s az Unió 3000 nyilvános könyvtárának küldött meg ajándékol, ami által olyan hatást gyakorolt, mely állandóbb és terjedtebb lesz minden más propagandánál. A Magyar Tudományos Akadémia méltán kültagjai közé választotta. Az ily erőket fel is kell használni és eljárásukat mintájává tenni annak, hogy miként kell a kivándorlás terén a két haza problémáját megoldani.

A kivándorlási területeken roppant fontos, nagy horderejű teendőink vannak, ahol a magyarság magára hagyva vagy elpusztul, vagy elolvad. De a társadalmi erélyes, ön- és céltudatos közreműködésre itthon is égető nagy szükség van. Jól mondta néhai Vass József, mint helyettes miniszterelnök, hogy olyan országban, ahol a nagyközönség nem eléggé szociális érzületű, helyes szociálpolitikát folytatni lehetetlen. Hanem még elemibb hiányosságokat sem szabad szemünk előtt tévesztenünk. Nem akarok a magyarság kisebbitője lenni, azért hibáiról is csak vonakodva nyilatkozom. De ha tenni akarunk káros hatásaik ellen, nem hunyhatunk szemet azok előtt.

Mikor nagy egyházak lelkes magyar vezető lelkészei ajánlják a mostaninál izzóbb, kitartóbb, fennköltebb faji érzést s annak minden függvényét, ez bizonyíték arra, hogy az ma nincs meg bennünk a mulhatlanul szükséges mértékben. Raffay Sándor evangélikus püspök a »Faluszövetség« folyóiratának egyik utóbbi füzetében ezeket írta: »A világháború egyik legszembeötlőbb eredménye a nemzeti öntudat felébredése, sőt kiélesedése az egész világon. Az angol ma angolabb, mint volt valaha; a francia elfogultabb és kizáróbb, mint bármikor volt ezelőtt; a németiség nemzeti öntudata elemi erővel vív a jövőért; a szlávság mindenütt nemzeti alapokon tömörül; a románság nemzeti jelszók alatt szakította le (vagy szerintem inkább kapta ajándékba) Magyarország testéről annak ékességét, a szép Erdélyországot és a szerbek is nemzeti érdekből követelték maguknak a nekik földönfutásuk idején menedéket nyújtó magyar Délvidéket. A nemzeti öntudat elevensége így egyengeti mindenütt az új jövődő útjait«.

Erre a fokozott nacionalizmusra van feltétlenül szükségünk ma a kivándorlás ügyének kezelésénél is, mert egyéb nagy bajaink közt az szintén minősítetten súlyossá változott. Annak kettős természetét egy pillanatra sem szabad elfelednünk.

Az alatt t. i. voltaképp – legalább eleinte – két egymástól különböző kivándorlást kell érteni. Az egyik a csonkamagyarországi, melyre itthon is gyakorolhatunk befolyást, a másik, mely az elszakított részekből tűzhelyeik mellől elüldözött véreinket ragadja magával, de erre már csak kinn, midőn a bevándorlási területeken földönfutókká lettek, lehetünk némi hatással. Azonban őket sem szabad elhagynunk; tiltja ezt jobb érzésünk és tiltja kétféle nagy érdekünk. Őket tartalékaink közé kell számítanunk (az esetre, ha itthon el tudjuk majd helyezni, hogy ne kelljen keresni a bővülő

hazában a magyarokat, mert számunk annyira megcsappant). De az egész világ minden épézésű és egészséges felfogású, tisztességes nemzete is elfordulna tőlünk, ha másként járnánk el.

A mai magyar állam még nagyon gyenge; külképviseletére sem költhet eleget, segélyül nyújtható anyagi ereje is fogyatékos. Így azután az értelemszerűen változtatandó azon mondás szerint, hogy akinek rövid a kardja, toldja meg egy lépéssel, nekünk valahogyan mégis itthon is megélő szerencsésebb magyaroknak kell mindent elkövetnünk szerencsétlenebb honfitársaink megmentése és megtarthatása érdekében.

Éppen tanultabb, képzetebb munkásaink kerednek fel, mint kivándorlók. Ha tekintetünket elég gondosan nem tartjuk rajtuk, bekövetkezik majd, hogy nagy áldozatokkal idegeneknek tanítottuk és neveltük őket. Mai helyzetünkben mily pazarlás ez. De kisebb képzettségű kivándorlóink is nagy értéket képviselnek. Azok munkaerejükön kívül sok pénzt is visznek magukkal, mert másként be sem bocsátják őket és pedig igen gyakran kölcsönvett pénzt, melyet nagy kamatra vettek fel s nem lévén képesek fizetni, tönkreteszik a jótálló itthoni családtagokat is.

Mindezekért össze kell tehát szedni összes felhasználható erőnket. És ilyen sokkal több van, mint első pillanatban gondolnánk. A széles körökben való hatásra képes igen jelentékeny alakulataink száma nagy. Ezek másnemű céljaik mellett a szóban levőre is közreműködhetnek. Nem beszélve az egyházakról, mert azok elöl járnak, csak a Nemzeti Szövetséget, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet, a Gazdaszövetséget, a »Falu« Szövetséget, a Kamarákat, az Országos Ipar-egyletet, a Manszt, az Ipartestületek és a Szövetkezetek Szövetségét, a Baross Szövetséget, a Vörös Kereszt Egyletet, az Országos Női Szövetségeket és a haza-

fias munkásegységeket említem. Ha ezek vállvetve dolgoznak és a már létező központokkal szerves kapcsolatba lépnek, az organizáció kérdése aránylag kevés fáradsággal és nem is nagy áldozattal megoldható. Hivatkozom e részben arra, hogy a technikai segédeszközök a Védő Irodában rendelkezésünkre állanak. A Külföldi Magyarok Szövetsége megszűnével, helyét más központnak kell elfoglalni idebenn és kinn egyaránt. A Védő Iroda felügyeletével felruházott társadalmi bizottságban akár mai mivoltában, opciók által kibővítve, akár osztályokra elkülönítve a máris törvényes alappal bíró, de legnagyobbbészrt nem működő vidéki hatósági bizottságokkal együtt az említett szövetségek megalkothatnák a nélkülözhetetlen összes központokat. Ezek pedig a helyhatóságok támogatásával és a Kivándorlási Tanács irányításával oly tervet lehet létesíthetnek, mely kellő kitartás mellett mai nagy és nehéz feladatainak magaslatán állhatna. Előnye lenne, hogy a régiek célszerű kapcsolatba hozása útján fölöslegessé tenne minden új alakulatot. íme, a kés és a kenyér is kezünkben van. És voltaképp nincs is szó másról, mint annak komoly végrehajtásáról, ami a végrehajtási rendelet újból hatályossá lett 42. §-ában a belügyminisztérium 1921. évi május 30-iki körrendeletében foglaltatik és ünnepélyesen ígértetett és amit a törvényhozás is akart.

Személyes érintkezés útján meggyőződtem róla, hogy erre az összefogásra a legtöbb helyen megvan a kellő megértő készség. A szervezkedés elvei adva vannak. A kiépítés külön munka lesz. A jelzettekhez még csak azt fűzöm hozzá, hogy az van hivatva a tisztánlátást statisztikai tüzetes felvételek útján néplélektani alapon nyújtani a kormány, törvényhozás, sőt a szociálpolitikai tudomány részére is s a társadalom lelkiismeretét ébrentartani. Ne késlekedjünk tehát. Használjuk fel a világszerte mindinkább uralkodóvá

váló kedvező hangulatot. Azokat a lemondó hangokat pedig, mely egyik jeles költőnk legújabban megjelent versében is így nyilatkozik meg: »temetés, temetés, mindenütt csak temetés«, váltsa fel az az autoszugesztív gondolat, hogy »születés, születés, nemzeti újjászületés« s a meddő révedezés helyébe lépjen az oly állandóvá teendő felpozíció, mely álmatagon nem csupán tehetetlenül fohászkodik a régi költővel, hogy »vajh, teremt-e Isten még magyart, ha mi is elmúlánk«, hanem siet megmenteni az élő magyarokat s bekapcsolódni a minket e téren szintén emelni képes világáramlatokba. Csak így kerülhetjük el a harmadik Mohácsot, melyet már nem volnánk képesek, mint talán ma még a másodikat – minden erőnk megfeszítésével sem reparálni.

6. A római kongresszus határozatainak végrehajtásáról.

(Bevezetés a Kubában tartott második nemzetközi kivándorlási kongresszusnak küldött kormányjelentéshez.)

A Magyar Kivándorlási Tanács munkálata az 1928. évben Havannában, Kuba köztársaság fővárosában tartott Második Nemzetközi Kivándorlás- és Bevándorlásügyi Értekezlet című munkának a »Bevezetésében G. J., mint a Magyar Kivándorlási Tanácsnak ekkor már volt elnöke, ismerteti az 1924. évi római értekezlet határozatainak általa ott megindított végrehajtását. Megjelent a Kivándorlási Tanács VI. számú kiadványában.

Midőn a Rómában megtartott első nemzetközi kivándorlási értekezlet 1924. évi május 15-ére a királyi olasz kormány által összehívott, a budapesti olasz követség a Magyar Kivándorlási Tanácsot is felszólította annak nevében, hogy a kivándorlás szaktechnikai lebonyolítására vonatkozó nézeteit és javaslatait emlékiratban (aide memoire) foglalja össze. E felszólítást a tanács a magyar királyi kormány közvetítésével kapván meg, készséggel vállalkozott a feladatra, mert az ilyen véleménynyilvánításra,

hivatásánál és összetételénél fogva, magát illetékesnek és kötelezettnek kellett elismernie. Megnyilatkozásának fontossága által át lévén hatva, széleskörű, alapos előkészület után a begyűlt anyagot annak akkori elnöke, e sorok írója, olyan egyöntetű munkálatba foglalta össze, mely míg egyfelől az életből volt merítve, addig másfelől kiemelte azt a legmagasabb szempontot is, melyet a munkálat elfoglalt és hangsúlyozta azt a szellemet, mely által a kivándorlás ügyének intézését világszerte vezetetni kívánta és amely nélkül a technikai rendelkezések bármily szabatos megállapítása mellett is célt érni sohasem lehet. Az a legmagasabb szempont és a belőle kiáradó szellem pedig a világháború révén igen nagy áldozattal keserűen szerzett az a tanulság, hogy az emberi szolidaritás követelményeinek megvalósítására irányuló törekvések minden nagy és kis nemzetre nézve egyaránt kétségkívül a legfőbb természetparancsot képezik. Ennek átérzése nélkül minden nemzetközi tárgyalásnak szükségképp meddőnek kell maradnia. E felfogásnak világánál tett a Tanács nem csupán olyan javaslatokat, melyek a fennforgó zűrzavaros körülmények között is könnyen átvihetők az életbe, hanem olyan természetűeket is, melyek csak az ellentétes, de nem jogosult érdekek harcából született egyoldalú mentalitás egyetemlegesebbé való átalakítása után válhatnak ilyenekké. Megelégedéssel állapítható meg, hogy a Magyar Kivándorlási Tanács e munkálatával helyes nyomokon járt s hogy felfogását nagyban és egészben az 1924. évi római nemzetközi kivándorlási értekezlet lefolyása igazolta. Határozatai és főképp ajánlásai a jelzett szellemtől voltak telítve, amit közvetlenül befejezése után a ki- és bevándorlási országok hivatalos képviselői egyhangúlag siettek is megállapítani. Az emberies érzés jóleső melege árad ki belőlük; leginkább azért mondták e nagy nemzet-

közi összejövettelt korszakalkotónak, habár annak keretei is imponálóak voltak. Nem kevesebb, mint 58 be-, ki- és átvándorlási ország küldte el oda a maga leghivatottabb szakembereit. Az egész civilizált világ kellően képviselve volt ott. Az államokat részben aktív és részben volt kormányférfiak és diplomaták is képviselvén, a politikai lehetőségek, figyelmen kívül hagyása szinte ki volt zárva. Nagy reményeket keltett ezeknél fogva az első nagy nemzetközi kivándorlási értekezlet és határozatait sok helyen, nálunk is, bizonyos áhítatszerű várakozással fogadták. Készséggel vállalkoztam azért a magyar királyi belügyminisztérium felkérésére, hogy a hivatalos olasz szöveget magyarra fordítsam. A határozatok fontosságának átérzését a részletekbe való elmélyedés csak fokozta bennem. Ez okból, miután a határozatok a magyar Kivándorlási Tanács IV. számú kiadványaként megjelentek, mint a Tanács elnöke, indítványt adtam elő, melynek értelmében azok minden kivándorlási kérdésekben illetékes, hivatalos és társadalmi tényezőnek küldessenek meg azzal a felhívással, hogy minél behatóbban megokolt észrevételeiket arra vonatkozólag tegyék meg. Ez a felszólítás nemcsak a határozatok ismeretének terjesztése végett, hanem azért is szükséges volt, mivel a római nemzetközi kivándorlási értekezlet befejező kívánságának 2. b) pontja szerint annak igazgatóválasztmánya köteles volt az újabb hasonló nemzetközi értekezlet előkészítésével foglalkozni és jelentést tenni arról, hogy időközben a kormányok milyen foganatot szereztek a római értekezlet határozatainak. A jelen munkálat ezeket az alaposan és bőven megokolt észrevételeket foglalja magában. Nincs a határozatoknak egyetlen pontja sem, mely figyelmen kívül maradt volna. Ismétlések elkerülése végett mellőzöm az adott vélemények, javaslatok és ajánlások elemzését. Ez az azokkal való

behatóbb megismerkedést nem tenné feleslegessé és a róluk való felszínes megemlékezés esetleg károsan is hatna, mert tőlük elterelné a figyelmet. Így csak általánosságban említem fel, hogy a nemzeti létünket közelérintő vándormozgalmakkal nálunk minden illetékes tényező komoly odaadással foglalkozik és hogy a római határozatok egyrészét a magyar kormány már korábban megvalósította. Egy másik részét hozataluk időpontja óta vitte és viszi át az életbe, egy harmadik csoportjára nézve kijelenti, hogy azok iránt kész alkalmas időben javaslatokat terjeszteni a törvényhozás elé. Néhányra vonatkozólag kijelenti, hogy azok a trianoni reánk diktált békeszerződés folytán tárgytalanok. Vannak más olyan kívánságai az értekezletnek, melyek nálunk nem valósíthatók meg. Ezek a maguk helyén megokolvák. Végül van több olyan kivándorlási kérdés, melyek nagyon fontosak országunkra nézve, de azok, speciális jellegük lévén, habár nem nélkülözik a nemzetközi vonatkozásokat, a római nemzetközi kivándorlási értekezletet nem foglalkoztatták, mivel ez főleg kivándorlástechnikai célzatúnak vallotta magát, de vitái során kénytelen volt a kivándorlás-politikai térre is át-áttekinteni. Különösen a záróülésem történt erre hivatkozás. Beadványunkban kifejtettük ezeket a mozzanatokot. Abban kulminálnak, hogy a régi ezeréves Nagy-Magyarország feldarabolatása folytán a belőle kihasított részek által bővült utódállamokban a nemzeti kisebbségeknek kivándoroltatása útján történő csökkenése faj testvéreink tömegeit hajtja idegen bevándorlási, főleg tengerentúli területekre. Ott azokat teljesen magukra hagyván, a magyar állam erkölcsi kötelességének vallja azoknak lehető gondozását is. Magyarország földönfutókká vált régi polgárait, akik tőle nem is akartak soha megválni, nem tekintheti közönyösen. Mit szólna a kulturált világ, ha ezt tenné? Micsoda

nemzet lenne az, mely másként járna el? Ez a kényszerkivándoroltatás pedig tényleg létezik. Ehhez kétség nem fér. Az a mindenképp megviselt magyar államot nagyon nehéz és kínos helyzetbe juttatta. Ezt a magyar kivándorlás ügyét szolgáló összes irányadó állami és társadalmi tényezőknél minden felmerülő alkalommal az emberiesen érző, művelt nagyközönségnek szeméi elé kell tárnai világszerte. Egy ilyen alkalmat sem szabad elmulasztanunk.

A római kivándorlási nemzetközi értekezlethez benyújtott munkálatában a magyar Kivándorlási Tanács mindezt részletesen kifejtette és megjelölte a módot is, amellyel e bajt enyhíteni lehetne. Miután azonban e kényes kérdés újabb szönyegrehozása csak finom tapintattal és kedvező atmoszférában eszközölhető, a Tanács azt a Kubában tartandó második nemzetközi kivándorlási értekezleten a magyar kormány hivatalos képviselőinek gondjaira bízni a legcélszerűbb eljárásnak véli. E nagy nemzetközi szakértekezlettel szemben csupán annak a hő óhajának ad kifejezést, hogy a római hasonló nagygyűlés által felkeltett jogos várakozásokat sikerüljön annak a teljesedés felé vezető úton jóval előbbrevinni.

7. Nemzetközi szociálpolitika a kivándorlási ügy terén.

Megjelent a saopauloi Délamerikai Magyar Újság 1924. április 12. számában.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kiküldötte érdekes és fontos előadást tartott a Közgazdasági egyetem nagytermében. Dr. Ferenczi Imre úr nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ma már a kivándorlás ügyét egyetlen állam sem rendezheti egyedül és hogy a különböző országok a ki-, be- és átvándorlással kapcsolatos nagy gazdasági és nemzetpolitikai érdekeiket csak közös egyetértéssel óvhatják meg igazán.

Az e tételben foglalt nagy igazságot jó lenne általános elismertetéshez juttatni; de hogy az elérhető legyen, ahhoz minden ország jóakarata és hathatós közreműködése szükséges.

A mi nehéz helyzetünkben reánk is súlyos, sőt létérdekű feladatok hárulnak e tekintetben, melyekkel elég korán és elég odaadással nem foglalkozhatunk.

Hazánk szétdarabolása és megnyomorítása az úgynevezett békefeltételek által a világtörténet legnagyobb és legbotrányosabb embertelenségei közé tartozik. De a végzetet sirámainkkal nem kérlelhetjük meg. Meg nem érdemelt lesújtottságunk csaknem emberfeletti bölcsességet, okosságot, nemzeti és emberi erényt követel tőlünk. Ha erre képeseknek bizonyulunk, egy magasabbrendű faj kifejlődésének útjára terelődhetünk, amelyen következetesen haladva, biztosíthatjuk egyedül nemzeti jövőnket. Minél több magyart kell megmenteni az életnek, mert – a költő szerint – »vajh, teremt-e az Isten több magyart, ha mi is elmúlunk!«

Manapság a nemzetek kínos vergődésének képét semmi sem tükrözteti vissza jobban, mint a kivándorlás ügye. És a mi kivándorlásunk egyes mozzanatai oly kegyetlenek, hogy ritkítják párjukat az egész világon.

Az utolsó ötven év alatt kultúránk azelőtt sohasem észlelt ütemben haladt. Azon a ponton voltunk már, hogy testileg, szellemileg és anyagilag megerősödve ezen az exponált helyen, a nyugati közműveltségnek megbecsülhetetlen szolgálatokra képes munkásai és ha kell, harcosai lehessünk újból. De ez a nyugati kultúra hálátlan volt irántunk a múltban és érzéketlennek mutatkozik a bennünk rejlő érték felismerésére a legutóbb lefolyt emberöltő alatt is. Most kezdi belátni, hogy lelkiismeretlen tudatlanságával minő kárt csinált önmagának is. De még mindig nem

érzi ezt át kellően. Nemcsak megcsönkult nemzeti valónk megélhetését nehezíti s nem hajt egyes belátóbb elemek figyelmeztetésére, hanem midőn segítséget mímel, akkor is aprólékos, önző tekintetek által engedi magát megzavartatni.

A nagyhatalmak a velük szövetséges aprók gyilkos, szakadatlan merényleteinek erkölcsi megengedhetlenségét nem látták be ma sem. Az a differenciálás, melyet az elszakított országrészeink által érdemtelenül felpuffadt utódállamok a magyarság rovására kivándorlási politikájukban meg mernek engedni maguknak, ennek szomorú, kétségtelen bizonyítéka. Valósággal kiszivattyúzzák területükről a magyarságot, melytől a megélhetés összes tényezőit megvonják, hogy szülőföldjén túrhetetlenné tegyék számára az ottmaradást. Összejátszanak az önző érdekeik által elvakított haj ós vállalatokkal, hogy míg saját nemzetiségű polgáraikat még erőszakkal is otthon tartják, addig főleg a magyarokat kiszolgáltatják amazok ügynökeinek, akik azután, ha a poklok poklába kiszállították őket, ott a gyehennák égő tüzébe, mint a polyvát kiszórják.

Ha volt nemzet számára idő, midőn a legteljesebb szolidaritás, az egyetemes együttérzés által kell áthatva lennie, akkor a mi korunk az a magyarságra nézve. De ez nem elég, hanem a siker a fáradhatatlan, észszerű cselekvés által biztosítandó. Ennek legcélszerűbb eszközeit, módjait és útjait kell megragadnunk, illetve felhasználnunk. Ezek pedig a következők: 1. Tudnunk keli, hogy a vándormozgalmak körül világszerte mi történik. 2. Alkalmazkodnunk kell az összes államok ki- és bevándorlási érdekeihez. 3. Igyekeznünk kell ezt az alkalmazkodást kivándorlóinkba beleplántálni. 4. Kivándorlóinkat, akiket itthon tartani és ellátni nem vagyunk képesek, folyton értékesebbé kell alakítanunk, hogy ennek révén 5. a bevándorlási országok

kormányait a kivándorlóink érdekében megállapítandó egyezmények kötésére hajlandókká tehesük.

Így kell hozzájárulnunk ahhoz, hogy a nemzetközi szociálpolitika valóban emberies módon és hatályosan minél előbb kifejlődjék. Számatalan következményük van a felsorolt elveknek, melyekkel előbb eszmecserékkel majd, és pedig mielőbb, gyakorlatilag is foglalkozni kell. Nem is kell mindent magunknak kitalálnunk. Nem is kell az eredményes munkásság minden fontos tényezőjét megteremtünk. Azok egy jórésze megvan már. Itt van az állam és társadalom által létesített szervezet a ki- és bevándoroltak védelmére. Ezt kell hatályosabbítani, részben kiépíteni. Annak segélyével aránylag kis anyagi, de annál több odaadó munkaáldozattal kivándorlóink rendszeres felvilágosítása útján rendkívül becses szolgálatot tehetünk nekik, a magyarságnak, sőt a nemzetközi szociálpolitikának is. Elsősorban főleg a kivándorlás áramlatába tömegesen kerülő magyar értelmiségi elemeknek kell minden szellemi és erkölcsi támogatást megadnunk. Ezáltal őket jórészt megtarthatjuk az idegen földön is a magunkéinak. A velük való állandó érintkezés fogja megmutatni, hogy a kivándorlók nagy tömegének kioktatása is legcélszerűbben miként eszközlendő.

Ez úton fog kidomborodni a helyes magyar kivándorlási politika is, melyet sem csupán a közhivatalok szobáiban, sem a tanácstermekben, sem az írók dolgozóasztalánál kieszelni nem lehet. Bele kell annak áramlatába bocsátkozni, ha meg akarjuk azt úszni s a nemzetmentő munka e terén ne kívánjuk magunkat a tehetetlenség súlyos vádjának s az elpusztulás veszélyének kitenni, mikor pedig a kés is, a kenyér is a kezünkben van.

Második fejezet. JELENTÉSEK.

I.

Főrendiházi jelentések.

A volt Főrendiháznak közel húsz évig volt e munka szerzője élethosszra kinevezett tagja. Ott három bizottságban működött, mint előadó. E minőségében mintegy 140 kisebb-nagyobb, a Ház részéről elfogadott jelentést írt. Közülök a Főrendiház jegyzőkönyveiben és a Corpus Juris legújabb kiadásában az illető törvényeknél a Főrendiház jelentéseiként közölt egyes válogatott dolgozatok mutatványul szerepelnek e gyűjteményben.

1. Az állattenyésztés fejlesztéséről.

A Főrendiház egyesült pénzügyi, valamint közgazdasági és közlekedésügyi bizottságai elé 1908. évi július 1-én terjesztett jelentés.

Magyarország állattenyésztése a legújabb időben az ez irányban észlelhető kedvezőbb jelenségek mellett sem halad oly mértékben, mint kívánatos, sőt szükséges lenne. Az állatszámhlálási adatok szerint a szokásos módon számított állategységek összehasonlításából kiderül, hogy az 1884-1907. évek közötti időszakban az állattenyésztés haladása Svájcban húszszor, Dániában nyolcszor, Németalföldön és a Németbirodalomban ötször, sőt Angliában is négyszer oly nagy volt, mint hazánkban, melynek kiválóan mezőgazdasági jellegét kénytelenek vagyunk még minden alkalommal hangsúlyozni. – Ily körülmények között örömmel kell fogadni azt a törvényjavaslatot, amelyet a szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztés előmozdítása érdekében a földművelésügyi miniszter úr terjesztett a törvényhozás elé. Abban nemcsak az állattenyésztésnek állami ápolása terén szerzett bő tapasztalatokat köz-

vétlenül hasznosítani, hanem egyúttal az ezek útmutatása szerint követendő eljárás irányát intézményesen biztosítani is kívánja a jövőben. Mind a két törekvés nagy horderővel bír. Az állattenyésztés támogatásával minél nagyobb eredmény elérésére kell dolgozni, azért a drágán szerzett tapasztalatok lehető hasznosítása, továbbá a jónak bizonyult irány következetes folytatása és nem a szakadatlan kísérletezés a főteendő ezen túl. Mivel közgazdaságunk helyzete a haladást sürgősnek tünteti fel, az állattenyésztés fejlesztésének vezetését az államnak kell irányítani, tehát nem várhatja, míg a gazdatársadalom zöme nagyobb kezdeményezésekre határozza el magát. De viszont egy intézkedése által sem szabad a társadalom mindig erőteljesebbé teendő közreműködését és fokozódó öntevékenységet megbénítania. — A tárgyalandó törvényjavaslat ennek a kettős feladatnak van hivatva eleget tenni. Főleg a kisgazdák tenyésztési törekvéseit mozdítja elő az, ha a köztenyésztés céljaira kiváló apaállatok szolgálnak. Ezek beszerzését az állam költségmentesen fogja közvetíteni, vételárukat egy évig kamatmentesen előlegezi és különösen méltánylást érdemlő esetekben azt húsz százalék erejéig pótolja. Azok egy évi biztosításának költségeit is viseli. Az egyéb tenyészanyag törlesztéses kölcsön útján való beszerzésének tőkekamatját öt éven át felerészben államsegélyképpen fizeti. Mindebben az eddig szerzett sajnos tapasztalatok által tanácsosnak kimutatott óvatosság nyilvánul meg. A fősúly inkább az állami közvetítésen, a feltételes támogatáson, mint az annyi lanyhaságot maga után vonó közvetlen segítségen nyugszik, amely mellett az érdekeltek önfelelősségének tudata nem volt képes kifejlődni. A köztenyésztésre szolgáló apaállatok beszerzéséhez szükséges tőkéket ezentúl nem az állam nyújtaná, hanem azok valamely pénzüintézettől kölcsön útján szereztenének be s az állam csupán a kamat-

teher megkönnyítéséhez járulna. Ez amiatt vált szükségessé, mivel a községek és gazdatársadalmi testületek, egyletek és szövetkezetek az állami alapokból kölcsön adott tőkéket igen nehezen fizették vissza, minek következtében az állami forgó tőke jelentőségével bíró alapok eredeti rendeltetésüknek nem feleltek meg. Ugyanez a rendszer lenne a közlegelők vásárlásánál, a havasi legelők jókarba helyezésénél és felszerelésénél is az állattenyésztés egyéb segédeszközei beszerzésének előmozdításánál is követendő. Kivétel e részben csupán a székesfővárosban vagy annak környékén való oly állandó jellegű, alkalmasan berendezett telep létesítése képezne, amelyen tenyész- és haszonállatvásárok, kiállítások, díjazások és árverések tartatnának. Ennek a költségei a korábbi törvények által 4% millió koronával dotált szarvasmarhatenyésztési, ezentúl »országos állattenyésztési alap«-ból kerülnének ki. Ez alap különben állagában érintetlenül lenne fentartandó ezentúl is és az állattenyésztés állami támogatásának egyik főeszköze maradna. Az állami rendes kiadások között további 650.000 korona szerepelne e célból. Az idei költségvetésbe az tényleg már be is van véve, úgy hogy egyelőre újabb kiadásoknak megszavazása e célra nem szükséges. Aránylag tehát nem nagy áldozatokkal lesz megindítható e törvényjavaslat elfogadása esetén oly kormányzati rendszeres tevékenység az állattenyésztés emelése érdekében, amely maradandóbb és szélesebb körű eredményekre nyújt kilátást. A törvényjavaslatnak különösen három rendelkezése emelendő még ki e részben. Az első az, mely szerint az állam a maga közegei útján a kis állattenyésztőket ebbeli működésük egész vonalán szakszerű tanácsban, lélektani alapon nyugvó erkölcsi és anyagi támogatásban és öntudatos következetes nevelésben részesítené, és pedig úgy, hogy e gyámkodás mellett mindinkább a saját lábukon járáshoz szokjanak.

A második fontos rendelkezés a 6. §-ban az, mely a tenyészállatok állami díjazásának szervezését és feltételeinek megállapítását a földművelésügyi miniszter feladatává teszi. A másutt oly hatékony tényezőnek bizonyult vetélkedés szelleme ébreszthető fel és öregbíthető ezáltal a haladásra oly kevésbé hajlandó és közönyös kisgazdák körében. Végül nagy horderejű az a rendelkezése a törvényjavaslatnak, amely szerint a máris létező állattenyésztési felügyelők királyi gazdasági felügyelőségekké fejlesztetnek. Ezekkel a földművelésügyi miniszter az e törvény végrehajtásával, kapcsolatos teendőket közvetlenül végeztetné. A törvényjavaslatban ez intézménynek most még csak neve és csak egyik, manapság elsőrendű feladata említetik. A nagyon széles és igen fontos hatáskör betöltésére hivatott ez intézmény célszerű szervezésének mikéntjét az élet fogja legjobban kimutatni, azért helyeselhető, ha a földművelésügyi miniszter úr annak most csupán alapjait rakja le. De, tekintve az államnak mind nélkülözhetlenebb szociális feladatait a mezőgazdaság terén is, abban igen nagy jelentőségűvé válni alkalmas tényező első megjelenését kell látnunk.

2. A szeszadóról,

valamint a sajtolt élesztő megadóztatásáról, úgyszintén a szesz« kontingens megállapításáról és annak felosztásáról szóló törvénye javaslat, továbbá a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának erre vonatkozó kérvénye tárgyában.

A Főrendiház egyesült pénzügyi, valamint közgazdasági és közlekedésügyi bizottságai elé 1908. évi július 1-én terjesztett jelentés.

A pénzügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök úr a szeszadót és a vele kapcsolatban levő adózási feladatokat szabályozó törvényjavaslatának indokolásában utal arra a szükségszerűsége,elynél fogva az államháztartás rendjének fenntarthatása

érdekében a folyton fokozódó kiadásokkal szemben a rendes bevételeket is immár múlhatatlanul emelni kell. Ez a közgazdasági érdekek mélyebbre ható sérelme nélkül jelen viszonyaink közt másként, mint a szeszadó fokozásával alig történhetik. A szeszfogyasztás nemcsak a miénknél gazdagabb, hanem aránylag sokkal szegényebb országokban is, köztudomás szerint oly mértékű adóterhet bír el, mely mostani szeszadó-tételeink többszörösét képezi. A szeszadó emelése ugyanis nem érint hátrányosan oly magasabb szempontokat, melyek kíméletet kívánnak s annak a fogyasztásra okvetlenül várható csökkentő hatása is csupán átmeneti jellegűnek fog bizonyulni. A szóban forgó törvényjavaslat egyébiránt a szesz megadóztatásának 1888-ban behozott és most is érvényben levő rendszerét nem változtatja meg, csak több alkotó lényeges részében módosítja azt. Mindazonáltal nem csupán a régibb törvények novellájával, hanem oly egységes szeszadótörvénnyel állunk szemben, melynek szerkezetébe a módosítványok a gyakorlati törvénykezelés igényeinek megfelelően illeszkednek. A javasolt módosítványok fontosabbjai a következőkben foglalhatók össze: A termelési adó, valamint a fogyasztási adó kisebbik tétele minden hektoliterfok után 40, a fogyasztási adó nagyobb tétele pedig 44 fillérrel emeltetik, mint a mily mértékben azokat velünk egyidőben az osztrák birodalmi tanács is emelni fogja. (Hogy azonban ennek netán később történő bekövetkezése nálunk zavarokat ne idézzen elő, a képviselőház a miniszterelnök úr javaslatára részletes rendelkezéseket fogadott el.)

Abban az időpontban, amelyben a jelen törvénynek feltételesen függőben tartott határozmányai is életbe lépnek, e határozmányok életbe léptének napján meglévő készletek után minden hektoliterfok (liter) alkohol után 20 fillér pótagó fizetendő, melynek

fedezésére nézve ugyancsak jelen törvény 121. §-ában foglalt határozmányok nyerne alkalmazást azzal, hogy a magyar szent korona országainak területére jelen törvénynek feltételelesen függőben tartott határozmányainak életbelépte előtt átutalt, ide azonban csak az említett határozmányoknak életbelépte után beérkezett alkoholmennyiségek után hektoliterfokonként 50 fillér pótdadó fizetendő.

Kiemelendő itt, hogy a szeszadó emelésében nem egyedül adófokozás rejlik, hanem a fogyasztási adó két tétele közötti különbségnek 20 fillér helyett 24 fillerre való öregbítése is foglaltatik, ami az állam bevételeinek szaporításán kívül a kontingens szesz árának a termelők javára szóló felszállását is célozza. Erre a pénzügyminiszter úr azért törekszik, hogy az ipari szeszgyárak, a tőlük elvett, illetve méltányosan megváltott szeszkontingensért, a mezőgazdasági szeszgyárak pedig a termelési jutalmak szükségesnek mutatkozó lényeges leszállításáért mintegy kárpótló kiegyenlítést kapjanak. A fogyasztási adó kisebb tételének fizetése mellett termelhető szesz mennyisége korlátozva lévén ezentúl is, nagy jelentőségű rendelkezései a javaslatnak azok, melyek a szeszkontingens általános és részleges megállapítására vonatkoznak. A most érvényben levő szeszadórendszer alap gondolata az volt, hogy a kettős fogyasztási adótétel hatálya folytán a szesznek a belföldi fogyasztást nagymértékben meghaladó termelése, mely a szesz kiviteli viszonyok megromlása folytán annyi bajt okozott, rendszerint lehetetlenné tétessék és csak a világpiac kedvező alakulása esetén következzenek be. Ez az eszme azonban egész a legújabb ideig nem valósulhatott meg, mivel a korábbi szeszadó-törvények hozatalakor a felhalmozódott szeszkészleteket nem vették kellő figyelembe, minélfogva a kontingentált szesz árai nem a törvényhozás szándéka szerint alakultak. Ez a tapasztalat

már 1899-ben az összes szeszkontingens leszállítására vezetett. De a szeszkészletek még ezután is mindig útjában állottak az elérni kívánt áralakulásnak. Erre való tekintettel azt javasolja most a pénzügyminiszter úr, hogy a szeszkontingens, a legújabb adatokat és a fogyasztásnak az adóemelés hatásaként jelentkező csökkenését számbavéve, nem hosszabb időre, hanem a folytonos változásokhoz való gyors alkalmazkodás végett csupán az 1908/1909-i termelési időszakra 808.701 hektoliterben állapíttassék meg. azontúl pedig minden szeszüzemi évben a két megelőzött termelési időszak fogyasztási adatai alapján azt a pénzügyminiszter állapítsa meg, ami az érdekelt-ség kívánságának is megfelel.

A most törvényhozási úton megállapított szesz-kontingensnek nagyobb részét: 567.731 hektolitert a mezőgazdasági, kisebb részét: 240.970 hektolitert pedig az ipari szeszgyárak kapnák. Miután az egész szesz-kontingens így leszállíttatnék és a mezőgazdasági szeszgyárak mégis nagyobb kontingenst kapnának, továbbá a mezőgazdasági szeszipar fejlődéséről is gondoskodás történnék, az ipari szeszgyárak kontingen-ge ilyformán két irányban is csökkenne. Az egész kontingens leszállítása következtében elveszett egyéni kontingensért az ipari gyáraknak kárpótlás nem járna, ellenben a mezőgazdasági szeszgyárak részére átenged-ett kontingensért a pénzügyminiszter úr amazok tulajdonosainak méltányos ellenérték nyújtását java-solja és pedig nagyban és egészben véve a kontingens szesztermelési joga forgalmi értékének megfelelő 65 koronával hektoliterenként.

Szorosan jogilag véve a kérdést, a törvényhozás-nak, az állam adóztatási felségjogának természeténél fogva, az ilyen kártalanítás nem lenne feladata. Azért helyes a pénzügyminiszter úrnak az az álláspontja, melynél fogva az egész kontingens leszállításának hát-

rányos következményeiért az egyes adózóknak semmiféle ellenértéket nem hajlandó nyújtani, mert hiszen a korábban nyert előnyök azoknak szintén minden ellenérték nélkül váltak javukra. Ugyanezt tehetné az állam a más célból elvont szeszkontingens megállapításával kapcsolatban is, mivel ebben nem egyoldalú kedvezményezések, hanem szintén magasabbrendű közszempont érvényesülését kell látnunk. Az egész nemzetgazdaság túlnyomó nagy érdeke követeli, hogy a benső jellegénél fogva mezőgazdasági természetű szeszipar minél előbb a maga igazi körében való gyors fellendülés útjára vezettessék. Mezőgazdasági belterjes és széleskörű ipari tevékenység nélkül földművelésünk hova-tovább meddővé fog alakulni. Azonban míg ez a követelmény megvalósulhat, addig az ipari szeszgyártás fennállása és még le nem törlesztett állótökéjének a pusztulástól való megóvása szintén közérdekét képezi mezőgazdaságunknak. Csupán ez okolja meg és nem a szerzett valamely magánjogokra való tekintet azt a méltányos kárpótlást, melyet előterjesztésében az ipari szeszgyárok javára a pénzügyminiszter ajánl.

A mezőgazdasági szesztermelést a törvényjavaslat különben nem minden áron, hanem csupán az okszerűség határain belül és mintegy természetes, szerves jellegű előnyök nyújtásával kívánja előmozdítani. Annak külön jutalmait nem fokozza, hanem leszállítja. Azonban a mezőgazdasági szeszfőzde mezőgazdasági jellegét akkor is elismeri, ha az nem egyetlen mezőgazdaságtól nyeri a szeszgyártásnál felhasználandó anyagokat, ami által a szövetkezeti szeszgyárok létesülésére módot nyújt. Megengedi továbbá a napi átlagos szesztermelés túllépését akkor, ha a meglévő nyers anyagok romlása azok gyorsabb feldolgozását szükségessé teszi. Ily előnyök és a folyton rendelkezésre állandó szeszkontingens biztosítása mellett remélhető, hogy mezőgazdasági szeszgyáraink hússzal,

huszonötten szaporodni fognak. A szesz adómentes felhasználását általában ugyan az eddigi határok között tartja, de azokon belül a denaturálás illetékének elengedése, továbbá azért, hogy az ecetgyártáshoz szükséges szesz adómentességét annak a kontingensből való vételének feltételéhez nem köti, a szesz ipari célokra való minden szempontból oly kívánatos alkalmazásának terjedését hathatósan elősegíteni kívánja.

A főzőkészülék termelőképessége alapján történő átálmányozás tüzetesebb szabályozása révén egyfelől meg akarja óvni az államkincstárt attól a tetemes kártól, mely az árak rontása folytán különben a szesztermelők egyéb kategóriáit is érinti, melyet az eddig a szesznyeredéknek az égetési technika haladása következtében ma már igazán alacsony felvett foka miatt a nagy anyagpazarlás közgazdasági jellegű vesztesége mellett szenvedett. Ezt a célt azonban úgy igyekszik elérni, hogy ennek folytán a hazai gyümölcstermelésnek érezhető hátránya ne keletkezzék. Különösen a kisebb gyümölcstermelők részére, általuk közösen használható kisebb-nagyobb szeszfőzdek létesítéséről úgy gondoskodik, hogy az egyes községeknek évégből megfelelő segély nyújtását akarja a törvényhozás által biztosítani. A képviselőházban elfogadott módosítvány szerint ilyeneket maga a kormány is létesíthet. Ez megmentené őket a gyümölcsöket potom áron összevásárló és szeszfőzésre felhasználó nagyobb vállalkozók üzelmétől. A segélyben mindenekelőtt azok a községek részesülnének, melyek területén a gyümölcstermelés nagyban üzetik és ahol a termékek minőségük folytán szeszé való feldolgozás útján értékesíthetők legjobban. A gyümölcspálinkát előállító szeszfőzdeknek eddig adott 15%-nyi leengedést a termény mennyisége szerinti megadóztatás esetén felemeltetni javasolja 20%-ra, az olyan szeszfőzdeknél pedig, melyeket a községben telepes mezőgazdák közös számlára tar-

tanak üzemben, az 25%-ra emelkednék fel. Ez a két tétel a képviselőházi tárgyalások során 5-5%-kai fokoztatott. A belföldi gyümölcsstermelők érdekeit még az a rendelkezés is alkalmas megóvni, mely szerint a külföldről behozott ilyen nyers anyagnak, ha a belföldinél magasabb alkoholnyeredéket szolgáltat, adóátalánya az ily többlet alapján lesz megszabható.

Módosulást szenvednek a kiviteli jutalmakat szabályozó szakaszok is. A szesznek kiviteli jutalomban való részesítése ezentúl fix, de a külföldi államok leszálló jutalmához mégis módosuló összeggel történék, mivel az eddigi rendszer, mely mellett a kiviteli jutalom csak utólag volt szám szerint megállapítható, a szeszkereskedésre nézve feltűnőbb hátrányokkal járt. Kiviteli jutalmat fog kapni ezentúl az a szesz is, mely kivitelre szánt iparcikkek, vagy egyéb termékek előállításához itthon használtatik fel. A szesz megadóztatásánál az ellenőrzési szabályok sok esetben szigorúbbak lennének, mint voltak eddig, de ahol az államkincstár nagyobb hátránya nélkül lehetséges, ott könnyítések is vannak a szesztermelőknek biztosítva. Az érdekelt termelőosztályok és azok képviselői régebb idő óta foglalkoznak már a szeszadóreform kérdésével. Azok ismételve kihallgattatván, kívánságaikat jelezték és álláspontjaik csak lassan közeledtek egymáshoz. Végre kiderült az a középút, melyen az ellentétek méltányos összeegyeztetése céljából a kormánynak és törvényhozásnak haladnia kell. Az érdekeltek tökéletes megnyugvása ily esetekben alig várható, mert a nagy érdekek összeütközését a termeléssel szoros kapcsolatban lévő adok megállapításánál teljesen elsimítani nem lehet. De egészben véve a jelen előterjesztés alakjában mégis sikerült a kormánynak az állam pénzügyi és a nemzetgazdaság elsőrendű nagy érdekeit bármily tekintetben jogosult magánérdekek méltánytalanság okozta sérelme nélkül megóvni.

3. A földgázra és az ásványolajfélékre vonatkozó állami kizárólagos bányászati jogoknak

az Erdélyi Medence egy részében az 1911. évi VI. t.*c. 4. §*a alapján a Deutsche Bank berlini pénzügyintézet vezetése alatt álló pénzcsoport által alakítandó Magyar Földgáz Részvénytársaságra történt átruházásáról.

A Főrendiház pénzügyi bizottsága elé 1916. évi február 17-én terjesztett
jelentés.

Az ásványolaj félékre és a földgázra vonatkozó 1911. évi VI. t.-c. 4. §-a kimondja, hogy a pénzügyminiszter az ásványolajfélék és a földgáz kutatásának meghatározott területre vonatkozó jogát és annak bányászását a hazai ipar és mezőgazdaság érdekeinek kellő biztosítása mellett és különös figyelemmel arra, hogy ez anyagok a fogyasztóknak minél előnyösebb módon és minél olcsóbban engedtessek át, másra is átruházhatja. A szerződésben a fogyasztókkal szemben a legmagasabb árakat meg kell állapítani. Minden ilyen átruházásról tartozik a pénzügyminiszter az országgyűlésnek esetről-esetre jelentést tenni, az átruházás pedig akkor válik jogérvényessé, ha az arra vonatkozó jelentést az országgyűlés tudomásul vette. A kormány annak idején már a törvényjavaslat indokolásában hangoztatta, hogy a kőolaj és a földgáz termelésének államosításával korántsem vette célba a magánvállalkozásnak e művelési ágak köréből való kizárását, hanem csak az állam végrehajtó hatalmának kezében akarja tartani e művelési ágak irányítását. Ez elhatározásánál elsősorban a közgazdasági érdek követelményei kell, hogy mérvadók legyenek és a pénzügyi érdekek megóvása csak azután következik. A törvényhozás akkor megnyugodott ebben és a kormány abbéli kijelentésében, hogy az átruházásoknál a mezőgazdasági és ipari érdekeket, különösen a gázvidékek ilyen helyi érdekeit, szorosan szemmel kívánja

tartani. E törvényhozási előzmények alapján a pénzügyminiszter most jelentést tesz arról, hogy az Erdélyi Medencében feltárt földgázmezők egy jelentékeny részénél a földgázra és az ásványolajfélékre vonatkozó állami kizárólagos bányászati jogokat egy pénzcsoport által alakítandó részvénytársaságra ruházta át. A kormány továbbá ennek a jelentésnek tudomásul vételét és az abban foglalt intézkedéseknek jóváhagyását kéri a törvényhozástól. A képviselőház idevágó igenlő határozata előttünk fekszik és a főrendiháznak jelenleg az ahhoz való hozzájárulás kérdését kell eldönteni.

A legutóbbi időben sokkal hosszasan és behatóbban foglalkozott úgy a parlamenti, valamint az irodalmi viták során az ország egész közvéleménye a szóban levő kérdéssel, semhogy elemeinek exponáló tüzetes fejtegetésére volna itt szükség. A főrendiház állásfoglalása előtt mindazáltal néhány oly szempontot kell tisztázni, amelyek irányadók lévén, az említett vitákat felidézték és amely szempontok helyeslése esetén röviden még csak azt kell megállapítani, vajjon az előterjesztés, tudniillik úgy a pénzügyminiszter jelentésében foglalt felfogás és adatok, valamint a tájékoztatásul ahhoz csatolt melléletek részletei megfelelnek-e az említendő szempontok követelményeinek?

Az első és legfőbb szempont nem lehet más, mint az, hogy a földgáznak, ha nem is az egyideig remélt csaknem határtalan, de igen jelentékeny mennyiségében a természet által nyújtott nagyon értékes és sürgősen szükséges energiákat a legcélszerűbb módon, vagyis úgy technikai, valamint gazdasági tekintetben minél nagyobb tökélyvel és minél gyorsabban, már a legközelebbi jövőben óriási teljesítmények kényszerűsége előtt álló közgazdaságunk javára hasznosítani kell. E főszempont mellett tekintetbe veendő az is, hogy az erre alkalmazandó vállalat neme, formája,

időtartama és az annak biztosított előnyök az egyes termelési ágak továbbfejlődésének a jövőben se váljanak akadályáivá. Végül nem téveszthető szem elől az a kíváncsiság sem, hogy az ország gazdasági önállósulásának és jól felfogott függetlenítésének útjai ne vágasanak be, hanem azok mindinkább megkönnyítkes-senek.

Ami az első szempontot illeti, az előterjesztésből kiderül, hogy a földgáz felhasználásának halogatása annak jórészen való elpazarlását jelentvén, arra nem lehetett várni, míg akár az állam, akár a belföldi magántőke erre az égetően sürgős feladatra vállalkozhatik. Az állami vállalkozás a szorosán állami teendők végzésének eseteitől eltekintve, ismert természeténél fogva csak utolsó helyen, tudniillik csupán akkor van helyén, ha az a magánvállalkozás teljes hiányát vagy káros fogyatékoságát kénytelen pótolni. A belföldi vállalkozás pedig nálunk, sajnos, még nem hajlandó magára hagyva a nem teljesen biztosított haszonnal kecsegtető tereket azzal az önértékes biztossággal elfoglalni, melyet rendszerint csak a tőkegazdaság s a technikai tudás és bő tapasztalat önt a vállalkozóba. A külföldi tőke és vállalkozási szellem közreműködése itt tehát még nem egy irányban szuggesztív, bátorító hatásánál fogva is sok helyen nélkülözhetetlen. És a földgáz értékesítésének kockázatos tere kétségkívül e helyek közé tartozik.

De midőn a kormány az elsőrendű tőkeerőt képviselő és másképp is hitelt érdemlő berlini Deutsche Bankkal, mint negotiorum gestorral kellő óvatossággal és jogi körültekintéssel szerződött, akkor az erdélyrészi földgázkincs monopóliumát nem szolgáltatotta ki az általa létesítendő Magyar Földgáz Részvénytársaságnak, hanem már az állami részesedésnek kikötése által két irányban is vegyes vállalat létrejöttét biztosította. Azt ugyanis nem lehet tisztán magánvállalat-

nak tekinteni. De sok kilátással bíró lehetőség van arra is, hogy annak magánelemeiből sem lesz kizárva a hazai tőke. Azonban az állami befolyás mellett a Magyar Földgáz Részvénytársaság üzemi és üzleti életképességének és boldogulhatásának meghagyása annak nem egyoldalú külön érdeke, hanem egyúttal az általa szolgálendő nagy célnak, versenyképes iparunk organikus módon történő öregedésének is nyilvánvaló érdeke. A mellékelt szerződésből látható, hogy ez érdek megóvásának a megkívánható biztosítékai meglesznek. A Deutsche Bank a létesítendő részvénytársaság nevében kötelezte magát arra, hogy rövid néhány év alatt bizonyos, egyenként megnevezett főbb gázvezetékeket megépít, azokat üzembe helyezi, mások megépítésére vonatkozó tanulmányokat tesz és záros határidőn belül nyilatkozni fog azok létesítésére vonatkozó szándéka iránt. A szerződés mellékletét képező térképen pontosan meg vannak jelölve azok a gázmezők, melyek a részvénytársaságnak minden vezetőke részére átadatnak, úgyhogy az egyik vagy másik elmaradásával a meghatározott illető gázmezőknek általa való kiaknázzhatása is elesik. Bizonyos esetekben az állam a Magyar Földgáz Részvénytársaságnak átadandó gázmezőkön is furathat és róluk másoknak földgázt engedhet át, de természetesen csak oly mértékben, amely a társaságnak érezhető közvetlen kárával nem jár. A társaságnak az általa vállalt vezetékek építését záros határidő alatt kell megkezdenie és befejezni; azok kikötött idejének elmulasztása reá nézve igen súlyos következményekkel jár. Az előnyök, melyek ennek fejében a társaságnak biztosítatnak, tetemesek ugyan, de ilyenek nélkül komoly vállalkozás ezen a téren egyszerűen lehetetlen. A szerződés tartama törvényhozási jóváhagyásának időpontjától kezdve ötven év, de ha a vállalat első harmincöt éve alatt abba száz millió koronát fektetett, akkor a szer-

zödés változatlan érvényben hagyása további huszonöt évre biztosítatik. Azonban a szerződés előbb is érvénytelenné válik, ha a vállalat annak a törvényhozás által való tudomásul vételének időpontjától fogva fél év alatt meg nem alakul s ha a kolozsvári, marosvásárhelyi és nagyváradai gázvezetékek közül a két elsőt három év, a kolozsvárinak folytatását képező nagyváradit pedig hat év alatt üzembe nem helyezi. A pénzügyminiszter időhaladékot e részben a saját mérlegeléséhez képest méltányosságból csak akkor adhat, ha a vállalat a nevezett városokkal, vagy az azokban létező társaságokkal a már meglévő műgáz-művek megváltása iránt tárgyalásokat folytat s azokat saját hibája nélkül kellő időben nem volna képes befejezni. Az erzsébetvárosi és az aradi vezetékeket a vállalatnak azonnal kell tanulmányoztatni, s a kolozsvári vezeték üzembehelyezése után másfél év alatt kijelenteni köteles, hogy azokat megépíti-e vagy nem? Ha igen, akkor pontosan kijelölt gázmezők kiaknázását kapja meg s azok kiépítését öt év alatt megkezdeni, két további év alatt pedig befejezni tartozik. E gázmezők felhasználásának és kicserélésének feltételei a szerződésben tüzetesen szabatosítva vannak. Ismételve hangsúlyozzuk, hogy a határidőknek egyoldalú, önkényes elmulasztása az illető gázmezők feletti rendelkezés jogának megszüntét vonja maga után. Amennyiben eddig még nem említett, de már jelentkezett, vagy még kezdeményezőleg fel nem lépett egyes, főleg erdélyrészi városoknak és más ipari központoknak földgázvezetékekkel, úgy a fűtés és világítás, valamint a mozgóerőszolgáltatás céljaira való ellátása sürgősebb szükségnek mutatkoznék, azok igényeinek a már megkezdett vállalkozás által nyújtandó biztosabb alapon való kielégítése ezen, vagy más, talán nem is hosszú idő múlva alakuló vállalatok feladata lesz, amit előmozdít az, hogy a keleti fekvésű éppen

oly jó gázmezők kiaknázása az államnak tartott fenn. Az első vállalat sikere érdekében a mindent egyszerre akarás könnyen végzetes hibának bizonyult volna. Az első szempontnak, hogy az említett energiák gyorsan használtassanak ki, a megvalósulása az előterjesztetteknel fogva az adott viszonyok közt és emberi előrelátás szerint biztosítottnak tekinthető. Annak a második kívánalomnak, hogy a közgazdaság fejlődését a szerződés a jövőben is állandóan mozgítsa elő, a kormány azáltal kíván megfelelni, hogy az állam részesedését a vállalatban biztosítja. Az államkincstár ugyanis a húsz millióra rugó társasági alapítókében a gázmezők és az azokon már eszközölt mélyfúrások értéke fejében húsz százalékkal, vagyis négy-millió, s az aradi vezeték kiépítése esetén még további két millió koronával s a kibocsátandó 20.000 élvezeti jegynek negyven százalékaival részesedik. Ezenkívül az állami befolyás az igazgatóságban való megfelelő képviseltetés s a túlnyomólag kormányi befolyás alatt levő műszaki bizottság révén érvényesül, továbbá a közérdeket megvédi a gyors bíraskodásról való kellő gondoskodás. A közgazdasági érdekeket szolgálja a gázszolgáltatás maximális árának megállapítása is, továbbá az a verseny, melynek kifejlődése a vállalkozásnak e téren való úttörése után annál valószínűbb, mivel az eddig megállapított használhatóságú gázmezők csupán háromnyolcadának kitermelése köttetik le a vállalat részére. De a lekötöttekből is vehető az állam által energia ipari célokra egy bizonyos mértékben, továbbá a gázt a vállalat mindenkinek hasonló feltételek mellett tartozik adni, végül csak oly iparágakat láthat el gázzal bizonyos nagyobb mértékben, melyek felkarolása a hazai ipar haladását jelenti. Az iparfejlesztés vezetése és irányítása tehát túlnyomólag ezentúl is az államhatalom kezében marad és a Magyar Földgáz Részvénytársaság a maga való-

színüleg sikeres példájával annak nem akadálya, hanem saját érdekében is hathatós előmozdítója lesz. A szerződés az államkincstár érdekeiről is gondoskodik. Erre szolgál az élvezeti jegyek kibocsátásán kívül a társaság nyereségében való méltányos és egy adott ponton túl erősen fokozódó részesedés is. Úgy a közgazdaság, valamint az állam pénzügyi érdekei megóvatnak a szerződésben az esetleg előforduló ásványolajfélékre Vonatkozó kutatási és bányászati jogosítványnak rendezése által is. Minthogy a földgáz sok esetben az ásványolajjal vegyesen, vagy ugyanott különböző rétegekben fordul elő, ez a rendezés szükséges volt. Az ásványolaj termelés minden jogi feltétele megadandó volt a társaságnak, de a földgáz-üzemre rendelt tőkét amannak munkálataira nem használhatja fel, hanem az oda szükséges anyagi eszközöket külön tartozik beszerezni. Az ásványolajfélékre vonatkozó kizárólagos jogok átengedésénél a kincstári érdekek megóvására ugyanazok a biztosítékok foglaltatnak e szerződésben, mint amelyek már egy 1912. évi hasontárgyú szerződés bemutatása alkalmával a törvényhozás helyeslésével találkoztak.

A harmadik szempont az ország önálló gazdasági fejlődésének lehető biztosítását tárgyalja. Ez természetesen nem jelentheti a külföldi tőkétől és vállalkozási szellemtől való teljes elzárkózást, hanem egyedül azt, hogy mind a kettő – megfelelő méltányos jutalom fejében – csupán az úttörés munkájának végzésére használtassék fel. Az így megtört úton azután a hazai tőke- és szellemi erőknek kell boldogulniuk.

Az idegen, különösen a német tőke eddig nálunk nem érvényesült túlságosan az ipari vállalkozás terén, sőt ott ez utóbbi ipari nagy érdekünk szempontjából és tőkeszegénységünk mellett még korántsem érte el a kívánatos mértéket. Ennek bizonyítékául szolgálhat

az utolsó normális gazdasági évnek, az 1913-nak, egy hivatalos statisztikai adata. Eszerint létezett a Magyarbirodalomban 1022 ipari részvénytársaság, melyek részvényeinek és kötvényeinek értéke 10901 millió koronát tett. A befizetett részvényekből és kötvényekből el volt helyezve a magyar államban 794.0, Ausztriában 198.6, Németországban 32.7, más külföldi országokban 59.5, ismeretlen helyen pedig 5.2 millió. Tehát 1090 millióból csak 32.7 millió német tőke, ami valóban nem oly összeg, mely aggodalmat kelthetne. Sőt amellet a tudás, rend, fegyelem és szervezési nagy képesség mellett, mely annak nyomában kél, különösen úgy, mint ahogy az most a magyar tőkével társulva ide be fog vonulni, a német tőkének még valamivel nagyobb mértékben való beruházása iparvállalatainkba tovább is előmozdítandó. A szerződés az idegen vállalkozás egyéb mozzanataira is kiterjeszkedik, és úgy a magyar munkások, valamint a magyar szakerők elhelyezkedését is megfelelő ellenőrzés esetén kellően biztosítja, de természetesen úgy, hogy ez a vállalat technikai sikerességét nem fogja veszélyeztetni.

Ezzel a feltétellel a felhasználandó nyesanyagoknak lehetőleg hazai forrásokból való beszerzése is biztosíthatik. Ilyformán alkalmas a szerződés arra, hogy a hazai ipar további haladását hathatósan elősegítse.

A maximális árak, mint az előterjesztés is mondja, valószínűleg már eleinte sem lesznek valóságos, tényleges árak. De később sem válhatnak egyedárúsági árákká, mivel a földgáz haszonnal járó kitermelése előfeltételének az ipari lendület bekövetkezte tekintendő, ez pedig a remélhető mértékben az állani kizárólagos jogának uralma alatt maradt 5.314 km² kiterjedésű gázterületen, melyből minden valószínűséggel 318 km² a hasznosítható, energiával már most és később is bőven ellátható.

Ez a vállalkozás a maga alaposan remélhető sikerével sok más helyen, az ország más részeiben is a földgáz kutatására és kitermelésére fog ösztönözni és közelebb viszi majd a megvalósuláshoz azt a közóhajt, hogy különben visszahozhatatlanul veszendőbe menő összes eddigi meglehetősen elhanyagolt gazdag erőforrásaink, a földgáz és vízerők, nemcsak iparunk és városi gázfogyasztásunk, de az egész közgazdaság javára minél teljesebb mértékben s minél gazdaságosabb módon, talán eleinte nagyobb áldozatokkal, de mielőbb kihasználtsanak. Ez áll a közel jövőben oly nagy hivatással bíró magyar mezőgazdaságra nézve is, melyről az 1911. évi törvényhozás nem feledkezett meg.

Már az 1911. évi VI. törvénycikk alkotása idején a mezőgazdaság idevágó érdekeinek megóvása céljából, annak 18. §-ában kimondatott, hogy a földgázak a közelfekvő birtokosoknak olcsóbban adandók és hogy azok hasznosításából eredő állami tiszta jövedelem tíz százalékát a mezőgazdasági érdekelttség javára kell fordítani. E végből a földművelésügyi minisztérium kezelésében külön közalap szervezendő, amelybe a tízszázalékos jutalékot minden üzleti év lezárása után be kell szállítani. Az alap rendeltetése mezőgazdasági érdekek előmozdítása elsősorban azokon a vidékeken, ahol a földgázak kiaknázása folyik. Ez alap szabályozását az érdekképviseltek meghallgatása után a földművelési minisztérium a pénzügyi minisztériummal egyetértőleg állapítja meg, de annak kezelésére a gazdasági érdekképviselati szerveknek megfelelő befolyás biztosítandó. Nem mulaszthatjuk el, hogy e jelentésünkben a törvény idézett szakaszára most, midőn annak rendelkezései aktuálisakká készülnek válni, rá ne mutassunk és általában ne hangsúlyozzuk, hogy a törvényben a mezőgazdáknek nyújtott jogok minden körülmények közt biztosítsanak.

4. A házadóról.

A Főrendiház pénzügyi bizottsága elé 1909. évi március 6-án terjesztett jelentés.

Házadónk törvényes szabályozásának menetében szembeszökő az a törekvés, hogy a házak használati értékének közteherrel sújtása minél jobban simuljon az élet és az igazság követelményeihez. Ezekről igen távol állott a házadónak az abszolút korszak kezdetén behozott első rendszere. A házbéradó és a házosztályadóban jelentkező két főalak már akkor is jelentkezett ugyan, de oly ingatag alapon és oly merev módon, hogy az újabb alkotmányos korszaknak mindjárt második évében, az 1868. évi XXII. t.-c. által azokon lényeges változtatásokat kellett tenni, de a jelzett ingatagságnak és merevségnek még akkor is nagyon sok eleme maradt házadótörvényünkben. Ezeknek és a tőlük elválaszthatlan aránytalanságnak minél nagyobb mértékű kiküszöbölése volt az 1875. évi XXIII. t.-c. rendeltetése. A helyes adóztatásra való törekvés e folyamatában az adókezelés csekély előnyei kedvéért visszaesést képvisel az 1883: XLIV. t.-c, amely a házadót egészen véve emelte is, anélkül, hogy a fennforgó egyenetlenségeken gyökeresen javított volna.

A jelen adóreform keretében a házadó arányosabbá tételére is bő alkalom kínálkozott tehát. Erre és nem az adóknak emelésére irányul a tárgyalás végett előttünk fekvő törvényjavaslat. Házadórendszerünk eddigi alapjait nem forgatja fel gyökeresen, amennyiben annak jellegzetes alakjait: a házbéradót és a házosztályadót megtartja. De az egyenes adók statisztikájának adatai szerint ez a két házadó kategória az 1875. évi reform óta nagy mértékben eltávolodott egymástól. A mai legenyhébb házbéradó ugyanis a házosztályadó második és harmadik fokozatába

tartozó községekben országos átlagban 266%-kal súlyosabb a házosztályadónál. Egyes helyeken ez az aránytalanság még sokkal nagyobb, de különösen szembeszökő, midőn az ily óriási eltérések ugyanazon helyen mutatkoznak. A házosztályadó csakis akkor mondható valahol igazságosnak, ha annak tételei az ugyanott bérbeadott helyiségek házbéradójához nem állanak messze, különben e két adónem között hiányzik a tehermegoszlás helyes aránya.

Ennek az arálynak minél teljesebb, de az államháztartás mérlegét kímélő megvalósítása végett volt a jelen törvényjavaslat számos kellően megokolt rendelkezésére szükség. Legfontosabb ezek közt az, mellyel a házbéradó általánosíttatik mindenütt, ahol arra a nagy aránytalanságok kiegyenlítése végett szükség van. Továbbá a javaslat a házosztályadótól ennek erősebb fokozatain keresztül a lakosság emelkedő számának figyelembe vételével átmeneteket létesít az általános házbéradóra és itt is a természetes fejlődés mértékéhez igazodó lépcsőzetet alkot a következő magasabb házbéradófokozathoz. A megfelelő azonos adókulcs alkalmazhatása végett jobban elhatárolja az egyes területrészeket. Ez különös fontossággal bírt az alföldi nagylakosságú városok területein. Itt a mezőgazdaság javára a házosztályadót az igazság követelményeinek megsértése nélkül csak úgy lehet fenntartani, ha a százalékos adókulccsal dolgozó házbéradó érvényesülése mindazon részekben biztosítatik, ahol arra az arányosság szempontjából okvetlenül szükség van.

A pénzügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök úr a mezőgazdasági és ipari érdekek lehetőleg egyenlő megóvását nem akarta szem elől téveszteni sehol sem, de maga mondja, hogy a kíméletben részint pénzügyi okokból, részint a kisebb egzisztenciáknak a törvényjavaslatban és azon

kívül nyújtott kedvezmények megadhatása céljából egy bizonyos – szerinte is szűk – határon túl nem mehetett. Ami a házadó kezelését illeti, e részben is nagy fontosságú és célirányosnak látszó újítások foglaltatnak a törvényjavaslatban. Abból az elvből kiindulva, hogy a házadó is lehetőleg a hozadékhoz simuljon, az épp úgy, mint a többi adónemek, ezentúl szintén ismét évről-évre lesz megállapítandó. A második nagyobb jelentőséggel bíró újítás e részben az, hogy a megbízhatatlan és rendkívül hullámzó eredményekre vezető összeírások által okozott bajok megszüntetése, vagy legalább tetemes enyhítése végett minden egyes városban és községben folyton javítandó házadó-kataszter készítése rendeltetik el. Ennek behozatalát és nyilvántartását az összeírások költséges felülbírálásának elejtése folytán sok munka és kiadás megtakarítása, az adózásban megkívántató rend helyreállítása és emellett az ellenőrzésnek könnyebbé és olcsóbbá tétele teszik mellőzhetőtlenné.

Végül ki kell emelni, hogy a törvényjavaslatban a házadóra vonatkozó sok kisebb jelentőségű javítás, a továbbra is érvényben tartott idevágó régibb rendelkezések több szabatosítása és hatályosbítása foglaltatik, melyek szintén kellően megokoltattak.

5. A tőkekamat- és járadékadóról.

A Főrendiház pénzügyi bizottsága elé 1909. évi március 6-án terjesztett jelentés.

A tőkekamat- és járadékadó immár közel egy-negyed százada oly általános jellegű közteher adórendszerünkben, amellyel mindazon adóalapot meg kellett volna róni, melyet más adó nem érint, vagy amely nem adómentes. Az 1875. évi XXII. t.-c. első szakasza azonban a szóbanlevő e rendeltetésének csak

hiányosan felelt meg, mivel annak nem eléggé szabatos szerkezete folytán az gyakran ellentétes módon: majd mint általános adó, majd pedig a benne foglalt taxatív felsorolás alapján hajtatott végre. Egy ily általános jellegű adótörvényre avégből, hogy a többi adókra vonatkozó törvényes intézkedések közt átbújó hozadékok és jövedelmek utóvégre megadóztathatok legyenek, még akkor is szükség lenne, ha a fontos termelési tényező szerepét játszó és mozgékonyágánál fogva gyakorlati szempontból is kíméletet igénylő tőkét közvetlenül nem is akarnók megadóztatni. Azonban a termelési és a hitelviszonyokra való bármily jóakaró józan tekintet sem kívánja, hogy a tőke teljesen adómentes maradjon; de ennek közteherrel való túlságos megrovása szintén megboszulhatná magát. Helyesen tette ennél fogva a kormány és a képviselőház, hogy ez utóbbi pénzügyi bizottságának javaslata ellenére a tőkének használati díját mérsékelt adóval, eddigi közterhének csak felével, kívánják sújtani. A tőkekamat-járadékadó így helyesbítve megmarad, ami teljesen igazolt, mivel a külföldi legújabb példák is bizonyítják, hogy a hozadéki adórendszerben azt nem lehet nélkülözni.

Ezeken kívül újítás a törvényjavaslatban az, hogy a jövedelmi adó behozatala mellett a felesleges és nem is hatályos létminimumot elejti. A lajstromos kivetés mai módját a kötelező bevallás behozatalával hatályosítja; evégből az adó tárgyát és alapját tüzetesen meghatározza; az idevágó adatok szolgáltatását kötelezővé teszi s a büntető határozatokat is szabatosan szövegezi.

Ez adónemnek egyik alapelve az adótárgyak hozadékanak tüzetes számbavétele, azt tehát e reformnál sem lehetett elejteni, csak megfelelő módon kifejezésre juttatni. Megmaradtak a tőkekamat- és járadékadónak többi alapelvei is. Nevezetesen az, hogy ez add

alapjául az előző évben élvezett jövedelem szolgál; de keletkezésének és megszűntének időpontjai a megadóztatás szempontjából pontosabban jelöltettek meg. A gyámoltak és gondnokoltak kamatjövedelmeinek megadóztatására nézve, aszerint, amint a gyámpénztári kezelés egyéenként vagy összesítve történik, két egyszerűsített megfelelő eljárás állapítatik meg. Ezen főbb elvi rendelkezéseknek felelnek meg a részletes intézkedések is, melyek célja, hogy az idevaló adótárgyak adótól érintetlenül ki ne bújjanak, de viszont az is, hogy kétszeresen vagy túlságosan ne adózzanak. Az e törvény hatálya alá tartozó járadékoknak nevezett élvezetek főismérve, hogy jogilag kötelező alappal bírijanak és ismétlődő szolgáltatások legyenek.

Fontos újítás az, amelynél fogva a kamat- és járadékjövdelem belföldi eredete, akár bel-, akár külföldi legyen az élvezője, mindenkivel szemben adókötelezettséget állapít meg. De az is meg van állapítva, hogy az országban lakók külföldi eredetű jövedelme szintén adótárgy. A kivételek e részben a területenkívüliség és a viszonyosság elvei által úgyszólván adva vannak. Sokkal szabatosabban állapítják meg itt az adómentesség és leírások esetei is, mint az eddigi törvényben. Az adókövetelés elévülésének határideje öt évben határozott meg. A kivetési eljárásra vonatkozólag sok oly célszerű rendelkezés vétetett fel, amelyeket a gyakorlat fejlesztett ki és állapított meg. Itt tehát nem gyökeres, de sok tekintetben az elveket hatályosító és az eljárást úgy a kincstárra, mint az adózó polgárookra nézve lényegesen javító reformmal van dolgunk. Végül felemlítendő, hogy ezáltal sem céloztatik adóemelés, de az eddig illetéktelenül, vagy a nehézkes és drága eljárás folytán tényleg adózatlanul maradt, vagy semmit sem hozó adótárgyak közteher alá megfelelőbb vonása mellett az adókulcsnak felére való leszállítása dacára sem lesz vesztesége az államkincstárnak.

6. Az általános kereseti adóról.

A Főrendiház pénzügyi bizottsága elé 1909. évi március 6-án terjesztett jelentés.

Ha van adótörvényünk, mely gyökeres átalakításra szorult, akkor az 1875. évi XXIX. t.-c. az. Ez a »kereseti adó« gyűjtő neve alatt voltaképp négy külön adónemet foglal össze, melyek úgy az adótárgyak, valamint az adókezelés szempontjából lényegesen különböznek egymástól. Az előttünk fekvő törvényjavaslat a régi kereseti adótörvény anyagából a II. osztályú kereseti adót egészen elejti, az I. osztályúból csak az ipari foglalkozások és a szolgálati viszonyból folyó állandóbb járandóságok megadóztatása marad fenn és természetének megfelelően az előbbi az általános kereseti, az utóbbi pedig a jövedelmi adóba olvad, éppúgy, mint a IV. osztályú kereseti adó is. Végül a III. osztályú kereseti adó a jelen javaslat tárgyát képező általános kereseti adó lényeges alkatrészévé válik, melyhez még rokontermészeténél fogva a bányaadónak az a része járul, amelyet nem a nagyobb társas magán bányavállalatok fizetnek. A kevésbé életképes részek elejtésével és mások idevonásával ilyformán alakul meg az egységes általános kereseti adó. Annak tárgyát az a hozzádék képezi, melyet a munka és tőke közreműködése a társulati vállalatok keretén kívül állít elő. Rendeltetése azt a keresetet közteher alá vonni, mely nem tisztán személyes szolgálatból, hanem egyéni vállalkozásból keletkezik, de amely ennél fogva nem is egészen tárgyi természetű. Ez a kereset azonban különbözik a személyes jövedelemtől is, habár a kettőnek érintkezési pontjai és átmeneti alakulatai vannak. Éppen ennek a különbségnek finomsága tette általában nehezzé a kereseti adó helyes szabályozását mindenütt.

A tárgyalás alatt levő törvényjavaslat a kereseti adó másutt kialakult főrendszerei közül azt alkalmazza, amelyre a jövedelmi adó behozatala után egyenesen utalva vagyunk, tudniillik azt, mely által az adózók bevallása alapján kipuhatolt tényleges keresetet és a valóságos üzleti eredményt lehetőleg arányosan lehet közteherrel illetni. Kerüli a felesleges zaklatásokat és szigort, de az adó tárgyát képező hozadék kitüntetésének minden hatályos eszközét alkalmazza. Az adóalap kiderítését, amely eddig a magas adókulcs miatt is csaknem lehetetlen volt, annak leszállítása által kívánja könnyíteni, miközben különbséget tesz a túlnyomólag tőkehasználattal és az anélkül előálló keresetek között. Az elsőrendű életszükségletek fedezésére szolgáló kereseteket ez adótól mentesen hagyja. Az adóalap megállapításánál háromévi helyett egyévi üzleti nyereséget vétet számba és az adónak évenként való kivetését rendeli el. Ennek gyorsítása végett a jövedelmi adót és az általános kereseti adót egyaránt és egyidejűleg kivetni hivatott s érdekképviseleti alapon szervezett bizottságok számát szaporítja. Az általános kereseti adó főösszegét 29 millió koronában kontingentálja, de úgy, hogy az adóalap természetes fejlődéséből teheremelés nélkül folyó állami bevételek emelkedésének útját nem zárja el. A jelen adóreform alapeszméjét, mely szerint az adórendszerünkben eredetileg is megvolt, de idő folytán még inkább kifejlődött káros aránytalanságok lehetőleg megszüntetendők, a maga tárgyánál ez az adótörvényjavaslat is megvalósítani igyekszik. A kereseti adó a jövedelmi adó behozatala által nem válik feleslegessé, mert rendeltetése nem a személyes jövedelemnek, hanem a hozadékszerű keresetnek közteherrel való sújtása; továbbá nem a teherviselési képességnek megfelelő kiegyenlítése, minélfogva az, miként emez, fokozatos nem lehet. Nem kettős megadóztatás történik itt tehát, hanem az adó-

nemeknek az osztóigazság elvei szerinti kölcsönös kiegészítése. Igaz, hogy a keresetek egyrésze túlnyomólag a személyes jövedelem jellegével bírnak, azért a szabadfoglalkozásból származókkal szemben való kíméletesebb bánásmód a maga helyén van itt, s az talán még enyhébb is lehetett volna, ha pénzügyi helyzetünkre oly nagy figyelmet nem kellene fordítanunk.

A kereseti adót fizető honpolgárok legnagyobb része azonban nemcsak annál az összegnél, melyet az érvényben lévő kereseti adótörvény értelmében fizetnie kellene, hanem a mit tényleg fizet, a jövedelmi adóval együtt is kevesebbel fog az államháztartás terheinek viseléséhez járulni, mint eddig. Lesznek kétségtelenül sokan, akiknek adója, mivel az messzemenő jövedelemeltagadások révén eddig botrányosan alacsony volt, tetemesen fokozódni fog. De ez már csak az adóerkölcsiség emelése érdekében is feltétlenül szükséges, továbbá természetes folyománya az adózás arányosítására való komoly törekvéseknek. Az a panaszkodás, melyet a közterheket igazságosabban elosztani hivatott e javaslat az érdekeltek számos körében előidézett, nem olyan természetű, hogy azt különösebben méltányolni kellene. Egyébiránt a képviselőházi tárgyalások során a javaslaton tett módosítások következtében az legnagyobbrészt már meg is szűnt.

7. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról.

A Főrendiház pénzügyi bizottsága elé 1909. évi március 13-án terjesztett jelentés.

Ez előterjesztés ismét külön szabályozza azt a kereseti adót, melyet a részvénytársaságok, szövetkezetek és a társulatilag szervezett bányavállalatok

tartoznak fizetni. A törvényjavaslat egyik legfőbb újítása abban áll, hogy azok adóját ezentúl nem a kivető bizottságok, hanem a királyi pénzügyigazgatóságok, illetve a székesfővárosi adófelügyelő fogják első fokon megállapítani. Ez az intézkedés azért mutatkozik célszerűnek, mivel a tapasztalatok azt igazolják, hogy az adókivetés a szóbanforgó vállalatoknál eddig is túlnyomólag számszerű művelet volt. Az adókivető bizottságok ugyanis kénytelenek voltak a pénzügyigazgatóságoknak mérlegeken nyugvó javaslatait helybenhagyni. A bizottsági tárgyalásnak nem volt tehát semmi előnye, de a késelemben és más zavaró mozzanatokban többféle hátránya jelentkezett. Annak tárgyalásai során csak jogi kérdések merültek fel, amelyek felebbezve a közigazgatási bíróság által sokkal jobban intézhetőek el. Egyébiránt a törvényjavaslatba fel van véve az az intézkedés is, hogy az adó kivetéséről a vállalat külön határozattal értesítendő és hogy annak joga van igazolt megbízottja által az adó kivetésére vonatkozó munkálatokba bármikor betekinteni, ami által ezirányú érdekeit hatályosabban védheti meg majd, mint eddig. Kétségkívül egyszerűbb lett volna az ily vállalatokat a szelvényadó behozatala által megadóztatni, ekkor azonban egyfelől némely jövedelmi részletek kisiklottak volna a közteher alól, másfelől pedig több esetben a kettős megadóztatást nem lehetett volna elkerülni. Nagy körültekintéssel lát e javaslat a különböző tartalékok megadóztatásához, amelyek között azok gyakran ellentétes természetének megfelelő különbséget tesz. Az üzleti könyvekbe a pénzügyi szakértő közegeknek betekintést enged, de gondoskodik az üzleti titok lehető megóvásáról. Az adóalap kiszámításánál elejti a háromévi átlagot, hanem csupán az előző év nyereségét fogadja el annak, amiáltal a valósághoz

való minél közelebb jutást célozza. Kiemelendő azonban, hogy midőn az általános kereseti adó kulcsa leszállítatik, ugyanakkor a társas vállalatok megadóztatásánál az eddigi kulcsot érintetlenül hagyja, miáltal az egyéni vállalkozás a részvénytársasággal és a szövetkezettel szemben kedvezőbb helyzetbe jut. Ez azonban csak látszólag van így, mivel az egyéni vállalatnál a vállalkozó szükségletei is meg vannak adóztatva, a nyilvánosan számoló vállalatoknál pedig nincsenek. Ezek még több más előnyben is részesülnek az előbbieket felett. Az különben a kisebb erők tömörülését nem akadályozza, mivel a szövetkezetek úgy a régibb törvények révén, valamint e javaslatban is adómentességet, vagy adózási kedvezményt kapnak. Bizonyos kiméletben részesíti továbbá a törvényjavaslat a közjogi személyek azon magánjogi alapon működő vállalatait is, melyek nem adómentesek és pedig azért, hogy nem ez alá, hanem az enyhébb általános kereseti adó alá veti őket, mivel a legtöbb esetben nemcsak hasznothajtó jellegük van, hanem egyúttal közcélokat is megvalósítani hivatottak. Tüzetesen szabályoztatnak itt a külföldi vállalatok belöldi fiókjainak s a honi fő- és fióktelepek viszonyai, az adófizetési kötelezettségek, a felszámolás és csőd esetén alkalmazandó eljárás, a naptári évtől való eltérés következményei, az adóköteles üzleti eredmény megállapításának módozatai, a nyershasznból levonható tételek, a részleges adómentességek, a különböző vállalatoknál alkalmazandó adókulcsok, a vállalatoknál közreműködő igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok jutalékainak magasabbfokú megrovása, az adókimetés és vallomásadás helye, ideje és módja. Mindezen tárgyakra vonatkozólag szigorú, de egyúttal méltányos rendelkezések foglaltatnak e törvényjavaslatban.

8. A jövedelemadóról.

A Főrendiház pénzügyi bizottsága elé 1909. évi március 13-án terjesztett jelentés.

A most folyamatban levő nagy adóreformnak, mellyel újabbkori egyenes adórendszerünk lényeges átalakításon megy keresztül, korszerűséget és igazi reformjellegét a szőnyegen levő adótörvényjavaslat kölcsönöz. Ennek a reformnak egységes, átgondolt tervezetéről beszél az indokolás, és pedig teljes joggal, mivel az csakugyan egységes és tényleg előre megfontolt oly alapelveken nyugszik, melyeket a pénzügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök úr már 1893-ban közzétett emlékiratában fektetett le. Már ebben a munkálatában hangoztatta, hogy az egyenes adószolgáltatások reformálása, ha gyökerükben akarjuk az adóügyi bajokat orvosolni, korántsem egyedül az állami egyenes adótörvények megváltoztatásában áll, sőt azok legfőbb okai nem is ott keresendők. Ezek is módosítást igényelnek, de a fősúlyt arra kell fektetni, hogy a közteherviselés egyenlete-sebb és arányosabb, könnyebben megérthető és kezelése egyszerűbb legyen. Evégből már akkor sürgette, hogy egy oly adónem is hozassék be, mely az egyének bármely forrásból eredő és alaposan kipuhított megadózottat, vagy adózatlan, azaz hozadéki adóktól mentes, avagy azok alól kibújt jövedelmét egyesítse, s azt, mihelyt egyéni összességében a létminimumot meghaladja, mérsékelte, de fokozatosan emelkedő közteherrel rója meg. Ez az alapfelfogás azonban, melyet a pénzügyi tudomány is a magáénak vall, csak haladottabb államokban valósítható meg, mivel annak eredménye túlságos zaklatások nélkül az adózóknak nemcsak adófizető képességétől, hanem ebbeli készségétől is nem kis részben függ. De az is áll, hogy ez adónem – célszerű módon történő behozatala esetén –

visszahat az adóerkölcsiségre is, melyet a polgárság közvéleményének nyomása által fejleszteni képes. Hazánk jelen viszonyai közt tehát egy ilyen kényes természetű, de a közteherviselésnél az osztóigazságot emberileg megvalósítani leginkább alkalmas adó nem be- vagy be nem hozatala mindenesetre nagyon megfontolandó. A mellette és ellene felhozható érvek gondos szembeállítását után arról kellett meggyőződnünk, hogy dacára a közigazgatásban, a közgazdasági helyzetben és társadalmi viszonyainkban gyökerező kétségtelen nehézségeknek, behozatala hátrányaival szemben valószínűleg folyton emelkedő előnyei egyre nagyobb túlsúlyban lesznek és ez az adóztatás magasabbrendű célját, az egyenletes és arányos közteherviselés megközelítését, nálunk sem tévesztheti el. Ennek az államnak is minden irányban megfelelő újkori intézményekre van szüksége, hogy haladhasson, a közterhek elosztásának terén pedig tényleg áll az, amit az indoklás e részben mond, hogy »modern állami adórendszer jövedelmi adó nélkül nem is képzelhető«.

Az egyenletesség elve az egyenes adóinknál túltengésben szenvedő hozadéki adók mellett a személyes jellegű jövedelmi adó meghonosítását, hogy az egyoldalú egyenes adórendszer korrektívumául szolgáljon, okvetlenül megkívánja. De mivel a létminimum vele sokkal inkább kapcsolatba hozható, mint bármely más egyenes adónemmel, és mivel a fokozatos adókulcs a közepes és nagyobb jövedelmek megadóztatásánál is legkönnyebben itt alkalmazható, minélfogva a fogyasztási adóterheket aránylag nagyobb mértékben viselni kénytelen kisebb szabad jövedelmeket az egyenes adók nyomásától viszonylag megkíméli, az egyúttal a közvetett adók rendszerének is nem kevésbé egyoldalú nyomását bizonyos mértékig ellensúlyozni képes.

Ilyen vagy ehhez fogható adónk eddig nem létezett, mivel az általános jövedelmi pótadóban éppen a pótadói jelleg volt az uralkodó, nem lévén az más, mint a hozadéki adók százalékos fokozása, miáltal ezek aránytalanságait nem kiegyenlíteni, hanem csak hatványozni volt alkalmas.

A javasolt jövedelmi adó általában tehát nem jelent új terhet, hanem túlnyomólag csupán mint személyes jellegű közteher lép a reális természetű másik helyébe. Rendeltetésénél fogva azonban sok eddig adómentes és tényleg adózatlan jövedelmet is hatalmába kerít, mérsékelten emelkedő adókulcsával viszonylag is jobban sújtja a nagyobb jövedelmeket, melyeknek mindig jelentősebb része marad az elsőrendű szükségletek fedezése után szabadon. Társadalompolitikai irányzata ennél fogva félreismerhetetlen.

Ámbár közvetlen célja nem az állam bevételének szaporítása, de a közjólét fejlődésével a természetes növekvés folytán az adótételek emelése nélkül is minden bizonnyal arra fog vezetni. És ez nem képezi hátrányát, mivel a közvetett adók társadalomellenes túltengését így ellensúlyozhatja. A felhozottak képezik az e törvényjavaslatban foglalt elvek igazolását és a leglényegesebb újításokat. De az általa kevésbé életbevágó változtatások közt is több igen nagyfontosságú oly módosítással találkozunk, melyek eddig ismeretlenek voltak adórendszerünkben. Ilyen újítás a legkisebbek kivételével a közös háztartásban élők összetett jövedelmeinek adó alá vonása. Ez bármennyire folyománya is a jövedelmi adóknak, mégis olyan rendelkezés, mely az adózó közönségnek nem egy esetben lesz kellemetlen, ahhoz tehát majd csak ezentúl kell hozzászoknia. A jövedelmi adó személyes természetű közteher lévén, fizetésének kötelességét ki kellett mindenkire terjeszteni, aki államunk hatalmi körébe esik, tehát bizonyos feltételek mellett a külföldiekre is,

mivel az adófizetési kötelesség nemcsak az állampolgárságon, hanem az állam által nyújtott oltalmon is nyugszik.

A jövedelmi adó személyes jellege szerint csak a természetes személyekre lenne kirovandó, azonban mivel az általános jövedelmi adó helyébe lép, főleg pénzügyi szempontból, de több kiváló adótörvényhozás példája nyomán az ki fog rovatni a jogi személyekre is. A vagyonszösségeek azonban kivétettek alóla.

Ezzel a kiterjesztéssel szemben nagyon megszükiti alkalmazásának tervét a létminimum adózatlanul hagyása, úgyhogy az adózó polgároknak csak mintegy 6-7%-át fogja az sújtani. Ilyen körülmények közt érthető, hogy a törvény 9-23. §-ai az adóköteles jövedelmet a lehető pontossággal állapítják meg. E részben csak ahhoz fér szó, hogy a száz törvény nyomán az egyenes adók abból le nem vonhatóknak jelentetnek ki, ami, ha talán pénzügyi szempontból megokolható is, de kétségkívül fogyatéka e különben becses törvényjavaslatnak. A szolgálati viszonyból, ideértve a munkabérvizonyt is, származó jövedelem nem képezi kereseti, hanem csak a jövedelmi adónak tárgyát, de úgy, hogy a 7000 koronán felülemelkedő jövedelmek ismét fokozatosan emelkedő jövedelmi adópótlékot fizetnek, minélfogva a magasabb fizetést élvezők terhe – különösen az egy háztartásban élők jövedelmének halmozása esetén – nem változik, vagy valamivel talán emelkedni, a 7000 koronán alóli fizetésüké ellenben csökkenni fog. A progresszió itt a 40.000 koronánál megáll, míg a javaslat 24. §-ában foglalt, fokozatosan emelkedő általános adókulcs a 800 koronás jövedelemnél 0'625%-kal kezdődik és 120.000 koronáig emelkedik, midőn az 5%-ot éri el. Ez a fokozat azonban nem tisztán százalékos, hanem egyúttal szakaszos is, ami ugyan némi igazságtalanságot rejt magában, de kezelési szempontból a másik

számítási módnál előnyösebb. Megemlítendő még az a rendelkezés, melynek értelmében háromszorosan számítandó azoknak a föld- és háztulajdonosoknak jövedelme, mely a földbirtokból eredőnél a kataszteri jövedelem háromszorosánál kisebb nem lehet, akiknek az ország területén állandó lakóhelyük és háztartásuk nincs és akik itt a kivetést megelőző évben négy hónapot sem töltöttek. Kivételnek e súlyosbítás alól, akik külföldön hivatalból, betegség miatt és tanulmányozás céljából tartózkodnak. Ez intézkedés teljesen jogos alapon, áll, mivel a külföldi államokkal kötött nemzetközi szerződések értelmében az idegen honosoknak a belföldiekkel egészen egyenlő bánásmódját nem érinti, hiszen az a kétféle honosok közt semmiféle különbséget sem tesz. Egészen más kérdés azonban, hogy e rendelkezésnek végrehajthatósága és célirányos volta miként fog alakulni. Az e részben felmerült kételyeket csak a kedvezőnek bizonyuló gyakorlat fogja eloszlatni.

Az önadóztatás elve ez adónem kivetésénél következetesen alkalmaztathatik egész addig a határig, melyen túl az államkincstár jogos érdekei már kockán forognának. Habár a zaklatások esetei nincsenek kizárva, de azok valószínűleg nem lesznek gyakoribbak eleinte sem, mint aminők voltak a III. osztályú kereseti adó hasonló, de nem oly méltányosan kontemplált kivetésénél eddig. Az általános kereseti adó és a jövedelmi adó kirovása ugyanazon kivető és felszólamlási bizottságok ügkörébe tartozik, ezeknek számos tárgyas támpontja fog különösen a kivetés gondos előkészítésének lehető biztosítása mellett kínálkozni. Valószínű ennél fogva, hogy a honpolgári kötelességek reálisabb felfogásának terjedésével és az autonom elemekkel bővelkedő, most meg is szaporítandó kivető bizottságok révén belterjesebbé váló önadóztatási ügyesség fejlődésével az adózó polgárok-

nak felesleges nyugtalanítása iránti félelem a legtöbb esetben alaptalannak fog bizonyulni és pedig annál inkább, mivel a jogorvoslatokról a törvényjavaslat bőségesen és őszinte jóakarattal gondoskodik.

Ilyformán remélhető, hogy ez a fejlettebb igazgatással, gazdasági és társadalmi étellel bíró országoknak való, de ezek által ma már alig nélkülözhető új adónem mindjárt eleinte is kevesebb bajt fog okozni, mint ma még számosan gondolják; a jövőben pedig, midőn hiányait és hibáit a gyakorlat ki fogja pótolni és igazítani, az hathatós eszköze lesz a közterhek egyenletesebb és arányosabb eloszlásának s a különféle áthárítások segélyével az alkalmazásánál eleinte talán járandó egyenetlenségek csakhamar el fognak simulni.

II.

Kormányképviselői jelentések.

Mint a magyar kormány állandó képviselője a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület választmányában 1904-től 1914-ig minden második évben Svájcba összehívott közgyűlések lefolyásáról és határozatairól, egyszer pedig 1911-ben a Londonban tartott külön nemzetközi bizottsági ülésről beható, megokolt jelentéseket, majd a nyugati államokban szervezett munkaügyi hivatalokról külön tanulmányt készítettem s terjesztettem a kereskedelemügyi miniszter elé. Ezeket, az 1904. évi kivételével, mivel akkor még nem működött, a Magyar Társadalomtudomány-Egyesület önálló füzetek alakjában adta ki. Közülök az 1904., 1906. és 1908. éveket kivonatban, az 1910. és 1912. éveket pedig egész terjedelmükben ismertjük. A világháború kitérőse folytán az 1914. évi Bernbe tervezett összejövetel elmaradt, de a kiküldetésre nézve már minden előkészület megtörtént volt.

1. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület értekezletei.

Az 1904. évi bázeli közgyűlés. – Az Egyesület létesülésének történeti előzményei. – A francia-olasz munkásvédelmi egyezmény. – A bázeli közgyűlés fontosabb határozatai. – Az 1906. évi genfi közgyűlés. – A nők gyári éjjeli foglalkoztatását és a fehér foszfomak a gyufagyártásnál való használatát tiltó 1906. évi berni egyezmény. – Millerand volt francia kereskedelmi miniszter és a magyar kormány képviselőjének felszólalásai. – Az Egyesület anyagi ügyei és tevékenysége. – A magyar kormány képviselőjének meghívása az Egyesület legközelebbi közgyűlésének Magyarországi fővárosában leendő megtartása iránt.

A Bázelen székelő Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület 1901. évi szeptember 27-én alakult meg. Létesítését az 1900. évi párisi két munkásügyi kongresszus előzte meg, amelyek egyikén a munkások, másikon pedig államférfiak, tudósok, nagyiparosok és hivatalnokok tanácskoztak s ez

utóbbiak a munkások érdekében a törvényhozások idevágó anyagának egységes előkészítése végett szövetkeztek. A Millerand, akkori francia kereskedelmi miniszter vezetése alatt állott ez a második kongresszus ülésezése után egy félév múlva életbe lépett Bázelen a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal. Az Egyesület bázeli alakuló ülése mindjárt megszabta annak hatáskörét és szabatosan kitűzte feladatait, továbbá az Egyesület szervezetét is végleg megállapította. A munkásügyi hivatalnak azután a kölni nagygyűlés (1902. évi szeptember havában) pontosan körülírt teendőket osztott ki, amelyeket az állandó bizottság a bázeli 1903. tanácskozásai részéről nyújtott útmutatás szerint a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal el is végzett.

A hivatal nagy eréllyel látott feladatainak a megoldásához, amiben őt az egyes nemzeti osztályok (szekciók) hathatósan támogatták. Ennek a működésnek 1904-ben már két – a gyakorlatban is érvényesülő – nagy eredménye volt. Ezek egyike az volt, hogy a francia köztársaság és az olasz királyság az 1904. év tavaszán munkásvédelmi konvenciót kötöttek, amelynek fontossága nemcsak abban állott, hogy egyedüli volt a maga nemében, hanem tartalmának hordereje is rendkívüli. Ennek a konvenciónak eszméjét az egyesületben pendítették meg s létesülése is az állandó bizottság több tagjának köszönhető. A második gyakorlati eredmény az volt, hogy az 1905. évi május havában a svájci szövetség tanács részéről a gyufagyártásnál a fehér foszfor és a nők gyári éjjeli foglalkoztatásának eltiltása tárgyában tervezett nemzetközi munkásügyi és nemzetközi diplomáciai értekezlet már biztossítóva volt. Az Egyesület fennállásának első három évében erőteljesen fejlődött. Belső szilárdsága és hatása kifelé egyaránt gyarapodott. Szűk tanulmányi körből néhány év alatt hathatósan működő szervezeté lett. A nemzetközi munkás védelem a nemzeti

munkásvédelemben gyökerezik. Azért köti össze ez az Egyesület a nemzetközi munkásvédelmi szerződések előkészítését az egyesület osztályait alkotó nemzeti hasonló célú egyleteknek azzal a törekvésével, hogy a munkásvédelmet mélyítve, annak körét az egyes országokban folyton tágítsák. Ez a kapcsolat oly természetes, hogy eredményei nem maradhatnak el. Az Egyesület behatóan, nagy tudományossággal és szakszerűen, de egyúttal a gyakorlati élet követelményeire való tekintettel is tárgyalja a munkásvédelem aktuális kérdéseinek a főmozzanatait. Vallási és politikai tekintetben semleges tért nyit az elméleti tudásnak épp úgy, mint a gyakorlati élet emberének; a politikusnak épp úgy, mint a közigazgatási tisztviselőnek, a szakembernek és a laikusnak, a munkásnak és a vállalkozónak egyaránt.

A legkülönbözőbb politikai és felekezeti hitvallásúak számára lehetővé teszi, hogy vállvetve működjenek közre a gazdasági haladás előmozdításának és a társadalmi igazság megvalósításának a mezején. A párt- és osztályküzdelmek minden körébe mindazáltal nem bocsátkozhatik. Arra szorítkozik, hogy utász-szolgálatot teljesítsen a munkásvédelem javára, tisztítsa az előítéletek vadonját, a tények és adatok gyűjtése és rendszeres tájékoztatásai révén világot gyűjtson, szabad levegőt terjesszen, a tapasztalat eredményeit a tudomány tanulságai segítségével s az osztály- és pártszervezkedés számára nyújtott intelmekkel gyakorlatilag megvalósítható javaslatokká tömörítse és így utat nyisson a sikernek. Ily módon becses eszközévé válik az emberiségnek; ezzel támogatja a munkásosztályt s pedig anélkül, hogy gyámolául tolná fel magát, elősegíti azért való küzdelmét, hogy egyenjogúan vegyen részt a modern műveltség vívmányaiban, ami voltaképp a világtörténelmi szabadságharcnak lényeges tartalma.

A francia-olasz munkásvédelmi egyezmény létesítését az a körülmény tette szükségessé, hogy Franciaországban azelőtt a munkásvédelmi törvények csak a belföldi munkásoknak biztosítottak védelmet. Az odavaló munkaadók ezt kizsákmányolták, minélfogva az idegen, különösen a Franciaország területén tömegesen dolgozó olasz, főleg ifjúmunkások igen sanyarú helyzetbe jutottak, mivel a francia munkaadók élvén annak lehetőségével, ezeket a munkásokat nagyon kizsákmányolták. Ebből a francia és olasz munkások között oly éles ellenségeskedés támadt, hogy ez állapot már nem volt tartható. Az első lökést e bajok orvoslására az 1900. évi párisi törvényes kongresszuson, amelyet az ottani történelmi múzeumban az évi július 25-28. napjain tartottak, Luzzatti olasz miniszter egy felszólalása adta meg. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület 1901. évi bázeli nagygyűlésén Toniolo tanár, aki e részben alapos emlékiratot is nyújtott be, ismét szóvá tette a kérdést, ami a francia kormány és az ottani szekció-képviselőre oly benyomást tett, hogy miután a kölni nagygyűlés folyamán az olasz képviselőkkel bizalmas eszmecserét folytattak e tárgyban, hazaérkezvén, a saját kormányuknál magukat közbevetették, amely az olasz kormány abbeli kívánságának, hogy ez állapoton változtassanak, úgy tett eleget, hogy Olaszországgal az 1904. évi április 15-én kelt munkás-szerződést kötötte meg. Érdekes és tanulságos volt ezen szerződés jelentőségére és a vele szemben felhozott ellenvetésekre vonatkozó felfogásokat hallani. Különösen Millerand volt francia kereskedelmi miniszter kimutatta, hogy habár aránylag kevés francia munkás foglalkozik is Olaszországban, Franciaországnak nagy érdekében áll, hogy a szociális igazság ez egyezmény által fényes diadalt aratott, aminek meggyőződése szerint üdvös befolyása lesz a társadalom egyéb terein is.

Az, hogy elsősorban 200 ezer olasz munkásnak válik javára, nem lehet ok, hogy az olasz földön foglalkozó néhány ezer francia érdekei megóvatlanul maradjanak. Nem árthat továbbá Franciaország szuverenitásának és presztízsének az sem, hogy olasz közegek ez egyezmény értelemhű végrehajtását ellenőrizhetik. Hiszen ez a jog kölcsönös és megengedhető a szociális téren, ha annak oly széles körben helyet adhattak a brüsszeli legújabb nemzetközi cukor-egyezmény rendelkezéseinek foganatosítása tekintetében az összes ahhoz járult európai hatalmak egymásnak. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület e tárgyalásából kitűnt, hogy e testület a szóban levő szerződést elsőrendű kulturális vívmánynak tekinti. Ebbeli meggyőződésének határozatilag is kifejezést adott akkor, amidőn kimondta, hogy »a nagygyűlés megbízza az elnökséget, hogy a francia köztársasági és az olasz királyi kormányoknak az Egyesület köszönetét fejezze ki azért, hogy az oly fontos nemzetközi munkásvédelmi szerződések kötése tekintetében kezdeményezők voltak«.

Az Egyesület az 1904. évi szeptember 25-28. napjain Bázelen tartott közgyűlésén a következő fontosabb határozatokat hozta.

A) Az ólomkérdésre nézve: 1. Az ólomkérdés minden egyes ólomkészítő és ólomot használó iparágra nézve újabb adatgyűjtés útján külön tanulmányozandó; 2. az ólomfehérnek a festő- és mázóiparban való használata továbbra is feltétlenül eltiltandó, illetve ez eltiltás végrehajtandó, ahol ezt más anyaggal helyettesíteni lehet, ha pedig nem lehet, messzemenő óvórendszabályok alkotandók.

B) Egyéb ipari mérgek: 1. orvosok és gyógyintézetek az ipari mérgezések bejelentésére kötelezendők; 2. azokban az államokban, amelyekben betegség esetére szóló törvényes kötelezettség áll fenn,

azoknak az üzemeknek az orvosai, ahol ipari mérgek készülnek vagy felhasználtak, az üzem tulajdonosától függetlenítendő; 3. ipari mérgek gyártásáról vagy felhasználásáról az üzem tulajdonosa bejelentési kötelezettség alá esik; 4. a betegsegélyző pénztárak vezetősége felvilágosítandó, hogy mérges anyagokkal foglalkozó üzemekben alkalmazott pénztári tagok egészségi viszonyaira saját érdekükben különös gondot fordítsanak s hogy e veszélyes üzemekről külön halálzási kimutatásokat terjesszenek az iparhatóságok elé az ólommérgezés okainak elhárítása iránt;

5. ipari mérgezések megismerése és tanítása az orvosi tudomány tanulmányánál különösen előmozdítandó;

6. ipari mérges anyagokat készítő és felhasználó üzemek felügyeletére ipari egészségügyben járatos hatósági orvosok alkalmazandók; 7. a mérges anyagokkal foglalkozó munkások munkaideje a mérgezés veszélyének nagysága szerint állapítandó meg.

A fiatal munkások éjjeli munkájának eltiltására vonatkozó tanulmányokkal a közgyűlés a szakosztályokat bízta meg. Az otthon végzett munka vizsgálatára nézve a közgyűlés a következő kérdéseket állapította meg: 1. mily befolyása volt a munkásvédelmi törvényhozásnak az otthon végzett munkára, különösen a nők és gyermekek munkáját illetőleg; 2. minők azok a visszas állapotok, amelyek e munkák részben teljes szabályozatlansága, részben nem kielégítő rendezése folytán előállottak, úgy az ezen munkával foglalkozók munkaideje, mint a munkahelyek egészségügyi és biztonsági viszonyai tekintetében. Amennyiben csak lehetséges, az osztályok a monografikus módszert használják, vagyis ne terjesszék ki vizsgálódásaikat az illető állam összes iparára, hanem csak egyes, előre megállapított iparágaira. A vizsgálat köré terjedjen ki: 1. a tulajdonképpen otthon végzett munkára, vagyis arra a munkára, amelyet a

munkás otthon egy vagy több segéddel, vagy azok nélkül a vállalkozó számlájára végez; 2. azokban a műhelyekben végzett munkára, amely egészben vagy részben nem tartozik törvényes szabályozás alá. A külföldi munkások biztosítása ügyében a közgyűlés a következőképp határozott: 1. azon jogok tekintetében, amelyek a munkást és hátrahagyott hozzátartozóit a biztosítási és szavatossági törvények szerint megilletik, a jogosítottak között állampolgárságukra, lakó- és tartózkodási helyükre való tekintet nélkül különbség nem tehető, annak a területnek a törvénye irányadó, amelyen az illető üzem fekszik; 2. az egyes országos osztályok felkéretnek, hogy a legközelebbi közgyűlésig jelentést tegyenek azokról az eszközökről és módokról, hogy ez az alapelv úgy az illető állam belső törvényhozása, mint a nemzetközi szerződések szempontjából mily végrehajtást nyert s pedig úgy a szavatossági kötelezettség, mint a biztosítás szervezése tekintetében. Az osztályok felkérettek, hogy a legközelebbi nagygyűlésnek tegyenek jelentést a munkaidő korlátozásának a kérdésében az ipari és kereskedelmi alkalmazottakra nézve az illető országban fennforgó viszonyokról.

Az 1906. évi szeptember 26-29. napjain Genfben tartott nagygyűlés a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület fennállása óta nemcsak a résztvevő tagok, hanem a képviselt államok és nemzeti osztályok számát tekintve is, az eddig tartottak közt a legnagyobb volt.

Az Egyesület állandó választmányában eddig tizenkét kormány nevezett ki képviselőt és pedig: Németország, Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Magyarország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Svédország és Svájc kormányai. Németország, Ausztria, Belgium és Olaszország két-két kormányképviselőt küldtek ki. Képviseltette magát a Szentszék

is. Azokon kívül nemzeti osztályokkal bírnak Spanyolország, az Északamerikai Egyesült-Államok és Anglia. A kormányképviselők és a nemzeti osztályi delegációk vezetői kiváló államférfiak, országos képviselők, tényleg működő, vagy volt magasrangú állami hivatalnokok, munkásügyekkel foglalkozó egyetemi tanárok, végül munkásügyek iránt érdeklődő munkaadók és a munkásosztály egyes nagy szervezeteinek megbízottai voltak. Magyarországot e sorok íróján kívül Gerster Miklós királyi ipari főfelügyelő és Máday Andor, a magyar nemzeti osztály titkára s genfi egyetemi magántanár képviselték.

Szeptember 27-én volt az első teljes ülés Genf kanton nagytanácsának üléstermében. Scherer Henrik szövetségi országos képviselő-elnök hosszabb beszédben üdvözölte a megjelent kormányképviselőket és a nemzeti osztályok kiküldötteit. Majd felemlítette, hogy a Nemzetközi Munkásvédelmi Egyesület életében az utolsó nagygyűlés óta igen nevezetes mozzanat állott be, mivel eddigi működésének eredményét már is két nemzetközi egyezmény jelzi, amelyeket Bernben éppen a tegnapi napon írták alá. A női gyári munka éjjel való alkalmazásának tilalmára vonatkozót minden képviselve volt állam meghatalmazottai aláírták, a fehér foszfornak a gyufagyártásnál való használatát tilalmazó egyezményt azonban csak két állam megbízottai írták alá, míg ugyanannyinak meghatalmazottai nem voltak abban a helyzetben, hogy azt elfogadhassák. Ezzel a nemzetközi törvényes munkásvédelemnek alapjai rakattak le. Oly siker ez, amely a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület létjogosultságát fényesen bizonyítja és úgy az odaadó munkásság jövődöbéli kifejtése, valamint a további eljárás megfontoltsága tekintetében fokozott köteleességeket ró arra. Feladata szerinte az lesz, hogy főleg megvalósítható konkrét részletkérdésekkel, de ezekkel minél

alaposabban és behatóbban foglalkozzék, hogy nemcsak a nemzetközi egyezmények, de a nemzeti törvényhozások számára is minél becsesebb és elfogadhatóbb anyagot gyűjtsön. így a további sikerek sem fognak elmaradni. Nyomban ezután Genf kanton és város hatóságai nevében Fazy H. kormányelnök mondott lendületes francia beszédben szívélyes istenhozottat az egyesület tagjainak, megköszönvén, hogy ezen nagyhorderejű tanácskozások helyéül ezt a várost választották. Erre röviden a német birodalmi kormány második képviselője, Koch titkos főkormánytanácsos válaszolt. Beszédében csak azt hangoztatta, hogy az első kormányképviselő, a belügyi birodalmi hivatal miniszteri igazgatója, dr. Caspar, nem lévén jelen, neki jutott a szerencse, hogy gróf Posadowsky államtitkár üdvözlését tolmácsolhatja az egyesületnek. – Majd a francia nemzeti osztály jelenlevő tagjai nevében Mille-
rand, ismert volt kereskedelmi miniszter – szólalt fel. De ő nemcsak üdvözlésre szorítkozott, hanem némileg polemizálva az elnökkel, kiemelte, hogy felfogása szerint az Egyesületnek elért sikereiből azt a bátorságot kell meríteni, amellyel a társadalmi politika széles körében manapság szét kell tekinteni. Nem elég a termelés köreit minél tökéletesebb gépekkel és általában segédeszközökkel felszerelni, hanem egyúttal szükséges az emberi jólétnek is minél teljesebb megvalósítására komolyan törekedni, tehát a jövőben megoldandó feladatokat előrelátással idejekorán elő kell készíteni. – Az osztrák kormány nevében Mataja osztályfőnök mondott üdvözlést. – Az olasz kormány első képviselője, Luzzatti miniszter távol lévén, helyette ugyanazt a második kormányképviselő, Montemartini tanár tette. Erre e sorok írója szólalt fel, megemlítvén, hogy az eddigi szokás szerint az ilyen üdvözlést mindig egy kormányképviselő adta elő valamennyinek megbízásából. Ez most másképp történvén, ha rögtönözve is,

kedves kötelességének tartja a magyar kormány nevében a nagygyűlést üdvözölni. Igaza van Millerandnak, hogy a jövőt elő kell készíteni, de azt hiszi, ez a kívánsága nem áll ellentétben a nemzetközi egyesület elnökének abbéli figyelmeztetésével, hogy lépésről-lépésre,, bölcs mérséklettel és javaslatainkat alaposan megfontolva haladjunk. Hanem szerinte is úgy áll a dolog, hogy a jövőbe szintén mélyebben bele kell tekinteni. És e részben felhívja a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület figyelmét arra a körülményre, hogy habár a legtöbb itt képviselt ország lakosainak túlnyomó többsége mezőgazdasággal foglalkozik, a mezei munkások csak igen kevésbé vagy egyáltalán nem részesülnek olyan munkásvédelemben sehol, mint amilyennek legtöbb helyen már is részesei az ipari munkások. Pedig igen nagy érdekek fűződnek ahhoz, hogy amazok védelme szintén lehetségessé váljék. Nem helyezi kilátásba, hogy erre vonatkozó konkrét javaslatok fognak nyomban felmerülni, de az azok előkészítésére való tekintet fontosságának átértése bírja őt arra, hogy Millerand felfogásához csatlakozzék, óhajtván, hogy a nemzetközi egyesület mielőbb a velük való foglalkozhatás kedvező helyzetébe jusson. (Tetzsés.)

Az üdvözetek elhangzása után megszámláltattak az érvényesen adható szavazatok és azok száma összesen 63-ban állapított meg olyformán, hogy a kormányok képviselői útján egy-egy, a nemzeti osztályok pedig taglétszámukhoz és jelen volt kiküldötteikhez képest kaptak megfelelő mennyiségű szavazatot. Magyarországnak ez esetben három szavazat jutott. Az első teljes ülés napirendjén az elnökség és a vagyonekezelő megválasztása is állott. Báró Berlepsch volt porosz államminiszter, a német osztály elnökének és az 1890. évi berlini munkásvédelmi nemzetközi hivatalos értekezlet összehívójának indítványára azonban a régi

elnökség és vagyonkezelő további két évre közfelkiáltással ismét megválasztották. Végül öt szakbizottságot neveztek ki. Az elsőhöz a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal összes ügyeit, továbbá a zárszámadások, költségvetések s az egyesület beléletének kérdéseit utasították. A második szakbizottság tárgyalta az ipari mérgek, nevezetesen az ólommérgezés kérdését. A harmadik szakbizottságot az ifjómunkások éjjeli gyári foglalkoztatásának szabályozása iránti javaslatlattételel bízták meg. A negyedik bizottságot két részre osztották; annak az első felét a maximális munkaidő iránti javaslatlattételre, másodikát pedig az otthon végzett munka szabályozásának lehető tisztázására hívták fel. Az ötödik szakbizottság pedig a külföldi munkások biztosítási ügye iránti elvek megállapítását kapta feladatul. A már előzetes megállapodáshoz képest a magyar kormányt és nemzeti osztályt képviselő tagok két-két szakbizottságba jutottak, hogy Magyarország is valamennyiben képviselve legyen. Az Egyesület sikeres működése mindjárt eleinte oly eréllyel kezdődött, hogy ennek folytán kiadásai sokkal jobban szaporodtak, mint bevételei, aminek eredménye nem lehetett más, minthogy zárószámadásai évről-évre aggasztó mértékben növekvő hiányt mutattak. Midőn ez az Egyesület 1900-ban Parisban először jött össze, pénzügyei úgyszólván a levegőben függtek. A kezdeményezőket azonban ez nem riasztotta vissza az előretörtetéstől, hanem már a következő évben megnyitották a Nemzetközi Munkásügyi Hivatalt Bázelen. Az 1901. év számadásai ennek folytán 5565.41 frank deficittel záródtak. Ez a hiány 1902-ben 8564.71 frankra emelkedett. Így ment ez tovább, úgy hogy 1904-b en az Egyesület már 25.514.85 frank deficittel állott szemben. A pénzügyi helyzet ilyen kedvezőtlen alakulatával szemben a harmadik nagygyűlés igen erélyes határozatokat hozott és szerencsére oly vagyon-

kezelőt választott Wullenschleger Jenőben, a bázeli városi kanton kormányelnökében, aki azoknak tényleg fogantatást is tudott szerezni. A magyar kormány háromezer koronával támogatja az Egyesületet. A többi kormányok és nemzeti osztályok szintén elkövettek mindent, hogy az Egyesület pénzügyei rendeztessenek. Svájc járulékát 10.000 frankról 12.000-re, Franciaország 5000-ról 11.500-ra, Ausztria 3000-ról 5000-re, Belgium 1000-ról 2000-re emelte fel, továbbá az Egyesült Államok és Svédország is egyenként 1000-1000, Norvégia pedig legújabban 700 frankot biztosított annak céljaira. Az egyes nemzeti osztályok közül pedig a német, a francia és svájci alapszabályszerű befizetéseiket 50%-kal emelték, sőt egyes osztályok külön segélyt is adtak. Az elnökség jelentése az 1904-1906. évek alatt folytatott tevékenységéről azon örvendetes ténynek megállapításával kezdődik, hogy a jelzett idő alatt sikerült annak a kormányok és közvélemény figyelmét magára fordítania. Ötévi odaadó és cél tudatos tevékenység nyomán most már oly szervezet létesült ezen nemzetközi egyesületben, mely a munkás - kérdések reformjának legnagyobb kerékkötőjét, a világvásártól való félelmet, hovatovább mellőzni lesz képes és a gyökeresebb szociális reformok irányában haladni kívánó kormányoknak a felvilágosodó és élénken megnyilatkozó közvéleményben hathatós támaszává fog válni. A régebben megalakult nemzeti osztályok közül különösen a francia és német, azután pedig a svájci, az osztrák, a hollandi és belga fejtenek ki valóban elismerésre méltó nagyobb munkásságot. A magyar osztály csak egy munkát mutatott be és pedig Fenyvessy Józsefnek »A normál munkanap és munkaközi szünetek« cím alatt magyarul és németül kiadott jelentését, amely a szóbanforgó kérdések állásáról nyújt áttekintést és ahhoz javaslatokat is fűz.

Az egyes nemzeti osztályok tagjaik létszámára való tekintettel a következő rendben sorakoznak: a német 1635, a francia 450, a svájci 440, az osztrák 294, a magyar 241, a németalföldi 193, az amerikai 140, az olasz 120, a dán 97, a belga 78, az angol 67 és a spanyol 66 taggal. Ezenkívül a nemzetközi egyesületnek 27 közvetlen tagja van. A tényleg számbavehető tagok száma tehát 3852, de miután több nemzeti osztály nagy szervezeteket is – mint például a német 15 vállalkozó és 108 munkás, 22 politikai köteléket, 16 nyilvános testületet és 11 közhasznú egyletet fogadott be tagokul – az egész munkásügyi ezen kapcsolatba lépett érdekeltség jóval meghaladja a félmilliót. - A harmadik nagygyűlés igen nagy horderejű teendőkkel bízta meg az elnökséget, amely azokat valóban lelkiismeretesen és ügyes tapintattal, részben nagy sikerrel is végezte el. A legnagyobb eredmény az, hogy a már említett két nemzetközi egyezmény létrejöttét tudta a munkások érdekében biztosítani.

Az elnökségnek különösen sok dolgot adott a jelen nagygyűlés tanácskozási tárgyainak előkészítése. E részben nagy előnye volt, hogy a kítűnően szervezett Nemzetközi Munkásügyi Hivatal most már teljes erővel támogathatta. Ez a hivatal tisztán tudományos nemzetközi intézmény. Alapszabályszerű folyó feladatai között a fő az, hogy minden állam munkástörvényeit és fontosabb rendeleteit gyűjti s áttekinthető módon időszakos füzetekben a három világnyelven közzéteszi; továbbá, hogy az egyesületi tagoknak, a kormányoknak és hatóságoknak munkásvédelmi és biztosítási kérdésekről alapos felvilágosításokat nyújt. Külön feladatai közt a legfontosabb, hogy a munkásügyi törvényhozások előkészítésénél használható anyag gyűjtése végett nemzetközi nyomozásokat tart és felvételeket rendez. Ezáltal egyébiránt nemcsak a kormányok, parlamentek és egyes szaktestületek, hanem a tudomány érde-

keit is szolgálja. Hogy ezt tehesse, természetesen a lehető legnagyobb pártatlanságra és minden egyoldalú áramlattól való teljes függetlenségre kell törekednie.

A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal a szociális politikai jellegű közleményeknek most már ötödik nagy kötetét teszi közzé, amelyek »Bulletin« név alatt jelennek meg franciául és németül, a jövő évtől kezdve pedig angolul is. A már közkézen forgó négy első kötet 73-93 államnak 311-570 munkásügyi törvényét és kisebb-nagyobb rendeletét megfelelő kivonatban tartalmazza. Eleinte nagyon sok anyagot bőven adott, de pénzügyi okokból terjedelme évi 36 nagy nyolcadrésre ívire korlátoltatott. Ezenkívül sok más munkát is kell szerkesztenie és nyilvánosságra bocsátania. Állandó érintkezést tart fenn világszerte a létező nemzeti osztályokkal, a kormányképviselőkkel és folytatja az újabb osztályok megalakításához szükséges propagandát. Rendkívüli feladatai közül csak az ólommérgezések ellenszereinek megjelölése tárgyában kiírt pályázatot említem fel. Még 1904-ben egyes, magukat megnevezni nem akaró adakozók nagyobb összeget tűztek ki a jelzett célra pályadíjúl, mely mostanáig 33.750 frankra szaporodott fel. A pályakérdések nemzetközi szakértő bizottság által, melyben minden érdekelt ország képviselve volt, állapították meg és azok a művelt világ számtalan legelterjedtebb lapjaiban hirdetés alakjában jelentek meg.

A legsürgősebb kérdések egyike az ifjúmunkások éjjeli foglalkoztatásának célszerű szabályozása. Itt ugyanazon tekintetek vezetnek az Egyesületet, mint a nők éjjeli gyári munkájának eltiltására vonatkozó javaslatnál. A kérdés bizottsági tárgyalása alkalmával felemlítették, amire különben az idevágó irodalom és az egyes országokban észlelhető ebbeli állapotokról szóló s a nagygyűlésnek legújabbán bemutatott jelentések is

utalnak, hogy a gazdasági élet iparos-jellegének terjedése nyomán az újabb nemzedékek mindjobban elcsenevésnek. Minden nemzet tartozik tehát önmagának azzal, hogy jövőjét a zsenge munkaerő megbénítása által ne ássa alá. A szabályozásnak a világpiacon való versenyképesség tekintetei az akadályai. Az ilyen szabályozásnak ennél fogva csak nemzetközi egyességek vagy legalább egyöntetűségek teremtése által lehet útját egyengetni. Az Egyesület negyedik nagygyűlésének harmadik bizottsága erélyesen hozzá is látott e munkához, de buzgalmában addig ment, hogy a teljes ülésben igen nagy és heves vitát idézett elő, mert a megengedhető kivételek számát rendkívül alacsonyan állapította meg. Főleg a franciák közt folyt az eszményi törekvés hívei és a gyakorlati lehetőséget is szem előtt tartók közötti csatányos szóharc, mely végre a következő határozatban jelentkező kompromisszumra vezetett: »A fiatal munkások éjjeli munkája általában a 18 éves korig tiltassék meg. Ez a tilalom a 14 éves korig feltétlen legyen. A 14 éven felüli fiatal munkásoknál kivételeket lehet tenni a vis major és rendkívüli körülmények esetén; továbbá azon iparágakban, amelyek nyers anyaga gyors romlásnak van kitéve és pedig abból a célból, hogy azok a nagymérvű pusztulástól megmentessenek. A fiatal munkások éjjeli alkalmazása tiltassék meg a kereskedelmi áruházakban, üzletekben, a szállodákban és italmérésekben, hasonlóképpen a kereskedelmi és iparvállalatokkal kapcsolatban lévő irodákban«.

»Az éjjeli nyugalom ideje tizenegy óra hosszat tartson; a nyugalom ezen idejébe, bármilyen legyen is különben az illető állam törvényhozása, beleessék az esti tíz órától reggel ötig terjedő éjszaka. Ez intézkedés behozatala előtt átmeneti idők állapíthatók meg. Az a határozott kívánság fejeztetett ki, hogy a felügyelet e részben hatályos legyen.«

»Egy bizottság feladata lesz megállapítani ezen határozatok foganatosításának útjait és módjait. Jelentését ez a bizottság két év alatt készítse el és mutassa be. Minden nemzeti osztálynak joga van abba két tagot küldeni és megjelölni azokat a munkaadó és munkás szakértőket, akik résztvesznek a bizottság tárgyalásaiban. A kormányok idejekorán értesíttetni fognak a bizottság üléseinek idejéről, hogy azokban képvisel-tethessék magukat«.

Nem kisebb, sőt érvényességének általánossága folytán közvetlenül talán még nagyobb hordereje van a negyedik nagygyűlés azon határozatainak, melyeket a maximális napi munkaidőtartam tárgyában hozott. Ezek közül különösen az érdemel figyelmet, mely a törvényes korlátozás szükséges voltát elvileg jelenti ki. Sombart Werner ismert nemzetgazda, azelőtt boroszlói, most berlini tanár, aki ezen ügy egyik előadója volt, nem vonakodott a percet, amelyben ezt egy ily tekintélyes testület kimondja, történeti pillanatnak jelenteni ki. Az bizonyos, hogy ezzel oly felfogással szakított az Egyesület, amely Európaszerte uralkodik még ma is, mert hiszen annak törvényhozásai egész napjainkig a munkaidőt gyakorlatilag csak még ma is a gyenge és kíméletet különösen igénylő munkások érdekében korlátozták. A határozatban kidomborodó elvi álláspont ellen felszólalás vagy kifogás nem hangozván el, annak súlya ezáltal természetesen még fokozódott. Az erre vonatkozó határozatok értelemhû magyar fordítása így hangzik:

»A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület azt tartja: hogy a munkások és alkalmazottak napi munkaidejének korlátozása azok testi és erkölcsi erejének fenntartása és fejlesztése szempontjából elsõrendû társadalmi érdek; hogy bármilyen legyen is az egyes érdekkörök szervezeti tevékenységének tényleges vagy remélt eredménye, a törvényhozás közbelépte a maxi-

malis napi munkaidőtartam általános meghatározása végett szükséges. Hogy azonban az e tárgyra vonatkozó nemzetközi egyezmények hasznossága iránt véleményt lehessen mondani, kívánatos, hogy a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal a következő nagygyűlésnek jelentéseket mutasson be a különböző országokban dolgozó munkások és alkalmazottak tényleges napi munkaidejéről, továbbá arról, hogy akár a munkaadók, akár a munkások szakegyletei részéről kezdeményezett s törvény vagy rendeletek által meghagyott munkaidő-rövidítésnek minő hatása volt általában, különösen pedig a termelési képességre és a műszaki haladásra. Ha ennek kutatása közben nagy nehézségek merülnének fel, megengedtetik a nemzetközi hivatalnak, hogy a nyomozást bizonyos számú iparág körére szorítsa«.

Kitűnik e határozatból, hogy az Egyesület itt is lelkiismeretesen kíván eljárni és magát a szükségesnek vélt elvi kijelentések által sem ragadtatja el, hanem az esetleg e tárgyban majdan javaslandó nemzetközi egyezmény anyagát minden oldalról megvilágítani és azt így a lehető alapossággal kívánja előkészíteni.

Az otthon végzett munkának, illetve az azt teljesítő házimunkásnak védelme is évek óta foglalkoztatja az Egyesületet. Az 1904. évi nagygyűlés felhívása folytán egyes nemzeti osztályok nagyon behatóan foglalkoztak ezzel a kérdéssel, mely mindenütt, de újabban különösen ott mutat fel rosszabbodást, ahol a gyári és műhelyi munkások védelméről folyton hatályosabb módon gondoskodtak a törvényhozások, mivel ennek folytán a vállalkozók a nem védett házimunkásokat egyre nagyobb mértékben használták fel és zsákmányolták ki. Az angol, német, francia és osztrák nemzeti osztályok jelentései és kimutatásai hajmeresztő állapotokat tüntetnek fel e részben és általában megállapítják, hogy ott, ahol ez a »sweating system« kifejlődött, annak szerfelett romboló hatásával vajmi nehéz

megküzdni. A negyedik szakbizottság második albizottsága igen élénk, érdekes és a kérdés mélyéreható tanácskozások után azért a következők kimondását ajánlotta a nagygyűlésnek, amely az ekként létrejött körültekintő' javaslatot e határozatban tette magáévá: »Az Egyesület azt tartja, hogy azok a visszaélések és visszasságok, melyek keletkezésére az otthon végzett munka ad alkalmat, a közhatalmak cselekvőségét szükségessé teszik. Felszólítja azért a nemzeti osztályokat, hogy kormányaiktól oly rendelkezések megtételét kérjék, amelyek az otthondolgozó munkások foglalkoztatóitól és mindenrendű ilyen vállalkozóktól megköveteljük: 1. hogy az általok a saját iparukba vágó munkával ipartelepükön és az azok ilyenekül tekinthető melléképületein kívül ellátott személyekről pontos lajstromokat vezessenek és azokat a felügyelő hatóságok rendelkezésére bocsátani tartoznak; 2. hogy ezen személyeknek a megrendeléssel egyidőben oly jegyzéket nyújtsanak át, mely a munkabéreket és a szállítások díját foglalja magában, továbbá a fizetési teremben az azon telepen szokásos munkadíjak tarifáját függesszék ki. Az osztályok tanulmányozzák a módját annak, hogy az előbb említett rendelkezések folyamánként megállapítandó munkabérek minél szélesebb körben való közhírrététele miként biztosítható? Hassanak oda továbbá az osztályok, hogy az otthon dolgozó munkások javára is kiterjesztessék a munkások feletti felügyelet és a munkásbiztosítás. Követeljük, hogy az egészségügyi törvényes és általános érvényű szabályzatok úgy a nagyközönség, valamint a munkások érdekében szigorúan alkalmaztassanak azon egészségtelen helyiségekben is, ahol a háziipari munkát végzik és szorgalmazzák az olyanok meghozatalát, ha valahol még nem léteznének. A magán kezdéseknél *minél* hatályosabbá tehetése céljából mozdítsák elő s ha nem léteznek, hívják életre és működésre az oly

társadalmi szervezeteket, aminők például a szakegy-
letek, a vevők társadalmi szövetségei stb.«

»Az elnökség egy albizottsággal egyetértve jelölje meg minden országban azokat a háziiparágakat, melyek termelvényei a világpiacon más országok hasonló eredetű termékeivel versenyeznek, továbbá ezeket a versenyző országokat, és e versenyben a munka és termelés feltételeit is. Jelölje meg végül, hogy mely háziiparokban mutatkozik leginkább szüksége a munkásvédelemnek annak folytán, mert ott a betegség esetére való biztosítás sincs meg, ellenben különösen a nők és gyermekek munkaideje túlságosan hosszú, a munkabérek alacsonyak és a munkanélküliség gyakori.«

A második szakbizottságot az ipari mérgek káros hatása elleni küzdelem, problémái foglalkoztatták. Erre nagy szükség is van, mivel egész irodalmat alkotnak azok a kisebb-nagyobb, túlnyomólag elszomorító tényadatok nagy halmazán nyugvó munkák, melyek folyton jobban feltűntetik számtalan iparban a különböző mérges, de eddig vagy általában, vagy a versenyviszonyokra való tekintettel nélkülözhetetlennek tartott ipari anyagok alkalmazása révén mindjobban terjedő rettenetes romlást. A bizottság az ólom-mérgezéssel foglalkozott. Javaslatára a nagygyűlés elhatározta, hogy az osztályok 1908. évi március 1-e előtt nyújtsanak be jelentést az ólomtartalmú festékek használatának eltiltásáról. Ezekben fejtsék ki, vajjon a jelzett tilalom törvényben vagy csak rendeletben foglaltatik-e és hogy csupán a közjellegű vagy épp úgy a magánjellegű munkákra is vonatkozik-e? Ugyanott jelöljék meg a tilalom hatását, valamint azokat a tapasztalatokat, melyek az ólomot nem tartalmazó festékekkel szereztek.

Végül a nagygyűlés a külföldi munkásoknak bel-
földön való biztosításával és ezzel együtt a különböző országok munkabiztosítási ügyekben való kölcsönös-

ségével is behatóbban foglalkozott. Erre az első lökést az 1904. évi április hó 15-én létrejött francia-olasz munkásszerződés adta. Annak célja, hogy a különböző államok munkásügyi törvényhozását lehetőleg egyneművé tenni segítse és hogy különösen ott, ahol az egyik állam törvényei különbséget tesznek a munkások biztosításánál a bel- és külföldiek között, ezt a különbséget a szerződő államok polgárai javára egyenlítse ki. Az ilyen egyezmények által a világpiacon versenyző osztályok termelésének szociális politikai terhekkel való megrovása is egyenletesebbé, de meg az idegenek iránti emberies eljárás a kölcsönösség széleskörű alkalmazása által szintén mind általánosabbá tehető.

A harmadik nagygyűlés azt az elvet állította fel, hogy azon jogok tekintetében, melyeket a munkás és hátramaradottal a biztosítási és szavatossági törvények alapján szereztek, a jogosultak állami hovatartozása, lakó vagy tartózkodási helyéhez képest köztük semmiféle különbséget nem kell tenni, hanem erre nézve annak a helynek, ahol a telep, melyen a munkás foglalkozott, törvénye legyen irányadó. Ez az elv már korábban szélesebb körökben hódított és hatása már az 1904. évi kereskedelmi szerződési tárgyalások során is érvényesült. Úgy a svájci-olasz, valamint a német-olasz kereskedelmi szerződésekben ugyanis foglaltatnak záradékok, amelyeknél fogva a szerződő felek kötelezik magukat, hogy munkásaiknak az egyik államban szerzett biztosítási jogait kölcsönösen lehetőleg tiszteletben fogják tartani, illetőleg azok érvényesítését kölcsönösen biztosítják egymásnak. Az osztrák-magyar monarchia és Németország közt 1905. évi január 25-én létrejött kereskedelmi szerződésben szintén kimondott, hogy a munkásokkal való kölcsönös elbánás és részletesen megállapítandó egyezmény szerint a munkásvédelem és munkásbiztosítás tekintetében olyan legyen, hogy ennek folytán a szerzetteknek megfelelő

értékű előnyöket élvezzenek a másik fél területén is. Az előterjesztett javaslat értelmében a következő határozatot hozta: »A nemzetközi törvényes munkás-védelmi egyesület megállapítja, hogy a nemzeti osztályok jelentéseiből kitűnik, hogy a bel- és külföldi munkásoknak a biztosítási egyenlőség elvén alapuló nemzetközi egyértelműséget létrehozni lehetséges. Ennélfogva felhivatnak az osztályok, hogy: 1. Terjesszenek a legközelebbi nagygyűlés elé oly nemzetközi egyezménytervet legerősebb is a balesetbiztosításról, mely ezt az elvet úgy a kárpótlás összege, valamint a biztosításnak a fél javára szolgáló feltételei tekintetében megvalósítja. 2. Hassanak a nemzeti törvényhozások és a külön két-két állam közt létrejövendő nemzetközi szerződések előmozdítása útján oda, hogy a jelzett elv végre majd egy széleskörű nemzetközi egyezményben ismertessék el. 3. A következő nagygyűlésnek mutassanak be oly jelentést, melyben kitüntetendő lesz, hogy saját országuknak illető törvényeit miképp kell módosítani, vagy mily enemű új törvényeket kell hozni, hogy azok a fentebb kijelentett elvvel összhangban legyenek.«

Ezen határozattal, melynek – a nagyon fontos, életbevágó tárgy rendkívüli bonyolultságát tekintve - egyszerű gyakorlatisége szembeütő, a napirend elvi része ki lévén merítve, annak most már legutolsó tárgya, a két év múlva megtartandó nagygyűlés helyének meghatározása következett. Erre vonatkozólag nekem volt az a megtisztelő utasításom, hogy a magyar kormány nevében a Nemzetközi Törvényes Munkás-védelmi Egyesületet hívjam meg, illetve azt szólítsam fel, hogy ötödik nagygyűlését Magyarország fővárosában megtartani szíveskedjék. Ebbeli megbízatásomban eljárva, a szeptember 29-én délelőtt tartott teljes ülésben francia, német és angol nyelven tartott beszédemben a következőket mondtam: »Mint a magyar királyi kormány

képviselője, van szerencsém annak meghívását a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek formászerint ezennel átnyújtani, hogy ötödik nagygyűlését Magyarország fővárosában, Budapesten méltóztassék megtartani. Legyen szabad ez alkalommal a következő tekinteteket kiemelnem. Az Egyesületnek nemcsak az képezi feladatát, hogy a munkásvédelmi törvényhozás terén a nemzetközi egyetértés útjait egyengesse, hanem az is, hogy az emberiség eszméinek, mint a minden társadalomnak alapját képező munkásosztályok javára szolgáló elsődrendű tényezőnek, széleskörű propagandát is csináljon. Célja befolyást gyakorolni a közvéleményre abban az irányban, hogy mindinkább támasza legyen a polgárosult kormányoknak, melyek kétségkívül a legjobb szándékkal vannak eltelve minél szabadelvűbb munkásügyi törvényjavaslatokat beterjesztteni a törvényhozásoknak, de jóakaratum tapasztalás szerint gyakran oly anyagi érdekekbe ütköznek, amelyeket sok helyen most még kénytelenek a magasabbrendű erkölcsi érdekek fölé helyezni. De szerencsére a felvilágosult közvéleményben oly erő rejlik, melynek ha valóban élővé van téve, a kevésbé általános jelentőségű tekintetek nem képesek ellentállni. Ennélfogva, ha az Egyesület elfogadja kormányom meghívását, nagyon is saját hatáskörében marad. És ha annak egyes tagjaira nézve a kissé nagyobb távolságra való utazás kellemetlen volna, igyekezni fogunk őket kárpótolni őszinte és tettekben nyilvánulandó kifejezésével legmélyebb tiszteletünknek azon magasztos eszméssel szemben, melyeket képviselnek és nem kevésbé saját érdemeik iránt, melyeket a társadalom alapjaiért, tehát az emberiségért folytatott kitartó és sikeres munkásságuk által szereztek maguknak. Svájc a szabadságnak és emberiségnek ezen kitűnő hazája ne féltse e kedves intézményét honfitársaimtól, akik e szép országért rajongnak. Azt senki sem akarhatja elragadni

tőle, ahol az gondolatban megfogant és tényleg nagyra növekedett. Szülőföldje legyen annak rendes otthona az idők végtelenéig. De képviselőinek is, mint az Egyesületnek, csak javára és dicsőségére válhatik, ha azzal együtt egyszer-másszor apostoli vándorútra kelnek. Végül az angolul beszélő nemzetek jelenlevő képviselőit is kérem, hogy óhajunk megvalósulását, mely szerint a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületet Magyarország minden szabadelvű, nemes és emberies gondolatra nézve oly termékeny talaján lássuk működni, a maguk részéről szintén előmozdítani szíveskedjenek.« A meghívást általános élénk tetszés és hosszas taps követte. E beszédre Mahaim Ernő liège-i tanár válaszolt, kiemelvén, hogy a magyar királyi kormány ezen megtisztelő meghívása, mely annak nyomtatékos tartalmához méltó alakban volt előterjesztve, a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületre nézve rendkívül lekötelező. Ezáltal nagy elismerésben részesült, melyet bátran oly kiváló sikernek tekinthet, hogy a Bernben elért eredmények mellé sorozhatja azt. Ez okból javasolja, hogy a magyar királyi kormánynak szíves és kitüntető figyelméért az Egyesület hálás köszönetét ünnepélyesen fejezze ki. A meghívást illetőleg azonban nézete szerint a teljes ülés most nem határozhat. Ezt érdemleges és formai okok gátolják. Az érdemleges akadály abban áll, hogy Magyarország gyönyörű fővárosa egy kissé távol fekszik a nyugateurópai forgalmi főutaktól és ez a körülmény még megfontolást igényel. De nem ez, hanem az a fő akadály, hogy az egyesületi alapszabályok szerint, a nagygyűlés helyének elhatározása iránti javaslat az elnökség által a nemzeti osztályok meghallgatása után döntendő el. A jelen esetben is ezt az eljárást ajánlja követetni, de a nagygyűlés által a magyar kormány iránti köszönetet azonnal kéri kimondatni. Hasonló értelemben nyilatkozott Jay Raoul párisi egyetemi tanár is. Mire Lache-

nal elnök határozatkép kimondja, hogy az Egyesület Ő Felsege a magyar király kormányának az ötödik nagygyűlés Budapesten leendő tartása iránti szíves meghívásáért hálás köszönetet szavaz, a jövő nagygyűlés helye iránti kérdést eldöntés végett pedig a nemzeti osztályokhoz és ezek javaslataival együtt az elnökséghez utasítja. – Az adott körülmények közt más választ nem is lehetett várni. A meghívással a magyar kormány kétségkívül ezen már is nagy tekintélyre jutott nemzetközi egyesületet lekötelezte s annak nyomatékos voltát nyilvánosan és ünnepélyesen, tagjai pedig, akikre az igen kedvező benyomást tett, magánbeszélgetés közt is általában készséggel elismerték.

2. Az 1908. évi luzerni értekezéslet.

Az 1908. évi luzerni közgyűlés. – A közgyűlésen bemutatott magyar munkák. – A magyar kormány képviselőjének üdvözlő beszéde. – Az Egyesület tevékenysége. – A közgyűlés határozatai. – A gyermekmunka szabályozása. – Az ifjúmunkások éjjeli munkájának megtiltása. – Az otthon dolgozó munkások érdekeinek védelme. – Az ipari mérgek használatának tilalma. – A külföldi munkások és hozzátartozóik biztosítása.

A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület 1908. évi nagygyűlését, számszerint az ötödiket, szeptember hó 28-30. napjain Luzernben tartotta. E sorok íróján, mint a magyar kormány képviselőjén kívül Heller Farkas, Chyzer Béla és Máday Andor jelentek meg hazánkból. Képviseltetésünk az érdelemes munkálkodás tekintetében ezúttal örvendetes képet nyújtott, amennyiben négy kiváló munkával vontuk magunkra a világ ilyenek iránt érdeklődő művelt közönségének figyelmét.

Friedrich Vilmos egyetemi magántanár tizenhét nyomtatott ívet meghaladó műve a »Phosphor okozta megbetegedésekről, különös tekintettel a magyar-

országi gyufagyári viszonyokra« e kérdés tudományos és gyakorlati oldalát a kor színvonalán igen alaposan tárgyalja. Chyzer Béla államvasúti felügyelő dolgozata a magyarországi ólommérgezésekről, különösen az itteni kerámiai iparban úgy adataival, valamint a szövegbe iktatott képeivel általános feltűnést okozott. Varró István budapesti kereskedelmi és iparkamarai fogalmazó füzeté a munkásvédelmi törvények végrehajtásáról hazánkban az ebbeli állapotot híven tünteti fel. Végül Ferenczi Imre monográfiája a magyar háziiparról és a budapesti otthon végzett munkáról gazdag anyagánál és jeles feldolgozásánál fogva becses és sok tekintetben szintén úttörőnek ismerendő el. A megnyitó ülésen az Egyesület elnöke, Scherer Henrik landamman és svájci szövetségi képviselő üdvözlővén a megjelenteket, szokott tárgyilagosságával megállapította azt a tényt, hogy az Egyesület a lefolyt két év alatt serényen, de csattanósabb sikerek nélkül működött. Olyan eredményeket, mint két évvel ezelőtt, midőn két igen fontos nemzetközi egyezményt tudott létrehozni, különben senki sem várhatott méltányosan attól. A művelt világ államainak kormányai ugyanis valószínűleg nem is lennének hajlandók minden második évben ilyen nagyobb horderejű kötésekre elhatározni magukat. Azért az Egyesületnek elsősorban a feladatai körébe eső kérdések minél alaposabb tanulmányozására kell a főszűlyt fektetni, mert annak hivatása nem merül ki a határozatok hozásában. Ezt engedje át más kongresszusoknak. Elsősorban a művelt világ közvéleményének befolyásolására kell törekedni. Újból hálásan emlékszik meg arról a megtiszteltetésről, amelyben a jelen nagygyűlésnek Budapesten leendő tartására irányuló meghívása által a magyar királyi kormány részesítette a nemzetközi egyesületet. Azonban annak tizenkét nemzeti osztálya közül hét Magyarország

gyönyörű fővárosának távolságára való tekintettel inkább a központi fekvésű Svájcban kívánta a nagygyűlést ez alkalommal is megtartani. Itt különösen Luzernra, az idegenforgalom egyik középpontjára esett a választás, ahol a kiküldötteknek hasznos, sikeres munkálkodást és minél kellemesebb tartózkodást kíván. A világ gyorsan halad és fejlődik. Mindig számosabbak lesznek a kötelékek, melyek az államokat és nemzeteket egymáshoz fűzik. Nemcsak a forgalom eszközei, hanem a nemzetközi döntő bírások és egyezmények is közreműködnek evégből. A jogfejlődés egységesebbé tételére is több irányban határozott törekvés mutatkozik. Ilyen egységes jogfejlődésre törekszik ez a nemzetközi egyesület szintén. Legyen áldásos működése ez alkalommal is. – Luzern kanton képviselőjének felszólalása után az elnök nekem adta át a szót, hogy a magyar kormány nevében üdvözöljem ezt a nagygyűlést is és köszönetet mondjak az Egyesületnek azért a finom tapintatért, mellyel a magyar kormány meghívásának kérdését elintézte. Nem fogadta el a meghívást, de tisztán oly okokból, melyekre nekünk befolyásunk nem lehet. Nem is nagy többséggel történt ez úgy, hogy az el nem fogadás módja folytán nálunk semmi keserőség sem maradt hátra. Ezért a negatív eredményért különben megvigasztal bennünket az a tudat, hogy a pozitív eredményt is megérdemeltük volna. Két év óta ugyanis nálunk a szociális politika terén sok történt és még csak rövid idő kell, hogy az időközben elkészült ezirányú javaslatok elfogadása után hazánk a társadalompolitikai törvényhozás tekintetében is a legelőhaladtabb államok közé tartozzék. Biztosítottam a nagygyűlést, hogy ez országban a kormányt, törvényhozást és társadalmat az emberiesség ugyanaz a szelleme hatja át, mely a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületet létrehozta, fejlesztette és tekintélyhez juttatta. Elhíheti ennél fogva,

hogy az üdvözet és jókívánat, melyet kormányom nevében fejezek ki, valóban őszinte és meleg. – Ezután mások is, a szentszék képviselő Rezzara Nicolo bergamoi tanár, Millerand A. volt kereskedelmi miniszter és a francia osztály elnöke, végül dr. Kovalevsky Maxim tanár, az orosz birodalmi tanács tagja hasonlóképpen melegen ünnepelték az Egyesületet. Ez előzetes felszólalások után a régi elnökséget újból egyhangúlag megválasztották. Megalakultak erre a szakbizottságok is, amelyek elseje azért volt kiküldve, hogy a munkásügyi hivattal és feladataival, az egyesületi bulletinnel, a hivatal és egyesület pénzügyeivel és a megállapítandó programmal foglalkozzék. Részünkről annak tanácskozásában én vettem részt. A második szakbizottság ólommérgezésekkel és az ipari mérgekkel általában foglalkozott; bennünket abban Chyzer Réla képviselt. A harmadik szakbizottság a gyermekmunkával és az otthon folytatott munkálkodás kérdéseivel foglalkozott; részünkről Máday Andorral. A negyedik maximális napi munkaidő s a munkás védelmi törvények végrehajtása iránt volt hivatva javaslatokat megállapítani; részünkről Heller Farkassal. Az ötödik szakbizottság a külföldi munkások biztosításának kérdéseit tárgyalta; képviselőtünkre itt Máday Andort kértük fel.

Az Egyesület tevékenysége úgy a központban, valamint az egyes nemzeti osztályok körében igen élénk volt. – A központ folyton figyelemmel kísérte az 1906. évi nemzetközi egyezményeknek a sorsát. A luzerni ezidei összejövetel időpontjáig a női éjjeli munkát a gyárakban eltiltó egyezményekhez járult kormányok, Ausztria, Dánia, Spanyol-, Magyar-, Olaszos Svédország kivételével, már mind letették ratifikációikat. A fehér foszfor iránti egyezményhez nem járult országok szekciói időközben élénk tevékenységet fejtettek ki.

A nagygyűlési érdemleges határozatok a következők: a munkásvédelmi törvények végrehajtása. A IV. genfi nagygyűlésnek a munkásvédelmi törvények foganatosítását illető határozataira hivatkozva, az V. nagygyűlés megbízza a Munkásügyi Hivatalt, hogy a munkásvédelmi törvények végrehajtásáról szóló előzetes jelentését egészítse ki. Ez az előzetes jelentés átvizsgálás végett az államkormányoknak és az egyes nemzeti szekcióknak bemutatandó. Az elkészítendő végleges jelentés tudomásul az államkormányoknak meg fog küldetni. Megfelelő szerkezetben és célszerű módon az nyilvánosságra is hozandó. Megbízott a Munkásügyi Hivatal, hogy a munkásvédelmi törvények végrehajtásának szervezetében beállandó változásokat a nagygyűléseknek jelentsék be.

A gyermekmunka tárgyában hozott határozatok: a nemzeti osztályok felkértek, hogy keressék az eszközöket és módokat, melyek alkalmazása mellett a gyermekmunka minél teljesebb tilalmát keresztül lehet vinni. Evégből a következő elvek által vezetessék magukat: a gyermekmunka minden kereseti mód körében szabályozandó. Ennek a szabályozásnak minden alkalmazott gyermekre ki kell terjedni. A mezőgazdaság körében az alkalmazó saját és mások gyermekei közt különbség teendő. A gyermeket az iskolaköteles korban keresetszerűen nem szabad foglalkoztatni; ahol az iskolaköteles kor nincs megállapítva, ott az ipari gyermekmunka a 14., a mezőgazdasági pedig a 13. életév betöltése után alkalmazható.

E helyen meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdasági munkával a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület most foglalkozik először hivatalosan. En már két évvel ezelőtt egy nagygyűlési beszédemben felemlítettem, hogy a mezőgazdasági munkások kérdéseit sem lehet ennek az egyesületnek sokáig hallgatással mellőzni. Íme alig néhány év eltelte után

legalább szóba kellett azt hozni. A mezőgazdasági munkáskérdés valamely alakban mindenütt létezik s annak nemzetközi szabályozása több tekintetben máris szükségesnek bizonyult. Amint ez jobban ki fog derülni, valószínű, hogy az e részben teendő alaposan megokolt célszerű javaslatok e nemzetközi egyesületben komoly méltatás tárgyát fogják képezni. Ezek tanulmányozása azonban most még csak az egyes nemzeti szekciók feladatát képezheti.

Az ifjak éjjeli munkájára vonatkozólag a következőket határozták: az ötödik nagygyűlés az egyesületi elnökség belátására bízta annak az időpontnak megválasztását, midőn az ifjúmunkások éjjeli munkájának eltiltása tekintetében nemzetközi egyezmény kötését ajánlhatja a kormányoknak, egyúttal azonban megállapítja azokat az elveket, melyek szemmel tartásával az ilyen egyezményt a viszonyok mostani alakulása mellett máris létesíthetőnek tartja. Egyidejűleg elhatározza, hogy a IV. nagygyűlés 5. határozatának 8. pontja értelmében alakított külön szakbizottság maradjon meg s feladata legyen, hogy az ifjak éjjeli munkája tilalmának megengedhetőségére vonatkozó adatokat tovább gyűjtse és feldolgozza egészen addig, míg az Egyesület célszerűnek találja a kormányoknál megtenni javaslatait. Emellett a nevezett szakbizottság kísérje figyelemmel, hogy vajjon az illető iparágak technikai fejlődése nem haladt-e már annyira, hogy annak alapján az ifjak éjjeli foglalkoztatásának eltiltását tárgyaló javaslatokkal tovább lehet majd menni?

Felhatalmaztatott az elnökség, hogy a külön szakbizottság tagjai közül választott albizottsággal egyetértve oly munkálatot dolgozzon ki, melyben az ifjúmunkások éjjeli foglalkoztatásának tényleges viszonyai és mellőzésének lehetősége összefüggően adas-
sanak elő, mint ahogy ez a nők éjjeli munkájának

eltiltására vonatkozólag történt az Egyesület részéről. A nagygyűlés tüzetes megállapodásai e tárgyra vonatkozólag így szólnak: Az ifjúmunkások éjjeli munkája az iparvállalatok körében azok 18. életévének betöltéséig megtiltandó. Ez a tilalom legalább a 14. életév betöltéséig és az iskolakötelezettség időtartamáig teljes legyen. Az ifjúmunkások éjjeli munkájának tilalma a 14. életéven túl felfüggeszthető: *a)* az esetben, ha az illető üzem előre nem láthatott, nem időszakos módon az erőhatalom okából szünetel; *b)* oly nyersanyag, vagy a feldolgozás tárgyát képező más anyagok feldolgozásának céljából, melyek gyors romlásnak vannak kitéve s amelyek romlása által különben okvetlenül keletkező veszteség elhárítására ez megkívántatik; *c)* az üvegiparban azon fiatal munkásokra nézve, akik az olvasztókemencéből üvegmasszának kivételével foglalkoznak, de csak azon feltétel alatt, hogy az éjjeli munka tartama a törvényben állapítottatott meg és hogy számuk az újabb ipari munkásnemzedék kiképzéséhez szükséges méreteket nem haladja meg. A kivétel csak mint átmeneti intézkedés engedhető meg. *d)* a vasműveknél a 16. évet már betöltött fiatal hengerelő munkásokra nézve.

Az 1906. évi genfi gyűlésnek azzal a határozatával szemben, mely szerint az éjjeli munka egészen megtiltandó a nyílt eladó helyiségekben, a vendéglőkben és korcsmákban és a kereskedői irodákban, a nagygyűlés nem foglal állást, hanem azt a külön szakbizottsághoz további tárgyalás végett visszaszármasztja. Az éjjeli nyugalom ideje legalább 11 órát tegyen és mindenestre az esti 10 és reggeli 5 óra közé essék. Átmeneti intézkedések tehetők. A nagygyűlés abbéli várakozásának ad kifejezést, hogy az iparfelügyelet hatályos lesz. A nagygyűlés hangsúlyozni kívánja, hogy a fiatal munkások éjjeli munkája mindig visszaélés marad, melyet semmiesetre sem szabad túrni.

Míg ezt az éjjeli munkát nemzetközi egyezmény útján teljesen mellőzni nem lehet, addig is kéri a nemzeti szekciókat, hatnának ezen visszaélés megszüntetésére vagy legalább korlátozására.

A maximális munkanapot illetőleg az V. nagygyűlés a genfi, vagyis IV. nagygyűlés következő megállapodásait szem előtt tartva határozott, melyek így szólnak: »a maximális munkanapnak meghatározása a munkások és alkalmazottak testi és szellemi erőinek fenntartása és fejlesztése szempontjából nagy horderevével bír, a szakszervezeteknek erőfeszítései által elért és még elérhető sikerei mellett a törvényhozásnak közbelépése a maximális munkanap általános megállapíthatása végett szükséges«. Ebből kiindulva az ötödik nagygyűlés elhatározta: hogy mindazon női munkások maximális munkaideje, akik a női munkára vonatkozó berni konvenció határozmányai alá esnek, nemzetközi egyezmény útján napi 10 órára szorítandó. A textiliparban foglalkozó férfimunkásokra nézve: a maximális munkaidő a textilipari férfimunkásoknál is fokozatosan tíz órában legyen megállapítva. A szénbánya munkásaira nézve: a földalatt foglalkoztatott szénbányamunkások érdekében a nyolcórás maximális munkaidő hozandó be. A nemzetközi egyesület elnöksége megbíztatik oly bizottság alakításával, mely a nyolcórás munkának technikai fogalmát, nevezetesen annak figyelembevételével állapítaná meg, hogy a munkásoknak a bányába és az abból való kiszállítására a munkaidőbe betudandó-e?

A vaskohókban, a hengerművekben és üvegyárakban folyó munkára vonatkozólag: tekintve, hogy a meglevő anyag e részben kiegészítésre szorul, felhatalmaztatott a munkásügyi hivatal, hogy ennek a kérdésnek tanulmányozását folytassa. A kormányoknál oda kell hatni, hogy ezen iparágakban szokásos munkaidőre vonatkozó adatgyűjtést rendezzenek. Az

egy- egyes országokban levő egyesületi szekciók megbízat-
nak azzal, hogy az illető iparágak köréből kiszemelt
beavatottaktól szakvéleményeket kérjenek arra nézve,
hogy a munkaidőt mily módon lehetne a legcélszerűb-
ben szabályozni?

Az otthon végzett munkára vonatkozólag a követ-
kező határozatok hozattak: a nagygyűlés az 1906-ban
Genfben ajánlott következő rendszabályokat: az
ilyen üzemek nyilvántartását, az azokban adott munka-
bérek közzétételét, reájuk az iparfelügyelet kiter-
jesztését, az otthon munkálkodók szociális biztosítá-
sát és helyzetüket, iparegészségügyi felülvizsgálását,
a szakszervezetek és a vásárlók az otthon dolgozó
munkásokat támogató ligájának létesítését újból fel-
említi és azokat ismét magáévá teszi. A nagygyűlésnek
az a nézete, hogy az otthon dolgozó munkások rossz
helyzete főleg a ki nem elégitő munkabérvizonyoknak
tulajdonítandó, ennél fogva elsősorban a munkabérek
emelésének eszközeit kell megtalálni.

Evégből a nagygyűlés nyomatékosan ajánlja az
otthon dolgozó munkások szakegyesületi szervezke-
dését, kollektív szerződések kötését és ezek törvényes
elismerését az oly országokban, ahol ez ma még nem
történik, felkéri a nemzeti szekciókat, vizsgálnák meg,
hogy hazájukban keresztülvihető lenne-e egy oly
polgári és bünyenyítő törvény, mely a bírának jogot
adna arra, hogy az ínség- és uzsoramunkabérek iránti
szerződések megsemmisítsék és megbüntessék? a
nagygyűlés felkéri a szekciókat a) hogy a munkabér-
hivatalok létesítésének kérdésével foglalkozzanak;
b) oly esetekben, midőn a szakszervezkedés ered-
ménytelennek bizonyulna és ezt a viszonyok meg-
engedik, felkérjék kormányaikat, hogy az idevágó
angol törvényjavaslatok felhasználásával kísértsék meg
a minimális munkabérek behozatalát olyformán, hogy
paritásos (egyenlő számú munkaadók és munkásokból

álló) bérhivatalok bértarifákat állítsanak össze; az ily kísérlet mindenekelőtt az oly háziiparokban teendő meg, melyekben az a legkönnyebben vihető keresztül és ahol az illető otthon végzett munka a munkások nagyobb részének főfoglalkozását képezi; c) a szekciók az elért eredményről nyújtsanak be jelentéseket; az angol szekció pedig különösen felkérjük, hogy az Angliában szerezhető nemű tapasztalatokról állandóan értesítse az elnökséget. Az ötödik nagygyűlés felkéri az országos szekciókat, hogy a létező vagy már javasolt törvények szem előtt tartásával a gyakorlati élet szükségéhez képest tanulmányozzák azokat a rendszabályokat, melyek által lehetséges volna az otthonmunkásokat a gyári munkásvédelemben részesíteni (normál munkanap, higiéné és a munkahelyiségek biztonsága).

Az ipari mérgek közül a fehér foszforral és az ólommal foglalkozott behatóbban az ötödik nagygyűlés. Az előbbire vonatkozólag köszönetét fejezte ki az osztrák és angol szekcióknak azokért az élénk tudományos, publicisztikai és parlamenti törekvésekért, melyek által kormányaiknak az illető nemzetközi egyezményhez való járulását valószínűvé tették, valamint a spanyol és magyar szekcióknak is hasonló felvételeikért és beadványaikért. A fehér foszforos gyufák használatával járó veszélyek a fogyasztókra nézve megokolják, hogy azok az országok, melyek ilyeneket maguk nem gyártanak, hanem bevisznek, mint például Ausztrália, bevitelüket tiltsák el. Az ilyen tilalmak azokban az országokban, melyek a berni egyezményhez csak az efféle kivételre való tekintetek miatt nem csatlakoztak, a fehér foszfor alkalmazásának kiküszöbölését lényegesen megkönnyíték.

Az ólommérgezésekre nézve különösen a szobafestőket és mázolókat illetőleg hozott határozatok a következők: Az ötödik nagygyűlés ismétli a korábbi

által kifejezett azt az óhajt, hogy az ólomból készült festékek tilalma foganatosíttassék. Különösen abban a meggyőződésben van, hogy az eddig szerzett tapasztalatok szerint az ólomfehérnek belső festéseknél való használata nélkülözhető, ennél fogva azt meg lehet tiltani. Az ólomból készült festékek használatára a többi mázolás munkáknál, különösen az ólomfehérnek külső mázolásokra és a miniumnak egyéb munkákra való alkalmazására nézve helyesnek tartaná, ha a kormányok kísérleteket tennének a tilalmak lehetőségének kipróbálásával. Újra emlékeztet arra a genfi határozatra, mely a szekciókat felhívja, hogy e kérdés állásáról saját országaikban minden nagygyűlésnek jelentést tegyenek. Az ólomfestékek általános tilalmának behozataláig is minden tartálynak vagy csomagolásnak, melyben ólomtartalmú anyagok a kereskedelembe és használatba jutnak, világosan és általán érthető módon annak jelzését kellene viselnie, hogy foglalatuk »ólomtartalmú« és »mérges«. A munkásokat az ólomtartalmú festékek készítésénél és alkalmazásánál arra, hogy megmérgeztetésük veszélye forog fenn, figyelmeztetni kell. Minden így veszélyeztetett munkás, még a kis üzemekben vagy valamely meghatározott üzemen kívül foglalkozók is, rendszeres orvosi vizsgálatnak vetendők alá.

Az agyagiparra vonatkozólag az ötödik nagygyűlés azt határozta, hogy három tagból álló nemzetközi szakértő bizottság alakítandó, mely a kerámiai üzemekben az ólomveszély ellen alkalmazandó rendszabályok kidolgozására lesz hivatva. Ez a munkálat egy évvel a legközelebbi nagygyűlés előtt a szekciónak tárgyalás végett megküldendő. A nemzeti osztályok véleményei hat hónap elmúlta előtt újból a szakbizottságnak adandók át, mely legkésőbb három hónap múlva a végleges tervezetet a nemzetközi egyesület elnökségének benyújtani tartozik. E mun-

kálatok alapjául a következőknek kell szolgálni: az ólomház alkalmazását lehetőleg meg kell szorítani; evégből a kormányok ólommentes mázak feltalálását igyekezzenek előmozdítani, azok alkalmazását kezdeményezzék és támogassák, valamint általában igyekezzenek a kerámiai ipart szakiskolák és vándortanítók révén emelni. Amennyiben ólomtartalmú mázakat multhatatlanul használni kell, azok oldható ólomrészei jó égetés által lehetőleg oldhatatlan vegyületekké alakíttassanak át. Az ólmos égetett mázak lehetőleg külön mázgyúrókban vagy nagyvállalatok kifogástalanul berendezett külön osztályában állíttassanak elő. A kis fazekasműhelyekben, melyek alacsonyfokú égető kemencékkel dolgoznak, a technikai lehetőséghez képest vagy jól kiégetett mázak, vagy ólomfényház (nem minium vagy ólomgelét) alkalmazandók. Ezeken kívül a legkisebb üzemekben is (háziipar) a munkahelyek a lakásoktól elválasztandók. A kerámiai háziipari üzemek szintén iparfelügyelet alá helyezendők.

A sokszorosító iparokra vonatkozólag azt határozta a nagygyűlés, hogy az azokban előforduló ólommérgezőések lehető megelőzése céljából is háromtagú külön nemzetközi szakbizottság alakítandó. A nyomdai iparok ebbeli érdekeinek tanulmányozása számára alapul a díjnyertes és megvásárolt pályamunkák, a nemzeti szekciók jelentései és a következők szolgáljanak; az e részben alkotandó törvénynek tüzetesen ki kell terjeszkedni ama helyiségeknek tisztítására, szellőztetésére és hőmérsékére, ahol a szedőgépek, a stereotípia vagy a betűöntés számára ólom olvasztatik. Kívánatos továbbá, hogy a munkatermekben az evés és a dohányzás, továbbá a női munka a betűöntésnél eltiltassék, végül a betűszekrények pormentesítés által való tisztítása alkalmaztassék. A sokszorosító iparban ugyanazok a rendelkezések

teendők meg az ólomtartalmú festékre nézve, mint a szobafestőknél és mázolóknál. Az ólom- és bronzpor képződése, ahol ilyen munkákat huzamosan végeznek, felszívítás és pormentesen dolgozó gépek alkalmazása útján csökkentendő. Általában a sokszorosító iparokban a különböző munkák egymástól lehetőleg elkülönített helyiségekben végzendők.

Végül igen behatóan foglalkozott a nagygyűlés azzal, hogy az idegen munkások a munkásbiztosítás keretében minő elbánásban részesítendőek. A két évvel ezelőtt Genfben hozott kilencedik határozat kapcsán annak az óhajának adott kifejezést, hogy az egyes törvényhozások törvényalkotásai vagy két-két állam megegyezése vagy általános nemzetközi egyezmény útján a baleseti biztosításnál a külföldi és belföldi munkásokkal való egyenlő elbánásnak elve és pedig úgy a nyújtandó kártalanítások, valamint ezek feltételei tekintetében lehetőleg megvalósíttassék. Evégből a már eddig létrejött ilyenmű egyezményekben elfogadott következő elvek alkalmazását ajánlja.*) A baleset által sújtott külföldi munkás és hozzátartozói az abban gyökerező kárpótlásnak úgy mértéke, valamint feltételei tekintetében a belföldiekkel egyformán kezelendők. Oly vállalatoknál, melyek üzeme más állam területére is kiterjed, tekintet nélkül az egyik vagy másik országban folytatott tevékenység nagyságára, annak az országnak joga alkalmazandó, melyben a vállalat székhelye van. Az ilyen vállalatok-

*) Munkásbiztosítási szerződések jöttek létre: Francia- és Olaszország közt 1904. évi április hó 15-én; Belgium és Luxemburg közt 1905. évi április hó 15-én; Németország és Luxemburg közt 1905. évi szeptember hó 2-án; Németország és Németalföld közt 1905. évi szeptember hó 2-án; Franciaország és Belgium közt 1906. évi február hó 21-én s Franciaország és Luxemburg közt 1906. évi június hó 27-én.

nál az illető ország törvényhozása hat hónapig az olyan munkásokra és alkalmazottakra is érvényes legyen, akik a másik ország területén, de csak ideiglenesen dolgoznak. Ha a kárpótlásban részesítendő baleset tényleg előfordult és kérdésessé válik, hogy a kárpótlást ki és mely törvények értelmében tartozik adni, akkor az ellátást az nyújtja előzetesen, akihez elősorbán fordultak az ebbeli követeléssel, a vitás kérdés eldöntéséig. Ez ügy elintézése után az ily előzetes gondozás költségeit az, aki által az végleg viselendő lesz, megtéríteni tartozik. Az alkalmazandó törvények végrehajtásánál az illetékes hatóságok kölcsönös jogvédelemben és támogatásban részesítik egymást. Ezek a hatóságok kötelesek hivatalból megállapítani azokat a tényeket, melyek a tényállás kiderítéséhez szükségesek.

A külföldiek balesetének elintézésénél a lehető legegyszerűbb és leggyorsabb eljárás alkalmazandó. Azok az idegen iratok, bizonylatok és okmányok, melyek az enemű balesetek tárgyában kiállítatnak és a másik állam hatóságainál benyújtatnak, illetékek és költségek dolgában úgy kezelendők, mint a hasonló belföldiek.

A nagygyűlés arra kéri azokat a nemzeti szekciókat, melyek országai a külföldi munkások balesetbiztosítási ügyeinek állami szerződések útján való elintézése tekintetében még hátramaradtak, hogy az olyanok létrejövetelének előmozdítására nagyobb tevékenységet fejtsenek ki s e feladatuk megkönnyítése végett esetleg lépjenek érintkezésbe a szóba jövő érdekelt országok szekcióival.

3. Az 1910. évi luganói értekezlet.

Az 1910. évi luganói közgyűlés. – A munkások védelmének és nemzetközivé tételének történeti előzményei. – Az 1802. évi angol munkásvédelmi törvények. – Owen Róbert gyakorlati kísérleti telepei. – Tevékenységének hatása. – A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület tiszéves fennállása. – A közgyűlés magyar képviselői. – A Magyar Törvényes Munkásvédelmi Egyesület irodalmi képviselője. – A megnyitó beszédek. – A magyar kormány képviselőjének beszéde. A bizottságok és munkásságuk. – Javaslatok. – A közgyűlés legfontosabb határozatai.

Az 1910. évi szeptember 25-29. napjain, az olasz Svájc egyik városában, Luganóban tartott közgyűlés két okból igen nevezetes volt. Az egyik az, hogy az Egyesület, mint a munkásügy nagy nemzetközi intézményévé kifejlődött elsőrangú szervezet, most töltötte be fennállásának tizedik évét, a másik, hogy ez alkalommal alaki és tartalmi tekintetben egyaránt rendkívül fontos megállapodásokra jutott. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület keletkezésének, az első évtized alatt folytatott munkásságának és elért nem közönséges sikereinek története valóban nagyon tanulságos.

A munkások érdekeinek az egyes államok határain túl terjedő mozgalmak és eljárások révén való megóvásának eszméje már igen régi keletű. Annak történetét meglehetősen tüzetes, különböző nyelvű folyóiratokban és külön füzetekben megjelent számos tanulmány adja. Ezekből kiderül, hogy a munkások védelme és az ennek nemzetközivé tétele iránti követelés nem a munkásosztály, vagy annak vezetői, hanem munkaadók és nemzetgazdák köréből indult ki.

A kézműiparban alkalmazott munkások javára az erkölcsiség és közegészség nevében először Angliában hoznak már 1802-ben munkásvédelmi törvényeket, de azok hatálya az angol kézműiparral együtt megszűnt. Ereszben az Owen Róbert fellépéséig a múlt század

második évtizedében nem történik semmi. Az ő gyakorlati emberszeretete és emberbaráti szellemtől áthatott irodalmi munkássága azonban nemcsak Nagy-Britannia területén, hanem másutt is nagy lökést adott a munkásvédelemnek, melyet ő már eredetileg az egyes országok határain túl is terjedő jellegűvé akart tenni. Nagy áldozatokkal mintegy kísérleti telepeket létesített, melyek megtekintésére bel- és külföldi előkelő, sőt hatalmas állású embereket s a tudomány férfiai közül is többeket meghívott. Utazásai közben megismerkedik Sismondival, akit eszméinek megnyer, miáltal az a nemzetközi munkásvédelem egyik elsőrendű irodalmi propagátorává lesz. Tudományos kongresszusokra eljár és már-már fejedelmeket is meggyőző törekvései helyességéről, midőn a reakció szelleme azok megvalósításának útját vágja. A munkásvédelem azért a szabadelvű kormányzattal bíró országokban csak nemzeti törvények révén tesz jelentékenyebb lépéseket előre, különösen Angliában és Svájcban. De a nemzetközi védekezés eszméjét eltemetni nem lehetett. Csakhogy az a polgári társadalom körén kívül a szocialisztikus propaganda talaján bukkan fel. Azonban tovább e téren, mint a meddő agitációnak az egész művelt világra kiterjedő hullámszáig nem jut. Határozatok, nyilatkozatok, kiáltványok bőven jelentkeztek koronként, sőt később évenként is, de a szocialista szervezetek a munkásosztály sorsának javítására csak annyiban hatottak, hogy a polgári társadalom mind több és mind jelentékenyebb tényezőjét meggyőzték arról, hogy nemcsak a humanizmus, de a jól felfogott nemzetgazdasági érdekek is követelik a munkások helyzetének valamennyi államhatalom részéről való vállvetett javítását. így lett a sivár szocializmusból e részben is termékeny szociálpolitika, mely midőn magasabb szempontok által engedi magát vezetetni, akkor éri el a legnyilvánvalóbb gyakorlati sikereket is.

Sok évtizedes eredménytelen kísérletek terelték elsősorban a tudomány embereit arra az útra, mely Svájcban, Berlinen és Brüsszelen át Parisban a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület megalkotására vezettek. A tudomány és a kormányzat férfainak kellett a szocializmus által nyújtott tanulságok megismeréséhez jutni, hogy az 1890. évi berlini – tényleg eredménytelen – hivatalos jellegű nemzetközi értekezletet megelőző és követő magánjellegű kongresszusok társadalmi erői az államhatalmat képviselő tényezőkkel szövetkezve, a munkásvédelemnek hathatós működésre hivatott intézetét szilárd alapon, életrevaló módon szervezhessék. És ezzel megtalálták azt a közös teret, melyen a társadalomnak érdekét szívükön viselő összes hatékony erők közreműködhetnek. Ennek igen örvendetes eredménye lón az, hogy rövid idő alatt nagyon sok végzetesnek látszó közgazdasági és társadalmi baj gyógyítható volta kiderült. Alig telt el tíz év, mióta ez a nagy kísérlet szárnyait bontogatni kezdte, és ma már itt van szemünk előtt egyike a legszebb és leghasznosabb újkori intézményeknek, amelytől nemcsak a nemzetközi egyezmények útján elhárítható számos társadalmi ellentét kibékítését, hanem azt is joggal várhatni, hogy a nemzetek szociálpolitikai törvényhozása általában folyton emberesebb, de ezzel egyidejűleg a gazdasági élet szerves követelményeinek s – lélektani alapon épülven fel – a munka és munkaadó közötti viszony természetének is mind megfelelőbbé fog alakulni.

A lугanói közgyűlésre mintegy százhetven kormányképviselő és nemzeti osztályi delegátus volt bejelentve. Ezek kétharmada tényleg meg is jelent. A bejelentett tizenegy magyar kiküldött közül e sorok íróján, mint a kormányképviselőn kívül, nyolcan vettek részt ez összejövetelen. Nevezetesen ott volt Sztérynyi József, Pap Géza, Heller Farkas, Gaal Jenőné a magyar-

országi nőegyletek szövetségének képviselőjében, Giesswein Sándor pápai prelátnak, kanonoknak, országgyűlési képviselőnek, Varró István, Máday Andor, Ferenczi Imre, a székesfőváros kiküldöttje. Együtt valamennyien hét szavazatra voltak feljogosítva.

A Magyar Törvényes Munkásvédelmi Egyesület az idén megint kellő irodalmi képviselőről gondoskodott. Három munkát mutatott be, melyek a többi hasonlók között tisztességesen állották meg helyeiket. E művek a következők: Friedrich Vilmos egyetemi magántanár és főorvos: »Die Phosphornekrose in Ungarn« cím alatt ismert hasonló tartalmú magyar művének bő kivonatában németül ismerteti azokat a szomorú állapotokat, melyek, fájdalom, a hazai gyufagyárak munkásai körében uralkodnak. Ennek kedvezőtlen hatását azonban tetemesen enyhítette a magyar királyi kereskedelemügyi miniszternek az a komoly és erélyes törekvése, mely e bajokon mielőbb segíteni lesz hivatva. A második munka szerzője Pap Géza miniszteri osztálytanácsos és bíró, aki »A külföldiek betegségi és baleseti biztosítása Magyarországon« című munkájában alaposan ismerteti e kérdéseket magyarul és németül és arra az eredményre jut, hogy míg hazánk a méltányosságnak és az emberiségnek minden követelményét teljesíti a külföldi munkások iránt, addig több irányban, nevezetesen az Észak-Amerikai Unióval szemben igen nagy igényei vannak még. Végül Koiss Géza ipari főfelügyelő »A vaskohók, hengerművek és üvegyárak munkaidejének szabályozásáról« mondja el nézeteit és három pontban foglalja össze arra vonatkozó javaslatait, hogy a munkások iránti jóakaratot a jelzett iparágak életérdekeivel miként lehetne a legcélszerűbb módon összeegyeztetni.

Az első, de még csak alakszerű, teljes ülést szeptember hó 26-án a luganói városház tanácstermében

Scherer Henrik elnök landammann és képviselő (nationalrat) hosszabb beszédben nyitotta meg. Ebben kiemelte, hogy a nemzetközi egyesület már egy évtized óta működik. Törekvései ez idő alatt nem voltak eredménytelenek, amit nem kis részben annak a mérsékletnek és körültekintésnek köszönhet, mellyel munkásságát koncentráta és csupán a lehető igyekezett megvalósítani. Most is nagy kérdés, hogy újabb nemzetközi egyezményeknek létesítését már kezdeményezheti-e, vagy pedig csak azok előkészítésére kell-e szorítkoznia? Ilyen nemzetközi egyezmények anyaga már jórészt együtt van. Az Egyesület próbaelőterjesztéseket is készítettett. Kívánja, hogy az Egyesületet ugyanazon szellem hassa át ezentúl is, mint eddig. Akkor valószínű, hogy sikerei a jövőben nem fognak az eddigiéik mögött maradni. Megemlékezett még az egyesület halottairól, köztük fájdalommal nélkülözött derék honfitársunkról, Chyzer Béláról is, akinek érdekeit melegen méltatta.

Lugano város tanácsa nevében hosszabb olasz beszéddel Luvini városi levéltárnok üdvözölte az egyesületet. Nagy megtiszteltetésnek mondta, hogy VI. nagygyűlését e régi városban kívánta megtartani. Ez Egyesület az élet igaz tudományát van hivatva az emberiség javára hasznosítani. A modern élet a munkát megnevesíté és azt a lét főtvényévé tette; de annak minden mozzanatát, minden erőfeszítését megérzi az emberi szervezet is. Ezért van oly nagy jelentősége a szociális törvényhozásnak. Az egyéni lélek korunkban mindjobban összeolvad a közszellemmel és a nemzeti felfogás az egyetemessel. A nemzetköziség terjedését magasztalta e részben, melytől a jogokkal és kötelességekkel való bölcs élés terjedését reméli. Ennek előkészítése nagy és nehéz feladat. Biztosítja az összegyűlt kiküldötteket, hogy Lugano ezt teljes mértékben képes méltányolni.

A delegátusok közül egyedül a magyar kormány képviselője (G. J.) mondott tömör francia beszédet. Mindenekelőtt annak nevében melegen üdvözölte az Egyesületet. Felemlíté, hogy az elnökség és a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal tartalomdús jelentéseit olvasva, minden méltányosan gondolkozónak be kell ismerni, hogy ez az Egyesület nagy léptekkel halad azon az úton, melynek irányát korunk szelleme jelölte ki. Mert ha a múlt századot az emberi elmének az anyag felett a műszaki vívmányok alakjában jelentkező fényes győzelme jellemzi, a mi századunk fő problémáját a civilizáció élén haladó nemzetek életében is mutatkozó nagy ellenmondások kibékítése képezi. Nem mindig igaz, hogy az ellentétek érintkeznek. Hiszen még a józan eszménység és a gyakorlati valóság, a nem is nagyon túlzó önzés s a mérsékelt emberbaráti érzelmek, a csak némileg türelmetlenebb emberi érzés és az emberies nemzetköziség, végre a társadalmi önkéntesség és a törvények parancsoló szava között is gyakran igen nagy és kínos hézagok mutatkoznak. Azon becses intézmények között, melyek ez ellentéteket elsimitani hivatvák, van a mi díszes nemzetközi egyesületünk is, melynek első évtizedes ünnepét üljük ez alkalommal. Honfitársaival együtt boldognak érzi magát, hogy azt ez alkalomból üdvözölheti és rövid fennállása óta szerzett gazdag érdemeihez szerencsét kívánhat, óhajtja, hogy sikerekben gazdag múltja a mindinkább elismerésben részesülendő további érdemek szilárd alapja legyen, melyekkel maga iránt hálára kötelezhesse nemcsak az itt képviselt nemzeteket, hanem az egész emberiséget is. Mind a három beszédet élénk tetszészaj fogadta.

Báró Berlepsch János porosz államminiszter javaslatára ezután a régi elnökség két évre ismét megválasztatott, tehát elnökké újból Scherer Henrik, alelnökké Lachenal Adrien genfi rendi tanácsos, volt

svájci szövetségi elnök, titkárrá pedig Bauer István bázeli egyetemi tanár és a nemzetközi munkásügyi hivatal igazgatója, kincstárnok (pénztáros) pedig Wullenschleger E. bázeli kormánytanácsos lett. Még aznap délelőtt megválasztották és megalakították a bizottságok, mindegyiknek tanácskozása számára kijelölték a helyiségek és azok működésüket rögtön megkezdték. Folytatták délután egész estig és másnap délutánig. Roppant anyagot dolgoztak fel. Csak a bámulatos odaadás, beható figyelem és nagy előkészület tette lehetővé, hogy határozati javaslatokat szabatos szerkezetben és egymással is teljesen összhangba hozva, idejében mutathatták be. Ennek a komoly és fegyelmezett munkásságnak köszönhető, hogy a javaslatok élénk, de aránylag nem túlságosan nagy hullámokat verő két napi vita után a plénumban határozati erőre voltak emelhetők. Ezeket tömören a következőkben ismertetem:

Az első bizottság javaslatához képest a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület elnöksége megbízott, hogy Dánia és Spanyolország kormányaihoz beadványokat intézzen, melyek által a Bernben 1906. évi szeptember hó 26-án kötött munkásvédelmi nemzetközi egyezmények minél előbb leendő ratifikálását sürgesse. Ugyancsak az elnökség felhatalmaztatott, hogy Norvégia, Orosz- és Finnország, Törökország, Kelet-India, az ausztráliai, kanadai és dél-afrikai gyarmatok kormányainál azoknak az említett egyezményekhez való hozzájárulása céljából lépéseket tegyen. Az Egyesület az amerikai szekciót felkéri, hogy az Unió egyes államkormányainál a saját nevében és a Nemzetközi Egyesület elnökségével egyetértve hasson oda, hogy betegség esetére való és balesetbiztosítási megfelelő törvényeket hozassanak, melyek révén a genfi nagygyűlés kilencedik és a luzerninak tizedik határozati pontjaiban foglalt elv a nem bennszülött

munkások javára megvalósuljon. Egyúttal köszönetet mond a kivándorlók védelmének e kérdése tárgyában kifejtett kezdeményezéséért.

E pontnál meg kell jegyezni, hogy a külföldi munkások biztosításának további tárgyalása a magyar törvényes munkásvédelmi egyesület kívánságára maradt napirenden. Annak idején ezt azért sürgette, mivel a magyarországi kivándorlók az Unióban gyakran nagyon kedvezőtlen elbánásban részesültek és így szükségesnek mutatkozott, hogy a most már számos európai állam által kötött munkásbiztosítási egyezményben biztosított kölcsönösség elve Amerikára is kiterjesztessék. Ennek a lépésnek jogosultsága és fontossága szembetűnő. Az északamerikai szekció, melynek azt a nemzetközi egyesület figyelmébe ajánlotta, elismerésreméltó buzgalommal ragadta meg e kérdést. De mivel a munkásvédelmi törvényhozás nem az Unió, hanem az egyes szövetséges államok hatáskörébe tartozik, másként nem érhetett célt, csak úgy, ha ezek kormányait sikerül a szóbanlevő eszmének megnyerni. Es e részben arról az örvendetes tapasztalatról tehetek jelentést, hogy a kölcsönösséget biztosító törvények hozatalára a legtöbb szövetséges állam kormánya hajlandónak is mutatkozik. Így azután az Unióval létesíttetni óhajtott, de illetékesség hiánya miatt meg nem köthető ilyen egyezmény fölöslegessé is válik.

Az első bizottság javaslatára utasított az elnökség, hogy a vasúti és forgalmi munkások különös védelme tárgyában jelentést terjesszen a következő nagygyűlés elé. A nemzeti szekciók egyúttal felkértek, hogy saját kormányaiknál az önműködő kapcsoló készülékek alkalmazása iránt lépéseket tegyenek. Ez alkalommal a norvég és svéd nemzeti szekciók alapszabályai, mint amelyek a nemzetközi egyesület szabályzataitól lényeges eltérést nem tartalmaznak, jóvá-

hagyattak. Az első bizottság javaslatai alapján hozott határozatok közt leginkább kimagaslanak azok, melyekben újabb nemzetközi egyezmények kötésének az ideje ismét elérkezettnek jelentetett ki. Ez különösen az ifjúmunkások éjjel való foglalkoztatásának tilalmára, továbbá a nők napi munkaidejének legfeljebb 10 órában és végre az ifjúmunkások maximális munkaidejének szintén 10 órában leendő kötelező megállapítására nézve mondatott ki. Az első tervbe vett nemzetközi egyezmény anyagát a nagygyűlés már nemcsak tisztázottnak, hanem annyira rendezettnek is tartja, hogy e részben minden bővebb magyarázatot feleslegesnek talált. A két utóbb említett egyezmény anyagát szintén tisztázottnak hiszi, de úgy vélekedett, hogy azok útjainak egyengetése végett nem lesz felesleges ugyanazt az eljárást követni, mely a már megkötött két nemzetközi egyezmény hivatalos szorgalmazását megelőzte. Ez okból egy oly külön bizottság kinevezése rendeltetett el, melynek feladata lesz az ezekre vonatkozó anyagot akként feldolgozó felirat készítése, mely a nemzetközi megállapodások elemeit foglalandja magában.

Más két külön bizottság létesítése is szükségesnek mondatott ki, hogy a távolibb jövőben esetleg köendő nemzetközi egyezménynek anyagát tisztázzák és rendezzék. Mind a kettő a magyar szekció elnökének javaslatára határozatott el. Az első bizottság feladata leendő keresni az utakat és módokat, hogy miként lehetne a bel- és külföldi munkásoknak egyenjogosítását nemcsak a baleseti, hanem a szociális biztosítás egyéb terein is elérni s erről már a legközelebbi nagygyűlésnek tegyen jelentést. A másik külön bizottság feladatául az tüzetett ki, hogy a gyermekek munkájának védelmére a különféle államokban hozott törvények keresztülvitelét vizsgálja meg és a nemzeti szekció által a luzerni nagygyűlésen megállapított módon

folytatandó kutatások alapján összefoglaló feltüntetést nyújtson. Még más két határozatot ajánlott az első bizottság, melynek felfogásához némi vita után a nagygyűlés is hozzájárult. Az egyik arra vonatkozik, hogy a hasonló irányú nemzetközi egyesületekkel lépjen a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület érintkezésbe, hogy pénzügyi, anyagi és őket közösen érintő más érdekeiket kölcsönös támogatás mellett sikeresebben óvhassák meg. A második határozatban pedig az mondatott ki, hogy a következő nagygyűlés Svájc egyik legfontosabb ipari gócpontján, Zürich városában lesz megtartandó ismét két év múlva, szeptember havában.

A második bizottság az ólomkérdéssel, az ipari mérgekkel és az ipari munkások egészségügyével általában foglalkozott. Mindenekelőtt a fehér foszforra vonatkozólag annak javaslata alapján kimondotta a nagygyűlés, hogy köszönettel tartozik a francia, brit és németalföldi kormányoknak azért, mivel gyarmataik és protektorátusaik is hozzájárultak a berni egyezményhez, az ausztráliai szövetségi kormány pedig a fehér foszfor alkalmazását eltiltotta a gyufagyártásnál. Köszönetet szavazott az amerikai szekciónak ezirányú fáradozásaiért és a kereskedelemügyi magyar királyi miniszter úrnak is azért, hogy a magyar kormány képviselőjének az ő felhatalmazása alapján tett nyilatkozata alapján emberi előrelátás szerint már a legközelebbi időben törvényjavaslatot fog a fehér foszfor tilalmazása iránt az országgyűlés elé terjeszteni. Ez a hír általában igen kedvező benyomást tesz, amit bizonyára állandósítani fog az a tény, hogy a kilátásba helyezett fontos törvényjavaslat már tényleg a magyar országgyűlés tanácskozásának tárgyát képezi és az által minden valószínűség szerint ellentmondás nélkül fog elfogadtatni.

Az ólommérgezésekre vonatkozólag a nagygyűlés a következő megállapodásra jutott: a festékek és

mázok tekintetében az eddigi tanulmányok és tapasztalatok alapján elérkezettnek látja az időt, midőn az ólomfestékek használatát a belső festéseknél kár nélkül el lehet már tiltani és az ólomfestékek külső megjelenésének kényszerét alkalmazhatni. Megbízta elnökségét, hogy a nemzeti szekcióknál a hivatal által kidolgozott beadványra hivatkozva, lépéseket tegyen. A szekciók pedig felkéretnek, hogy ezen beadványt saját kormányaiknál hathatósan támogassák.

A kerámiai iparra vonatkozólag azt határozta, hogy elnöksége a célszerű szabályozás következő elveit magában foglaló kérvényt intézzen az egyes államok kormányaihoz: a kormányok törekedjenek a mérges hatású ólomnak használatát az agyagiparban megszüntetni. Az e cél elérése végett alkalmazandó rendszabályok tüzetesen állapították meg.

Meg kell itt jegyezni, hogy az idevonatkozó munkálat egyes fontos részleteit annak a munkásságnak köszönheti, melyet boldogult jeles hazánkfia, Chyzer Béla, irodalmilag és a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesületben néhány évvel ezelőtt kifejtett. — Hasonló eljárást vélt e nagygyűlés a nyomdai és általában a sokszorosító iparral szemben az ólomtartalmú tárgyak használatára nézve is követendőnek.

Az ipari mérgek megbízható teljes jegyzékének kérdése már régen foglalkoztatja az Egyesületet. Ilyen munkálatokat nagy buzgalommal, tudással és lelkiismeretesen egyes tudósok állítottak is össze. De a nagygyűlés azokban sem nyugodott meg egészen, hanem a következőket jelentette ki: a Sommerfeld tanár és Fischer dr. által készített és a kiküldött szakbizottság által gyakorlati tapasztalatok alapján módosított jegyzékét az ipari mérgeknek az említett szerzők iránti legnagyobb elismerés kifejezése mellett tudomásul veszi. De kizártnak tekinti, hogy a nemzeti szek-

ciók közreműködése nélkül olyan efféle jegyzéket lehessen készíteni, melyet teljesnek s az egyes országok és az ipari haladásnak mindenben megfelelőnek lehetne elismerni. Azért felhívja elnökségét, hogy a neki rövid időn átnyújtandó jegyzéket a nemzeti szekcióknak és az egészségügyi tanácsnak azzal adja át, hogy az illető kormányok által támogatva, azt átvizsgálják, minél teljesebbé tegyék és pedig 1911. évi április elsejére. Csak miután az így kijavított jegyzéket az egészségügyi tanács véglegesen megszerkesztette volna, akkor hozassék az az elnökség által nyilvánosságra.

A kesszon-munkásokra való tekintettel azt határozta a nagygyűlés, hogy miután foglalkozásukra a nemzetközi verseny nincs befolyással, azért az ő ipari különös betegségük elhárításának részletei sem képezhetik valamely nemzetközi egyezmény elemeit. De a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület azért szorgalmazhatja az egyes kormányoknál, hogy a sűrített levegőben dolgozó munkások védelme érdekében Franciaország és Németalföld példájára tüzetes törvényes intézkedések tétessenek. A második bizottság javaslata alapján egy további határozata a nagygyűlésnek, hogy mivel a búvárok, különösen azok, akik mentőhajókon alkalmaztatnak, idegen vizeken és más nemzetiségű hajókon is igénybe vehetők, kívánatosnak tűnik fel, hogy az ő védelmükre nemzetközi szabályzat jöjjön létre. Azért az egészségügyi állandó bizottság tagjai minden országban összegyűjthetnék az erre vonatkozó rendelkezéseket, valamint a hivatalos és magánjellegű útmutatásokat. A bázeli munkásügyi hivatal egy külön bizottság tagjainak küldhetné el azok másolatait, amely bizottság a következő nagygyűlésnek jelentést tenne.

A harmadik bizottság nem kevésbé fontos és életbevágó tárgyakkal, a háziipar kérdéseivel ez évben is behatóan foglalkozott. Az e részben mutatkozó bajok

diagnózisát igyekezett mindenekelőtt megállapítani, midőn ismétlen kimondatta a nagygyűléssel azt a már két évvel ezelőtt Luzernben megállapított tényt, hogy az otthon dolgozó ipari munkások rossz helyzete a nem kielégítő munkabérvizonyok következménye és hogy ennél fogva módot kell találni a munkabérek emelésére. Evégből az Egyesület újból az otthon dolgozó munkások szakszervezetszerű tömörítését és kollektív munkabérszerződések kötését ajánlja, Ferenczi Imre hozta szóba a bizottságban azt a különben önként értetődő és nálunk nem, de másutt, a haladottabb ipari államokban már mindenütt megvalósult igazságot, hogy az ilyen szerződéseknek a szabad koalíció jogának elismerése az alapja. – A nagygyűlés a tarifaszerveződések törvényes elismertetését kívánja az oly országokban is, ahol az a tételes jogból még nem következik és pedig akként, hogy jogi hatálya biztosíttassék s ha szükséges, azokra az otthon dolgozó munkásokra is kiterjesztessék, akik a békeszerződés megkötésében nem részesek. A nemzeti szekciók felhivatnak, hogy a munkásszervezetekkel érintkezésbe lépve, szorgalmazzák kollektív szerződéseknek a munkaadókkal és azok egyesületeivel való kötését. Továbbá azt ajánlja a nagygyűlés, hogy az elégtelen és uzsoraszerű munkabérek semmis voltának, sőt az ilyen munkabérek büntetőjogi üldöztetésének elvét karolják fel a törvényhozások. De habár ezt az elvet nagyon lényegesnek tartja, nem ismeri félre olymértvű nehézségeit sem, hogy ezek folytán azt még részben is alig lehet megvalósítani. A nagygyűlés evégből egyedül célravezető eszköznek oly munkabérhivataloknak felállítását tartja, mint aminők létesítését az idevágó új angol törvény elrendeli. Az ily munkabérhivatalok felállításánál a következő szabályok lennének szem előtt tartandók. A munkabérhivatalok feladatai: 1. az egyes otthon végzett munkákra nézve iparágak és érdekek

szerint érvényes legkisebb munkabérek megállapítása; 2. jóváhagyása a tarifaszervezetekben megállapított munkabéreknek (e pont azonban a plénum tárgyalásai során elesett); 3. esetleges kiterjesztése a tarifaszervezeteknek más, azok kötésében részt nem vett munkásokra és más vidékekre is, mint amelyekről az illető szerződésekben van szó. Napikeresete a műhelyben dolgozó és ugyanazon iparcikket előállító munkásoknak ne legyen kisebb, mint a fentebbi elvek szerint alakuló munkabére az otthon dolgozó munkásoknak. De mindennek törvényes büntető szankció nélkül nem lenne foganatja. Azért a tarifaszervezetek foganatosítását iparfelügyelők ellenőrizték s a munkaadók és munkások szakszervezetei felhatalmaztassanak azon jogi cselekményekre, melyek az említett törvényből folynak. E nagygyűlés, éppúgy mint a genfi és luzerni[^] ismételve ajánlja, hogy a vállalkozók az általuk alkalmazott otthonmunkásokról jegyzéket tartozzanak vezetni, megfelelően kihirdessék az általuk adott munkabéreket, az ipari felügyelet e részben is mindinkább kiterjesztessék, a szociális biztosítás és az egészségügyi szabályok itt is alkalmaztassanak, szakszervezetek az otthonmunkások részére és az ezek érdekeit támogatni hajlandó vevők egyesületeinek létesülése előmozdítandó.

Az otthonmunkások érdekében az angol kereskedelmi hivatal (Board of Trade) a munkabérhivatalokról szóló törvényre vonatkozó emlékiratot készített. Ez a törvény sokkal jelentékenyebb újítást tartalmaz a szociális politika terén, hogysesem afelett én e jelentésben a reá vonatkozó határozatok száraz visszaadásával egyszerűen napirendre térhetnék. Azok a panaszok, melyek a munkásosztály részéről a szervezett munkástereken dolgozó tagok körében harsányan felhangzanak, sokszor jogosak, de nem ritkán túlzottak is. A munkások általában ma már nem »fehér rabszolgák«, mint veze-

tőik világos anakronizmussal még mindig nevezni szeretik őket. Ha részükre még sokat kell is tenni, de az ő bajaik számban és mértékben eltűnnek azon fájdalmak és szenvedések mellett, melyek keserű könnyeit aránylag igazán kevés beavatott ismeri csupán. Méltán adták tehát olasz emberbarátok a luganói nagygyűlés elé terjesztett emlékiratuknak, melyet az otthon folytatott munka érdekében benyújtottak, második címéül e szavakat: »Per le lacrime ignote« (Az ismeretlen könnyekért). Ebben Toniolo tanár valóban mélyen megindító szavakkal ecseteli azt a nyomort, melyet a mai társadalmi rend alapelveivel való visszaélés révén milliónyi, magukon segíteni nem képes ártatlan munkáscsaládra rónak azok, akik védtelenségüket kizsákmányolják. De ugyancsak ő nagyon találóan sorolja fel azokat az akadályokat, melyek útját állják annak, hogy a társadalom a maga eddig megszokott és jogosultaknak elismert segédeszközeivel védelmükre siessen. Mint annyi más társadalompolitikai téren, itt is az angolok jártak elől a bajok lényegének és a követendő eljárásnak felismerésével. Félretéve minden doktrinarizmust, oly törvényt hoztak, mely a bajok gyökeréig hatni és az uzsoraszerű alacsony munkabéreket kiküszöbölni van hivatva előbb a maga érvényességének, majd nagy valószínűséggel várható eredményei folytán a társias érzések által vezetett összes törvényhozások területén.

Az 19.10. év első napján életbelépett törvény igen tüzetesen meghatározza, hogy mely otthonmunkát használó termelési ágak körére mily feltételek és kivételek mellett, mily mértékben terjed ki a munkabérhivatalok darab- és időbéreket, az azokra vonatkozó bérszerződések kötését és végrehajtását ellenőrző hatásköre. Nem megy tovább, mint ahol az igen alacsony, úgynevezett éhbérek és azok révén a sweating-system-nek nevezett otthonmunka kizsákmányolás uralkodik.

Szerkezetük is nagy óvatossággal van megállapítva és főleg a felek egyenlőségét és kölcsönösségét tartja szemel előtt. Tovább nem megy a szabadság korlátozásában, mint amennyire ezt a kitűzött cél feltétlenül megkívánja. Eljárása is ennek az elvnek szem előtt tartásával van megállapítva. Még alig lépett az angol törvény életbe és máris művelt világszerte komoly mozgalmak indultak meg, hogy annak példája nyomán egyes háziiparágak munkásainak javára bérhivatalok állíttassanak fel. Amint e részben például Ausztriában a ruházati háziipar részére pozitív javaslatok tettek, azonnal megokolt kívánságok jelentkeztek, hogy hasonlók más otthonmunkások érdekében is állíttassanak fel. A mozgalom most már mind szélesebb köröket fog megragadni és így ezzel a kérdéssel hazánkban is gyakorlatilag foglalkozni immár szintén elodázhatatlan teendővé lett.

A luganói nagygyűlés legfontosabb határozatai azok, melyeket az első és negyedik bizottság javaslatára a fiatal munkások éjjeli munkájának szabályozására vonatkozólag hozott. Ezekben kimondatik, hogy a két év előtt e tárgyat illetőleg Luzernben létrejött megállapodások elegendő elemeit tartalmazzák a munkásifjak éjjeli munkája nemzetközi szabályozásának. Ennek folytán a svájci szövetség tanács felkérésével bízva meg elnökségét, hogy amaz e tárgyban a hatalmakat nemzetközi értekezletre hívja egybe. Továbbá az albizottság feladatává teszi annak megvizsgálását, hogy a tilalom alól a Luzernben megengedett kivételeket az ottani határozatban említett iparágak az üvegyárak és hengerművek körében is nem lehetne-e az ifjúmunkások javára megszorítani? Ez a megbízás addig tart, míg a svájci szövetségi tanács a kérelemnek eleget nem tesz. A nagygyűlés azt a véleményt táplálja, hogy azt az átmeneti időt, melyet a luzerni idevágó határozat hatodik pontja említ, most már úgy lehet

megjelölni, hogy az öt évnél tovább ne terjedjen. - A vendéglőkben, éttermekben, italmérésekben, áruházakban és irodákban alkalmazott ifjúmunkások éjjeli foglalkoztatásának nemzetközi egyezményben való eltiltása a tapasztalatok elégtelensége folytán nem lenne megokolt. Mindazáltal a nagygyűlés felhívja a nemzeti szekciók figyelmét arra a nagy közérdekre, mely megóvható azáltal, ha a mindkét nemű fiatal munkások foglalkoztatása az említett vállalatokban minden ország törvényei által külön korlátoztatnék.

Szintén nagy horderővel bíró határozatai a luganói közgyűlésnek azok, melyeket a maximális munkaidő mindenféle alakulásainak és feltételeinek tanulmányozására kiküldött ötödik bizottság javaslatai alapján hozott. Ez részben mindenekelőtt nem általános kijelentést tett, hanem azt mondta ki, hogy a folytonos tüzeléssel dolgozó vállalatokban gyakorta, sőt túlnyomóig megállapított 12 órás munkaidő a munkások egészségére nézve ártalmas. Különösen 18, 24 és 30 órás munkaidőket, melyek a munkaszakok helytelen váltakozása folytán keletkeznek, teljesen száműzni kell. A nagygyűlés megbízza az elnökséget, hogy minél hamarabb oly szakbizottságot nevezzen ki, melyhez a már létező és a nemzeti szekciók által kiegészítendő adatokat utalhatja.

A nők munkaidejére vonatkozólag az ötödik nagygyűlés határozatai megerősítettek. Sőt azzal a ténnyel szemben, hogy több állam törvényhozása a nőkre nézve a 10 órás maximális munkanapot állapította meg, elérkezettnek látja az időt arra, hogy ez a maximális munkaidő nemzetközi egyezmény útján minden államban meghosszabbíttassék a legalább tíz munkást foglalkoztató vállalatokban. - A felnőtt férfimunkások munkaidejének a fonó-szövő iparban való korlátozását vitatni feleslegesnek tartja, mert úgy vélekedik, hogy a nők munkaidejének összébszorítása a férfi-

munkások munkaidejének korlátozását is maga után vonná. Fenntartja azonban magának, hogy a luzerni határozatra ismét visszatér, ha a tapasztalás azt később szükségesnek tüntetné fel. – A fiatal munkások munkaidejének korlátozása tekintetében azonban határozottabb álláspontra helyezkedett a nagygyűlés, kimondván, hogy mivel több állam törvényhozása az ifjúmunkások maximális munkanapját tíz órában állapította meg, elérkezettnek látja az időt, hogy ez nemzetközi megegyezés által valamennyi államra kiterjesztessék. A hatodik nagygyűlés abbéli óhajának ad kifejezést, hogy a jövő közgyűlés napirendjére az egészségre ártalmas és veszélyes iparágakban foglalkozó felnőtt munkások idejének korlátozása is kitűzessék.

Végül a szénbányászat vitás munkaidőkérdései tekintetében beható megfontolás után kettős kijelentést tett a nagygyűlés. Először is a munkaszakot a szénbányászatban a földszín alatt úgy értelmezendőnek mondta ki, hogy annak tartama az első munkás leszállásának kezdetétől az ugyanazon munkásszakban dolgozó első munkásnak a felszínre való kijutásáig terjedő időre értendő. Az elnökséget megbízták, hogy ezt a definíciót a munkaszakot meghatározó törvényekben való alkalmazás végett az egyes kormányoknak ajánlja. A nagygyűlés e fogalomhatározat alapjára helyezkedve, megújítja a luzerni nagygyűlésnek azt a határozatát, mely szerint a törvények által benn a szénbányákban a munkaszak nyolc órában állapíttassék meg.

A luganói nagygyűlés mindenképp nevezetes mozzanatot jelez a munkásvédelem ügyének történetében. Nemcsak itt állapították meg, hogy az a szervezet, melyet a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek tíz évvel ezelőtt adtak, teljesen bevált, hanem ugyanez alkalommal oly határozatokat hozott, melyek e téren ismét erőteljesebb fejlődésre nyújtanak alapos

kilatást. Megállapítható, hogy most már mi is lépést tartunk a művelt nagy nemzetekkel az azok által kifejlesztett nagy nemzetközi munkásvédelmi intézmény belső működésének terén. A kormány és a Magyar Törvényes Munkásvédelmi Egyesület mindent megtesznek, ami arra szükséges, hogy ott nemzetünk becsület« csorbát ne szenvedjen. Most még csak az a kívánatos, hogy politikai és törvényhozási viszonyaink is kedvezően alakuljanak arra, hogy a már létező gazdag munkásvédelmi törvényhozási anyag is mielőbb feldolgozható, az életbe átvihető legyen, mert ekkor minden tekintetben méltókká leszünk arra a jóakarató figyelemre, melyet ebbeli törekvéseink számára a művelt világ ezen illetékes fórumán sok évi vállvetett fáradozás révén sikerült kivívnunk.

4. A folytonos üzemek munkabeosztásával foglalkozott 1911. évi londoni nemzetközi értekezet.

A Nemzetközi Munkásvédelmi Egyesület VI. nagygyűlésén, 1910. évi szeptember 28-án, Luganóban hozott határozat értelmében, a folytonos üzemek munkabeosztása kérdésében 1911. évi június 11. és 12. napjaira Londonba szakbizottságot hívtak össze. Az Egyesület ugyanis 1908-ban kimondta, hogy a folytonos tüzeléssel összekötött vállalatokban a legtöbb helyen még alkalmazott 12 órás munkanap a munkásság egészségét aláássa. Különösen ki kell küszöbölni: a 18, 24 és 36 órás munkaszakaszokat, melyek a munkásoknak észszerűtlen munkába-állításából keletkeznek. A nagygyűlés akkor megbízta az Egyesület elnökségét, hogy idejekorán hívjon össze egy, a nemzeti szekciók által szolgáltatott adatokkal és egyéb felvilágosítókkal kellően ellátandó külön bizottságot. Ez azután készítsen oly jelentést, amelyben alaposan fejtsék ki,

hogy a munka szakokat (csoportbeosztást, équipe, Shift, Schicht) miként lehetne a folytonos üzemekben megszabni. Fejtse ki továbbá, hogy lehetséges-e a felnőtt munkások éjjeli munkájának megtiltása, vagy korlátozása legalább ott, ahol a szakadatlan termelést a műszaki tekintetek nem kívánják. És végül adjon véleményt aziránt, hogy e kérdések nemzetközi szabályozása szükséges-e? Ez a jelentés mielőbb, de legkésőbb a Nemzetközi Egyesület legközelebbi nagygyűlésére készüljön el.

Az említett határozat értelmében e bizottságba minden nemzeti szekciónak joga volt két tagot kiküldeni. A kormányok is értesítették avégből, hogy e szakbizottságban képviseltethessék magukat. E felhívások nyomán a londoni külön bizottságba a szekciók többsége választott kiküldötteket és a legtöbb nyugateurópai állam kormánya többnyire igen előkelő szaktisztviselők és kiváló egyetemi tanárok által képviseltette magát. így az angol kormány nevében a Home Office köréből Mr. Clark Kennedy, a német birodalmi kormány képviseletében Leymann titkos kormánytanácsos, a francia kormány nevében Fontaine Artúr államtanácsos, az osztrák kormány képviseletében Mataja Viktor valóságos belső titkos tanácsos, az olasz kormány képviseletében Montemartini tanár és a munkásügyi hivatal főnöke jelentek meg. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete is megnevezett két kiküldöttet, de azok tényleg nem voltak jelen a bizottság ülésein. így azután e sorok írójára hárult az egész feladat, hogy a szönyegre került kérdések összes anyagát alaposan áttanulmányozza, a három világnyelven folyt tanácskozásokat figyelemmel kísérje és még a nagygyűlés előtt behatóbb előzetes jelentést készítsen, amelyből az illetékes tényezők és talán az érdekeltek is tájékozódást nyerhessenek a döntés előtt.

Ennek az ügynek reánk nézve látszólag nincs oly nagy jelentősége, mint a nyugateurópai nagyiparos-államok számára, de miként az alább felhozandó adatokból kiderül, hazánkban is nagyobb számmal vannak már oly iparvállalatok, melyek éjjel-nappal kénytelenek munkásaik nagy részét foglalkoztatni. Ezenkívül az ismert okokból minden tekintetben fontossága van annak, hogy ahol magasabbrendű kulturai munkát végeznek a művelt nemzetek együtt, onnan mi se hiányozzunk. De iparunk és általában közgazdaságunk fejlesztése közben mi szintén kénytelenek vagyunk célszerű szociális politikát folytatniok. Ez pedig nemcsak a saját viszonyainknak, hanem a nagyvilágban törtéteknek is alapos ismerete és kellő átértése nélkül lehetetlen. Én főleg ebből a magasabb szempontból ítélem meg és értékeltem mostani kiküldetésemet. És e jelentésemet is e szempontnak szolgálatában igyekeztem szerkeszteni. Evégből mindenekelőtt az irányadó főiparos-államok idevágó statisztikai adatait, azután az azok helyes megítéléséhez szükséges felvilágosításokat, a külön-bizottság előzményeit, vagy talán helyesebben a felvetett kérdések iránti előbb megnyilatkozott felfogásokat, végül a külön-bizottság tanácskozásainak legalább lényegét és annak főbb megállapodásait kívánom megvilágítani.

A vasipar tekintetében döntő fontossága Angliának, Németországnak és az Északamerikai Egyesült-Államoknak van. Angolországban a gyárak és műhelyek főfelügyelőségének 1907. évi, e tekintetben még a legújabb jelentése szerint, 148.384 egyén van a vas- és acélipar és 34.447 az üvegyipar folyton üzemben levő vállalatainál, illetve azok éjjel-nappal dolgozó részeiben alkalmazva. Ha ehhez hozzá gondoljuk a vegyészeti gyárakban foglalkozó, de számszerint ki nem mutatott, csak felbecsült munkásokat, akkor az ilyen nehéz munkát végzők száma ott meghaladja a harmadfél-

százezret. Ezek legnagyobbbrészt felnőtt munkások, de néhány gyermek mellett egyedül a vas- és acéliparban 13.679 oly fiatal munkás is létezett, akik életévei a 16 és 18 között mozognak. A vas- és acélgyárak folytonos üzembentartása ma még elkerülhetetlen. A nagy olvasztók működésének megkezdése nagyon költséges. Ha azok egyszer megindultak, emiatt évekig még vasárnapokon sem szünetelhetnek. Itt a legnagyobb szabályszerűség tehát igen lényeges dolog. Miután a tüzelés nem szüntethető be, az ipari tevékenységet is megszakítás nélkül kell folytatni, mert különben tüzelőszert pazarolnak.

Az említett munkásokon több helyen úgy akartak könnyebbíteni, hogy hármás munkaszakokat hoztak be. Durham, Cleveland, Cumberland és északi Lankashire csaknem minden idetartozó vállalatának munkásai naponként így nem 12, hanem csak 8 órát dolgoznak. Anglia más vidékein e munkások itt-ott 8, másutt többnyire 12 óráig vannak munkában. A kettős és hármás munkaszakok különböző módon váltakoznak. Hetenként a munkásokat változtatják, hogy bizonyos sorrendben minden munkás hozzájusson az éjjeli pihenéshez és a vasárnapi munkaszünethez. Az éjjel dolgozók leginkább gépészek és oly segédmunkások, akik tanult ipari munkások mellett dolgoznak. A gyermekek főleg a nagy olvasztók adagolásához szükséges mérésekre, de itt is csak igen kivételesen alkalmaztatnak éjjel.

Magában a szoros értelemben vett vasiparban hétfő reggeltől szombat délutánig, tehát hat nap és öt éjjel tart a munka folyton. Itt a tüzelést a hét végén megszüntetik. A tűz gerjesztése lassú és költséges, azért nem eszközölhető mindennap. Az éjjeli munka a »meleg folyamatokéban« (hot processes) mindenütt szokásos. Az 1901. évi angol munkástörvény 54. szakasza megengedi a 14 éves fiúknak alkalmazását is, akik azután a kettős munkaszakoknál az egyik héten

reggel 6 órától este hatig, a másik héten pedig este 6 órától reggel 6-ig vannak munkában. Különbösen a kettős vagy hármas munkaszakok előnyeit és hátrányait természetesen ők is érzik. De a hosszabb hétvégi szünet általában szokásos és az sokszor péntek délután 6 órától hétfő reggelig tart. Ez esetben csak még szombaton kell néhány óráig a gépek javításával foglalkozni. A fiatal munkások feladatai nagyon különfélék. Majd egészen könnyűk, majd súlyosabbak. A vas- és acél-ipar ipari feldolgozása északkelet Angliában Yorkshireben, Cumberlandban és Lankashireben honos, de Anglia középterületén (Midland), déli Walesben és Monmouthshireben is el van terjedve. Ez iparágakban túlnyomólag a 12 órás munkanap uralkodik. Van hármas munkaszak is, de csak kevés helyen.

Az ónlemezgyártásban is túlnyomó a hármas munkaszak, de kettős is van, habár csak kivételesen. A fiatal munkások alkalmazását a szóban levő üzemekben az 1901. évi gyári és műhelyi törvény (Factory and Workshop Act) szabályozza, amelynek idevonatkozó része az 54. szakaszban foglaltatik. Ez, mint láttuk, nem zárja ki azok alkalmazását, de a legszükségesebb esetekre szorítja.

Az üvegiparban is sok gyártási ág folytonos tüze-léssel van összekötve és pedig részint azért, mert különben a már megolvasztott anyag elromlanék, részint mivel az újrafűtések a munkaidő nagy részét igénybe vennék. Mindez mellőzhetetlenné teszi az éjjeli munkát. Nem minden ága ilyen az üvegiparnak, de az éjjeli munkára múlhatatlanul alkalmazandók száma mégis nagy Londonban. Az üvegyárakban tizenegy heti munkaszak van és pedig hat nappali és öt éjjeli. A munkaszakok tartama átlag $10\frac{1}{2}$ óra. Egyébiránt e részben az öblös, a hengerelt és a kristályüveg gyártásánál vidékenként egymástól némileg eltérő viszonyok állanak fenn. Vannak 12, de 6 órás munkanapok

is, a munkaszakok száma többnyire nyolc és tizennégy közt váltakozik.

Az Északamerikai Egyesült Államokból ilyen tüzetes adatokhoz nem juthattam. Az ottani illetékes férfiú által a bizottság elé terjesztett felvilágosító munkálat főleg, sőt csaknem kizárólag, annak feltűntetésére szorítkozik, hogy az Unióban még a vasárnapi munkaszünet sincs törvény által kellőleg szabályozva. Ennek folytán például a New-Yorkban 1,138.965-re tehető gyári ipari munkásokból mintegy 2.67%, vagyis 30.467 ember hetenként 60-nál jóval több órát dolgozott, ami, mert a normális munkanapot 10 órájával számítják, vasárnapi munkára is enged következtetni. Az ilyen munkások 65-119 óráig is foglalkoztak hetenként, ami az első esetben hat és félnapi, az utóbbiban pedig hét teljes napi munkát jelent, átlag napi 17 órával. Az így elcsigázott munkások a konzervgyárakban (canning establishments) fordulnak elő. A 1910. évi hivatalos adatok szerint New-York államban a munkásoknak 10.6%-a vasárnap is dolgozott. Közülök a legtöbb minden vasárnapon és a túlnyomórész e napon épp oly sokáig dolgozik, mint hétköznapokon.

Több szövetséges államban, például Massachusettsben és Minnesotában meg van a törekvés a vasárnapi munkaszünet behozatalára. A gyarmatkorbeli vallásos vasárnapmegszentelés szokása lassanként kiment a gyakorlatból és most törvény e részben meg nem védi a munkásokat. Azonban egyes nagy vállalatok a hétnapos heti munkaidőt önként hatnapossá változtatják át, így pl. az Amerikai Távíró és Telefon-Társaság, a legtöbb hírlapi vállalat, a U. S. Steel Corporation és más nagy acélgyári vállalatok, illetve trösztök. Nemcsak egyes jobb belátással bíró szociálpolitikusok, hanem a felelősségi bíróságok is több ízben hangoztatták a vasárnapi munkaszünet törvényes szabályozásának szükséges voltát. A folytonos

üzemekben való munkálkodásra nézve pedig az az eszme jutott felszínre, hogy az azokban mellőzhetetlen nehezebb munkát, tehát a vasárnapit és az éjjelit, valamely belátásos hatóság engedélyezésének kellene alávetni. A Commissioner of Labour lenne az a közeg, aki természetesen járhatna el e tekintetben. Törvénynek kellene megállapítani azt, hogy melyek a folytonos üzemek. E munkálatban csupán New-Yorkra nézve foglaltatnak a folytonos üzemekre vonatkozó adatok, de azok is nagyon hiányosak. Ez adatoknál sokkal érdekesebbek a következő tények. Massachusetts állam törvényhozása már 1907-ben küldött ki egy nyomozó különbizottságot, mely megállapította hogy ott 221.985 munkás tizenhat iparág és hivatásban dolgozott vasárnap is.

Minnesotában 1910-ben 98.553 ily munkálkodó találtatott. Az Unió munkaügyi hivatala szerint 1910-ben az acélművek általa figyelembe vett 173.000 munkása közül 50.000 hét napon dolgozott hetenként. Az ugyanazon évi népszámlálás 301.350 munkást talált a nagyolvasztók, az acél- és hengerművek, az ónhengerlők és a huzalgyárak szolgálatában. Az újabb időben a Törvényes Munkásvédelem Amerikai Egyesülete, az Amerika Munkásszövetség és a Keresztény Egyházak Szövetsége elkövetnek mindent, hogy a hiányzó munkásvédelmi törvények végre az Unió egész területén is létrejöjjenek. Egyes államokban e törekvéseknek már van némi sikere. A legkiválóbb e tekintetben az, hogy egy csaknem már érvényre jutott szövetségi és 29 állami, továbbá több kerületi törvény a közzállatokban foglalkoztatott munkások maximális munkaidejét nyolc órában állapította meg. Sőt több állami törvényhozás – újabban a szövetségi is – kimondta azt is, hogy a közszállítások csak oly vállalatoknak adhatók, melyek ezt a munkaidőt alkalmazzák.

Sokkal megbízhatóbbak, szélesbörűek és teljesebbek azok az adatok, melyek Németországra vonatkoznak. E szerint szakemberek a folytonos üzemekben az egész Németbirodalom területén foglalkoztatott munkások létszámát közel 400.000-re becsülik. Ennek jóval több mint felét azok képezik, akik az ú. n. nehéz vas- és érciparforgalomban dolgoznak. Igen gondosan összeállított adatokat csak a porosz és lotharingiai vasművekre vonatkozólag kaptam, de azok az egész idevágó német iparnak mintegy 95-97%-át képezik, tehát viszonyaik kellő felderítése az egész német ipar szóbanlevő vonatkozásait megismerteti. Itt 246.841 ilyen munkás érdekei jönnek szóba, akik közt az ón-, réz-, ólom-, ezüst-, nickel-, arsenikum-, kobalt- és dárdánykohókban foglalkoztatottak is benne vannak már. A német szekció, t. i. a Szociális Reform Német Egyesület által kiadott füzet ez adatot igen behatóan és lelkiismeretesen részletezi. Egész a legújabb időig ennyi német munkásnak munkaviszonyai tekintetében teljes sötétség uralkodott. Társadalompolitikai és munkás egyesületek azonban ezt a sötétséget már nem kis részben felderítették. Azok nyomozásai folytán kitűnt, hogy a nehéz munkát végzők állapotai sok tekintetben tarthatatlanok. Túlnyomóan 12, de nem egy esetben 13-14 óráig is dolgoznak testet-lelket emésztő munkakörben. A megvizsgált vállalatok mintegy 34%-ában munkamegszakítás nem is fordult elő. A munkások felváltása sem kielégítő. Most már a nehéz vasiparra nézve hivatalos adatok alapján lehet megállapítani, hogy e munkásoknak nem egészen egy százaléka (0.938) dolgozik 8 óráig, valamivel kevesebb (0.812%) 11-11³/₄ óráig, ellenben 98.044% 12 óráig, de több száz egy fél, sőt egész órával még tovább is.

Ez azonban magában véve, ha t. i. az ú. n. túlórákat, melyeket valamivel jobban fizetnek a rendes munkaidőnél, nem vesszük figyelembe, nem tünteti

fel a munkások igénybevételét teljesen. Ilyen túlórák alatt is 217.393 munkás közül 92.673, tehát 42.6% dolgozott és pedig igen gyakran, mert az összes 20,023.865 ilyen különórából átlag egy munkásra 216 esett. Itt megjegyzendő, hogy az esedékes, vagyis szabályszerű munkában töltött vasárnapi munkaidő ezekbe a túlórákba nem számítatott be. És figyelembe jön itt az is, hogy ez órák alatt való foglalkoztatás irányzata emelkedést mutat. A Németbirodalomban a vasárnapi munkaszünet törvényben van megállapítva, de annak ebbeli rendelkezései a nehéz vasiparban és a kohóknál csak részben, vagy egyáltalában nem alkalmaztatnak, mert egy szövetségtanácsi rendelet azokra nézve különös intézkedéseket tartalmaz.

A német szociálpolitikusok mélyen fájlatják ez állapotokat, mert azt tapasztalják, hogy azok a leg-erősebb és legellentállóbb munkásokat is idő előtt elpusztítják. A roppant hőséget, a mérges gázokat és gőzöket, a veszedelmes porképződést és a hőmérsék iszonyú változásait azok sem állják ki sokáig. A meleg nyári hónapok alatt gyakori dolog, hogy a kimerült munkások tényleg összeesnek. Étkezésük ideje szabálytalan. A megbetegedés eseteit a vállalati pénztárak aktáiból egészen pontosan nehéz megállapítani, de annyi már azokból is kiderül, hogy a megbetegedési esetek évről-évre következetesen szaporodnak és az egyes ily esetek időtartama is emelkedik. Ugyanazon okok következtében a balesetek is egyre gyakoriabbak. Mindez a munkaidőnek és beosztásának az ily vállalatokban való célszerűbb szabályozásának sürgős voltát bizonyítja. Mielőtt az erre irányuló törekvéseknek a tanácskozások során is kiemelkedett mozzanataira térnék át, az e részben nem irányadó, de mégis fontosabb és a nemzetközi értekezleten képviselt államok és országok idevágó adatain is szemlét kívánok tartani.

Franciaországban szintén sok gyár van, ahol a folytonos üzemekben számos munkás foglalkozik. Itt is a nehéz vas-, az üveg- és a vegyészeti gyárakban a munkások két, kisebb részben három munkaszakban dolgoznak s vasárnap 12, 24 és 36 órai szünetet élveznek. De a nagy műmalmokban, a kenyérgyárakban, a keményítő-, olaj- és cukorgyárakban is előfordul a folytonos termelés. A munkaszakok beosztása nemcsak az egyes iparágakban, hanem a vállalatok egyes külön foglalkozásai körében is különféle módon történik. Az idevágó viszonyok körülbelül a németországiaknak felelnek meg. A közleményekből az érdekelt munkások létszámát nem lehetett kivenni, más munkákat pedig most hamarjában nem használhattam.

Az osztrák vas- és üvegipar fejlettségénél fogva a felvetett kérdések Ausztriát is közelről érdeklik. A közölt adatok szerint a nehéz vas- és egyéb érciparnak csaknem minden válfajában s az üveg- és a vegyészeti iparágakban is sok éjjel-nappal dolgozó vállalat létezik. A nehéz vasiparban a munkások 92%-a van érdekelve. A munkaidő kettős munkaszak mellett általában 12 óra. A munkaszakok különféleképp váltakoznak. A vasárnapi pihenésben a munkások egy-egy része olyformán részesül, mint Németországban. A panaszkok a munkások részéről emiatt felhangzanak itt is, de azok a munkaadók és szociálpolitikusoknál kevésbé találhatnak visszhangra, mint amott.

Svédországban az 1905-1907. évek folyama alatt a munkaidő tartamára nézve igen beható kutatásokat folytattak, melyek eredményeit közölték velünk. A folytonos üzemek munkaviszonyaira vonatkozólag kiemelem ez adatokból, hogy 144 kisebb-nagyobb vállalatban 43.157 munkás foglalkozott, ami az összes ipari vállalatoknak 5,8, illetve az ipari munkásoknak 12,5%-át képezi. – A legtöbb ilyen vállalat vasipari; azután a papíryanagot előállító, bányászati, szesz-

és élelmezési iparba vágók következnek. A váltás naponként szabály szerint itt is kétszer történik, tehát a munkaidő 12 óra. De a munkaszakok sorrendje hetenként váltakozik. Mintegy 4000 munkás a kettős munkaszak mellett is, főleg a bányákban, kevesebbet, átlag 8 órát dolgozott. A hármás munkaszak 12.760 munkásnak, vagyis a váltakozó munkások 29.6%-ának válik javára. A 43 nagyobb svéd üvegyárban 5297 munkást foglalkoztattak. Ezek közül csak 1480 dolgozott nyolc vagy kevesebb óráig, de a szabad órák beszámításával az ipari munkások nagyobb része mégis a kettős csoportváltás mellett dolgozott. A svédek reformtörekvéseiről közleményükből semmi sem volt kivehető és ők a nemzetközi szakértekezleten sem voltak tényleg képviselve, valamint a svájciak sem.

Olaszország az újabb időben szép ipart és ennek keretén belül jelentékeny nehéz vasipart is fejlesztett. De miután a termelési tényezők tekintetében más iparos államoknál sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, ott, ahol lehet, a versenyképesség kedvéért azokat jobban kihasználják. Szénbányái nem lévén, főleg a vizierők értékesítésére és szénbevitelre van utalva. Munkaereje is drágább, azért azt lehetőleg kizsákmányolni igyekeznek, miért azután szociálpolitikai tekintetben a haladott nyugati államoknál sokkal hátrább van. Ezt az olasz munkásvédelmi egyesület maga is beismeri. Itáliának ipari statisztikája nem lévén, csak a munkafelügyelők adataiból lehet megállapítani, hogy ott az éjjel-nappal működő vállalatokban mintegy 7200 munkás dolgozik és pedig a vas- és általában az ércipar minden ágában, az üveg- és az agyagiparban együttvéve. E munkások egyfolytában átlag 12 óráig foglalkoznak és csupán kivételesen a munkaszakok váltásakor fordul elő 24 órás lekötöttség. Itt általában, amint később tüzetesen ki fogom fejteni, nincs nagy

hajlandóság a kettős munkaszak helyett a hármashoz behozatalára.

Belgiumnak tudvalevőleg igen nagy vas- és üvegipara van, de hivatalos adatokat arra vonatkozólag élénk most nem terjesztettek. Azonban kétségtelen, hogy ott e tekintetben igen rossz viszonyok uralkodnak. Ez kitűnik abból a tényből is, hogy a belga szekciónak legkiválóbb képviselője a Londonban ülésezett külön-bizottság elítélő nyilatkozatát igyekezett provokálni a 24 órás munkaszak ellen, mely ott hetenként többször is előfordul. Mindenki elismerte a felhozott tények szomorú voltát, de ezt a luganói nagygyűlés már úgylát megtekte.

Hollandiában az odavaló szekció 1909-ben a szóbanlevő kérdések tárgyalása során igen alapos kutatást folytatott. Az általa megállapított adatok szerint Németalföld összes iparfelügyelői által ellenőrzött 35.855 iparvállalata közül 893-ban volt folytonos termelés. Ezek közt első helyen a tégláégető és az agyagipar, ezután az élelmezési, majd a fadugaszt és szalmát feldolgozó ipar s a gázgyárak és a villamos művek szerepeltek. A többi itt figyelembe jövő iparág jelentéktelen. A hollandi gyárakban 365.263 munkás, ezek közül a folytonos üzemekben 67.218 dolgozik, de a folytonos munkáknál alkalmazottak száma csak 25.257 volt.

A munkaszabályozás az egymástól lényegesen eltérő eljárásoknak megfelelőleg nagyon különféle. Sok helyen, különösen a tűznél alkalmazott munkások helyzete igen súlyos. Mások a kettős s legkevesebben a hármashoz munkaszak mellett dolgoznak. Hogy a munkások egy-egy csoportjának vasárnapi munkaszünetet biztosítsanak, majd azok másik csoportjának munkaidejét hosszabbítják meg, majd pedig kisegítő munkásokat alkalmaznak. Nyolc óráig legkevesebb gyárban foglalkoznak a munkások. Sokkal nagyobb azok száma,

akik 12, még nagyobb azoké, akik koronként 18 s nem csekély azok száma sem (399), akik egyfolytában, alkalomadtán 36 óráig is le vannak kötve a munkánál. Ez főleg téglagyárakban történik. A többi iparágakban jobbak a viszonyok. Mindez a hollandi főiparfelügyelő mintaszerű munkálatában igen részletesen van kimutatva. Abból kiderül, hogy hármás munkaszak mellett a folytonos üzemekben csak 2346 munkás, tehát az összes ilyen munkaszaknak nem is 10%-a dolgozik. De sok gyárban a heti munkaidő jóval meghaladja a 60-66 órát s van elég, melyben a 90-100 órás foglalkoztatás is előfordul.

Finnországban csupán a papír és faiparban bír a munkásoknak éjjel-nappal való foglalkoztatása jelentőséggel. Az említett iparágakban az 1910. évi gondosan gyűjtött adatok szerint 9571 munkás foglalkozott. A többi iparágakban alkalmazott ilyen munkások adatfelvételei most vannak folyamatban. Az említett munkások átlag 12 órás munkaszakokban dolgoznak, de ennél kisebb is fordul elő, mert a felváltás keresztülvitelenél néha 48, néha pedig 84 óráig kell hetenként dolgozni. A fűrészmalomokban kivételesen előfordul a 94-99 órás heti munkaidő is, ami napi $13\frac{3}{4}$ -14 órai munkaidőt jelent a hét minden napján, tehát vasárnap is. Ezt a megerőltető munkáltatást a versenyviszonyokkal okolják meg. A három munkaszakaszos időbeosztás kivételesen a vállalatoknak $1 \cdot 3^\circ/0$ -ában $1'8^\circ/0$ -nyi munkás javára fordul elő. Ezt újabban három papírgyár a munkásokkal létrejött tarifaszereződés értelmében 2600 munkásra nézve behozta. Ez országban, főleg a faipar körében, sok olyan éjjeli munka is fordul elő, amely nem tárgya a munkaszakaszokba való beosztásnak. Okait a természetes és műszaki követelmények s a rögtönösen emelkedett kereslet képezi.

A Törvényes Munkásvédelem Magyar Egyesülete részére a Koiss Géza ipari főfelügyelő által szolgáltatott

legújabb adatok szerint a folytonos üzemű vállalatoknál több mint tízezer két munkaszakaszos munkást foglalkoztatnak. Ugyancsak ő egy e tárgyról írt tanulmányában idézi, hogy az 1906. évi termelési statisztikai adatok szerint Magyarországon vaskohászattal 39 telep ugyanennyi nagy olvasztóval és 4376 munkással foglalkozott. Azok közül tisztán kohó 25, tisztán finomító és hengermű 20, vegyes mű pedig 4 volt. Ez üzemekben a munkások általában két csoportban felváltva, éjjel és nappal folytatták munkájukat. A kohóknál alkalmazottak vasárnap is dolgoztak, nevezetesen minden második vasárnap 24 órán át állanak munkában. A nagy olvasztóknál, hevítőtesteknél a fűtők ugyan nem dolgoznak folyton, de mivel az üzem őket egy egész órára soha sem nélkülözheti, hosszabb szünetük a mondott idő alatt egyfolytában nincsen. Munkában mindazonáltal 9-10 óránál többet nem töltenek s étkezésre és pihenésre van idejük.

Egy másik hivatalos adatgyűjtés szerint, melyet részemre a minisztérium felhívása folytán a budapesti ipari főfelügyelőség volt szíves végezni, Magyarországon az iparfelügyelet alatt álló folytonos tüzeléssel dolgozó 31 ipartelepen összesen 803 védett korú férfi és 159 védett korú nő foglalkozott. E telepek legnagyobb részén, a munkaközi szünetek leszámításával, a foglalkoztatás ideje 10 óra volt. De vannak ennél rövidebb és hosszabb: $6\frac{1}{2}$ és 18, 24 órás munkaidők is. Hazánkban ezidőszerint 33 üvegyár van. Ezek közül palackgyártásra folytonos üzemű kádas kemencével csak kettő van berendezve. Azoknál úgy a fűtők, mint az üvegfűvők munkája folytonos. Az ipartörvény értelmében a 12-14 éves munkások nappal csak 8 órát, a 14-16 évesek pedig a törvényben meghatározott szünetek beszámításával 10 óra hosszát foglalkoztathatók. De az üvegyárakban fiatal munkásokat éjjel is foglalkoztatnak, noha az eljáró iparfelügyelő ennek el-

tiltását évenként megismétli. Az üvegyárakban a munkaidő naponként változik. A szokásos munkakezdés hétfőn 2-3 óra reggel s ez a további napokon 1 ½-2 órával mindig későbbre tolódik, úgy hogy a hét végén a termelést már déltájt kezdik és éjfélkor végzik. A szerzett tapasztalatok szerint amely üzemben fiatal munkásokat foglalkoztatnak, ott őket a teljes munkaidő alatt dolgoztatják, mert oly kisegítő munkát végeznek, mely az egész termelési folyamat alatt szükséges. Ha az ily üzemeknél az iparfelügyelő ridegen megkövetelné a fiatakorúak törvényszerű védelmét, az általános felfogás szerint ez az illető gyárak versenyképességét a külföldi vállalatokkal szemben nagyban csökkentené, mivel a fiatal munkások olcsóbb munkaerőt szolgáltatnak. Mint versenyző államok itt első sorban Ausztria és Németország jönnek tekintetbe. Mindez adatok átnézetes részletezését azért tartottam szükségesnek, mivel a londoni külön-bizottság tanácskozásain tárgyalt kérdések rendkívüli fontosságát ez adatok ismertetése után érthetjük csak át kellőleg. Azokból kiderül, hogy művelt világszerte tényleg jóval több, mint egymillió munkás és csaknem annyi család jólétéről és jövőjéről van szó, melyet a folytonos üzemekben alkalmazott munkaerő túlságos kiaknázása gyökerében fenyeget. De kiderül belőlük továbbá az is, hogy a legtöbb országban az ily munkások sorsán való könnyítésnek mindenfelé igen nagy akadályai vannak, melyekkel még a legjobb viszonyok között termelő országok törvényhozásainak is számolni kell. Ezeket sehol sem kicsinylik, de a haladottabb iparos államokban nem is tartják azokat olyanoknak, hogy bizonyos feltételek mellett elháríthatok nem volnának. Ez a cél szerintök oly nagy nyomatékkal bír, hogy elérhetéseért megfeszített erővel és az összes civilizált nemzeteknek vállalva érdemes küzdeni. Ez a gondolat sugallta az említett luganói nagygyűlési

határozatot és az hozta létre ezt az ankétszerű londoni nemzetközi tanácskozást is, melynek lefolyásáról és az ott felmerült eszmék harcáról a következőkben számolok be.

A nemzetközi bizottság első ülése június hó 11-én délelőtt 10 órakor a Winchester Houseban (21. St. James Square) tartatott és ott a beható, jól előkészített tanácskozások két napon át délelőtt és délután 8-8 óráig folytak. Az előző napon este – éjfélig – az angol szekció tartotta évi rendes közgyűlését Westminster régi városházán, a Caxton Hallban. A nemzetközi kiküldöttek oda is hivatalosak voltak. Annak lefolyását érdekessé tette a nemzeti és nemzetközi törvényes munkásvédelem eszméjének erre külön felkért több angol parlamenti tag részéről történt beható méltatása, persze elsősorban az angol törvényhozás és ipari viszonyok szempontjából. Különbö az angol mértékadó körök és e részben irányító tényezők megragadták ezt az alkalmat, hogy nagyrabecsülésüket a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület és annak nemes hivatása iránt a lehető legfeltűnőbb módon kifejezésre juttassák. így például az angol királyi kormány mindjárt az első napon és pedig magában az annyi világraszóló nagy politikai eszmék által megszentelt parlament épületében, a kormánynak egy parlamenti államtitkár által való képviseltetése mellett sok előkelő angol politikus és hölgyeik vendégül hívásával igen díszes estebédet adott a delegátusok tiszteletére. A hivatalos beszédekben itt is kifejezésre jutott az a gondolat, hogy e bizottságban magát az Egyesületet, mely nagygyűléseivel tudvalevőleg Svájcból sohasem meggy ki, akarták mély tiszteletökről biztosítani. Másnap egy angol parlamenti tag rendezett a magánlakásán intímabb jellegű fogadtatást a kiküldöttek részére.

A tanácskozás természetesen a nemzetközi bizottság megalakulásával kezdődött, mely elnökévé Sir

Thomas Olivért választotta. Ő Angolország egyik legelső vegyészeti tekintélye, aki iparvédelemmel is igen behatóan foglalkozik és így került az angol szekció élére. Hazánkban gyakran megfordult és a magyar szakférfiakat minden lehető alkalommal különösen kitünteti, ő azonban az elnökséget csupán névleg tölthette be, mert a tényleges elnökség a norvég delegátusnak, Schlytter Tamásnak jutott. Ő erre nem csupán azért kéretett fel, mert a három hivatalos nyelvet sajátos kiejtéssel ugyan, de beszéli, hanem azért is, mivel a szőnyegen levő kérdéseknek minden oldalát már régebben alaposan tanulmányozta elméleti és gyakorlati szempontból és főleg az ő agitációjának tulajdonítható, hogy azok, íme ily komolyan napirendre kerültek. Schlytter Tamás azután folyton nemcsak mint elnök, hanem mint szakértő és az elhangzott beszédek egyik fordítója is egész a tanácskozások befejeztéig nagy türelemmel és odaadással kemény munkát végzett.

A tanácskozások előkészítése elég gondos volt. Adat is bőven állott rendelkezésre. A kérdő pontok szintén igen tüzetesen voltak megállapítva. De részint a vezetőnek a tanácskozás technikájában van járatlansága, részint a soknyelvűség folytán mindazoknak nem vehettük hasznát oly mértékben, mint várni méltán lehetett. Gyorsírót nem alkalmaztak, mert három nyelvűekre lett volna szükség. Csupán egyes angol szakértők kérettek fel, hogy egy hallásra meg nem tartható, adatokkal túltömött előadásaitak utólag gyorsíróknak is mondják el. Ily körülmények közt, habár közben minden felszólaló véleményét feljegyeztem, az ülés tényleges lefolyásának ismétlésekre vezető közlése helyett jobbnak tartom a felhozott érveket és ellenérveket egymással szembe állítani. Bevezetésül még csak annyit említek fel, hogy e tanácskozások során a szót főleg az érdekelt nagyiparos álla-

mok képviselői, nevezetesen az angolok és németek vitték. A többi országok képviselőinek hozzászólásai az egyes felmerült javaslatokhoz nem igen vitték előre az eszmék tisztázását.

A kiküldötteknek túlnyomó többsége amellet nyilatkozott, hogy a folytonos üzemekben, ha nem is egyszerre, de lehetőleg rövid idő alatt a naponként háromszori munkásváltás hozassék be. Ezt szerintök nemcsak humánus korunk szelleme, hanem a nemzeti, a közgazdasági kézzelfogható érdekek, sőt termelési viszonyok is kívánják. Lehetetlen érzéktelenül nézni, hogy 1,200.000 ember úgy senyedjen és roskadjon össze tovább is a nehéz munka súlya alatt, mint eddig. Az életük virágában lévő emberek az üzemekben annyira kimerülnek, hogyha nem pusztulnak is el néhány év, hanem csak néhány évtized alatt, időközben mindig rosszabb munkások lesznek, mint amilyenek észszerűbb munkaidőbeosztás mellett lehetnének. Felhoztak erre számtalan példát. Egy herkulesi alak nagy olvasztó szolgálatában alig negyven éves koráig dolgozván, valóságos vázzá és olyan gyengévé lett, hogy a legkisebb erőfeszítésre is összeesett. Ilyesmi csak az emberrel történhetik meg, mert jól felfogott anyagi érdekében a nehéz munkára alkalmazott lovakat nem engedi gazdája végképp kimerülni, hanem ha a létezők már csak munkabírásuk rovására dolgozhatnak, kifogja azokat s helyettük másokat szerszámoz fel. INem közömbös dolog az emberek ilyen tömeges elsanyargatása a társadalomra nézve sem. Ezt nem kell tovább magyarázni. De nem közömbös a munkaadókra nézve sem. Az elcsigázott munkás testi, értelmi és erkölcsi megcsappant ereje mellett több a baleset és több a megbetegedés. Csak Németországban egy milliárd márkára teszik évenként a szociálpolitikai terheket. Az okos, számító társadalmi politikának van tehát miből gazdálkodnia. De arra is tekintettel kell lennie, hogy az el-

keseredett, a kétségbeesett emberek száma ne szaporodjék. A helytállani folyton képes munkás ezenkívül jobban is dolgozik. Annak gondozására mindig jobb és tökéletesebb, de bonyolultabb szerkezetű munkaeszközöket és gépeket is lehet bízni. A termelés javulásában így megtérülnek azok a kiadási többletek, melyek a munkásoknak kétszer helyett háromszor történő váltásával azok kényszerű szaporítása nyomán legalább eleinte keletkeznek. Hivatkoztak itt a jénai Zeiss-féle gyárban szerzett előnyös tapasztalatokra» Különböztet több helyen ott, ahol a hármass csoportváltást behozták, egy bizonyos, nem is nagyon hosszú, idő múlva a munkaadók olyan előnyeiket észlelték, hogy ennek a rendszernek versenytársaik által való elfogadtatását nem is óhajtják. Az volt a vélemény, hogy sem az egyes vállalatoktól nagyobb számmal, sem az egyes országoktól nem várható az, hogy mint úttörők eleinte legalább jelentékeny áldozatokat hozzanak a reform érdekében. Pedig a jól felfogott közérdek és így a nemzetek összességének érdeke is követeli azt. Nem keresztülvihetetlen már most sem, mivel a vasgyártás terén irányadó három birodalomban, Angliában, az Északamerikai Egyesült Államokban és Németországban, folyton erősödő közvélemény észlelhető javára. Hanem persze ennek a három államnak nemzetközi egyezményt kellene kötni, melyhez azután lassanként az összes többi államok is hozzájárulnának. Nincsen olyan iparág, melyben az meghonosítható nem volna. A felváltás célszerűbb elrendelése persze szükségessé tenné sok újabb munkás alkalmazását is. De ezt például Angliában, ahol a munkanélküliség ellen olyan nagy küzdelmet kell folytatni, a nem közvetlenül érdekelt tényezők előnynek tekintik.

A német különféle szaktestületek igen illetékes és mérsékelt képviselői ezzel teljesen egyetértenek, de a nemzetközi egyezményt *conditio sine qua non*nak

jelentették ki. Hasonló nyilatkozatot tesznek a franciák is, akik szintén jelentékeny érdekeltséget képviseltek. A hollandiak és belgák véleménye ugyanaz. A finnek inkább általános okokból és a haladás szelleme által áthatva csatlakoztak ez irányzathoz, melynek az elnöklő norvég delegátus is erős meggyőződésű és fáradhatatlan apostola, ő a haladásnak nemcsak erkölcsi és társadalmi, hanem anyagi hatalmas tényezőjét is látja abban. Már az ankéten sem kímélt semmi fáradságot, hogy eszméinek tért hódítson. De a német kormány képviselője, Leymann titkos kormánytanácsos már nem nyilvánosan, hanem magánbeszélgetésben és felvilágosítást nyújtó felszólalásában erősen sejteté, hogy ez irányzattal szemben szkeptikusan viselkedik. Ugyanezt tapasztaltam az osztrák és olasz szekció kiküldötteinél, sőt részben kormányképviselőinél is. Ezek a hármaskaszakaszok iránti lépéseket a nemzetközi megállapodás nélkül országaikban általában lehetetlennek, a megállapodást magát pedig nagyon valószínűtlennek tartják. Főleg a termelés drágításától és a megfelelően képzett munkások hiányától tartanak annak folytán. Ezt tüzetesen az osztrákok nem fejtették ki. De egy javaslatot tettek, amelynek megokolása közben a nehézségekre csak általánosságban utaltak. Azután azt kívánták, hogy e szakbizottság a folytonos üzemekben a 12 órás maximális munkaidő mellett foglaljon állást. Ezt az erősen reformszellemű angolok és az amerikai kiküldött határozottan elleneztek, mivel a sok helyen már létező jobb állapotokkal szemben visszalépést láttak benne. E javaslatot egyhangúlag el is vetették. Annál világosabban beszéltek az olaszok, akik közül a kormány képviselője, Montemartini János tanár és a munkaügyi hivatal igazgatója odanyilatkozott, hogy ő a haladó és emberies felfogás megvalósításának elvben ugyan híve, de a hosszabb átmeneti időt feltétlenül szükségesnek

tartja. Ellenben az olasz szekció kiküldötte, Massarelli Ferenc mérnök, véleményének egész erkölcsi bátorságával kifejtette, hogy az olasz ipar érdekei ma még ezt a reformot nem bírnák el.

Szerinte náluk ezt a kérdést egy évégből kiküldött bizottság tanulmányozta mostanában. Hivatalos statisztikai adatokkal e részben nem rendelkeznek ugyan és az iparfelügyelet sem terjesztette még ki arra figyelmét, de megbízható felvételek voltak, melyek nagy táblázatban be is mutatott eredményei egy pár fontos dolgot segítettek megállapítani. A hármás csoportbeosztás Olaszországban még sehol sincs behozva a folytonos üzemeknél és a munkásegészségi viszonyok ott mégsem rosszabbak, mint más országokban a hasonló helyeken. Az ipari téren, mint általában, a vasgyártásnál is igen nagy fejlődés észlelhető ott. A termelt vas értéke 1883 óta tizenháromszor lett nagyobb. Különösen az utolsó kilenc-tíz év alatt észlelhető ropant lendület. Azalatt a munkások száma megkétszereződött, a mozgó erő pedig háromszor nagyobb lett. Pedig a munkabér Olaszországban is emelkedett s a tőke drágább, mint a nyugaton. Szene pedig egyáltalán nincs. Azt be kell vinni oda. Hanem a vízierőt mindenfelé nagy buzgalommal és nagy sikerrel használják fel. Egy füzetében Massarelli szakszerűen, adatok alapján kifejti, hogy ez a vasgyártás minden fázisában és ágában miként történik. Már most, ha ily körülmények közt a drága széntüzelés és a nagy beruházásokkal értékesített vízierő nem használtatik ki eléggé, akkor az olasz ipar könnyen versenyképtelenné válik. Pedig ez következne be akkor, ha a munkaidő megszoríthatnák. Ez esetben a munkások sem keresnének eleget s így nem volnának az iparágak számára kaphatók.

Túlságosan hosszú munkaszakok, például 36 órák, ott nem léteznek, 24 órák is csak kivételesen,

t. i. a felváltások során. A szokásos 10-12 órás munkaszakokat is szünetek szakítják meg. Túlzás tehát, hogy azok a munkásokat tömegesen tönkreteszik. A termelési költség máris magas; az további emelkedést nem tűr meg. Az éjjeli munkát sem lehet nélkülözni. Mindez Olaszországban magának a munkásosztálynak is nagy hátrányára szolgálna. Ezt a hollandi kiküldött annak a ténynek felemlítésével toldotta meg, hogy náluk meg, midőn a fiatal munkások éjjeli munkájának alkalmazása megtiltatott, mindenféle öreg, deklasszált embereket, sőt apache-okat is alkalmaztak a gyárakban, mivel az olcsóbb munkásra is szükség volt. Így azután akkor, midőn egy bajt gyógyítottak, helyette egy másik keletkezett. Úgy rémlik előttem, hogy azt is hallottam, de persze az uralkodó hangulat mellett nem hangosan, hanem csak halk hangon kijelentve, hogy minden hódításnak, amilyen az iparfejlesztés is, mint a háborúnak és küzdelemnek általában, vannak áldozatai. Azok teljes kiküszöbölése az emberi haladás menetéből merőben lehetetlen. Ennélfogva az ideális törekvések nem mindig bizonyulnak végső elemzésben egyszerűsmind a leghasznosabbaknak is. Mindez számos ismétlés s módosulás közben domborodott ki és nehéz volt a vélemények egymáshoz való közelebb hozása. Mindenféle műszavak értelmének tisztázása és a feltett kérdések megállapítása sok vitával történt. Végre elrendeltetett a szavazás arra a kérdésre, hogy a folytonos üzemekben most túlnyomólag szokásos munkabeosztás megváltoztatása a hármas munkaszak behozatalával általában kívánatos-e? Az értekezlet 16 szavazattal 4 ellen igenlő választ adott. Ugyanily szavazat-aránnyal döntöttek a hármas csoportbeosztás reformja és nemzetközi egyezmény létesítése kérdéseire nézve.

5. Az 1912. évi nemzetközi szociális hét Zürichben.

Az 1912. évi zürichi közgyűlés. – A szociális politika gyakorlati ápolása nemzetközi vállvetett munkálkodás segítségével. – A Munkanélküliség Ellen Küzdő Nemzetközi Egyesület tárgyalásai. – Magyar előadójának munkálata. – A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal jelentése. – A közgyűlés lefolyása. – A szakbizottságok tárgyalásai. – Az ipari mérgek jegyzéke. – Övörendszabályok és a felügyelő orvosok kiképzése. – Az otthonmunkások zürichi kongresszusa. – Az otthonmunkások helyzete az egyes országokban. – A folytonos üzemek munkaidejének beosztása. – A munkások biztosításának kölcsönösségét megállapító nemzetközi államszerződés. – A szociális biztosítás kérdései és tapasztalati tanulságai.

A társadalmi politika alapelvei a természeti törvények általános hatályával és kérlelhetetlen súlyával nehezednek az újkori emberiségre. Valamint ezek fel nem ismerése, vagy felismertetésük után nem alkalmazása esetén az ember nem boldogulhat és tehetetlennek bizonyul, éppúgy manapság a társadalmi egyetemlegesség követelményeinek mellőzése új és új szociális bajokat idéz fel, a régieket pedig mód nélkül élesíti.

Szerencsére ennek tudata mindjobban terjed és a polgárosult társadalmak ezt a szolidaritást a nemzetek körén túl is ápolni kívánják, amennyire az a dolgok természete mellett csak lehetséges. Így azután ez a szélesebbkörű szolidaritás a nemzetit is előmozdítja és maga után oly jelenségeket von, mint amilyenek a népek gazdasági életében nem egyszer fordultak elő. Hiszen például a belkereskedelem akkor fejlődött magas fokra, midőn a békésebb jellegű külkereskedelem szabatosabb üzleti technikával látta el azt is és a szűkebbkörű felfogást ennek befolyása alatt általánosabb, egyetemesebb váltotta fel az egyes országokban. Öröndetes tünemény tehát a szociális politika gyakorlati ápolása nemzetközi vállvetett munkálkodás segítségével is.

Annak kiindulópontjai csak részben etikaiak, mert azokkal karöltve járnak az üzletiek is. De éppen az ezekre való tekintet van hivatva emberi voltunk gyarlósága mellett az erkölcsi szempontok érvényesülésének szilárdabb alapokat teremteni. A verseny zavarólag hatott a munkások javára tenni kívánt intézkedéseknél, mert azok csak egyes országokban keresztülve esetleg érzékeny áldozatokat jelentenek, ellenben nagy nyereséget képeznek a munkaadókra nézve is, ha mindenütt alkalmaztatnak.

Ez a meggyőződés nyerte meg' a messzebb látó nagygyárosokat a nemzetközi megegyezés útján foganatosítandó szociális politikának és tette lehetővé, hogy ők a munkások és az etikai szempontok képviselőivel különféle szervezetekben odaadással együtt dolgozzanak. Ez a közreműködés nemcsak a végső eredmény miatt, hanem azon okból is igen öröndetes, mivel az ellentétesnek látszó érdekűek elkeseredett osztályharcainak révén egymástól elidegenedett bajtársakat küzdelem közben tetemesen közelebb hozza egymáshoz. Ehhez járul az állami képviselők és a tudomány embereinek jelenléte, akik a magasabbrendű szempontokat és az országok közérdekeit helyesen, minden egyoldalúságtól felfogni gyakorlatban megtanulják és erre azután a bérharcokban küzdő feleket is megtanítani igyekezni fognak.

A szociális politikának annyi s oly fontos oldala és elsőrendű részletkérdése van. Továbbá az emberek több helyen külön mint vezetők akarnak érvényesülni. Ez magyarázza meg, hogy a szociálpolitikusok nem egy nagy egységes testületben, hanem önállóan alakult és erőteljesen fejlődő külön szervezetekben működnek. Van ennek a partikularizmusnak is előnye. Az egyes tárgyakra koncentrált figyelem mélyebbre ható gondolatmeneteket szül. De vannak az eljárásnak kétségtelen hátrányai, amelyeket okos embereknek lehetetlen

sokáig fel nem ismerni. Az erők úgynevezett elforgácsolása csak bizonyos mértékben kár, amelyet a specializálás haszna ellensúlyoz. A fő baj ott van ez irányban, hogy az így külön működők nem léphetnek fel oly tekintéllyel, mint kellene. Továbbá nem részé-
sítik egymás munkálkodásait kellő figyelemben. És végre az is előfordul, hogy több szervezet egyszerre ugyanazt csinálja, ami baj akkor is, ha nem értenek egyet, mert ez a követelmény hatályosságából von le; akkor is, ha egyetértenek, mivel ez esetben meg valóban erőpazarlás következik be.

Mindennek belátása bírta egyes helyeken, nevezetesen Franciaországban, a szociálpolitikai nemzeti szervezeteket arra, hogy évi összejöveteleiket sorrendben más és más, de mindig ugyanazon városban egyidejűleg tartsák, midőn azután a szociálisnak nevezett hét alatt a társadalmi politikának fontos kérdéseit hivatott férfiak és hölgyek szakszerűen és igen behatóan vitatták meg. Ennek a példának követése bírta a nemzetközi egyesületeket arra, hogy az 1912. évben politikailag semleges helyen, Svájc legnagyobb és legiparosabb városában, Zürichben, egy hét alatt találkozzanak. Nem véletlenség az, hogy ez így történt. Ezek a nemzetközi egyesületek már régibb idő óta keresik a szervezettebb együttműködés valamely maradandóbb módját, de eddig hiába. Legalább külsőleg akarták tehát a közeledési törekvést kifejezésre juttatni azáltal, hogy ha nem dolgozhatnak még egymással, legalább egymás mellett haladhassanak, miáltal a szerves kapcsolat létesítését is előmozdítani kívánták.

Így jött létre a zürichi szociálpolitikai hét azáltal, hogy a munkanélküliség, otthon munka bajai és kívánalmi, a nemzetközi munkásvédelem feladatai és a munkásbiztosítás négy külön nemzeti kongresszuson, nagygyűlésen, illetve előkészítő szakértekezleten ille-

tékes, részben tekintélyes egyének által nagy tudással, széleskörű, bő tapasztalattal és komoly odaadással valóban közfigyelmet érdemlő módon tárgyalassanak. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület VII. nagygyűlését, amelyen 22 ország 54 állami képviselője és 16 nemzeti szekciónak 174 delegáltja, tehát összesen 228 kiküldött vett részt, Scherer Henrik elnök 1912. évi szeptember hó 12-én nyitotta meg. Rövid beszédében kiemelte, hogy ez a nemzetközi egyesület tíz évi fennállása alatt mennyire gyarapodott, hogy gyűlései azelőtt meglehetősen szűk körben mozogtak, ma pedig már egész parlamenti méreteket öltöttek. A közfigyelem mind szélesebb körökben nemcsak Európában, hanem művelt világszerte feléje fordul. Abban az újabban keletkezett szekciók is képviselve vannak. Összejövetelénél mind több kormány megbízottai jelennek meg. Így most van először képviselve az egyesült ausztráliai gyarmatok szövetsége, Brazília, Görögország, Mexikó, Portugália, Románia, Orosz- és Törökország. A zürichi kantoni kormány nevében annak elnöke, Nægeli üdvözölte a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületet. Beszédében kiemelte, hogy Zürich városát e napokban bőven érik a nagy megtiszteltetések. Nemrégiben egy koronás fő, a Németbirodalom császára látogatta meg azt, most pedig kiváló szociálpolitikai nemzetközi egyesületek tartanak falai közt fontos tanácskozásokat és pedig valamennyien a munkás hathatósabb megvédése céljából. Zürich városa és a kanton ezeket a legnagyobb érdeklődéssel kísérik. Ez a kanton földművelő területből lassankint, habár kicsiny, de valóságos fejlett iparállammá alakult át. Ezt mutatja, hogy 506.000 lakója közül már 67.000 foglalkozik iparral, akik családtagjaikkal együtt a népesség több mint egyharmadát képezik, a földművelők száma pedig egyre fogy. A gazdasági életnek ez a fej-

lődése nemcsak előnyökkel járt, de oly hátrányokat is vont maga után, amelyek már korán törvényes beavatkozást tettek szükségessé. Még 1779-ben hatósági rendszabályokkal védték itt a háziiparban foglalkoztatott gyermekeket. A gyárakban, névszerint a textilipariakban, dolgozó ifjúmunkások javára 1815-ben adtak ki rendeletet. Ez kimondta, hogy ott 10 éven aluli munkásokat nem szabad alkalmazni. Akkor a 10 éven felüli gyermekek és fiatal munkások munkaidejének maximumát 12-14 órában állapították meg, éjjeli foglalkoztatásukat pedig egyáltalában megtiltották. Ezt a rendeletet 1835-ben szigorították. Az 1855. évi polgári törvénykönyv a munkabérvételek elsőségét állapította meg. E kanton 1859-ben külön gyári törvényt hozott, mely ugyan csak tizenkét szakaszból állott, de a gyermekmunkára és a bérfizetésre vonatkozó fő elveket magában foglalta. Emellett kimondta, hogy a gyáros a munkások életének és testi épségének biztosítására szükséges intézkedéseket tartozik megtenni s elrendelte e határozmányok végrehajtásának ellenőrzését. Itt szabályozták a gyermekágyas nők védelmét is először. A felnőttek munkaidejének maximumát 12 órára tették. Megtiltották az iskolaköteles gyermekeknek munkára való alkalmazását. E rendelkezések az 1877. évi szövetségi (svájci) gyári törvény életbeléptéig voltak érvényben. Mindennél fogva ez az egyesület tehát, amelynek hasonló nemes feladatai vannak, otthon érezheti magát e város- és kantonban, amelynek nevében szívélyesen üdvözlé azt.

A napirend során az öt szakbizottság megválasztására került a sor ezután. Az első szakbizottság feladata volt, hogy a munkásügyi hivatal ügyeivel s az egyesület pénzügyeivel, az újonnan alakult szekciók alapszabályaival, a nemzetközi munkásügyi egyezményekkel, a munkajognak nemzetközi feltüntetésével és végre a nemzetközi egyesület programjával

foglalkozzék. Elnök báró Berlepsch János, magyar tagjai pedig e munka szerzője és Pap Dezső lettek. A második szakbizottság a munkásegészségügy kérdéseit, nevezetesen az ipari mérgek jegyzékének ok-szerű kiegészítését, az ólomkérdést a kézi és gépi betűszedés körében, az ólommentes edényzomán-cozást, a ferrosilíciummal való elbánást, a bányamunkások ügyeit és bajait, köztük az úgynevezett fégerebetegségét, az ipari munkások lépfeneveszélyét, a nyúlszörvágók és a kalaposok higanymérgezését, a bűvár- és a kesszonmunkát, a munkások beteges-kedésének és halandóságának nemzetközi statisztiká-jára vonatkozó kérdéseket volt hivatva tárgyalni. Elnöke Henderson Artúr angol parlamenti tag és a munkapárt titkára, magyar tagjai pedig Kis Adolf és Ferenczi Imre lettek. – A harmadik szakbizottság elsősorban az otthonmunka, a bérminimum, a házi-iparosok mérgezés elleni védelmének tárgyalása és a truckrendszer iránti javaslatok tételére küldetett ki. Magyar tagjai Ferenczi Imre és Máday Andor let-tek. – A negyedik szakbizottság a folytonos üze-mek maximális munkanapjával, az életre és egész-ségre veszélyes iparágak munkaidejével, a vasúti munkások védelmével, a szombatot és az ünnepet megelőző esti munka időrövidítéssel és esetleg a mun-kások szabadságidejével volt hivatva foglalkozni. Elnöke Lagerheim A., a svéd királyi kereskedelmi kollégium elnöke, magyar tagjai pedig Máday Andor és Heller Farkas lettek. – Végül az ötödik szak-bizottság a munkásoknak külföldön való biztosítását, a gyermekmunka és a munkásvédelmi törvények végrehajtásának kérdéseit vitatta meg örgróf Corsi Sándor turini egyetemi tanár elnöklete alatt, magyar tagjai Heller Farkas és Pap Géza voltak.

Küldetésemhez képest, amint csak tettem, t. i. saját szakbizottságom vitáinak időközeiben és azok

befejeztével a többi szakosztályokban és a szociális biztosításügyi nemzetközi értekezleten is résztvettem. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület teljes üléseiben a magyar szekció kiküldötteinak hat, nekem pedig egy, így a magyaroknak itt összesen hét szavazatuk volt. A magyar tagok saját szakbizottságaik munkálkodásában élénk részt vettek, ott sok kérdésnél többször is felszóltak, sőt egyes vitákra nagyobb befolyást gyakoroltak.

*

A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület VII. (zürichi) nagygyűlése az első szakbizottság javaslatára belső ügyviteli kérdésekben hozott határozatokat.

A második szakbizottság határozatai ezek voltak: az ipari mérgek jegyzékei tekintetében a nagygyűlés örömmel veszi tudomásul, hogy a jegyzéket angol, francia, olasz és finn nyelvekre is lefordították. Abbeli óhajtja fejezi ki, hogy az más nyelvekre is megtörténjék. Azóta a magyar egyesülettel egyetértőleg a Társadalmi Múzeum azt magyarul is kiadta. – Az állandó higiénikus bizottság felhívott, hogy minden négy évben annak átnézett kiadványát készítse el. – Az ólomkérdés, nevezetesen a festők és mázolókat tekintetében a nagygyűlés meglelégedéssel veszi tudomásul, hogy különböző országokban lassankint meghonosodik a belső festéseknél az ólomfestékek alkalmazásának eltiltása s óhajtja, hogy a szekciók a saját működésük területén előforduló kísérletekről és tapasztalatokról, amelyek e részben a vaskonstrukciók műhelyeiben s más hasonló üzemekben is előfordulnak, jelentést tegyenek. – A sokszorosító iparra vonatkozólag kimondja: mivel a nőkre a kézi és gépi betűszedés mérgező hatásának foka iránti tapasztalatok még elégtelenek, a kísérletek ezirányban foly-

tatandók. Az angol és francia szekciók felkérendők, hogy e tárgyban egészségügyi orvosi jelentést terjesszenek a VIII. nagygyűlés elé. – A kerámiai ipar tárgyában felkérték a szekciókat, hogy az ólom alkalmazásának nemzetközi korlátozására való tekintettel az e részben szerzett tapasztalatokról tegyenek jelentést. – A ferrosilicium forgalmára nézve az elnökséget felkérték, hogy a következő irányelveket terjessze a kormányok elé: 1. a ferrosilicium – különösen a villamos úton előállított – már csak a levegő nedvességének hozzájárulása esetén is veszélyes gázokat, különösen foszforhidrogént és arzénhidrogént fejleszt ki, ami a mérgezés és robbanás veszélyével jár. 2. Hogy a mérgezés és robbanás elkerülhető legyen, a ferrosilicium úgy tartásánál, mint szállításánál nedvességtől és nyirkosságtól megóvándó. – 3. A csomagolásra használt edények vízhatlanok és oly tartósak legyenek, hogy megsérülésük kizártnak tekintethessék. 4. A helyiségek, ahol ferrosilicium tartatik, jól szellőztessenek. Onnan gázok emberlakta helyekre ne hatolhassanak át. – 5. A vele foglalkozó egyének védelmére a megfelelő óvintézkedések megtéteessenek s a veszélyekről azok felvilágosítandók. – A ferrosilicium 30, illetve 70%-on alul vagy felül való siliciumt artalmának veszélyességi foka iránt vizsgálódások folytatandók.

Az óvórendszabályok tekintetében nemzetközi alapon a munkásoknak a bányászat körében az alagút – építésnél és kőbányákban leendő megvédése iránt kimondatott: *a)* A fégerebetegségekre (ankylostomiosis) különösen tekintve, hogy a fégerebetegség nemcsak a bányászok, alagútmunkások, hanem bizonyos területeken más munkásokra nézve is veszélyes és tekintve a nagyon szép sikert, amellyel a munkások felügyelete és gondozása jár, nagyon kívánatos, hogy nemzetközi megállapodások jöjjenek létre a fégerebetegség kor-

látozása végett. Az elnökséget felkérték egy oly albizottság összeállítására, mely a következő vezérelvek alapján szabályzatot dolgozzon ki s eszközöket és módokat keressen, melyekkel egy idevágó nemzetközi megállapodás utjai egyengettessenek: 1. a hajós társulatoknak meghagyandó, hogy az általuk fertőzött tengerentúli országokból szállított munkásokat megvizsgáltsák és a betegeket kezeltsék. 2. A fertőzött vidékekről való munkások a bánya, kőbánya, alagutat építő vállalatoknál és téglagyárakban megvizsgáltatásuk előtt ne állítsanak munkába. 3. E vállalatoknál bizonyos rendszabályok egész sora szükséges, így pl. kifogástalan gyűjtése és eltávolítása az emberi ürülékeknek (tisztá árnyékszék), a tisztaság gondos fenntartása, száraz munkahelyiségek, orvosi rendszeres vizsgálat és kezelés megfelelő gyógyszerekkel. 4. Kellő kiképzése a vizsgálattal és felügyelettel megbízott orvosoknak.

A nemzetközi küzdelem tekintetében az ipari munkások lépfeneveszélye s a nyúlshörvágók és kalaposok higanymérgezésének veszélye ellen szükséges teendők megállapítása végett egy-egy albizottság kiküldése rendeltetett el. A kikötői munkások maximális megterhelése is tanulmányozandónak jelentetett ki a szekciók által akkor, midőn a munkaidő iránti kutatások fognak megtartani. A kesszon-munkásokra nézve felkérte az elnökség, hogy az állandó egészségügyi bizottság által – szakértők bevonásával – készítsen emlékiratot, mely megállapítja az e részben szerzett tapasztalatokat és azok hasznosításának módjait. Ez az emlékirat a legközelebbi nagygyűlésnek bemutatandó, hogy azután az egyes kormányoknak megküldethessék. A bűvárok munkájára nézve ugyanaz rendeltetett el, abból a szempontból mindazonáltal, hogy mennyiben lehetséges és célszerű e részben a nemzetközi szabályozás?

A munkások betegeskedése és halandósága iránti nemzetközi statisztika tárgyában: *a)* az elnökség felkérte, hogy a nemzeti szekciók és az állandó egészségügyi bizottság közreműködésével készítsen emlékiratot, melyben a munkások betegségeire és elhalálozására vonatkozó és a foglalkozásra tekintettel levő statisztikának különbségei megállapíttassanak és megmondassék az, hogy e különbségek miként volnának megszüntethetők; *b)* a nemzeti szekciók felkérendők, hogy a statisztikának állásáról a saját országokban legkésőbb 1913. évi július 1-ig jelentést tegyenek; *c)* e munkálatok céljául a bizottságnak az ajánlatik, hogy a halálokok hivatások szerint egységes jegyzékbe vétesse, mely azután a statisztika ez ágának művelésénél alapul fogadtathassák el a kormányok részéről.

A harmadik szakbizottság határozatai a következők voltak: A truckrendszert és a bérlevonásokat illetőleg, szemben azokkal a sok iparban dúló visszaélésekkel (fegyelmi büntetések, a tökéletlen munkáért való bérlevonások, mindenféle truckrendszert, t. i. a munkabérnek természetben való fizetése, fogyasztási javakra szóló utalványok a munkaadó boltjaiban), melyek együttes hatása, hogy a tanulatlan munkások és a nők munkabérei lenyomatnak, a nagygyűlés felkéri a nemzeti szekciókat, hogy kormányukhoz a létező munkásvédelmi törvények figyelembevételével készítenő törvényjavaslatokat terjesszenek fel, melyek célja lesz: *a)* eltiltása elvileg a munkabérek fizetésének természetben, vagy áruutalványokkal a munkaadó fogyasztási cikk raktáira és pedig úgy a műhelyekben, valamint az otthon dolgozó munkásokra nézve; *b)* elvetendő a pénzbüntetések behajtása és a kártérítés céljából történő levonás a munkabérből, kivéve a szándékos kártétel esetét; ahol az ily munkabérlevonások még nem törölhetők el, ott tana-

csos, hogy azok mértéke és módja az illető munkások és ha vannak, munkásszervezetek közreműködésével állapíttassék meg.

Az anyagot úgy a gyári, valamint az otthonmunkásnak a munkaadó díjtalanul szolgáltatassa. Legfeljebb a szerszámokat adhatja önköltségen. Még gonosz károsítás esetén is a munkás kárpótlása csak bírói döntés alapján rovassek ki. A szekciók felkéretnek, hogy minden rendelkezésükre álló módon és eszközzel szorgalmazzák a nagygyűlés által jelzett kívánalmakat teljesítő törvényjavaslatok benyújtását és letárgyalását.

Brentano tanár javaslata szerint vannak egyes országokban nyugdíj- és más pénztárak, melyekben a munkások és az alkalmazottak kényszerítettek be^ lépni és járulékot fizetni, de ha azután a munkaviszony bármely okból megszűnik, a járulékaik által szerzett igényt a támogatásra elvesztik. A nagygyűlés pártolja oly törvények hozatalát, melyek értelmében a munkásoknak beszedett járulékaik nekik visszafizetessenek, ha a munkaviszony előbb szűnik meg, mielőtt ők támogatásra igényt szereztek volna. Azt is pártolja a nagygyűlés, hogy oly törvényt hozzanak, mely a munkásoknak nyújtott lakásokkal azok törvényadta jogai kijátszását megakadályozza.

*

Az utolsó években folytatott tanulmányok és szerzett tapasztalatok alapján megállapított minden részről, hogy az otthon dolgozó munkások nagy részének nyomorult helyzete leginkább munkabéreik merőben elégtelen voltából következik és hogy e téren semmiféle lényegesebb javulás nem állhat be addig, míg módját nem ejtik azok emelésének.

A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület ezidei nagygyűlésével csaknem egy időben,

t. i. azt két nappal megelőzve ugyancsak Zürichben az otthonmunkások nemzetközi második kongresszusa is ülésezett. E két nemzetközi összejövetelnek e részben egyébiránt közös ténybeli előzményei vannak, melyek tanácskozásaik alapjául szolgáltak.

Az otthonmunkával folytatott visszaélések 1896-ig épp úgy el voltak terjedve Ausztráliában, mint föld-részünkön. A tapasztalatokon okulva, akkor hozták meg a munkabér kötelező minimumára vonatkozó törvényt a Viktória-gyarmatban. E törvény értelmében öt a munkaadók és öt a munkások összessége által választott tag s egy pártatlan elnök együtt voltak hivatva megállapítani a minimális munkabért. A munkások közül azonban az otthondolgozók oly közönyösen viselkedtek, hogy azok képviselőit egy későbbi (1903. évi) törvény, éppúgy, mint a paritás kedvéért a munkaadókat, a kormány kinevezésének tartotta fenn. Ezek a hivatalok az idő és darabbér tekintetében azután egyaránt oly tételeket állapítottak meg, melyeknél alacsonyabbat a munkaadóknak nem volt szabad adniok. Az ily bérminimumok a hivatalos lapban való megjelenésük után kötelezőknek ismertettek el és a munkahelyiségekben kifüggesztendő, másolatban pedig az otthonmunkásoknak kézbesítendő voltak. A munkaadók most már alig vétenek e rendszabályok ellen.

Ez intézkedések az otthonmunkások munkabéreit tetemesen emelték s nem ártottak nekik, mert azon iparágaknak pl., melyekben alkalmaztattak, versenyképessége még sem csökkent. így azután annak a törvénynek hatálya mind több és több iparágra terjesztetett ki. A Viktória-i kereskedelmi kamara már 1898-ban sürgette azt. Ez az intézmény íme tekintélyben és népszerűségben is folyton nyert, amit az időközben ott tartott ankétek eredményeiből világosan meg lehet állapítani.

A minimális munkabérek méltányos megállapítása végett Angolországban Ausztrália példája nyomán külön hivatalokat szerveztek. Működésüket az egész világ feszült figyelemmel kíséri és így természetesen nagy érdeklődéssel olvashatta azt a jelentést, melyet arról Miss Constance Smith terjesztett mind a két nagygyűlés elé. Szerinte a szóban levő intézmény hatását kétévi és nem teljes, sőt nem is nagyon széleskörű tevékenysége után alaposan lehetetlen megítélni. Nem minden ínséges bérekkel otthondolgozó munkáscsoport javára létesítettek még ilyen hivatalokat. Ahol ez megtörtént is, az csak újabb keletű. A felállított hivatalok is csak a legújabb időben állapíthattak meg minimális munkabéreket. De azért a munkabérhivatalok befolyása már is nagy mértékben érezhető. Ahol az otthondolgozó munkások eddig szervezetbe tömöríthetők nem voltak, ott azok erre hajlandóbbakká lettek. Követelésekkel bátrabban hozakodnak elő. A már megállapított minimális munkabérek a vállalkozók persze kénytelenek elvben megadni, de tényleg nem akarják azokat fizetni, az otthonmunkálkodóknak a várakozási idő alatt felmondanak, ezek keresete így veszélyben forog; fontos, hogy szervezkedés útján ellentállóbbakká legyenek, ami több esetben használt is. A társadalom is készebb és képebb az éhbéreket is elvesztő munkásokat anyagi és erkölcsi támogatásban részesíteni. Különösen a nőmunkások lettek ezáltal bátrabbakká, miután a különféle nőegyletek és ligák ügyüket melegen felkarolták. Az ő szervezkedésüknek meglett a sikere s a szorultság idején keletkezett szervezeteik megmaradnak, ami helyzetüket a jövőben szilárdabbá alakítani alkalmas. A férfi munkásoknál is hasonló jelenségek voltak tapasztalhatók. Mindezt az említett jelentés részletes adatokkal bizonyítja. A jelentést tevő kiváló hölgy véleménye az, hogy a munkabérhivatalokkal Angliában

eddig szerzett tapasztalatok is igen biztatók. Simán azok sem működhetnek, de bebizonyult, hogy a legbonyolultabb viszonyok között dolgozó otthonmunkások részére is felállíthatók. A törvényhozás szempontjából ennyi ezidőszerint elegendő. A kezelés tekintetében még a legmegfelelőbb módozatok nem domborodtak ki kellőleg. De az bizonyos, hogy a törvényt az érdekelt vállalkozók minden úton-módon kijátszani készek. Azonban van elég gondolat, mellyel ezt a jövőben meg lehet akadályozni. Az izzasztó rendszertől (sweating system) szenvedők még sok téren bizalommal várják ez intézmény hatályának reájuk való kiterjesztésében rejlő jótéteményt. És nem hiányoznak hathatós tényezők, melyek ennek a várakozásnak megvalósulásán dolgoznak.

Anglián kívül a legújabb időben az otthonmunkának emberies szabályozása tekintetében legtöbbet tett Németország. Ott folyó évi április hó 1-én lépett életbe a »Heimarbeitsgesetz«, mely 34 szakaszban szabályozza az otthonmunkát. Ez a törvény nem megy odáig, mint a hasontárgyú angol törvény, sőt még odáig sem, mint amennyire azt a német szociális közvélemény, nevezetesen az 1911. évi német otthonmunkakongresszus kívánta volt az állam beavatkozását. Ennek január 11-én hozott határozata értelmében az említett törvényben az otthonmunkában alkalmazott munkabéreket hivatalból kellett volna regisztrálni és az egész otthonmunka-ügyet iparfelügyelet alá vonni. Ez utóbbi intézkedés benne is van a törvényben, valamint az az óhaj is megvalósult, hogy a leszámolási könyvek és bértáblázatok kifüggesztése kötelezővé tétetett. És az otthonmunkások bizonyos mértékben a betegsegélybiztosítás jótéteményében szintén részesíttetek. Viszont az egészségügyi védelem, a kivételek megszorítása, az átmeneti időtartam megrövidítése, a kártérítést megállapító

közegek alakítása körüli javaslatok csak részben, a biztosítás egyéb ágainak kiterjesztése az otthonmunkára, egyáltalán nem foglaltatik az említett törvényben. Az nem állít fel maximális munkabérvonalakat, mert a kormány a munkabérek megállapításába való erélyesebb belenyúlást megengedhetőnek nem találta. De elrendeli a véleményező és paritásosán, azonban e mellett még hatósági közreműködéssel is alakítandó szakszervezetek szervezését. Ezek véleményadással és felvilágosítások nyújtásával támogatni vannak hivatva a hatóságokat, melyek a panaszokat és egyenetlenségeket így szilárdabb alapon és szakszerűbben intézhetik el. Továbbá azok az otthonmunkások helyzetének javítása céljából javaslatokat tehetnek és általában evégből maguk is közreműködhetnek. A szakszervezetek és az illetékes hatóságok e tárgyú eljárása azután részletesen állapítható meg e törvényben. Végül a visszaélésekre és kihágásokra szigorú pénz- és szabadságvesztés-büntetések vannak kiszabva. A német közvélemény azonban e törvénnyel nincs megelégedve. A német társadalom továbbá megszívlelte a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület 1906. évi genfi nagygyűlésének abbeli tanácsát, hogy az otthonmunkások sorsának javítása érdekében vevő-egyesületek, vásárlók ligái alakítsanak, melyek tagjai csak oly vállalkozóktól vásárolhatnak, akik a náluk dolgozó ilyen munkásoknak tisztességes, a megélhetést lehetővé tevő munkabéreket adnak. Németországban ilyen vevőszövetség már 1907-ben alakult és három évi fennállása után 1000 közvetlen taggal bír, de miután három egyesület is tartozik hozzá, közvetve 100.000-nél is több vásárlóra gyakorol abban az irányban befolyást, hogy a fogyasztók társadalmi lelkiismeretét felébressze. Mindenekelőtt a kereskedelmi alkalmazottak, azután a ruházati ipari munkások és a befőző (konzerv) iparban alkalma-

zottak sorsának javításánál való közreműködést tűzte ki feladatául. Ügynevezett fehér listába foglalja a humánus vállalkozók neveit, mi által őket tagjainak ajánlja és így nekik nagyon használ. Ez az egyesület a házimunka ügyét eszmecsere tárgyává is teszi. De nemcsak ott, hanem az irodalomban is egyre jobban szorgalmazták, hogy az éhbérekkel dolgoztató vállalkozókkal a hatóságoknak és bíróságoknak úgy kell elbánni, mint az uzorásokkal. Az otthonmunkások érdekében másutt is megmozdult a társadalom. így például Franciaországban 1903 óta keletkeztek »Ligue d'Acheteur« név alatt ilyen alakulatok. Ezek vezetői mind szélesebb körben tudták megnyerni törekvéseiknek a közönséget. Megmagyarázzák annak, hogy igaza van e közmondásnak: »olcsó húsnak híg a leve«. A nagyon szegény és nyomorult otthonmunkás nemcsak maga pusztul el, de ragályos betegségei által, melyek iránt nagy fogékonysága van, a vevők és gyermekeik egészségét, sőt életét is veszélyezteti azokkal a készítményekkel, melyek a gyilkoló csirát tovább viszik a fogyasztókhoz, akik az ő véres verejtékezésével akartak olcsón vásárolni. Megrendítő hatású felolvasásokkal, előadások- és iratokkal mutatják ki, hogy a társadalmi szolidaritás tana nem ábránd, nem mese, hanem oly valóság, mely egyedül vezet megnyugtató eredményekre. Miért akar a fizetőképes fogyasztó illetéktelenül élvezni olyan valamit[^] aminek teljes értékét nem fizette meg? A vevőközönséget tehát szociális nevelésben részesíti, mely használ a szegény munkásnak, de végső elemzésben javára szolgál a vásárlónak és az egész társadalomnak is. Midőn így ezek a ligák amazok részére filantropikus támogatást nyújtanak, egyúttal nagy mértékben előmozdítják a közérdeket is. Ez is bizonyítja, hogy a társadalomban nem csupán a gazdasági érdekek bírnak nyomatékkal, de az erkölcsiek is, melyek megóvása nagy anyagi haszonnal is jár.

Két évvel ezelőtt Belgiumban, Antwerpenben, is keletkezett ilyen szövetség. Az otthonmunkával tüzetenesen foglalkozó első nemzetközi kongresszus szintén Belgiumban 1910-ben a brüsszeli világkiállítás ideje alatt tartatott. Ez alkalommal ott speciális otthonmunkakiállítást is rendeztek, melynek eredményeit egy igen érdekes, becses és nagy munkában rögzítették meg. Ekkor létesítették az Otthonmunkaügyi Nemzetközi Hivatalt és annak egy állandó elnökségét, illetve vezető bizottságát, mely most ezt a második otthonmunkaügyi nemzetközi kongresszust is rendezte Zürichben. Annak két napi tartama, szeptember 8-án és 9-én, közvetlenül megelőzte a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület VII. nagygyűlését. Vezetői és működő tagjai csakhamar kivétel nélkül részt vettek ennek munkásságában is, sőt jórészt ott is vezető szerepet játszottak. Ily formán a kongresszus mintegy a másodiknak az otthonmunkára vonatkozó előmunkálatait végezte el.

Ezt a nagygyűlést a régi elnök, Brants M. N. löweni (belga) egyetemi tanár nyitotta meg a Volkshaus nagytermében, ahol 243 tag és kiküldött jelent meg. Legszámosabban Svájcból (65), azután Franciaországból (59) jöttek. Hazánkat a kormány kiküldötével együtt nyolcan képviselték. Harminc képviselője volt 15 államnak, köztük Oroszországnak, az Északamerikai Egyesült-Államoknak és Japánnak is. Több kormány ezt a nemzetközi alakulatot is részesíti bizonyos anyagi támogatásban; az egyes nemzeti szekciók szintén fizetnek valami járulékot. Ezek együtt a folyó évben a múlt évi felesleg hozzászámításával 16.608 frankra rúgtak, mely összegből még pénztári készletképpen 6704 frankot mutattak ki. Az elnök hosszabb francia beszéddel nyitotta meg a kongresszust, melyben hangsúlyozta, hogy mily szükség van az otthondolgozó tehetetlen, magukon segíteni

nem tudó munkások állami és társadalmi támogatására. Különben ezek a gyámolatlan százezrek, sőt milliók, emberhez nem méltó létet kénytelenek folytatni. Utalt az e gyűlést megelőző ily irányú mozgalmak történetére. Megállapította, hogy a mostani kongresszus igazán nemzetközi, mert a szóban levő bajokat nemesen gondolkozó emberek és hatóságok mindenütt nagyon érzik. Sürgős és mélyreható közbelépésre van szükség. Azért serény munkára hívta fel a megjelenteket.

Azokat a svájci szekció és zürichi Népházegyesület nevében Greulich képviselő és munkástitkár üdvözölte. Utalt arra, hogy Zürich városában ez a kérdés már nem új. Maga a város is elkövet mindent, hogy az otthonmunkások súlyos helyzetén könnyítsen. Ott már ismételve voltak e tárgyban igen beható szűkebb és szélesebb körű tanácskozások. Ezen tetszéssel fogadott tömör, rövid, de tartalmas beszédek után a kongresszus a vasárnap dacára azonnal hozzálátott a munkához. Négy nagy szakosztályra oszlott, melyekbe a jelen voltak tetszésük szerint iratkozhattak be. Az első szakosztály az otthonmunka szabályozása végett szerkesztett törvényjavaslatok összehasonlításával és a munkabértarifákkal volt hivatva foglalkozni és azok iránt jelentést, illetve javaslatot tenni a plenumnak. A második az otthonmunkásoknak egészségügyi és munkásvédelmi felügyeletét tárgyalta. A harmadik azok szervezésének kérdéseit vitatta meg. A negyedik a társadalmi segítség, nevezetesen a vásárlók ligájának problémáiról tanácskozott. Én legfontosabbnak az első szakosztály tanácskozásait (Brentano Lujó müncheni tanár elnöklete alatt) tartván, abban vettem részt. A többi magyarok, nevezetesen Somogyi Manó, Ferenczi Imre, Máday Andor és Dörfler Janka is, többnyire ott voltak és ott is szólaltak fel.

Az általános vita élénk volt. Ott egyes hangok emelkedtek ugyan az ellen, hogy a munkabéreket bár-

mely tekintetben törvény alapján keletkezett testületek állapítsák meg, a nagy többség azonban ezt mulhatatlanul szükségesnek jelentette ki. Hiába van minden jóakarát, tanács, agitáció, kiállítás stb., ha a munkabérek minimuma nem állapítható meg kötelezőleg. Az ezerszer ismételve felpanaszolt, fájlalt és ártalmasnak talált bajokon másként nem lehet segíteni. Még a vita végén is merültek fel óva intő hangok, de a túlnyomó többség a törvényes szabályozás mellett foglalt állást.

A részletes vita alapjául a nagyobb számmal készült ezirányú törvényjavaslatok közül a belga szekció által gondosan szerkesztett fogadtatott el. Két német kiküldött ugyan aggodalmát fejezte ki, hogy a kongresszus ily hamarosan egész törvényjavaslatot szabatosítson és az egyes kormányoknál azzal mint elfogadni ajánlással álljon elő. Másrésztől azonban helyesen hangsúlyozták, hogy az így elkészülő törvényjavaslat a nemzetközi otthonmunka kongresszus részletes felfogásának e tárgyról csak a szokottnál szembeötlőbb formája alkalmas, amit a kísérő iratban ki is fognak emelni. Az igen beható részletes tárgyalás során a belga szekció törvényjavaslatát azután több rendbeli módosítással elfogadta e szakosztály és másnap délután a plenum is. Tartalmának lényege a következőkből vehető ki:

Miután felmerült az az eszme, hogy ne csak az iparban, hanem a nyerstermelés körében foglalkoztatott otthonmunkások és a házi iparosok ügye is törvényhozási gondozást igényel, amely nézetnek az orosz delegátus, Reincke, adott kifejezést, amelyhez én és a román kiküldött is csatlakoztunk, szükségesnek tartották e törvényjavaslat címében határozottan kifejezni, hogy ez a munkálat most csupán az otthon dolgozó bérmunkásokra vonatkozik. Első fejezete két szakaszban, először a benne előforduló fogalmakat tiszt-

tázza, azután pedig kimondja, hogy itt állapítandó meg minden ország viszonyaihoz képest azon iparágak sorozata, melyekre az otthon munkát szabályozó törvény ki fog terjedni. A törvényjavaslat második fejezete szintén két szakaszban azt mondja ki, hogy otthon végzendő munkát a vállalkozók csak lajstromozott munkásoknak adhatnak ki és megállapítja, hogy az ily lajstromok miként állítandók egybe. A harmadik fejezet egy hosszú szakaszban az egészségügyi követelményeket határozza meg és azok teljesítésének szigorú ellenőrzését szabályozza. A negyedik fejezet nyolc szakaszban igen tüzetesen adja a kötelező bérminimum megszabásával megbízandó bérbizottság szerkezetét és hatáskörét. Paritásos alapon munkások és munkaadók választottaiból s ezek által, meg nem egyezésük esetén a miniszter által nem az érdekeltek köréből veendő elnökökből áll. De más már fennálló alakulat is megbízható annak funkcióival.

Ezt a bérbizottságot minden érdekelt fél és az iparfelügyelet is igénybe veheti. A megállapítandó bér megítélése előtt szükségesnek tartott adatokat az hivatalból bekövetelheti. A termelési viszonyoknak megfelelő idő- vagy darabbért állapít meg. Ezt a munkás azután jogosan követelheti s az a felebbezési idő letelte után két évig marad érvényben, sőt azontúl is, ha újabb bérminimum megállapítását nem kívánták arra jogosultak. Felebbezni az ily határozat ellen 30 nap alatt lehet egy oly felebbviteli bizottsághoz, melynek tagjait a miniszter a bérbizottságok tagjai közül nevezi ki. Ennek döntése azután végérvényes. A bérminimum megsértése minden munkással szemben külön vétséget képez. Ugyané törvényben mondandó ki az is, hogy az otthonmunkásokra milyen más munkásvédelmi törvények hatálya fog kiterjedni.

A második szakbizottságnak, mely az otthonmunkások egészségi felügyeletével és más törvényes

rendelkezésekkel úgy foglalkozott, hogy a különböző országokban alkalmazott eljárásokat előbb tanulmányozva összehasonlította, javaslata alapján a következő határozatokat hozták: a nevezett munkások egészségi viszonyai folytonos megfigyelés, esetleg vizsgálat tárgyai legyenek. Evégből a munkásokról minden község jegyzéket vezessen. A nemek közt semmi-
ben sem kell különbséget tenni, különben a nők nagyon rövidet húznának. Az olyan otthonmunka, mely a mérgezés veszélyével jár, tiltassék meg. Minden motor engedélyezését orvosi és technikai vizsgálat előzze meg. Az otthonmunka egyes válfajainak engedélyezése is orvosi vizsgálatról tétessék függővé. A munkásvédelem és biztosítás lehetőleg terjesztessék ki az otthonmunkára is. A fogyasztók szempontjából megtiltandó az élelmiszerek és dohánytermékek készítése otthonmunka által. A ragályos betegségek bejelentése tétessék kötelezővé. Az otthonmunka segélyével készült ruházati cikkek és szövetek lehetőleg fertőtlenítendő; a többiek is, ha az otthonmunkás, vagy a vele egy házban élők fertőzött betegségben szenvednek. Az egészségügyi követelményekhez képest az anyagok meg is semmisítendő. Ez esetben méltányos kárpótlásnak van helye és pedig a munkaadó részéről. Az ily munkafelügyelet végzésénél orvosok, munkások és munkásnők alkalmazandók. Az otthon munkálkodó gyermekek és fiatal munkások épp oly orvosi felügyelet alatt legyenek, mint aminő az iskolai. Természetesen e munkások sorsán az ételmezési, lakás- és közegészségi viszonyok általános javítása révén is igyekezni kell hathatósan segíteni s az egészségügyi ismereteket minden, főleg az ipariskolákban tanítani kell. Az otthonmunkások szervezkedésével foglalkozó harmadik szakbizottság javaslatai alapján kimondatott, hogy azok gazdasági, társadalmi és egészségi helyzetének javításához a törvényhozási akció mellett

a szakszervezetire is szükség van, mert a törvény idevágó rendelkezéseit ez utóbbi nélkül merőben lehetetlen átvenni az életbe. Tehát e munkások és munkásnők is szervezkedjenek, ami eddig sehol sem történt meg eléggé és kellően. Evégből szükséges a rendszeres propaganda s a törvényhozás beleavatkozása úgy, hogy a szakszervezetek keletkezésének akadályai megszűnjenek, azok a bérhivatalok létesítésénél felhasználtasának s engedtessek meg nekik, hogy az általuk kötött tarifaszerveződések érvénye az illető vidék és iparág valamennyi otthonmunkására kiterjedjen, ha nem is tartoznak szervezetbe. A szakszervezeteknek pedig ajánlatik, hogy a fogyasztási szövetkezetekkel és a vásárlók ligáival egyezményeket kössenek.

A negyedik szakbizottságnak végül határozati erőre emelt javaslatai ezek voltak: kívánatos, hogy a fogyasztók ligái a kongresszus eszméinek terjedését gyűléseik, hírlapjaik, folyóirataik, kiállításai s általában minden rendelkezésükre álló eszközzel terjesszék. A propaganda érdekében létesítendő egyesületekben magukat képviseltessék, a különböző propaganda és vásárló egyesületek közt kapcsolat teremtessek, hogy egymás dolgairól s a legjobb eljárási módokról és eszközökről kölcsönösen értesülhessenek. Kívánatos, hogy a törvény nekik is megadja épp úgy, mint az érdekelteknek, azok organumaiknak és az iparfelügyelőknek a felszólalási jogot a bérminimumot megállapító bérhivatalok határozatainak meg nem tartása esetén.

Íme ezek voltak az otthonmunka második nemzetközi kongresszusának megállapodásai. Annak utolsó ülése a régi elnökség újból való megválasztásával a szokásos formaságok teljesítése után szeptember hó 9-én este ért véget. Említettem, hogy a Nemzetközi Munkásvédelmi Egyesületben is előkelő szerepet játszottak azok a férfiak, akik az Otthonmunka Második

Nemzetközi Kongresszusát rendezték és vezették. Ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy az előbbi harmadik szakbizottságnak az otthonmunkára vonatkozó határozatai csaknem teljesen megegyeznek a most bemutatott kongresszusi határozatokkal. Nem törvényjavaslat alakjában és nem ugyanabban a sorrendben, de lényegileg ugyanaz foglaltatik az előbbieken, mint az utóbbiakban. Csak annyi eltérés van a kettő között, hogy a kongresszusi határozatok kissé részletesebbek és hogy a vásárlók ligájának tevékenységére is kiterjednek. Ezt a Törvényes Munkásvédelmi Egyesület nem helyteleníti.

A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület negyedik bizottsága által előterjesztett és elfogadott javaslatok elsősorban a folytonos üzemek munkaidejének beosztására vonatkoznak. Az idevágó határozat ezeket mondja: a nagygyűlés azt vallja, hogy a nyolc órás munkának a folytonos üzemű iparágakban, melyek éjjel-nappal dolgoztatnak, legjobb rendszere a munkaidőbeosztásnak, minélfogva azt úgy a munkások testi és erkölcsi java, valamint a közgazdaság és társadalom érdekei szempontjából ajánlja. A nagygyűlés az egyes nemzeti szekciók jelentései alapján azt tartja, hogy a nyolc órás munkának a folytonos üzemű nagyolvasztóknál és kohóknál, az acél- és hengerműveknél alkalmazott munkásokra nézve nemcsak szükséges, de keresztülvihető is. Felhívja az elnökséget, fordulna kérelemmel a svájci szövetségtanácshoz, hogy az érdekelt államok kormányait szólítsa fel egy oly mielőbb összeülő nemzetközi értekezleten való képviseltetésükre, melynek rendeltetése az említett munkások javára a nyolc órai munkának kötelezően megállapító nemzetközi egyezmény létesítése volna. Továbbá a nagygyűlés úgy van meggyőződve, hogy az üvegyárakra vonatkozó tanulmányok elég előre haladtak már egy oly nemzetközi meg-

állapodás előkészítésére, melyben a heti 56 órasi munkaidő – egyetlen heti 24 órás pihenő – idővel követelhetnék. Az elnökség bízta meg az évéből szükséges lépések kellő időpontjának megválasztásával. Ami a többi iparágak munkaidejét illeti, a nagygyűlés meggyőződése, hogy a nemzeti szekciók a nyolc órasi napi munkaidőnek, vagy a folytonos üzemekben a megfelelő heti munkaidőnek alkalmazását előkészíthetik, úgy ott, ahol a munkaidő (a munkára készség) 24 óra alatt 10 óránál több, valamint ott, ahol az egyes munkáscsoportok egy héten több mint 6 napon dolgoznak, valamint végre más iparágakban is, mint a papír-, faanyag- és vegyészeti iparokban. Meg kell jegyezni, hogy e határozatok valamennyi szavazattal az egyetlen olasz szekcióéval szemben hozták meg. Tárgyalta ez a bizottság a higiénikus munkanap kérdését is és javaslata alapján a nagygyűlés erről következőleg határozott: az elnökség megbízta, hogy az Egyesület köszönetét nyilvánítsa azoknak a kormányoknak, melyek szívesek voltak az 1912. évi május hó 12-én kiadott jegyzékbe foglalt veszélyes és az egészségre ártalmas iparágakat megjelölni. A kormányok, azok is, melyek még adatokat nem szolgáltatottak, felkérendők, hogy a listában nem foglalt többi veszélyes és az egészségre ártalmas iparágakra is terjeszték ki vizsgálódásaikat. Az így megjelölendő iparágak említett minősége az állandó egészségügyi bizottság által történt megvizsgálás után vétessenek fel a jegyzékbe. A nemzeti szekciókkal és az egészségügyi állandó tanáccsal egyetértve egy külön bizottság küldessék ki, mely állapítsa meg a különböző államok idevágó törvényhozását, a tényleg uralkodó munkaidőbeosztást, s a veszélyes és egészségre káros iparágakban foglalkozó munkások betegségi és halálozási adatait és tegyen javaslatot arra nézve, hogy miként lehetne a gyermekek, fiatalok, a nők és a felnőtt munkások

munkaidejét korlátozni. A mindezeket felölelő emlékirat próbanyomásként terjesztessék a legközelebbi nagygyűlés elé.

A vasúti munkásokra vonatkozólag az mondott ki, hogy az elnökség forduljon a vasútigazgatóságokhoz, kérvén, egészítenék ki a munkarakészség, a tényleges munkaidők, az éjjeli pihenés óráinak, a szabadságolások és a pihenési napok táblázatát. Ezek a táblázatok azután, valamint a folyamatban levő felvételek adassanak ki egy héttagú külön bizottságnak, mely a következő nagygyűlésnek tegyen jelentést: *a)* a vasúti személyzet különböző kategóriáinál előforduló balesetek különböző sűrűségéről s ennek okairól; *b)* a különböző szolgálati beosztásokról (szolgálati készség, munkaidő, túlórák, pihenési idő, a szüneti nap hossza, a szabadságidő) s a különbségek kimutatható okairól; *c)* a vasutasok munkaideje és bérei tekintetében felmerülő egyenetlenségek megszüntetésére alakult intézményekről s azok működésének sikereiről; *d)* a vasútügyi betegségek statisztika alapjáról. A kikötői munkásokat illetőleg az határozottatott, hogy az elnökség kérje fel az óceáni kikötőkkel bíró nemzetek szekcióit, tennének a VIII. nagygyűlésnek jelentést az említett munkások munkafeltételeiről, nevezetesen munkaidejükről. A szekciók felkértek továbbá, hogy a munkások szabadságolására vonatkozó adatok kiegészítését kérelmezzék kormányaiknál.

Az úgynevezett angol hét általánosításának kérdésével is foglalkozott a nagygyűlés. Igen beható vita folyt negyedik szakbizottságában arról, hogy a szombat délutánt szintén általán szünidővé kellene tenni. A munkásnők, ha egész héten az utolsó rendes munkaóráig dolgoznak, a vasárnapi munkaszünetet tulajdonképp nem élvezhetik, mert akkor annyi dolog szakad nyakukba, maguk és a család minden tagjának apró szükségletei által annyira igénybe vétetnek, hogy

lehetetlen pihenniök s a családi és társadalmi élet nekik úgyis gyér kellemeit legalább olykor élvezhessék[^] Ezt egyes államok törvényhozása be is látta s e felfogás jogosult voltát törvényes intézkedésekkel is elismerték. Ez történt névszerint a Németbirodalomban, Angliában, Görögországban és Hollandiában. Sőt a munkások szervezetain kívül egyes belátással bíró vállalkozók is kezdeményezték a munkának szüneteltetését szombaton délután. Ez alapon a nagygyűlés abbéli óhajának adott kifejezést, vajha lehetséges volna a nők és a fiatal munkások részére a szombat délutáni munkaszünetet nemzetközi megállapodások útján biztosítani. Azért a nők tízórás munkanapja tárgyában kiküldött albizottságot megbizva, hogy az elnökséggel, illetve a Nemzetközi Munkásügyi Hivattal együtt, dolgozzon ki erre vonatkozó emlékiratot, mely a következő nagygyűlésnek lesz bemutatandó.

A szociális biztosítás ügyére nézve a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület VII. nagygyűlése a következőket mondta ki: általában ajánlja úgy a kormányoknak, valamint a szekcióknak, hogy az Egyesület által helyesekül kijelentett alapelvekhez képest a munkások betegségi, baleseti, aggkori és rokkantsági biztosítását építsék és terjesszék ki. Kéri a szekciókat, hogy hassanak kormányaiknál az anyasági biztosítás egyenlősítésére. Az lehetőleg nyolc hétnek alapulvételével volna elintézendő, a segély is ugyanazon magasságban lenne megállapítandó, hogy az anyák a lakóhelynek és biztosító országnak változtatása mellett is könnyen megkapják minden szövetségi viszonyban levő állam területén a nekik biztosított támogatást.

A nemzetközi szociális biztosítási államszerződésekre vonatkozólag a nagygyűlés az alábbi alapelvek szemelött tartását ajánlja: 1. minden országban, ahol az állam nem vesz részt a biztosítás terheiben, a

bel- és külföldi munkások közt e tekintetben ne tétesék semmi különbség. 2. Ott, ahol az állam valamilyen részt vesz a biztosítás terhében, a külföldiek legfeljebb csak annak aránylagos mértékéig részesüljenek kedvezőtlenebb elbánásban. 3. De kívánatos, hogy a kölcsönösségen alapuló államszerződésekben ezt is ki-küszöböljék. 4. Nemzetközi egyezmények által lehetővé teendő, hogy az igényjogosultak és a hozzájuk tartozók követelései, ha nem a biztosító országban laknak, végkielégítés vagy valamely hazai biztosítási intézetek részére kiszámított megfelelő biztosítási fedezet átengedése által egyenlítettessenek ki. Ha idegen munkások ideiglenesen tartózkodnak valamely országban, az az eljárás, hogy ebben nem biztosíthatnak, nemcsak őket és hazájukat, hanem a belföldi munkásokat is kedvezőtlenebb helyzetbe juttatja a munkapiacra. Oda kell tehát törekedni, hogy a biztosítás az ily idegen munkásokra is kiterjesztessék. Ennél többre a szociális biztosítás terén ez alkalommal nem terjeszkedett ki a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület.

A Szociális Biztosítás Nemzetközi Egyesületének ezidei zürichi értekezletét az a nemzetközi állandó bizottság rendezte, amely már eddig is 8 nemzetközi kongresszusnak és 2 nemzetközi értekezletnek rendezésével szerzett nagy érdemeket a munkásbiztosítás szempontjainak általánosítása, az egyes államokban elért fejlődésnek világszerte való ismertetése és egyzersmind a munkásbiztosításnak tudományos megvilágítása és továbbfejlesztése terén. 1889-ben Párizsban, 1891-ben Bernben, 1894-ben Milánóban, 1897-ben Brüsszelben, 1900-ban Párizsban, 1902-ben Düsseldorfban, 1905-ben Bécsben, végül 1908-ban Rómában tartott kongresszust. Mindenekelőtt megállapítom, hogy a szociális biztosítások tárgyában rendezett ez a nemzetközi összejövetel, bármennyire érdekes volt is

annak lefolyása, szervezeti szabatoság tekintetében semmiképp sem versenyezhetek a zürichi szociálpolitikai hét alatt bekövetkezettek bármelyikével. Az összehívóval együtt szétküldött jegyzék maga adja e részben a legjobb felvilágosítást. Aszerint már az 1908-i római kongresszuson elhatározottat, hogy a szociális biztosítás ügyében nagygyűlések csak ritkábban, hat évenként tartassanak. Időközben a nemzeti szekciók s a külföldiekhez csatlakozó szakemberek bizalmasabb találkozásai is csak két évenként történjenek. Dacára ennek azonban már az 1910-i hágai összejövetel inkább kongresszus jellegű volt, ellenben az 1911. évi drezdai-nál megtartották a bizalmasabb eszmecserék szerényebb keretét. A mostaninak megint ilyennek kellett volna lenni és annak, valamint a következő évben Genf városába összehívandónak is csak az Északamerikai Egyesült-Államokban az 1915. évre tervezett kongresszus előkészítésével kell foglalkozniuk.

Zürichbe az értekezletet azért hívták össze, mert oda már több más nemzetközi szociálpolitikai alakulatnak különféle természetű gyűlése volt kitűzve. Remélték, hogy így azok tagjai közül többen a biztosítási összejövetelnek látogatására is elhatározzák magukat s viszont azt is, hogy több munkásbiztosítási ember fog Zürichbe elmenni, ha tudja, hogy ott mást is fog találni, mint csupán szociális biztosítási előkészítő tanácskozást. Sem a tárgysorozat, sem a tárgyalási napok nem voltak jó eleve megállapítva. Innen az a bizonytalanság, majdnem zavar, mely mind a kettő tekintetében jellemezte ez értekezletet. Sem az elnök, Poincaré Raymond francia szenátor és miniszterelnök, sem a főtitkár, Tuster Ede párisi tanár, nem jöttek el. Az előbbit elfoglaltsága, az utóbbit betegsége akadályozta. De ott voltak a jeles szociálbiztosítási szakemberek közül sokan és így természetes, hogy összejövetelük s kifejlődött vitáik is megérdemlik a köz-

figyelmet. A szeptember hó 11. és 12. napjaira egybe-hívott ez értekezlet napirendjét a legutolsó időben végre így állapították meg: Célja a később megtar-tandó szaktanácskozmányok anyagának megállapítása. Egyelőre: I. A szociális biztosítás kiterjesztése *a)* a magasabb bért élvező munkásokra; *b)* a félig önálló egyénekre és *c)* a kisjövedelmű önállókra. II. A szabad járadékbiztosítás (szociális népbiztosítás) szervezése a kötelező járadékbiztosítás kiegészítése gyanánt. III. A szociális biztosítás terheinek hatása a mun-kások, az ipar és az állam háztartására. IV. A szimulálás és a munkaképtelenség, a kis balesetek és az alkalmazkodás. V. A nemzetközi balesetstatisztikát illető több részletkérdés tárgyalása.

Ezek gyakorlati szempontból igen fontos dolgok lehetnek, de ha még nem is véglegesen érdemileg dön-tenek bennök, csak arról vitatkoznak, hogy egy másik előkészítő tanácskozás napirendjébe fel, vagy fel ne vétessenek-e, akkor azoknak nem lehet nagy horderőt tulajdonítani s e már ügyis hosszúra nyúlt jelentés-ben sok helyet szentelni. Különben a negyedik kérdés nem is tárgy altatott. Inkább csak elvi mozzanatok emelkedtek ki az afelett folyt vitákban: 1. hogy a szociális biztosítást miképp, kötelezőleg, vagy az ön-kéntes, a szabad elhatározásra való befolyás gyakor-lása útján terjesszék-e ki? 2. hogy a szociális bizto-sításnak milyen terhe hárul az egyes érdekeltekre, a mun-kásra, a munkaadóra, illetve az iparra és az államra? 3. hogy a népbiztosítás miként történjék? Dr. Mayr György ny. bajor államtitkár s a müncheni egyetem nagyhírű statisztikai tanárának elnöklete alatt lefolyt két napi igen élénk és magas szintájú tanácskozás során a három első iránt mutatkozott nagyobb ér-deklődés.

Pozitívabb tartalma csak a nemzetközi baleseti statisztika iránt hozott határozatnak van. A nemzet-

közi állandó bizottság ugyanis, a nemzetközi statisztikai intézet közreműködésével, nemzetközi baleseti statisztikai tervezetet készített, amely az egyes nemzeti osztályok által közölt adatok alapján az idevágó statisztikai adatokat két fő táblázatban tartalmazza. Az egyik a kártalanított balesetek általános adatait, a másik pedig a kártalanított balesetek okainak kimutatását csoportosítja és az előbb említetthez mellék táblázatok is csatlakoznak az állandó keresetképtelenség fokáról, a kezelés tartamáról stb. Eddig 12 európai állam baleseti statisztikája van felvéve, u. m. Magyarországé, Németországé, Ausztriáé, Dánorszáé, Finnországé, Franciaországé, Nagy-Britanniáé, Hollandiáé, Olaszországé, Luxemburgé, Norvégiaé és Svédországé. Minthogy azonban e statisztikák részleteikben igen eltérők és ennek következtében az összehasonlítást megnehezítik, az értekezlet megbízta az állandó bizottságot, hogy alkalmas módon keresse meg az összes államok kormányait aziránt, hogy baleseti statisztikájuk elkészítésénél az illető nemzet különleges szempontjaitól követelt adatgyűjtések és táblázatok mellett arra is fordítanak gondot, hogy baleseti statisztikájuk a nemzetközi összeállítás és összehasonlítás végett a szükséges vonatkozásokban közös, egységes alapon és módszerrel készítették.

Az említett első kérdés tárgyalását dr. Piloty Róbert würzburgi tanár vezette be. Ő már előzetesen nyújtott be ilyen tárgyú alapos értekezést, melyet szét is osztottak. Annak legnagyobb része a német törvények elemzésével, a másik pedig az önálló egyének biztosításának jövőjével foglalkozik. Munkálatában kifejti, hogy a különféle szociális biztosítási ágak, a betegségi, baleseti, rokkantsági és agykori biztosítás körében az érvényben levő törvények megvonják a határt az oly munkások, alkalmazottak és kisebb vállalkozók közt, akik kötelesek biztosítani, akik bizto-

sítók s akik nem is biztosíthatják magukat a törvényes munkásbiztosítási pénztáraknál. A munkavezetők, alkalmazottak maximális keresete képezi e részben a határvonalat. Vannak azonban oly kisebb önálló iparosok és általában üzlet- és más emberek, akik tulajdonképp rosszabb helyzetben vannak, mint a törvényes biztosítási határon belül levő munkások. Ezekre nézve az érvényes kizáró rendelkezések nem méltányosak. Az ő javaslatai tehát e részben így hangzanak:

1. Az ily önálló egyének ugyan szabály szerint legyenek a törvényesen szabályzott biztosításból kizárva, de ha ez rájuk nézve valóban szükséges, akkor részint kényszer szerint a pénztárba való beléphetési jognak révén annak körébe bevonhatók legyenek. Amennyiben a mai pénztári alakulatok e tekintetben nem bizonyulnának elegendőknek, állami támogatással erre új alakulatokat kell létesíteni.
2. Biztos alapot az önállók ilyeszerű biztosítási szükségének megítélésére az általán vezetett, részletes és megbízható jövedelmi statisztika fog nyújtani.
3. Ezek jövedelmének határa összeeshetik az alkalmazottak kereseti kategóriájának határaival. De amazoknál ne csak a hivatásos foglalkozásból, hanem bárhonnan származó jövedelmi részletek összege vétessék figyelembe. A kiszámításnál pedig a helyi viszonyok is szem előtt tartandók.
4. Ezek az adatok azután minden biztosítási ágnál egyformán alkalmazandók.
5. A kiszámítási módozat az ily önálló egyéneknél ugyanaz legyen, amely a szociális biztosításnál az illető országban általán követetik. A kényszer elvének csak a baleseti biztosításnál van helye és ott is csupán oly foglalkozási ágakban, ahol az illetők nem képesek a biztosítás szükséges voltát belátni és ahol a magánbiztosítás igénybevételére nincs alkalom. Különben pedig ott, ahol a biztosítási kényszer van behozva, az ily kis önállók részére a pénztárba való beléphetés joga tar-

tassék fenn. 6. De mivel a kis önállók biztosítási szüksége sem a kényszer, sem a beléphetési jog által így sem fog egészen kielégítést nyerni, minden pénztári rendszerű országban kívánatos, hogy államilag gyámoltott szabad alakulatok keletkezzenek e célra. 7. A szubvenció az illetők takarékoságának és biztosítási kedvének fokozása érdekében ezek mértékéhez igazodjék. 8. Ajánlható evégből a takarékpénztár és biztosító intézet kapcsolata decentralizált kezelés és központosított állami vezetéssel.

Bellom Móric párisi tanár az ellenkező álláspontot foglalta el. Ő egyáltalán nem vonná egy kalap alá még az alkalmazottakat sem a munkásokkal, mert kockázataik főleg a balesetbiztosításnál különbözök. Az alkalmazottaké kisebb, tehát a munkásokkal való kapcsolat reájuk nézve hátrányos. Az alkalmazottak képesek a biztosítási alapot és a kockázat kellő számú esetének társítását maguk is nyújtani. Legyen a biztosítás szabad és akkor az illető szükségeknek megfelelő alakulatok fognak létrejönni. Az alkalmazottakra nézve az még fontosabb, mint a munkásokra. Magasabb fokú és változatosabb biztosítás kell nekik, mert viszonyaik is olyanok. Az alkalmazott műveltebb lévén, tudja, hogy mivel tartozik magának és övéinek. Emelkedni is akar, ez pedig csak szabad mozgás mellett lehetséges. Az állam hozzájárulása is bonyolultabb természetű vele szemben, ami célszerűtlenné teszi a kényszert. Mindez méginkább áll a kisebb jövedelmű önálló egyénekre nézve.

Düttmann oldenburgi titkos tanácsos azt hiszi, hogyha biztosítópénztár kényszer mellett van, akkor a kis önállók is elhelyezkedhetnek abban. De szerinte reájuk nézve fontosabb a betegségi, rokkantsági és aggkori, mint a baleseti kényszerű biztosítás. Ferrero di Cambiano örgróf, az egyesület egyik alelnöke, ajánlja, hogy az olaszországi eljárás fogad-

tassék el, mely szerint az önállók a szociális biztosításra nem kényszerítettek, hanem csak részt kaphatnak annak előnyeiből. Dietz darmstadti titkos kormánytanácsos az összes házi-iparosokat bevonná a szociális biztosítás körébe. Különböen adatokat hoz fel, melyek azt bizonyítják, hogy a német rokkantsági biztosítást aránylag kevesen használják. Dr. Schmidt, Reichenbergből, csak nagyon feltételesén van a kényszerbiztosítás mellett, ha tudniillik a biztosított különben nem fizetné a díjat. Utal az Ausztriában és Németországban már behozott s célszerűen berendezett biztosítására a magánalkalmazottaknak. Bielefeldt lübecki titkos kormánytanácsos ellenzi az önálló egyének kényszerbiztosítását. De azt kívánja, hogy a biztosítás lehetőleg könnyíttessék meg. Az otthonmunkások kényszerbiztosítását azonban pártolja, mert a díjakat másként tőlük bajos behajtani. Palme Stockholmból, kétféle az állami biztosítópénztár célszerű voltát. Dr. Diesel tanár utal az osztrák magánalkalmazotti kényszerbiztosításra. Ennek elvét mindenütt pártolja, ahol a biztosítás csakugyan szükségét pótol. Manes és Zacher kiváló szakértők a szabad választás mellett nyilatkoznak a biztosítási formák közt. Határozatot nem hoztak, de a lefolyt vita alatt, íme, sok érdekes és megfontolásra érdemes eszme vetődött fel.

Máris lehetne azonban úttörő munkát végezni, ha a biztosítás nagy szociális és gazdasági jelentőségű eszméjét minél nagyobb propagandával terjesztenék és az ezzel járó takarékosági és önszegélyezési törekvést a nép lelkületébe minél mélyebben beoltanák. A mezőgazdasággal foglalkozó lakosság érdekében már is meg van ilyen szociális intézményként a Gazdasági Munkás- és Cselédszegélypénztár, amelynek az önkéntes biztosítás elvére alapított rendszere mellett is a népoktatás, a sajtó és az egész közigazgatási szervezet útján kellene s lehetne is legmesszebbmenő terjesztésről és

fejlődésről gondoskodni. Az ipari és kereskedelmi lakosság, jelesen a kisiparos és kiskereskedő osztályok részére pedig az ezek viszonyainak megfelelő intézményt kellene létesíteni, amely a francia, belga, olasz stb. intézetek példájára, az önként jelentkezőket a biztosítottak érdekeit méltányosan gondozó, kedvező feltételekkel biztosítaná oly kisebb tőkésre és járadékokra, amelyekkel magánbiztosító társaságaink alig foglalkoznak, vagy ha foglalkoznak is, ezt oly feltételekkel teszik, amelyek az ilyen biztosítást a biztosítottakra nézve alig mutatják előnyösnek és így a szélesebb terjedésnek útját állják.

Újabban Németországban nemcsak a szervezett munkásság, hanem egyes tartományok is létesítettek ily népbiztosító intézeteket, melyek nagy virágzásnak indultak, mivel ügynökökre nem szorulnak, a közvetítési teendőket (pl. pénzbeszedést stb.) ugyanis maguk a közigazgatási közegek látják el és így olcsó adminisztrációjuk megengedi, hogy a biztosítottakat a legmesszebb menő kedvezményekben részesítsék. Az állam megfelelő erkölcsi és némi anyagi támogatásával s a megfelelő helyes szervezettel bizonyára nálunk is sikert lehetne elérni ebben a népünk gazdasági és nevelési szempontjából oly nagyjelentőségű kérdésben.

Arról a kérdéstről, hogy a szociális biztosítás mennyiben terheli a munkást, a munkaadóval együtt az ipart és az államot? Becses adatokat tartalmazó munkálatokat terjesztettek elő dr. Zahn Frigyes miniszteri tanácsos, a bajor országos statisztikai hivatal igazgatója, Posthuma Amszterdamból, Bellom Móric párisi tanár és Dechène Ernő, a liègi biztosító pénztár igazgatója. Az előadó dr. Zahn Frigyes lett volna, de nem lehetett jelen, mert a szociálhigiénikus kongresszuson volt Amerikában, munkálatát dr. Freund Richárd, a berlini munkásbiztosító intézet igazgatóságának elnöke tolmácsolta, de persze a saját becses

adataiból és érdekes felfogásából is sokat adott hozzá. Főleg a Németország-i eredményekkel foglalkozott; de hiszen, mutatis mutandis, e tekintetben a szempontok, a szükségek, azok követelményei és kielégítésük természetes módjai is ugyanazok másutt is, ahol a szociális biztosítás már be van hozva. A munkások, az ipar és a közhatóságok terhei tekintetében a német példa azért igen becses, mivel teljesen megbízható adatokkal s azok széleskörű tudományos feldolgozásával állunk szemben. A munkások 1910-ben 4200 milliót fizettek szociális biztosítási díjak fejében, de ugyanakkor 8000 milliót kaptak érte vissza, csak pénzben. Az általuk fizetett díjak együtt átlag a munkabérek 3-3%-nál nem nagyobbak, van tehát a munkásnak módja, ha neki tetszik, hogy tovább nagyobb összegekre is biztosítsa magát a szabad biztosítás révén. Alapos kimutatások vannak, melyek éppen e nagy összegek fizetése alatt történt roppant emelkedését és gyarapodását bizonyítják a munkásosztálynak. Életmódja, közműveltsége, egészsége javult, fokozódott. Az erkölcsi és más javakban a prophylaxis útján a munkásosztály még több előnyben részesült ez intézmény hatása folytán. Nem kerül oly könnyen bajba és így hatályosabban dolgozhatik. Munkabérét sem rövidítik meg a munkaadók, akik a biztosítás terhéhez szintén hozzájárulni tartoznak. A munkabér soha oly valóságos emelkedést nem tüntetett fel, mely a javak drágulásának mértékét jóval meghaladja, mint amióta a szociális biztosítás jótéteményében van a munkásnak része. A munkás fogyasztóképesebb, testileg, szellemileg, erkölcsileg munkabíróbb és munkakészebb lett. A törvényhozás az eredménnyel meg lehet elégedve.

De a munkaadó sem veszített. Az általa kifizetett munkabéreknek 3-4%-ánál szociális biztosítási díjakra nem fizet többet. Igaz, hogy ez egyes nagy vállalatok-

nál óriási összegekre rúg. A Krupp-cég például, amelyet e sorok írója a helyszínén tanulmányozott, már 40 millió márkánál több ily díjat fizetett. De hogy nem járt vele rosszul, bizonyítja világra szóló versenyképességének folytonos erősödése és az, hogy munkásjóléti intézményekre önként még többet áldozott. A német ipar és kereskedelem bámulatos fejlődésének egyik legfőbb tényezője a német munkásosztály emelkedése volt. A kivándorlás így szűnt meg. A munkaadók bámulatos módon gazdagszanak. Az eredmény itt is kitűnő. Az állam és a köz általában mind ennek roppant hasznát látja. Már csak anyagilag is kifizette magát az az 587 millió, amit biztosítási járulékokra költött, mivel nagyon sok szegényügyi és betegápolási költséget takarított meg. Hogy Németországban a halandósági arányszám annyira leszállott, azt nem legkisebb részben e biztosításnak lehet köszönni. Ebből nemcsak az adófizető polgárnak, de a társadalom minden tagjának is előnye származik. A tuberkulózis elleni küzdelem nélküle korántsem lett volna ily sikeres. A társadalmi és politikai élet békés fejlődésére is nagy hatása volt. E részben a Zahn-tanulmánynak oly passzusai vannak, melyeket minden szociálpolitikusnak folyton szem előtt kellene tartani. Végül Freund egy oly bizottság választását ajánlja, mely a más országokban fennálló efféle viszonyokat is tanulmányozni lenne hivatva, hogy ez a kérdés tisztázottan legyen az 1915. évi amerikai szociálbiztosítási kongresszus elé terjeszthető.

Nagyszabású eszmecsere fejlődött ki erre, melyben a biztosítási szabadság és az ekklektikus felfogás hívei is szóhoz jutottak. Így például Posthuma hollandi kiküldött felszólalásában, valamint értekezésében a biztosítási módok szabad választása mellett azért nyilatkoznak, mivel ez a rendszer Németalföldön 42%-kal olcsóbbnak bizonyult, mint a biz-

tosítási kényszeren nyugvó. Határozatot e részben sem hoztak.

Végre röviden meg akarok még az első napon szőnyegen volt azon kérdésről emlékezni, hogy miként lehetne leghelyesebben a kötelező biztosítást szabad biztosítás útján kiterjeszteni. A kényszerű járadék-biztosítás Bielefeldt lübecki titkos tanácsos előadó szerint a munkásokra nézve addig jogosult, míg azoknak éppen csak megélhetését biztosítja. Azontúl a szabad biztosítás igénybevételét kellene terjeszteni és evégből lehetőleg könnyíteni. Ezt a takaré- és biztosító intézetek kombinációja segítségével gondolja elérhetőnek. Állami és más köztestületek azt mozdítsák elő, ha kell, anyagi áldozatokkal is. A személyes és jelzáloghitelszükséglettel is kapcsolatba lehetne azt hozni. Elterjedve valóságos népbiztosítás lehetne. Oly gondolatok, melyek némely haladottabb országban már aktualitással bírnak. Nálunk, sajnos, csak mint a távolibb jövő eszményképei jöhetnek szóba. De mint ilyenekről, nekünk is tudomással kell bírunk róluk.

Az első nemzetközi szociális hét tanácskozásai kapcsán még csak egy pár szóval a munkálatokról akarok megemlékezni, melyek azok ötletéből kerültek forgalomba. Azok némelyike gyakorlati és tudományos szempontból egyaránt valóban nagy beccsel bír. Ilyenek a munkátlanság, az otthonmunka, a szociális biztosítás szabályozását bemutató gyűjteményes nagy munkálatok, melyeket itthon is alaposan tanulmányozni és tartalmukat szélesebb körben szóval és írásban terjeszteni kellene, ilyenek továbbá a kongresszusok alkalmából benyújtott jelentései az egyes nemzeti szekciók felkért előadóinak.

Az ily munkálatok az illető országok állapotainak megismerését nagyon előmozdítják és még akkor sem válnak azok kárára, ha nagy bajokat derítenek ki,

mert maga ez a tény a javítási szándék mellett ékesen tanúskodik. Részünkről a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek utolsó három nagygyűlésén oly dolgozatokat mutattunk be, melyek nemcsak szerzőiknek, de a magyar szekciónak is becsületére váltak. Most az elnökének, Szerényi Józsefnek, a különböző nemzetek szociálpolitikai újabb törvényhozásáról mondott egyik elnöki beszédét, továbbá Heller Farkas-nak a gyermekmunkáról külön e célra írt tanulmányát mutatta be németül, míg a szociálbiztosítási törvényt Pap Géza angol nyelvű dolgozata ismertette. Ezeken kívül kéziratban beküldötte a magyar szekció a nagygyűlés napirendjével kapcsolatban Koiss Géza ipari főfelügyelőnek a folytonos üzemek munkaidejének adatgyűjteményét, Vázsonyi Jenő vasúti és hajózási főfelügyelő és Markos György magyar királyi államvasúti felügyelő jelentését a vasúti munkások viszonyairól. Tehát egészen üres kézzel e nagy nemzetközi összejövetelen ezúttal sem jelentünk meg.

Számos teendőnk volna még ott e részben is. De, hogy ezt végezhesük, előbb itthon kellene minden téren sokkal többet tenni. Az idén Nyugat-Európa összes haladott nagy és kisebb országaiban hónapokig volt alkalmam azok szociálpolitikai intézményeit újból közvetlenül megtekinteni és intézményeiket közelről észlelni. Láttam azt a nagy perspektívát, mely ott a jövő társadalmi fejlődés terén nyílik. Azzal szemben az itthon tapasztalható lanyhaság valóban nagyon levert. Élénken érzem, hogy nagyobb jelentőséget kellene a szociális politikának tulajdonítanunk, mely másutt a haladásnak, nálunk – erkölcsi általános visszahatása folytán – egyszerűen a megállhatás tényezője. A társadalomnak s vele karöltve az államnak is megfontolva és nem rohamosan, de igazán céltudatosan és erélyesen hozzá kellene látni a nemzet

legszélesebb rétege anyagi, szellemi és erkölcsi jólétének, színvonal-emelésének, belső értéke fokozásának munkájához. Az a pénz, az a gond, az a fáradság, mely ehhez szükséges, hasonlíthatatlanul a legdúsabban kamatozó beruházás, melyet az ország egyáltalán megtehet, mert a nép alaperőit, a szerves nemzeti tőkét gyarapítja s népünk emelkedő értékének arányában teszi egész természetadta nagy környezetét és ezer éves múltjának összes vívmányait egyre becsesebbé.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés és felajánlás. Anyám emlékezete	Oldal 3
---	------------

ELSŐ FEJEZET. ÉRTEKEZÉSEK.

I. Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere	7
II. A szociális ismeretek terjesztése a közoktatás révén pozitív alapon	96

III. Széchenyi-tanulmányok.

1. Széchenyi jelentősége napjainkban	108
2. Széchenyi eszmevilága	113
3. A Széchenyi-kultusz	132
4. Széchenyi társadalomtana	151
5. Széchenyi társadalmi politikája	163
6. Széchenyi közgazdasági alapeszméi	169
7. Széchenyi, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alapítója	191
8. Széchenyi mint iparfejlesztő	198
9. Széchenyi »HITEL« című korszakos munkájának centennáriuma	224
10. Széchenyi és Kölcsey a nemzeti érzésről	244
11. Széchenyi halála	256

IV. A szocializmusra vonatkozó tanulmányok.

1. A modern szociális viszonyok kialakulása	272
2. A szocializmus fejlődésének logikája	299
3. Lanyha szociálpolitika – terjeszkedő szocializmus	316
4. A munkügyi hivatalokról	326

V. Birtokpolitikai tanulmányok.

1. A magyar birtok jelentősége	354
2. A magyar birtokpolitika irányelvei	366
3. A cári Oroszország birtokpolitikája	426
4. A románok birtokpolitikája a Magyarországtól elszakított területeken	454

VI. A kivándorlásra vonatkozó tanulmányok.	
1. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület kivándorlási szaktanácskozmánya.....	472
2. Az 1924. évi május hó második felében, Rómában tartott első nagy nemzetközi kivándorlásügyi értekezlet határozatai.....	475
3. A kényszerkivándoroltatás.....	518
4. Vándormozgalmak világszerte	542
5. A társadalom feladatai a kivándorlás ügyével szemben	570
6. A római kongresszus határozatainak végrehajtásáról.....	619
7. Nemzetközi szociálpolitika a kivándorlási ügy terén.....	623

MÁSODIK FEJEZET. JELENTÉSEK,

I. Főrendiházi jelentések.

1. Az állattenyésztés fejlesztéséről.....	627
2. A szeszadóról	630
3. A földgázra és az ásványolajfélékre vonatkozó állami kizárólagos bányászati jogok	637
4. A házadóról	646
5. A tőkekamat- és járadékadóról.....	648
6. Az általános kereseti adóról.....	651
7. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról	653
8. A jövedelemadóról.....	656

II. Kormányképviselői jelentések.

1. A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület értekezletei	662
2. Az 1908. évi luzerni értekezlet	685
3. Az 1910. évi luganoi értekezlet	699
4. A folytonos üzemek munkabeosztásával foglalkozott 1911. évi londoni nemzetközi értekezlet	717
5. Az 1912. évi nemzetközi szociális hét Zürichben.....	739